

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС
ЕНГЕЛС

С Ъ Ч И Н Е Н И Я

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ. 1961

МАРКС
ЕНГЕЛС

Т О М

9

*Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали.*

**К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС**

Сочинения

Издание второе

**Государственное издательство
политической литературы**

ПРЕДГОВОР

Деветият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа статии и кореспонденции, написани от март до декември 1853 г. Повечето от тези статии са отпечатани в американския вестник „New-York Daily Tribune“.

През периода, към който се отнасят влизашите в настоящия том произведения на Маркс и Енгелс, в европейските страни е господствувала дълбока политическа реакция. След поражението на революцията от 1848—1849 години революционндемократическият печат е бил напълно задушен. Маркс и Енгелс не са имали други възможности за общуване с масите и за влияние върху общественото мнение освен писането на страниците на прогресивния по това време вестник „New-York Daily Tribune“, сътрудник на който Маркс става от август 1851 г. От този момент публицистичната работа в „Tribune“ става за Маркс, както и за Енгелс, негласно привлечен от Маркс в писането на статиите, една от най-важните страни на революционната им дейност.

Наред със сътрудничеството си в „New-York Daily Tribune“ Маркс пише по това време редица статии за чартисткия вестник „People's Paper“, който започва да излиза от май 1852 г. под редакцията на Е. Джонс. Освен това отделни Марксови статии, написани за „Tribune“, са били публикувани едновременно и в „People's Paper“. Някои статии на Маркс от „Tribune“ в съкратен вид са били препечатани и от немския вестник „Reform“, който от март 1853 г. е бил издаван в САЩ при близкото участие на И. Вайдемайер.

Революционната публицистика на Маркс и Енгелс е била неразривно свързана с техните теоретически занимания и с цялата

им партийнополитическа дейност. Журналистическата си работа Маркс е съчетавал с изследването на много важни проблеми на политическата икономия, с изучаването на световната история, включително историята, икономиката и социалния строй на колониалните страни, външната политика и дипломацията на европейските държави. Енгелс е продължавал системно да изучава военните науки, занимавал се е с проблемите на езиковедството, със славянските и източните езици.

В статиите, написани за вестника, Маркс и Енгелс се спират на резултатите от своите научни изследвания. Същевременно журналистическата дейност им е помагала да следят събитията в икономическата и политическия живот, да събират факти и да натрупват материал за научните си трудове. Така значителна част от икономическите материали, които Маркс дава в статиите за „Тribune“, по-късно той използва в „Капитала“. Основоположниците на научния комунизъм не само са отделяли сами изключително внимание на разработването на теорията, но са подтиквали и своите привърженици да използват настъпилото затишие в революционните борби за полъване на теоретическите си знания и за подготовка за нов революционен подем. Маркс и Енгелс твърдо са вярвали, че победата на контрареволуционните сили е временна и са се стараели да вдъхнат тази вяра в редовете на пролетарските борци.

Макар че след разпускането на Съюза на комунистите не е съществувала никаква международна пролетарска организация, Маркс и Енгелс са продължавали да поддържат връзки с дейците на работническото движение в разни страни, като са се стремели да им оказват идейно влияние, да им помагат в трудната борба при условията на реакция. Чрез предишните членове на Съюза на комунистите И. Вайдемайер и А. Клус Маркс и Енгелс са се стремели да влияят върху работническото движение в Америка, чрез Е. Джонс и другите лидери на революционния чартизъм — върху английските работници. Маркс и Енгелс са се стремели да използват публицистичната си дейност в „New-York Daily Tribune“ и „People's Paper“ за показване пороците и язвите на капиталистическия строй, за разобличаване на реакционния режим в европейските държави, за критика на буржоазната идеология, за обосноваване позициите и тактиката на пролетариата по най-важните въпроси на вътрешната и външната политика на различните страни.

Сериозна пречка за пропагандиране на възгледите на Маркс и Енгелс чрез страниците на „Tribune“ е бил буржоазният мироглед на неговите редактори. Това обстоятелство е налагало на

Маркс и Енгелс особена гъвкавост, умение понякога не направо, а с езоловски език да изразяват възгледите си и същевременно последователно да прокарват в статиите си линия, която в много случаи се е отличавала от линията на редакцията на вестника. През 1853 г. в отношението на редакцията на вестника към Маркс започнали да се проявяват не само основни различия във възгледите, но и типичните за буржоазните журналистически нрави безцеремонност и експлоататорски подход на собствениците и редакторите на вестниците към своите сътрудници. Редакцията на „Tribune“ започнала да помества, без да поиска съгласието на Маркс и без името на автора, изпращани от него статии като уводни. Редица статии на Маркс изобщо не били публикувани. Някои от статиите му редакцията произволно разделяла на части, подлагала на редакционна обработка, правела към тях собствени добавки, често противоречащи на съдържанието и стила на изпратените от Маркс статии. Тези действия на редакцията възмущавали Маркс и той неведнаж протестираше. Същевременно при почти пълната липса на работнически и революционндемократически печат Маркс бил принуден да държи на своето сътрудничество в „New-York Daily Tribune“.

Публицистиката на Маркс и Енгелс от този период е много богата и разностранна по съдържание. В статиите си те осветляват всички по-значителни явления в работническото движение, борбата на поробените народи за свобода и независимост, икономиката на различните страни, най-важните политически и военни събития в Европа, Азия и Америка. Прилагайки метода на диалектическия материализъм, Маркс и Енгелс подлагат разнообразните текущи събития на всестранен, дълбок научен анализ и правят при това редица много важни теоретични обобщения и политически изводи.

По това време вниманието на Маркс и Енгелс е било привлечено, както се вижда от публикуваните в това време работи, главно от три групи въпроси: икономическото положение на европейските страни, особено на най-развитата капиталистическа страна — Англия, и свързаните с това перспективи за нов подем на демократическите и пролетарските движения; колониалната политика на капиталистическите държави и националноосвободителната борба на поробените народи; международните отношения във връзка с изострянето на противоречията между европейските държави в Близкия Изток, подготовката на война и започването на военни действия между Русия и Турция.

През този период нова и важна черта в публицистичната дейност на основоположниците на марксизма е дълбокият интерес,

който те започват да проявяват към историческата съдба на колониалните и зависимите страни на Азия, преди всичко на Индия и Китай. Именно от това време започва тяхното системно излизане в печата със статии, осветляващи положението в тези страни и разобличаваща грабителската колониална политика на капиталистическите страни.

Анализирайки икономическото положение на европейските страни, в публикуваните в настоящия том статии „Въпросът за войната. — Населението на Англия и търговските отчети. — Парламентарните работи“, „Политическите събития. — Недостигът на зърнени храни в Европа“, „Западните държави и Турция. — Симптомите на икономическа криза“, „Войната. — Стачките. — Поскъпването на живота“ и в много други Маркс характеризира състоянието на промишленото производство, преди всичко в Англия, на селското стопанство, на вътрешната и международната търговия, пазарните цени, валутните курсове и пр. С многобройни примери Маркс проследява различните фази на новия търговскопромишлен цикъл и конкретизира формулирания още в икономическите му трудове от 40-те години научен извод за цикличността на развитието на производството при капитализма. Като разкрива действащите в капиталистическата икономика закономерности, Маркс опровергава в статиите си фалшивите твърдения на буржоазните икономисти и публицисти, представящи капитализма като система, основана на хармония, носеща разцвет за всички класи от населението и отговаряща на самите природни закони. Цялата тайна на буржоазната политическа икономия, сочи Маркс, „се състои просто в превръщането на преходните обществени отношения, свойствени на определена историческа епоха и отговарящи на дадено равнище на материалното производство, във вечни, всеобщи, непоклатими закони, в природни закони, както ги наричат икономистите“ (виж наст. том, стр. 257). Главният недъг на буржоазната политическа икономия, пише Маркс, се състои в това, че нейните представители „не виждат по-далеч от икономическите граници на дадената епоха, не разбирайки, че самите тези граници имат ограничен характер и така неизбежно ще изчезнат в хода на историческото развитие, както са били създадени от това развитие“ (пак там).

В статиите на Маркс се дава остра характеристика на буржоазния либерализъм в лицето на английските фритредери, които прикривали с лицемерни фрази за „свобода“, „хармония“, „процъфтяване“ безчовечната експлоатация на наемните работници. Маркс показва истинския облик на фритредерите като апологети на капитализма и врагове на работническата класа. Той разобли-

чава разпространяването от фритредерите илюзии за изчезването на икономическите кризи с въвеждането на свободата на търговията. Както отбелязва Маркс, безпочвеността на твърденията на фритредерите, че е възможно безкризно развитие на капитализма, се разкрива ярко още в края на 1853 г., когато фазата на процъфтяването се заменя от фаза на застой в промишлеността и търговията и в много отрасли на производството започват да се наблюдават кризисни явления. Избухналата през 1857 г. първа световна криза напълно потвърждава правилността на изводите на Маркс за неизбежността на нова икономическа криза и за безполезнаостта на всички опити на буржоазията да премахне организационни свойства на капитализма противоречия.

Тясно свързани са с икономическите прегледи на Маркс неговите статии по финансовия въпрос: „Новата финансова машинация, или Гладстон и пенсите“, „Постиженията на правителството“, „Фунтове, шилинги, пенси, или класов бюджет и кого ползува той“, „Сапун за народа, лаком къс за „Times“. — Бюджетът на коалиционното правителство“ и други. Част от тези статии са били написани за чартисткия вестник „People's Paper“. В тях Маркс разкрива пред работническия читател класовата същност на икономическата политика на буржоазната държава, истинския характер на финансовите и данъчните мероприятия на английското правителство. Разглеждайки бюджета на Гладстон като „класов бюджет, бюджет на буржоазията, написан с перото на аристократ“, Маркс показва сложната механика на буржоазната финансова и данъчна система като оръдия за потискане на народните маси. В тези статии, както и в статиите на други икономически теми, е нарисувана ярка картина на тежкото положение на трудещите се в Англия, на абсолютното и относително обедняване на работниците, на изострянето на противоречията между буржоазията и пролетариата, изразяващо се в големи класови конфликти.

В статиите си Маркс отделя голямо внимание на осветляването на стачната борба на английските работници и на дейността на развиващите се в тази борба професионални обединения — трейдюнионите. В статиите „Английското процъфтяване. — Стачките. — Турският въпрос. — Индия“, „Руската политика по отношение на Турция. — Работническото движение в Англия“, „Паниката на лондонската борса. — Стачките“ и други Маркс дава общи сведения за стачките в промишлените райони на Англия, като подчертава едно ново и положително явление — участието в тези стачки на неорганизираните работници; той анализира исканията на стачниците, разобличава свирепите действия на фаб-

рикантите и на буржоазните власти против стачкуващите работници, дава оценка на характера и ролята на стачното движение в освободителната борба на пролетариата.

Маркс разглежда стачките като ярък израз на водещата се в капиталистическото общество класова война, война между труда и капитала. Маркс доказва, че стачките представляват закономерно явление в условията на капиталистическия строй, че те са средство за обуздаване на произвола на фабрикантите, за осигуряване на работниците необходимите условия за съществуване.

Изключително важни са изводите на Маркс за значението на стачките като фактор, който събужда енергията на трудещите се, сплотява ги за борба против експлоататорите. Тези идеи са пряко доразвиване на мислите на основоположниците на марксизма за работническите обединения като школа за класовата борба на пролетариата, изказани още в произведенията „Положението на работническата класа в Англия“, „Нищета на философията“ и „Манифест на Комунистическата партия“. Главното значение на стачките Маркс вижда в моралното и политическо влияние, което те оказват върху работниците, възпитавайки ги в дух на пролетарска солидарност, допринасяйки за тяхното сплотяване и организиране. „Ако не бяха сменяващите се една друга продължителни фази на застой, разцвет, трескаво възбуждане, криза и краен упадък, през които минава съвременната промишленост в своите периодично повтарящи се цикли, ако не беше обусловеното от това сменяване на фазите увеличение и намаление на работната заплата и постоянната, тясно свързана с тези колебания на работната заплата и печалбата война между господари и работници, работническата класа на Великобритания и на цяла Европа щеше да бъде потисната духом, умствено изостанала, вътрешно опустошена, покорна маса, за която освобождението със собствени сили би било така невъзможно, както за робите на Древна Гърция и Рим“ (виж наст. том, стр. 175—176).

Във връзка с характеристиката на работническото движение в Англия Маркс развива по-нататък изказаните от него още в „Нищета на философията“ идеи за единството на икономическата и политическата борба и за решаващото значение на политическата борба за освобождаването на пролетариата от капиталистическото робство. В редица свои статии Маркс подчертава, че само икономическата борба е недостатъчна, въпреки цялото ѝ значение за сплотяването и възпитаването на работниците, че е необходимо организирането на пролетариата в национален мащаб, че за работническата класа е важно да образува собствена масова политическа партия и да развива борбата си за завладя-

ването на политическата власт. Маркс и Енгелс подкрепят Джонс и другите революционни чартистки лидери, които се стремели да обединят английския пролетариат в общонационален мащаб, да възродят чартисткото движение на нова основа, съчетавайки борбата за Харта с пропагандата на революционния социализъм. Основоположниците на марксизма придават голямо значение на борбата на английските работници за Народна харта, която предвиждала въвеждането на всеобщо изборно право в страната. При условията, когато пролетариатът на Англия е представлявал мнозинство от населението на страната, а властващите класи не са имали силна военнбюрократична машина, всеобщото изборно право е можело да послужи като лост за установяване на политическо господство на пролетариата като необходима предпоставка за извършване на революционни социалистически преобразования. Речите на Джонс на работнически митинги, които Маркс често цитира в своите кореспонденции, носят печата на плодотворното влияние на научния комунизъм върху този бележит деец на английския пролетариат.

Маркс и Енгелс следят с голямо внимание и признаците на започващо революционно брожение на европейския континент. В статиите си Маркс отбелязва съществуването на глухо недоволство на народните маси в Германия, Франция, Италия.

В статията „Руската победа. — Позицията на Англия и Франция“ Маркс сочи изострянето на политическото положение във Франция под влиянието на икономическите трудности, нарастването на скъпотията и пр. Недоволството на широките маси, особено на значителна част от селяните, от мерките на правителството на Луи Бонапарт, подчертава Маркс, говори за нетрайността на контрареволуционния режим на Втората империя. В споменатата вече статия „Политическите събития. — Недостигът на зърнени храни в Европа“ Маркс отбелязва редица хлебни бунтове в Папската област, Равена и на други места в Италия. Разглеждайки перспективите на националноосвободителното движение в Италия, Маркс в статиите си от 1853 г. продължава да критикува Мацини и неговите привърженици, които не се съобразявали с обективните условия и продължавали да се придържат към предишната си заговорническа тактика.

Против заговорническата тактика, авантюризма и сектанството в революционното движение е насочен също и памфлетът на Маркс „Рицарят на благородното съзнание“, близък по съдържание до включените в 8-и том на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс произведения „Великите мъже на емиграцията“ и „Разкрития по къолския процес срещу комунистите“. В това

произведение Маркс продължава да разобличава дребнобуржоазната псевдореволюционност и фразьорство, демагогската игра на революция и заговори, с които се занимавали водачите на дребнобуржоазната емиграция. Специалната цел на памфлета била разобличаването на един от водачите на бившата сектантска фракция на Съюза на комунистите А. Вилих, който използвал емигрантския демократически печат за клеветнически нападки против пролетарските революционери. В произведението на Маркс, в което е било включено и писмо на Енгелс до Вилих, е дадена остра сатирична характеристика на този типичен герой на дребнобуржоазната фраза, защитник на авантюристична тактика. Използвайки като пример смешните „революционни“ планове на Вилих, Маркс рязко осъжда присъщите на привържениците на заговорническата тактика волунтаризъм и субективизъм, неумение да преценяват трезво условията, крайната им неустойчивост в политиката. Освен разобличителни материали памфлетът „Рицарят на благородното съзнание“ съдържа редица важни сведения от историята на Съюза на комунистите и на международното работническо движение след революциите от 1848—1849 години.

Противно на Мацини, Вилих и другите дребнобуржоазни дейци, които пренебрегвали обективните икономически и политически условия и залагали на „революционните“ авантюри и заговори, Маркс смята, че главен фактор в подготвянето на нов революционен подъем е нарастването на икономическите противоречия на капитализма, неизбежното настъпване на нова икономическа и политическа криза и свързаното с това изостряне на класовата борба в европейските страни. Маркс пише, че „съвсем не декларациите на демагозите и празнословието на дипломатите ще доведат до криза; назряващите икономически бедствия и социални сътресения са сигурният предвестник на европейската революция“ (виж наст. том, стр. 323),

При анализирането на предпоставките и перспективите на бъдещите революции в Европа Маркс държи сметка тук и за нов важен фактор. Маркс подчертава революционизиращото влияние, което оказвали върху европейските страни дълбоките промени, назряващи в страните на азиатския континент, станали обект на завоевателната, колонизаторска политика на капиталистическите държави. Основоположниците на марксизма придават много голямо значение на революционните последици от разрушаването на патриархално-феодалните отношения в страните на Изтока, особено в Китай и Индия, в резултат на въвлечането на тези страни в капиталистическото развитие. Маркс и Енгелс следят с дълбоко съчувствие нарастващата освободителна борба на народ-

ните маси в тези страни против колонизаторите. През 1853 г. Маркс излиза в печата с редица специални статии на тази тема, включени в този том. Тези статии, написани въз основа на грижливо изучаване на многобройни източници, са ярък образец на непримиримата борба на Маркс и Енгелс против колониализма, против варварското потисничество и експлоатация на народите на колониалните и зависимите страни от капиталистическите държави.

В дълбоката по съдържание статия „Революцията в Китай и Европа“ Маркс подробно разглежда влиянието на завоевателната политика на колониалистичните капиталистически държави, преди всичко на Англия, върху вътрешното положение на най-големите азиатски страни. Маркс отбелязва разрушителното влияние на конкуренцията на английските стоки върху местната китайска промишленост; вносът на опиум в Китай от страна на англичаните предизвикал такова изтичане на сребро, което застрашило китайската икономика с катастрофално изтощение; контрибуцията, която Китай трябвало да плаща в резултат на грабителската първа „опиумна“ война, довела до огромно увеличение на данъците. Всичко това, наред с вътрешните причини от социален характер, довело до масовата селска революция в Китай, насочена против местните феодали и чуждите завоеватели, известна в историята като тайпинско въстание.

„Каквито и да са социалните причини, предизвикали хроническите въстания, които продължават вече около десетина години в Китай и се изляха сега в единна могъща революция, и в каквато и форма — религиозна, династическа или национална — да са се проявявали тези причини, тласъкът на този взрив несъмнено бе даден от английските топове, с помощта на които Англия принуди Китай да внесе наркотичното средство, наречено опиум“ (виж наст. том, стр. 99).

Отбелязвайки, че въоръжените сили на Англия, Франция и САЩ оказват пряка поддръжка на реакционната манчжурска династия в смазването на тайпинското въстание, Маркс разобличава палаческите действия на европейската и американската буржоазия, играеща ролята на задушвач на освободителните народни движения в Изтока.

Въз основа на дълбок анализ Маркс идва до извода, че революцията в Китай по-нататък ще окаже влияние върху Англия, а чрез нея върху цяла Европа. Събитията в Китай довеждали до ограничаване на китайския пазар за английската търговия, което ускорявало настъпването на промишлената криза. Подчертавайки международното значение на Китайската революция, Маркс пи-

ше, че тя „ще хвърли искрата в готовата да избухне мина на съвременната индустриална система и ще причини избухване на отдавна назряващата обща криза, след която, когато тя се разпространи извън границите, непосредствено ще последват политически революции на континента“ (виж наст. том, стр. 105).

Изводът на Маркс за връзката и взаимното влияние на революционното движение в Европа и в Изтока имаше много голямо значение за марксистите при разработването на проблемите на колониалните революции. Този извод Ленин постави в основата на разработеното от него учение за освободителната борба на народните маси в колониите като важен резерв на пролетарската революция.

В настоящия том влизат група статии на Маркс за Индия — „Британското господство в Индия“, „Остиндийската компания, нейната история и резултатите от дейността ѝ“, „Бъдещите резултати от британското господство в Индия“ и други. Тези статии, които образуват нещо като единна серия, по дълбочина на научния анализ и по сила на изобличението на английските колонизатори са едни от най-добрите произведения на Маркс по националноколониалния въпрос.

В статиите си за Индия Маркс, въз основа на фактите на британското господство над тази огромна страна с колосални природни богатства и древна цивилизация, разкрива характерните черти на системата на колониално господство на капиталистическите държави над изостаналите в икономическо отношение страни на Изтока. Той проследява най-важните етапи от завладяването и колониалното поробване на Индия от англичаните, като се почне от епохата на първоначалното капиталистическо натрупване. Маркс разкрива ролята на Ост-Индийската компания, която служела като оръдие за покоряването на Индия, завладявайки индийската територия чрез грабителски войни, използване на феодалните разпри между местните князе, разпалване на племенните и кастови вражди. Маркс подчертава, че грабежите и завоеванията, извършвани от колонизаторите в Индия, са източник за обогатяване и засилване на олигархията на големите земевладелци и паричните крале в самата Англия. С необикновена изобличителна сила Маркс показва как хищническата каста на гешефтарите от Сити, на едрите земевладелци и на чиновниците от компанията се е обогатявала за сметка на народните маси на Индия, доведени от колонизаторите до крайна мизерия. В статията „Въпросът за турската война. — Вестник „New-York Tribune“ в камарата на общините. — Управлението на Индия“ Маркс отбелязва паразитичния характер на създаде-

ната от английската олигархия бюрократична система на управление, при която масите на индийския народ са били обречени на пълно безправие и оставени на произвола на английските колониални власти. Рязко бичува Маркс мизерните реформи в управлението на Индия, които властващите класи на Англия провеждали без никакво участие на представители на индийския народ. Разкривайки класовия смисъл на тези реформи, Маркс показва, че те били предизвиквани от стремежа на различни слоеве на английската търговско-промишлена буржоазия да ограничи монопола на Ост-индийската компания, да получи пряк достъп до индийските пазари и данъчни приходи и да увеличи по този начин своя дял в колониалната експлоатация на индийския народ.

Маркс рисува потресаващата картина на хищническото стопанисване на Индия от страна на английските колонизатори. Наследили от източните управници такива отрасли на управлението като финансовото и военното ведомства и използвайки ги за ограбване и потискане на народа, английските власти на Индия пренебрегвали третия отрасъл, на който дори източните деспоти отделяли внимание — обществените работи. В резултат на това напоителното земеделие в Индия достигнало до пълен упадък. Конкуренцията на английските индустриални стоки разорила местното занаятчийско производство, особено ръчното предгачество и тъкачество, и обрекла на гибел милиони жители на Индия. Огромно бreme били за населението данъкът върху земята, върху солта и цялата система на финансово ограбване, прилагана от колонизаторите. Разрушавайки изостаналите патриархални форми на общинното земевладение, англичаните същевременно запазвали и консервирали в обществения и политическия строй на Индия множество феодални остатъци, които спъвали прогресивното развитие на страната. В резултат на въвеждането от англичаните на системата заминдари — в Бенгалското президентство, и на системата райлтвари — в Мадраското и Бомбайското, в аграрния строй на Индия се запазили и дори засилили различни видове заробваща аренда, докапиталистически форми на експлоатация на селяните от земевладелците, от поземлените посредници, от събирачите на данъците. И при едната, и при другата система, отбелязва Маркс, „селяните райяти, а те са единадесет дванадесети от цялото индийско население, са подложени на ужасна пауперизация“ (виж наст. том, стр. 224). Маркс идва до извода, че бедствията, причинени на Индия от британските завоеватели, „са неизмеримо по-дълбоки от всички бедствия, които Индустан е изпитал по-рано“ (виж наст. том,

стр. 133). Във връзка с това Маркс изказва дълбоката мисъл, че хищническата, експлоататорска същност на капитализма никъде не се проявява така ясно както именно в колониите. „Дълбокото лицемерие и присъщото на буржоазната цивилизация варварство се явяват пред очите ни в оголен вид, когато наблюдаваме тази цивилизация не у дома си, където тя приема благоприлични форми, а в колониите, където се проявява без всякакво було“ (виж наст. том, стр. 231).

Изобличавайки безпощадно английските колонизатори, Маркс показва същевременно, че движени само от интересите на печалбата и колониалния грабеж, те са били принудени да спомогат за зараждането на елементите на капиталистическата икономика в Индия. Появяването на капиталистическите отношения е било придружено от особено остри страдания за народните маси на Индия, защото е ставало при условията на господството на колонизаторите, пречещи на свободното развитие на капитализма в колониите и допускащи там създаването само на такива отрасли на промишлеността, които са изгодни за самите тях. Но въпреки това, като допускат зараждането на капиталистическо производство в Индия и разрушават по такъв начин патриархално-феодалния строй, английските завоеватели, отбелязва Маркс, неволно допринасят за създаването на предпоставките за нарастване на онзи сили, които в бъдеще ще премахнат тяхното господство и ще сложат край на колониалното робство на Индия.

Като разглежда въпроса за характера и резултатите от колонизаторската политика на англичаните в Индия от позициите на диалектическия и историческия материализъм, Маркс чрез този пример хвърля ярка светлина върху противоречивостта и двойствеността на буржоазната епоха като цяло. Периодът на господството на буржоазията, сочи Маркс, е призван да създаде материалната база на ново, социалистическо общество. Тези материални предпоставки се създават с цената на невероятни жертви от страна на народните маси, жестоко експлоатирани от буржоазията, която кара цели народи да изминат тежък път на кърви и мръсотия, на мизерия и унижения. Едва след социалистическата революция „човешкият прогрес ще престане да прилича на онзи отвратителен идол, който не желаел да пие нектар иначе освен от черепите на убити хора“ (виж наст. том, стр. 232).

Маркс подчертава, че свързаното с възникването на капиталистическите отношения развитие на производителните сили в Индия не ще донесе от само себе си облекчение за индийските народни маси и не ще подобри тяхното положение. За да постигне това, народът трябва сам да стане господар на производител-

гите сили, на страната си, да сложи край на чуждото колониално господство. „Населението на Индия — пише Маркс — не ще може да пожъне плодовете на узряването на онези елементи на новото общество, които пося в него британската буржоазия, докато в самата Великобритания господстващите сега класи не бъдат изместени от промишления пролетариат или докато самите индуси не станат достатъчно силни, за да се отърсят завинаги от английското иго“ (виж наст. том, стр. 230—231). Освобожданието на Индия може да се постигне чрез пролетарска революция в Англия или чрез освободителна борба на самия индийски народ против господството на колонизаторите — такъв е революционният извод, който Маркс прави в статиите си за положението в Индия. Всички тези статии са проникнати от твърдата увереност, че в бъдеще, когато Индия се избави от колониалното робство, ще настъпи възраждане на тази „велика и интересна страна“.

Към произведенията на Маркс против колониализма се отнася и включената в тома статия „Индийският въпрос. — Ирландското арендно право“. Разглеждайки Ирландия като първа английска колония, Маркс показва в тази статия грабителските методи на експлоатиране на ирландските селяни от страна на английските земевладелци. Той подчертава, че в резултат на английското завладяване и национално поробване на Ирландия в тази страна са били запазени полуфеодални отношения, „които дават възможност на една мъничка каста от хищни лордчета да диктуват на ирландския народ при какви условия му се позволява да използва земята и да живее на нея“ (виж наст. том, стр. 164).

В статиите на Маркс за Китай, Индия, Ирландия се поставят за пръв път теоретичните основи на политиката на пролетариата по национално-колониалния въпрос. Главните идеи, които се съдържат в тези и в по-късните статии и писма на Маркс и Енгелс на тези теми, послужиха като отправен пункт при творческата разработка на национално-колониалния въпрос в епохата на империализма, направена от Ленин.

В тясна връзка с въпросите за перспективите на революцион-нодемократическото и на пролетарското движение и на националноосвободителните войни Маркс и Енгелс разглеждат проблемите на международните отношения. Посветените на тези въпроси статии заемат значително място в настоящия том. Основоположниците на марксизма са смятали като една от най-важните задачи на пролетарските революционери овладяването на тайните на международната политика, разкриването на скритите

ходове на дипломатията на господстващите класи, техните грабителски планове и действия. Възпитавайки работническата класа в дух на пролетарски интернационализъм, основоположниците на марксизма са виждали в нея сила, която може да окаже активно противодействие на шовинистичната и агресивна политика на господстващите класи. Те подчертават, че работническата класа трябва да има своя революционна линия в международните конфликти, целта на която е трябвало да бъде пълното осъществяване на буржоазнодемократическите преобразования в Европа и подготовката на условията за победоносна пролетарска революция. От такава позиция — от позицията на „шестата държава“, както Маркс и Енгелс наричат европейската революция, те са осветлявали всеки международен въпрос.

В статиите на Маркс и Енгелс на международни теми се подлага на бичуваша критика цялата система на международни отношения, създадена от реакционните управници на европейските държави по времето на Виенския конгрес. В тази система основоположниците на марксизма виждат пречка за прогресивното развитие на Европа, за освобождението на поробените нации, за националното обединяване на политически разпокъсаните страни. Те сурово заклеймяват прилаганите от дипломатията на господстващите класи методи на насъскване на едни нации против други, на заплашване и шантаж, на груба намеса във вътрешните работи на малките държави.

По това време в центъра на вниманието на Маркс и Енгелс са изострилите се противоречия между европейските държави в Близкия Изток, борбата между тях за подялбата на владенията на Турската империя, за господство над Босфора и Дарданелите, за надмощие на Балканите и в страните на Предна Азия. На този така наречен източен въпрос е посветена голяма група статии на Маркс и Енгелс, влизащи в настоящия том. Още в първите статии на тази тема, написани от Енгелс — „Действително спорният проблем в Турция“, „Турският въпрос“, „Какво ще стане с Европейска Турция“, — е изложено гледището на основоположниците на марксизма по източния въпрос. Като разглежда исторически създаването се в резултат на турското завладяване положение в Близкия Изток и на Балканите, Енгелс посочва икономическите, политическите и военните причини за съперничеството между европейските държави по въпроса за съдбата на турските владения и обосновава позицията на революционния пролетариат и на европейската демокрация по източния въпрос.

Източния въпрос, както и другите международни въпроси, Маркс и Енгелс разглеждат от гледище на интересите на рево-

люцията. Противно на мнението на много западноевропейски дипломати и публицисти, по-специално на английския публицист Д. Ъркарт, който бил за запазването на реакционната феодална Отоманска империя, Маркс и Енгелс виждат по онова време в нея грамадна спирачка за историческия прогрес на народите, попаднали под властта на турските завоеватели. Основоположниците на марксизма поддържат искането за даване на национална независимост на тези народи и се обявяват за създаването на независима славянска държава на Балканите. Освобождаването на поробените народи на Балканския полуостров от турското иго Маркс и Енгелс са смятали за една от най-важните задачи на европейската революция.

Разобличавайки политиката на западноевропейските правителства по източния въпрос, които лицемерно прикривали съпротивата си срещу освобождаването на народите на Балканския полуостров с фалшивата доктрина за запазване в този район на положението на нещата, определено от Виенския конгрес, Енгелс заклемява защитниците на *status quo*-то като ратници на „дипломацията на страхливостта и рутината“, като противници на прогресивното решаване на източната проблема. „Не, дипломацията и правителствата, които действуват по стар маниер, никога няма да разрешат това затруднение. Решението на турската проблема, както и на другите големи проблеми, се пада на европейската революция. И съвсем не е самонадеяност да се причислява този на пръв поглед страничен въпрос към онези, които естествено влизат в сферата на това велико движение. От 1789 г. насам границите на революцията неизменно все повече се разширяват. Нейните последни граници бяха Варшава, Дебрецен, Букурещ; аванпостовете на най-близката революция трябва да бъдат Петербург и Константинопол. Това са двата уязвими пункта, в които трябва да бъде атакуван руският антиреволюционен колос“ (виж наст. том, стр. 34).

През 50-те години на XIX век Маркс и Енгелс продължават да водят борба против руското самодържавие, което било, както нагледно показали събитията през 1848—1849 години, най-злият враг на революцията. Те се борят и против онези реакционни сили в европейските страни, които използвали царизма като оръдие за смазване на революционното движение и се стремели поради това да го запазят като опора на реакцията и в бъдеще. В редица статии, включени в настоящия том, Маркс и Енгелс разобличават деспотичния полицейски режим, който господствувал в царска Русия, завоевателната политика на царизма, маневрите на царската дипломация и лакейниченето пред царизма от стра-

на на редица западноевропейски политически дейци. Основоположниците на марксизма смъквали от царската власт маската на „приятел“ и „покровител“ на балканските народи. Те сочели, че царизмът се стреми да използва за завоевателните си и контрареволуционни цели симпатиите, които народите на Балканския полуостров, особено южните славяни, хранели към Русия и руския народ. Докато победите на Русия във войните ѝ с Турция обективно помагали на освободителната борба на тези народи против турското иго, реакционната политика на царизма неизбежно трябвало да предизвиква противодействие на славянските народи, борещи се за своята свобода и национална независимост.

Маркс и Енгелс смятат царизма за главна опора на европейската реакция, потисник на руския народ и на другите народи в Руската империя. В засилването на царизма Маркс и Енгелс виждат много голяма опасност за цялата европейска демокрация. „Преди половин век — писа Ленин в 1909 г. — Русия си бе спечелила безспорната слава на международен жандарм. През миналия век нашето самодържавие направи много за поддържане на всяка реакция в Европа и дори за пряко военно смазване на революционните движения в съседните страни. Достатъчно е да си припомним например унгарския поход на Николай I и нееднократните разправи с Полша, за да разберем защо вождовете на международния социалистически пролетариат от 40-те години нататък неведнаж са сочили на европейските работници и европейската демокрация царизма като главна опора на реакцията в целия цивилизован свят.

От последната третина на XIX век насам революционното движение в Русия измени малко по малко това положение на нещата. Колкото повече се клатеше царизмът под ударите на растящата революция в собствената му страна, толкова по-слаб ставаше той като враг на свободата в Европа“ (В. И. Ленин. Съчинения, т. 15, стр. 425).

Редица статии, влезли в настоящия том, са посветени на анализа на позицията на Англия по източния въпрос. Към тях спадат статии като „Ъркарт. — Бем. — Турският въпрос в камарата на лордовете“, „Турският въпрос в камарата на общините“, „Четворното съглашение. — Англия и войната“ и много други. В тях се подлага на безпощадна критика външната политика на английското правителство, която, както неведнаж са подчертавали Маркс и Енгелс, е била диктувана от користните интереси на буржоазно-аристократичната олигархия. Основоположниците на марксизма са виждали във външната политика на британския кабинет проява на същата онази контрареволуционна роля, която

Буржоазно-аристократична Англия е играла в Европа от времето на войните против френската буржоазна революция и която намира ярък израз и през 1848—1849 година, когато английската буржоазия в съюз с царизма и с другите реакционни сили е изиграла ролята на удушвач на революционното движение. Маркс и Енгелс подчертават, че английските управляващи кръгове много са се страхували един конфликт с Русия по източния въпрос да не прерасне в общ революционен пожар на континента, който лесно е можел да намери отзвук и сред народните маси на Великобритания, и това се е отразявало върху цялата британска дипломация. В статиите на Маркс и Енгелс са остро подчертани редица характерни, традиционни черти на дипломацията на господстващите класи в Англия: нейното двуличие, стремежът ѝ да действа чрез ръцете на други, провокационната ѝ роля в много европейски кризи, вероломното ѝ отношение към съюзниците си.

С изказванията си против английската властваща олигархия Маркс и Енгелс са се стремили да съдействуват на борбата на прогресивните, демократични сили в Англия за премахване на олигархичния режим и за изменение на вътрешната и външната политика на Великобритания. На тази цел по-специално са посветени серията изобличителни статии на Маркс „Лорд Палмерстон“, печатани в „People's Paper“ и в непълнен вид в „New-York Daily Tribune“. Някои статии от тази серия са били преиздадени в Англия като отделни брошури:

„Лорд Палмерстон“ е блестящ памфлет, написан въз основа на детайлно изучаване на многобройни дипломатически документи, на парламентарните дебати и на печата. В това произведение Маркс с поразителна точност и остроумие е нарисувал портрета на Палмерстон — един от най-видните представители на олигархията, голям държавник на буржоазно-аристократична Англия. Марксовата характеристика на Палмерстон представлява оценка на цялата английска правителствена система, на целия политически курс на официална Англия. Маркс оголва класовите корени на тази система, показвайки, че главната грижа на английските държавници от типа на Палмерстон е била „небосводът на магнатите на земята и парите“ да остава безоблачен. В примера на отношението на Палмерстон към ирландския въпрос, към италианското, унгарското, полското национални движения Маркс разкрива цялата контрареволуционност на английската политика, демагогски прикривана с либерални фрази и с лицемерно изразяване на мнимо съчувствие към жертвите на деспотизма. На думи борец за „конституционализъм“, Палмерстон е бил в

самата Англия инициатор на полицейските мерки и противник на каквито и да било прогресивни реформи, а в Европа — в Гърция, Испания, Португалия — е поддържал реакционните монархически правителства и е кокетирал с бонапартистките кръгове във Франция. Политиката на Палмерстон, която се отличавала с коварство, извъртливост, лицемерие и цинизъм, е била, както подчертава Маркс, дълбоко антинародна.

В памфлета си, както и в статията „Оставката на Палмерстон“, Маркс показва, че и по източния въпрос Палмерстон и другите представители на управляващата английска олигархия са прилагали същите вероломни и двулични похвати, че политиката им и тук се е отличавала с контрареволуционни тенденции. Трябва обаче да се отбележи, че при всичката точност на характеристиката на Палмерстон като типичен изразител на интересите на господстващите класи в Англия, Маркс не е избягнал някои преувеличения в оценката на отделни страни от дейността на този английски министър. Стремейки се да подчертае, че руският царизъм и английската олигархия имат общи контрареволуционни стремежи, Маркс в памфлета си малко преувеличава прислужническата роля на Палмерстон по отношение на царското самодържавие. Позицията на Палмерстон, както и на другите представители на английската олигархия по източния въпрос се е определяла не само от страха пред революцията и от желанието да се използва самодържавието в борбата с нея, но и от агресивните стремежи на господстващите класи на Англия в Близкия Изток, от завоевателните им намерения по отношение на Кавказ, от плановете им да се засилят за сметка на Русия, изиграли доста голяма роля за избухването на Кримската война.

При написването на памфлета против Палмерстон Маркс използвал материали на Д. Ъркарт, което дало повод на някои буржоазни вестници от онова време и на редица по-късни буржоазни автори да разпространяват измислицата за мнимата еднаквост на позициите на Маркс и Ъркарт по източния въпрос. Но още статията, включена в дадения том, в които има критични бележки на Маркс за позицията на Ъркарт, доказват пълната несъстоятелност на тази версия. Всъщност позицията на Маркс и Енгелс е коренно различна от тази на Ъркарт и те определят неговите възгледи като реакционни. Това обаче не е попречило на Маркс да използва отделни факти, сочени от Ъркарт, както и печатните органи на ъркартистите за изобличаване на английското правителство.

В редица свои статии: „Лондонският печат. — Политиката на Наполеон по турския въпрос“ и други, Маркс разкрива истин-

ската основа на позицията на бонапартистка Франция през време на източната криза. Разобличавайки авантюристичните и диктаторски цели на Луи Бонапарт във връзка с източния конфликт, които довели до Кримската война, Маркс подчертава, че за Луи Бонапарт външните авантюри са били средство за запазване на реакционната бонапартистка диктатура и начин да се изтръгне от господарите на тогавашна Европа признаването на узурпатора на императорския престол във Франция за „до-стоен“ монарх.

На политиката на властващите класи, които хвърлят народите в завоевателни войни, Маркс и Енгелс противопоставят идеята за истински революционна война против царизма в името на демократическото преобразуване на Европа, на освобождението на поляците, унгарците, южните славяни и другите поробени нации, в името на националното обединение на Германия, както и на Италия по революционндемократичен път. Такава война, подчертават те, би довела до събаряне на контрареволуционните режими във Франция, Англия и другите европейски страни и би допринесла в края на краищата за идване на власт на най-напредничавата класа на съвременното общество — пролетариата.

В тома са включени редица военни прегледи, написани от Енгелс във връзка със започналите военни действия между Русия и Турция. В тези прегледи (виж статиите „Войната на Дунава“, „Свещената война“ и др.) Енгелс анализира условията на военните действия на кавказкия и балканския военни театри, съотношението на силите на воюващите страни, първите бойни операции на двете армии. Трябва да се има предвид, че тези статии на Енгелс са били писани по следите на събитията и той не е имал време и възможност за всеобхватна проверка на съобщенията от театъра на военните действия. Така например влиянието на едностранчивата, тенденциозна информация личи в оценката на морското сражение при Синоп в статията на Енгелс „Развоят на турската война“. Поради неточности на информацията в редица статии на Енгелс („Русите в Турция“, „Придвижванията на армиите в Турция“) са дадени преувеличени данни за числеността на руските войски на Дунава. Енгелс скоро сам се убеждава в това и прави в следващите си статии (виж наст. том, стр. 492—494, 543—545) съществени уточнения на тези данни, като във връзка с това изменя някои оценки и прогнози относно военните действия.

Голямата серия статии на Енгелс за Кримската война, включена в този, както и в 10 и 11 томове от Съчиненията, съдържа много ценни изводи по въпросите на стратегията и тактиката и

представлява голям интерес. преди всичко за военните специалисти и за историците на военното изкуство. В статиите си за Кримската война Енгелс прави нова важна крачка в разрешаването на задачата, която си е поставил — да обобщи теоретически опита на съвременните му войни на основата на историческия материализъм.

*
* *
*

В настоящия том са включени 13 статии на Маркс и Енгелс, които не са влезли в първото издание на Съчиненията и се публикуват за пръв път на руски език. За разлика от първото издание на Съчиненията, където много статии на Маркс и Енгелс от „New-York Daily Tribune“ са поместени не цялостно, а на откъси, групирани според темата им (като при това някои откъси от статиите са били съвсем изпускани), в това издание всички статии на Маркс и Енгелс се отпечатват в такъв вид, в какъвто на времето са били печатани във вестника.

Както неведнаж са посочвали в писмата си Маркс и Енгелс, редакцията на „New-York Daily Tribune“ се отнасяла произволно с текста на статиите им, особено на онези, които се печатали без подпис, като уводни. В някои от тези статии при подготовката на тома бяха открити редакционни добавки; в такива случаи добавеният от редакцията текст се дава в настоящото издание като забележка към съответното място на статията. Откритите в текста на „New-York Daily Tribune“ и на другите вестници явни печатни грешки в цитатите, собствените и географските имена, цифровите данни, датите и пр. са поправени въз основа на проверка по източниците, с които са си служили Маркс и Енгелс, както и по материалите на Архива на Института по марксизъм-ленинизъм. Заглавията на статиите са дадени точно така, както и при публикуването им във вестниците. Когато в оригинала статията няма заглавие и то е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм, пред заглавието е поставена звездичка.

*Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС*

К.МАРКС
Ф.ЕНГЕЛС

МАРТ — ДЕКЕМВРИ 1853

NEW-YORK DAILY TRIBUNE.

VOL. XII.....NO 3.736

NEW-YORK, THURSDAY, APRIL 7, 1853.

PRICE TWO CENTS.

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА. — ДИЗРАЕЛИ. — ЕМИГРАНТИТЕ — МАЦИНИ В ЛОНДОН. — ТУРЦИЯ¹

Лондон, вторник, 22 март 1853 г.

Най-важното събитие в съвременната история на партиите е това, че Дизраели беше отстранен от поста лидер на „голямото консервативно“ малцинство². Както стана ясно, Дизраели още 8—9 седмици преди оставката на кабинета на торите имал намерение да изостави предишните си съюзници и се отказал от това си намерение само поради настойчивите искания на лорд Дерби. И ето че сега е отстранен самият Дизраели и неговото място официално зае сър Джон Пакингтън — човек спокоен, предпазлив, нелишен от способности на ръководител, но в същото време мрачна фигура, истинско въплъщение на мухлясалите предразсъдъци и старомодните настроения на английската земевладелска аристокрация. Тази смяна на ръководството означава пълно и може би окончателно преобразуване на партията на торите. Дизраели може да се похвали за това свое еманципиране от самохвалците земевладелци. Каквото и да е мнението ни за човека, който, както казват, презира аристокрацията, мрази буржоазията и не обича народа — той безспорно е най-способният от членовете на сегашния парламент, а гъвкавостта на неговия характер му помага по-добре да се приспособява към изменящите се потребности на обществото.

Що се отнася до въпроса за емигрантите, както вече съобщих в последната си статия, след речта на лорд Палмерстон в камарата на общините австрийските вестници заявиха, че е безполезно да се търси удовлетворение от един кабинет, развратен от разложителното влияние на Палмерстон. Но едва бе предадена по телеграфа във Виена декларацията на Абърдин в камарата на лордовете, когато положението отново коренно се измени³. Същите

тези рестници твърдят сега, че „Австрия вярва в благородството на английския кабинет“, а полуофициалният орган „Oesterreichische Correspondenz“⁴ публикува следното съобщение на своя парижки кореспондент:

„След връщането си в Париж лорд Каули заявил на френския император, че дипломатическите представители на Англия при дворовете на северните държави са получили официална инструкция да положат всички усилия, за да отклонят северните държави от отправянето на колективна нота до британското правителство, а като основание да се откажат от такава крачка да изтъкнат съображението, че английското правителство ще може да *удовлетвори искането на тези държави* толкова по-добре, колкото повече ще се поддържа пред очите на цяла Англия впечатлението, че *то действа по този въпрос независимо и доброволно* . . .

Британският посланик лорд Каули е убеждавал френския император, че той може напълно да се довери на британския кабинет, още повече, че императорът би могъл винаги да предприеме по свое усмотрение всякаква крачка, която той би сметнал за нужна, ако това доверие не бъде оправдано . . . Френският император се съгласил да *опита доколко британският кабинет е искрен*, като при това си запазил пълна свобода на действие в бъдеще и сега се мъчи да убеди другите държави да последват примера му.“

Вие виждате какво очакват от „се cher Aberdeen“*, както обикновено го наричаше Луи-Филип, и какви са обещанията, които навярно Абърдин е дал. Сега вече след тези обещания фактически последваха дела. Миналата седмица английската полиция направи списък на живеещите в Лондон емигранти от континента. Няколко детективи в цивилно облекло сновели по площадите, улиците и сградите и записвали белезите на емигрантите; най-често те се обръщали до най-близките съдържатели на питейни заведения, а в отделни случаи, под предлог, че търсят престъпници, се пъхали даже в квартирите на някои емигранти и ровели в книгата им.

В това време, когато на континента полицията напразно търси Мацини, а нюрнбергските власти заповядаха да се държат градските врати заключени дотогава, докато той не бъде хванат („никой още не е бил обесен, без да е хванат“, гласи една стара немска поговорка), в това време, най-после, когато английската преса печата множество съобщения за предполагаемото местопребивание на Мацини — той вече от няколко дни се намира в Лондон цял и непокътнат.

Княз Меншиков, след като направи преглед на руските войски, които се намират в дунавските княжества, и инспектира армията и флотата в Севастопол, където по негова заповед се състояха в негово присъствие маневри, заключаващи се в натоварване на войските на корабите и стоварването им на брега, на 28 февруари при-

* «Този мил Абърдин». *Ред.*

стигна най-театрално в Константинопол; неговата свита се състояла от дванадесет души, между които и адмиралът, командващ руската ескадра в Черно море*, един дивизионен генерал**, няколко щабни офицери и господин Неселроде—син, като секретар на посолството. Меншиков бил посрещнат от гръцкото и руското население така, като че ли е самият православен цар, влязъл в Цариград, за да го върне към истинската вяра. Тук, в Лондон, както и в Париж, грамадна сензация предизвика вестта, че княз Меншиков не се задоволил с оставката на Фуад-ефенди и поискал султанът да се откаже в полза на руския император не само от протектората над всички християни в Турция, но и от правото да назначава гръцкия патриарх; че султанът е молил за закрила Англия и Франция; че полковник Роуз, британският посланик, бързо изпратил парахода „Уосп“ за Малта, за да извика незабавно английската флота в Архипелага, и че руските кораби са хвърлили котва в Килия, близо до Дарданелите. Парижкия вестник „Moniteur“⁵ съобщава, че френската ескадра в Тулон получила заповед да отплува към гръцки води. Адмирал Дъндас обаче все още се намира в Малта. От всичко това следва, че в Европа източният въпрос отново е поставен на ordre du jour*** — факт, в който няма нищо чудно за хората, запознати с историята.

Всеки път, когато революционният ураган временно утихне, един и същ въпрос непременно отново изплува на повърхността — това е вечният „източен въпрос“. Така, когато отшумяха бурите на първата френска революция и след Тилзитския мир Наполеон и руският цар Александър си поделиха цяла континентална Европа⁶, Александър се възползува от краткото затишие и прати в Турция армия, за да „подаде ръка за помощ“ на онези сили, които се стремяха да разрушат отвътре тази разлагаща се империя. Малко по-късно, едва-що Лайбахският и Веронският конгреси задушиха революционните движения в Западна Европа⁷, Николай, приемникът на Александър, нанесе нов удар на Турция. После, няколко години по-късно, когато отзвуча юлската резолюция и съпътстващите я въстания в Полша, Италия и Белгия, и Европа, във вида, който получи през 1831 г., изглеждаше да се е избавила от вътрешни сътресения, източният въпрос през 1840 г. едва не въвлече отново „великите държави“ в обща война⁸. И сега, когато страдащите от късогледство управляващи пигмеи се хвалят, че са спасили щастливо Европа от опасностите на анархията и революцията, отново излиза на сцената същият този не-

* Корнилов, В. А. *Ред.*

** Непокойчицки, А. А. *Ред.*

*** Дневен ред. *Ред.*

разрешим въпрос, същият този неизчерпаем източник на затруднения: какво да се прави с Турция?

Турция е болното място на европейския легитимизъм. Безсилието на легитимистката, монархическата система от времето на първата френска революция намира израз в един принцип: да се пази *status quo**. Това общо споразумение — да се пазят упорито нещата в онзи вид, в който са се оказали като резултат на стихийно или случайно стечение на обстоятелствата, е *testimonium paupertatis*** , признаване от ръководните държави на пълната си неспособност да направят нещо за прогреса или цивилизацията. Наполеон умееше в един миг да решава съдбата на цял континент и при това да го прави така, че в решението му едновременно да има и гениалност, и целеустременост. На представителите на европейския легитимизъм, които се събраха на Виенския конгрес⁹, с всичката им „колективна мъдрост“ бяха нужни няколко години за изпълнение на същата задача; при това на тази почва те се окараха, създадоха наистина невероятна бъркотия и намериха това занимание за така смъртно скучно, че оттогава загубиха всякаква охота към него и повече не се опитваха да прекрояват Европа. Мирмидонци на посредствеността, както ги наричаше Беранже¹⁰, без познаване на историята, без разбиране на фактите, без идеи и инициатива, те боготворят *status quo* — собствения си колективен буламач, макар че сами съзнаваха колко глупаво и бездарно бе това произведение на тяхното изкуство.

Но Турция е така малко неподвижна, както и останалият свят; и тъкмо когато реакционната партия успя да възстанови в цивилизована Европа онова, което тя смяташе за *status quo ante****, оказа се, че през това време в Турция *status quo* е претърпяло доста големи изменения, че са изникнали нови въпроси, нови интереси, нови отношения. И горките дипломати трябва отново да започнат работата си от същото място, където тя беше прекъсната от всеобщото сътресение преди осем-десет години. Да се запази в Турция *status quo*! Със същия успех би могло да се направи опит да се опре на определен стадий гниенето на труп на умрял кон и да се предотврати пълното му разлагане. Турция се разлага и все повече ще се разлага, докато продължава да съществува сегашната система на „равновесие на силите“ и запазване на *status quo*. И затова тя, въпреки всички конгреси, протоколи и ултиматуми, систематично ще внася своята ежегодна лепта в дипломатическите затруднения и международните разпри, тъй както всяко

* съществуващото положение. *Ред.*

** свидетелство за бедност. *Ред.*

*** положение, което е съществувало до определен момент. *Ред.*

друго гниешо тяло обилно отделя в окръжаващата го среда бластен газ и други „благоухаещи“ газообразни вещества.

Да видим в какво се състои самият въпрос. Турция се състои от три съвсем различни части: васалните африкански княжества — а именно Египет и Тунис, Азиатска Турция и Европейска Турция. Засега няма да засягаме африканските владения, от които само Египет може да се смята за страна действително подчинена на султана. Но Египет принадлежи на англичаните в по-голяма степен, отколкото на когото и да било друго и при бъдещата поделба на Турция безусловно ще се падне на тях. Азиатска Турция е центърът на онези сили, с които все още разполага Турската империя. Четири века турците са обитавали главно Мала Азия и Армения, които са били резервоарът за попълване на турските армии, като се започне от онези, които са обсаждали Виена, и се свърши с армиите, разбити при Кюлевча¹¹ в резултат на нещото изкусните маневри на Дибич. Азиатска Турция, въпреки малобройното си население, образува все пак твърде компактна маса от фанатици мюсюлмани, принадлежащи към турската националност, за да предизвика в настоящия момент някакви опити за нейното завоюване. И наистина, при всяко обсъждане на „източния въпрос“ от азиатските области се вземат предвид само Палестина и християнските долини на Ливан.

Истинската ябълка на раздора винаги е Европейска Турция, големият полуостров на юг от Сава и Дунав. Този прекрасен край има нещастие да е населен от цял конгломерат различни раси¹² и националности, за които е трудно да се каже коя от тях е най-малко подготвена за прогрес и цивилизация. Дванадесет милиона славяни, гърци, власи, арнаути¹³ се намират във властта на един милион турци и доскоро изглеждаше съмнително, че не турците, а някакъв друг елемент от всички тези различни раси е най-способен да има господството, което при такова смесено население не би могло да не принадлежи на една от тези националности. Но когато виждаме какъв жалък провал са претърпявали всички опити на турското правителство да тръгне по пътя на цивилизацията и как ислямският фанатизъм, опора на който е главно турското простолудие на няколко големи града, неизменно е получавал помощта на Австрия и Русия, за да си върне отново властта и да потъпче всяко прогресивно начинание; когато виждаме как властта на централното, т. е. турското правителство всяка година все повече отслабва от въстания в християнските провинции, нито едно от които не е съвсем безуспешно поради слабостта на Портата и намесата на съседните държави; когато виждаме най-после, че Гърция се домогва до своята независимост, че Русия завладява

част от Армения, а Молдавия, Влахия и Сърбия една след друга се поставят под протектората на тази държава. — трябва да се съгласим, че оставането на турците в Европа е действителна пречка за развитието на всички ресурси, които притежава тракийско-илирийският полуостров.

Трудно е да бъдат наречени турците *господстваща класа* в Турция, защото взаимоотношенията на различните обществени класи там са така заплетени, както и отношенията между различните раси. В зависимост от мястото и различните условия турчинът е работник, селянин арендатор, дребен собственик на земя, търговец, феодален земевладелец, от най-ниската и варварска степен на феодализма, чиновник или военен; но каквото и да е социалното му положение, той принадлежи към привилегированата религия и националност — единствено той има право да носи оръжие и най-високопоставеният християнин е длъжен при среща да прави път на мюсюлманина, макар той да принадлежи към най-низшия слой на обществото. В Босна и Херцеговина дворянството от славянски произход е преминало към мюсюлманството, докато масата от народа е останала „рая“, т. е. християни. По този начин в тази провинция господстващата религия и господстващата класа съвпадат и изобщо босненецът мюсюлманин стои на едно стъпало със своя едноверец от турски произход.

Главна опора на турското население в Европа — вън от резервите, които винаги могат да бъдат докарани от Азия — е градското простолюдие на Константинопол и на няколко други големи градове. То е предимно от турски произход и макар че неговите работодатели са главно християни капиталисти, то все пак ревниво защитава въображаемото си превъзходство и реалното си право безнаказано да безчинствува, което му дава противно на християните принадлежността към привилегированата религия — исляма. Добре известно е, че за всеки важен *coup d'état** тази тълпа трябва да бъде привлечена чрез подкуп и ласкателство. Тя именно образува, с изключение на няколко колонизирани окръзи, значителната и компактна маса на турското население в Европа. И, разбира се, рано или късно ще стане абсолютно необходимо една от най-прекрасните части на европейския континент да се освободи от господството на една тълпа, в сравнение с която тълпата от времето на Римската империя е представлявала сбор от мъдрец и герон.

От другите националности ще споменем преди всичко с няколко думи арнаутите; те са храбър първобитен планински народ,

* държавен преврат. *Ред.*

който представлява коренното население на страната, разположена по склоновете на адриатическото крайбрежие; той говори на свой особен език, който изглежда принадлежи към голямото индоевропейско езиково семейство. Арнаутите са отчасти източноправославни християни, отчасти мюсюлмани и от всичко, което знаем за тях, личи, че са още твърде малко подготвени за цивилизация. Техните разбойнически навици ще карат всяко съседно правителство да ги държи в строго военно подчинение, докато промишленият прогрес в близките области не им осигури поминък като дървари и водари, както е станало с галиегамите¹⁴ в Испания и изобщо с друните планински жители.

Власите или дакорумъните, представляващи основната маса на населението на областта, разположена между долния Дунав и Днестър, са крайно смесен народ, който принадлежи към православната църква и говори на език от латински произход, напоящ много италианския. От тях жителите на Трансилвания и Буковина са поданици на Австрийската империя, а жителите на Бесарабия — на Руската империя; а населението на Молдавия и Влахия, единствените две княжества, в които дакорумънската раса е постигнала политическо съществуване, има свои князе, които номинално са васали на Портата, а фактически се намират под върховенството на Русия. За трансилванските власи слушахме много по време на унгарската война¹⁵. Тази доведена до варварско състояние маса; над която и досега тежне феодалният гнет на унгарските поземлени магнати, превърнати при това, съгласно австрийската система, в оръдие за всевъзможни правителствени машинации, австрийците чрез подкупи и обещания привлякоха на своя страна, както направиха с крепостните русини в Галиция през 1846 г.¹⁶, и власите започнаха опустошителна война срещу унгарците, която превърна Трансилвания в пустиня. Дакорумъните от турските княжества имат поне свое дворянство и политически институции; и там, въпреки всички усилия на Русия, все пак е проникнал революционният дух, което беше доказано от въстанието в 1848 година¹⁷. Притесненията и грабителствата, на които те бяха подложени по време на руската окупация от 1848 г., без съмнение връхваше още повече да засият в тях този дух, независимо от връзките на общата религия и царистко-полското суевение, което ги е карало досега да гледат на коронования глава на православната църква като на свой естествен покровител. И ако нещата наистина стоят така, влашката националност може да изиграе важна роля в окончателното решаване на въпроса за тези области.

Гърците в Турция са предимно от славянски произход, макар да са приели новогръцкия език; и действително, днес се признава

от всички, че с изключение на няколко знатни семейства в Константинопол и Трапезунд дори в самата Гърция могат да се намерят много малко чистокръвни елини. Наред с евреите, гърците представляват главната маса от търговците в морските пристанища и в много градове във вътрешността на страната. В някои окръзи те се занимават и със земеделие. Но никъде, с изключение на Тесалия и може би Епир, те нито по броя си, нито по плътността на населението, нито по национално съзнание играят като нация някаква политическа роля. Влиятелното положение, което заемаха в Константинопол представителите на малък брой гръцки знатни семейства като драгомани (преводачи), те започнаха бързо да губят, след като турците започнаха да получават образование в Европа, а европейските посолства се сдобиха с аташета, които владеят турски език.

Да преминем сега към расата, която образува основната маса от населението и кръвта на която преобладава навсякъде, където е станало расово смесение. Може да се твърди, че тя представлява основния скелет на християнското население от Морея до Дунав и от Черно море до арнаутските планини. Това е славянската раса и по-специално онзи неин клон, който е известен под названието илирийски (ilirski) или южнославянски (Jugoslavenski). След западните славяни (поляци и чехи) и източните славяни (руси) тя представлява третия клон от многобройното семейство на славянските народи, който през последните дванадесет века живее в източната част на Европа. Южните славяни населяват не само по-голямата част от Турция, но и Далмация, Хърватско, Славония и Южна Унгария. Всички те говорят на един и същ език, доста близък до руския, който от всички славянски езици без съмнение е най-музикален за ухото на западноевропейеца. Хърватите и част от далматинците са с римокатолическо вероизповедание; всички останали принадлежат към православната църква. Католиците употребяват латинската азбука, последователите на православната църква пишат на кирилица, която се употребява също така и в руския и старославянския или църковнославянския езици. Това обстоятелство, наред с разликата във вероизповеданията, е било пречка за такова национално развитие, което да обедини всички области, населявани от южните славяни. Жителят на Белград не може да прочете напечатана на собствения му език книга, ако тя е издадена в Аграм или Беч*; възможно е той да откаже дори да я вземе в ръцете си, защото тя е напечатана на „еретична“ азбука и по правилата на „еретическия“ правопис. В същото време

* сръбско название на Виена. *Ред.*

за него не ще бъде никак трудно да прочете и разбере книга, издадена на руски език в Москва, тъй като двата езика са много близки, особено по отношение на старославянската етимологична правописна система, и освен това тази книга е напечатана на „ортодоксална“ (православна) азбука. Масата от славяните с източноправославно вероизповедание дори не желае нейните библии, богослужбени книги и молитвеници да се печатат в собствената ѝ страна, защото тя е убедена, че всичко, напечатано в свещената Москва или в императорската печатница в С. — Петербург, е особено правилно, ортодоксално и свято. Въпреки всички панславистки усилия на аграмските или пражките ентузиасты¹⁸ сърбинът, българинът, босненският „рая“, селянинът славянин от Македония и Тракия изпитват по-голяма национална симпатия към русите и имат с тях повече допирни точки, повече средства за духовно общуване отколкото с южните славяни католици, с които говорят на един и същ език. Каквото и да стане, техният поглед е обърнат към Петербург в очакване на месията, който ще ги избави от всички злини; и ако те наричат Константинопол свой Цариград, свой царски град, те правят това както с надежда, че от север ще дойде православният цар, който ще влезе в този град и ще възстанови истинската вяра, така и в памет на друг православен цар, който е владеел Константинопол до завладяването на страната от турците.

В по-голямата част от Турция славяните се намират под непосредственото владичество на турците, макар че сами избират местните власти; тук-там (в Босна) те са приели религията на своите завоеватели. Само в две области на Турция славянската раса е запазила своята политическа самостоятелност или я е извоювала. Едната от тях е Сърбия, разположена в долината на река Морава — област с ясно очертани естествени граници, която преди шестстотин години е играла важна роля в историята на тези страни. Руската война от 1806 година¹⁹ даде на сърбите, дълго държани от турците под робство, възможност да получат самостоятелност, макар и под турско васалство. Оттогава Сърбия постоянно се намира под прякото покровителство на Русия. Но както и в Молдавия и Влахия, политическото съществуване роди нови потребности и подтикна Сърбия да разшири връзките си със Западна Европа. Цивилизацията започна да пуска корени, порасна търговията, породиха се нови идеи и ето че ние откриваме в самия център, в самата крепост на руското влияние, в славянска и православна Сърбия, антируска прогресивна партия (разбира се, доста умерена в исканията си за реформи) начело с бившия министър на финансите Гарашанин²⁰.

Ако гръцко-славянското население стане някога господар на страната, в която живее и в която представлява три четвърти от цялото население (седем милиона души), няма никакво съмнение, че същите потребности постепенно ще доведат до появяването на антируска прогресивна партия, която неизбежно се е зараждала всеки път, след като една или друга част от това население е ставала полунезависима от Турция.

Черна гора не представлява плодородна равнина с относително големи градове, а неплодна, труднопроходима планинска страна. В нея са се укрепили здраво разбойници, които извършват набези към равнините и трупат награбената плячка в планинските си крепости. Тези романтични, но доста грубовати господа отдавна са станали бreme за Европа, но напълно хармонира с политиката на Русия и Австрия фактът, че и двете защитават правото на черногорците (Tsernogorci) да палят села, да убиват жителите им и да откарват добитъка им.

*Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс
между 12 и 22 март 1853 год.*

*Напечатано във вестник „New-York
Daily Tribune“, бр. 3736. 7 април 1853 г.*

Подпис: Карл Маркс

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

Ф. ЕНГЕЛС

ДЕЙСТВИТЕЛНО СПОРНИЯТ ПРОБЛЕМ В ТУРЦИЯ

Чудно е, че в сегашната дискусия по източния въпрос английските вестници не изтъкнаха по-решително жизнените за Великобритания интереси, които я правят упорит и непримирим противник на руските планове за анексии и териториално разширяване. Англия не може да допусне Русия да завладее Дарданелите и Босфора. Такова събитие би нанесло и в търговско, и в политическо отношение тежък, ако не смъртен удар на британската мощ. Това проличава от простото констатиране на фактите, отнасящи се до търговията ѝ с Турция.

До откриването на прекия път за Индия Константинопол беше център на широка търговия. А и днес, макар че производенията на Индия идват в Европа по суша, през Персия, Туран* и Турция, турските пристанища водят много голяма и бързорастяща посредническа търговия както с Европа, така и с вътрешните области на Азия. За да разберем това, достатъчно е да погледнем картата. Цялата отдалечена от моретата територия, като се почне от Шварцвалд и се свърши с пясъчните хълмове на Велики Новгород, се напоява от реки, които се вливат в Черно или Каспийско морета. Дунав и Волга, тези две гигантски европейски реки, Днестър, Днепър и Дон — всички те образуват естествени канали за превозване на продукти от отдалечените от морето области до Черно море; казваме Черно море, защото и до Каспийско море може да се достигне само през Черно море. Две трети от Европа, т. е. част от Германия и Полша, цяла Унгария, най-плодородните части

* така в миналото е била наричана Туркестанската (Туранската) низина.
Ред.

на Русия и освен това цяла Европейска Турция, по отношение на своя експорт и продуктообмен са свързани чрез естествени връзки с Понт Евксин*, още повече, че всички тези страни са главно земеделски и обемността на тяхната продукция неизбежно прави водните превози главен вид транспорт. Унгарските, полските, южноруските зърнени храни, вълната и кожите от същите страни се появяват на нашите западни пазари в ежегодно нарастващи количества и всички те се товарят на кораби в Галац, Одеса, Таганрог и други пристанища на Понт Евксин. Съществува още един важен клон на търговията по Черно море. Константинопол и особено Трапезунд в Азиатска Турция са главните центрове на керванната търговия с вътрешна Азия, с долините на Тигър и Ефрат, с Персия и Туркестан. И тази търговия също така бързо расте. Гръцките и арменските търговци от двата споменати по-горе града внасят голямо количество английски фабрични стоки, които благодарение на ниските си цени бързо изместват произведенията на домашната промишленост на азиатските хареми. Трапезунд по местоположение е по-удобен от всеки друг пункт за тази търговия. В тил до него опират Арменските възвишения, много по-проходими от сирийската пустиня и той е разположен достатъчно близко до Багдад, Шираз и Техеран; последният служи като междинен търговски пункт за керваните, които идват от Хива и Бухара. Какво голямо значение придобива тази търговия и черноморската търговия изобщо може да се види нагледно на манчестерската борса, където се появяват все по-голям брой мургави гръцки търговци, които започват да играят все по-голяма роля, и където наред с немската и английската се чува гръцка и южнославянска реч.

Търговията на Трапезунд също така става много сериозна политическа проблема, защото е източник на нови сблъсквания на интересите на Русия и Англия във вътрешна Азия. До 1840 година русите имаха в този район почти изключителен монопол върху търговията с чужди индустриални стоки. Руските стоки проникваха до самия Инд и в някои случаи дори се предпочитаха пред английските. Може смело да се твърди, че до афганистанската война и до завладяването на Синд и Пенджаб²¹ английската търговия с вътрешна Азия почти не съществуваше. Сега е иначе. Острата нужда непрекъснато да се разширява търговията — този *fatum*** , който преследва съвременна Англия като призрак и ако не бъде веднага омилостивен, предизвиква ужасни сътресения, разпростриращи се от Нюйорк до Кантон и от С.-Петербург до Сидней, —

* древно название на Черно море. *Ред.*

** съдба. *Ред.*

тази неумолима необходимост принуждава английската търговия да настъпва във вътрешна Азия едновременно от две страни: откъм Инд и откъм Черно море. И макар че ние много малко знаем за размерите на руския експорт за тези области, можем смело да заключим, че руската търговия там навярно чувствително е намаляла. Полето на търговската битка между Русия и Англия се е преместило от Инд в Трапезунд и руската търговия, която преди достигаше до границите на английската империя в Изтока, сега е изгласкана на отбранителни позиции, които минават по самия край на собствената ѝ митническа граница. Значението на този факт от гледна точка на едно или друго разрешение на източния въпрос в бъдеще и от гледна точка на ролята, която могат да изиграят тук както Русия, така и Англия, е напълно очевидно. Тези страни са и постоянно ще бъдат антагонисти в Изтока.

Да преминем сега към по-конкретна оценка на черноморската търговия. Според Лондонското списание „Economist“²², стойността на английския експорт за турските области, включително Египет и Дунавските княжества, е била:

в 1840 г.1 440 592 лири ст.
в 1842 г.2 068 840 „ „
в 1844 г.3 271 333 „ „
в 1846 г.2 707 571 „ „
в 1848 г.3 626 241 „ „
в 1850 г.3 762 480 „ „
в 1851 г.3 548 595 „ „

Поне две трети от тези суми трябва да бъдат отнесени към пристанищата на Черно море, включително Константинопол. И цялата тази бързорастяща търговия зависи от това, колко може да се разчита на държавата, която владее Босфора и Дарданелите, тези ключове на Черно море. Който ги държи в ръцете си, той може по свое усмотрение да отваря и затваря достъпа до това отдалечено кътче на Средиземноморието, и ако Русия някога завладее Константинопол, може ли да се очаква, че тя ще държи отворени същите врати, през които Англия се вмъкна в сферата на руската търговия?

Така стои въпросът за търговското значение на Турция и по-специално на Дарданелите. Ясно е, че от пълната свобода на транзитната търговия през тези врати на Черно море зависи съдбата не само на много широката търговия, но и на главните връзки между Европа и Средна Азия, а следователно и на главното средство за възстановяване на цивилизацията в тази обширна област.

Да разгледаме сега въпроса от военна гледна точка. Търговското значение на Дарданелите и Босфора ги прави и първокласни военни позиции, т. е. такива позиции, които ще имат решаващо значение във всяка война. Аналогични пунктове са Гибралтар, а също така Хелсингбор на Зунд. Но Дарданелите са дори по-важни от тези пунктове поради географското си положение. Оръдията на Гибралтар или Хелсингбор не могат да господствуват над цялото пространство на проливите, край които са разположени, и се нуждаят от поддръжката на флота, за да бъдат тези проливи напълно затворени. А проливите Дарданели и Босфор са така тесни, че малко на брой укрепления, построени в подходящи места и добре въоръжени — както незабавно ще направи Русия, ако завладее проливите, — могат да образуват непреодолима преграда за съединените флоти на целия свят, ако те се опитат да минат през проливите. В такъв случай Черно море ще стане руско езеро дори в по-голяма степен от Ладожкото езеро, което е разположено в самото сърце на Русия. Съпротивата на кавказците веднага би била задушена. Трапезунд би станал руско пристанище, а Дунав — руска река. Освен това, ако загуби Константинопол, Турската империя би се оказала разрязана на две части: Азиатска и Европейска Турция не биха имали никаква възможност за връзка помежду си или за взаимна поддръжка и главните сили на турската армия, изтласкани в Азия, биха били напълно обезвредени. Покоряването на Македония, Тесалия, Албания не би представлявало никакви трудности за завоевателя, тъй като тези области биха били заобиколени и отрязани от главните сили; на тях не би им останало нищо друго, освен да молят за милост и за изпращане армия за поддържане на вътрешния ред.

Но може ли да се предположи, че тази толкова гигантска и толкова широко разпростряла се държава би могла да се спре на сред пътя, след като е отишла вече толкова далеч в стремежа си да се превърне в световна империя? Дори да би пожелала тя, не биха ѝ позволили обстоятелствата. В резултат на анексията на Турция и Гърция тя ще получи отлични морски пристанища, а гърците ще ѝ дадат опитни моряци за военната флота. Ако завладее Константинопол, тя ще затвърди позициите си в преддверието на Средиземно море; със завладяването на Дурацо и на албанското крайбрежие от Антивари до Арта тя ще проникне в самия център на Адриатика, имайки в зрителното си поле британските Йонийски острови и намирайки се на 36 часа плаване с параход от Малта. С обкръжаването на австрийските владения от север, изток и юг Русия ще може напълно да се отнася с Хабсбургите като със свои васали. И още някои неща биха станали въз-

можни, дори вероятни. Би стадало нужно начупената и извиваща западна граница на империята, която не съвпада с естествените граници, да се коригира; и при това би се оказало, че естествената граница на Русия минава от Данциг или Шетин до Триест. И тъй като едно завоевание неизбежно влече след себе си друго, а една анексия — друга, завоюването на Турция от Русия би било само прелюдия към анексирането на Унгария, Прусия, Галиция и към окончателното създаване на славянската империя, за която са мечтали някои фанатични философи на панславизма.

Русия е без съмнение страна, която се стреми към завоевания, и тя бе такава цял век, докато великото движение от 1789 година не създаде неин страшен противник, пълен с могъщи жизнени сили. Имаме предвид европейската революция, взривната сила на демократическите идеи и на вродения в човека стремеж към свобода. От този момент на европейския континент съществуват фактически само две сили: от една страна Русия и абсолютизмът, от друга — революцията и демокрацията. Сега революцията изглежда задушена, но тя е жива и от нея се страхуват така много, както са се страхували винаги. За това говори ужасът, който обхвана реакцията при вестта за последното въстание в Милано²³. Но ако Русия завладее Турция, нейните сили почти ще се удвоят и тя ще стане по-силна от цяла останала Европа. Такъв обрат на събитията ще бъде неописуемо нещастие за делото на революцията. Запазването на турската независимост или пресичането на анексионистичните планове на Русия, в случай на възможно разпадане на Отоманската империя, е много важен въпрос. В дадения случай интересите на революционната демокрация и на Англия вървят ръка за ръка. Нито едната, нито другата могат да позволят на царя да направи Константинопол една от своите столици и ако нещата стигнат до крайност, ние ще видим, че и двете тези сили ще окажат на царя еднакво решително противодействие.

Написано от Ф. Енгелс между 23 и 28 март 1853 година

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3740, 12 април 1853 г.

*Печата се текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС

ЛОНДОНСКАТА ПРЕСА. — ПОЛИТИКАТА НА НАПОЛЕОН ПО ТУРСКИЯ ВЪПРОС²⁴

Лондон, 25 март 1853 г.

До тази сутрин не са получени никакви нови достоверни известия от Турция. Парижкият кореспондент на вестник „Morning Herald“²⁵ съобщава в днешния си брой, че от авторитетни източници му е станало известно за влизането на руските войски в Букурещ. Във вестник „Courrier de Marseille“ от 20 т. м. четем:

„Можем да съобщим на нашите читатели съдържанието на нотата, връчена на Високата Порта от господин Озеров веднага след замнаването на граф Лайнинген и преди грубата постъпка на княз Меншиков в заседанието на Дивана. Главните пунктове, които тази дипломатическа нота засяга, се свеждат до следното: граф Неселроде най-енергично предявява своята претенция пред Портата по повод на това, че тя, въпреки своите официални обещания да не напада черногорците, е започнала кръвопролитна война против този народ и с това е предизвикала силно недоволство у петербургския кабинет. Ето защо, за да се осигури необходимата защита на черногорците и да се предпазят те от нови бедствия, Русия смята да предложи на Портата да признае *независимостта на Черна гора*. Нотата съдържа също така протест против блокирането на албанското крайбрежие и завършва с искане от султана да освободи от длъжност онези министри, действията на които винаги са предизвиквали недоразумения между двете правителства. Казват, че Турция, като получила тази нота, се съгласила да отстъпи, макар и със съжаление, само по един въпрос, отнасящ се до оставката на министрите, поспециално до оставката на зетя на султана Фуад-ефенди, който вече е заменен с Рифаат-паша, привърженик на Русия. Портата обаче отказала да признае независимостта на Черна гора. Тогава княз Меншиков, без да засвидетелствува предварително обичайната вежливост пред министъра на външните работи, се явил лично пред Дивана, нарушавайки всички дипломатически норми, и в рязка форма настоял пред него да бъдат приети предявените искания. Това накарало Портата да се обърне за покровителство към Англия и Франция.“

В древна Гърция за оратор, мълчанието на когото се заплашало, се казвало, че има „бик на езика си“. Трябва да отбележим,

че този бик е била сребърна монета от египетски произход²⁶. За вестник „Times“²⁷ бихме могли също така да кажем, че през целия период, откакто се възроди източният въпрос, той имаше на езика си бик — ако не за това, че пазеше мълчание, то най-малко за това, което пишеше. Отначало този ловък вестник защищаваше австрийската намеса в черногорските работи под предлог, че въпросът се отнася до християнството. Но по-късно, когато се намеси Русия, вестникът отхвърли този аргумент и започна да уверява, че всичко се свежда до спора между православната и католическата църкви, който не представлява никакъв интерес за „верноподаното паство“ на англиканската църква. После той започна да се разпростира върху значението на турската търговия за Великобритания и тъй като това значение е голямо, направи извода, че Великобритания може само да спечели, ако смени турската свобода на търговията с руските запретиелни и австрийските покровителствени мита. След това вестник „Times“ се стараше да докаже, че Англия в осигуряването на хранителни продукти зависи от Русия и поради това трябва мълчаливо да се преклони пред географските разбирания на царя. Колко приятен комплимент за превъзнесената от „Times“ търговска система и колко привлекателен аргумент е твърдението, че за да се смекчи зависимостта на Англия от Русия, Черно море трябва да стане руско езеро, а Дунав — руска река! Когато вестник „Times“ беше изтласкан от тази неудържима позиция, той прибегна към широко разпространеното твърдение, че Турската империя безнадечно се разпада, а това според „Times“ е решаващ аргумент в полза на тезата, че Русия в наше време трябва да стане настоящ и наследник на тази империя. После вестник „Times“ реши, че трябва да подчини жителите на Турция на „чистото управление“ и цивилизоващото влияние на Русия и Австрия, като припомни древното изречение, че мъдростта идва от Изтока, и забрави собственото си неотдавнашно твърдение, че „режимът, който Австрия поддържа в собствените си провинции и кралства, е режим на произвол и администриране, режим на тирания, нерегулиран от никакви закони“. В заключение, и това е вече върхът на безсрамието, „Times“ поздравява себе си със своите „блестящи“ уводни статии по Източния въпрос!

Цялата лондонска преса, сутрешните и вечерните вестници, всекидневните и седмичните органи се опълчиха като един против този „ръководен вестник“. Вестник „Morning Post“²⁸ се надсмива над интелигентността на колегите си от „Times“, като ги упреква в умишлено разпространяване на лъжливи и нелепи съобщения. Вестник „Morning Herald“ нарича „Times“ „нашия еврейско-ав-

стро-руски съвременник“, а вестник „Daily News“²⁹ го характеризира по-кратко като „орган на Брунов“. Близнакът на „Times“ — вестник „Morning Chronicle“³⁰ — му нанася такъв удар:

„Журналисти, които предлагат да се предаде Турската империя на Русия в името на търговското благополучие на дузина гръцки фирми, могат с право да претендират за монопол върху блестящото остроумие!“

Вестник „Morning Advertiser“³¹ пише:

„Вестник „Times“ е прав, когато уверява, че е сам в своята защита на руските интереси... Наистина, той се печата на английски език. Но това е единственото, което е английско в него. Там, където става дума за Русия, той е напълно руски.“

Няма съмнение, че руската мечка не ще прибере лапите си, докато е убедена, че „entente cordiale“* между Англия и Франция³² има временен характер. В това отношение интересно е следното поразително стечение на обстоятелствата. В същия ден, когато вестник „Times“ се мъчеше да убеди лордовете Абърдин и Кларендон, че турският проблем е само дребна свада между Франция и Русия, „*loi des drôles*“**, както Гизо обикновено наричаше господиņ Грание де Касаняк, направи в „Constitutionnel“³³ откритието, че цялата тази история се свежда само до свада между лорд Палмерстон и царя. Наистина, като чете човек тези вестници, разбира гръцките оратори с македонски „бикове“ на езиците си във времето, когато Демостен е произнасял пламенните си филипики.

Що се отнася до британската аристокрация, представена в коалиционния кабинет, тя, ако стане нужна, би пожертвувала английските национални интереси заради специалните си класови интереси и би допуснала укрепването на младия деспотизъм в Изтока с надежда да намери подкрепа за своята хилава олигархия в Запада. Що се отнася до Луи-Наполеон, той се колебае. Всичките му симпатии са на страната на самодържеца, чиято система на управление той въведе във Франция, а всичките му антипатии са насочени против Англия, парламентарната система на която той унищожи във Франция. Освен това, ако той позволи на царя да граби на Изток, последният може би ще му позволи да граби на Запад. От друга страна той твърде добре знае чувствата, които Свещеният съюз храни към „хана-парвеню“. Ето защо той води двусмислена политика, стремейки се да измами великите държави в Европа, както измами парламентарните пар-

* „сърдечното съглашение“. *Ред.*

** „царят на шутите.“ *Ред.*

тии във френското Национално събрание. Побратимявайки се демонстративно с английския посланик в Турция, лорд Стратфорд де Редклиф, той същевременно обгражда с внимание руската княгиня фон Ливен, давайки ѝ най-примамливи обещания, и изпраща при двора на султана господин Делакур, горещ привърженик на австро-френския съюз в противовес на англо-френския. Той дава заповед на тулонската флота да отплува към гръцките води, а на следващия ден обявява в „Mopiteur“, че това е станало без каквото и да било предварително съгласуване с Англия. Заповядвайки на един от своите органи, „Pays“³⁴, да пише по източния въпрос като по извънредно важен за Франция въпрос, той същевременно разрешава на друг свой орган, „Constitutionnel“, да твърди, че по източния въпрос са поставени на карта руските, австрийските и английските интереси, а интересите на Франция са засегнати в него само косвено и поради това тя заема съвсем независима позиция. За Наполеон въпросът стои така — кой ще му предложи повече, Русия или Англия.

Написано от К. Маркс на 25 март 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3739, 11 април 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС
ТУРСКИЯТ ВЪПРОС

Едва отскоро западноевропейската и американската публика получиха възможност да си съставят повече или по-малко правилно мнение по турските проблеми. До гръцкото въстание³⁵ Турция беше във всяко отношение terra incognita* и разпространените сред публиката банални представи за нея почиваха повече на приказки от „Хиляда и една нощ“, отколкото на исторически факти. Наистина официалните дипломатически представители, които са били в Турция, се хвалеха, че имат по-точни знания; но и тези знания бяха нищожни, тъй като никой от тези официални лица не се бе потрудил да изучи турски, южнославянски или новогръцки език и всичките те без изключение са се осланяли на тенденциозните съобщения на преводачи гърци и на франкски** търговци. При това тези празни дипломати постоянно са губели времето си за всевъзможни интриги. Между тях похвално изключение прави само Йозеф фон Хамер, немски историк на Турция. Тези господа никак не са се интересували от народа, от институциите и обществения строй на страната; те са се занимавали само с двореца и по-специално с гръцките фанариоти³⁶, хитрите посредници между двете страни, всяка от които е била еднакво неосведомена за действителното състояние на силите и ресурсите на другата. Всички действия на западната дипломация по отношение на Турция дълго време са почивали и, колкото и да е странно, дори сега в значителна степен почиват на традиционните представи и преценки, основани на такава жалка информация.

* неизвестна земя. *Ред.*

** т. е. западноевропейски (франки — разпространено в Близкия Изток название на жителите на Западна Европа). *Ред.*

И в това време, когато Англия, Франция и дълъг период дори Австрия се лутаха в мъгла, опитвайки се да определят източната си политика, всички те бяха надхитрени от друга държава. В Русия, която сама е страна с полуазиатски обществени условия, обичаи, традиции и институции, се намериха достатъчно хора, способни да разберат истинското положение и характер на Турция. Русия има същата религия, която изповядва девет десети от населението на Европейска Турция; руският език почти не се отличава от езика на седем милиона турски поданици; а добре известната лекота, с която русите се научават да говорят чужди езици, дори без да ги владеят напълно, даде възможност на агентите на Русия, щедро заплащани за службата им, без особен труд да се запознаят напълно с турските работи. И руското правителство отдавна използва изключително благоприятното си положение в Югоизточна Европа. Стотици руски агенти кръстосаха Турция, внушавайки на християните от източноправославно вероизповедание, че православният император е главата, естественият покровител и избавител на потиснатата източна църква, призван в края на краищата да я освободи; те внушаваха по-специално на южните славяни представата за него като за всемогъщ цар, който рано или късно ще обедини под един скиптър всички клонки на великата славянска раса и ще направи от нея господстваща раса на Европа. Източно-православното духовенство бързо откликна, като образува широк заговор за разпространението на тези идеи. Руското злато и руското влияние в една или друга степен непосредствено допринесоха за избухването на сръбското въстание от 1804 г.³⁷ и за въстанието на гърците през 1821 г. Където и да са вдигали турските паши знамето на бунта против централната власт, никога не се е чувствувал недостиг от руски интриги и руски пари. И докато в резултат на това вътрешните проблеми на Турция са представлявали неразрешима загадка за западните дипломати, знаещи за истинското положение на нещата не повече отколкото за хората на луната, в същото време са се обявявали войни, руските армии са настъпвали към Балканите и Отоманската империя е бивала разчленявана къс по къс.

Наистина, през последните тридесет години е направено много за осведомяване на широката публика за положението в Турция. Немските филолози и критици ни запознаха с нейната история и литература; английските резиденти и английските търговци събраха много данни за обществения строй на империята. Но дипломатическите мъдреци изглежда се отнасят високомерно към всичко това и с най-голямо упорство се държат за традициите, породени от проучването на източните приказки и засилени от не

по-малко чудните басни на кликата гръцки търгаши — най-продажната от всички, които са съществували някога.

Какъв е естественият резултат? Той е, че поради невежество, тъпотата, постоянните колебания и страхливостта на западноевропейските правителства Русия неотклонно и последователно е постигала целите си по всички съществени въпроси. Като се започне от битката при Наварин³⁸ и се свърши със сегашната източна криза, действията на западните държави са били разстройвани или поради взаимните разпри, които са възниквали в повечето случаи от общото им непознаване на източните работи и от дребнава завист, която е навярно съвсем необяснима за източните хора, или пък всяко тяхно действие направо е служило на преките интереси на Русия. И не само гръците — както живеещите в Гърция, така и тези в Турция, — а също така и славяните виждат в Русия естествената си покровителка; нещо повече, дори самото константинополско правителство, което все повече губи надежда, че посланиците на западните държави, гордеещи се с пълната си неспособност да направят самостоятелна преценка за турските проблеми, ще разберат най-после неговите неотложни нужди и истинското му положение — самото това турско правителство всеки път е принудено да се обръща към милостта на Русия и да търси покровителство от същата тази държава, която открито заявява за твърдото си намерение да изгони всички турци оттатък Босфора и да забие кръста на свети Андрей върху минаретата на Айя-София.

Противно на дипломатическата традиция тези постоянни и успешни посегателства на Русия предизвикаха най-после в кабинетите на западноевропейските държави глухо и смъртно предчувствие за приближаваща опасност. Това именно предчувствие доведе до обявяването за велико дипломатическо разковниче принципа, според който проддържането на status quo в Турция е задължително условие за мира в целия свят. Някои съвременни държавни мъже, прикриващи с надути фрази своята бездарност, с нищо не можеха така ясно да покажат присъщото им невежество и безпомощност, както с тази аксиома, която, оставайки през всичкото време мъртва буква, през последните двадесет години стана свещена традиция, така почитана и неоспорима, както Magna Charta на крал Джон³⁹. Да се запази status quo! О, разбира се! Само за да запази status quo, Русия предизвика въстание в Сърбия, направи Гърция независима, присвои си протектората над Молдавия и Влахия и задържа за себе си част от Армения. Когато това ставаше, Англия и Франция не си помръднаха пръста. Само един път те дадоха признаци за живот: това беше през

1849 година, когато трябваше да защищават не Турция, а унгарските емигранти⁴⁰. Според европейската дипломация и дори според европейската преса целият източен въпрос се свежда до следната дилема: или русите в Константинопол, или — поддържане на status quo. Освен тази алтернатива никога нищо друго не им е идвало на ум.

За илюстрация да се обърнем към лондонската преса. Ние виждаме, че „Times“ ратува за разчленяване на Турция и обявява турската раса за неспособна повече да управлява този прекрасен кът от Европа. С обичайната си ловкост „Times“ дръзко се нахвърля върху старата дипломатическа традиция на поддържане status quo и заявява, че по-нататъшното запазване на status quo е невъзможно. Вестникът употребява целия си талант, за да докаже тази невъзможност от най-различни гледни точки и да засвидетелствува симпатиите на Англия към новия кръстосан поход против последните потомци на сарацините. Никой не ще отрече, че такава безцеремонна атака срещу овехтялата и безсмислена фраза, която само допреди два месеца бе свещена и за „Times“, е заслуга. Но който познава този вестник, знае също така, че тази необичайна смелост е насочена непосредствено към обслужване интересите на Русия и Австрия. Поддържаните в колоните на „Times“ правилни постулати за пълната невъзможност да бъде запазена Турция в сегашното ѝ състояние служат само за подготвяне на английската публика и на целия свят за настъпването на такъв момент, когато най-важният пункт от завещанието на Петър Велики⁴¹ — завладяването на Босфора — ще стане свършен факт.

Противоположно гледище застъпва „Daily News“ — органът на либералите. „Times“ поне съзира нова и вярна страна на този въпрос, наистина, за да я изопачи след това с користна цел. В колоните на либералния орган, обратното, цари най-пълна яснота, но тя е само израз на *еснафския дух*. И наистина, „Daily News“ не вижда по-далеч от прага на собствения си дом. Този вестник ясно си дава сметка, че разчленяването на Турция *при сегашните обстоятелства* неизбежно ще доведе русите в Константинопол, че това би било голямо нещастие за Англия, че в такъв случай би се създала опасност за мира в целия свят, а търговията по Черно море би била разорена и би станало необходимо по-нататъшното въоръжаване на английските бази и засилване на английската флота в Средиземно море. По тази причина „Daily News“ се стреми да предизвика сред английската публика възмущение и страх. Не е ли подялбата на Турция също такава престъпление, каквото е подялбата на Полша? Не се ли ползват

християните в Турция с по-голяма религиозна свобода, отколкото в Австрия и Русия? Не е ли турското правителство умерено, бащинско правителство, което позволява на различните нации, вероизповедания и местни корпорации сами да уреждат своите работи? Не е ли Турция рай в сравнение с Австрия и Русия? Животът и собствеността там не са ли гарантирани? И не е ли английската търговия с Турция по-значителна, отколкото с Русия и Австрия, взети заедно, и не расте ли тя с всяка измината година? И по-нататък следва написаният в стил на непрекъснати дитирамби — доколкото „Daily News“ изобщо е способен за дитирамби — апотеоз на Турция, турците и всичко турско, което навярно изглежда напълно непонятно за повечето от читателите на този вестник.

Ключът на този странен ентузиазъм по отношение на турците може да се намери в произведенията на Дейвид Ъркарт, есквайр, член на парламента. Този джентълмен, шотландец по произход, изпълнен с разпространенията в неговата родина средновековни и патриархални представи, но получил съвременно образование на цивилизован англичанин, след три години воюване срещу турците в Гърция попаднал в Турция и станал един от страстните почитатели на турците. Романтичният шотландски планинец се е почувствувал отново като у дома си в клисурите на Пинд и Балкана. Неговите трудове за Турция, макар да съдържат много ценни сведения, могат да се сведат до следните три парадокса, които звучат буквално така: ако господин Ъркарт не беше британски поданик, решително би предпочел да е турчин; ако не беше презвитериански калвинист, той не би желал да принадлежи към никоя друга религия освен към исляма и, трето, Англия и Турция са единствените страни на света, в които има самоуправление, а също така религиозна и гражданска свобода. От тогава същият този Ъркарт стана най-голям авторитет по източния въпрос за всички английски либерали, които се обявяват против Палмерстон, и именно той снабдява вестник „Daily News“ с материали за неговите панегирици в чест на Турция.

Единственият заслужаващ известно внимание аргумент на привържениците на такъв подход към въпроса се състои в следното: „Твърдят, че Турция се разлага. Но къде е това разложение? Не се ли разпространява бързо в Турция цивилизацията и не расте ли търговията? Там, където вие не виждате нищо освен разложение, нашите статистики доказват само прогрес.“ Би било обаче голяма грешка постоянно увеличаващата се търговия по Черно море да се приписва само на Турция, а в дадения случай именно така се постъпва. Все едно да съдим за индустриалните

и търговските способности на Холандия — страна, която представя път за по-голямата част от Германия — по нейния огромен експорт и импорт, девет десети от който е само транзитен. И ето че онова, което по отношение на Холандия всеки статистик веднага би сметнал за груба фалшификация, цялата английска либерална преса, включително и добре осведоменото списание „Economist“, се опитва да натрапи на лековерната публика по отношение на Турция. И по-нататък — кои са търговците в Турция? Във всеки случай не турците. Когато те още са били в първобитното си чергарско състояние, техният начин за водене на търговия се е състоял в ограбване на керваните; сега, когато са станали малко по-цивилизовани, той се състои във всевъзможни произволни и насилствени берии. Гърци, арменци, славяни и западноевропейци, установили се в големите морски пристанища, държат в ръцете си цялата търговия и те нямат абсолютно никакви причини да благодарят на турските бейове и паши за възможността да се занимават с нея. Отстранете всички турци от Европа — търговията никак няма да пострада от това. А що се отнася до прогреса на цивилизацията изобщо, кой е негов носител във всички части на Европейска Турция? Във всеки случай не турците, тъй като техният брой е незначителен и те са разпръснати из страната; едва ли може да се твърди, че те са здраво заседнали някъде освен в Константинопол и в две-три неголеми селски области. Именно славянската и гръцката буржоазия във всички градове и търговски пунктове е истинската опора на всяка цивилизация, която действително прониква в страната. Тази част от населението става все по-богата и по-влиятелна, а турците все повече биват изтиквавани на заден план. Ако те нямаха монопол върху гражданската и военната власт, скоро биха изчезнали напълно. Но този монопол ще стане невъзможен в бъдеще и силата на турците ще се превърне в безсилна, запазвайки се само като пречка за прогреса. Фактът си остава факт — населението трябва да се освободи от турците. И все пак да се твърди, че това може да стане само като се заменят турците от руси или австрийци, значи да се твърди в същото време, че сегашното политическо положение в Европа ще продължава вечно. Но кой ще се реши да поддържа такова твърдение?

Написано от Ф. Енгелс в края на март
1853 г.

Печата се по текст на вестника
Оригиналът на английски

Напечатано във вестник „New-York
Daily Tribune“, бр. 3746, 19 април 1853 г.,
като цитодна

К. МАРКС

БЕРЛИНСКИЯТ ЗАГОВОР

Лондон, петък, 1 април 1853 г.

Най-последно на петата от „великите държави“, Прусия, се падна щастлив случай да внесе своя принос към големите разкрития на австрийската полиция за „демагогските интриги“ на революционерите.⁴²

„Правителството“ — както ни уверяват неговите официални органи, — след като получи доказателства, че водачите на демократическата партия постоянно са имали отношение към революционната пропаганда, заповяда да се извършат на 29 март домашни обиски в Берлин, при което са арестувани 40 души, между които са били Щрекфус и бившите депутати от пруското Национално събрание — Берендс, Валдек и други. Обиски са направени в домовете на 80 лица, заподозрени в участие в заговор. Намерени са оръжия и боеприпаси.“

Като не се задоволи да публикува в официалните органи тези „потресающи факти“, пруското правителство сметна за уместно да ги съобщи по телеграфа на английското министерство на външните работи.

За да разкрием тайната на този нов полицейски фарс, трябва да се върнем малко назад. Два месеца след *coup d'état** на Бонапарт полицейският президент на Берлин г. Хинкелдей и неговият подчинен, полицейският съветник г. Щибер, се сговорили: първият да стане пруски *Мона*, вторият — пруски *Пиетри*. Прочутото всемогъщество на френската полиция изглежда, че не им е давало мира. Хинкелдей се обърнал към г. фон Вестфален, министъра на вътрешните работи, и доказал с фалшиви доводи на този ограничен и фанатичен реакционер (г. фон Вестфален е мой шу-

* държавен преврат. *Ред.*

рей и аз съм имал пълната възможност да се запозная с умствените му способности) необходимостта от съсредоточаване на всички полицейски сили на пруската държава в ръцете на полицай-президента на Берлин. Той твърдял, че за да се направят действията на полицията по-оперативни, тя трябвало да бъде независима от министъра на вътрешните работи и да бъде поверена изключително на него, Хинкелдей. Министър фон Вестфален представлява най-закостенелите кръгове на пруската аристокрация, а министър-президентът г. фон Мантойфел представлява старата бюрокрация. Двамата са съперници и първият е видял в предложението на Хинкелдей, макар че то явно стеснява сферата на дейност на собствения му департамент, средство да нанесе удар на своя съперник, чийто брат, г. фон Мантойфел, заемаше поста директор в министерството на вътрешните работи и на него специално беше поверен контролът над цялата полиция. Поради това г. фон Вестфален внесъл предложението на Хинкелдей за разглеждане от Държавния съвет, който заседавал под председателството на самия крал*.

Разискванията са имали много ожесточен характер. Мантойфел, подкрепян от Пруския принц, възразявал против предложението за учредяване на независимо министерство на полицията. Кралят бил склонен да приеме предложението на г. фон Вестфален и в заключение предложил соломоново решение, като заявил, че ще последва примера на Бонапарт и ще създаде министерство на полицията, „ако необходимостта от подобна мярка му бъде доказана с факти“. Тогава, за да се сдобият с такива факти, Хинкелдей и Щибер избират делото на кьолнските комунисти. Известни ви са вече техните геройски подвизи на кьолнския процес.⁴³ След като той завърши, пруското правителство реши да издигне явния клетвопрестъпник Щибер, човека, който бе освиркван при всяко появяване по улиците на Кьолн, като го повиши в длъжност полицайдиректор на Кьолн. Но намесват се г. Бетман Холвег и други добронамерени консервативни депутати от Рейнска Прусия, които предупредили министрите, че такова открито оскърбление на общественото мнение на тази провинция може да има доста опасни последици в един момент, когато Бонапарт претендира за *естествените граници* на Франция⁴⁴. Правителството отстъпи, като се задоволи да назначи Щибер за полицайдиректор на Берлин като награда за клетвопрестъпничеството, извършено от него в Кьолн, и за кражбите, извършени в Лондон. Работата обаче спря до тук. Оказа се невъзможно въз

* Фридрих Вилхелм IV. *Ред.*

основа на Кьолнския процес да се изпълни желанието на г. Хинкелдей — да се създаде за него независимо министерство на полицията. Хинкелдей и Щибер изчакваха благоприятен случай. За щастие тъкмо навреме избухна въстанието в Милано. Щибер веднага извърши в Берлин двадесет ареста. Но замисълът беше много смешен, за да се започне съдебно следствие. След това обаче дойде покушението срещу Либени и сега кралят се оказа напълно готов да вземе решение. Обхванат от ужасни опасения, той веднага прие, че е необходимо да има независимо министерство на полицията, и Хинкелдей видя своите мечти осъществени. Кралският указ го направи пруски *Мона*, а братът на г. фон Мантойфел подаде оставка. Но най-поразителната част от комедията беше още предстояща. Едва г. Хинкелдей беше въздигнат в новото му звание и веднага бе разкрит „големият берлински заговор“. Следователно този заговор е бил устроен със специалната цел да докаже, че г. Хинкелдей е необходим. Това бе подарък, който г. Хинкелдей правеше на слабоумния крал в замяна на току-що получената полицейска абсолютна власт. Помощникът на Хинкелдей, изобретателният Щибер, който в Кьолн направи откритието, че всички писма, които завършват с думите „привет“ и „братство“, несъмнено свидетелствуват за съществуването на комунистически заговор, сега направи откритието, че в Берлин от известно време са се появили застрашителен брой „калабрийски шапки“ и че калабрийската шапка без съмнение е „условен знак“ на революционерите. Въз основа на това важно откритие Щибер извърши на 18 март няколко ареста, главно между работниците и чужденците, които бяха обвинени в носене на калабрийски шапки. На 23 същия месец бе извършен обиск в дома на търговеца Карл Делнус в Магдебург, брат на депутат от втората камара; той също имал фаталната слабост към калабрийските шапки. Най-последно, както съобщих в началото на тази кореспонденция, на 29 миналия месец в Берлин бе извършен голям *coup d'état*, насочен против калабрийските шапки. Всички, които малко от малко познатат кротката опозиция на Валдек, Берендс и другите, ще се посмеят доста по повод на „оръжието и бойните припаси“, открити у тези най-безобидни от безобидните Брутовци.

Но колкото и безсмислена да изглеждаше тази полицейска комедия, разиграна така да се каже по чисто лични мотиви на господата Хинкелдей и Щибер, тя не е лишена от значение. Пруското правителство е раздразнено от пасивната съпротива, която среща навсякъде. То чувствава лъха на революцията в атмосферата на привидна апатия. То изпада в отчаяние, като не намира

този призрак в осезаема форма, и изпитва нещо като избавление от кошмар всеки път, когато полицията му достави материално възплъщение на този вездесъщ, но невидим враг. Правителството настъпва, то ще настъпва и занаяпред и ще успее да превърне пасивната народна съпротива в активна.

Написано от К. Маркс на 1 април 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3745. 18 април 1853 г.

Оригиналът на английски

Подпис: К а р л М а р к с

Ф. ЕНГЕЛС

КАКВО ЩЕ СТАНЕ С ЕВРОПЕЙСКА ТУРЦИЯ?

Ние видяхме как поради упорито невежество, традиционна инертност и наследствена леност на мисълта европейските държавни мъже отбягват дори опита да дадат отговор на този въпрос. Абърдин и Палмерстон, Метерних и Гизо, да не говорим за техните републикански и конституционни заместители от периода 1848—1852 г., имената на които никога няма да бъдат споменати от потомството — всички се отчаяха да намерят някакво решение на този въпрос.

А в същото време бавно, но неотклонно, крачка след крачка, Русия се приближава към Константинопол, без оглед на всички дипломатически ноти, интриги и маневри на Франция и Англия.

И макар че всички партии във всички европейски страни признават този факт на постоянното придвижване на Русия, нито един от официалните държавни дейци не съумя да го обясни. Те виждат влиянието на този факт, виждат дори крайните му последици, но причината все пак си остава скрита за тях, макар че няма нищо по-просто.

Мошен стимул, който тласка Русия към завладяването на Константинопол, е тъкмо същото онова средство, с помощта на което се смяташе да ѝ бъде попречено да направи това, т. е. празната и никога неприлагана на дело теория за запазване на *status quo*.

В какво се състои *status quo*? За християнските поданици на Портата това означава просто увековечаване на тяхното поробване от Турция. И докато те остават под игото на турците, те ще виждат в главата на източноправославната църква, в повелителя

на шестдесет милиона православни, какъвто и да бил той в друго отношение, *естественния си освободител и покровител*. По този начин същата дипломатическа система, която бе изобретена, за да предотврати руските завоевания в Турция, принуждава десет милиона православни християни в Европейска Турция да се обръщат за помощ към Русия.

Да разгледаме фактите, които ни са известни от историята. Още преди царуването на Екатерина II Русия не е изпускала нито един случай да получи някакво предимство по отношение на Молдавия и Влахия. В края на краищата при сключването на Одринския договор (1829 г.)⁴⁶ тя успя да получи такива широки привилегии, че гореспоменатите княжества днес са подчинени повече на Русия, отколкото на Турция. Когато през 1804 г. избухна сръбската революция, Русия незабавно взе под защитата си въстаналите „рай“, подкрепи ги в двете войни и им гарантира в два договора независимостта на страната им по вътрешните въпроси.⁴⁶ А кой реши изхода на борбата по време на гръцкото въстание? Не янинският Али паша с всичките му заговори и бунтове, не битката при Наварин, не френската армия в Морея, не лондонските конференции и протоколи, а руската армия на Дибич, която прехвърли Балкана и навлезе в долината на Марица⁴⁷. И тъкмо в това време, когато Русия без страх разчленяваше Турция, западните дипломати продължаваха да гарантират и да поддържат като някаква светиня *status quo* и неприкосновеността на територията на Отоманската империя!

Дотогава, докато традиционната политика на непременно запазване *status quo* и самостоятелността на Турция в сегашното ѝ състояние ще бъде ръководен принцип за западната дипломация, девет десети от населението на Европейска Турция ще вижда в Русия единствената си опора, своята освободителка, своята месия.

Да предположим сега за миг, че на турското господство в гръцко-славянския полуостров е сложен край и че там съществува форма на управление, която повече отговаря на интересите на народа. Какво би било в такъв случай положението на Русия? Известно е, че във всяка държава, която е възниквала на турска територия и е достигала до пълна или частична независимост, се е образувала силна антируска партия. И ако това става във време, когато руската помощ е единствената им закрила срещу турското потисничество, какво можем да очакваме, когато страхът пред това потисничество изчезне?

Но ако властта на турците бъде изтикана отатък Босфора, ако различните националности, които населяват Балканския по-

луостров, се освободят и им бъде дадена свобода на вероизповедание, ако се открият широко вратите за плановете и машинациите, за противоречивите стремежи и интереси на всички велики европейски държави — няма ли да предизвика това обща война? Такъв въпрос задава дипломацията на страхливостта и назадничавостта.

Разбира се, не може да се очаква, че палмерстоновци, абърдиновци, кларендоновци, различните министри на външните работи в континента ще се окажат способни за нещо подобно. Те не могат и да помислят за това, без да изтръпнат. Но който се е научил от изучаването на историята да отдава дължимото на вечните промени в човешките отношения, в които няма нищо постоянно освен самото непостоянство, нищо неизменно освен самото изменение; който следи неумолимия ход на историята, чиято колесница безжалостно шестъвува по развалините на империи, премазвайки безмилостно цели поколения; с една дума, който не си затваря очите пред факта, че никакви демагогски апели и бунтовни прокламации не могат да въздействуват така революционно, както простите и очевидни факти от историята на човечеството — онзи, който е разбрал и оценил необикновено революционния характер на нашата епоха, в която под общото действие на парата и вятъра, на електричеството и печатната машина, на артилерията и откривашето на златните залежи се извършват за година повече изменения и революции, отколкото са ставали по-рано в течение на цял век, той навярно няма да се изплаши от поставянето на този исторически въпрос само защото подходящото му разрешение може да доведе до европейска война.

Не, дипломацията и правителствата, които действуват по стар маниер, никога няма да разрешат това затруднение. Решението на турската проблема, както и на другите големи проблеми, се пада на европейската революция. И съвсем не е самонадеяност да се причислява този на пръв поглед страничен въпрос към онези, които естествено влизат в сферата на това велико движение. От 1789 г. насам границите на революцията неизменно все повече се разширяват. Нейните последни граници бяха Варшава, Дебрецен, Букурещ; аванпостове на най-близката революция трябва да бъдат Петербург и Константинопол. Това са двата уязвими пункта, в които трябва да бъде атакуван руският антиреволюционен колос.

Би било празна игра на фантазията, ако се опитаме да начертаям подробен план за възможната подялба на територията на Европейска Турция. Могат да се измислят най-малко двадесет такива проекта, всеки от които ще бъде толкова приложим, кол-

кото и останалите. Това, което ние трябва да направим, е не да съчиняваме фантастични програми, а да търсим общи изводи от безспорните факти. А от тази гледна точка разглежданият въпрос има две страни.

Първо, не може да се опровергае фактът, че полуостровът, наричан обикновено Европейска Турция, е естествено, наследено от дедите, достойние на южнославянската раса. От дванадесет милиона население седем спадат към нея. Тя владее страната дванадесет века. Като не се смята малобройното население, произхождащо от славянски корен, но приело гръцкия език, съперници на славяните са само турските и арнаутските варвари, които отдавна са осъдени като най-закоравели противници на всеки прогрес. Южните славяни, напротив, са единствени носители на цивилизация във вътрешните части на страната. Наистина, те още не са образували нация, но в Сърбия те имат вече силно и сравнително просветено национално ядро. Сърбите имат своя история и своя литература. Сегашната си вътрешна самостоятелност те дължат на единадесетгодишна храбра борба със значително превъзхождащ ги по численост противник. През последните двадесет години те постигнаха бързо развитие на културата и на средствата за цивилизация. Християните в България, Тракия, Македония и Босна гледат на Сърбия като на център, около който всички те трябва да се обединят в бъдещата си борба за независимост и национално съществуване. И наистина може да се твърди, че колкото повече се консолидира Сърбия и сръбската националност, толкова повече се изтласква на заден план прякото влияние на Русия върху турските славяни. Защото Сърбия, за да може да заеме самостоятелно положение като християнска държава, трябва да заимствува от Западна Европа политическите си институции, училищата си, научните си познания, индустриалната си организация. С това се обяснява аномалията, че Сърбия, въпреки покровителството на Русия, е конституционна монархия още от момента на освобождението си.

Колкото и да свързва родствената близост и общата религия руските и турските славяни, все пак техните интереси ще започнат решително да си противостоят от деня, в който последните получат свобода. Това се обяснява с търговските нужди, произтичащи от географското положение на двете страни. В Русия, една компактна континентална страна, преобладава производството на селскостопански произведения и възможно е някога да се развие и промишлено производство. Гръцко-славянският полуостров, сравнително малък по площ, но с огромна дължина на бреговата му линия, о която се мият три морета, над едно от които господ-

ствува, днес е предимно страна на транзитна търговия, макар да има отлични възможности за развиване на собствена промишленост. Русия има интерес от монопол, а южните славяни — от разширяване на пазара. Освен това те са конкуренти в Средна Азия и докато насъщните интереси на Русия изискват да не се допуска да проникнат там каквито и да било други произведения освен нейните, южните славяни още сега са много заинтересовани да внасят западноевропейски стоки в източните пазари. Как може при такива условия между двете нации да се установи взаимно съгласие? И наистина, турските южни славяни и гръците дори и сега имат повече общи интереси със Западна Европа отколкото с Русия. А когато железопътните линии, които идват сега от Остенде, Хавър, Хамбург и Пеща, бъдат продължени до Белград и Константинопол (което сега се обмисля), влиянието на западната цивилизация и на западната търговия в Югоизточна Европа ще стане постоянно.

От друга страна славяните в Турция особено много страдат от потисничеството на една мюсюлманска класа от военни окупатори, която те трябва да издържат. Тази класа от военни окупатори държи в ръцете си всички държавни функции: военни, граждански и съдебни. Но не е ли руската система на управление — навсякъде, където тя не е преплетена с феодални институции — една военна окупация, при която гражданската и съдебната йерархия са организирани по военен образец и която трябва изцяло да бъде заплащана от народа? А който смята, че такава система може да привлече южните славяни, нека се запознае с историята на Сърбия от 1804 г. насам. Кара-Георги, основателят на сръбската независимост, бе изоставен от народа, Милуш Обренович, който възстанови тази независимост, бе позорно изгонен от страната — и двамата, защото се опитаха да въведат руската самодържавна система с присъщите ѝ корупция, полувоенна бюрокрация и изнудвачество, подобно на онова, което се практикува от турските паша.

И тъй, в това се крие простото и крайно решение на въпроса. Както историята, така и съвременните факти сочат необходимостта върху развалините на мюсюлманската империя в Европа да се основе свободна, независима християнска държава. Следващият революционен тласък непременно ще направи това събитие неизбежно, защото непременно ще възпламени отдавна назряващия конфликт между руския абсолютизъм и европейската демокрация. Англия ще бъде принудена да вземе участие в този конфликт, каквото и правителство да е на власт тогава. Тя никога не може да позволи Константинопол да бъде завладян от Русия.

Тя ще трябва да застане на страната на враговете на царя и да подкрепи създаването на независима славянска власт на мястото на съборената безсилна Висока порта⁴⁸.

*Написано от Ф. Енгелс в началото на
април 1853 г.*

*Напечатано във вестник „New-York
Daily Tribune“, бр. 3748, 21 април 1853 г.,
като уводна статия*

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС

БЕРЛИНСКИЯТ ЗАГОВОР. — ЛОНДОНСКАТА ПОЛИЦИЯ. —
МАЦИНИ. — РАДЕЦКИ.

Лондон, петък, 8 април 1853 г.

Когато пишех последната си кореспонденция за големия заговор, разкрит от г-н Щибер*, не можех да зная, че възгледът ми по тази афера ще бъде повече или по-малко потвърден от два консервативни берлински вестника. Вестник „Preussisches Wochenblatt“⁴⁹, орган на консервативната фракция, възглавявана от г-н Бетман-Холвег, бе конфискуван на 2 април, защото посъветва читателите си „да не се доверяват много на басните на полицията по повод на последните арести“. Но много по-голямо значение има статията, напечатана във вестник „Zeit“⁵⁰ — полуофициален орган на онази група в пруското правителство, която се възглавява от г-н фон Мантойфел. „Zeit“ е принуден да направи следното признание:

„Който не е ослепял, не може да не види, че многобройните и неразрешими усложнения в общото положение на Европа ще доведат рано или късно до страшен взрив. Искрените старания на европейските велики държави могат временно да отсрочат този взрив, но те никак не са в състояние да го предотвратят изобщо, дори да направят всичко, което е по силите на човека... Ние смятаме за свой дълг да не крием повече, че недоволството се разпространява все по-широко; то става толкова по-опасно и толкова повече заслужава сериозно внимание поради това, че не се проявява на повърхността, а все по-дълбоко и по-дълбоко се вкоренява в умовете на хората. Трябва да се каже без заобикалки, че това недоволство се предизвиква от усилията да се извърши в Прусия контрареволуция, които бяха демонстрирани неотдавна с невероятно „étourderie“***.

„Zeit“ прави грешка само в заключението си. На пруската контрареволуция съвсем не се слага началото сега, напротив, тя

* Виж настоящия том. стр. 28—31. *Ред.*

** лекомислие. *Ред.*

екъм края си. Тя не е ново явление — то започна още на 20 март 1848 г. и от този ден неотклонно се засилваше. В настояще време пруското правителство замисля два крайно опасни проекта. Единият от тях ограничава свободата на делбата на недвижимите имущества, а другият предава народното образование под опеката на църквата. Трудно е да се измислят други две мерки, които повече биха могли да предизвикат недоволството на селяните на Рейнска Прусия и на буржоазията на цялото кралство. Ще отбележа като куртиоз принудителното разтурване на Берлинското хигиенно дружество (Съюза за взаимопомощ на болните) във връзка с „разкриването на големия заговор“. Това дружество броеше около 10.000 члена, принадлежащи към работническата класа. Правителството изглежда е убедено, че сегашното устройство на пруската държава е несъвместимо с „хигиената“.

Лондонската преса, която досега не подозираше за действията на лондонската полиция, бе учудена от съобщението на виенския „Presse“⁵¹ и на ръководния реакционен белгийски вестник „Emancipation“⁵², че лондонската полиция е съставила списъци на всички живеещи в Лондон политически емигранти с различни подробности, които се отнасят до техния личен живот и поведение.

„Щом подобна система се допуска по отношение на чужденците — възкликва вестник „Morning Advertiser“, — тя ще се прилага за запознаване с подробностите от личния живот и на нашите съотечественици всеки път, когато правителството или някой от неговите членове сметне това за целесъобразно... Не е ли печално, че лондонските полицаи ще бъдат принудени да изпълняват същата позорна роля, с която са натоварени техните колеги на континента?“

Освен споменатите съобщения на белгийските и други вестници, в лондонската преса днес е поместено телеграфно съобщение от Виена, че

„въпросът за емигрантите е разрешен: британското правителство е обещало зорко да наблюдава емигрантите и да ги наказва с всичката строгост на законите, когато те бъдат уличени в участие в подмолна революционна дейност.“

„Morning Advertiser“ отбелязва:

„Никога досега Англия не е изглеждала така унижена като сега, когато падна на колена пред Австрия. Нищо не може да се сравни с това унижение. На коалиционния кабинет бе съдено да стигне до него“.

От много достоверен източник ми стана известно, че съдебните чиновници на нейно величество се канят да започнат съдебно преследване против Мацини, щом неговото пребиваване в Лондон се потвърди. От друга страна чух, че в Камарата на общините

ще бъде направено запитване до министрите относно скандалната им сделка с Австрия и изобщо относно намеренията им по въпроса за емигрантите.

В една от предишните си кореспонденции писах, че Радецки с радост би се възползувал от миланското въстание като повод „да се сдобие с пари под фалшив предлог“⁵³. Това мнение бе скоро потвърдено най-недвусмислено. В една от последните си прокламации Радецки обяви за анулирани и недействителни всички дългови и заложни документи, издадени от 1847 г. нататък срещу именията на ломбардските емигранти, върху които бе наложен секвестър. Тази конфискация не може да бъде оправдана с нищо друго освен с *hogho vasui**, изпитван от австрийското държавно съкровище. Сантименталната буржоазия навсякъде принесе революцията в жертва на своя бог, наречен Собственост. Сега контрареволюцията отрича този бог.

По телеграфа днес бе получено съобщение, че княз Меншиков е сключил споразумение с Портата, че руските войски са получили заповед да се оттеглят от турските граници и че източният въпрос отново е уреден.

Написано от К. Маркс на 8 април 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3748, 21 април 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* страх от празнотата. *Ред.*

К. МАРКС

САМОПРИЗНАНИЯТА НА ХИРШ

„Самопризнанията“ на Хирш⁵⁴, както ни се струва, имат някаква цена само доколкото се потвърждават от други факти. Защото те си противоречат едно на друго. След като завърши мисията си и се върна от Кьолн, Хирш заяви на едно публично работническо събрание, че Вилих е негов съучастник. Естествено, предложението да се протоколира това мнимо признание бе отхвърлено с презрение. Различни лица ми намекваха — не зная дали по поръчение или не на Хирш, — че Хирш бил изразил готовност да направи пред мен пълно признание. Аз отхвърлих това. По-късно ми стана известно, че Хирш се намира в крайна мизерия. Ето защо не се съмнявам, че неговите „най-последни“ признания са написани в интерес на партията, която в дадения момент му *плаща*. Чудно е, че се намират хора, които смятат за необходимо да се крият зад гърба на някакъв Хирш.

Ще се огранича засега с няколко забележки. Ние разполагаме с някои други самопризнания на шпиони — Видок, Шеню, Делаод⁵⁵ и пр. В един пункт те съвпадат. Всички тези шпиони не са обикновени, а благородни шпиони, истински потомци на „Куперовия шпионин“⁵⁶. По необходимост техните самопризнания са в същата степен самоодобрение.

Хирш например се опитва да намеква, че не той, а полковник Бандя е направил донос на Грайф, а последният съобщил на Фьори за деня на събранията на монте партийни другари. Нашите събирания в онези няколко случая, когато на тях присъства Хирш, ставаха в четвъртък, но след като Хирш бе изключен от състава им, те започнаха да стават в сряда. А фалшивите протоколи на заседанията⁵⁷, както при участието на Хирш, така

и след неговото изключване, са датирани четвъртък. Кой освен Хирш е могъл да допусне подобно „недоразумение“!

По друг пункт Хирш е по-щастлив. Според твърдението на Хирш Бандя неведнъж бил предавал сведения относно моята преписка с Германия. Тъй като всички данни в материалите на Кьолнския съдебен процес, които имат отношение към това, са фалшиви, трудно е естествено да се реши кой ги е съчинил. Сега за Бандя.

Какъвто и да е Бандя — шпионин или не, — той никога не би могъл да стане опасен за мен или за моите партийни другари, защото аз *никога* не съм говорил с него за *моите* партийни дела, а и самият Бандя — както той ми припомни в едно свое оправдателно писмо — винаги е избягвал да говори за тези работи. И тъй, какъвто ще да е — шпионин или не, — той не е могъл нищо да издаде, защото нищо не е знаел. Това потвърдиха материалите на Кьолнския процес. Те потвърдиха, че с изключение на признанията, направени в самата Германия, и на документите, намерени пак там, пруската полиция нищо повече не е знаела за партията, към която принадлежа, и поради това бе принудена да поднася най-глупави приказки за деца.

Но Бандя продал на полицията брошура на Маркс „за емигрантите“?⁵⁸

В присъствието на други лица Бандя научи от мен, че Ернст Дронке, Фридрих Енгелс и аз имаме намерение да издадем съчинение за немската емиграция в Лондон, което ще излезе в няколко свитъка. Бандя ни увери, че той би могъл да намери в Берлин издател. Аз го помолих веднага да направи справки. След около осем-десет дни той съобщи, че един берлински книгоиздател, някой си Айзерман, бил съгласен да се наеме с издаването на *първия* свитък при условие, че авторите ще останат анонимни, тъй като в противен случай се боял от конфискация. Аз се съгласих, но от своя страна поставих условието хонорарът да бъде платен веднага след предаването на ръкописа — исках да избягна повтарянето на опита, който имах с „Revue der Neuen Rheinischen Zeitung“⁵⁹ — и ръкописът да бъде отпечатан веднага след получаването му. Аз заминах при Енгелс в Манчестер, където написахме брошурата. Междувременно Бандя предал на жена ми писмо от Берлин, в което Айзерман приема моите условия, но съобщава, че издаването на втория свитък ще зависи от разпространението на първия. Когато се върнах, Бандя получи ръкописа, а аз — хонорара.

Печатането обаче се отлагаше под разни благовидни предлози. Аз започнах нещо да подозирам. Не, че ръкописът е пре-

даден на полицията, за да го отпечата тя. Готов съм още днес да връча моите ръкописи дори на руския император, ако той се съгласи утре да ги даде под печат. Това, от което се опасявах, бе, че ръкописът ще бъде някъде затурен.

В ръкописа ние нападахме модните кресльовци, разбира се, не защото са опасни за държавата революционери, а защото играят ролята на контрареволуционни отрепки.

Подозренията ми се потвърдиха. Георг Веерт, когото помолих да направи в Берлин справка за Айзерман, ми писа, че не е успял да открие никакъв Айзерман. Заедно с Дронке аз отидох при Бандя. Сега вече излезе, че Айзерман е само управител при Якоб Колман. Тъй като трябваше да имам заявлението на Бандя в писмен вид, аз настоях той да напише в мое присъствие писмо до Енгелс в Манчестер, да повтори в него всичко, което каза на мен, и да му съобщи адреса на Колман. Същевременно написах няколко реда на Бруно Бауер с молба да научи кой живее в сградата, която Бандя ми посочи като жилище на Колман, но отговор не получих. А мнимият издател на напомнителните ми писма отговори, че с никакъв *договор* не съм уговорил точна дата за излизането на ръкописа от печат. Той по-добре знаел кога ще настъпи подходящият момент за това. В друго писмо той зае позата на обиден. Най-после Бандя ми заяви, че издателят се отказва да отпечата ръкописа и ще го върне. Самият Бандя изчезна към Париж.

Берлинските писма и писмата на Бандя, които съдържат всички преговори, както и опитите на Бандя да се оправдае се намират в ръцете ми.

Но защо не ме смутиха подозренията, които немската емиграция разпространяваше по отношение на Бандя? Пак затова, защото знаех „предисторията“ на тези подозрения. Засега оставям настрана тази предистория, както и заслужава.

Защото аз *знаех*, че по време на унгарската война Бандя като революционен офицер е изпълнявал подобно поръчение. Защото той кореспондираше със Семере, когото уважавам, и беше в приятелски отношения с генерал Перцел. Защото аз с очите си съм виждал документ, с който *Кошут* назначаваше Бандя за свой полицейски началник *in partibus** — документ, скрепен с подписа и на довереното лице на Кошут граф Сирмои, който живеел заедно с Бандя. Длъжността на Бандя при Кошут обяснява и не-

* *in partibus infidelium* — зад граница (буквално: «в страната на неверните» — добавка към титлата на католическите епископи, назначавани на чисто номинални епископски длъжности в нехристиянски страни). *Ред.*

обходимия му контакт с полиция. Ако не се лъжа, Бандя и сега е агент на Кошут в Париж.

Унгарските водачи са знаели с кого имат работа. Какво рискувах аз в сравнение с тях? Нищо, освен възможността да бъде затурено копие на ръкописа, оригинала на който аз бях запазил.

По-късно направих запитване до книгоиздателя Лициус във Франкфурт на Майн и до други издатели в Германия дали не биха пожелали да издадат споменатия ръкопис. Те отговориха, че при сегашните условия това е невъзможно. В последно време има изгледи за издаване на ръкописа извън Германия.

След тези обяснения, които, разбира се, адресирам не до г-н Хирш, а до моите съотечественици в Америка, остава ли „открит“ въпросът защо пруската полиция е била заинтересована да потули един памфлет против Кинкел, Вилих и другите „велики мъже на емиграцията“?

Обясни, о Ериндур,
таз двустранност на натурата!*

Лондон, 9 април 1853 г.

Написано от К. Маркс на 9 април 1853 г.

*Напечатано в „Belletristisches
Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung“
5 май 1853 г.*

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на немски.

* Из драмата на Мюлнер «Вината», II действие, пета картина. *Ред.*

THE
People's Paper

THE CHAMPION OF
POLITICAL JUSTICE AND UNIVERSAL RIGHT.

501

LONDON, SATURDAY, APRIL 16, 1932

Price Fourpence

K. MARKS

НОВАТА ФИНАНСОВА МАШИНАЦИЯ ИЛИ ГЛАДСТОН
И ПЕНСИТЕ⁶⁰

От собствения си горчив опит нашите читатели знаят и от празнотата на джобовете си са се убедили, че в резултат на извършените в миналото финансови машинации върху плещите на народа бе стоварен държавен дълг от 800 000 000 лири стерлинги. Този дълг бе направен главно за да се предотврати освобождаването на американските колонии и да се противодействува на френската революция от миналия век. Влиянието на нарастването на държавния дълг върху увеличението на държавните разходи може да се види от анализа на следната таблица:

1. *Държавен дълг*⁶¹

При възкачването на кралица Анна на престола след смъртта на Вилхелм (1701)	16 394 702 л. ст.
При възкачването на Георг I на престола (1714).....	54 145 363 „ „
В началото на царуването на Георг II (1727)	52 092 235 „ „
В началото на управлението на Георг III (1760)	146 682 844 „ „
След американската война (1784)	257 213 043 „ „
В края на антиякобинската война (1801).....	579 931 447 „ „
През януари 1810 г. (през време на наполеоновата война)	811 898 082 „ „
След 1815 г.около	1 000 000 000 „ „

2. *Държавни разходи*

Всички разходи включително лихвите по държавния дълг са възлизали на:

При възкачването на кралица Анна на престола след смъртта на Вилхелм (1701).	5 610 987 л. ст.
--	------------------

При възкачването на Георг I на престола (1714).....	6 633 581 л. ст.
В началото на царуването на Георг II (1727).....	5 441 248 „ „
В началото на управлението на Георг III (1760).....	24 456 940 „ „
В края на антиякобинската война (1801)	61 278 018 „ „

3. Държавни данъци

При кралица Анна (1701).....	4 212 358 л. ст.
При крал Георг I (1714)	6 762 543 „ „
При крал Георг II (1727	6 522 540 „ „
При Крал Георг III (1760	8 744 682 „ „
След американската война (1784).....	13 300 921 „ „
След антиякобинската война (1801).....	36 728 971 „ „
В 1809 г.	70 240 225 „ „
След 1815 г.	сколо 82 000 000 „ „

Народът, който изпита това на собствения си джоб, знае добре какво бреме са данъците, причинени от държавния дълг; но много хора не знаят специфичните форми, в които този дълг е бил извършен и в които продължава да съществува днес. „Държавата“ — това въплъщение на съвместното господство на обединените земевладелски и парични магнати — се нуждае от пари, за да потиска в страната и извън нея. Тя взема пари в заем от капиталисти и лихвари и им дава в замяна на това къс хартия, с който се задължава да плаща определена сума във вид на лихви за всеки 100 л. ст., взети в заем. Средствата за изплащането на тези пари тя изтръгва от работническата класа чрез данъци и по този начин народът става поръчител на своите потисници пред хората, които дават на тези потисници пари в заем, за да колят народа. Заемите, представляващи държавния дълг, са от различни категории: някога по тях се плащат 3%, някога 3½%, 4% и пр. и съобразно с лихвения процент и други условия държавните цени книжа имат различни наименования — трипроцентни и пр.

Тъй като не само работническата класа, но и фабрикантите и земевладелците са принудени да плащат известна част от тези лихви и се стремят да плащат колкото може по-малко, всеки финансов министър, стига само да не е от вигите, се старее по един или друг начин да намали тежестите на това бреме.

На 6 април, преди да се внесе бюджетът на сегашното правителство, г-н Гладстон предложи в Камарата на общините няколко резолюции по държавния дълг. Още преди това предложение вестник „Morning Chronicle“ съобщи, че предстои да бъдат внесени много важни резолюции, „които според слуховете имат грамадно значение и представляват изключителен интерес“. В ре-

зултат на тези слухове курсът на държавните ценни книжа се покачи. Създаде се впечатлението, че Гладстон има намерение да погаси държавния дълг. И тъй, „за какво бе вдигнат целият този шум“?⁶²

Крайната цел на предложенията на г-н Гладстон беше, както заяви самият той, понижаването на лихвата на различните държавни ценни книжа на $2\frac{1}{2}\%$. През годините 1822—1823, 1824—1825, 1830—1831, 1844—1845 процентът вече бе намаляван съответно от 5 на $4\frac{1}{2}$, от $4\frac{1}{2}$ на 4, от 4 на $3\frac{1}{2}$, от $3\frac{1}{2}$ на 3. Защо и сега да не се намали процентът от 3 на $2\frac{1}{2}$?

Но да видим по какъв начин смята г-н Гладстон да постигне тази цел.

Първо, той предлага да се обединят под общо название различните ценни книжа на сума 9 500 000 л. ст., свързани главно със старата фиктивна Компания за южните морета⁶³, и принудително да се намали процентът им от 3 на $2\frac{3}{4}$. Това ще даде постоянна годишна икономия от около 25 000 л. ст. Въвеждането на ново общо наименование на различни ценни книжа и икономия от 25 000 л. ст. при ежегодни разходи 30 000 000 л. ст. не заслужават особено възхищение.

Второ, той предлага да се емитират нови ценни книжа под наименованието съкровищни бонове на сума не по-голяма от 30 000 000 л. ст. Тези бонове могат да се пушат в обръщение без никакви комисии, като ще носят до 1 септември 1864 г. $2\frac{3}{4}$ процента лихва, а от тази дата до 1 септември 1894— $2\frac{1}{2}\%$. Това просто създава нов финансов механизъм за удобство на паричната и търговската класа. Когато той казва „без комисии“, това значи без разходи за търговците от Сити. Понастоящем съществуват съкровищни полици на сума 18 000 000 л. ст., носещи $1\frac{1}{2}\%$. Не е ли загуба за страната да плаща по съкровищните бонове 1% повече, отколкото за съкровищните полици. Във всеки случай това второ предложение не допринася за намаляване на държавния дълг. Съкровищните полици са в обръщение само във Великобритания, но съкровищните бонове могат да циркулират като обикновени полици; така че това мероприятие е само за удобство на търговците от Сити, за което народът трябва да плаща скъпо.

И на края стигаме до единствено важния пункт — до трипроцентните консоли* и до „трипроцентните понижени“ ценни книжа, които заедно възлизат на капитал от около 500 000 000 л. ст. Тъй като съществува решение на парламента, което забранява прину-

* обединени държавни облигации. *Ред.*

дително понижаване на процента на тези ценни книжа без предварително предупреждение от дванадесет месеца, г-н Гладстон избира метода на доброволната обмяна и предлага на притежателите на трипроцентни облигации различни възможности за свободната им обмяна срещу други ценни книжа, които трябва да бъдат пуснати съгласно неговия проект. Притежателите на трипроцентни ценни книжа ще могат да изберат един от следните три начина за обмяна на всеки 100 л. ст. от тези ценни книжа:

1. Частична обмяна на трипроцентните ценни книжа срещу съкровищни бонове: всеки 100 л. ст. в такива книжа се обменя срещу съкровищен бон на същата стойност, който носи годишно лихва от 2 фунта и 15 шилинга до 1864 г. и след това до 1894 г. — 2 фунта и 10 шилинга. Ако $2\frac{1}{2}$ процентните съкровищни бонове на обща сума 30 000 000 л. ст. заменят трипроцентните ценни книжа на сума 30 000 000 л. ст., би се получила икономия, равна през първите десет години на 75 000 л. ст., а по-късно — на 150 000 л. ст., или всичко — 225 000 л. ст. Но правителството ще трябва след изтичането на четиридесет години да изплати всичките 30 000 000 л. ст. Този проект не води в никаква степен до уреждане на държавния дълг. Защото какво представлява икономия от 225 000 л. ст. при ежегоден разход от 30 000 000 л. ст.

2. Съгласно второто предложение притежателите на трипроцентни ценни книжа могат да получат за всеки 100 л. ст. такива книжа 82 лири и 10 шилинга нови $3\frac{1}{2}$ процентни ценни книжа, по които до 5 януари 1894 г. ще се заплащат лихви в размер на 3 лири 10 шилинга за 100 л. ст. Резултатът от това ще бъде, че лицата, които се съгласят да приемат $3\frac{1}{2}$ процентните ценни книжа, биха получавали от всеки сегашни 100 лири стерлинги вместо 3 лири — 2 лири 17 шилинга и 9 пенса доход, т. е. с 2 шилинга и 3 пенса по-малко. Ако всичките 500 000 000 л. ст. се обменят по такъв начин, нацията би трябвало да плаща годишно вместо сегашните 15 000 000 л. ст. само 14 437 500 л. ст., което би означавало икономия от 562 500 л. ст. годишно. Но заради тази икономия от 562 500 л. ст. парламентът трябва да си върже ръцете за половин век и да разреши лихви, надхвърлящи $2\frac{4}{5}\%$, в таква непостоянно време, когато всеки лихвен процент е крайно ненадежден! Но Гладстон би спечелил следното: след изтичането на четиридесет години вместо трипроцентните ценни книжа, гарантирани понастоящем от правилото за дванадесетмесечното предупреждение, ще съществуват $3\frac{1}{2}$ процентни ценни книжа, които парламентът ще може да закупи по номиналната им стойност. Гладстон предлага да не се поставят никакви ограничения за издаването на тези $3\frac{1}{2}$ процентни ценни книжа.

3: Третото предложение е следното: притежателите на трипроцентни ценни книжа ще получат за всеки 100 л. ст. по 110 л. ст. в нови ценни книжа, които ще носят до 1894 година по 2 1/2%. Когато г-н Гладстон на 6 април за пръв път внесе своя проект в Камарата на общините, той не ограничи сумата на подлежащите на емитиране нови 2 1/2 процентни облигации. Но когато г-н Дизраели изтъкна, че ако се сравни това предложение с другите две, всеки разумен човек ще предпочете да обмени 100 л. ст. в трипроцентни облигации срещу 110 л. ст. в 2 1/2% облигации и че в резултат на обмяната на 500 000 000 л. ст. трипроцентни облигации срещу нови облигации нацията, от една страна, би спестявала 1 250 000 л. ст. годишно, но затова пък от друга страна държавният дълг би се увеличил с 50 000 000 л. ст., г-н Гладстон на следния ден измени своя проект и предложи емисията на нови 2 1/2 процентни облигации да се ограничи на 30 000 000 л. ст.. Поради това ограничение неговото предложение губи почти всякакво значение за грамадната сума на държавния дълг и само я увеличава с 3 000 000 л. ст.

Сега вие знаете какво представлява „един от най-важните и грандиозни финансови проекти, които някога са били внасяни“. Може би изобщо няма по-голямо мошеничество от така наречените финанси. Жреците на тази „тайна наука“ обличат най-простите операции, отнасящи се до бюджета и държавния дълг, в непонятна терминология, зад която се крият най-обикновени машинации по издаването на облигации с различни наименования, обмяна на стари облигации срещу нови, намаляване на лихвата и увеличаване на номиналния капитал, увеличаване на лихвата и намаляване на капитала, определяне на премии, бонуси и привилегировани дялове, въвеждане на различие между погасяеми и непогасяеми анюитети и изкуствена градация на условията за циркулацията на облигациите. Цялата тази отвратителна борсова схоластика и невероятната сложност на подробностите съвсем обърква публиката. В същото време всяка такава финансова операция създава благоприятни възможности за засилване на вредната и хищническа дейност на лихварите, които не пропускат да се възползват незабавно от тях. Без съмнение г-н Гладстон е майстор на подобна финансова алхимия и неговото предложение може да бъде най-добре характеризирано с думите на г-н Дизраели:

„Струва ми се, че изобретателността и умът на най-ловките казуисти никога не биха могли да измислят по-сложен и заплетен механизъм за получаване на толкова нищожни резултати. В съчинението на Тома Аквински има глава, в която се разисква въпросът, колко ангели могат да танцуват на върха на една игла. Това е един от най-редките плодове на човешкия гений и а.

намирам в предлаганите резолюции нещо общо с това бележито творение на ума.“

Както помните, ние вече посочихме, че крайната цел на плана на Гладстон бе въвеждането на „нормални“ $2\frac{1}{2}$ процентни държавни облигации. За постигането на тази цел той има намерение да емитира съвсем ограничено количество $2\frac{1}{2}$ процентни облигации и неограничено количество $3\frac{1}{2}$ процентни. За осъществяването на тази ограничена емисия $2\frac{1}{2}$ процентни облигации той намалява лихвата с $\frac{1}{2}\%$ и увеличава капитала с един бонус от 10%. За да се избави от трудността, която създава законодателството за трипроцентните облигации, на основание на което тези облигации са защитени от дванадесетмесечно предупреждение, той предпочита да се обвърже със закон за половин век напред. Накратко казано, ако той постигне целта си, английският народ половин век ще бъде лишен от всякакви шансове да се освободи от финансовите вериги.

Всеки ще се съгласи, че ако законът за отменяването на ограниченията на правата на евреите бе мъничък опит да се установи религиозна търпимост, че ако законът за канадския резервен фонд бе мъничък опит да се предостави самоуправление на колонията, а резолюцията за образованието бе мъничък опит да се заобиколи проблемът за народното образование, финансовият проект на Гладстон е незначително мъничък опит да се справи с гигантското чудовище, наречено държавен дълг на Великобритания.

Написано от К. Маркс на 12 април 1853 г.

*Напечатано в „The People's Paper“,
бр. 50, 16 април 1853 г.*

Подпис: К. М.

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ПОСТИЖЕНИЯТА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО⁶⁴

Лондон, вторник, 12 април 1853 година

Очевидно най-доброто, което може да се каже за коалиционното правителство, е това, че то изразява безсилнето на властта в един преходен момент, когато е възможно не реално правителство, а само негова привидност, когато старите партии слизат от сцената, а новите още не са се консолидирали.

Какви са постиженията на „правителството на всички таланти“ през първите три изпитателни месеца от неговата дейност? Две четения на законопроекта за отменяване ограниченията на правата на евреите и три четения на законопроекта за канадския църковен резервен фонд. Последният законопроект ще даде възможност на канадския законодателен орган да разполага с известна част от приходите, получени от продажбата на земи — приходи, които по-рано отиваха изключително в полза на привилегированите англиканска и презвитерианска църкви. Когато този законопроект бе внесен за пръв път в парламента от лорд Джон Ръсел, той се състоеше от три члена. Третият член предвиждаше отменяването на закона, по силата на който трябваше да се покрива от държавния консолидиран фонд дефицитът през годините, когато получената от продажба на канадски земи сума не достига 9 285 л. ст. Този законопроект бе приет на второ четене, но при обсъждането му в камарата, която заседаваше в качеството на комитет⁶⁵ (18 март), лорд Джон неочаквано предложи да се махне внесеният от самия него член трети. Следователно, ако канадският законодателен орган секуляризира църковния резервен фонд, английският народ ще трябва да плаща от джоба си около 10 000 л. ст. годишно за издръжка на секта, която се намира на няколко хиляди мили далеч от него. Радикалският министър сър У. Молсуорт, който е против

всякакви субсидии за духовенството, изглежда, че сам е станал привърженик на доктрината на лорд Джон, според която „британските колонии могат да бъдат освободени от такова бреме като държавната църква само за сметка на английския народ в метрополията“.

През първите три месеца от дейността на правителството радикалите внесоха три резолюции. Г-н Колиър предложи да се премахнат църковните съдилища, г-н сър Уилямс предложи данъкът върху наследяваното имущество и гербовият налог при легализиране на завещанията да важат и за недвижимото имущество, а г-н Хюм предложи да се отменят всички „чисто покровителствени“ мита. Естествено, правителството се противопостави на тези „радикални“ реформи, но коалиционното правителство им се противопоставя по начин съвсем различен от начина, по който правят това торите. Последните твърдо декларираха решението си да се съпротивляват на „посегателствата върху демокрацията“. А коалиционното правителство фактически прави същото, но го прави под предлог, че е необходима по-грижлива подготовка на реформите. То живее от реформи, тъй както другите правителства живееха от злоупотребления. Давайки си вид, че ревностно се занимава с реформи, то фактически измисли една съвършена система за тяхното отлагане: ту „желателно е да се изчакат резултатите от предстоящо проучване“, ту „току-що е назначена комисия и нищо не може да се направи, преди да се получи нейното заключение“, ту „тъкмо сега правителството разглежда този въпрос“ и то желае неговата напрегната умствена работа да не бъде прекъсвана, ту „въпросът заслужава вниманието на камарата и ще се обсъжда, когато се представи подходящ случай“, „още не е настъпил подходящият момент“, „не е далеч времето, когато ще трябва нещо да се направи“. Частичните мероприятия трябва да бъдат отсрочени, за да се реорганизира цялата система, или пък цялата система трябва да бъде запазена, за да се проведат частични мероприятия. „Политиката на въздържане“, провъзгласена по източния въпрос, е и вътрешна политика на правителството.

Когато лорд Джон Ръсел за пръв път обяви програмата на коалиционното правителство и тя предизвика общо объркване, неговите привърженици викнаха: „Ние трябва да имаме нещо, което да ни ентусиазира. Нека бъде въпросът за народното образование. Нашият Ръсел замисля поразителен план за организирането на народното образование. Тепърва ще има да чуете за него.“

Сега вече го чухме. На 4 април Ръсел описа в общи черти проектираната от него реформа на образованието. Нейните главни моменти се състоят в изпълномощаване на общинските съвети да

събират местен данък за подпомагане на *съществуващите* училища, които се задължават да преподават догмите на англиканската църква. Що се отнася до университетите, тези галеници на държавната църква, тези главни противници на всяка реформа, лорд Джон се надява, „че университетите сами ще се реформират“. Добре известни са злоупотребите с благотворителните фондове, предназначени за учебните заведения. Представа за размерите на тези фондове можем да получим по следните данни:

„Съществуват 24 ежегодно попълвани благотворителни фондове с размер от 2 000 до 3 000 л. ст., 10 — с размер от 3 000 до 4 000 л. ст., 4 — с размер от 4 000 до 5 000 л. ст., 2 — с размер от 5 000 до 6 000 л. ст., 3 — с размер от 8 000 до 9 000 л. ст. и по един с размер от 10 000 л. ст., 15 000 л. ст., 20 000 л. ст., 25 000, л. ст., 30 000 л. ст. и 35 000 л. ст.“

Не е нужна особена проникателност, за да се досети човек защо олигархите, които живеят от злоупотреблението с тези фондове, проявяват много голяма предпазливост в отношението си към тях. Ръсел предлага:

„Делата за благотворителните фондове с постъпления, които не надхвърлят 30 л. ст. годишно, трябва да се разглеждат в съдилищата на графствата, а при по-голяма от тази сума — в канцеларския съд от пазителя на архивите. Обаче нито в едно от тези съдилища не трябва да се започва дело *без разрешение на комитета на Тайния съвет, назначен за тази цел.*“

За да се заведе в кралските съдилища дело за възстановяване на злоупотребени благотворителни фондове, първоначално предназначени за народното образование, се изисква *разрешение* на комитета. Разрешение! Но Ръсел, даже след тази уговорка, не се чувствува напълно сигурен. Той добавя:

„Ако се открие, че администрацията на някое училище е *виновна* в злоупотреби, *никой няма право да се намесва освен комитета на Тайния съвет.*“

Това е истинска реформа в стария английски смисъл на тази дума. Тя не създава нищо ново и не премахва нищо старо. Нейната цел е да запази предишната система, като ѝ придаде нова, по-приемлива форма, учейки я, така да се каже, на нови маниери. Такава е тайната на „традиционната мъдрост“ на английското олигархично законодателство. Просто казано, същността на всичко това е, че на злоупотребленията се придава традиционен характер, за която цел те, ако можем така да се изразим, от време на време се обновяват чрез преливане на нова кръв.

Ако, както всеки ще се съгласи, законопроектът за отменяването на ограниченията на правата на евреите беше *мънищък* опит да се установи религиозна търпимост, ако законопроектът за канадския резервен фонд беше *мънищък* опит да се признае колониалното

самоуправление, а законопроекът за образованието беше *мъничък* опит да се заобиколи въпросът за народното образование, финансовият проект на Гладстон без съмнение е *най-мъничкият* опит да се справи с гигантското чудовище, наречено държавен дълг на Великобритания.

На 6 април, преди публикуването на бюджета, г-н Гладстон предложи на Камарата на общините няколко резолюции относно държавния дълг. Още преди това предложение вестник „Morning Chronicle“ помести специално съобщение, че предстои да бъдат внесени много важни резолюции, „които, според слуховете, имат грамадно значение и представляват изключителен интерес“. В резултат на тези слухове курсът на държавните ценни книжа се покачи. Създаде се впечатление, че Гладстон има намерение да погаси държавния дълг. Но когато на 8 април камарата заседаваше в качеството на комитет за разглеждане на тези резолюции, Гладстон неочаквано ги измени, и то така, че те загубиха всякакво „значение“ и „интерес“. Сега нека попитаме заедно с г-н Дизрасли: „За какво беше вдигнат целият този шум?“

Крайната цел на предложенията на г-н Гладстон беше, както заяви самият той, да се намали лихвата на различните държавни ценни книжа на $2\frac{1}{2}\%$. През годините 1822—1823, 1824—1825, 1830—1831, 1844—1845 процентът вече бе намаляван съответно от 5 на $4\frac{1}{2}$, от $4\frac{1}{2}$ на 4, от 4 на $3\frac{1}{2}$, от $3\frac{1}{2}$ на 3. Защо процентът да не се намали и сега от 3 на $2\frac{1}{2}$? Предложенията на г-н Гладстон се заключават в следното:

Първо, той предлага да се обединят в общо наименование различни ценни книжа на сума 9 500 000 л. ст., свързани главно със старата фиктивна Компания за южните морета, и принудително да се намали техният процент от 3 на $2\frac{3}{4}$. Това ще даде постоянна годишна икономия от около 25 000 л. ст. Въвеждането на ново общо наименование за различни ценни книжа и икономия от 25 000 л. ст. при ежегодни разходи от 30 000 000 л. ст. не могат да бъдат предмет на особена гордост.

Второ, той предлага да се емитират нови ценни книжа под наименованието *съкровищни бонове* на сума не по-голяма от 30 000 000 л. ст. Тези бонове могат да се пласират без никакви комисионни и ще носят до първи септември 1864 г. $2\frac{3}{4}$ процента, а от тази дата нататък до 1 септември 1894 г. $2\frac{1}{2}$ процента. Това просто създава нов финансов механизъм за удобство на паричната и търговската класа. Но как Гладстон може да запази в обръщение съкровищни полици на сума 18 000 000 л. ст., носещи $1\frac{1}{2}$ процента, и същевременно да пусне съкровищни бонове, носещи $2\frac{1}{2}$ процента? Не е ли загуба за страната да плаща по съкровищните

бонове 1 процент повече, отколкото по съкровищните полици? Каквото и да е това второ предложение, то ни най-малко не допринася за намаляване държавния дълг.

Трето, най-после преминаваме към главния, единствено важен пункт от резолюциите на Гладстон, именно към трипроцентните консоли и трипроцентните понижени облигации, които общо представляват капитал от почти 500 000 000 л. ст. *Hic Rhodus, hic salta!** Тъй като съществува решение на парламента, което забранява принудително намаляване процента на тези ценни книжа *без предварително предупреждение от дванадесет месеца*, г-н Гладстон избира метода на доброволната обмяна и предлага на притежателите на трипроцентни облигации различни възможности за свободната им обмяна с други ценни книжа, които следва да бъдат емитирани съгласно проекта. Притежателите на трипроцентни облигации ще могат да изберат един от следните начини на обмяна на всеки 100 л. ст. таква ценна книжа:

1. Всеки 100 л. ст. трипроцентни облигации могат да бъдат обменяни срещу съкровищен бон на същата стойност, който ще носи до 1864 година $2\frac{3}{4}$ процента, а след това до 1894 година $2\frac{1}{2}$ процента. Ако два и половина процентните съкровищни бонове на цялата сума от 30 000 000 л. ст. заменят трипроцентните облигации на сума 30 000 000 л. ст., би се получила икономия, равна през първите десет години на 75 000 л. ст., а по-късно на 150 000 л. ст., или всичко — 225 000 л. ст. Но държавата ще бъде длъжна да заплати всичките 30 000 000 л. ст. Във всеки случай този проект не води до някакво значително намаление на държавния дълг.

2. Според второто предложение притежателите на трипроцентни облигации могат да получат срещу всеки 100 л. ст. таква облигация 82 лири и 10 шилинга нови $3\frac{1}{2}$ процентни облигации, по които до 5 януари 1894 година ще се плащат $3\frac{1}{2}$ процента. В резултат на това лицата, които се съгласят да приемат $3\frac{1}{2}$ процентните облигации, ще получат от всеки сегашни 100 л. ст. вместо 3 лири — 2 лири 17 шилинга и 9 пенса доход. В този случай годишният доход от всеки сто лири стерлинги би се намалил с 2 шилинга и 3 пенса. Ако всичките 500 000 000 лири стерлинги се обменят съобразно с този проект, нацията ще плаща годишно вместо сегашните 15 000 000 л. ст. само 14 437 500 л. ст., което ще представлява икономия от 562 500 л. ст. годишно. Но заради тази икономия от 562 500 л. ст. парламентът трябва да си върже ръцете за цяло полутолетие и да гарантира процент, надхвърлящ $2\frac{4}{5}$, в такова не-

* Тук е Родос, тук скачай! (Думи, отправени към героя на Езоповата басня «Самохвалец», който се хвалел със скоковете си, които уж бил направил на остров Родос.) *Ред.*

постоянно време, когато всеки процентен размер е крайно несигурен! Но от друга страна г-н Гладстон би опечелил поне едно: след изтичането на 42 години той не ще се безпокои за 3 процентните облигации, защитени, както е сега, от правилото за дванадесетмесечното предупреждение. Тогава той ще има работа само с 3¹/₂ процентните облигации, които парламентът ще може да закупи по номиналната им стойност. Гладстон предлага да не се определя максимална сума за емитирането на тези 3¹/₂ процентни облигации.

3. Третото предложение се състои в следното: за всеки 100 лири стерлинги в трипроцентни облигации притежателите получават 110 лири стерлинги в нови 2¹/₂ процентни облигации с плащане на проценти до 1894 година. Когато на 6 април г-н Гладстон за пръв път внесе проекта си в Камарата на общините, той не ограничаваше сумата на тези подлежащи на емисия (2¹/₂ процентни) облигации. Но когато г-н Дизраели изтъкна, че ако се сравнят тези предложения с другите две, всеки разумен човек ще предпочете да обмени 100 л. ст. в трипроцентни облигации срещу 110 л. ст. в 2¹/₂ процентни и че в резултат на обмяната на цялата сума от 500 000 000 л. ст. в трипроцентни облигации срещу новите облигации държавата, от една страна, ще спести 1 250 000 л. ст. годишно, но затова пък, от друга страна, основната сума на държавния дълг ще се увеличи с 50 000 000 л. ст. — тогава г-н Гладстон измени на следващия ден проекта си и предложи емисията на нови 2¹/₂ процентни облигации да се ограничи на 30 милиона лири стерлинги. Поради това ограничение третото му предложение губи значението си от гледна точка на влиянието му върху държавния дълг. То води до увеличение на основната сума на този дълг само с 3 000 000 л. ст.

Сега ви е известно какво представлява „един от най-важните и грандиозни финансови проекти, които някога са били внасяни“. Може би изобщо няма по-голямо мошеничество от така наричаните финанси. Жреците на тази тайна наука обличат най-простите операции, отнасящи се до бюджета и държавния дълг, в непонятна терминология, зад която се крият най-обикновени машиниции с издаването на облигации с различни наименования, обмяна на стари облигации срещу нови, намаляване на процента и увеличаване на номиналния капитал, увеличаване на процента и намаляване на капитала, определяне на премии, бонуси и привилегировани дялове, въвеждане на различие между погасяеми и непогасяеми анюитети и изкуствена градация на предимствата по обръщението на разните ценни книжа. Цялата тази отвратителна борсова схоластика и невероятната сложност на подробностите съвсем обръкват пу-

бликата. В същото време всяка такава финансова операция създава благоприятна възможност за засилване на вредната и хищническа дейност на лихварите, които не пропускат да се възползват незабавно от нея. От друга страна икономистът открива в този привиден лабиринт от замени, размествания и комбинации не толкова проблем от областта на финансовата политика, колкото проста аритметика или пък чиста фразеология.

Без съмнение г-н Гладстон е майстор на подобна финансова алхимия и неговото предложение може да бъде най-добре характеризирано с думите на г-н Дизраели:

„Струва ми се, че изобретателността и умът на най-ловките казуисти никога не биха могли да измислят по-сложен и заплетен механизъм за получаване на толкова нищожни резултати. В съчиненията на Тома Аквински има глава, в която се разглежда въпросът колко ангели могат да танцуват на върха на игла. Това е едно от най-редките разсъждения, които човешкият гений е могъл да роди, и аз намирам в предлаганите резолюции нещо общо с това бележито творение на чма“.

Както помните, ние вече говорихме, че крайната цел на плана на г-н Гладстон бе въвеждането на „нормални“ $2\frac{1}{2}$ процентни облигации. И тъкмо за постигането на тази цел той има намерение да емитира съвсем ограничено количество от тези $2\frac{1}{2}$ процентни облигации и неограничено количество $3\frac{1}{2}$ процентни. За осъществяването на тази ограничена емисия на $2\frac{1}{2}$ процентни облигации той намалява лихвата с $\frac{1}{2}\%$ и от друга страна, за да се проведе на практика това намаление, установява десетпроцентен бонус. За да се избави от ограничителните трипроцентни облигации, „защитени“ от правилото за задължителното предупреждение от 12 месеца, той предпочита да се обвърже с определен закон за 40 години напред. Накратко казано, ако той постигне целта си, две поколения ще бъдат лишени от всякакви шансове да подобрят финансовите си работи.

Положението на коалиционното правителство в камарата на общините се вижда от статистиката на гласуванията. По въпроса за Мейнуд⁶⁶ в комитета на цялата камара правителството получи само незначително мнозинство от 30 гласа. При гласуването на законопроект за отменяване ограниченията на правата на евреите (третото четене на който още не е минало) в една камара, състояща се от 439 депутати, правителството получи мнозинство дори по-малко от 30 гласа. При обсъждането на законопроект за каналския резервен фонд, след като Ръсел оттегли предложението от самия него член трети, правителството бе спасено с гласовете на торите против собствените си привърженици. Мнозинството бе получено почти изцяло за сметка на консерваторите.

Няма да се спирам на вътрешните разногласия в кабинета, проявили се в разискванията по канадския законопроект, в горещите спорове между правителствените вестници по въпросите за подоходния данък и преди всичко по външната политика. Няма нито един въпрос, на който коалиционното правителство да не може да даде същия отговор, който някога дал унгарският крал Гейза. Той приел християнството, но въпреки това продължавал да изпълнява предишните си езически обреди. Когато го попитали към кое от двете вероизповедания принадлежи всъщност, Гейза отговорил: „Аз съм достатъчно богат, за да се придържам и към двете вероизповедания“.

Написано от К. Маркс на 12 април 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3753, 27 април 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ФЕРГЮС О'КОНОР. — ПОРАЖЕНИЯТА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО. — БЮДЖЕТЪТ

Лондон, 19 април 1853 г.

Комисията, която се събра миналата седмица, за да определи психическото състояние на Фергюс О'Конор, бивш депутат в парламента от Нотингем, е дошла до следното заключение:

„Ние смятаме, че г-н Фергюс О'Конор от 10 юни 1852 г. е душевно болен без каквито и да било признаци на просветление.“

Животът на О'Конор като политически деец завърши още през 1848 година. Силите му бяха сломенни, мисията му бе изпълнена и загубил способност да ръководи организираното от самия него движение на пролетариата, той стана едва ли не пречка за това движение. Ако изискването за историческа безпристрастност ме задължава да не крия това обстоятелство, то ме задължава също така, отдавайки дължимото на падналия боец, да запозная читателите с оценката на Ернест Джонс за О'Конор, поместена в „People's Paper“.

„Това беше човек, който се отказа от чинове, богатство и положение в обществото, изостави работа, която му носеше доход и успех, загуби голямо състояние не за задоволяване на лична склонност към самоотричане, а за политическа саможертва. Той се постави в положението на вечен изгнаник от своята страна, в която притежаваше големи площи земя и бе представител на едно от най-големите графства. Той бе човек мразен от роднините си за това, че обичаше човешкия род. Всичко, което той правеше, бе в служба на народа. Сега той угасва почти в мизерия, в края на житейския си път, изпълнен с безпримерен труд... Такъв е неговият живот. Погледнете сега плодовете на неговия труд. В период на пълно изтощение, на разединение, съмнения и нищета той сплоти милионите хора в нашата страна както никога досега. О'Конел обедини около себе си ирландците, но направи това с помощта на свещениците. Мацини разбуди италианците, но на негова страна бяха дворянството и търговеците. Кошут сплоти унгарците, но зад него стояха сенатът и армията. При

това и унгарците, и италианците горяха от омраза към чужди завоеватели. Но О'Конор — без дворяни, свещеници и търговци — сплоти и вдигна потиснатата класа против всички тях, без дори да може да използва за нейното обединяване такова средство като националното чувство! След Лафайет вървяха търговците, след Ламартин — бакалите. След О'Конор вървеше народът! Но в XIX век в конституционна Англия народът беше по-слаб от всички. О'Конор го научи да стане по-силен от всички.“⁶⁷

Последната седмица беше за коалиционния кабинет седмица на поражения. Той за пръв път трябваше да се сблъска с коалиционната опозиция. Във вторник, на 12-то число, г-н Бът внесе предложение Килмайнхемският инвалиден дом да бъде запазен като приют за войници ирландци. Секретарят по военните въпроси* възрази против това предложение, но въпреки съпротивата на правителството то бе прието със 198 гласа против 131. В дадения случай на правителството бе нанесено поражение от коалицията на ирландската бригада⁶⁸ и на консервативната опозиция. След това в четвъртък му нанесе поражение коалицията на консерваторите и на привържениците на Манчестерската школа⁶⁹. След като г-н Милнър Гибсън отново внесе своето представяно всяка година предложение за отменяване „данъците върху знанието“, бе прокарано отменяване на данъка върху обявите⁷⁰, въпреки възраженията на Гладстон, Ръсел и Сидни. Те останаха в малцинство, като получиха 169 гласа против 200. Брайт, Гибсън и Мак-Грегор гласуваха заедно с Дизраели, Пакингтън и други, а г-н Кобден официално заявя, „че той от все сърце приема помощта на г-н Дизраели и неговите приятели“. Обаче най-голямото поражение бе нанесено на правителството не от гласуванията в камарата, а от собствените му действия.

Подробностите за нашумелия Кошутов процес за ракетите** навярно вече са достигнали до читателите на „Tribune“. Но за да се докаже, че всичко предприето във връзка с това е било предзарително съгласувано между Палмерстон и чужди държави, достатъчно е да се цитира по този повод собственият официален орган на Палмерстон — вестник „Morning Post“:

„Бързината и бдителността, проявени от правителството, ще внушат доверие у онези чужди държави, които се съмняваха дали нашите закони са в състояние да пресекат злонамерените действия на нашите размирни гости.“

Този случай ще има сериозни последици за коалиционния кабинет. Той вече демаскира — и това има голямо значение — революционното кокетничене на Палмерстон. Дори неговият най-до-

* Министърът на войната С. Херберт. *Ред.*

** Виж настоящия том, страница 88—91. *Ред.*

верчив, но честен поклонник, вестник „Morning Advertiser“ открито се отрече от него. Звездата на Палмерстон започна да избледнява от момента, когато той дари своята благооклонност на героя на 2 декември и на плаца Сатори, и тя съвсем угасна, когато той открито стана „австрийски министър“⁷¹. Но мисията на коалиционното правителство се състои тъкмо в това, да развенчава всички сегашни таланти и знаменитости на старата олигархия. И то изпълнява тази задача с изумителна настойчивост. Ако правителството, в което влиза Палмерстон, преживее тази катастрофа, тогава той наистина би могъл да заяви весело, перефразирайки леко думите на Франциск I: „Нищо не е загубено, освен честта“⁷².

Минавам сега към злободневния въпрос — бюджета на г-н Гладстон, който той представи вчера в камарата на общините с реч, която продължи не по-малко от пет часа. Това е коалиционен бюджет, грижливо изработен в енциклопедичен дух, много подходящ за опечатване като статия в многотомната енциклопедия на науките и изкуствата от *Ери* и *Грубер*⁷³. Вие знаете, че ерата на съставителите на енциклопедии настъпва винаги, когато се натрупат много факти, а мисълта съответно изостава.

Във всеки бюджет главният въпрос е съотношението между неговата приходна и разходна част, изчислението на баланса във вид на излишък или дефицит, което е основно условие, определящо намаленията или увеличението на данъчното облагане в страната. За 1852—1853 година г-н Дизраели пресмяташе, че приходите ще възлизат на 52 325 000 л. ст., а разходите — на 51 163 000 л. ст. Сега г-н Гладстон ни съобщава, че действителният годишен приход е възлязъл на 53 089 000 л. ст., а действителният разход — само на 50 782 000 л. ст. Тези цифри показват, че фактическото превишаване на приходите над разходите се е равнявало на 2 460 000 лири. По този начин би могло да се помисли, че Гладстон е подобрил финансовото положение в сравнение с Дизраели. Последният можеше да се похвали с излишък само от 1 600 000 л. ст., а Гладстон постигна икономия от 2 460 000 л. ст. За нещастие, ако се вгледаме по-отблизо, излишъкът на г-н Гладстон за разлика от излишъка на Дизраели се намалява на оскромната цифра от 700 000 л. ст. Миллионите вече успяха да се изпарят от джоба му поради различни решения на камарата на общините и поради други извънредни разходи. Освен това, както предпазливо добавя г-н Гладстон:

„Трябва да се помни, че 215 000 л. ст. от 700 000 л. ст. постъпват от случайни, а не от постоянни приходни източници“

Така че за г-н Гладстон единствена база за операции остава излишъкът от 485 000 л. ст. Съответно на това всяко предло-

жение за намаляване на стари данъци със сума, която надхвърля тази цифра, трябва да бъде балансирано с въвеждането на нови данъци.

Гладстон започна речта си с „question brûlante“* за подходящия данък. Той каза, че можем още сега да се откажем от този данък, но правителството не е готово да препоръча неговото незабавно отменяване. Първото нещо, върху което той привлече вниманието, бе фактът, че „ние извличаме от този данък 5 500 000 л. ст.“. По-нататък той се опита да използва „блестящото“ оправдание на този данък от гледна точка на неговите полезни резултати, като изразходва доста вдъхновение за излагане на неговата история.

„Подходящият данък — отбеляза той — по време на борбата на страната ни за своето съществуване ни даде възможност да увеличим приходите на страната и да покривем разходите за войната и гражданското управление... Ако вие не унищожите действителността на това средство, то ще ни позволи, в случай че за нещастие отново пламнат военни действия, незабавно да увеличим армията на 300 000 души и флотата на 100 000, като съответно разширим всички други наши институции.“

По-нататък г-н Гладстон отбеляза, че подходящият данък е послужил не само за воденето на антиякобинската война, но също и за провеждането на политиката на свободна търговия на сър Роберт Пил. След този така апологетичен увод той внезапно ги смайва с думите, че „подходящият данък е пълен с недостатъци.“ Г-н Гладстон фактически допуска, че за да бъде запазен този данък, той трябва да се преобразува така, че да се премахнат съдържателните елементи на неравенство. Обаче за отстраняването на това неравенство трябва да се разруши цялата система. Изпадайки в странно противоречие със самия себе си, той от друга страна с всички сили се стреми да докаже, че такова неравенство изобщо не съществува и че то е само привидно. А що се отнася до въпроса за постоянния и непостоянния доход, той го свежда до въпроса за „земята и търговията“, като с помощта на доста несръчни изчисления се мъчи да убеди публиката, че от земята се вземат в действителност 9 пенса на лира, докато от търговията — само 7 пенса. След това той добавя, че

„облагането на земята и сградите не зависи от големината на годишния доход, получен от собствениците, докато в търговията сведенията за размера на доходите се съобщават от самите собственици, които в много случаи лъжат“.

По отношение на притежателите на държавни ценни книжа г-н Гладстон твърди, че би било грубо погазване на общественото доверие да се обложи с данък капитализираната стойност на

* «парливия въпрос». Ред.

техния доход. Казано накратко, прокараването на каквато и да било разлика между постоянен и непостоянен доход, което предлагаше г-н Дизраели, се отхвърля категорично от г-н Гладстон. От друга страна той е готов да разпростре подоходния данък и върху Ирландия, и върху доходите, които надхвърлят 100 л. ст. годишно, докато досега най-малкият доход, подлежащ на облагане, бе 150 л. ст. годишно. Но в противоречие с току-що провъзгласения от самия него принцип, според който „невъзможно е да се установи разлика между съответната ценност на интелекта, труда и собствеността и да се изразят тези отношения с цифрови величини“, той предлага за приходи от 100 л. ст. до 150 л. ст. годишно размерът на данъка да се ограничи на 5 пенса за лира. Най-после, за да примори възхищението си от подоходния данък с откритото си признание, че той трябва да бъде отменен, г-н Гладстон предлага:

„да се продължи събирането на данъка с две години — от април 1853 година — в размер 7 пенса на лира; още с две години — от април 1855 година — в размер 6 пенса на лира и с още три години — от април 1857 година — в размер 5 пенса на лира. Съгласно това предложение от 5 април 1860 година подоходният данък трябва да престане да съществува.“

Облагодетелствувал по такъв начин, както мисли той, земеделската аристокрация и притежателите на ценни книжа с отказа си да признае принципа за разлика между постоянен и непостоянен доход, г-н Гладстон, от друга страна, се погрижи за подобна примамка за манчестерската школа, като уеднакви данъка върху наследяваното имущество, разпространявайки неговото действие върху всички видове собственост, но отказа разглеждането на въпроса за митата, които се събират при утвърждаването на завещанията.

„Не се съмнявам — заяви той, — че уеднаквяването на този данък, ако камарата приеме това предложение, ще увеличи нашите постоянни средства с 500 000 л. ст. през 1853—1854 г., със 700 000 л. ст. през 1854—1855 г., с 400 000 л. ст. през 1855—1856 г. и с 400 000 през 1856—1857 г. или общо ще увеличи постоянния приход на страната с 2 000 000 лири стерлинги“.

По отношение на Шотландия г-н Гладстон предлага да се увеличи с 1 шилинг съществуващият данък върху спирта в размер 3 шилинга и 8 пенса (това ще даде допълнително 318 000 л. ст.). Освен това той предлага да се увеличи данъкът за патентите на търговците на чай, пивоварите, производителите на малц, тютюневите фабриканти и търговци и производителите на сапун.

Сумата на постъпленията от увеличението на данъците през годините 1853—1854 ще възлезе:

за подоходния данък	295 000 л. ст.
за данъка в/у наследяваното имущество	500 000 „ „
За данъка върху спирта...	436 000 „ „
За патентите.....	113 000 „ „
<hr/>	
Всичко:.....	1 344 000 „ „
което заедно с превишението на приходите над разходите от	805 000 л. ст.
<hr/>	
ще ни даде за намаляване на данъ- ците сума от.....	2 149 000 л. ст.

А какви са предложенията на г-н Гладстон за намаляването на старите данъци? Аз, разбира се, ще се въздържа да навлизам твърде надълбоко в този лабиринт, тъй като този въпрос не може да се изчерпи с няколко думи. Затова ще отбележа само основните моменти, а именно:

1. Отменяване данъка върху сапуна, който сега носи 1 397 000 л. ст. общ доход.

2. Постепенно намаляване митата върху чая в течение на приблизително три години с оглед митото от 2 шилинга и 2¼ пенса да се намали на 1 шилинг.

3. Намаление митата върху голям брой дребни стоки.

4. Намаление на ирландския дълг, равен на 4 000 000 л. ст. и погасяем във вид на консолидирана рента.

5. Намаление наполовина на митото върху адвокатските дипломи във връзка с предложението на лорд Р. Гровнор за пълното отменяване на тези берии.

6. Намаляване съгласно предложението на г-н Гибсън на данъка върху обявите на 6 пенса (обаже камарата вече прие решение за пълното премахване на този данък).

На края:

7. Отменяване на гербовия налог върху приложенията на вестниците (за голяма *pièce de réjouissance** на „Times“ — единствения вестник, който пуца приложения).

Такива са накратко главните черти на бюджета, който г-н Гладстон мъти повече от 4 месеца. Дебатите в камарата на общините, насрочени за следващия понеделник, ще ми дадат възможност за по-нататъшно коментирание на това творение на коалицията.

Написано от К. Маркс на 19 април 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, брой 3758, 3 май 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* радост. Р ед.

К. МАРКС

ЛИРИ, ШИЛИНГИ, ПЕНСИ, ИЛИ КЛАСОВ БЮДЖЕТ И КОГО ПОЛЗУВА ТОЙ

Гладстон внесе своя бюджет. Случвало ни се е да наблюдаваме как два петела на хармана се мъчат да се надпеят един друг. Нещо подобно на тази сцена напомня състезанието в камарата на общините между двамата канцлери на държавното съкровище — бившият* и сегашният, — с тази само разлика, че петлето от партията на вигите заимствува някои ноти от консервативния пуяк. Миналата седмица ние разгледахме онази част от финансовия план на г-н Гладстон, която се отнася до държавния дълг, и посочихме, че тя е само жалък опит да се заобиколи обсъжданият въпрос и просто средство да се задоволят лихварите, борсовите спекуланти и търговците, да се поевтини и улесни сключването на техните сделки**. Днес ще видим, че разглежданият бюджет представлява класов бюджет, бюджет на буржоазията, написан от перото на аристократ. Първо да очертаем накратко този забележителен проект:

I. *За разходите и приходите.* Канцлерът констатира, че държавните разходи за текущата година ще превишават разходите за миналата година с 1 400 000 л. ст.!! Многообещаващо начало за бюджет, който е пролог към финансова реформа! Не по-малко утешителни са причините за това нарастване на разходите.

Тук се отнася увеличението на разходите за военноморската флота на сума 617 000 л. ст., за армията и интендантството — 90 000, за артилерията — 616 000, за милицията — 230 000 л. ст. Същевременно за училищното дело — оръжието на просвещение-

* Дизраели. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 45—50. *Ред.*

то и цитаделата на знанието — се отпускат допълнително само 100 000 л. ст. Общата сума на разходите на държавата за текущата година се определя на 52 183 000 л. ст. Общата сума на приходите — на 52 990 000 лири. По този начин се получава превишение на приходите от 807 000 л. ст., от които обаче 100 000 л. ст. вече се вземат за разходи по морските пощенски превози. Целият реален излишък в крайна сметка ще възлезе на 500 000 л. ст.

Да преминем сега към

II. *Финансовия проект.* Тук канцлерът се занимава, първо, с подоходния данък, без да прави при това разлика между постоянен и непостоянен доход. Той предлага след две години данъкът да се намали от 7 на 6 пенса за лира, сетне, след още две години, да се намали от 6 на 5 пенса, за срок от три години данъкът да се разпрости и върху Ирландия и да се намали на 100 лири стерлинги годишен доход минимумът на сумата, от която нагоре започва облагането. Това, уверява той, „няма да засегне работническото“. Доходите от 100 до 150 л. ст. ще се облагат само с 5 пенса на лира. В резултат на това данъчното бреме на богатшите ще бъде облекчено чрез прехвърлянето му върху по-малко състоятелни слоеве. Богатият търговец ще плаща по-малко, затова пък небогатият дребен търговец ще трябва да плаща при такива случаи, при които той по-рано ще освободен от пряко облагане. Странна справедливост! Наистина, в течение на четири години човек с доход от 100 л. ст. ще плаща на лира с два пенса по-малко от получателя на доход от 150 или 150 000 л. ст., но след изтичането на това време те ще плащат еднакво, а след още две години богатите вече ще печелят от намаляване размера на данъка, извършено за сметка на облагането на по-малко състоятелни слоеве. На нашите възгледи за данъчното облагане повече би отговаряло въвеждането на прогресивен подоходен данък, при който процентът се повишава паралелно със сумата на дохода, защото за човек с 10 000 л. ст. годишен доход 10 000 летпенсови монети имат по-малко значение от 100 също такива монети за човек с годишен доход 100 лири стерлинги. Но такава е тя финансовата политика на вигите; прибъгвайки до показни, нищожни полумерки, действувайки по обиколни пътища, те постепенно, но неотклонно облекчават данъчното бреме на богатите и увеличават товара на бедните. Що се отнася до твърдението, че подоходният данък не засяга работниците, това е явен абсурд: при съществуващата днес у нас социална система на капиталисти и наемни работници буржоазията винаги компенсира допълнителното облагане чрез намаляване на работната заплата или увеличаване на цените.

Второ, канцлерът преминава към данъка върху наследствата. Той облекчава положението на зетьовете и снахите, като намалява за тях данъка „върху роднините“ от 10 на 7 процента — безкрайно малко подаяние! — и включва в сферата на действие на този данък всички видове собственост, при което данъкът за подлежащата на облагане собственост се определя от доходите, които тя е носела приживе на собственика. Така Гладстон увеличава сумата на данъчното облагане на страната с 2 000 000 л. ст. и се хвали, че поддържал интересите на умението и трудолюбието в противовес на собствеността. Този пункт има принципно значение и представлява знаменателна отстъпка, която развитието на промишлеността и търговията изтръгва от монопола на земевладението. Ние повтаряме: това е отстъпка, но такава отстъпка, която е лесно да се заобиколи, и това по всяка вероятност е било предварително взето под внимание от земевладелските законодатели на финансовия свят.

Трето, премахва се гербовият налог върху разписките и занаят пред ще бъде достатъчно да се залепи върху разписката, независимо от размера на сумата, пощенска марка от едно пени. Много благоприятна — за богатите — мярка, след приемането на която увеличеното употребление на пощенски марки, както се смята, ще компенсира загубата от гербовия налог; но на работническата класа това също няма да донесе никаква полза, защото сделките, сключвани от работници, много рядко достигат минималната сума (5 лири стерлинги), за която се изисква марка.

Четвърто, данъкът върху обявите се намалява от един шилинг и 6 пенса на 6 пенса. Ето ви пак пример на жалки полумерки. Не може да се посочи нито едно разумно основание в полза на запазването на шестпенсовия данък, щом сме се отказали от шилинга, защото тежкия и скъп апарат за събирането на шестпенсовите такси ще погълне целия приход от този данък! Впрочем може би основание за това е нежеланието да се премахнат всички онези длъжности и местенца, които са свързани със събирането на този данък. Приложенията към вестниците, които съдържат само обявления, се освобождават от данъка. И двата тези пункта представляват отстъпка в полза на буржоазията, докато запазването на гербовия налог за вестниците поставя и занаят пред голяма пречка за разпространението на демократическо възпитание. „Съществуващите вестници — казва канцлерът — ще бъдат поставени в по-благоприятно положение, но нови и по-евтини няма да се появяват.“

Пето, данъкът върху застраховките за живот се намалява от 2 шилинга и 6 пенса на 6 пенса — още една проява на същия дух

на дребни полумерки; митата върху договорите за безплатно чиракуване се намаляват от една лира стерлинг на два шилинга и шест пенса; върху адвокатските дипломи — от 12 и 8 л. ст. на 9 и 6 л. ст. и върху договорите за стажуване на книговодители — от 120 л. ст. на 50 л. ст. Първият пункт и двата последни са пак явно насочени към облагодетелствуване на буржоазията, а на бедняците те не носят дори и следа от полза; между другото шестпенсовият данък върху обявите, гербовият налог за вестниците и данъкът върху хартията остават в сила, за да може в интерес на богатите да се намалят данъците за прислуга, кучета и коне.

Шесто, в Шотландия и Ирландия трябва да се увеличи данъкът върху спирта, а производителите на спиртни напитки ще получат облекчение за „фира“.

Седмо, таксите за патентите на търговците трябва да бъдат по-изравнени (още един подарък за буржоазията).

Осмо, данъците върху сапуна и редица други предмети трябва да бъдат отменени; митото върху чая ще се намали до 1854 г. от 2 шилинга и 2 1/4 пенса на 1 шилинг и 10 пенса, до 1856 г. — на 1 шилинг и 3 пенса, а по-нататък — на 1 шилинг.

Такива са основните черти на бюджета на вигите. И сега ние питаме нашите читатели предлаган ли е някога от министерската ложа по-жалък образец на „стотинково законодателство“, казано на езика на самия канцлер? Външно бюджетът изглежда внушителен, солиден и съдържа някои ефектни пунктове; но каква е реалната полза от него, какво е действителното облекчение, което той ще донесе на английската работническа класа? Отменяването на данъците върху сапуна и намаляването на митата върху чая — това са единствените пунктове, които могат да се отбележат. Но какво нищожно облекчение обещават те! Границата, след която започват изгодите за работниците и загубите за аристокрацията и буржоазията, навсякъде е точно спазена и старателно са избягвали да я прекратят. Може би лековерните хора ще бъдат измамени от този бюджет. „Намаляване данъка върху обявите на 6 пенса и отменяване гербовия налог за вестникарските приложения!“ Но какво ще донесе това практически на народа? Нищо! „Пенсова марка за разписките!“ Но какво общо има с това наемният роб, който се „разписва“ само за получаването на гладната си работна заплата? Абсолютно нищо! „Данъкът върху застраховките за живот се намалява от 2 шилинга и 6 пенса на 6 пенса“. Но какво дава това на труженика, който работи за 6, 8 или 10 шилинга на седмица и не може да застрахова живота си срещу смазващото робство на Манчестер? Какво дава това дори на онези, които получават седмично една лира или 30 шилинга? Нищо!

каква полза има работникът от това, че адвокатите ще плащат за своите дипломи 3 фунта по-малко, а книговодителите за своите договори за стажуване — 80 лири вместо предишните 120 лири? Каква е ползата за работника от това, че данъкът върху наследствата в един пункт ще бъде облекчен, а общото правило за неговото събиране може така лесно да се заобиколи? Ще бъде ли поне на йота облекчено неговото бреме от това? Каква полза има работникът, че таксите за патенти на дребните търговци ще бъдат по-изравнени, щом неговата работна заплата не може да бъде изравнена с печалбата, която дребните търговци извличат, използвайки неговата нужда? „Финансовата реформа“ е един от онези два лозунга, под които сегашният парламент бе избран и сегашното правителство дойде на власт. Ето я пред вас реформата, предлагана от вигите, аристократите и капиталистите. Необходимо беше нещо да се направи, някаква малка отстъпка; задачата беше тази отстъпка да се направи съвсем нищожна, едва доловима и нашият майстор по финансовата част се справи блестящо с тази задача. Неговият бюджет — да употребим буквално собствения му израз — е създаден „за удобство на търговско-промишлените класи“ и в същото време не представлява нищо друго освен образец на „стотинково законодателство“.

*Написамо от К. Маркс около 20 април
1853 г.*

Печата се по текста на вестника.

*Напечатано в „The People's
Paper“, бр. 51. 23 април 1853 г.*

Превод от английски

К. МАРКС

БЕЗРЕДИЦИТЕ В КОНСТАНТИНОПОЛ. —
СПИРИТИЗМЪТ С МАСИ В ГЕРМАНИЯ. — БЮДЖЕТЪТ⁷⁴

Лондон, петък, 22 април 1853 г.

Според едно телеграфно съобщение на 12 т. м. в Константинопол и околностите му са станали големи безредици; петнадесет християни са били убити или ранени от тълпа фанатични турци.

„Редът е бил веднага възстановен с помощта на въоръжена сила“.

В друго съобщение — от Копенхаген — се казва, че камарата или фолкстингът е отхвърлила едно министерско послание относно новопредложения ред за наследяване на датската корона. На този акт трябва да се гледа като на сериозен неуспех за дипломацията на Русия, интересите на която е защищавало посланието в съответствие с Лондонския протокол, който признава Русия за безспорен наследник на Датското кралство⁷⁵.

От Хага ни съобщават, че сега в Нидерландия е започнало възбуждение, подобно на онова, което се наблюдаваше преди две години в Англия във връзка с „католическото настъпление“⁷⁶ и е довело до образуването на ултрапротестантско правителство. Относно Германия или по-вярно онази нейна част, която по-рано бе известна под името империя, трябва да се каже, че за характеристиката на настроението, господстващо сред образованите кръгове на буржоазията, няма нищо по-знаменателно от заявлението на редактора на „Frankfurter Journal“⁷⁷ от 20 април. За назидаение на читателите на вшия вестник давам тук превод на това заявление:

„Съобщенията за спиритизъм с маси (Tisch-Rücken)⁷⁸, които ни носи всяка поща, вземат такъв размах, какъвто не сме виждали от времената на появяването на паметната „Песен за Рейн“ от Николаус Бекер и от първите дни на мартенската революция от 1848 година. Колкото и утешителни да са тези съ-

общения, защото по-добре от всички политически разсъждения говорят в каквото *безметежно и безобидно* време живеем отново, за съжаление не можем да им отделяме занаяпред необходимото внимание от опасение, че читателите ни и самите ние можем да се окажем съвсем затрупани от тях и те в края на краищата могат да задръстят всички колонии на този вестник“.

Някакъв си „Англичанин“* изпратил писмо до редакцията на вестник „Times“ и до лорд Палмерстон по повод на неотдавнашното дело на Кошут**; в заключението на своето писмо той пише:

„Когато коалиционният кабинет ще се отправи при своите бащи или при своите деди, или при своите прадеди, ние деликатно ще намекнем на благородния лорд за *Джо Милер* в ново издание. Наистина ние съвсем не мислим да чуем повече името „Джо“. „Палмерстон“ — ето името, което ще фигурира. То е малко дълго. Това е лошо. Но въпреки ние сме убедени, че то вече е подобро в англосаксонското „Ram“. Подхожда за проза и за стихове, като се римува с думите: „sham“, „flam“, „gram“***.“

В кореспонденцията си от вторник**** ви дадох бегъл преглед на бюджета на Гладстон. Сега пред мен лежи официалното издание от 50 страници in folio, озаглавено: „Резолюции, които ще бъдат внесени от канцлера на държавното съкровище“ и „Обяснителна бележка към резолюциите“. Аз ще засегна обаче само онези подробности, които могат да бъдат интересни за чуждестранните читатели, ако бюджетопроектът стане закон на Великобритания.

Най-съществени са резолюциите, които се отнасят до митата. Предлагат се да се отменят митата за 123 второстепенни стоки, които носят около 55 000 л. ст. годишно; в това число влизат всички видове — с изключение на четири — дървесина за изработване на мебели, както и греди, дограма, тухли и керемиди. Предвижда се намаление на митата, първо, върху чая от 2 шилинга и 2¼ пенса на 1 шилинг и 10 пенса до 5 април 1854 г.; второ, за 12 вида хранителни продукти. Сегашното мито за бадемите се предвижда да се намали на 2 шилинга и 2 пенса за центнер; за сиренето — от 5 шилинга на 2 шилинга и 6 пенса на центнер; за какаото — от 2 пенса на 1 пени за фунт; за орехите — от 2 шилинга на 1 шилинг за бушел; за яйцата — от 10 пенса на 4 пенса за 100 бройки; за портокалите и лимоните — на 8 пенса за бушел; за масло — от 10 шилинга на 5 шилинга за центнер; за стафидите — от 15 шилинга и 9 пенса на 10 шилинга за центнер; за ябълките — от 2 шилинга на 3 пенса за бушел. Митата на всички те-

* — А. Ричардс. *Ред.*

** Виж настоящия том² страница 88—91. *Ред.*

*** — «позор», «лъжа», «измама». *Ред.*

**** Виж настоящия том, страница 59—64. *Ред.*

зи стоки носят сега 262 000 л. ст. приход. Трето, предвижда се намаляване на митата на още 133 вида хранителни продукти, които носят 70 000 л. ст. приход. Освен това опростява се начинът на облагане на цяла редица стоки, за които ще се събират мита с определен размер, а не *ad valorem**.

По отношение на акциза се предвижда, както вече казах, отменяване на акциза върху сапуна и увеличаване таксите за патенти на пивоварите, търговците на чай, кафе, тютюн и сапун.

По отношение на гербовия налог, освен намаляването на таксите за адвокатските дипломи и таксата за обявите, предвижда се намаляване на таксата върху застраховката за живот, гербовия налог върху разписките, таксите върху договорите за чиракуване и данъка върху наемните пътнически коли.

По отношение на преките данъци предвижда се намаление на данъка за мъжката прислуга, за частните коли, за конете, понитата и кучетата, както и намаляване със 17 1/2 процента плащанията по откупването на поземления данък.

По пощенското ведомство се предвижда намаляване на пощенската такса за пратки в колониите чрез въвеждане на еднообразна тарифа от 6 пенса.

Обща отличителна черта на бюджета, достойна за внимание, е обстоятелството, че повечето от неговите пера бяха наложени на коалиционното правителство след отчаяна съпротива от неговата страна в сегашната парламентарна сесия.

Г-н Гладстон предлага *сега* данъкът върху наследствата да получи сила и за недвижимостите; обаче на 1 март той още възразяваше против внесеното от г-н Уилямс предложение, според което недвижимото имущество трябва да се облага „със същия данък върху наследствата и с митото, което се събира при увърждаването на завещанията, както и движимото имущество“. По този повод Гладстон заявяваше, както правят сега вестниците на торите, че това е само привидна привилегия и че тя се уравновесява от други данъци, които падат изключително върху недвижимото имущество. В същия този ден, 1 март — и това е също така неоспоримо, — г-н Уилямс заплашваше г-н Гладстон, че „той ще бъде заменен от г-н Дизраели, ако не отстъпи по този въпрос“.

Г-н Гладстон предлага *сега* да се отменят или намалят покровителствените мита на близо 268 второстепенни стоки, но на 3 март той още се противопоставяше на предложението на г-н Хюм „за незабавно отменяване на чисто покровителствените мита

* върху цената. *Ред.*

на около 285 стоки“. Неоспоримо е също така, че г-н Дизраели заяви в същия този ден:

„Ние не можехме да запазваме упорито отпадъците и дрипите на проекционистката система“.

Сега г-н Гладстон предлага да се намали таксата за обявите наполовина, но само четири дни преди внасянето на своя бюджет той възразяваше против предложението на г-н Милнър Гибсън за отменяването на тази такса. Наистина, при гласуването в камарата на общините той претърпя поражение.

Този списък от отстъпки, направени от коалиционния кабинет пред манчестерската школа, може лесно да се продължи. Какво означават тези отстъпки? Те означават, че промишлената буржоазия, колкото и слабо да е представена в камарата, е все пак истинският господар на положението и че всяко правителство — на вигите, на торите или коалиционно — може да стои на власт и да отстранява от нея буржоазията само като изпълнява за буржоазията собствената ѝ предварителна работа. Проследете британското законодателство от 1825 г. насам и вие ще откриете, че на буржоазията е било оказвано политическо противодействие само с цената на систематически финансови отстъпки. Олигархията никак не може да разбере простия факт, че политическата власт е само продукт на икономическата власт и че класата, на която олигархията е принудена да отстъпи икономическата власт, неизбежно ще завладее и политическата власт. Когато самият Людовик XIV е издавал посредством Колбер закони в интерес на индустриалците, той само е подготвял революцията от 1789 година и отговор на неговата максима „L'état, c'est moi“* са били думите на Снейес: „le tiers état est tout“**.

Друга много рязко изразена черта на бюджета е точното копиране на политиката на г-н Дизраели, „този безразсъден авантюрист“, който посмя да твърди в камарата, че неизбежна последица от фригредерската икономическа система била финансовата революция, т. е. постепенното заменяване на косвеното облагане с пряко. И наистина, какво предлага г-н Гладстон? Той засилва и разширява системата на прякото облагане, за да отслаби и ограничи системата на косвеното облагане.

От една страна той предлага да се запази за седем години непокътнат подоходният данък. Той разпростира този данък върху цял народ — върху ирландците. Копирайки от г-н Дизраели, той разпростира данъка върху цяла обществена група — върху лица,

* „държавата — това съм аз“. *Ред.*

** „Третото съсловие — това е всичко.“⁷⁰ *Ред.*

които имат доход от 100 до 150 л. ст. Той приема частично предложението от г-н Дизраели увеличение на данъка върху сградите, като прокарва това под името на видоизменен данък върху лицензиите и като увеличава размера на този данък върху лицензиите пропорционално на размера на помещенията. Най-после той увеличава прякото облагане с 2 000 000 л. ст., като разпростира върху недвижимостите данъка за наследственото имущество — мярка, която също беше обещана от г-н Дизраели.

От друга страна той атакува две форми на косвеното облагане — митата и акциза: по отношение на първите той приема предложението от Дизраели намаление на митата върху чая и прокарва отменяване, намаляване или опростяване на митата на 268 стоки; по отношение на втория той отменя напълно налога върху сапуна.

Единствената отлика на бюджета на Гладстон от бюджета на неговия предшественик е, че Дизраели бе авторът, а Гладстон е само плагнатор; Дизраели отменяваше акцизите и данъците в интерес на земевладелците [land-interest], а Гладстон ги отменява в интерес на градската буржоазия [town-interest]; провъзгласявайки принципа, Дизраели поради изключителното си положение бе принуден да го изопачава на практика, докато Гладстон, обявявайки се против принципа, има възможност благодарение на коалиционния характер на правителството, в което влиза, да го провежда на части, чрез цяла редица компромиси.

Каква е вероятната съдба на бюджета на коалицията и как трябва да се очаква, че ще се отнесат към него съответните партии?

Общо взето се набелязват най-малко три въпроса, около които може да се разгори борба: подоходният данък, данъкът върху наследственото имущество и Ирландия.

Манчестерската школа тържествено обеща да се противопостави на всяко продължаване на събирането на сегашния подоходен данък, това възплъщение на „ужасяващо неравенство“. Оракулът от Принтинг-хаус-сквер⁸⁰ — „Times“, десетина години мята гръм и мълници против тази „чудовишна несправедливост“, а обществеността на Великобритания изобщо е предубедена против системата на еднообразно облагане на различен вид доходи и решително я осъжда. Но именно по този единствен въпрос г-н Гладстон отхвърля всякакъв компромис. Тъй като г-н Дизраели, когато беше канилер на държавното съкровище, предлагаше да се измени подоходният данък, като се установи разлика между постоянен и непостоянен доход и се обложи първият с 5 пенса, а вторият със 7 пенса на лира стерлинг, подоходният данък като

че ли става обединяващо звено за образуване на обединената опозиция на консерваторите, манчестерската школа и „общественото мнение“, представлявано от вестник „Times“.

Но ще изпълнят ли манчестерци тържественото си обещание? Това е много съмнително. Те имат търговския навик да слагат в джоба си реалната печалба, като предоставят на принципите сами да се грижат за себе си. А реалната печалба, която бюджетът на г-н Гладстон обещава, съвсем не е нищожна. Тонът на печатните органи на манчестерците вече стана много умерен и много примирителен по отношение на подходния данък. Те започват да успокояват самите себе си с изразената от Гладстон надежда, че „подходният данък ще изчезне напълно след 7 години“, забравяйки в нужния момент, че покойният сър Роберт Пил при въвеждането на този данък през 1842 г. обеща, че той ще бъде премахнат през 1845 г.; те забравят и това, че разпространето на някакъв данък върху по-широки слоеве е доста съмнителен път към неговото предстоящо отменяване.

Що се отнася до „Times“, това е единственият вестник, който ще спечели от предложеното от г-н Гладстон отменяване на гербовия налог върху вестникарските приложения. „Times“ трябва да плаща данък за всекидневните си двойни приложения, публикувани през цялата седмица, 40 000 пенса, или около 166 л. ст., и 3 шилинга седмично. Всичките 40 000 пенса, от събирането на които г-н Гладстон се отказва, ще отидат изцяло в касата на „Times“. Ето защо можем да предвидим, че церберът ще бъде укротен и ще стане агънце, макар че г-н Гладстон не се е превърнал в Херкулес. В цялата парламентарна история на Великобритания трудно ще се намери по-недостоеен акт от тази покупка на подкрепата на вестник чрез внасяне в бюджета специално перо в негова полза, каквато г-н Гладстон прави. Отменяванията на данъците върху знанието са били искани главно за да се сломи монополът на вестникарските левиатани. „Елейният“ г-н Гладстон заимствува от предлаганата мярка само онова, което води тъкмо до удвояване монопола на „Times“.

По принцип ние признаваме, че г-н Гладстон е прав, когато отхвърля всякаква разлика между източниците на доходи. Ако прокарате качествена разлика между доходите, трябва да вземете предвид и количествената разлика между тях, защото в деветдесет и девет от сто случаи количеството на дохода представлява именно негово качество. А ако прокарате количествена разлика между тях, неизбежно ще стигнете до прогресивно данъчно облагане, а отивайки по-нататък от него, ще изпаднете в онази разновидност на социализма, която има доста остър характер и

без съмнение предизвиква отвращение у опонентите на г-н Гладстон. При тясното и користоно тълкуване на разликата между постоянен и непостоянен доход, което се дава от манчестерската школа, стигаме до смешния извод, че доходът на най-богатата класа в Англия — търговско-промишлената класа — е само непостоянен доход. Под формата на филантропия манчестерците се стремят само да прехвърлят част от общественото бреме от своите плещи върху плещите на земевладелците и притежателите на ценни книжа.

Що се отнася до разпространяването на наследствения данък и върху недвижимостите, партията на земевладелците без съмнение енергично ще се противопостави на това. Земевладелците, разбира се, желаят да получават, както и по-рано, наследството си, без да плащат данък. Но още г. Дизраели като финансов министър виждаше в това несправедливост и манчестерците ще гласуват единодушно по този въпрос заедно с правителството. Вестник „Morning Advertiser“ във вчерашния си брой предупреди партията на земевладелците, че ако се окаже толкова неблагоприятна да отстоява своето гледище по въпроса за данъка върху наследяваното имущество, тя ще трябва да остави всяка надежда за подкрепа от страна на либералите. Едва ли съществува някаква друга привилегия, по отношение на която британската буржоазия да е по-враждебно настроена, и друг, по-ярък пример на олигархично законодателство. През 1796 година Пит внесе два законопроекта, единият от които облагаше движимите имоти с данъка върху наследяваното имущество и с мито, събирано при утвърждаването на завещанието, а другият предвиждаше с тези данъци да се обложи и недвижимото имущество. Тези две мерки се обсъждаха поотделно, защото Пит се опасяваше от успешна съпротива на членовете на двете камари срещу облагането на техните имения с тези данъци. Първият законопроект почти не срещна опозиция в парламента. Гласувано бе само един път и само 16 члена гласуваха против. Вторият законопроект премина всички стадии, но по време на третото четене не можа да мине, като получи 30 гласа „за“ и 30 против. Разбирайки, че няма никакви шансове да прокара законопроекта през двете камари, Пит бе принуден да си го изтегли. Ако от 1796 г. насам се вземеше данък върху наследяваното имущество и мито при утвърждаването на завещанията за недвижимите имоти, по-голямата част от държавния дълг би могла да бъде погасена. Единственото сериозно възражение, което сега партията на земевладелците би могла да направи, е, че притежателите на ценни книжа се ползват със същите привилегии. Но тя, разбира се, не ще желае да

подкрепя позициите си с такива аргументи, които ще опълчат против нея притежателите на ценни книжа, които проявяват особена склонност към фискалните привилегии.

Така че остава само един вероятен шанс за успешна борба против бюджета на коалицията — това е блокът на партията на земевладелците с ирландската бригада. Наистина, г-н Гладстон се постара да склони ирландците подоходният данък да важи и за Ирландия, като им намали във вид на подарък изплащането на четири и половина милиона консолидирана рента. Но според твърдението на ирландците три от тези четири и половина милиона, получаването на които е свързано с глада от 1846—1847 година, никога не са били смятани за държавен дълг и никога не са били признавани за такъв от ирландския народ.

Самото правителство изглежда не е напълно уверено в успеха, защото заплашва с *преждевременно разпускане* на камарата, ако бюджетът не бъде приет изцяло. Това е страшно предупреждение за голямото мнозинство от членовете на парламента, чиито „джобове силно пострадаха от законните разходи през време на последната изборна борба“, а също и за онези радикали, които най-ревностно се придържат към старото определение за опозицията, а именно, че в правителствения механизъм опозицията има същото предназначение, каквото има предпазната клапа в парната машина. Предпазната клапа не спира работата на машината, а осигурява нейното запазване, като дава във вид на изпусканата пара изход за енергията, която в противен случай би могла да пръсне цялата машина. Така че радикалите превръщат в изпусната пара народните искания. Те очевидно внасят предложения само за да си ги изтеглят след това обратно или за да намерят отдушник за излишъка на красноречието си.

Едно разпускане на камарата само ще покаже разложението на старите партии. От момента на възникването на коалиционното правителство ирландската бригада се разцепи на две фракции: правителствена и независима. Партията на земевладелците също се разпадна на два лагера: начело на единия стои г-н Дизраели, начело на другия — сър Джон Пакингтън; но сега, в момента на опасност, двата лагера отново се сплотиха около Дизраели. Самите радикали са разцепени на две групи: мейферци¹⁾ и манчестерци. Силата на вътрешната спойка в старите партии изчезна, но в същото време не се проявява и силата на действителния антагонизъм. Нови общи избори няма да подобрят, а само ще затвърдят съществуващото положение.

В резултат на разобличенията на злоупотребите в изборите авторитетът на камарата на общините падна пределно ниско. Но

същевременно тя ден след ден разкриваше гнилостта на собствения си фундамент, всеобщата корупция, обхванала самите *избиратели*. След всички тези разобличения ще рискува ли правителството да апелира към тези заклеймени с позор избиратели, да апелира към страната? На страната като цяло правителството нищо не може да предложи, защото в едната си ръка то държи отказа да извърши парламентарна реформа, а в другата — австрийския патент, който го облича в сана на главен осведомител на континенталната полиция⁸².

*Написано от К. Маркс на 22 април 1853 г.
Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3761, 6 май 1853 г.*

*Печата се по текста на вестника
Сригиналът на английски.*

Подпис: Карл Маркс

К. МАРКС

САПУН ЗА НАРОДА, ТЛЪСТА МРЪВКА ЗА „TIMES“*.
— БЮДЖЕТЪТ НА КОАЛИЦИОННОТО ПРАВИТЕЛСТВО

Всеки знае, че бюджетът не е нищо друго освен списък на предполагаемите приходи и разходи на държавата за текущата година, който се основава на финансовия опит, а именно на баланса за изтеклата година.

Ето защо първото нещо, което г-н Гладстон изготви, бе бюджетният баланс за 1852—1853 г. В качеството си на канцлер на държавното съкровище г-н Дизраели определяше предполагаемите приходи за 1852—1853 г. на 52 325 000 л. ст., а предполагаемите разходи за същия период на 51 163 000 л. ст.; така че той предвиждаше излишък от 1 162 000 л. ст. Г-н Гладстон, определяйки по книгите фактическия баланс, открива, че действителният размер на приходите през изтеклата година е 53 089 000 л. ст., а действителният размер на разходите само 50 702 000 л. ст. Реалният излишък се равнява на 2 307 000 л. ст. или на 2 460 000 л. ст., както изчислява (по непонятен за нас начин) тази сума г-н Гладстон.

Тъй като е станало обичай или по-вярно парламентът е свикнал да смята канцлера на държавното съкровище за тайнствен вълшебник, който с помощта на загадъчни, никому неизвестни фокуси, създава целия годишен доход на нацията, не е чудно, че който и да представлява тази важна персона, се старее да не разрушава тази толкова приятна за него заблуда. Следователно, ако нацията в резултат на разширяване на производството би успяла да надхвърли определената сума на данъчните постъпления, можем да бъдем уверени, че министърът на финан-

* — Игра на думи: «soap» — «сапун»; «sop» — «тлъста мръвка», «подаяние». *Ред.*

сите, който благодарение на това ще може да поднесе два и половина пъти по-голям излишък от онзи, който е бил обещан от неговия предшественик, несъмнено ще бъде смятан като човек с по-големи финансови способности. Тъкмо в това се състоеше блестящата идея на г-н Гладстон, която бе посрещната блестящо и получи съответна оценка сред поборниците на коалиционната олигархия в камарата.

Излишък от два милиона четиристотин и шестдесет хиляди лири стерлинги!

Но камарата няма да разреши нито един грош от тези два милиона да се дадат на народа. Къде ще отидат те тогава? Г-н Гладстон разяснява това.

„Колкото и благоприятен да изглежда този отчет, камарата не трябва да забравя, че за сметка на значителна част от този излишък тя вече е гласувала различни извънредни разходи за текущата година.“

Камарата вече знаеше от г-н Дизраели, че при всички условия излишъкът ще бъде не по-малък от един милион лири стерлинги. В съответствие с това камарата, която заседаваше като комитет по намиране на средства⁸³, с леко сърце утвърди следните допълнителни свръхсметни кредити.

за военноморската флота, както и за морското пощен- ско ведомство	617 000 л. ст.
За армията и интендантството	90 000 „ „

Освен това, както обяви г-н Гладстон, към тези разходи трябва да се добавят:

За водене на войната с кафрите (няма ли да има мир?)	270 000 л. ст.
Увеличение на разходите за артилерията	616 000 л. ст.
Увеличение на разходите за милицията	230 000 л. ст.
За обществени (чети: частни) училища	100 000 л. ст.

Всичко: 1 923 000 л. ст.

За обща сума г-н Гладстон все пак приема 1 654 000 л. ст. (навярно изключвайки пункта за кредитите за войната против кафрите поради неопределеността на разходите по този пункт).

Ако приспаднем тази сума от първоначалния (номинален) излишък от 2 460 000 л. ст., ще получим реалния излишък от 806 000 л. ст. или според изчисленията на г-н Гладстон от 807 000 л. ст. При това камарата бе предупредена, че дори от тази скромна сума трябва да се изключат 220 000 л. ст., постъпленieto на които е запланувано от случайни, а не от постоянни източници на доходи. По този начин първоначалната цифра от два милиона, обявена с такава помпозност, се намалява в края на краищата на 587 000 л. ст., т. е. на сума, която в никакъв случай не може да се смята за действително широка база дори за най-скромна данъчна реформа. Но тъй като уверяват страната, че тя има правителство на реформите, реформи трябва да има и г-н Гладстон незабавно се заема с изработването на реформи.

Някакъв посредствен фритредер като г-н Хюм може би ще посъветва канцлера на държавното съкровище да употреби излишъка си за добро дело — отменяване митата върху онези чуждестранни стоки, приходът от които, според данните на митническата статистика, се покрива тъкмо от сумата 587 000 л. ст. Но такова предложение ще бъде банално, обикновено, вулгарно за толкова учен и дълбокомислен финансов алхимик като г-н Гладстон! Може ли да се помисли, че човек, който е замислил ни повече ни по-малко от ликвидиране на целия държавен дълг, би могъл да задоволи честолюбието си с обикновено намаляване на данъците с 500 000 л. ст.? Разбира се, за такава нищожна цел не би заслужавало да се праща Санчо Тимбър* в индийската Баратария, за да се разчисти място за великия финансов Дон Кихот на коалицията.

Върху данъчната реформа на Гладстон, както върху магазините по Оксфорд стрийт, се кипри горд надпис:

„Колосално намаление!“

„Незабавна икономия от пет милиона и няколкостотин хиляди лири!“

Тук има нещо, с което може да се привлече вниманието на народа и да се съблазнят дори най-непристъпните стари парламентарни свахи.

Но да влезем в този дюкян. „Г-н Гладстон, покажете ни, моля, вашия ценоразпис. Какво представлява в действителност онова,

* Има се предвид Чарлс Вуд (Wood), който заемал поста канцлер на държавното съкровище през 1846 г., но при образуването на коалиционното правителство през 1852 г. получил поста председател на Контролния съвет по въпросите на Индия; намек, основан на играта на думи: «timber» — буквално означава «стронтеден дървен материал», «греда»; «Wood» — «дървен материал», «дърва». *Ред.*

за което говорите, сър? Намаление с пет милиона лири!“ „Разбира се, драги сър — отвърща г-н Гладстон, — ще бъдете ли любезен да погледнете цифрите? Ето ги:

1. Пълно отменяване на данъка върху сапуна.....	1 126 000 л. ст.
2. Намаляване данъка върху застраховката за живот от 2 шил. и 6 пенса на 6 пенса.....	29 000 л. ст.
3. Намаляване на гербовия налог върху разписките и установяване на единна такса от 1 пени.....	155 000 „
4. Намаляване митото върху договорите за чиракуване от 20 шил. на 2 шил. и 6 пенса.	} 50 000 л. ст.
5. Намаляване митата върху адвокатските дипломи.....	
6. Намаляване таксата за обяви от 1 шил. и 6 пенса на 6 пенса.....	160 000 л. ст.
7. Намаляване на данъка върху наемните екипажи от 1 шил. 5 пенса на 1 шил. дневно.....	26 000 л. ст.
8. Намаляване данъка за мъжката прислуга над 18 години на 1 лира и 1 шилинг и под 18 години на 10 шил. и 6 пенса.....	87 000 л. ст.
9. Намаляване данъка върху частните екипажи.....	95 000 „ „
10. Намаляване данъка върху конете, понитата и кучетата.....	108 000 „ „
11. Намаляване данъка върху пощенските коне чрез заменяване на събирането му върху изминатите разстояния със системата на патентите.....	54 000 „ „
12. Намаляване на колониалните пощенски такси (на 6 пенса за писмо).....	40 000 „ „

13. Намаляване митото върху чая от 2 шил. и 2¼ пенса на 1 шил. и 10 пенса до 5 април 1854 г., на 1 шил. и 6 пенса в 1855 г., на 1 шил. и 3 пенса в 1856 г. и по-нататък на 1 шил.	3 000 000 л. ст.
14. Намаляване митата върху ябълките, сиренето, какаото, яйцата, маслото и плодовете	262 000 л. ст.
15. Намаляване митата на 133 второстепенни стоки	70 000 „ „
16. Отменяване митата на 123 второстепенни стоки	53 000 „ „
<hr/>	
Всичко :	5 315 000 л. ст.

Разбира се, намаление на данъците с 5 315 000 л. ст. е безспорно много привлекателно. Но няма ли този крайно либерален бюджет скрити недостатъци? Несъмнено има. Защото иначе можеше ли да бъде наречен реформа? Конституционните реформи, както и магазинчетата по Оксфорд стрийт, при цялата си привлекателна външност безусловно имат много солидни недостатъци.

Колкото и хитро да е измислена тази работа, хората имат достатъчно ум, за да ѝ разберат в края на краищата тайната. Само с *половин* милион в кесията си г-н Гладстон поднася на публиката дар от *пет и половина милиона*. Откъде ги взема той? Ясно е, че от джоба на същата тази измамена публика, която той сега иска да заблуди с щедростта си. Той прави на публиката подарък, но същевременно предявява искане тя да се отплати със същото. Разбира се, не в пряка и предизвикателна форма и дори не по отношение на лицата, които той в настоящия момент иска да спечели на своя страна. Той смята да има работа с най-различни клиенти и фокусникът Ръсел научи алхимика Гладстон по какъв начин трябва да компенсира утре днешната си щедрост.

Гладстон намалява старите данъци със сума 5 315 000 л. ст. Гладстон въвежда нови данъци на сума 3 139 000 л. ст. Това все още изглежда така, като че ли Гладстон ни е облагодетелствувал с 2 176 000 л. ст. Но в най-добрия случай Гладстон е министър само за една година, а за текущата година той проектира намаление на данъците със сума, равна само на 2 568 000 л. ст., което ще предизвика намаление на приходите с 1 656 000 л. ст., покрито от заплануваните през текущата година нови данъчни по-

стъпления на сума 1 344 000 л. ст. Разликата от 312 000 л. ст. трябва да бъде покрита пак от определяния от бюджета реален излишък от 807 000 л. ст. И след всичко това все още се получава активен баланс от 495 000 л. ст.

Такива са главните черти на бюджета на коалицията. Сега искаме да запознаем нашите читатели с онези пунктове, с които правителството се надява особено да се похвали, а също така с онези най-вероятни възражения, които ще бъдат направени от различните парламентарни опозиционни партии, и в заключение да изкажем собственото си мнение по този въпрос.

При целия си стремеж да предизвика сензация и чрез значителното намаление на данъците да си осигури славата на финансист и популярност сред народа Гладстон е почувствувал необходимост да внесе предложение за увеличаване на данъчното облагане с 3 139 000 л. ст. под благовиден и на пръв поглед разумен предлог. Той е разбирал, че няма да му позволят да прекроява цялата данъчна система изключително заради неуместното, с нищо неоправдано удовлетворяване на личните интереси, ако на всичко това не бъде придаден вид на защита на „принципите“ и „справедливостта“, да употребим израза на парламентарните дейци и буржоата. Ето защо той хитроумно е решил да посвири на позната нему слаба струна на законодателните лекснифовци, като ловко завоалира проектираното увеличение на общественото бреме с приятната и благозвучна фраза за „справедливо разширяване сферата на действие на някои данъци с оглед да се постигне в тази област пълно и трайно изравняване“. За тази цел той е избрал следните данъци:

1. Данъка върху наследяваното имущество.
2. Акциза върху спирта.
3. Подоходния данък.

Гладстон иска всички видове собственост да бъдат еднакво обложени с данъка върху наследственото имущество. Тъй като поземлената собственост досега се освобождаваше от този данък, смята се, че това предложение ще задоволи индустриалците и търговците. Акцизът върху спирта предстои да бъде въведен и в Шотландия и Ирландия, за да бъде поставено производството на спирт там в еднакво положение с английското.

Най-после облагането с подоходен данък трябва да обхване и доходите от 100 до 150 лири стерлинги, а също така и Ирландия. Разбира се, Гладстон не може да очаква, че неговото предложение относно подоходния данък ще предизвика особени аплодисменти. Но ние ще засегнем това, когато говорим за възраженията против бюджета.

Освен предложенията за данъка върху наследственото имущество и върху спирта, намаляването във фритредерски дух на митата върху голям брой вносни стоки без съмнение се смята от правителството за най-съблазнителна примамка и дюкянджииите, домакините и изобщо дребните буржоа може би ще го посрещнат с шумно одобрение, докато не се убедят, че от намаляването на митата, поне за чая, потребителите ще получат само една съвсем нищожна изгода, защото печалбите на собствениците на фирми и на монополистите в производството има тенденция да погълнат по-голямата част от нея. Но затова пък изцяло се отменя данъкът върху сапуна — мероприятие, което, както се надява Гладстон, не само трябва да помогне на народа да измие своя неспретнат, мръсен и жалък образ и да направи всички лица чисти, добродушни и щастливи, но трябва също така да премахне напълно робството на чернокожите и да сложи край на страданията на безбройни „чичо Томовци“ благодарение на това, че ще даде тласък на „законната търговия и на производството на африканско палмово масло“. Уверен в това, Гладстон при рекламирането на своето средство е готов да надмине дори най-опитния амбулантен търговец и най-шумния шарлатанин. Към тези привлекателни перспективи Гладстон прибавя и доста голям брой малки подкупи, включвайки подаянието от няколко милиона за ирландската бригада във вид на освобождаване от изплащане на заема, отпуснат във връзка с глада, и за вестник „Times“ — тази солидна опора на „добрия Абърдин“ и неговите колеги по коалиция. Този последен подкуп се състои в отменяване на гербовия налог за вестникарските приложения, съдържащи само обяви. Както е известно, от всички вестници само „Times“ пуска значителен брой подобни приложения.

Сега да преминем към възраженията против бюджета, които по всяка вероятност ще направи опозицията. Тъй като дебатите в камарата на общините миналия понеделник бяха само пробна престрелка, ние ще трябва, доколкото е възможно, да изясняваме намеренията на партията въз основа на ежедневниците. А в тях намираме доста оскъдни сведения. „Times“, „Chronicle“ и „Post“ фактически са приковани към коалиционното правителство, а „Daily News“ едва ли може да се смята за орган на манчестерската школа. Освен това този вестник заема доста колеблива позиция и изглежда, че е доста силно съблазнен от фритредерските предложения. А ако погледнем „Herald“, торийско-консервативен орган, ще видим, че той вече изказа определено мнение и при това с наистина необичайна откровеност:

„Целият бюджет на г-н Гладстон — пише вестникът, — не е нищо друго освен недостойна смесица от подкупи и спекула.“

Ето защо торите безусловно ще се обявят против проекта на Гладстон, а Дизраели няма да пропусне случая да поиска възстановяване на правата си върху откраднатите му лаври в областта на разширяването на действието на данъка върху наследственото имущество и подоходния данък, на намаляването на митото върху чая, а също така признание на другите му заслуги, така безсрамно обсебени от Гладстон. Макар поземлената аристокрация да е принудена да се примирява с новата загуба на привилегии, тя във всеки случай иска да си запази заслугата на доброволно отказване от тях. Но тъй като тя не може да направи свой опорен пункт въпроса за данъка върху наследственото имущество, Дизраели ще я накара да се сплоти около принципа за прокарване на разлика между постоянните и непостоянните доходи. На тази платформа той ще може да привлече за свой съюзник в борбата значителна част от ирландската бригада. Очевидно е от само себе си, че ирландците никога не ще могат да признаят и не признават задължение, което е натрапено на страната им от англичаните изключително в резултат на предварително разоряване на нейното население. Без да говорим за това, от чисто практическо гледище освобождаването от плащане на проценти върху въображаемия капитал от 3 000 000 л. ст. следва да им се стори много неравностойна отстъпка срещу въвеждането на подоходния данък и акциза върху спирта. Що се отнася до манчестерската школа, която тържествено обеща на своите избиратели да издействуват ако не отменяване, то поне видоизменение на подоходния данък, може да се очаква само, че тя ще действа като търговец, т. е. като държи сметка не за политическата чест, а само за изгодата. А изгодата от Гладстоновия бюджет „в неговата цялост“ господата от манчестерската школа в никакъв случай не смятат за нищожна работа.

Най-после, що се отнася до собственото ни мнение по този въпрос, ние нищо не желаем така горещо както поражението на правителството, чиито реакционни и фалшиви маневри във вътрешната политика заслужават такова презрение, каквото неговата страхлива и угодническа външна политика. И ние смятаме, че имаме пълно право да действаме в този дух, защото такова събитие безусловно ще отговаря на интересите на народа. Едно е ясно: докато аристократическата коалиция прави онова, което иска от нея класата на индустриалците и търговците, дотогава последните сами не ще направят никакво политическо усилие и не ще позволят на работническата класа да разгърне собствено

политическо движение. Но ако партията на земевладелците надвие още веднаж, буржоазията няма да може да се освободи от нея, без да преустрои прогнилия олигархичен парламент. А тогава вече не ще бъде в нейна власт да се ограничи с агитация за частични реформи, тогава тя ще бъде принудена да задоволи исканията на народните маси. Разбира се, народът никога не може да се присъедини към буржоазията или да апелира към нея, без да се отказва от своите принципи и интереси, но буржоазията вече не за пръв път се принуждава да се опре на плещите на народа. А това би довело до много решителна революция в сегашната финансова система. И сега вече е ясно, че дори буржоазното общество неизбежно се стреми към заменяване на традиционната фискална *olla podrida** с единен пряк подоходен данък. Принципът на прякото облагане отдавна вече е приет от манчестерската икола; той е признат от Дизраели и е потвърден дори от олигархическата коалиция. А когато механизмът за събирането на пряк подоходен данък бъде създаден и урегулиран както трябва, за народа, когато той завладее политическата власт, ще бъде достатъчно да го пусне в действие, за да създаде

бюджет на работническата класа.

Написано от К. Маркс около 25 април
1853 г.

Напечатано в „The People's Paper“,
бр. 52, 30 април 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* бърканица. .Ред

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ДЕЛОТО ЗА РАКЕТИТЕ. — ШВЕЙЦАРСКОТО ВЪСТАНИЕ⁸⁴

Лондон, петък, 29 април 1853

Прословутият полицейски директор Щибер преди няколко дни пристигна тук от Берлин, придружен от полицейския лейтенант Голдхайм и от съветника при наказателния съд Ньорнер със специалната мисия да установи връзката между „барутния заговор“ в Ротерхайт и заговора на „калабрийските шапки“ в Берлин*. От частни информации знаем, че споменатите лица са се събрали в Кенсингтън, в дома на Фльори, и че бившият търговски служещ Хирш също е присъствувал на тази среща. На следния ден този Хирш е имал тайна среща с руския консул г-н Кремер. Ако вашите читатели помнят моята кореспонденция за кьолнския процес⁸⁵, те веднага ще забележат, че за работа са се заложили същите хора, които скърпиха кьолнския процес.

В събота, 23 т. м., започна съдебният процес: пред полицейския съдия на Боу-стрийт г-н Хенри бе изправен г-н Хейл, собственик на фабриката за ракети в Ротерхайт, която бе затворена от правителството. Този ден съдебните разисквания се въртяха само около въпроса, дали конфискуваните взривни материали са били барут или не. Г-н Хенри, който отлагаше решението си до предишния ден, сега обяви, противно на мнението на известния химик г-н Юр, че тези материали са именно барут. Съобразно с това той глоби г-н Хейл с два шилинга за всеки фунт барут, намерен при него свръх разрешената от закона норма, който излишък се е равнявал на 57 фунта. След това У. Хейл, неговият син Р. Хейл и Дж. Бойлин бяха подложени на съдебен разпит по обвинението, че през периода от 13 септември 1852 г. до 13 ап-

* Виж настоящия том, страница 28 — 31. *Ред.*

рил 1853 г. те в различно време са произвели или са приели поръчки за произвеждане на няколко големи партии ракети. Държавният пълномощник г-н Бодкин заяви, че г-н У. Хейл няколко пъти се е обръщал безуспешно към английското правителство с предложение да продаде своите ракети, че от октомври 1852 г. при него са работили голям брой работници, част от които са били емигранти, че целият производствен процес се е пазел в най-голяма тайна и че сведенията на митническото ведомство за превозите опровергават твърденията на г-н Хейл, че той е изнесъл своите ракети през митницата. В заключение г-н Бодкин заяви:

„Стойността на ракетите, намерени у г-н Хейл, е оценена на една-две хиляди лири стерлинги. От къде е взел той тези пари? Защото знае се, че съвсем неотдавна г-н Хейл е бил в банкрут и се е освободил от банкрута, като е изплатил само три шилинга срещу всяка лира дълг“.

Сержантът от тайната полиция Дж. Сандърс съобщи, че той е конфискувал „1 543 заредени ракети, 3 629 ракетни глави, 2 482 ракетни основи, 1 955 незаредени ракети, 22 железни ядра,⁸² 2 инструмента за взривяване на ракети“. Повиканият след това като свидетел г-н Уцнер съобщи, че той 15 години е служил като офицер от пруската артилерия и през време на унгарската война е бил шабен майор. Той е работил у господата Хейл по производството на ракети в Ротейрхайт. До постъпването си във фабриката той е лежал 5—6 месеца в Мейдстънския затвор за кражба, която, както заяви, е извършил от крайна нужда. Най-важната част от неговото показание се състоеше дословно в следното:

„С Хейловци ме запозна г-н Кошут. За пръв път говорих с г-н Кошут по въпросната работа миналото лято след завръщането му от Америка; към средата на септември се видях с г-н Хейл—бащата в обществото на г-н Кошут в дома на последния; там присъствуваше един унгарец, негов адютант. Г-н Кошут каза за мен на г-н Хейл: „Този човек е служил в унгарската армия, той е бивш пруски артилерийски офицер и аз мога да ви го препоръчам като работник за участие в изработването на *нашите* или *вашите* ракети — не помня точно коя именно дума употреби. Г-н Кошут ми каза, че аз ще получавам 18 шилинга седмично, и ми препоръча да държа цялата тази работа в пълна тайна; г-н Хейл, каза той, ще ми разясни в какво ще се заключават моите задължения. Г-н Кошут говореше ту на унгарски, ту на английски; г-н Хейл изглежда не знае немски език. Думите „в тайна“ бяха казани на мене по немски. Скоро след това Р. Хейл ме изпрати в Пимлико да се срещна с г-н Кошут, с когото аз се и срещнах на Пикъринг-плейс: там бяха У. Хейл и още един унгарец. Трябваше да изпитаме апарат за изстрелване на ракети; когато всички се събрахме, апаратът беше инсталиран и ние направихме опит с ракетите. Разговорът се водеше отчасти на английски език и се отнасяше главно до качеството

на ракетите и пр. Ние прекарахме там около час и половина и когато всичко беше свършено, г-н Кошут и г-н Хейл ни помолиха да напуснем предпазливо къщата, един по един; г-н Хейл се присъедини към нас на ъгъла на улицата. При тази среща г-н Кошут няколко пъти ни повтори да държим в тайна неговото участие в производството на ракетите“.

След това бе разпитан г-н В. Герлах, също германец, който даде показаниято си чрез преводач. Той работил във фабриката на г-н Хейл по производството на ракетите. Освен него там са работили още трима унгарци. Той бил препоръчан на г-н Хейл от г-н Кошут, но никога не ги бил виждал двамата заедно.

Г-н Хенри, който можеше или да наложи на обвиняемите дисциплинарно наказание, като ги глоби с по пет лири, или да препрати делото в съда на съдебните заседатели, избра последното, но се съгласи да освободи двамата Хейловци под гаранция. Г-н У. Хейл заяви, че се отказва да моли когото и да било от приятелите си да стане гарант на него самия или на сина му, след което двамата обвиняеми бяха отведени в затвора Хорсмонгър-лейн.

Съвсем ясно е, че приведените по-горе свидетелски показания явно противоречат на писмото на г-н Хейл — бащата, за съдържанието на което вече ви съобщих⁸⁶, както и на писмата на г-н Кошут до капитан Майн Рид и лорд Дъдли Стюарт, в които г-н Кошут уверява, че никога нищо не е чувал нито за г-н Хейл, нито за неговите ракети. Би било обаче погрешно да се правят от това каквито и да било изводи, докато г-н Кошут не даде по-нататъшни обяснения. А що се отнася до г-н Уцнер, не е ли позорно, че един от нашите талантиливи съотечественици-имигранти, човек, който жадува да се труди, както е доказал с това, че се е съгласил да се наеме като обикновен работник срещу 18 шилинга седмично, е бил доведен от крайната нужда до кражба, докато някои немски емигранти, известни с безделието си, си позволяват да пилеят малките суми, предназначени за революционерите, за разни самозвани мисионерски пътешествия, смешни заговори и всякакъв вид кръчмарски conciliabules?*

В петък, 22 т. м., във Фрибур (Швейцария) отново е избухнало въстание — петото поред след неотдавнашната война срещу Зондербунда.⁸⁷ Въстанието е трябвало да започне едновременно в цялата територия на кантона, но в определения момент повечето заговорници не са предприели нищо. Три „колони“, които обещали да вземат участие във въстанието, не се явили на мястото на действието. Въстаниците, които действително влезли в града, били главно жители на окръга Фарвани и на общините

* сборниша. Ред.

Отини, През, Торни, Мид, както и на други съседни райони. В 4½ часа сутринта отряд от 400 селяни — всички те носели цветовете на Зондербунда и на знамената им стояла емблемата на светата дева — се отправили към Фрибур по шосето, идващо от Лозана; предвождали ги полковник Перие и известният селянин Карар, който възглавяваше въстанието през 1851 г. и беше амнистиран навремето от Големия съвет. Към около пет часа въстаниците влезли в града през *Porte des Etaugs** и завладели колежа и арсенала, където взели 150 пушки. Градският съвет, който се събрал по сигнала за тревога, веднага обявил обсадно положение и майор Гербекс поел командването над събралата се гражданска гвардия. Той заповядал да се разположат оръдия на улиците, водещи към колежа откъм тила, като същевременно изпратил отряд стрелци за фронтално атакуване на въстаниците. Стрелците превзели две крила от стълбата на колежа и бързо прогонили селяните от прозорците на зданието. Боят продължил около един час и между атакуващите вече имало осем убити и осемнадесет ранени, когато въстаниците, които напразно се опитвали да се скрият из задните улици, били посрещнати от картеч и изпратили един свещеник с бяло знаме да обяви, че са готови да се предадат.

Комитетът на гражданската гвардия веднага образувал военен съд, който осъдил полковник Перие на тридесет години затвор. Заседанията на съда продължават до сега. Броят на арестуваните достига двеста и между тях са господата Вюйере, Век и Шоле. Г-н Шарл, председател на известния комитет в Позьо, е бил забелязан при вратите на Ромон, но не е бил заловен. Освен свещеника от Торни-льо-Гран сред арестуваните има още двама свещеници. Що се отнася до причинените материални щети, по този въпрос кантонът изглежда, че е спокоен: за тяхното покриване е напълно достатъчно половината от имуществото на патриция г-н Век.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс
между 26 и 29 април 1853 г.

Печата се по текста на 8-ка
Оригиналът на английски.

Напечатано във в. „New-York
Daily Tribune“, бр. 3768, 14 май 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

* езерните порти. Ред.

Ф. ЕНГЕЛС

ПОЛИТИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ШВЕЙЦАРСКАТА
РЕПУБЛИКА⁸⁸

Лондон, 1 май 1853 г.

В минали времена в кралските семейства обикновено са държели момчета за биене, които са се ползували от почетното право да получават съответния брой удари по плебейския си гръб всеки път, когато кралските отрочета са извършвали някакво нарушение на правилата за добро поведение. Сегашната политическа система в Европа продължава в известна степен тази традиция, като създава малки буферни държави, които играят ролята на изкупителна жертва при всякакви дребнави ежби, застрашаващи хармонията на „равновесието на силите“. И за да могат тези малки държави да изпълняват с необходимото достойнство тази така завидна роля, те с общото съгласие на „свиканата на конгрес“ Европа⁸⁹ и по всички правила на тържествения церемониал бяха обявени за „неутрални“. Такава изкупителна жертва или момче за биене е Гърция; същата роля играят Белгия и Швейцария. Единствената разлика е в това, че тези съвременни политически изкупителни жертви поради ненормалните условия на тяхното съществуване рядко биват незаслужено удостоявани с пердах.

В последно време най-характерен пример на такава държава е Швейцария. *Quidquid delirant reges, plectuntur . . .** швейцарците. Всеки път, когато в някоя европейска държава *народът* е влизал в конфликт със своите управници, швейцарците също са могли да бъдат уверени, че и у тях не ще мине без вълнение — докато най-после от началото на тази година Швейцария, която сама си навлече презрението на революционната партия, бе наказана с нещо

* Каквото и да направят шурите царе, страдат. . . (Хораций, «послания», книга първа; послание II; в края на стиха у Хораций е: *achivi* — ахейците).
Ред.

като отлъчване от страна на управниците на континентална Европа. Конфликти по въпроса за емигрантите с император Бонапарт, заради които Швейцария веднаж едва не се окаже въввлечена във война; конфликт с Прусия по повод на Невшател; конфликт с Австрия по повод на тесинците и на миланското въстание⁹⁰; конфликти с малките германски държавици по въпроси, които никого не интересуват; конфликти буквално от всички страни, заплашителни ноти, екстрадиции, пречки, правени при издаването на паспорти, обявявания на блокада се сипят върху главата на нещастна Швейцария като град по време на буря. И все пак — такава е човешката натура! — швейцарците са щастливи, доволни и по своему горди, чувствувайки се по-добре под тази градушка от оскърбления и издевателства, отколкото ако политическият хоризонт беше безоблачен и ясен.

Обществено мнение на Европа наистина характеризира малко мъгляво и грубовато това почетно политическо положение на Швейцария чрез разпространената поговорка: европейските власти измислиха Швейцария, за да дискредитират републиканската форма на управление. И наистина Метерних или Гизо неведнаж биха могли да възкликнат: ако Швейцария не съществуваше, би трябвало да се създаде. За тях такава съседка като Швейцария бе истински дар божи.

Не бива да се очаква, че ние ще се заемем да повтаряме разнообразните обвинения, които неотдавна действителни или мними революционери повдигнаха против Швейцария и швейцарските учреждения. Още дълго преди движението от 1848 година органите на революционната комунистическа партия в Германия анализираха този въпрос; те посочиха защо Швейцария като независима държава винаги трябва да крета на опашката на европейския прогрес и защо тази страна при всички ѝ показан републиканизъм винаги ще си остане по същество реакционна⁹¹. По онова време те дори бяха жестоко нападани за този възглед от разни демократически дърдорковци и автори на нелегални декламации, които възхваляваха Швейцария като своя „образцова република“, докато не разбраха от собствен опит какво представляват нейните образцови институции. Сега това вече стана всеизвестна истина; никой не го оспорва и ще ни бъдат необходими само няколко думи, за да изясним истинското положение на нещата.

Главната маса на швейцарското население се занимава или със скотовъдство, или със земеделие; със скотовъдство — във високопланинските райони, а със земеделие — там, където това позволява състоянието на почвата. Пастирските племена — ние напълно можем да ги наречем племена — спадат към най-неци-

визованите слоеве от европейското население. Ако не режат глави и уши, подобно на турците и черногорците, те извършват не по-малко варварски актове на своите съдебни събрания. Швейцарските наемници в Неапол и на други места достатъчно доказаха на каква свирепост и зверска жестокост са способни те. Земеделското население е така назадничаво както и пастирското; то няма нищо общо със земеделското население на американския далечен Запад, за което промените са истински източник на съществуване и което всяка година разчиства земна площ много по-голяма от цялата територия на Швейцария. Швейцарският селянин обработва същото парче земя, което преди него са обработвали баща му и дядо му; той го обработва така небрежно както и те и получава от него приблизително толкова колкото и те; той живее почти така, както са живели те, а поради това мисли почти съвсем така, както са мислили и те. Ако не бяха феодалните повинности и данъци, които отчасти аристократическите семейства, отчасти градските патрициански корпорации вземат от селяните, швейцарските селяни постоянно биха оставали все така заковани в политическия живот, каквито до ден днешен остават техните съседи пастири. Третата съставна част на швейцарския народ — индустриалното население — естествено е много повече напреднала по пътя на цивилизацията от двете споменати класи, но и тя живее в условия, които в значителна степен я лишават от онова гигантско прогресивно влияние, оказано от съвременната промишлена система върху Западна Европа. Парната енергия е почти неизвестна в Швейцария; само на много малко места има големи фабрики; евтината работна ръка, рядкото население, изобилието на малки планински реки, пригодни за построяване на мелници — всичко това, както и много други обстоятелства спомагат за създаване на дребна и разпръсната промишленост, тясно преплетена със селското стопанство, което е най-подходящата за Швейцария индустриална система. Така, в някои кантони е развита часовникарската промишленост и производството на панделки, на сламени изделия, шевици и прочее; но това не е довело нито до възникване на нови, нито дори до нарастване на съществуващите градове; Женева и Базел, двата най-богати и заедно с Цюрих най-развити в промишлено отношение градове, почти не са се увеличили от столетия. Щом по този начин промишлеността на Швейцария съществува почти изключително в онази форма, която бе разпространена в цяла Европа преди изобретяването на парната машина, как можем да очакваме, че в умовете на производителното население ще открием някакви други идеи освен онези, които отговарят на това равнище. Ако парата не е революционизирала

швейцарското производство и средствата за съобщения, би ли могла тя да предизвика преврат в традиционните начини на мислене?

Унгарската конституция има известна прилика с конституцията на Великобритания и някои маджарски политици се възползуваха от това обстоятелство, като се опитаха на това основание да ни накарат да направим прибързания извод, че унгарската нация е едва ли не толкова напреднала, колкото и английската. Но в действителност не само много стотици мили, но и много стотици години отделят дребния търговец в Буда от памукотъкачния лорд в Ланкашир или скитника калайджия от пустата от чартисткия работник в английския индустриален център. И Швейцария подобно на това желае да се представи за Съединени щати в миниатюра. Но ако оставим на страна външната прилика на политическите институции, едва ли ще се намерят две страни, които по-малко да си приличат от непрестанно развиващата се, непрестанно изменящата се Америка, страната с историческа мисия, за машабите на която хората от двете страни на Атлантическия океан едва сега започват да се досещат, и застиналата на едно място Швейцария, която безкрайните дребнави разпри могат да обрекат в края на краищата вечно да тъпче на едно място, ако индустриалното развитие на нейните съседи не я тласкаше насила, против собствената ѝ воля напред.

Който още се съмнява, може да се убеди в това, като се запознае с историята на швейцарските железници. Ако не съществуваше трафикът от юг на север, който обхваща от две страни Швейцария, в тази страна изобщо нямаше да бъде построена нито една железопътна линия. А линиите, които съществуват, са построени с двадесет години закъснение.

Френското нахлуване от 1798 г. и френската революция от 1830 г. дадоха възможност на селяните да се избавят от феодалните повинности, а на промишленото и търговско население от тежестта над тях средновековен контрол на патрициите и цеховете. С този прогрес се изчерпваше революцията в *кантоналното* управление. Най-напредничавите кантони получиха конституции, които отговарят на интересите им. Тази кантонална революция от своя страна оказва влияние върху централните учреждения: съюзния парламент и изпълнителната власт. Победената в отделните кантони партия беше още силна в центъра и борбата пламна отново. Общото политическо движение от 1840—1847 г., което навсякъде в Европа доведе до предварителни схватки или подготви почвата за решаващите битки, във всички второстепенни и третостепенни държави — вследствие на съперничеството на

великите държави — се оказа благоприятно за опозицията, която може да се характеризира като партия на буржоазията. Така беше и в Швейцария; моралната подкрепа от страна на Англия, нерешителността на Гизо, затрудненията в Италия, които връзваха ръцете на Метерних — всичко това помогна на швейцарците благополучно да преживеят борбата със Зондербунда. Партията, която победи в 1830 г. в либералните кантони, сега е завладяла централната власт. Революциите от 1848 г. дадоха възможност на швейцарците да реформират феодалната си конституция и да я поставят в съответствие с новата политическа организация на повечето кантони; и можем направо да кажем, че Швейцария достигна сега най-високата точка на политическото развитие, за което тя изобщо е способна като независима държава. Че новата конституция на Швейцарската федерация отговаря напълно на нуждите на страната — се доказва убедително от непрестанно провежданите реформи в областта на паричната система, на средствата за съобщение и от другите законодателни мерки, които засягат индустриалния живот на страната. Но — уви! — всяка друга държава би се срамувала от подобни реформи при наличността на такова множество традиционни ограничения и при такова допотопно състояние на обществото, което и до сега се разкрива всеки път, когато се провеждат тези реформи.

В полза на швейцарската конституция от 1848 г. може да се каже най-много това, че с нейното въвеждане по-цивилизованата част от швейцарците изрази стремежа си да премине, в определени рамки, от Средновековието към съвременното общество. Но ще съумеят ли те някога да се разделят с привилегированите търговски корпорации, цехове и други подобни средновековни прелести е доста съмнително за всекиго, който има и най-малка представа за характера на страната и е видял поне веднаж с какво бясно упорство почтените съсловия, които имат „старинни права“, се противопоставят и на най-необходимата реформа.

И тъй виждаме, че швейцарците, верни на самите себе си, продължават да живеят спокойно в своя затворен домашен кръг, докато около тях цялата предишна устойчивост на континентална Европа е подкопана из основи от 1848 година. Революциите в Париж, във Виена, в Берлин, в Милано се сведоха за тях до многобройни поводи за кантонални ежби. Дори радикалните швейцарци се интересуваха от европейския земетръс само от гледната точка, че той може да причини неприятност на някой консервативен съсед, като изпотроши съдовете в неговия дом. По време на борбата за италианска независимост Сардиния предлагаше на Швейцария да сключат съюз и няма никакво съмнение, че ако

към сардинската армия се присъединиха 20 или 30 хиляди швейцарци, австрийците много скоро щяха да бъдат изгонени от Италия. Тъй като 15 хиляди швейцарци се сражаваха в Неапол против италианската свобода, можеше да се очаква, че Швейцария за запазване на прехваления си „неутралитет“ ще изпрати същия брой хора на страната на италианците. Но предложенията за съюз бяха отхвърлени и за погубването на каузата на италианската независимост допринесоха колкото австрийските, толкова и швейцарските шикове. Последваха пораженията на революционната партия и цялата емиграция — от Италия, Франция, Германия, се устреми към *неутралната* швейцарска земя. Но тук дойде краят на неутралитета; швейцарският радикализъм бе напълно удовлетворен от своите постижения и същите онези революционери, които сковаваха силите на опекуните и естествените властници на Швейцария — абсолютните правителства на континента — и дадоха на швейцарците възможност безпрепятствено да проведат вътрешните си реформи, същите тези революционери се подлагаха сега в Швейцария на всевъзможни оскърбления и биваха изгонвани от страната по първото искане на преследвачите им. А след това дойде цяла серия от унижения и оскърбления, с които съседните правителства едно след друго обсилваха Швейцария и от които би трябвало да кипне кръвта в жилите на всеки швейцарец, ако швейцарската националност имаше някаква основа и ако швейцарската независимост съществуваше не само в легендите и самохвалните речи.

Никога нито един народ не е бил третиран така, както швейцарците от страна на Франция, Австрия, Прусия и на второстепенни германски държави. Никога на нито една страна не са били предявявани дори и два пъти по-малко унижителни искания, без тя да им е отговорила със съпротива на живот или смърт. Съседните правителства се осмелиха да упражняват чрез свои агенти полицейски функции на швейцарска територия; те ги упражняваха не само по отношение на емигрантите, но и по отношение на самия персонал на швейцарската полиция. Те изразяваха недоволство от низшите полицейски чинове и искаха тяхното уволнение; те достигнаха до там, че намекнаха за необходимостта от изменения в конституцията на няколко кантона. Що се отнася до швейцарското правителство, на всяко по-нахално искане то даваше унижителен отговор. А когато в думите му все пак прозвучаваше нещо подобно на протест, можеше да не се съмняваме, че на дело то ще го заглади с удвоено угодничество. Едно оскърбление се преглъщаше след друго, една заповед се изпълняваше след друга, докато всеобщото презрение на Европа към Швейцария достигна край-

ните си предели, докато не започнаха да я презират дори повече от двете ѝ съпернички по „неутралитет“ — Белгия и Гърция. И сега, когато исканията на главния ѝ противник Австрия станаха толкова нахални, че трудно могат да бъдат понесени поне без показан протест дори от политически деец с такъв нрав като този на г-н Дрюе — сега в последните си най-енергични ноти до Виена Швейцария само демонстрира колко низко е паднала.

Борци за италианската независимост, хора, които не само са далеч от проявяване на каквито и да било опасни социалистически или комунистически тенденции, но които навярно ще сметнат за много смело да пожелаят за Италия дори такава конституция, каквато съществува в Швейцария — хора, непретендиращи дори за демагогската слава на Мацини, са третирани там като убийци, подпалвачи, разбойници и рушители на всякакъв обществен ред. По отношение на Мацини се употребяват, разбира се, още по-силни изрази; а на всички е известно, че Мацини с всичките му заговори и въстания е също такъв защитник на съвременния обществен строй, какъвто е и г-н Дрюе. По този начин, в резултат на цялата тази размяна на ноти, стана ясно само, че по принципни въпроси швейцарците отстъпиха на австрийците. Може ли след това да се очаква, че няма да им стстъпят и по практическите въпроси?

Несъмнено е едно: всяко дръзко и настойчиво правителство може да получи от швейцарците каквото пожелае. Изолираността, в която протича животът на повечето швейцарци, ги лишава от всякакво чувство на общност на националните интереси. Разбира се, жителите на едно село, на една долина, на един кантон се държат заедно. Но те никога не ще пожелаят да се вдигнат като една нация на борба за обща цел, каквато и да е тя. При всички чужди нахлувания, шом опасността ставаше сериозна, като например през 1798 г., един швейцарец предаваше другия, един кантон изменяше на другия. Австрийците без всякакъв повод изселиха от Ломбардия 18 000 тесинци. Швейцарците вдигат голям шум във връзка с това и събират пари за своите злочастни съотечественици. Но достатъчно ще бъде Австрия да настои на своето и да не допусне връщането на тези тесинци — и ние много скоро ще бъдем свидетели на поразителна промяна в общественото мнение на швейцарците. Ще им омръзне да събират пари; те ще започнат да говорят, че тесинците винаги са се намесвали в италианската политика и че са заслужили участва си, че всъщност те не са били добри членове на Швейцарския съюз (*keine guten Eidgenossen*). По-нататък изгонените тесинци, ще разсъждават те, ще се пръснат по другите кантони на Швейцария и „ще отнемат работата на

местните жители“. Защото в Швейцария хората се смятат не за швейцарци, а за родени в един или друг кантон. И когато работата стигне до там, ще видите как нашите храбри съграждани по съюз ще дадат воля на негодуванието си, как ще започнат всевъзможни интриги против жертвите на австрийския деспотизъм, как тесинските швейцарци ще станат също такъв обект на омраза, преследвания и клевети, какъвто бяха емигрантите по време на пребивавянето им в Швейцария, и тогава Австрия ще получи всичко, което пожелае, плюс много друго още, стига само да го поиска.

Когато европейските нации си възвърнат способността да развиват овободна и нормална дейност, те ще поставят въпроса какво да се прави с тези малки „неутрални“ държави, които, въпреки че угодничат пред контрареволуцията в периоди на нейното тържество и заемат неутрална и дори враждебна позиция по отношение на всяко революционно движение, се представят за свободни и независими нации. Но дотогава може би няма да остане и следа от тези циреи върху болния организъм.

*Написано от Ф. Енгелс около 26 април
1853 година*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3770, 17 май 1853 г.*

Подпис: К а р л М а р к с

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС

РЕВОЛЮЦИЯТА В КИТАЙ И В ЕВРОПА

Един много дълбок макар и склонен към измислени спекулативни построения изследовател на началата, които управляват развитието на човечеството*, винаги превъзнася като една от основните тайни на природата онова, което той нарича закон за единството на противоположностите [contact of extremes]. От негова гледна точка разпространената поговорка „крайностите се събират“ представлява велика и неопровержима истина във всички сфери на живота, аксиома, която философът не може да игнорира, тъй както астрономът не може да игнорира законите на Кеплер или великото откритие на Нютон.

Ярка илюстрация на това, дали „единството на противоположностите“ е такъв универсален принцип или не, може да се види от влиянието, което китайската революция⁹² очевидно оказва върху цивилизацията свят. Може да се стори много странно и парадоксално твърдението, че следващото въстание на европейските народи и следващият етап на борбата им за републикански свободи и по-икономична форма на управление навярно ще зависят от това, което става сега в Небесната империя — пряката противоположност на Европа, — в по-голяма степен, отколкото от друга някоя съществуваща днес политическа причина, дори в по-голяма степен, отколкото от заплахите на Русия и техните последици — перспективите за обща европейска война. И това съвсем не е парадокс, както ще се убедят всички, които внимателно разгледат фактите.

* — Хегел. *Ред.*

Каквито и да са социалните причини, предизвикали хроническите въстания, които продължават вече около десетина години в Китай и се изляха сега в единна могъща революция, и в каквата и форма — религиозна, династическа или национална — да са се проявявали тези причини, тласъкът на този взрив несъмнено бе даден от английските топове, с помощта на които Англия принуди Китай да внася наркотичното средство, наречено опиум. Пред британското оръжие авторитетът на манчжурската династия стана на прах и прах; на суеверната представа за вечността на Небесната империя бе нанесен смъртен удар; варварската херметична изолация от цивилизования свят бе разкъсана и се постави началото на онези връзки, които от тогава насам така бързо се развиваха под притегателното действие на калифорнийското и австралийското злато. В същото време сребърната монета на империята — нейната жива кръв — започна да изтича в Британска Индия.

До 1830 г., докато търговският баланс беше постоянно благоприятен за китайците, в Китай непрекъснато се внасяше сребро от Индия, Великобритания и Съединените щати. Но от 1833 г. и особено от 1840 г. износът на сребро от Китай за Индия получи такива размери, че започна да заплашва Небесната империя с изтощение. Поради това императорът издаде строги наредби против търговията с опиум, които предизвикаха още по-силна съпротива против неговите мерки. Овсен тези преки икономически последици рушветчийството, свързано с контрабандната търговия с опиум, деморализира напълно китайските държавни чиновници в южните провинции. Тъй както императорът се смяташе за баща на цял Китай, неговите чиновници се смятаха като носители на тези бащини права, всеки за подведомствения му район. Но тази патриархална власт, единствената морална връзка между различните части на обширната държавна машина, постепенно се подкопаваше от подкупността на онези чиновници, които направиха състояние, затваряйки си очите пред контрабандната търговия с опиум. Това ставаше главно тъкмо в онези южни провинции, които първи бяха обхванати от въстанието. Едва ли е нужно да се доказва, че в същата степен, в която опиумът ставаше властелин на китайците, императорът и неговата свита от педантични мандарини губеха своята власт. Може да помисли човек, че на историята бе нужно да упои целия народ, за да стане възможно пробуждането му от вековното оцепенение.

Съвсем незначителният в миналото внос на английски памучни тъкани, както и нищожният по-рано внос на английски вълнени тъкани бързо нараснаха след 1833 г., когато монополът вър-

ху търговията с Китай премина от Източноиндийската компания в ръцете на частни търговци. Той се увеличи още повече от 1840 г. насам, когато и други страни, особено САЩ, започнаха да участвуват в търговията с Китай. Този внос на чуждестранни индустриални изделия имаше същото влияние върху китайската промишленост, каквото той по-рано оказа върху промишлеността на Мала Азия, Персия и Индия. В Китай предачите и тъкачите силно пострадаха от тази чуждестранна конкуренция и това предизвика съответно разстройство в общественния живот.

Контрибуцията, която Китай трябваше да плаща на Англия след злополучната война от 1840 г.⁹³, огромното непроизводително потребление на опиум, изтичането на скъпоценни метали, предизвикано от търговията с опиум, разрушителното влияние на чуждестранната конкуренция върху местното производство, деморализацията на държавната администрация доведоха до две последици: предишните данъци станаха по-тежки и разорителни и към тях се прибавиха нови. Така, в декрета на императора*, подписан в Пекин на 5 януари 1850 г., се съдържа нареждане до наместниците и управителите на южните провинции Учан и Ханян да се намалят данъчните плащания, да се разреши тяхното отсрочване и преди всичко в никакъв случай да не се събира повече от изчислената сума, защото иначе, се казва в декрета, „как ще може бедният народ да понесе това?“

„По този начин — продължава императорът — моят народ ще бъде избавен, надявам се, в тези времена на обща нужда и лишения от тежкото бедствие да бъде преследван и притесняван от бирници“.

Също такъв език и за също такива отстъпки, спомням си, слушахме през 1848 г. от Австрия, този немски Китай.

Всички тези разлагащи фактори, действайки едновременно върху финансите, нравите, промишлеността и политическата структура на Китай, получиха пълно развитие през 1840 г. под дулата на английските оръдия, които подкопаха авторитета на императора и принудиха Небесната империя да влезе в допир със земния свят. Пълната изолация бе първото условие за запазване на стария Китай. И когато със съдействието на Англия на тази изолация насилствено бе сложен край, разложението трябваше да настъпи така неизбежно, както е неизбежно разложението на грижливо съхраняваната в херметически затворен саркофаг мумия, щом свежият въздух получи достъп до нея. Но сега, когато Англия

* — Сян-фин. Ред.

предизвика революция в Китай, поставя се въпросът, какво влияние ще окаже с течение на времето тази революция върху Англия и — чрез Англия върху Европа. На този въпрос не е трудно да се отговори.

Ние често сме обръщали вниманието на нашите читатели върху безпримерното нарастване на британската промишленост след 1850 г. Сред най-поразителното процъфтяване не беше трудно да се забележат явните симптоми на приближаващата промишлена криза. Независимо от Калифорния и Австралия⁹⁴, независимо от огромната безпрецедентна емиграция, ако не се случи нещо непредвидено, в съответното време все пак трябва да дойде момент, когато разширяването на пазарите не ще може да догонва разширяването на британската промишленост и това несъответствие ще предизвика нова криза така неизбежно както и в предишни години. Но ако един от големите пазари внезапно се свие, настъпването на кризата неизбежно ще се ускори. А китайското въстание в дадения момент следва да окаже именно такова въздействие върху Англия. Необходимостта от откриване на нови пазари или разширяване на старите бе една от главните причини за намаляване на митото върху чая в Англия, защото се очакваше, че с увеличението на вноса на чай ще порасне износът на индустриални стоки за Китай. До отменяването през 1833 г. на търговския монопол на Източноиндийската компания годишният износ от Обединеното кралство за Китай възлизаше само на 600 000 л. ст., а през 1836 г. той достигна сумата 1 326 388 л. ст., през 1845 г. се покачи на 2 394 827 л. ст. и през 1852 г. възлезе на повече от 3 000 000 л. ст. Количеството на чая, изнесен от Китай, през 1793 г. не е надминавало 16 167 331 фунта*, но през 1845 г. то е достигнало до 50 714 657 фунта, през 1846 г. — 57 584 561 фунта; сега то надхвърля 60 000 000 фунта.

Реколтата на чая този сезон, както изглежда, е доста голяма, за което свидетелствуват таблиците за износа от Шанхай, които показват прираст с 2 000 000 фунта в сравнение с предшестващата година. Този излишък трябва да се припише на две обстоятелства: от една страна от края на 1851 г. на пазара се чувствуваше силна депресия и останалият голям излишък бе прехвърлен върху износа за 1852 г. От друга страна, щом в Китай стана известно за изменението на британското законодателство по отношение на вноса на чай, всички налични количества чай бяха хвърлени на пазара със значително повишени цени. Но що се отнася до бъдещата реколта на чай, работите стоят съвсем ина-

* *фунт* — мярка за тегло, равна на 453 гр. (Бел. ред.)

че. Това се вижда от следните извадки из кореспонденцията на една голяма чаена фирма в Лондон:

„В Шанхай паниката е достигнала крайни предели, цената на златото се е покачила с 25 процента и то усилено се изкупува, за да бъде скрито; среброто е толкова изчезнало, че никак не може да се намери дори за плащане на митата, с които Китай облага британските кораби. Вследствие на това г-н Алкок се съгласи да даде гаранция пред китайските власти за плащането на тези чита след получаването на полици на Източноиндийската компания или други гаранционни ценни книжа. *Недостигът на скъпоценни метали* от гледна точка на неотложните нужди на търговията е едно от най-неблагоприятните условия, тъй като те изчезват тъкмо тогава, когато се чувствава крайна нужда от тях. Без тях закупчиците на чай и коприна не могат да отидат във вътрешността на страната, за да правят своите закупки, за които трябва да се плащат *е аванс значително количество метални монети, за да се даде възможност на производителите да завършат своите работи*. . . По това време на годината обикновено започват да се сключват сделките за новия чай, но тъй като сега не се говори за нищо друго освен за начините на защита на личността и собствеността, всички сделки са спрени. . . Ако не се вземат мерки за прибирането на чаената реколта през април и май, ранната реколта, която включва всички по-фини сортове както черен, така и зелен чай, ще загине като неожъзната до Коледа пшеница“.

Разбира се, нито английските, нито американските, нито френските ескадри, които се намират в китайските води, няма да осигурят средства за събирането на чайния лист, но с намесата си те лесно могат да предизвикат такива усложнения, които ще доведат до прекратяване на всякакви делови връзки между произвеждащите чая вътрешни области на страната и изнасящите чая морски пристанища. Така че за сегашната реколта трябва да се очаква повишение на цените — в Лондон спекулациите вече са започнали, — а за бъдещата реколта може почти със сигурност да се предскаже голям дефицит. Но това още не е всичко. Китайците, макар и да са готови, както и всички хора в периоди на революционни сътресения, да продадат на чужденците цялата маса притежавани от тях стоки, ще започнат, както обикновено са правили жителите на страните от Изтока, когато са се бояли от големи промени, да крият своята коприна и своя чай и в замяна на тях да не вземат нищо друго освен звънки монети. Ето защо Англия трябва да очаква увеличение на цените на един от главните предмети за потребление, отлив на металните пари и значително стесняване на един важен пазар за нейните памучни и вълнени стоки. Дори „Economist“, този оптимистичен заклинател на всичко, което заплашва спокойствието на умовете на меркантилното общество, е принуден да говори такива неща:

„Ние не трябва да храним надеждата, че ще намерим също такъв голям пазар за нашия износ в Китай както досега. . . По-вероятно е, че нашата

експортна търговия с Китай ще пострада и че търсенето на изделия на Манчестер и Глазгоу ще се намали.“

Не трябва да се забравя, че повишаването на цените на такава необходима стока като чая и стесняването на такъв важен пазар като Китай ще съвпадне със слабата реколта в Западна Европа и следователно с покачването на цените на месото, зърнените храни и всички други селскостопански произведения. Това ще доведе до ограничаване на пазара на промишлени изделия, защото всяко увеличаване на цените на предметите от първа необходимост се придружава както в самата страна, така и в чужбина от съответно намаляване на търсенето на промишлени изделия. От всички краища на Великобритания се чуват оплаквания, че по-голямата част от посевите са в лошо състояние. „Economist“ пише по този повод следното:

„В южните райони на Англия не само много площи ще останат незасети дотогава, докато вече бъде много късно да се разчита на каквато и да било реколта, но и много от засетите площи, както изглежда, ще се покрият с плевели или изобщо ще се окажат в лошо състояние за отглеждане на зърнени храни. На влажната и изтошена почва, оставена за пшеницата, личат явни признаци на предстоящ неурожай. Времето за засяването на крмното цвекло, може да се каже, е вече пропуснато и е засято много малко цвекло; времето за обработването на почвата за засяване на турнепс също така бързо минава, като не са направени никакви необходими приготвления за завършване на засяването на това важно растение... Снегът и дъждовете много пречеха на засяването на овес. Ранният посев на овес бе недостатъчен, а късните посеви рядко дават добра реколта... На много места е загинал значително количество расов добнтък“.

Цените на незърнените селскостопански произведения са с 20, 30 или дори 50% по-високи от миналогодишните. Зърнените храни на континента са поскъпнали сравнително повече отколкото в Англия. В Белгия и Холандия цената на ръжта е пораснала с цели 100%. Следват я пшеницата и другите зърнени култури.

При това положение, като вземем предвид, че британската промишленост и търговия вече са изминали по-голямата част от обикновения икономически цикъл, можем смело да предскажем, че китайската революция ще хвърли искрата в готовата да избухне мина на съвременната индустриална система и ще причини избухване на отдавна назряващата обща криза, след която, когато тя се разпространи извън границите, непосредствено ще последват политически революции на континента. Зрелището ще бъде интересно: Китай предизвиква сътресение в западния свят, докато в същото време западните държави с помощта на английските, френските и американските военни кораби установяват „ред“ в

Шанхай, Нанкин и в устието на Великия канал. Нима тези експортни „ред“ държави, които се опитват да подкрепят клатушката се манчжурска династия, са забравили, че омразата към чужденците и изгонването им от империята, които в предишните времена са били последица само на географските и етнографски особености на Китай, са станали политическа система едва от времето на завладяването на тази страна от манчжуро-татарите?⁹⁵ Не може да има ни най-малко съмнение, че бурните разпри между европейските нации, които от края на XVII век започнаха да си съперничат заради търговията с Китай, послужиха като мощен тласък за провеждане на възприетата от манчжурците политика на недопускане на чужденците. Но новата династия бе още по-силно подтиквана към това от страха, че чужденците ще поддържат недоволството, от което бе обхваната значителна част от китайците през първите петдесет години или около това време, след покоряването на Китай от татарите. По тези именно съображения на чужденците е било забранено да поддържат каквито и да било връзки с китайците освен чрез Кантон — град, който е на голямо разстояние от Пекин и чайните райони, — а търговията е била ограничена със стокообмена с търговците от Хонконг, на които правителството специално дало привилегии за чуждестранна търговия, та по такъв начин да предпази останалите свои поданици от всякакъв допир с омразните чужденци. Бъв всеки случай намесата на западните правителства в такова време може само да предаде на революцията по-насилствен характер и да продължи застоя в търговията.

В същото време трябва да се отбележи по отношение на Индия, че една селма част от своите доходи британските власти в тази страна извличат от продажбата на опиум на китайците, а търсенето на британски промишлени изделия в Индия зависи до голяма степен от производството на този индийски опиум. Наистина, китайците навярно толкова малко са склонни да се откажат от опиума, колкото немците — да забранят употребата на тютюна. Но тъй като е известно, че новият император се отнася благосклонно към отглеждането на мака и произвеждането на опиум в самия Китай, очевидно е, че това веднага ще нанесе смъртен удар както на производството на опиум в Индия, така и на доходите на Индия и на търговските ресурси на Хиндустан. Макар че съответните заинтересовани страни може да не почувствуват този удар веднага, но ще дойде време, когато неговото действие ще се прояви с пълна сила и той ще допринесе за изострянето и продължаването на общата финансова криза, хороскопа на която вече установихме по-горе.

От началото на XVIII век в Европа не е имало сериозна революция, която да не е била предшествувана от търговска и финансова криза. Това се отнася еднакво и до революцията от 1789 г., и до революцията от 1848 г. Наистина, ние с всеки изминат ден наблюдаваме не само все по-застрашителни симптоми на сблъсквания между управниците и техните поданици, между държавата и обществото, между различните класи, но и сблъсквания между съществуващите държави, които постепенно достигат до такова напрежение, при което остава само да се изтегли мечът от ножницата и да се прибегне до *ultima ratio** на монарсите. В европейските столици всеки ден се получават съобщения, пълни със слухове за обща война, които на следния ден се сменят от други съобщения, че мирът е осигурен за седмица-две. И все пак можем да бъдем уверени, че колкото и да се е изострил конфликтът между европейските държави, колкото и страховити да изглеждат облаците, които покриват дипломатическия хоризонт, каквито и действия да се опитва да предприеме една или друга фракция от ентузиастни в една или друга страна, яростта на монарсите и негодуванието на народите в еднаква степен се смекчават, щом полъхне въздухът на стопанския разцвет. Нито войните, нито революциите могат да разтърсят дълбоко Европа, ако те не са резултат на обща търговска и промишлена криза, сигнала за която, както винаги, трябва да даде Англия, представителката на европейската промишленост на световния пазар.

Няма защо да се спираме на политическите последици, които ще предизвика такава криза в наше време, когато фабриките в Англия отбелязват небивало нарастване, а официалните английски партии изживяват пълно разложение, когато целият държавен апарат на Франция е превърнат в един огромен спекулиращ борсов концерн, а Австрия се намира пред банкрут, когато патрупадите се навсякъде несправедливости ще доведат до народно възмездие, когато се сблъскват интересите на най-реакционните държави и пред целия свят отново лъсват завоевателните стремежи на Русия.

Написано от К. Маркс на 20 май 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3794, 14 юли 1853 г., като уводна статия.

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* — До последния довод. Ред.

К. МАРКС

ХОЛАНДСКИТЕ РАБОТИ. — ДАНИЯ. — КОНВЕРСИЯТА
НА БРИТАНСКИЯ ДЪРЖАВЕН ДЪЛГ. — ИНДИЯ. —
ТУРЦИЯ И РУСИЯ⁹⁶.

Лондон, вторник, 24 май 1854 г.

Общите избори в Холандия, предизвикани от неотдавнашното разпускане на Генералните щати, вече завършиха. В резултат на изборите мнозинството от дванадесет гласа принадлежи на ултрапротестантското и роялистко правителство.

Понастоящем Дания е наводнена от антиправителствени брошури, най-значителните от които са: „Обяснение пред датския народ на причината за разпускането на парламента“ от г-н Грундвиг и анонимен памфлет, озаглавен: „Спорният въпрос за престолонаследието в Дания или какво трябва да бъде предприето от европейските държави“. Целта и на двете брошури е да докаже, че отменяването на предишния закон за престолонаследието, за което настояваше правителството и което е предвидено в Лондонския протокол, ще доведе страната до гибел, като я превърне отначало в провинция на херцогството Холщайн, а след това във васално владение на Русия.

Така че изглежда датският народ най-после е осъзнал какви последици има за самия него сляпата съпротива противъ исканията за независимост, предявени през 1848 г. от херцогствата Шлезвиг и Холщайн. Датският народ държеше да се запази вечна уния между неговата страна и Холщайн и заради това обяви война на германската революция; той спечели тази война и задържа за себе си Холщайн. Но сега датският народ е принуден да се разплаша за това завоевание със загубата на собствената си родина. През 1848—1849 г. „Neue Rheinische Zeitung“ неуморно предупреждаваше датските демократи за крайните последици от тяхното враждебно отношение към германската революция⁹⁷. Той недвусмислено предсказваше, че Дания, като помага за разоръжаването на революция-

та в чужбина, се свързва завинаги с династията, която, ако установеният ред на наследяване престола бъде узаконен и санкциониран от самите датчани, ще почне да принася тяхната национална самостоятелност в жертва на *bon plaisir** на руския цар. Датската демокрация отказа да действа в съгласие с този съвет и сега се разплаща за проявеното от нея късогледство и безразсъдство така, както и славяните от Бохемия**, които, за да „опазят националната си самобитност от немците“, се юрнаха на изстребителен поход против единствено възможните си освободители от омразния им германски деспотизъм — против виенските революционери. Не е ли това сега суров урок и за двата тези народа, които в резултат на интригите на контрареволуцията позволиха да бъдат въвлечени в самоизстребителна война против делото на революцията?

Сега, когато предложеният от Гладстон план за намаляване на държавния дълг мина през парламента и се проверява в практиката, неговите поддържници — а почти целият лондонски печат се отнесе, би казал човек, крайно одобрително към този знаменит план — отведнаж онемяха. Предложениите от Гладстон за избор три начина на доброволна конверсия на трипроцентните облигации на сума 500 000 000 л. ст. се оказаха толкова платонични пожелания, че нито един от тях не е намерил заслужаващо внимание брой съгласни да го приемат хора. Що се отнася до конверсията на облигациите на Компанията за южните морета, до вечерта на 19 май от общата сума 10 000 000 л. ст. са били обменени срещу нови облигации само 100 000 л. ст. По общо правило, ако такива операции не завършат още през първите седмици, след това с всеки изминат ден все повече изчезва изобщо каквато и да било вероятност за тяхното осъществяване. Освен това лихвеният процент, макар и бавно, неизменно расте. Ето защо ще бъде едва ли не преувеличение да очакваме, че предишните облигации на сума 10 000 000 л. ст. могат да бъдат обменени срещу нови в определения за тази операция срок. Но и да би било така, г-н Гладстон ще трябва да плати най-малко 8 000 000 л. ст. на опези притежатели на облигации от Компанията за южните морета, които не ще пожелаят да ги обменят срещу нови ценни книжа. Единственият фонд, с който разполага г-н Гладстон в този случай, са държавните бюджетни средства в Английската банка, възлизащи приблизително на осем или девет милиона лири стерлинги. Но тъй като тези средства не са излишък, образуван от

* благоволен е то. *Ред.*

** Чехия. *Ред.*

превизаването на приходите над разходите, а само влогове във банката, направени всради това, че държавните приходи постъпват няколко месеца по-рано от времето на тяхното изразходване, г-н Гладстон в бъдеще ще се окаже в един прекрасен момент пред много големи финансови затруднения, които същевременно ще предизвикат много сериозно разстройство в паричните операции на банката и на паричния пазар изобщо. При това лошите изгледи за реколтата ще дадат тласък за повече или по-малко значителен отлив на злато.

Срокът на действието на хартата на източноиндийската компания изтича в 1854 г. Лорд Джон Ръсел заяви в камарата на общините, че правителството ще може на 3 юни да обяви чрез сър Чарлс Ууд съображенията си за бъдещото управление на Индия. Някои правителствени вестници дават да се разбере като потвърждение на разпространилите се вече сред публиката твърде правдоподобни слухове, че коалицията е успяла да сведе дори гигантската индийска проблема почти до нищожни мащаби. Вестник „Observer“⁹⁸ подготвя съзнанието на английския народ за ново разочарование. В този неофициален орган на Абърдин четем:

„По новата организация на управление на нашата източна империя предстои да се направи много по-малко, отколкото обикновено се предполага.“

Милордите Ръсел и Абърдин ще направят много по-малко дори в сравнение с онова, което се предполага.

Главното в предлаганите изменения се свежда, както изглежда, до два доста незначителни пункта. Първо, Съветът на директорите ще бъде „обновен“ чрез попълването му с някои нови членове, назначавани направо от короната, но дори и тази прясна кръв ще се прелива „на първо време икономично“. Това значи, че имат намерение да черпят язвата на старата директорска система по такъв начин, че вкарваната сега с „голяма предпазливост“ порция прясна кръв да успее напълно да се застои, преди да се предприеме повторно преливане. Второ, ще бъде сложен край на съчетаването в едно лице на длъжността съдия и данъчен инспектор и на длъжността съдия ще се назначават само лица с образование. Когато чувате такива предложения, не ви ли се струва, че се пренасяте в ранните периоди на Средновековието, когато едва е започвало заменяването на феодалните барони като съдии от юристи, от които се изисквало поне да могат да четат и пишат?

„Сър Чарлс Ууд“, който като председател на Контролния съвет по въпросите на Индия ще предложи този солиден образец

на реформа, е същият дървеняк [timber]*, който при последното правителство на вигите прояви такива необикновени умствени способности, че коалицията се намираше в страшно затруднение, не знаейки какво да прави с него, докато не ѝ хрумна щастливата мисъл да го постави начело на Индия. Ричард III е предлагал кралството срещу един кон, коалицията предлага магаре за кралството. Наистина, ако сегашният официален идиотизъм на олигархичното правителство е показател на какво е *способна* Англия сега, това значи, че времето на английското господство над света е минало.

Неведнаж сме виждали как коалицията винаги е намирала някакви удобни предлози за отсрочване на всяко, дори незначително мероприятие. Сега при същата ѝ склонност към отсрочки среща по отношение на Индия поддръжката на общественото мнение на двете страни. Английският и индийският народи едновременно искат отсрочване на всякакви законодателни мерки по индийския въпрос, докато не бъде изслушан гласът на населението на Индия, докато не бъдат събрани необходимите материали и не бъдат завършени започнатите проучвания. В Даунинг стрийт вече са получени петиции от три президентства⁹⁹ с възражение против прибързано приемане на нови закони. Манчестерската школа основа „Индийско дружество“¹⁰⁰, което трябва веднага да започне да свиква митинги в столицата и из цялата страна, за да се протестира против приемането от текущата сесия на парламента на каквито и да било закони в дадената област. Освен това понастоящем работят две парламентарски комисии, които подготвят отчет за положението на нещата в управлението на Индия. Но този път коалиционното правителство е неумолимо. То не иска да чака да бъде публикувано мнението на някаква комисия. То иска веднага и непосредствено да издаде закони за 150 000 000 души — и да ги издаде незабавно за двадесет години напред. Сър Чарлс Ууд жадува да се прослави като съвременен Ману. Откъде е тази така внезапно появила се припряност и законодателен жар у нашите „предпазливи“ политически инвалиди?

Те искат да продължат старата индийска харта за още 20 години. При това те използват постоянното позоваване на желанието си да извършат реформа. Защо? Английската олигархия предчувства приближаващия край на своето славно управление и изпитва съвсем естественото желание да сключи с английското законодателство такава сделка, която да ѝ позволи дори ако Ан-

* Игра на думи: «wood» — гора; «timber» — «стронтелен материал», «пън». *Ред.*

глия скоро се освободи от нейните слаби, но алчни ръце, да запази за себе си и своите съучастници привилегия, позволяваща да се ограбва Индия още двадесет години.

Миналата събота от Брюксел и Париж се получиха телеграми със съобщения от Константинопол за събитията от 13 май. Веднага след получаването им в министерството на външните работи се е състояло заседание на министерския кабинет, което е продължило три и половина часа. Същия ден по телеграфа е била изпратена заповед до адмиралтейството в Портсмут двата парни фрегата — въоръженият с 90 оръдия „Лондон“ и със 71 оръдия „Санпарей“, да отплуват от Спитхед за Средиземно море. Получили са заповед да отплуват и въоръжената с двадесет и едно сръдия парна фрегата „Хайфлайър“ и парната фрегата „Оден“ с шестнадесет оръдия на борда си.

Какво е било съдържанието на тези известия, които предизвикаха така внезапна активност на министрите и прекратиха състоянието на безгрижна сънливост, в която се намираше Англия?

Известно е, че въпросът за светите места бе уреден в полза на Русия¹⁰¹; според уверението на руските посолства в Париж и Лондон, Русия не е претендирала за нищо друго освен за това, да ѝ бъде признато главно място в тези свети места. Целите на руската дипломатия бяха не по-малко рицарски от тези на Фридрих Барбароса и на Ричард Лъвското сърце. Така поне уверява „Times“.

„Обаче“ — по думите на „Journal des Débats“¹⁰² — „на 5 май от Одеса пристигнала руската парна фрегата „Бесарабия“, на борда на която се намирал полковник с депеша за княз Меншиков, а в събота, 7 май, князът връчил на турските министри проект за спогодба или специален договор, в който били изложени новите искания и претенции. Този документ се нарича ултиматум, защото се придружавал от много кратка нота, в която се казвало, че крайният срок за приемането или отхвърлянето на този документ от Дивана е вторник, 10 май. Ногата завършвала с приблизително следните думи: „Ако Високата Порта благоволи да отговори с отказ, императорът ще бъде принуден да сметне това за акт на пълно неуважение към особата му и към Русия и ще приеме това известие с чувство на дълбоко съжаление“.

Главната цел на този договор била да осигури на руския император протекторат над всички православни поданици на Портата. Според Кючук-Кайнарджийския договор от края на XVIII век¹⁰³ в Константинопол трябваше да бъде построена православна църква и на руското посолство бе дадено правото да се намесва в споровете между свещениците и турците. Тази привилегия бе утвърдена от Одринския договор. Но сега княз Меншиков желал тази чезбикиновена привилегия да се превърне в общ протекторат над цялата източноправославна църква в Турция, тоест над по-

голямата част от населението на европейска Турция. Освен това Меншиков иска Константинополският, Антиохийският, Александрийският и Ерусалимският патриарси, както и митрополитите да се ползват от правото на несменяемост, освен в случаи, че бъдат уличени в държавна измяна (против русите), но и тогава те могат да бъдат сменени само със съгласието на царя. С други думи, той иска султанът* да се откаже от своя суверенитет в полза на Русия.

Известията, получени по телеграфа в събота, са следните: първо, княз Меншиков се е съгласил да продължи до 14 май срока за отговор на неговия *ултиматум*; по-нататък, в турското правителство са станали изменения, в резултат на които за министър на външните работи е бил назначен Решид-паша, противник на Русия, а Фуад-ефенди е бил върнат на поста министър; и най-последно, руският *ултиматум* е бил *отхвърлен*.

Дори ако Русия беше спечелила редица блестящи победи, и тогава не би могла да предяви на Турция толкова големи искания.

Това е най-доброто доказателство за упоритостта, с която Русия се държи за своята здраво закоренила се идея, че всяко контрареволуционно междуцарствие в Европа ѝ дава право да изнудва отстъпки от Отоманската империя. И наистина, като се започне от времето на първата френска революция, регресивното движение на европейския континент винаги е означавало и настъпление на Русия в Изтока. Но Русия се лъже, като смесва сегашното състояние на Европа с положението ѝ след конгресите в Лайбах и Верона или дори след Тилзитския мир. Самата Русия сега много повече се бои от революцията, която неизбежно ще последва след една обща война на континента, отколкото султанът — от нападението на царя. Ако останалите държави се държат твърдо, Русия сигурно ще отстъпи, запазвайки външно достойнството си. Така или иначе последните маневри на Русия дадоха във всеки случай мощен тласък на елементите, които дезорганизират Турция от вътре. Единственият въпрос е дали Русия действа по свободен подтик или пък неволно и е само несъзнателен роб на съвременната фаталност — революцията? Аз съм уверен в последното.

Написано от К. Маркс на 24 май 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3790, 9 юни 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* Абдул Меджит. Ред.

К. МАРКС

МАЦИНИ. — ШВЕЙЦАРИЯ И АВСТРИЯ. — ТУРСКИЯТ
ВЪПРОС

Лондон, петък, 27 май 1853 година

Пребиванието на г-н Мацини в Англия сега най-после бе потвърдено с псевдо-официално съобщение на един свързан с него лондонски вестник.

Делото на господата Хейл по обвинението в „барутния заговор“ няма да се гледа на сегашната сесия на съда на съдебните заседатели и се отлага за август, защото коалиционното правителство желае между направените от него „разобличения“ и съдебните прекия, които трябва да покажат колко пари струват те, да измине известно време и тези „разобличения“ да се заличат в паметта.

Граф Карнитски, австрийски шарже д'афер в Берн, е получил на 21 май заповед от своето правителство веднага да напусне поста си и да се върне във Виена, като уведоми президента на Швейцарския съюз, че дипломатическите отношения между Австрия и Швейцария се скъсват. Вестник „Вунд“ от 23 май обаче твърди, че австрийският посланик още преди това е получил разрешение да напусне страната, когато сметне това за нужно. Този вестник представя ултиматума на граф Карнитски като отговор на Австрия на нотата на Съюзния съвет от 4 май. Че ултиматумът е съдържал нещо повече от обикновен отговор, може да се заключи от факта, че Съюзният съвет току-що е поискал от кантоналното правителство на Фрибур обяснение относно „извънредните мерки“, взети от него неотдавна против разбитите въстаници. Английските вестници поместиха следното съобщение от Берн с дата 23 май:

„В резултат на уведомлението, направено от австрийския шарже д'афер на президента на Швейцарския съюз, че дипломатическите отношения между Австрия и Швейцария се скъсват, Съюзният съвет е решил незабавно да прекрати дейността на швейцарския посланик във Виена.“

Но съдържанието на това съобщение се опровергава от следната статия в „La Suisse“ с дата 23 май:

„Ние се оказахме приблизително в такова положение както Пиемонт¹⁰⁴. Преговорите между двете страни са прекъснати... Австрийската легация остава в Берн за извършване на обикновената текуща работа. Вестник „Bund“ твърди, че отзоваването на швейцарския шарже д'афер във Виена е било желателно, тъй като под предлог на водене на държавните работи той преспокойно е уреждал там собствените си работи, като се е занимавал изключително с търговия с коприна. Г-н Шайгер е второразряден дипломат и известно е, че той много повече разбира от копринени буби, отколкото от поверените му официални дела. Ето защо не е имало никаква нужда да се отзовава като дипломат, защото той вече се намираще във Виена по собствено желание, без да е получавал за това специални пълномощия.“

Нека поради това никои не мисли, че швейцарците си спомнят прочутия девиз, с който Лустало в 1789 година е украсявал вестника си „Revolutions de Paris“¹⁰⁵:

Les grands ne sont pas grands,
Que parse que nous sommes à genoux,
— Levous nous!*

Тайната на швейцарската храброст се обяснява достатъчно както с пребиванието на Генуезкия херцог в Париж и на белгийския крал** във Виена, така и може би в не по-малка степен със статията във френския вестник „Moniteur“ от 25 май:

„Никоя нация не бива да се намесва в отношенията между Франция и Швейцария, всички други съображения трябва да отстъпят на това главно обстоятелство.“

Така че помислите на пруския крал да си възвърне Невшател не се посрещат с голямо одобрение. Нещо повече, преобладават слуховете, че се формира френски наблюдателски корпус на границите на Швейцария. Разбира се, Луи-Наполеон би се радвал много на възможността да отмъсти на руския и австрийския императори и на пруския и белгийския крале за презрението и насмешките им, на които той бе обект от тяхна страна през последните месеци¹⁰⁶.

Сведенията за отхвърлянето на руския ултиматум и за образуването на антируско правителство в Константинопол, които изнесох в последната си информация***, се потвърдиха напълно. В последните съобщения от Константинопол от 17 май се казва:

* Великите изглеждат велики само защото ние стоим пред тях на колене.

— Да станем! *Ред.*

** — Леополд I. *Ред.*

*** Виж настоящия том, стр. 112—113. *Ред.*

„След заемането на поста си Решид-паша помолил княз Меншиков за отсрочка от шест дни. Меншиков отказал, като заявил, че дипломатическите отношения са прекъснати, и добавил, че ще остане в Константинопол още три дни, за да извърши всички необходими приготовления за заминаването си; той приканил Портата да обмисли положението и да се възползува от неговия срок на неговото оставане.“

От съобщенията, получени от Константинопол на 19 май, узнаваме по-нататък:

„На 17 май е имало заседание на Дивана, в резултат на което е било твърдо решено, че предложеният от княз Меншиков договор не може да бъде приет. Уведомен за това, Меншиков все пак не напуснал Константинопол. Напротив, той започнал нови преговори с Решид-паша. Денят за заминаването на руската мисия вече не е определен.“

Противно на това съобщение френският правителствен орган, вечерният вестник „la Patrie“¹⁰⁷, определено заявява, че както е станало известно на правителството, княз Меншиков е отплувал за Одеса и че това събитие не е направило голямо впечатление на Константинопол. Вестник „Pays“ потвърждава верността на това съобщение, но вестник „Presse“¹⁰⁸ го опровергава. Жирарден обаче добавя, че ако тези съобщения са верни, те са лесно обясними.

„Ако княз Меншиков действително е отплувал от Буюкдере¹⁰⁹ за Одеса, работата се състои в това, че като не е постигнал целта на мисията си (sans effet), той е бил лишен от друг избор освен отстъпление под формата на посещение на едно пристанище след друго.“

Някои вестници твърдят, че ескадрата на адмирал Делазюс е преминала Дарданелите и сега е на котва в Златния рог. Но вестник „Morning Post“ опровергава това твърдение. „Triestes Zeitung“ уверява читателите си, че преди да предаде отговора си на княз Меншиков, Портата е попитала лорд Редклиф и г-н Делакур, ще може ли в краен случай да разчита на тяхната подкрепа. „Times“ пък тържествено опровергава това.

Предавам текстуалния превод на извадка от парижкия вестник „Siècle“¹¹⁰, която съдържа някои интересни подробности относно преговорите в Константинопол, водени от 5 до 12 май. Тази извадка показва в истинската ѝ светлина смешното поведение на княз Меншиков, който в целия този случай е демонстрирал най-отвратително съчетание на северно варварство с византийско двуличие и успя да направи Русия посмешище на Европа. Този „grec du Bas—Empire“* е решил да завладее върховната власт над цяла империя чрез обикновени театрални ефекти. За Русия не остава нищо друго, освен да направи крачка от великото към

* «грък от време на Източната Римска империя», византиец. *Ред.*

смешното — позор, който може да бъде измит само с кръв. Но днешното време на спекулираша на борсата плутокрация не е време на рицарски турнири. В статията, поместена в „Siècle“, се казва:

„В четвъртък, 5 май, в деня на отплуването на един френски пощенско-пътнически параход, Високата Порта изпратила на г-н Делакур и на княз Меншиков копия от ферман, който съдържа решението на въпроса за светите места. Този ден е минал без никакво заявление и демарш от страна на княз Меншиков и всички посланици, смятайки, че въпросът е уреден, използвали отплуването на френския параход, за да изпратят с него до своите правителства съобщения за благоприятния обрат на работите. Но княз Меншиков, след като получил фермана за светите места, в полунощ изпратил при министъра на външните работи* обикновен *гавазин*, т. е. стражар, с ултиматум за сключване на *сенед* (договор), в който да се реши въпросът за светите места, а също така да съдържа гаранции за бъдещето по отношение на привилегиите и неприкосновеността на източноправославната църква, с други думи, да се установи най-широк протекторат на Русия над тази църква, което би било равносилно в Турция да има двама различни императора: султан за мюсюлманите и цар за християните. За отговор на този ултиматум князът дал на Портата само четири дни, като при това понскал незабавно потвърждаване на получаването на ултиматума от правителствен чиновник. Министърът на външните работи предал на княз Меншиков нещо като разписка чрез своя ага — низш чин в жандармерията. Князът същата нощ изпратил параход в Одеса. На 6 май, петък, султанът, като научил за връчването на ултиматума по такъв необикновен начин, свикал Дивана и официално уведомил за станалото лорд Редклиф и г-н Делакур. Двамата посланици незабавно се споразумели за общи действия и препоръчали на Портата да отхвърли ултиматума, обаче с най-голяма съдържаност в тона и изразите си. Освен това, както се твърди, г-н Делакур съвсем определено заявил, „че Франция ще възразява против всякакъв договор, който нарушава нейните права по отношение на светите места, гарантирани ѝ с договор от 1740 година. Междувременно княз Меншиков се оттеглил в Брюкдере“ (подобно на Ахил, който се оттеглил в шатрата си). „На 9 май г-н Канинг изразил пожелание да се види с княза с намерение да го склонии за по-умерен начин на действие. Било му отказано. На 10-ти военният министър** и министърът на външните работи били при великия везир***, който локанил княз Меншиков да дойде, за да направят всички заедно опит да се постигне приемливо споразумение. Пак последвал отказ. Все пак княз Меншиков дал на Портата да разбере, че е склонен да ѝ даде отсрочка от още три дни. Султанът и правителството му обаче отговорили, че те са взели решенията си и времето не ще ги измени. В полунощ на 10-ти този отрицателен отговор на Портата бил изпратен в Буюкдере, където се било събрало руското посолство и където последните няколко дни демонстративно се готвело за предстоящото си заминаване. Осведомено за това, турското правителство почти било готово за отстъпки, но султанът го разпуснал и образувал ново правителство.“

Завършвам съобщението си за турските работи с извадка от вестник „Constitutionnel“, който рисува поведението на източ-

* Рифаад паша. *Ред.*

** Мехмед Мутерджин паша. *Ред.*

*** — Мехмед Али паша. *Ред.*

но-православното духовенство през време на всичките тези преговори:

„Източно-православното духовенство, толкова дълбоко заинтересовано от този въпрос, се изказа в полза на status quo, т. е. в полза на Портата. То en masse* протестира против протектората, който руският император заплашва да му натрапн. Изабщо православно население се стреми да получи подкрепата на Русия, но само при условие, че не ще бъде подчинено на непосредственото ѝ господство. За него е дълбоко неприятна самата мисъл, че източната църква, която е майка на руската църква, може някога да бъде подчинена на последната. Факт, който ще бъде неизбежен, ако проектите на петербургския кабинет биха били прнети.“

Написано от К. Маркс на 27 май 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3791, 10 юни 1853 г

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ТУРСКИЯТ ВЪПРОС. — TIMES. — РАЗШИРЯВАНЕТО
НА РУСИЯ

Лондон, вторник, 31 май 1853 г.

В Бискайския залив е забелязана ескадрата на адмирал Кори, плуваща за Малта, където трябва да подсили ескадрата на адмирал Дъндас. По този повод вестник „Morning Herald“ правилно отбелязва:

„Ако няколко седмици по-рано бяха позволили на адмирал Дъндас да се съедини с френската ескадра при Саламин, сега положението щеше да бъде съвсем друго.“

Ако Русия, дори само за да запази външно престижа си, би се опитала да подкрепи смешните демонстрации на Меншиков с действително военни операции, първите ѝ действия вероятно биха били нова окупация на дунавските княжества и навлизане в арменската провинция Карс и в Батумския залив — територии, които тя с всички сили се стремеше да получи още при сключването на Одринския договор. Тъй като Батумският залив е единственото сигурно убежище за корабите в източната част на Черно море, неговото завладяване от Русия би лишило Турция от последната военно-морска база на Понт и би го превърнало в чисто руско море. Ако Русия наред с Карс — тази най-богата и най-култивирана част на Армения, би завладеяла и Батум, тя би могла да прекъсне търговията между Англия и Персия, пътят на която минава през Трапезунд, и би могла да си създаде база за операции както против Персия, така и против Мала Азия. Все пак, ако Англия и Франция проявят твърдост, Николай ще бъде така далеч от осъществяването на плановете си в този район, както на времето императрица Екатерина в борбата си с Ага-Мохамед, когато последният заповяда на своите роби да изгонят с камшици от Абстрабад

руския посланик Войнович и спътниците му и да ги принудят да се качат на корабите.

Никъде последните съобщения не предизвикаха толкова голямо объркване както на Принтинг-хаус-сквер. Първият опит, който в „Times“ предприе, за да се съвземе от страшния удар, бяха отчаяните му нападки против електрическия телеграф, този „невъзможен“ апарат. „От тези лъжливи телеграфни съобщения — възкликва „Times“ — не могат да се направят верни заключения“. След като по този начин прехвърля върху телеграфа вината за собствените си погрешни заключения, „Times“, служейки си с изразите на министрите в парламента, се мъчи да се освободи от собствените си предишни „правилни“ позиции. Вестникът заявява:

„Каквато и да бъде на края съдбата на Отоманската империя или по-точно на мюсюлманската власт, която управлява тази империя четири века, мненията на всички партии както в Англия, така и в Европа се покриват в едно, а именно, че постепенният прогрес на местното християнско население към цивилизация и независимо управление отговаря на интересите на целия свят и че никак не може да се допусне тези народности да попаднат под иго на Русия и с това още повече да увеличат гигантските ѝ владения. Ние дълбоко се надяваме, че не само Турция, но и цяла Европа ще окаже съпротива на подобни домогвания на Русия и че ако този стремеж към анексии и разширение се прояви в истинския си вид, това ще предизвика всеобща антипатия и непреодолима опозиция, в която са готови да вземат активно участие и гръцките и славянските поданици на Турция.“

Как се случи, че горкият „Times“ повярва на „добрите намерения“ на Русия по отношение на Турция и в нейната „антипатия“ към всяко разширение? Добрите намерения на Русия по отношение на Турция! Още Петър I е замислил да се издигне върху развалините на Турция. Екатерина е убеждавала Австрия и уговаряла Франция да вземе участие в замислената подялба на Турция и в основаването на гръцка империя в Константинопол, възглавявана от нейния внук*, на когото за тази цел е било дадено съответно образование и дори съответно име. По-умереният Николай иска само да го признаят за *единствен покровител* на Турция. Човечеството помни, че Русия е била *покровителка* на Полша, *покровителка* на Крим, *покровителка* на Финландия, *покровителка* на Грузия, на Мингрелия, на черкезките и кавказките племена. И ето я сега в ролята на покровителка на Турция! За да илюстрирам „антипатията“ на Русия към разширение, ще приведа няколко данни от многото факти, които се отнасят до териториалните придобивки на Русия от времето на Петър Велики насам.

* — Константин. *Ред.*

Руските граници са се преместили:

Към Берлин, Дрезден и Виена с около	700 мили
Към Константинопол с около	500 мили
Към Стокхолм с около	630 мили
Към Техеран с около	1000 мили

Придобивките на Русия за сметка на Швеция обхващат по-голяма територия от частта, която е останала от това кралство; в Полша нейните придобивки се равняват почти на цялата Австрийска империя; в европейска Турция те надхвърлят размерите на Прусия (без рейнските владения); в азиатска Турция те са големи, колкото цялата същинска германска територия; в Персия те не отстъпват по размерите си на Англия; в Татария тяхното пространство е равно на европейска Турция, Гърция, Италия и Испания заедно взети. В своята съвокупност териториалните придобивки на Русия през последните шестдесет години по размери и значение се равняват на цялата империя, която Русия притежаваше преди това в Европа.

Написано от К. Маркс на 31 май 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3794, 14 юни 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

РУСКАТА ИЗМАМА. — ПРОВАЛЯНЕТО НА ГЛАДСТОН. —
ИЗТОЧНО-ИНДИЙСКИТЕ РЕФОРМИ НА ЧАРЛС УУД¹¹

| Лондон, вторник, 7 юни 1853 година

Според съобщение от Берн Съюзният съвет е отменил присъдата по отношение на участниците в неотдавнашното въстание, произнесена от военния съд във Фрибур, като предложил тяхното дело да се препрати в обикновения съд, ако те не бъдат помилвани от Кантоналния съвет. Следователно тук ние сме свидетели на първия от героичните актове, които придружават „скъсването на отношенията между Швейцария и Австрия“, неизбежните последици от които аз засегнах в предишната си кореспонденция, посветена на европейската „образцова република“*.

Когато предавах съобщението, че пруското правителство е заповядало на няколко офицери-артилеристи, които са се намирили в отпуск в чужбина, веднага да се върнат в частите си, аз погрешно написах, че тези офицери са били използвани като инструктори в руската армия, като съм искал да кажа — в турската артилерия при извършването на военни учения¹¹².

Всички руски генерали и други руси, живеещи в Париж, са получили заповед незабавно да се върнат в Русия. Тонът на г-н Киселяов, руския посланик в Париж, е твърде заплашителен и той демонстративно показва писма от Петербург, в които турският въпрос се разглежда *assez cavalièrement***.

От същите източници произхожда слухът, че Русия искала от Персия да ѝ отстъпи територията Астрабад, разположена в най-югоизточната точка на крайбрежието на Каспийско море. Същевременно руските търговци изпращат или — *както ни съобщават* — вече са изпратили до лондонските си агенти нареждания „да не бързат

* Виж настоящия том, страница 114—115. *Ред.*** — Много предизвикващо. *Ред.*

в момента с продажбата на зърнени храни, тъй като се очаква покачване на цените поради надвисналата опасност от война.“ Най-после всички вестници съдържат тайнствени намеци, че руските войски се придвижват към границите; че жителите на Яш вече се готвят да ги посрещнат; че руският консул в Галац е закупил огромно количество греди за построяване на няколко моста през Дунав, както и други подобни лъжи, които „Аугсбургски вестник“¹¹³ и други проавстрийски и проруски органи така добре умеят да измътват.

Всичко това, както и цял куп подобни новини, съобщения и пр. не са нищо друго освен смешни опити на руските агенти да вдъхнат спасителен страх у западния свят и да го накарат да продължава политиката на отлагане, под стряхата на която Русия се надява да осъществи, както и преди, плановете си в Изтока. От следното може да се види колко системно се разиграва тази мистификация:

Миналата седмица някои френски вестници, известни като органи, плащани от Русия, направиха откритието, че

„всъщност спорът се води не толкова между Русия и Турция, колкото между Петербург и Москва, т. е. между царя и староруската партия; за самодържеца е много по-малко опасно да обяви война, отколкото да оплъчи срещу себе си мъстта на онази настойчиво искаща завоевания партия, която неведнъж вече е показвала как постъпва с монарсите, които не ѝ допадат.“

Княз Меншиков, разбира се, е „начело на тази партия“. „Times“ и повечето други английски вестници не закъсняха да повторят това нелепо твърдение, едни с пълното съзнание за истинското му значение, други — може би несъзнателно поддали се на измамата. Но какъв извод ще бъде склонна да направи публиката от това откровение? Или че Николай, ако отстъпи под градушката от присмеи и се откаже от войнствения си начин на действие по отношение на Турция, спечелва победа над собствената си войнствена староруска партия, или пък че Николай, ако действително започне война, постъпва така само от необходимост да отстъпи пред тази (митическа) партия. И в двата случая „това би било само победа на Москва над Петербург или на Петербург над Москва“ и следователно не би било *победа на Европа над Русия*.

Що се отнася до прословутата староруска партия, аз случайно научих от някои добре осведомени руси, които сами принадлежат към аристокрацията и между които много съм се движил в Париж, че тази партия отдавна е напълно изчезнала и само от време на време се извиква на живот нейният призрак, когато на царя потръбва плашило за Западна Европа, за да я принуди да

се отнася търпеливо към неговите дръзки домогвания. За същата цел сега са изкопали Меншиков, като са го облекли в съответни митически староруски одежди. В действителност царят се бои само от една партия сред руското дворянство, именно от онази, целта на която е установяването на аристократично-конституционна система по английски образец.

Освен различните призраци, извиквани от руската дипломация, за да заблуди Англия и Франция, току-що е предприет друг опит за постигане на същата цел: издадено е произведение под заглавие: „Руската империя от времето на Виенския конгрес“, принадлежащо на перото на виконт дьо Бомон-Васи¹⁴. За характеристика на това opusculum* достатъчно е да приведем от него една извадка:

„Известно е, че в подземията на Петропавловската крепост се пази запас от монети и от златни и сребърни кюлчета. Към 1 януари 1850 година това тайно съкровище се е оценявало официално на 99 763 361 сребърни рубли.“

Хрумвало ли е на някого да говори за *тайното съкровище* на Английската банка? „Тайното съкровище“ на Русия не е нищо друго освен запас от метал, който гарантира обръщението на тройно количество парични знаци, които подлежат на обмяна срещу скъпоценни метали, без да говорим за „скритото“ количество от неподлежащи на обмяна срещу скъпоценни метали ценни книжа, издавани от държавната хазна. Но може би това съкровище наистина може да се нарече „тайно“, тъй като никой още не го е видял до сега освен няколкото петербургски търговци, назначавани всяка година от царското правителство за проверка на торбите, в които то се пази.

Обаче главната маневра на Русия в посочения дух е публикуването в „Journal des Débats“ на статия, подписана от стария орлеански мъдрец г-н Сен Марк-Жирарден. Цитирам:

„Според нас за Европа съществуват две големи опасности: Русия, която заплашва нейната независимост, и революцията, която заплашва нейния социален строй. Европа може да избегне едната опасност само като се обрече изцяло на другата... Ако Европа смята, че ключът на нейната независимост и по-специално на независимостта на европейския континент се намира в Константинопол и че именно тук трябва да се прояви смелост при решаването на въпроса, това означава война с Русия. В тази война Франция и Англия ще се сражават за осигуряване независимостта на Европа. Как ще постъпи Германия? Това ние не знаем. Но ние знаем, че при сегашното положение на Европа една война ще означава социална революция.“

Разбира се от само себе си, че г-н Сен Марк—Жирарден предпочита мир на всяка цена, изказвайки се против социалната ре-

* — съчиненище. *Ред.*

волюция. Но той забравя, че руският император изпитва пред революцията не по-малко ужас отколкото той и неговият господар г-н Бертен.

Въпреки всички тези приспиващи средства, които руската дипломация поднася на английската преса и на английския народ, „старият и упорит“ Абърдин бе принуден да заповяда на адмирал Дъндас да се присъедини към френската флота край турските брегове. Дори „Times“, който през последните няколко месеца умееше да пише само на руски, изглежда, че се е проникнал от по-английски чувства. Сега той заговори много предизвикателно.

Датският (в миналото шлезвиг-холщайнски) въпрос започва да възбужда в Англия значителен интерес, откак английската преса най-после разбра, че в основата му лежи същият стремеж на Русия към разширение, който представлява началния пункт на затрудненията и в Изтока. Г-н Ъркарт, член на парламента, известен поклонник на Турция и на източните институции, издаде брошура за датското наследство, на която ще се спра по-подробно в една от следващите си статии¹¹⁵. Главният аргумент на това съчинение е твърдението, че Русия проявява склонност да определи на Зунд на север същата роля, която тя определя на Дарданелите на юг, т. е. стреми се да го използва за осигуряване на своето господство на Балтийско море, тъй както чрез окупацията на Дарданелите тя има намерение да затвърди господството си на Понт Евксински*. Не много отдавна аз изказах мнението, че лихвеният процент в Англия ще започне да се покачва и че това ще се отрази отрицателно върху финансовите проекти на г-н Гладстон**. И наистина, миналата седмица Английската банка повиши минималния размер на скотовия процент от 3 до 3¹/₂ и провалът, който аз предсказвах на Гладстоновия проект за конверсия, е вече свършен факт, за което можете да съдите по следните данни:

АНГЛИЙСКА БАНКА

четвъртък, 2 юни 1853 година

Стойност на новите ценни книжа,
реализирани до днешния ден:

	л. ст.	шиллинги	пенси
3 ¹ / ₂ процентни ценни книжа	138 082	0	3
2 ¹ / ₂ процентни ценни книжа	1 537 100	10	10
Съкровищни бонове.....	4 200	0	0
Всичко:...	1 673 382	11	1

* — древно название на Черно море. *Ред.*** Виж настоящия том, стр. 112—113. *Ред.*

КОМПАНИЯ ЗА ЮЖНИТЕ МОРЕТА

Четвъртък, 2 юни 1853 година.

Стойност на конвертираните до днес
облигации, носещи годишен доход:

	л. ст.	шиллинги	пенси
За 3 $\frac{1}{2}$ процентните ценни книжа.....	67 504	12	8
За 2 $\frac{1}{2}$ процентните ценни книжа.....	986 528	5	7
За съкровищните бонове.....	5 270	18	4
Всичко:	1 059 303	16	7

Така че от цялата сума подлежащи на конверсия облигации на Компанията на южните морета е обменена само една осма, а от новите ценни книжа, издадени от г-н Гладстон на сума двадесет милиона, са пласирани само една дванадесета. Поради това г-н Гладстон ще бъде принуден да сключи заем в такова време, когато лихвеният процент се е покачил и вероятно ще се покачва още, при което сумата на този заем трябва да бъде не по-малка от 8 157 811 л. ст. Пълнен провал! Трябва следователно да се откаже от онези 100 000 л. ст., които смяташе да се икономисат в резултат на конверсията и които вече бяха записани в бюджета. По отношение на основната маса на държавния дълг, т. е. трипроцентните ценни книжа на сума 500 000 000 л. ст., г-н Гладстон постигна с финансовия си експеримент само това, че на 10 октомври 1853 година изтича още една година, през която той пак не успя да проведе някаква конверсия. Но най-лошото е, че в близки дни ще трябва да се платят 3 116 000 л. ст. в налични пари на онези притежатели на съкровищни полици, които се отказват да ги обменят по предложените от г-н Гладстон условия. Такива са финансовите успехи на правителството на „всички таланти“.

По време на дебатите по повод на църковните приходи на Ирландия (камарата на общините, 31 май) сър Джон Ръсел заяви:

„През последните години стана очевидно, че католическото духовенство — ако се съди по поведението му в Англия, ако се съди по действията на католическата църква, насочвани от нейния глава, който е чуждестранен монарх — проявява стремеж към политическа власт (възгласи: „Правилно, правилно!“). И това ми се струва несъвместимо с действителната преданост към английската корона (възгласи: „Правилно, правилно!“), с действителната преданост към общото дело на свободата, о действителната преданост към задълженията, които лежат върху всеки поданик на държавата. Тъй като аз искам да говоря със същата откровеност, с която говори почтеният джентълмен преди мен, не бих желал камарата да ме разбере неправилно. Далеч съм от мисълта да отричам, че в камарата и вън от нея, както в *нашата*

страна, така и в Ирландия, има не малко лица с католическо вероизповедание, които са предани на престола и на свободите в *нашата страна*; аз твърдя само, — и съм дълбоко убеден в това, — че ако правата, дадени на католическото духовенство, бъдат разширени, ако католическите свещеници получат по-голямо политическо влияние и контрол, отколкото имат сега, те ще използват тази власт не в съответствие с *общата свобода*, която процъфтява в *нашата страна* (гръмки възгласи), и по въпросите на политическата власт, както и по други въпроси ще действуват не в полза на онези *обща свобода* на дискусиите, на онези активна и енергична дейност на човешкия ум, които представляват истинския дух на конституцията на *нашата страна*. (Гръм от аплодисменти). Аз не мисля, че в това отношение католиците могат да бъдат поставени на равно с шотландските презвитерианци (звучи, напомнящи гайда), с *английските* уеслианци¹¹⁶ и с *англиканската* църква (възторжено одобрение на цялата зала) . . . И тъй, трябва да направя извода — правя го крайно неохотно, но много решително, — че поддръжката на католическата религия в Ирландия, вместо поддръжка от държавата на протестантската църква в *тази страна*, не може да получи одобрението и санкциите на парламента на *нашата страна*“.

Два дни след речта на лорд Джон, в която той за стотен път се постара да демонстрира любовта си към „общата свобода“ чрез ревностно низкопоклонство към отделни лицемерни протестантски секти, господата Садлър, Къоу и Монсел връчиха на коалиционното правителство заявление за оставка във форма на писмо на г-н Монсел до милорд Абърдин. В отговора си от 3 юни милорд Абърдин увери тези джентълмени, че:

„аз и много от моите колеги не споделяме съображенията на лорд Джон Ръсел и изразените от него чувства, които са предизвикали вашето недоволство . . . Лорд Джон Ръсел ме помоли да ви предам, че той не е имал намерение да обвини католиците в недостатъчна лоялност“.

В резултат на това господата Садлър, Къоу и Монсел оттеглили молбата си за оставка и вчера вечер „за голямо задоволство на лорд Джон Ръсел“ в парламента са били направени крачки към общо помирение.

Предшният законопроект за Индия от 1783 г. се оказа фатален за коалиционния кабинет на г-н Фокс и лорд Норт. Новият законопроект за Индия от 1853 г. може да се окаже също така фатален за коалиционния кабинет на г-н Гладстон и лорд Джон Ръсел. Но ако първият е паднал поради опита си да премахне Съвета на директорите и Съвета на акционерите [Courts of Directors and of Proprietors], вторият е заплашен от същата участ по съвсем противоположна причина. На 3 юни сър Чарлс Ууд поиска разрешение да обяви законопроекта за управлението на Индия. Сър Чарлс започна с оправдаване на прекалената странност на речта си, с обяснението, че „въпросът е обширен“ и че „този въпрос се отнася до 150 000 000 живи същества.“ Сър

Чарлс се е сметнал задължен на всеки 30 000 000 свои събрата по поданство да пожертвува поне по един час от живота си. Но защо се проявява такава стремителност в законодателното уреждане на този „огромен въпрос“, докато в същото време вземането на мерки „дори по най-дребни въпроси“ постоянно се отлага? За това, защото срокът на хартата на Източноиндийската компания изтича на 30 април 1854 г. Но защо да не се приеме в такъв случай законопроект за временно продължаване на хартата, като се осигури време за бъдещо обсъждане на по-стабилни закони? Затова, казват те, защото не може да се разчита, че още веднаж ще имаме „толкова удобен случай за спокойния обсъждане на този обширен и важен въпрос“, т. е. за погребването му между стените на парламента. Освен това, се казва, ние разполагаме с всички сведения по този въпрос, директорите на Източноиндийската компания смятат, че въпросът трябва да се уреди законодателно в сегашната сесия, а генерал-губернаторът на Индия, лорд Далхузи, се обърна към правителството с експресно писмо, в което иска на всяка цена незабавно да се вземе законодателно решение. Но най-поразителният аргумент на сър Чарлс в полза на неотложното приемане на неговия законопроект е това, че макар той да е готов, както му се струва, да говори за множество „непредвидени от внесения от него законопроект“ въпроси,

мероприятията, които се предлагат на разглеждане в степенята, в която това е свързано със законопроекта, не излизат от доста тесни рамки.“

След този увод сър Чарлс пристъпи към апология на управлението на Индия през последните двадесет години. „Ние трябва да гледаме на Индия с очите на индуси“, при което се оказва, че тези очи имат особеното свойство да виждат всичко английско в розова светлина, а всичко индийско — в черна.

„В Индия имате работа с такъв народ, който неохотно приема промените, който е скован от религиозни предразсъдъци и остарели обичаи. Там в действителност съществуват всевъзможни пречки за бърз прогрес“. (Може би в Индия съществува партия на коалиция на вигите.)

Сър Чарлс Ууд заявява:

„Пунктовете, на които се придава най-голямо значение и които са главният предмет на оплакванията в представените на комисията петиции, се отнасят до правораздаването, до липсата на обществени работи и до земевладението.“

Що се отнася до обществените работи, правителството има намерение да организира „много големи и с много важно значение“ работи. Що се отнася до земевладението, сър Чарлс много

успешно доказа, че трите му форми, които съществуват в Индия — системите *заминдари*, *райятвари* и *селски общини*, — са само три форми на фискална *експлоатация*, използвани от Компанията, и нито една от тях не може да стане общоразпространена, пък и не заслужава това. Идея за създаване на някаква друга форма, с правопротивоположен характер, никак не идва в главата на сър Чарлс.

„По отношение на *правораздаването* — продължава той — оплакванията се отнасят главно до затрудненията, произтичащи от процедурата на английското съдопроизводство, от некомпетентността, която били проявявали английските съдии, и от продажността на местните чиновници и съдии.“

И за да докаже колко трудно е да се осигури правораздаването в Индия, сър Чарлс съобщава, че още през 1833 г. там е била учредена специална юридическа комисия. Но какво е правила тази комисия според думите на самия сър Чарлс Ууд? Първ и единствен плод на нейните трудове е бил *наказателният кодекс*, изработен под ръководството на г-н Маколей. Този кодекс е бил разпратен на разни местни власти в Индия, които го върнали обратно в Калкута, от където е бил препратен в Англия, а оттам отново върнат в Индия. В Индия, след като г-н Маколей е бил сменен от поста юридически съветник от г-н Бетюн, кодексът е бил напълно преработен. Под този предлог генерал-губернаторът*, който тогава не е смятал, че „отсрочването е източник на слабост и опасност“, още веднаж го изпраща в Англия, от където му бил върнат обратно с пълномощие да утвърди кодекса във формата, която той сметне за най-добра. Но г-н Бетюн взел, че умрял и генерал-губернаторът сметнал за най-добре да предаде кодекса на усмотрението на трети английски юрист, и то такъв, който нищо не разбираше от обичаите и нравите на индусите, като си запазил правото да отхвърли кодекса, след като този съвсем некомпетентен чиновник го изкалъпи. Такива са всички перипетии на историята на този и до сега още непоявил се на бял свят кодекс. Що се отнася до нелепостите на съдебната процедура в Индия, по този пункт сър Чарлс се позовава на не по-малко нелепата процедура на самото английско съдопроизводство. Твърдейки, че английските съдии в Индия са напълно неподкупни, той все пак е готов да ги пожертвува, като измени реда на тяхното назначаване. Общия прогрес на Индия сър Чарлс доказва, като сравнява днешното състояние на Делхи със състоянието му по времето на нахлуването на Кули-хан. Солният данък се оправдава с аргументи, заимствувани от най-из-

* — Далхузи. Ред

вестни икономисти, които единодушно съветвали да се обложи с данък някакъв предмет от първа необходимост. Но сър Чарлс не добавя какво биха казали същите тези икономисти, като узнаят, че за две години, от 1849—1850 до 1851—1852, консумацията на сол е намаляла с 60 000 бъчви и това е довело до намаляване с 415 000 л. ст. приходите от солния данък при обща сума на приходите от този данък 2 000 000 л. ст.

Предлаганите от сър Чарлс мероприятия, които „не излизат от доста тесни рамки“, са следните:

1. Съветът на директорите трябва да се състои от осемнадесет души вместо двадесет и четири, като дванадесет члена се избират от акционерите, а шестима се назначават от короната.

2. Заплатата на директорите се увеличава от 300 на 500 л. ст. годишно; председателят получава 1 000 л. ст.

3. Всички щатни длъжности по гражданските ведомства и всички военни длъжности, които изискват специални знания, се заемат в Индия чрез публичен конкурс; директорите имат право да назначават низши офицерски чинове в армейската кавалерия.

4. Длъжността генерал-губернатор се отделя от длъжността губернатор на Бенгалия; на върховната власт се предоставя правото да учреди ново президентство в районите на Инд.

5. Най-после, всички изброени мерки остават в сила само до момента, когато парламентът вземе нови решения.

Речта на сър Чарлс Ууд и предлаганите от него мерки бяха подложени на много сурова и язвителна критика от г-н Брайт; но нарисуваната от него картина на Индия, разорена от фискалните грабежи на Компанията и на правителството, разбира се, не беше допълнена с шрихи, които рисуват разоряването на Индия от Манчестер и свободната търговия. Що се отнася до произнесената вчера вечер реч от един стар ост-индиец, сър Дж. Хог, директор или экс-директор на Компанията, право да си кажа, струва ми се, че вече съм я чел в отчетите за 1701, 1730, 1743, 1769, 1772, 1781, 1783, 1784, 1793, 1813 и други години. В отговор на неговия директорски панегирик иска ми се само да цитирам няколко данни от ежегодните отчети за Индия, издавани, до колкото си спомням, под неговото собствено наблюдение:

Обща сума на чистия приход на Индия :

1849—50.....	20 275 831 л. ст.	} За три години приходът се е нама- лил с 348 792 л. ст.
1850—51.....	20 249 932 „	
1851—52.....	19 927 039 „	

Обща сума на разходите :

1849—50.....	16 687 382 л. ст.	} За три години разходите са се уве- личили с 1 214 284 л. ст.
1850—51.....	17 170 707 „ „	
1851—52.....	17 901 666 „ „	

Данък върху земята :

През последните четири години сумата на постъпленията се е колебаела

в Бенгалия.....	от 3 500 000 л. ст.	на 3 560 000 л. ст.
в Северо-Запада.....	от 4 870 000 „ „	на 4 900 000 „ „
в Мадрас.....	от 3 640 000 „ „	на 3 470 000 „ „
в Бомбай.....	от 2 240 000 „ „	на 2 300 000 „ „

	Общ приход за 1851—52 г.	Разходи за обществени работи през 1851—52 г.
Бенгалия.....	10 000 000 л. ст.	87 800 л. ст.
Мадрас.....	5 000 000 „ „	20 000 „ „
Бомбай.....	4 800 000 „ „	58 500 „ „
Всичко :.....	19 800 000 л. ст.	166 300 л. ст.

И тъй от общата сума на прихода 19 800 000 л. ст. за постройка на пътища, канали, мостове и други необходими обществени работи са били изразходвани само 166 300 л. ст.

Написано от К. Маркс на 7 юни 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3801, 22 юни 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

БРИТАНСКОТО ГОСПОДСТВО В ИНДИЯ¹⁷

Лондон, петък, 10 юни 1853 г.

Телеграфните съобщения от Виена гласят, че там са уверени в мирното разрешение на турския, сардинския и швейцарския въпроси.

Вчера вечерта в камарата на общините продължиха дебатите за Индия, отличаващи се с обикновената си посредственост. Г-н Блекет обвини сър Чарлс Ууд и сър Д. Хог, че речите им носят печата на фалшив оптимизъм. Групичка заклетни защитници на правителството и на Съвета на директорите порица според възможностите си автора на тези обвинения, а вездесъщият г-н Хюм обобщи, като прикани министрите да си изтеглят законопроекта. Дебатите бяха отложени за следващите заседания.

Индустан — това е Италия в азиатски мащаби. Хималайските планини съответствуват на Алпите, равнините на Бенгалия — на равнините на Ломбардия, Деканският хребет — на Апенините, а остров Цейлон — на остров Сицилия. Същото богатство и разнообразие на дарове на земята и същата раздробеност в политическото устройство. Тъй както в Италия от време на време мечът на завоевателя само насилствено е обединявал различните национални маси, така виждаме и Индустан — в периодите, когато не се е намирал под игото на мюсюлманите или моголите, или британците — разделен на толкова независими и враждуващи помежду си държави, колкото градове или дори села е имал. Обаче в социално отношение Индустан представлява не Италия, а Ирландия на Изтока. И това странно съчетание на Италия и Ирландия, на света на сладострастието и света на тъгата, е залегнало още в древните религиозни традиции на Индустан. Тази религия е едновременно религия на чувствените излишества и религия на

умъртвяващия плътта аскетизъм, религия на Лингам и на Джагернаут, религия на монаха и на баядерката¹¹⁸.

Аз не споделям мнението на онези, които вярват в съществуването на златен век на Индустан, макар че за потвърждение на възгледа си няма да привеждам като доказателство Кули-хан*, както прави сър Чарлс Ууд. Но вземете за пример времената на Аурангзѐб, или епохата, когато моголите се появили на север, а португалците — на юг, или периода на нахлуването на мюсюлманите и периода на хептархията в Южна Индия¹¹⁹, или ако искате да се върнете назад към още по-дълбоката древност, вземете митологичната хронология на самите брамини, която отнася началото на бедствията на Индия към епоха, по-отдавнашна дори от християнското сътворение на света.

Но няма никакво съмнение, че бедствията, причинени на Индустан от британците, са по същество от друг род и са неизмеримо по-дълбоки от бедствията, които Индустан е изпитал порано. Аз не говоря тук за европейския деспотизъм, отгледан от британската Източноиндийска компания на почвата на азиатския деспотизъм, в резултат на което се получава съчетание по чудовищно от свещените чудовища, които ни поразяват в храма на Салсета¹²⁰. Това съчетание не е специфична черта на английската система на колониално управление, а само подражание на холандската система, и това е толкова вярно, че за характеристика на дейността на британската Източноиндийска компания е достатъчно да цитираме буквално онова, което сър Стамфорд Рафлс, *английски* губернатор на Ява, е казал за старата холандска Източноиндийска компания:

„Холандската компания, движена изключително от духа на печалбата и шадяща своите поданици дори по-малко, отколкото навремето антилският плантатор е шадял робите, които са работели на неговата плантация — защото е бил платил пари за хората, купени от него като собственост, докато компанията нищо не е платила, — тази компания е поставила в действие целия съществуващ апарат на деспотизма, за да изстиска от населението последния грош данъци и да го принуди да работи до пълно изтощение. По този начин тя е увеличила в голяма степен злото, причинявано на страната от капризното и полуварварско правителство, съчетавайки в дейността си цялото практическо изкуство на политика с целия монополистки егоизъм на търговеца“.

Гражданските войни, нашествията, превратите, завоеванията, гладните години — всички тези редуващи се бедствия, злото и безкрайно сложно, бурно и разрушително да изглежда действието им върху Индустан, са го засягали само повърхностно, а Англия подкопа самата основа на индийското общество, без обаче да

* Виж настоящия том, страница 129. Ред.

проявява досега някакви признаци, че възнамерява да го преобразува. Загубата на стария му начин на живот без придобиване на нов прави съвременните бедствия особено потискащи за индийския жител и прекъсва връзката на управлявания от Британия Индустан с всичките му древни традиции, с цялата му минала история.

От незапомнени времена в Азия по правило са съществували само три клона на управлението: финансово ведомство, или ведомство за вътрешен грабеж, военно ведомство, или ведомство за външен грабеж, и най-после — ведомство за обществени строежи. Климатичните и териториални условия и особено огромните пространства пустиня, която се простира от Сахара през Арабия, Персия, Индия и Татария чак до най-високите области на Азиатското плато, са направили системата на изкуствено напояване, чрез канали и иригационни строежи основа на източното земеделие. Както в Египет и Индия, така и в Месопотамия, Персия и други страни наводненията се използват за наторяване на почвата: високото ниво на водата се използва, за да се пълнят подхранващи иригационни канали. Тази елементарна необходимост за икономично и общо използване на водата, която в Запада е накарала частните собственици да се обединят в доброволни асоциации, като например във Фландрия и в Италия, е налагала в Изтока — където цивилизацията е била на много ниско равнище и територията е много обширна, за да се създадат доброволни асоциации — намесата на централизиращата власт на правителството. Оттук произтича икономическата функция, която всички азиатски правителства са били принудени да изпълняват, а именно функцията по организиране на обществените работи. Тази система на изкуствено увеличаване плодородието на почвата, която е зависела от централната власт и веднага е идвала в упадък при немарливо отношение на тази власт към иригационните и отводнителни работи, обяснява необяснимия иначе факт, че сега виждаме безплодни и пустинни цели територии, които някога са били прекрасно обработени, като например Палмира, Пётра, развалините на Йемен и обширни провинции на Египет, Персия и Индустан. С това се обяснява и фактът, че една опустошителна война се е оказвала способна да обезлюди някоя от тези страни за цели столетия и да я лиши от цялата ѝ цивилизация.

Британците в Източна Индия възприеха от своите предшественици финансовото и военното ведомство, но съвсем пренебрегнаха ведомството на обществените строежи. Това е причината за упадъка на земеделието, което не е способно да се развива съобразно британския принцип на свободната конкуренция —

принципа *laissez faire, laissez aller*¹²¹. Обаче, както става обикновено, в азиатските империи земеделието идва в упадък при едно правителство и отново се възражда при някакво друго. Тук реколтата зависи от доброто или лошото управление така както в Европа — от доброто или лошо време. Ето защо, каквото и зло да са сами по себе си щетите, причинявани на земеделието, и пренебрежителното отношение към него, все пак не може да се смята, че именно с това британският завоевател е нанесъл окончателния удар на индийското общество, ако всичко това не се придружаваше от много по-важни обстоятелства, които са нещо ново в летописите на целия азиатски свят. Колкото и значителни да са били в миналото на Индия политическите промени, нейните социални условия са оставали неизменни от най-отдалечената древност до първото десетилетие на XIX век. Ръчният тъкачен стан и ръчният чекрък, които са породили безбройна армия предачи и тъкачи, са били главните стожери в структурата на индийското общество. От незапомнени времена Европа е получавала великолепни тъкани — продукт на индийския труд — и е изпращала в замяна на това своите скъпоценни метали, снабдявайки по този начин с материал местния златар, този необходим член на индийското общество, което така обича украшенията, че дори представителите на низшата класа, които ходят почти голи, притежават обикновено чифт златни обици и някакво златно украшение на шията. Общоразпространени са били също така и пръстените, слагани на пръстите на ръцете и краката. Жените, а също така и децата често са носели масивни гривни на ръцете и краката, направени от злато или сребро, а между домашната покъщнина са се срещали златни и сребърни статуйки на богове. Британският завоевател унищожил индийския ръчен тъкачен стан и разрушил ръчния чекрък. Англия първо изтласкала индийските памучни изделия от европейските пазари, после започнала да внася в Индустан прежда и свърши с това, че започнала да наводнява родината на памучните изделия с памучни стоки. От 1818 до 1836 г. експортът на прежда от Великобритания за Индия е пораснал 5 200 пъти. През 1824 г. вносът на английски муселин в Индия е достигал едва 1 000 000 ярда, а в 1837 г. той вече е надхвърлил 64 000 000 ярда. Но за същия този период населението на Дака е намаляло от 150 000 на 20 000. Този упадък на индийските градове, които по-рано са били прочути със своите тъкани, не може да се смята за най-лошия резултат на английското господство. Британската пара и британската наука окончателно изкорениха в цялата територия на Индустан връзката между земеделието и занаятчийската промишленост.

И двете тези обстоятелства — от една страна това, че жителите на Индия като всички източни народи предоставят на централното си правителство да се грижи за големите обществени строежи, които са основно условие за тяхното земеделие и търговия, от друга — това, че населението на Индия, пръснато по цялата територия на страната, е съсредоточено в мънички центрове благодарение на патриархалната връзка между земеделския и занаятчийския труд, — тези две обстоятелства от най-стари времена са породили една особена социална система, така наречената *система на селските общини*, която е обуславяла независимия характер и самобитния живот на всеки от тези мънички съюзи. С особените черти на тази система ни запознава следното описание, което се съдържа в един стар официален отчет на английската камара на общините за индийските работи:

„В географско отношение, селото представлява пространство от няколко стотин или хиляди акра обработвана и пуста земя; в политическо отношение то прилича на корпорация или на градска община. Обикновено то има следния щат длъжностни лица и служители: *пателът*, или кметът, по правило упражнява надзор върху общоселските работи, урежда споровете между неговите жители, изпълнява полицейски функции и длъжността на събирач на данъците в селото, длъжност, за изпълнението на която той е най-подходящата фигура поради личното си влияние и поради това, че познава с подробности положението и работата на жителите; *карнамът* следи за състоянието на земеделието и водна сметка за всичко, което се отнася до него. По-нататък идват *галиари* и *тоги*: длъжността на първия е да събира сведения за престъпленията и нарушенията и да придружава и пази лицата, които пътуват от едно село за друго; а кръгът на задълженията на втория е изглежда по-ограничен в границите на селото и освен другото се състои в това, да пази реколтата и да помага при нейното изчисляване. *Пограничният страж* пази границите на селото или дава свидетелски показания за тях при спор. Надзирателят на водоохранилищата и водните източници разпределя водата за нуждите на земеделието. Браминът се занимава в селото с религиозните работи. По-нататък идват учителят, когото можете да видите в селото да учи децата на четмо и писмо върху пясъка, брамин, който следи за календара, или астролог, и пр. Тези длъжностни лица и служители образуват администрацията на селото, но в някои части на страната техният брой е по-малък, тъй като някои от описаните по-горе длъжности и функции се обединяват и се изпълняват от едно и също лице, а в други места, обратното, броят им надхвърля този на посочените по-горе лица. Под тази примитивна форма на общинно управление населението е живяло от незапомнени времена. Границите на селата рядко са се изменяли и макар самите села понякога да са понесали тежки шети и дори да са били опустошавани от война, глад и болести — същото име, същите граници, същите интереси и дори същите семейства са продължавали да съществуват век след век. Жителите на тези села никак не са се тревожели от загиването и разделянето на цели монархии; докато тяхното село е оставало цяло и невредимо, те малко са се интересували в областта на коя държава е попаднало то и на кой монарх е подчинено, защото вътрешният им стопански живот е оставал непроменен. Пателът е продължа-

сал да бъде кмет на общината и да действа в селото като мирови съдия и събирач или откупчик на данъците.⁴¹²

В по-голямата си част тези мънички стереотипни форми на социален организъм са разрушени и изчезват завинаги не толкова поради грубата намеса на британския данъчен чиновник и на британския войник, колкото в резултат на действието на английската парна машина и на английската свободна търговия. Тези организирани на семеен принцип общини са почивали на домашната промишленост, на особената комбинация между ръчното тъкане, ръчното предене и ръчното обработване на земята — комбинация, която ги е правила самозадоволяващи се. Английската намеса — в резултат на която предачите се оказаха в Ланкашир, а тъкачите в Бенгалия, или изобщо както индийските предачи, така и индийските тъкачи бяха пометени от лицето на земята — разруши тези мънички полуварварски, полудивилизовани общини, като унищожи икономическата им база и по този начин извърши най-голямата и трябва да кажем истината, единствената *социална* революция, която Азия някога е преживявала.

Но колкото и да е печално от гледище на човешките чувства зрелището на разрушението и разпадането на съставните му елементи на това безбройно множество трудолюбиви патриархални, мирни социални организации, колкото и да е тъжно да ги види човек хвърлени в бездната на бедствията, а всеки от техните членове загубил както своите древни форми на цивилизация, така и хилядолетните си източници на съществуване — все пак не трябва да забравяме, че тези идилични селски общини, колкото и безобидни да изглеждат, винаги са били здравата основа на източния деспотизъм, че те са ограничавали човешкия разум във възможно най-тесните рамки, като са го превръщали в покорно сърдие на суеверието и са го сковавали в робските вериги на традиционните правила, лишавайки го от всякакво величие, от всякаква историческа инициатива. Ние не трябва да забравяме егоизма на варварите, които, съсредоточили всичките си интереси върху нищожно парче земя, спокойно са наблюдавали как са се рушили цели империи, как са се извършвали невероятни жестокости, как е било изтребвано населението на големи градове — безропотно са наблюдавали всичко това, приемали са го като природно бедствие и сами са ставали безпомощна жертва на всеки завоевател, който е благоволявал да насочи вниманието си към тях. Не трябва да забравяме, че този лишен от достойнство, неподвижен, растителен живот, тази пасивна форма на съществуване е предизвиквала от друга страна, като свой противовес, диви, слепи и необуздани сили на разрушението и е

направила в Индустан дори убиството религиозен ритуал. Не трябва да забравяме, че тези мънички общини са носели печата на кастовите различия и робството, че те са подчинявали човека на външните условия, вместо да го издигнат до положението на властелин на тези условия, че те са превърнали саморазвиващото се обществено състояние в неизменна, предопределена от природата фаталност и с това са създали грубия култ към природата, унизителността на който особено се проявява във факта, че човекът, този господар на природата, благоговейно пада на колене пред маймуната Ханумани и пред кравата Сабала.

Предизвиквайки социална революция в Индустан, Англия наистина се ръководеше от най-долни цели и прояви тъпост в начините, с помощта на които ги постигаше. Но не е там въпросът. Въпросът е може ли човечеството да изпълни предназначението си без коренна революция в социалните условия на Азия. Ако не, то Англия, въпреки всичките си престъпления, бе несъзнателно оръдие на историята, предизвиквайки тази революция. Но в такъв случай колкото и да е печално за нашите лични чувства зрелището на разрушаването на един древен свят, от гледна точка на историята ние имаме правото да възкликнем заедно с Гьоте:

„Sollte diese Qual uns quälen,
Da sie unsere Lust vermehrt,
Hat nicht Myriaden Seelen
Timur's Herrschaft aufgezehrt?“*

Написано от К. Маркс на 10 юни 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3804, 25 юни 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* „Мъката не ще сломи ни,
щом за радост тя е дан.
Малко ли глави паднаха
под Тимуров ятаган?“

(Из стихотворението „На Зулейка“, цикълът „Западно-източен Диван“). Ред.

К. МАРКС

АНГЛИЙСКИЯТ ПРОСПЕРИТЕТ. — СТАЧКИТЕ. —
ТУРСКИЯТ ВЪПРОС. — ИНДИЯ

Лондон, петък, 17 юни 1853 г.

По официални данни стойността на английския експорт

през април 1853 г. е достигнала	7 578 910 л. ст
докато през април 1852 г. тя е била.....	5 268 915 „ .
за първите четири месеца на 1853 г. е била.....	27 970 633 „ .
докато за същите четири месеца на 1852 г. е била	21 844 663 „ .

Така че в първия случай прирастът е 2 309 995 л. ст., или повече от 40%, във втория — 6 125 970 л. ст., или около 28%. Ако и занаят пред продължава да расте в същите размери, към края на 1853 г. общата стойност на експорта на Великобритания ще надхвърли 100 000 000 л. ст.

Като съобщава на читателите си тези смайващи цифри, „Times“ избухва в истински дитирамб, който завършва с думите: „Всички ние сме щастливи и единни.“ Но не бе успял вестникът да възвести гръмогласно това радостно откритие, когато в цяла Англия и особено в индустриалната ѝ северна част почти навсякъде избухнаха цяла серия стачки, които са доста чудновато ехо на песента за хармонията, която „Times“ пее. Тези стачки бяха неизбежна последица на относителното намаляване на броя на излишната работна ръка, което съвпадна с общото поскъпване на предметите от първа необходимост. 5 000 души обявиха стачка в Ливерпул, 35 000 — в Стокпорт и пр. Положението стигна до там, че стачната епидемия проникна и сред самата полиция и в Манчестер 250 констебли подадоха оставка. Това напълно из-

черпа хладнокръвието на буржоазния печат, например вестник „Globe“¹²³, и го накара да захвърли обичайните си филантропични излияния. Той клевети, ругае, заплашва и дори открито приканва общинските власти да се намесят — което вече стана в Ливерпул — във всички случаи, когато може да се намери и най-малък законен повод за това. Тези общински власти, дори ако сами не са фабриканти и търговци, както е обикновено в Ланкашир и Йоркшир, във всеки случай са тясно свързани със стопанските кръгове и зависят от тях. Те дадоха възможност на фабрикантите да се отклонят от изпълнението на закона за десетчасовия работен ден, да заобикалят закона, който забранява да се плаща трудът в стоки¹²⁴, и безнаказано да нарушават всички други закони, специално създадени за обуздаване на „откритата“ алчност на фабриканта; в същото време закона за сдружаванията¹²⁵ те винаги тълкуват в най-пристрастен и неблагоприятен за работниците дух. Същите тези изпълнени с „рицарски“ дух фритредери, които са известни като неуморими противници на държавната намеса, тези апостоли на буржоазната доктрина *laissez faire*, които проповядват свободна игра на частните интереси при всички условия, винаги първи апелират за намеса на властта, щом само частните интереси на работника се сблъскат със собствените им класови интереси. В моменти на такива сблъсквания те гледат с открито възхищение на континенталните държави, където деспотичните правителства, макар и да не допускат буржоазията до властта, затова пък поне не позволяват на работниците да казват съпротива. По какъв начин революционната партия смята да използва сегашния голям конфликт между господарите и работниците, най-добре ще видите от следното писмо, което лидерът на чартистите Ернст Джонс ми изпрати преди заминаването му в Ланкашир, където ще се започне кампания:

„Драги Маркс!

... Утре заминавам за Блекстън-Едж, където на открито ще се състои митинг на чартистите от Йоркшир и Ланкашир, и аз съм щастлив да Ви съобща, че в Севера неговата подготовка се извършва в най-широки мащаби. Минаха седем години, откак в тези места, осветени от традициите на чартисткото движение, се състоя истинско народно събрание¹²⁶. А сегашното събрание се свиква със следната цел. Предателствата и разцепленията от 1848 г., разпадането на съществуващата по онова време организация поради това, че 500 нейни ръководни дейци бяха пратени в затвора или на заточение, оредяването на чартистките редове вследствие на емигриране, спадането на политическата енергия под влияние на оживлеността в промишлеността и търговията — всичко това стана причина националното чартистко движение да се изроди в изолирани действия, а чартистката организация заляна тъкмо в такава време, когато социалните знания получиха широко разпространение. Обаче върху развалините на чисто политическото движение израсна работ-

ническо движение, породено от първите плахи крачки в областта на социалните знания. Това работническо движение се изля отначало във форма на случайни кооперативни почини, а когато стана ясен техният неуспех — във формата на енергична борба за гласуване на законопроект за десетчасовия работен ден, за ограничаване работното време на машините, против системното забавяне на работната заплата и за ново тълкуване на закона за сдружаванията. Към тези мерки, полезни сами по себе си, бе насочена цялата енергия и внимание на работническата класа. Пропадането на опитите да се извоюват законодателни гаранции за осъществяването на тези мерки породиха в умовете на британските работници по-революционни настроения. Това създава благоприятни условия за обединяване на масите под знамето на истинска социална реформа, защото за всички трябва да е ясно, че колкото и добри да са споменатите мерки от гледище на задоволяването на текущите искания на момента, те не дават никакви гаранции за бъдещето и съвсем не олицетворяват никакъв основен принцип на социалното право. По този начин за благоприятните условия, създали се за движението, за увеличаване на възможностите за успешното му развитие помагат и обстоятелствата на момента, в който недоволството на народа се съчетава с известно нарастване на силата му благодарение на относителния — в сравнение с настъпващото оживление в промишлеността и търговията — недостиг от работна ръка. Стачки избухват навсякъде и в повечето случаи минават успешно. Но печално е да се гледа как силата, която би могла да се насочи към коренни подобрения, се пилее за временни палиативи. Ето защо аз се опитвам, заедно с многобройните ни приятели, да постигна преустройство, като използвам този много благоприятен момент за обединяване на разпръснатите редове на чартизма на базата на непоклатимите принципи на социалната революция. Успях да реорганизирам за тази цел бездействащите и излезли от строя местни групи и да ги подготвя за провеждане на обща и виушителна демонстрация — надявам се, че тя ще бъде именно такава — из цяла Англия. Новата кампания ще започне с митинга на открито в Блекстън-Едж, след който ще се свикат масови митинги във всички индустриални графства; същевременно наши пълномощници работят в земеделските райони, стремейки се да обединят селските труженици с останалата армия на труда — задача, която до сега нашето движение пренебрегваше. Първата крачка ще бъде искането да се гласува една Харта, предявено на тези масови народни митинги, и опит да се принуди нашият продажен парламент да приеме предложение за въвеждането на Хартата като открито и недвусмислено признавано единствено средство за социална реформа. От такава гледна точка въпросът за Хартата още не е бил поставян в камарата. Ако работническата класа подкрепи това движение — за което ми дава основание да се надявам отзвукът на моя призив, — резултатът трябва да бъде сериозен. Защото ако парламентът откаже, празните фрази на лъжелибералите и на торите филантропи ще бъдат разобличени и последната карта, на която залагат — лековерието на народа, — ще бъде бита. Ако пък парламентът се съгласи да приеме и обсъди това предложение, тогава бурният поток ще излезе на простор и той вече не ще може да бъде спрял с временни отстъпки. При Вашето добро познаване на английския политически живот Вие трябва да знаете, че нашата аристокрация и плутокрация нямат нито енергия, нито сили, за да окажат някаква сериозна съпротива на народното движение. Управляващите кръгове представляват само безпорядъчно сборище от изродили се партийни клики, обединили се набързо, както се сплотява около помпата враждуващият корабен екипаж, когато трябва да се спасява пробитият кораб. Те са съвсем безсилини и даже и да изхвърлят в демократическия океан няколко капки вода от трюма, това ни най-малко няма да успокои неговите разбушувани вълни. Такива са, приятелю мой, благо-

приятните възможности, които виждам в дадения момент, такива са силите, с помощта на които, надявам се, те ще бъдат използвани, и такава е първата непосредствена цел, към която тези сили ще бъдат насочени. За резултатите от първата демонстрация ще Ви пиша специално.

Предан Вам

Ернест Джонс*

Едва ли е нужно да се доказва подробно, че няма абсолютно никакви основания да се надяваме парламентът да разгледа проектираната чартистка петиция. Каквито илюзии да са хранени в това отношение преди, сега те трябва да се разсеят пред лицето на факта, че парламентът току-що отхвърли с мнозинство от 60 гласа предложението на г-н Беркли за тайно гласуване, поддържано от господата Филимор, Кобден, Брайт, сър Роберт Пил и др. Така постъпи същият този парламент, който с всички сили протестира против заплахите и подкупите, приложени при собственото му избиране, и зарязваше цели месеци сериозните си работи, като предпочиташе да се занимава с опустошаване на собствените си редове чрез разследване на злоупотребите по време на изборите. Единственото средство, с което до сега непорочният Джонс* е разполагал против подкупите, заплахите и изнудванията, е било лишаването от избирателни права или най-често намаляването на избирателните райони. И няма никакво съмнение, че ако той би успял да сведе тези райони до собствените си неголеми размери, това би дало възможност на английската олигархия да получава гласове в своя полза без грижи и без разходи за тяхното купуване. Резолюцията на г-н Беркли бе отхвърлена от обединените гласове на торите и вигите, защото се оказа поставен на карта общият им интерес: запазване на местното им влияние върху зависимите арендатори, дребните търговци и други подопечни на земевладелеца. „Който плаща аренда, трябва да дава заедно с нея и гласа си“ — такъв е древният принцип на достославната английска конституция.

Миналата събота „Press“¹²⁷ — нов седмичник, под влиянието на г-н Дизраели направи достояние на английската публика следното интересно разобличение:

„В началото на пролетта барон Брунов съобщил на лорд Кларендън съдържанието на искането, което руският император смята да предави пред Портата; баронът заявил, че целта на неговото съобщение е да изясни отношението на Англия към този въпрос. Лорд Кларендън не направил никакви възражения и ни най-малко не осъдил набелязания курс. Московският дипломат съобщил на своя император, че Англия не е разположена да се отнесе неблагоприятно към неговото намерение относно Златния Рог.“

* ироничен намек за Джон Ръсел. *Ред.*

В отговор на това тежко обвинение, отправено от г-н Дизраел; вчера „Times“ публикува грижливо обмислена официална статия, изхождаща от министерството на външните работи, която обаче според мен по-скоро засилва, отколкото опровергава това обвинение. „Times“ твърди, че в ранна пролет, преди пристигането на княз Меншиков в Константинопол, барон Брунов се оплакал на лорд Джон Ръсел, че Портата е отменила привилегиите, дадени на източноправославното духовенство по договор, и лорд Джон Ръсел, смятайки, че въпросът се отнася само до светите места, се съгласил с плановете на царя. Но „Times“ е принуден същевременно да признае, че след пристигането на княз Меншиков в Константинопол и заместването на лорд Джон Ръсел от лорд Кларендън на поста министър на външните работи барон Брунов представил на лорд Кларендън нова информация, „която имала за цел да разясни смисъла на получените от него инструкции и някои изрази, употребени в акредитивната грамота, която княз Меншиков връчил на султана от името на руския император“. При това „Times“ веднага признава, че „лорд Кларендън се съгласил с исканията, за които му съобщил барон Брунов“. Очевидно в тази втора информация е имало нещо повече от онова, което е било съобщено на лорд Джон Ръсел. Така че с декларацията, публикувана в „Times“, въпросът съвсем не се изчерпва. Едно от двете: или ще стане ясно, че барон Брунов е дипломатически мошеник, или пък че лордовете Кларендън и Абърдин са предатели. Ще поживеем — ще видим.

Може би вашите читатели ще се заинтересуват от следния, отнасящ се до източния въпрос документ, който неотдавна бе публикуван от един лондонски вестник. Това е прокламацията на живеещия сега в Лондон княз на Армения и разпространена сред арменското население в Турция:

„Лев, с божия милост върховен княз на Армения и пр., до турските арменци:

Любими братя и верни съотечественици! Ние изразяваме волята си и пламенното си желание да защищавате до последна капка кръв вашата страна и султана против северния тиранин. Помнете, братя, че в Турция не съществуват камшици, че турците не ви разкъсват ноздрите и не бият вашите жени нито тайно, нито публично. Под властта на султана цъфти човечността, под властта на северния тиранин няма нищо освен зверски жестокости. Ето защо осланяйте се на божия промисъл и се сражайте храбро за свободата на вашата страна и за вашия сегашен владетел. Сривайте домовете си за построяване на барикади; ако нямате оръжия, трошете покъщнията си и се защищаванте с нея. Нека бог ви води по пътя към славата. Моето единствено щастие е да се сражавам във вашите редове против потисника на вашата страна и на вашата вяра. Моля се на бога да склони сърцето на султана да одобри моя призив, защото под неговото владичество се запазва чистотата на нашата

религия, докато под властта на северния тиранин нашата религия ще бъде извратена. Помнете най-после, братя, че в жилите на пишещия това възвание тече кръвта на двадесет крале, кръвта на героите Лузиняновци, защитниците на нашата вяра. И ние ви призоваваме: да защитим чистотата на нашата религия до последна капка кръв.“

На 13 т. м. лорд Стенли направи декларация в камарата на общините, че при второто четене на законопроекта за Индия (на 23 т. м.) той ще внесе следната резолюция::

„Камарата смята, че е необходима още информация, за да има възможност парламентът да вземе плодотворни законодателни мерки за установяване на постоянно управление на Индия. На сегашния завършителен стадий на парламентарната сесия ще бъде нецелесъобразно да се приемат каквито и да било мерки, които само биха нарушили съществуващото положение, но така или иначе не биха могли да се смятат за окончателно уреждане на въпроса.“

Обаче през април 1854 г. срокът на действието на хартата за Ост-Индийската компания изтича и следователно трябва да се предприеме нещо в една или друга насока. Правителството би желало да приеме постоянен закон, с други думи да продължи действието на хартата за още двадесет години. Манчестерската школа би желала да отсрочи вземането на каквито и да било законодателни мерки, като се продължи действието на хартата най-много за една година. Правителството заяви, че приемането на постоянен закон е необходимо за „доброто“ на Индия. Манчестерците възразиха, че това е невъзможно поради липсата на информация. „Добруването“ на Индия и недостатъчната информация са два еднакво лъжливи предлога. Управляващата олигархия искаше още преди да се свика реформираната камара, да осигури за сметка на Индия собственото си „добруване“ за двадесет години напред. Манчестерците не биха желали изобщо да се приемат каквито и да било законодателни актове преди реформирането на съществуващия парламент, в който те нямат шансове да прокарат своето гледище. И ето че коалиционният кабинет чрез сър Чарлс Ууд, в противоречие със собствените му предишни декларации, но в пълно съответствие с обичайния му маниер да заобикаля трудностите, внесе нещо като законопроект. Същевременно той не се реши да предложи възобновяване на хартата за някакъв определен срок, а излезе с такова „решение“ на въпроса, разплитането на което предостави на парламента, ако последният би пожелал да се заеме с тази работа. Ако предложенията на правителството биха били приети, това би означавало не възобновяване, а само временно продължаване на съществуването на Източно-Индийската компания. Във всички останали отношения правителственият проект само външно изменя начина

на управление на Индия; единственото сериозно изменение, което той внася, се състои в добавянето на няколко нови губернатори, макар да е доказано от дългогодишния опит, че в онези области на Източна Индия, които се управляват просто от комисари [commissioners], положението е много по-добро отколкото там, където населението е удостоено да има губернатори и съвети при тях с техния скъпо струващ разкош. Изобретеният от вигите начин да се облекчава положението на разорените страни, като се обременяват те с нови синектури за обеднели аристократи, ни напомня епизода от периода на предишното правителство на Ръсел, когато вигите, поразени изведнаж от духовната бедност, в която живеят индусите и мюсюлманите на Изтока, решиха да им помогнат, като изпратят в Индия няколко *нови епископи*, докато торите, намирайки се на власт, винаги са смятали, че е достатъчен и един. Щом бе прието това решение, тогавашният председател на Контролния съвет, сър Джон Хобхауз, който е един от вигите, веднага откри, че има роднина, удивително подходящ за епископския сан. Този именно роднина бе веднага назначен на една от новите катедри. „Когато обувката се оказва точно по мярка — забелязва един английски писател, — наистина е трудно да се каже дали тя е създадена за крака или кракът за обувката.“ Така и по отношение на изобретението на сър Чарлс Ууд би било много трудно да се каже дали новите губернатори са създадени за индийските провинции или индийските провинции за новите губернатори.

Както и да е, коалиционният кабинет мислеше, че е задоволил всички искания, като предостави на парламента правото във всяко време да измени внесения законопроект. За нещастие, лорд Стенли, тори, предложи резолюция, която при прочитането ѝ предизвика гръмко одобрение на „радикалната“ опозиция. Обаче резолюцията на лорд Стенли страда от вътрешни противоречия. От една страна Стенли отхвърля правителствения проект, защото камарата иска повече информация за приемането на постоянен закон. От друга страна той го отхвърля, защото този проект предлага не постоянен закон, а само изменение на съществуващото положение, което не претендира за окончателно уреждане на въпроса. Консерваторите, разбира се, са против законопроекта, защото той изобщо предвижда изменения. Радикалите са против него, защото той в действителност абсолютно нищо не изменя. В сегашните коалиционни времена лорд Стенли намери формулата, която обединява противоположните гледища против позицията на правителството по този въпрос. Коалиционното правителство симулира добродетелно възмущение от подобна тактика и неговият орган „Chronicle“ възкликва:

„Като партийна постъпка предложената резолюция за отсрочване е във висша степен разколническа и позорна... Тя бе внесена само защото някои привърженици на правителството са поели задължението да се отдели по този конкретен въпрос от онези, заедно с които обикновено действуват.“

Изглежда, че министрите наистина са сериозно разтревожени; Днешният брой на „Chronicle“ пак се връща към тази тема:

„Гласуването по въпроса за резолюцията на лорд Стенли навярно ще реши съдбата на законопроекта за Индия; ето защо *крайно важно* е лицата, които съзнават *важността* на незабавното приемане на закон, да положат всички усилия, за да укрепят позицията на правителството.“

От друга страна в днешния брой на „Times“ четем:

„Съдбата на правителствения законопроект за Индия започва повече или по-малко да се изяснява... Опасността за правителството се състои в това, че възраженията на лорд Стенли изцяло съвпадат с изводите на общественото мнение. Всяка дума от тази резолюция решително говори против правителството.“

В една от следващите статии* ще покаже каква е позицията на различните партии във Великобритания по индийския въпрос и каква полза могат да извлекат нещастните индуси от тази престрелка на английските аристократи, плутократи и индустриални магнати по повод на подобряването на тяхното положение.

Написано от К. Маркс на 17 юни 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3809, 1 юли 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* Виж настоящия том, стр. 153—161. *Ред.*

К. МАРКС

ТУРЦИЯ И РУСИЯ. — ПРАВИТЕЛСТВОТО НА АБЪРДИН
СИ ЗАТВАРЯ ОЧИТЕ ПРЕД ДЕЙСТВИЯТА НА РУСИЯ. —
БЮДЖЕТЪТ. — ДАНЪКЪТ ВЪРХУ ВЕСТНИКАРСКИТЕ
ПРИЛОЖЕНИЯ. — ПАРЛАМЕНТАРНАТА КОРУПЦИЯ¹²⁸.

Лондон, вторник, 21 юни 1853 г.

През 1828 г., когато на Русия бе дадена възможност да вдигне война срещу Турция и да завърши тази война с Одринския договор — в резултат на този договор цялото източно крайбрежие на Черно море, от Анапа на север до Потти на юг (с изключение на Черкезия), мина в нейни ръце и тя завладя също така и островите в устието на Дунав, а Молдавия и Влахия бяха фактически отделени от Турция и предадени под нейно върховенство, — министър на външните работи на Великобритания беше лорд Абърдин. През 1853 г. виждаме същия Абърдин шеф на „смесения кабинет“ на същата страна. Този прост факт е достатъчен, за да си обясним предизвикателното поведение на Русия в сегашния ѝ конфликт с Турция и с Европа.

В последната си информация аз изразих мнението, че казуистичното, пълно с хитри изврътания, фалшиво оправдание, с което излезе в четвъртък „Times“, едва ли ще може да разсее бурята, предизвикана от разобличенията на „Press“ относно тайните споразумения между Абърдин, Кларендън и барон Брунов*. „Times“ дори бе принуден по-късно да признае в полуофициална статия, че лорд Кларендън действително се съгласил с исканията, които Русия смятала да предяви на Турция. Той обаче добави, че исканията, за които бил уведомен Лондон, и исканията, които в действителност са били предявени в Константинопол, са се оказали съвсем различни по характер, макар че документите, с които барон Брунов запознал английския министър,

* Виж настоящия том, стр. 142—143. *Ред.*

били представени като „текстуални извадки“ от инструкциите до княз Меншиков. Но в събота „Times“ — без съмнение в резултат на протест на руското посолство — си взе думите назад и издаде на барон Брунов удостоверение за най-пълната му „добросъвестност и честност“. Във вчерашния си брой вестник „Morning Herald“ поставя въпроса: „Не е ли дала Русия на самия барон Брунов фалшиви инструкции, за да заблуди английския министър?“ Но същевременно станаха известни нови факти, които продажната преса грижливо е скривала от публиката, изключващи напълно подобно тълкуване. Тези разобличения показват, че цялата отговорност лежи върху „смесения кабинет“, и те биха били напълно достатъчни, за да бъдат обвинени лордовете Абърдин и Кларендън в престъпление срещу държавата — и тъй би постъпил всеки един парламент освен сегашния, който представлява само парализиран отрок на умъртвял кръг от избиратели, съживен изкуствено чрез безпримерни подкупи и заплахи.

Установено е, че лорд Кларендън е получил съобщение, с което са го уведомявали, че въпросът за божия гроб *не е единственият въпрос*, който занимава руския княз*. В това съобщение е бил засегнат и главният въпрос, а именно въпросът за православното население на Турция и за позицията, която руският император заема по отношение на него съгласно известни договори. Всички тези пунктове са били обсъдени, подробно е бил характеризиран курсът, който Русия смята да поддържа — същият курс, който е бил подробно изложен в проектираната конвенция от 6 май¹²⁹. Лорд Кларендън със съгласието на лорд Абърдин не изказал ни най-малко неодобрение и ни най-малък протест против този курс. Докато работите в Лондон са стояли така, Бонапарт изпрати флотата си в Саламин, общественото мнение упражни натиск върху парламента и към министрите бяха отправени питания в двете камари, Ръсел тържествено обеща да защити неприкосновеността и независимостта на Турция, а княз Меншиков свали маската си в Константинопол. За лордовете Абърдин и Кларендън стана необходимо да запознаят и други министри със случилото се и коалицията се оказа пред разпадане, когато лорд Палмерстон, обвързан от миналото си, започна да настоява за съвсем противоположна политика. За да предотврати разпадането на своя кабинет, лорд Абърдин в края на краищата отстъпи пред настояванията на Палмерстон и се съгласи на общо действие на английската и френската флоти в Дарданелите. Но в същото време, за да изпълни задълженията си

* Меншиков. Ред.

към Русия, лорд Абърдин уведомява с поверителна депеша С.-Петербург, че заемането на Дунавските княжества от русите няма да се смята за „casus belli“*, а „Times“ получава нареждане да подготви общественото мнение за това ново тълкуване на международните договори. И не може да не се признае на този вестник заслугата, че положи много усилия, за да изкара черното бяло. Същият този вестник, който през всичкото време твърдеше, че руският протекторат над православното население на Турция изобщо няма да има никакви политически последици, изведиъж започна да доказва, че Молдавия и Влахия се намират под двоен сюзеренитет и в същност не са неделима част от Турската империя, поради което тяхното окупиране не ще бъде „в строгия смисъл на думата“ нахлуване в територията на Турската империя, тъй като с Букурещкия и Одринския договори на царя бил предоставен протекторат над неговите едновременци в Дунавските провинции¹³⁰. Балта-Лиманската конвенция от 1 май 1849 г.¹³¹ съвсем определено гласи:

„1) че окупацията на тези провинции, ако такава би се наложила, може да бъде извършена само от обединени руски и турски въоръжени сили;

2) че единствен повод за окупация могат да бъдат само сериозни безредици в Дунавските княжества“.

Но тъй като в тези княжества изобщо не са станали никакви безредици и тъй като, плюс това, Русия има намерение да ги окупира съвсем не заедно с Турция, а обратното — тъкмо против Турция, „Times“ смята, че последната трябва първо да се отнесе търпеливо към окупирането на княжествата само от Русия, а след това да влезе в преговори с нея. А ако Турция не прояви достатъчно спокойствие на духа и сметне окупацията за casus belli, то Англия и Франция, според „Times“, съвсем не са задължени да направят същото. А и да го направят, „Times“ им препоръчва да действуват коректно и в никакъв случай да не застават против Русия като воюваща страна, а да се ограничат само с акция в защита на Турция в качеството си на нейни съюзници.

Струва ми се, че най-добрият начин да се заклеими страховото и извъртливо поведение на вестник „Times“ е да се цитира следното място от днешната му уводна статия. Тя е възплъщение на невероятната смесица от всички противоречия, извъртания, фалшиви предлози, опасения и lâchetés**, от които се състои политиката на лорд Абърдин.

* Повод за война. *Ред.*

** Подлостни. *Ред.*

„Преди да прибегне до крайни мерки, Портата може, ако сметне това за нужно, да протестира против окупацията на княжеството и да продължава да води преговори с подкрепата на всички европейски държави. Турското правителство трябва само да вземе решение, в съгласие с посланиците на четирите държави, по този важен въпрос и по-специално да определи дали враждебните действия са отишли толкова далеч, че съгласно конвенцията от 1841 г.¹³² трябва да отвори Дарданелите за чуждестранните военни кораби. Ако този въпрос бъде решен в положителен смисъл и на флотите бъде дадена заповед да влязат в проливите, тогава ще остане да се изяснява дали ние ще се явим там като държави-посредници или като воюваща страна. Защото и да предположим, че Турция и Русия се намират във война и че чуждестранните военни кораби се допускат по силата на *casus foeders** (!), от това още съвсем не следва, че те непременно трябва да действуват като кораби на воюваща страна, а не като кораби на държави-посредници, от което са много повече заинтересовани, защото се изпращат не за да водят война, а за да я предотвратят. Такава мярка не трябва да ни направи непременно главни участници в борбата“.

Всички уводни статии на „Times“ не постигнаха никаква цел. Нито един от другите вестници не тръгна по стъпките му, нито един от тях не се хвана на въдицата, дори правителствените вестници „Morning Chronicle“, „Morning Post“, „Globe“, „Observer“ заемат коренно различна позиция, която намира най-жив отклик от татък Ламанш, където само легитимисткият вестник „Assemblée nationale“¹³³ не вижда *casus belli* в окупацията на Дунавските княжества.

По този начин разногласията в коалиционния кабинет станаха известни на публиката поради кресливото разноезичие на правителствените вестници. Палмерстон настоя пред кабинета да гледа на окупацията на Молдавия и Влахия като на обявяване на война и в това го подкрепиха вигите и псевдорадикалните членове на „смесения кабинет“. Лорд Абърдин, който се съгласи на обща акция на английската и французката флоти само с оглед на това, че Русия ще действува не в Дарданелите, а само в Дунавските княжества, се оказа сега в небрано лозе. Съществуването на правителството отново бе поставено под въпрос и ето че когато най-после Палмерстон, отстъпвайки пред упоритите настоявания на лорд Абърдин, беше вече готов да даде принудителното си съгласие за произволното окупиране на княжествата от Русия, внезапно се получава телеграма от Париж със съобщение, че Наполеон има намерение да сметне този акт за *casus belli*. Объркването достигна върха си.

Ако даденото по-горе осветление на събитията е правилно — а ние, съдейки по миналото на лорд Абърдин, имаме всички

* Буквално: «случай на съюз», т. е. момент, когато трябва да влязат в сила съюзническите задължения. *Ред.*

основания да смятаме това, — цялата тайна на руско-турската трагикомедия, която вече толкова месеци занимава Европа, излиза наяве. Сега изведнъж ни става ясно защо лорд Абърдин не желал английската флота да напуща остров Малта. Започваме да разбираме защо полковник Роуз е бил мъмрен за енергичното си поведение в Константинопол, става ни ясно защо княз Меншиков се е държал така предизвикателно, а царят прояви толкова геройска твърдост. Разбирайки, че военните демонстрации на Англия са само обикновен фарс, той ще се радва много, ако би могъл чрез безпрепятствената окупация на Молдавия и Влахия не само да напусне сцената като господар на положението, но и да проведе ежегодните си големи маневри за сметка на султанските поданици. Ако войната все пак избухне, това според нас ще стане само защото Русия е отишла твърде далеч, за да отстъпи без уронване на своята чест. Нещо повече, Русия, както предполагахме, прояви такава смелост само защото е разчитала на ненамесата на Англия.

Много вярно е в това отношение следното мнение в последната статия на „Англичанин“ по повод на коалиционния кабинет:

„Коалицията се клатушка при всеки ветрец, който подухне откъм Дарданелите, страхливостта на добрия Абърдин и жалката некомпетентност на Кларендън подействаха насърчително на Русия и предизвикаха кризата.“

Последните вести от Турция гласят: турският посланик в Париж получил от Константинопол чрез Зеблин телеграфно съобщение, че Портата, опирайки се на меморандума, изпратен на великите държави, отхвърлила последния ултиматум на Русия¹³⁴. Марсилският вестник „Sémaphore“¹³⁵ предава, че в Смирна е получено съобщение, според което русите задържали в Черно море два турски търговски кораба, но че от друга страна кавказките племена предприели генерална кампания против русите, в която Шамил удържал една действително блестяща победа, пленявайки най-малко 23 оръдия.

Господин Гладстон обяви измененията на своите предложения относно таксата върху обявите. За да се осигури поддръжката на „Times“, той предложи по-рано да се отмени таксата върху вестникарските приложения, които съдържат само обяви. Сега обаче, изплашен от общественото мнение, той предлага да се освободят от такси всички първи приложения и да се обложи с половин пени всяко допълнително приложение. Можем да си представим яростта на „Times“, който при това изменение сега ще икономисва вместо 40 000 л. ст. годишно само 20 000 л. ст. и

при това пазарът ще бъде широко отворен за неговите конкуренти. Този твърде последователен вестник, който отчаяно защитава данъците върху знанието, включително и облагането на обявите, се съпротивлява сега срещу всяко облагане на приложенията. Но той може да бъде спокоен. Ако правителството след приемането на по-голямата част от бюджета не чувства повече никаква нужда да угажда на „Times“, от друга страна манчестерците, след като получиха своя дял в бюджета, не ще се нуждаят повече от правителството. Тъкмо от това се бои и то и тъкмо с този страх се обяснява фактът, че разискванията по бюджета се проточиха през целия период на парламентарната сесия. За балансиращата справедливост на господин Гладстон е много характерно, че докато намалява облагането на вестникарските обяви от 1 шилинг и 6 пенса на 1 шилинг и 3 пенса, той предлага обявите за изданията, които се отпечатват в края на повечето книги и списания, да се облагат по 6 пенса всяко едно.

Тази вечер камарата на общините ще разглежда два случая на подкуп. През време на сегашната сесия са заседавали 47 избирателни комисии, 4 от които все още заседават, а 43 са завършили своите проучвания и са дошли до заключението, че повечето от членовете на камарата, които бяха лишени от мандатите им, са виновни в подкуп. За да покажем с какво уважение се отнася общественото мнение към този парламент — рожба на корупцията и баща на коалицията, — достатъчно е да цитираме следните думи от днешния брой на вестник „Morning Herald“:

„Ако липсата на ясни цели и намерения, нещо повече — пристъпите на колебания и люшкания, са признак на слабоумие, трябва да признаем, че сегашният парламент, това шестмесечно дете, е вече вдетинен старец. Той вече издъхва и се разпада на групички във вид на лишени от всякаква енергия и цел дребни клики“.

Написано от К. Маркс на 21 юни 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3814, 8 юли 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски.

К. МАРКС

ИЗТОЧНОИНДИЙСКАТА КОМПАНИЯ, НЕЙНАТА ИСТОРИЯ
И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ДЕЙНОСТТА Ѐ

Лондон, петък, 24 юни 1853 г.

Дебатите по предложението на лорд Стенли да се отсрочи приемането на законодателни мерки за Индия бяха отложени за днес вечерта. За пръв път от 1783 година насам индийският въпрос се поставя в Англия като правителствен въпрос. Как да си обясним това?

Трябва да се смята, че дейността на Източноиндийската компания започва не по-рано от 1702 г., когато различни дружества, претендиращи за монопол върху търговията с Индия, се обединяват в една единствена компания. До тази година самото съществуване на първоначалната Източноиндийска компания няколко пъти е било застрашено: в периода на протектората на Кромвел нейната дейност е била прекратена за редица години, а при управлението на Вилхелм III тя е била застрашена от пълно разтурване поради намесата на парламента. Но именно под властта на този холандски принц, когато вигите стават откупници на приходите на Британската империя, когато се появява Английската банка, когато в Англия се установява здраво покровителствената система и настъпва окончателно равновесие на силите в Европа, едва тогава съществуването на Източноиндийската компания бива признато от парламента. Тази ера на мнима свобода е в действителност ера на монополите, които се създават не въз основа на кралски патенти, както по времето на Елизабета и на Карл I, а се узаконяват и обявяват за национални от момента на санкционирането им от парламента. По същество тази епоха в историята на Англия много прилича на епохата на Луи-Филип във Франция, когато старата земевладелска аристокрация бива победена, а буржоазията е в състояние

да заеме нейното място само под егидата на плутокрацията или на „haute finance“*. Източноиндийската компания отстранява малките хора от търговията с Индия в същото време, когато камарата на общините ги отстранява от парламентарното представителство. Тук, както и в други случаи, имаме пример как първата решителна победа на буржоазията над феодалната аристокрация се придружава от най-открита реакция против народа, явление, което е подтикнало не един народен писател от рода на Кобет да търси народната свобода по-скоро в миналото, отколкото в бъдещето.

Съюзът между конституционната монархия и притежаващите монопол парични магнати, между Източноиндийската компания и „славната“ революция от 1688 г. бе откърмен от същата сила, която във всички времена и във всички страни е свързвала и обединявала либералния капитал и либералните династии, а именно от силата на корупцията, тази главна движеща сила на конституционната монархия, този ангел хранител на Вилхелм III и зъл гений на Луи-Филип. Още в 1693 г., както е било установено от парламентарната анкета, годишните разходи на Източноиндийската компания по перото „подаръци“ на властниците, които до революцията рядко са надхвърляли 1200 л. ст., достигат по това време сумата 90 000 л. ст. Херцог Лидс е бил обвинен, че получил подкуп 5000 л. ст., а най-добродетелният крал бил изобличен в получаването на 10 000 л. ст. Освен тези преки подкупи от конкуриращите компании са се отървавали чрез отпускане на правителството грамадни заеми срещу най-нисък лихвен процент или чрез подкупи, давани на директорите на тези компании.

Влиянието, което Източноиндийската компания, точно както и Английската банка, придобива чрез подкупването на правителството, тя е била принудена, както и Английската банка, да поддържа с все нови и нови подкупи. Всеки път, когато е изтичал срокът на нейния монопол, тя е могла да възобновява своята харта само като е отпускала на правителството нови заеми и му е поднасяла нови подаръци.

Събитията на Седемгодишната война превръщат Източноиндийската компания от търговска във военна и териториална държава¹³⁶. Именно тогава се полага основата на сегашната Британска империя в Изтока. Акциите на Източноиндийската компания се покачват тогава на 263 л. ст., а дивиденди се плащат 12½ на сто. Но тогава се появява нов враг на Компанията, този път вече не в лицето на конкуриращите компании, а в лицето на конкуриращите министри и на конкуриращата нация. Започнало да

* Едрите финансисти. *Ред.*

се изтъква, че териториалните владения на компанията са завоювани с помощта на британската флота и на британските войски и че нито един британски поданик не може да има върховна власт над каквато и да било територия независимо от короната. Министрите и нацията в онова време поискват своя дял от „чудните съкровища“, които, както си представяли тогава, се паднали на компанията в резултат на последните завоевания. Компанията спасила съществуването си само благодарение на споразумението, сключено в 1767 г., съгласно което тя се задължавала да внася всяка година в държавното съкровище 400 000 л. ст.

Но вместо да изпълнява това споразумение и да плаща дан на английската нация, Източноиндийската компания, попаднала във финансово затруднение, сама се обръща към парламента за парична помощ. Последница от тази крачка са сериозни изменения в хартата на Компанията. Въпреки новите условия, в които бива поставена, Компанията не успява да поправи работите си и тъй като едновременно с това английската нация загубва колониите си в Северна Америка, убеждението, че за Англия е необходимо отново да се сдобие някъде с обширна колониална империя, става всеобщо. Ето защо знаменитият Фокс намира в 1783 г. момента за подходящ, за да внесе своя нашумял Законопроект за Индия, в който се предлагало да се премахне Съветът на директорите и Съветът на акционерите и да се предаде цялото управление на Индия в ръцете на седем комисари, назначавани от парламента. Поради личното влияние на слабоумния крал* върху Камарата на лордовете законопроектът на г. Фокс пропада и бива използван за сваляне на коалиционното правителство на Фокс и лорд Норт и за назначаване на знаменития Пит за шеф на правителството. През 1784 г. Пит прокарва през двете камари законопроект, който предвиждал учредяването на Контролен съвет от шест члена на Тайния съвет. Контролният съвет трябвало

„да извършва ревизии и да упражнява наблюдение и контрол върху всички актове, операции и сделки, които в една или друга степен засягат гражданското и военното управление на териториите и владенията на Източноиндийската компания, както и получаваните от нея доходи“.

Ето какво казва по този въпрос историкът Мил:

„Прокарването на този закон има двойна цел. За да се избягнат обвиненията да се осъществи онова, което предизвиквало реакция в законопроекта на г-н Фокс, нужно било да се даде *вид*, че по-голямата част от властта остава в ръцете на директорите. В интерес на правителството било в действителност на директорите да бъде отнета всякаква власт. Показната разлика

* Георг III. *Ред.*

между законопроекта на г-н Пит и законопроекта на неговия съперник се състои именно в това, че той привидно запазва властта на директорите почти непокътната, докато законопроектът на Фокс ги лишава от всякаква власт. Според законопроекта на г-н Фокс пълномощията на министрите биха били открито признати. Според закона на г-н Пит тези пълномощия се осъществяват тайно и чрез измама. Законопроектът на г-н Фокс предава властта, отнегата от Компанията, на назначавани от парламента комисари. Законопроектът на г-н Пит предава тази власт на комисари, назначавани от краля.¹³⁷

Така че годините 1783 и 1784 са първите и до днес единствени години, в които индийският въпрос е стоял като правителствен въпрос. Законопроектът на г-н Пит бива приет, хартата на Източноиндийската компания възобновена и индийският въпрос остава настрана за двадесет години. Но през 1813 г. антиякобинската война, а през 1833 г. току-що внесенният законопроект за реформата¹³⁸ изтикват на заден план всички други политически въпроси.

Това е главната причина, която е попречила на индийския въпрос както преди, така и след 1784 г. да стане голям политически въпрос. До 1784 г. Източноиндийската компания трябвало да защитава преди всичко своето съществуване и влияние, а след 1784 г. олигархията завладява всички онези права на Компанията, които тя е можела да си присвои, без да поема същевременно и отговорности; а по-късно, през периодите на възобновяване на хартата, в 1813 и 1833 години, вниманието на английския народ е било погълнато главно от други, по-неотложни въпроси.

Да разгледаме сега въпроса от друга гледна точка. Източноиндийската компания започва с протия стремеж да създаде фактории за своите агенти и складови пунктове за своите стоки. За да защити факториите и складовете си, тя построява няколко форта. Макар че още от 1689 г. Източноиндийската компания замисля да създаде в Индия териториално владение и да направи приходите от получените територии един от източниците на своите печалби, обаче чак до 1744 г. тя придобива само няколко незначителни района около Бомбай, Мадрас и Калкута. Войната, която избухва след това в Карнатик, довежда до това, че Компанията след редица стълкновения става действителният господар на тази част на Индия. Много по-големи плодове донася войната в Бенгалия и победите на Клайв. Техен резултат е действителното завладяване на Бенгалия, Бихар и Ориса. В края на 18 век и в първите години на текущия век следват войните с Типу Сахиб, които довеждат до значително засилване на мощта на завоевателите и широко разпространение на субсидираната система¹³⁹. Във второто десетилетие на 19 век Англия най-после за пръв път завоюва удобна граница, а именно пустинната погранична ивица на Индия. Едва тогава Британската империя в Из-

тока достига онези части на Азия, които във всички времена са служили за седалище на всяка силна централна власт в Индия. Но най-уязвимият пункт на империята, пунктът, от който са били извършвани нашествията в Индия всеки път, когато нов завоевател е изгонвал стария, а именно западната погранична бариера, още не бе в ръцете на британците. През периода от 1838 г. до 1849 г. във войните със сикхите и афганистанците британското владичество бе окончателно установено в етнографските, политическите и военните граници на целия Индийски континент в резултат на насилственото присъединяване на Пенджаб и Синд¹⁴⁰. Тези владения бяха нужни за отблъсване на всякакво нахлуване откъм средна Азия, както и за да се противодействува на Русия, която се придвижва към границата на Персия. През това последно десетилетие към британска Индия бе присъединена територия с площ 167 000 кв. мили с население 8 572 630 души. Що се отнася до вътрешността на Индия, всички местни държави бяха сега обкръжени от английски владения, подчинени на британската корона в една или друга форма и с изключение на Гуджарат и Синд — отрязани от морското крайбрежие. А във външно отношение от този момент Индия престана да съществува. Единната велика англо-индийска империя съществува едва от 1849 г.

По този начин, прикривайки се зад името на Компанията, британското правителство води два века войни, докато най-последно бяха достигнати естествените граници на Индия. Сега ние разбираме защо през всичкото това време това бе мълчаливо допускано от всички партии в Англия, включително и от онези, които решиха да надвикат всички с лицемерните си възгласи за мир, след като се завърши *aggrandissement** на единната английска империя в Индия. Разбира се, те първо трябва да получат Индия, за да я направят след това обект на своята натрапчива филантропия. Това ни обяснява защо през тази, 1853 г., индийският въпрос се поставя по-иначе отколкото през всички по-раншни периоди на възобновяване на хартата.

Да разгледаме въпроса от още една гледна точка. Ние ще разберем много по-добре особеностите на кризата, преживявана от законодателството за Индия, ако разгледаме всички фази, през които е преминало развитието на търговските операции на Великобритания с Индия.

В началото на дейността на Източноиндийската компания, при царуването на Елизабета, Компанията получава разрешение

* Закръгляването на границите. *Ред.*

за доходоносно водене на търговията си с Индия ежегодно да изнася сребро, злато и чуждестранна валута на сума 30 000 л. ст. Това е било нарушение на всички предразсъдъци на века и Томас Мън е принуден в „Разсъждения за търговията между Англия и Индия“¹⁴¹, след като излага основите на „системата на меркантилизма“ и признава, че благородните метали са единственото реално богатство, притежавано от която и да било страна, същевременно да доказва, че тяхното изнасяне може спокойно да бъде разрешено, ако *платежният баланс* е благоприятен за изнасящата нация. В този смисъл той твърди, че внасяните от Индия стоки в по-голямата си част отново се изнасят за други страни, откъдето постъпва значително по-голямо количество злато и сребро от онова, което е било необходимо за да се платят тези стоки в Индия. В същия дух сър Джошуа Чайлд написва „Трактат, в който се доказва, че от всички видове външна търговия най-националната е търговията с Индия“¹⁴². Малко по малко привържениците на Източноиндийската компания стават все по-смели и в тази странна индийска история може да се отбележи като курioз, че монополистите в Индия са били първите проповедници на принципа за свободата на търговията в Англия.

Исканията парламентът да се намеси в работите на Източноиндийската компания започват отново да се чуват в самия край на XVII и през по-голямата част от XVIII век, но вече не от търговската, а от промишлената класа. Именно по това време започва да се говори, че вносът на индийски памучни и копринени тъкани разорява нещастните британски индустриалци. Това мнение е било изказано в съчинението на Джон Полексфен: „Несъвместимостта на промишленото производство на Англия и Индия“, Лондон, 1697¹⁴³, заглавието на което намира чудно потвърждение 150 години по-късно, но в съвсем обратен смисъл. Тогава се намесва парламентът. С акт от 11-та и 12-та години от царуването на Вилхелм III, глава 10, бива забранено носенето на дрехи от тъкани от копринена прежда и от шамповано или боядисано памучно платно, внесени от Индия, Персия или Китай, и се определя глоба от 200 л. ст. за лицата, които държат у себе си тези изделия или търгуват с тях. Подобни закони са били издавани и по-късно, през царуването на Георг I, II и III, под влиянието на повтарящите се и по-късно оплаквания от страна на така „просветените“ британски индустриалци. И по такъв начин през по-голямата част от XVIII век индийските промишлени изделия обикновено са били внасяни в Англия само за да бъдат продадени на континента, а самият английски пазар е оставал затворен за тях.

Освен намесата на парламента в индийските работи, предизвикана от натрапчивите ходатайства на алчните английски индустриалци, всеки път, когато е бил решаван въпросът за възобновяването на хартата, лондонските, ливерпулските и бристолските търговци са полагали всички усилия, за да премахнат търговския монопол на Компанията и да вземат участие в тази търговия, която се е смятала за истинска златна мина. Поради тези домогвания в акта от 1773 г., който продължил срока на хартата на Компанията до 1 март 1814 г., бил внесен пункт, според който на частните британски поданици се е разрешавало да изнасят от Англия за Индия, а на служителите в Източноиндийската компания да внасят в Англия почти всички видове стоки. Но тази отстъпка била свързана с условия, които унищожавали действието ѝ по отношение на вноса в Индия от страна на частни търговци. През 1813 г. Компанията се оказа неспособна да противостои по-нататък на натиска на широките търговски кръгове и докато монополът върху търговията с Китай бе запазен, търговията с Индия бе открита при известни условия за частната конкуренция. Най-после, при възобновяването на хартата през 1833 г. бяха отменени и тези последни ограничения: на Компанията изобщо бе забранено да води каквато и да било търговия, нейният търговски характер бе унищожен и тя бе лишена от привилегиите да забранява на британски поданици да пребивават на индийска територия.

Междувременно търговията с Индия претърпя доста сериозни преобразования, които съвсем измениха отношението на разните класи в Англия към тази търговия. Съкровищата, които течаха от Индия в Англия през целия XVIII век, се придобиваха не толкова чрез незначителната търговия, колкото чрез пряката експлоатация на страната и чрез заграбване на огромни богатства, изпращани след това в Англия. След като през 1813 г. пречките за търговията бяха отстранени, търговският оборот с Индия за кратко време се увеличи повече от три пъти. Но това още не бе всичко. Целият характер на тази търговия се измени. До 1813 г. Индия бе предимно страна износител, а сега стана страна вносител; и това развитие се извършваше с такова бързо темпо, че още през 1823 г. валутният курс, който по-рано е бил обикновено 2 шилинга и 6 пенса за една рупия, спадна на 2 шилинга за една рупия. Индия, която от незапомнени времена е била най-голямата работилница на памучни тъкани, с които е снабдявала целия свят, сега започва да се наводнява от английски прежди и английски памучни тъкани. След като индийските изделия бе забранено да се продават в Англия или започнаха да ги допускат само при най-строги условия, Индия бе наводнена от изделията на англий-

ската промишленост, облагани с малко и в същност само номинално мито, което доведе до гибелта на местното, някога така прочуто производство на памучни тъкани. През 1780 г. стойността на английската продукция включително и на готовите изделия е възлизала само на 376 152 л. ст., стойността на златото и среброто, изнесени през същата година, е възлизала на 15 041 л. ст., като общата стойност на целия износ през 1780 г. е била равна на 12 648 616 л. ст., така че сумата на търговския оборот с Индия е представлявала само $\frac{1}{32}$ от сумата на целия външнотърговски оборот. През 1850 година стойността на целия износ за Индия от Великобритания и Ирландия е възлизала на 8 024 000 л. ст., при което стойността само на изнасяните памучни стоки е достигнала 5 220 000 л. ст., което е представлявало повече от $\frac{1}{8}$ от стойността на целия износ на Великобритания и повече от $\frac{1}{4}$ от стойността на целия износ на памучни стоки за чужбина. Но сега в производството на памучни изделия е била заета $\frac{1}{8}$ от населението на Великобритания и този отрасъл на промишлеността ѝ е давал $\frac{1}{12}$ от целия неин национален доход. След всяка търговска криза търговията с Индия все повече се е превръщала за фабрикантите на памучни изделия в първостепенен въпрос и индийският континент стана действително най-добрият им пазар. В степента, в която памукопредачната и памукотъкачната промишленост е придобивала жизнено значение за целия социален строй на Великобритания, Индия залочна да придобива жизнено значение за британската памукопредачна и памукотъкачната промишленост.

До този момент интересите на плутокрацията, превърнала Индия в свое владение, на олигархията, завоювала Индия със своите армии, и на промишлените магнати, наводнили Индия със своите стоки, бяха еднакви. Но колкото повече се увеличаваше зависимостта на английската промишленост от индийския пазар, толкова повече английските индустриалци чувствуваха необходимостта от създаване на нови производствени сили в Индия, след като те разрушиха собствената ѝ промишленост. Не можеш непрекъснато да наводняваш една страна със своите промишлени изделия, без да ѝ даваш възможност и тя да продаде някакви продукти. Английските индустриалци видяха, че тяхната търговия вместо да расте — намалява. За четиригодишния период, завършващ в 1846 г., стойността на вноса от Великобритания в Индия, е била 261 мил. рупии; за четирите години, завършващи в 1850 г., стойността на този внос е достигнала само 253 мил. рупии, докато стойността на износа за първия период е била 274 мил. рупии, а за следващия период — 254 мил. рупии. Индустриалците видяха, че в Индия покупателната способност по отношение на техните сто-

ки е доведена до крайно ниско равнище, че докато стойността на годишното потребление на техни стоки на глава от населението е възлизало в британските Антили на около 14 шилинга, в Чили на 9 шилинга и 3 пенса, в Бразилия на 6 шилинга и 5 пенса, в Куба 6 шилинга и 2 пенса, в Перу 5 шилинга и 7 пенса, в Централна Америка 10 пенса, в Индия тя е възлизала само на около 9 пенса. След това дойде лоша реколта на памук в САЩ, която през 1850 г. причини на английските фабриканти на памучни изделия загуба 11 000 000 л. ст., и индустриалците бяха раздразнени от това, че се намират в зависимост от Америка, вместо да получават достатъчно количество суров памук от Индия. Нещо повече, те видяха, че всичките им опити да вложат капитала си в самата Индия срещат пречки и скрита съпротива от страна на властите в Индия. По този начин Индия стана арена на борба между индустриалния капитал от една страна и плутокрацията и олигархията — от друга. Индустриалците, съзнавайки растящото си влияние в Англия, искат сега премахване на тези враждебни на тях сили в Индия, разрушаване на целия стар апарат за управление на Индия и пълно ликвидиране на Източноиндийската компания.

И най-после — ето още една, четвърта и последна страна, от която трябва да се разглежда индийският въпрос. От 1784 г. на сам финансовото положение на Индия все повече и повече се влошавало. Националният дълг достига сега 50 мил. л. ст., източниците на доход все повече намаляват и разходите съответно се увеличават; дефицитът едва се покрива от несигурните приходи от данъка върху опиума, които са застрашени от пълно пресъхване, тъй като китайците започнаха сами да отглеждат мак. Освен това предвижда се увеличение на разходите поради безсмислената война с Бирма.¹⁴⁴

„Положението е такова — казва г-н Дикинсън, — че ако загубването на империята в Индия заплашва Англия с крах, от друга страна необходимостта да бъде тя запазена създава такова напрежение за нашите финанси, което също крие опасност от крах“.¹⁴⁵

По такъв начин аз показах защо индийският въпрос за първи път след 1783 год. се превърна в английски и в правителствен въпрос.

Написано от К. Маркс на 24 юни 1853г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3816, 11 юли 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ИНДИЙСКИЯТ ВЪПРОС. —
ИРЛАНДСКОТО АРЕНДНО ПРАВО¹⁴⁶

Лондон, 28 юни 1853 г.

Дебатите по предложението на лорд Стенли за Индия, които започнаха на 23-ти, продължиха на 24-ти и след това на 27 т. м., все още не бяха завършили. Когато те най-последно завършат, аз смятам да резюмирам бележките си по индийския въпрос.

Тъй като коалиционното правителство зависи от поддръжката на ирландската партия и тъй като всички други партии, които образуват камарата на общините, толкова добре се уравни-весава една друга, че ирландците всеки момент могат да наклонят блюдото на везните към тази страна, към която желаят, най-последно се предвижда да се направят някои отстъпки на ирландските арендатори. В „закона за арендата“ (в Ирландия), който миналия петък бе прокаран в камарата на общините, има пункт, според който след изтичане срока на арендата арендаторът трябва да получи парична компенсация за направените от него подобрения, свързани или несвързани със земята; на новия арендатор се дава право да ги приспада при оценката; що се отнася до подобрението на самата почва, компенсацията за нея трябва да бъде уговорена в договора между земевладелеца и арендатора.

След като арендаторът в една или друга форма е вложил свой капитал в земята, като с това е допринесъл за подобряване на почвата пряко чрез напояване, дренаж, торене, или косвено чрез построяване на селскостопански сгради — след всичко това идва земевладелецът и иска по-висока аренда. Ако арендаторът отстъпи, излиза, че той трябва да плаща на земевладелеца лихва за собствените си пари. Ако той упроста, изхвърлят го

безцеремонно и го заменят с нов арендатор, който е в състояние да плати по-голяма аренда благодарение на разходите, направени от неговите предшественици; новият арендатор на свой ред подобрява земята, в резултат на което по същия начин бива заменен от друго лице или поставен при по-тежки условия. По такъв прост начин класата на земевладелците, които не живеят в именията си, получаваше възможност да слага в джоба си не само труда, но и капитала на цели поколения; всяко поколение ирландски селяни се смъкваше с едно стъпало по-ниско по обществената стълба право пропорционално на усилията, които селяните бяха изразходвали за подобряване на своето и това на семействата си положение и на понесените заради това жертви. Ако арендаторът биваше трудолюбив и предприемчив, той се облагаше с допълнителни плащания именно вследствие своето трудолюбие и предприемчивост. Ако, обратното, ставаше бездеен и немарлив, обвиняваха го в „наследствените пороци на келтската раса“. Следователно не му оставаше нищо друго, освен да се превърне в паупер — да обеднее напълно заради своето трудолюбие или заради своята немарливост. С цел да се води борба с това положение на нещата в Ирландия бе провъзгласено „арендното право“ — право на арендатора не върху земята, а само върху онези подобрения, които той правеше на тази земя за своя сметка. Да видим как „Times“ в съботната си уводна статия се мъчи да опровергае това ирландско „арендно право“¹⁴⁷.

„Съществуват две главни системи на фермерска аренда. Или арендаторът може да наеме земя за точно определен брой години, или неговата аренда може да бъде прекратена във всяко време след определено предупреждение. В първия случай е съвсем очевидно, че той има възможност така да регулира и разпределя разходите си, че при всички или почти при всички условия да получи своята печалба още преди изтичането на срока на арендата. Във втория случай е не по-малко очевидно, че арендаторът не ще рискува да вложи свой капитал без нормални гаранции за получаване на печалба.“

Където земевладелците имат работа с класата на едрите капиталисти, които могат по свое желание да вложат капиталите си в търговията, в промишлеността или в селското стопанство, там, разбира се, няма съмнение, че подобни капиталистически арендатори знаят и при дългосрочна аренда, и при аренда без определен срок как да си осигурят „нормална“ печалба от своите разходи. Но по отношение на Ирландия това предположение е съвсем фалшиво. Тук имате от една страна малобройна класа от монополисти върху земята, от друга — много голяма класа от малоимотни арендатори, които нямат възможност да

избират начина за прилагане нищожните си средства и могат да ги влагат само в един производствен отрасъл, в земеделието. Ето защо те са принудени да стават арендатори без гаранция за арендните срокове [tenants at will]. Като такива те естествено рискуват да се лишат от дохода си, ако не влагат своя мизерен капитал. А ако го влагат за осигуряване на дохода си, рискуват да загубят и този капитал.

„Може би — продължава „Times“ — ще ни възразят, че рядко след изтичането на срока на арендата на земния участък не остава нещо, което в една или друга форма представлява собственост на арендатора, и че затова той трябва да получи компенсация. В тази забележка има частица истина, но въпросът за такова искане при нормални обществени условия може лесно да бъде уреден между земевладелеца и арендатора, тъй като при всички условия това искане може да се вземе предвид в първоначалния договор. Но ние твърдим, че тези отношения трябва да се регулират от обществените условия, защото според нас никакъв парламентарен акт не може да замени такъв фактор.“

Наистина, при „нормални обществени условия“ ние изобщо не бихме се нуждаели от намесата на парламента в ирландските арендни отношения, тъй както при „нормални обществени условия“ не чувствуваме нужда от намесата на войника, полиция или палача. Законодателството, съдилището и въоръжената сила са само плодове на ненормалните обществени условия, които пречат между хората да се установят такива отношения, че да правят ненужна насилствената намеса на трета върховна сила. Но може би „Times“ е станал социален революционер? Може би вместо „парламентарни актове“ той желае *социална* революция, която да преустрои „обществените условия“ и произтичащото от тях „устройство“? Англия разруши условията за живот на ирландското общество. Тя първо конфискува земята, след това с „парламентарни актове“ задуши промишлеността, най-после с въоръжена сила сломи активността и енергията на ирландския народ. По този начин Англия създаде тези отвратителни „обществени условия“, които дават възможност на една мъничка *каста* от хищни лордчета да диктуват на ирландския народ при какви условия му се позволява да използва земята и да живее в нея. Народът, още твърде слаб, за да извърши революция в тези „обществени условия“, се обръща към парламента с искане поне да бъдат смекчени или регулирани тези условия. Но „не — заявява „Times“, — ако вие не живеете при нормални обществени условия, парламента не може да поправи това положение“. А ако ирландският народ би се опитал утре по съвета на „Times“ сам да поправи своите обществени условия, същият

„Times“ пръв ще апелира към щиковете и ще излее поток от кръвожадни заплахи по адрес на „келтската раса с нейните наследствени пороци“, на която липсва англосаксонската склонност към мирен прогрес и усъвършенствуване в рамките на закона,

„Ако един земевладелец — пише „Times“ — умишлено нанася щета на един арендатор, толкова по-трудно ще му бъде да намери друг; и тъй като занятието му се състои само в това, да дава земята под аренда, той ще се убеди, че за него става все по-трудно да я дава“.

В Ирландия тъкмо наопаки. Колкото по-голяма щета нанася земевладелецът на един арендатор, толкова по-лесно той получава възможност да потиска друг. Арендаторът, който встъпва в ползуване на земята, служи като оръдие, с което се нанася щета на предишния, изхвърлен арендатор, а този последният служи като оръдие за поробване на нов. Че след изтичането на известно време земевладелецът, нанасяйки щета на своя арендатор, ще причини щета на самия себе си и сам ще се разори — това е не само вероятно, то вече е факт за Ирландия, факт, който обаче е доста съмнителен източник на утешение за разорения арендатор.

„Отношенията между лендлорда и арендатора — твърди „Times“ — са отношенията между двама търговци“.

Това е именно *petitio graucipii**, която лежи в основата на цялата уводна статия на „Times“. Нуждаещият се ирландски арендатор изцяло зависи от земята, а земята принадлежи на английския лорд. На същото основание може да се обяви за отношение между двама търговци отношението между грабителя, който вади пистолета си, и пътешественика, който вади кесията си.

„Но — казва „Times“ — в действителност отношенията между ирландските земевладелци и арендатори скоро ще бъдат реформирани от фактор, който е по-могъщ от законодателството. Собствеността върху земята в Ирландия бързо преминава в нови ръце и ако емиграцията продължи в същите мащаби като сега, обработката на земята в Ирландия също ще премине в други ръце.“

Тук най-после „Times“ казва една истина. Британският парламент се въздържа от намеса в такъв момент, когато старата, отживяла система довежда до пълно разоряване едновременно и двете страни: както богатата земевладелец, така и бедняка арендатор. Първият бива повален от удара на чукчето на коми-

* недоказана предпоставка. *Ред.*

сията, която завежда *заложените имена*, вторият бива прогонван от принудителната емиграция. Това ни напомня една стара история с мароканския султан. Каквато и да била тъжбата на двете страни, той не знаел „по-мощен фактор“ за разрешаване на спора между тях от езекутирането и на двете страни.

„Нищо не може да доведе до по-голям хаос — завършва „Times“ статията си за арендното право — от подобно *комунистическо разпределение на собствеността*. Единственото лице, което има никакво право върху земята, е земеделецът“.

Изглежда, че вестник „Times“, подобно на Епименид, е проспал цялата първа половина на нашия век и никога не е чувал за горещата полемика, която се водеше през всичкото това време по повод на претенциите на земеделците; тази полемика се водеше не сред привържениците на социалната реформа и комунистите, а сред икономистите — истински представители на британската буржоазия. Рикардо, съзателят на съвременната политическа икономия във Великобритания, не полемизираше против „правото“ на земеделците, защото беше напълно убеден, че техните претенции почиват на факта, а не на правото, а политическата икономия изобщо не се занимава с правни въпроси. Рикардо атакуваше монопола върху земята по по-прост, но затова пък по-научен и поради това по-опасен начин. Той доказваше, че частната собственост върху земята, за разлика от съответните искания на селскостопанския работник и на фермера арендатор, е отношение изсъвсем излишно и несъвместимо с цялата система на съвременното производство, че поземлената рента — икономическият израз на тези отношения — би могла с по-голяма полза да бъде присвоена от държавата; че най-после интересите на земеделеца са противоположни на интересите на всички други класи на съвременното общество. Би било уморително да изброяваме всички изводи, които школата на Рикардо извлече от тези предпоставки против монопола върху земята. За моята цел ще бъде достатъчно да цитирам три най-нови английски авторитета в областта на политическата икономия.

Лондонският „Economist“, чийто главен редактор г. Дж. Уилсън е не само оракул на фритредерите, но оракул и на вигите, и не само представител на вигите, но и неизменен придатък на финансовото ведомство във всеки кабинет на вигите или коалиционен кабинет, твърди в различни статии, че ако говорим точно, не може да съществува право, което разрешава на някакъв индивид или на няколко индивида да искат изключителна собственост върху земята на нацията.

Г. Нюмен в своите „Лекции по политическа икономия“, Лондон, 1851 г., написани с откровено признаваната цел да се опровергае социализмът, твърди:

„Нито един човек няма и не може да има естествено право върху земята, ако лично не я заема. Неговото право се отнася само до ползуването от земята, но не повече. Всяко друго право е продукт на изкуствен закон“ (или на парламентарни актове, както би се изразил „Times“)... „Ако някога земята стане недостатъчна, за да се живее на нея, ще настъпи краят на правото на частните собственици да я задържат в ръцете си.“¹⁴⁸

В Ирландия въпросът стои именно така и г. Нюмен недвусмислено потвърждава основателността на исканията на ирландските арендатори, макар неговите лекции да са четени пред избраната аудитория на британската аристокрация.

В заключение разрешете ми да цитирам няколко извадки от труда на г. Херберт Спенсер „Социална статистика“, Лондон, 1851 г., която също така претендира за пълно опровергаване на комунизма и е призната за най-обстойно изложение на фритредерските доктрини на съвременна Англия.

„Никой не може да се ползува от земята така, че да пречи на останалите да я използват по същия начин. Така че справедливостта не допуска собственост върху земята, защото тогава останалите би трябвало да живеят на земята само със съгласието на собствениците. Безземлените хора биха могли дори на правно основание изобщо да бъдат изгонени от земята... Никого не могат да бъдат обосновани претенциите да се смятат за законни съществуващите права на такъв род собственост. Ако някой мисли така, нека се обърне към хрониките. Първоначалните документи са били написани по-скоро с меч отколкото с перо. Нотариуси са били тук не юристите, а войниците; монетата, която се е употребявала за плащане, са били ударите; за печат кръвта е била предпочитана пред восъка. Могат ли да имат сила претенции, възникнали на такива основания? Едва ли. Ако не, какво да се каже тогава за правата на всички следващи собственици на именията, придобити по такъв начин? Поражда ли се от продажба или наследяване право там, където то преди не е съществувало?... Ако един акт за предаване не създава право, могат ли да го създадат много актове?... И по каква норма претенциите, които нямат сила, ежегодно са получавали тази сила?... Правото на цялото човечество върху повърхността на земното кълбо още има сила, въпреки всички документи, обичаи и закони. Невъзможно е да се намери начин земята да може да стане частна собственост... Ние всеки ден отричаме земевладението с нашето законодателство. Как може да бъде прокаран канал, железопътна линия или шосе? Ние не се церемоним много, когато слагаме ръка на толкова акра, колкото са нужни за тази цел. Не искаме за това нечие съгласие... Необходимата промяна не би била нищо друго освен промяна на собствениците на земята... Вместо да е собственост на отделни лица, земята би принадлежала на една голяма корпорация — обществото. Вместо да арендува своята земя от отделния собственик, фермерът ще арендува от нацията. Вместо да плаща аренда на агента на сър Джон или на негова светлост, той ще плаща на агента или субагента на обществото. Управителите на именията от частни служители ще станат обществени чиновници, а системата на арендуване ще се

превърне в обикновено ползуване от земята... Доведена до своята крайност, претенцията за изключително притежание на земята води до деспотизъм на земевладелците¹⁴⁹.

И тъй, дори от гледна точка на представителите на съвременната английска политическа икономия, право върху земята на родната си страна имат само ирландските арендатори и селско-стопански работници, а съвсем не английските узурпатори земевладелци и „Times“, като се обявява против исканията на ирландския народ, влиза в пряко противоречие с британската буржоазна наука.

Написано от К. Маркс на 28 юни 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3816, 11 юли 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

РУСКАТА ПОЛИТИКА ПО ОТНОШЕНИЕ НА ТУРЦИЯ. —
*РАБОТНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В АНГЛИЯ¹⁵⁰

Лондон, петък, 1 юли 1853 г.

От 1815 година насам великите европейски държави най-много от всичко на света са се бояли от нарушението на *status quo**. Но всяка война между две кои да е от тези държави представлява опасност за изменение на *status quo*. Това е причината, поради която са се отнасяли с търпимост към завоеванията на Русия в Изтока и никога не са искали от нея в замяна нищо друго освен какъв да е, макар и абсурден, предлог, който да дава възможност на западните държави да останат неутрални и ги избавя от необходимостта да се противопоставят на руската агресия. През всичкото време Русия е била хвалена за нейната търпеливост и великодушие, проявявани от нейния „августейши повелител“, който не само милостиво се е съгласявал да прикрива откритото позорно раболепие на западните кабинети, но дори е толкова великодушен, че поглъща Турция не наведнаж, а на части. По този начин руската дипломатия се е опирала на страхливостта на западните държавници и нейното дипломатическо изкуство постепенно е ставало толкова *шаблонно*, че историята на сегашните преговори може почти буквално да се проследи в анализите на миналото.

Безпочвеността на новите предлози на Русия стана очевидна, след като султанът** в последния си ферман до константинополския патриарх направи по всичко, което се отнася до религията, по-големи остъпки дори от онези, които искаше самият цар. Но може би „умиротворяването на Гърция“¹⁵¹ е сериозен предлог за

* — съществуващият ред. съществуващото положение. *Ред.*

** Абдул Меджид. *Ред.*

намеся? Когато на времето г-н дьо Вилел в желанието си да разсее опасенията на султана* и да даде доказателство за добрите намерения на великите държави, предложи „съюзниците преди всичко да сключат договор, според който на Отоманската империя се гарантира нейното status quo“, руският посланик в Париж** най-решително се противопостави на това предложение. Той заяви, че

„Русия, която проявява великодушие в отношенията си с Портата и безгранично уважение към желанията на своите съюзници, все пак е принудена да запази изключително за себе си правото да урежда собствените си разногласия с Дивана; една обща гаранция по отношение на Отоманската империя, да не говорим за необичайността и неочакваността на такъв акт, би засегнала чувствата на неговия повелител, както и придобитите от Русия права и принципите, на които те почиват“.¹⁵²

Сега Русия иска да ѝ се разреши да окупира Дунавските княжества, като отказва на Турция правото да смята тази крачка за casus belli***.

В 1827 г. Русия поиска да ѝ се разреши „да окупира Молдавия и Влахия от името на трите държави“.

В манифеста си от 2 април 1828 г. за обявяване на войната руският император заявяваше следното:

„Моите съюзници винаги ще намерят в мен готовност да вървя в крак с тях по отношение на изпълнението на Лондонския договор¹⁵³ и горещ стремеж да им помогна в онази работа, която нашата религия и чувствата, свещени за цялото човечество, правят предмет на нашите грижи, те винаги ще намерят в мен готовност да използвам положението си изключително за да ускоря изпълнението на договора от 6 юли“.

В руския манифест от 1 октомври 1829 г. се провъзгласяваше, че:

„На Русия винаги е била чужда всяка мисъл за завоевание, всеки стремеж към разширяване.“

И в същото време руският посланик в Париж пише на граф Неселроде:

„Когато императорският кабинет обсъждаше въпроса, дали е дошъл моментът да се действува с оръжие против Портата, у някои хора може би са се породили съмнения относно належащата необходимост на тази крачка, а именно у онези, които недостатъчно са помислили за последиците от кръвожадните реформи, току-що проведени с такова изключително насилие от главата на Отоманската империя.“

* — Махмуд II. *Ред.*

** — Поцо ди Борго. *Ред.*

*** — повод за война. *Ред.*

Турската система бе проучена от императора и негово величество намери, че тя показва наченки на физическа и морална организация, каквато по-рано нямаше. Ако султанът можа да ни окаже по-решителна и по-добре организирана съпротива още сега, когато едва е успял да подготви основите за новите си планове за реформи и подобрения, колко по-страшен ще бъде той за нас, ако би имал време да ги затвърди. Щом вече се е създадо такова положение, ние трябва да се смятаме за щастливи, че успяхме да преминем в настъпление, преди да е пораснала опасността. Защото всяко отсрочване би могло да влоши нашето положение и да ни създаде още по-големи затруднения от онези, които срещаме“.

Сега Русия има намерение първо да направи агресивна крачка, а после вече да разговаря за това. В 1829 г. княз Ливен пише на граф Неселроде:

„Ще се ограничим само с общи фрази, защото всяко подробно съобщение по толкова деликатен въпрос би могло да създаде действителна опасност. Ако някога дойде до обсъждане заедно с нашите съюзници на членовете на договора с Портата, ние ще ги удовлетвори само тогава, когато си *въобразят*, че са ни накарали да понесем непоправими жертви. Мирът трябва да бъде подписан само в собствения ни лагер и Европа трябва да научи за неговите условия едва след като той бъде сключен. Тогава вече ще бъде късно да протестира и Европа търпеливо ще се подчини на онова, на което вече не ще може да попречи.“

Сега Русия в течение на няколко месеца отлага под разни предлози енергичните действия, за да запази онова положение на нещата, което не е нито война, нито мир и бе приемливо за Русия, а гибелно за турците. Точно по същия начин действуваше Русия и по времето, за което говорихме по-горе. Поцо ди Борго казва следното по този повод:

„Нашата политика цели в следващите четири месеца да не стане нищо и аз се надявам, че ние ще успеем в това, *защото хората изобщо предпочитат да изчакват*. Но петият месец трябва да бъде богат със събития.“

След като царят обсипа турското правителство с най-големи оскърбления и въпреки че в дадения момент заплашва да изтръгне от него със сила най-унизителни отстъпки, той все пак гръмко афишира „приятелството си към султан Абдул Меджид“ и грижите си за „запазването на Турската империя“. Той прехвърля върху султана „отговорността“ за това, че последният се съпротивява на неговите „справедливи искания“, за това, че той непрекъснато „оскърбява неговото приятелство и неговите чувства“, отхвърля неговите „ноти“ и се отказва от неговото „покровителство“.

Когато в 1828 г. Карл X попитал Поцо ди Борго как се обясняват неуспехите на руското оръжие в тазгодишната кампания, той отговорил, че императорът, не желаейки без крайна нужда да

води война à l'outrance*, се е надявал, че султанът ще се възползува от неговото *великодушие*, но този *опит* излязъл несполучлив.

Малко преди да влезе в сегашния конфликт с Портата, Русия се опита да създаде във връзка с въпроса за политическите емигранти обща коалиция на континенталните държави против Англия; а когато този опит не успя, тя се постара да съживи съюза на Англия против Франция. По подобен начин през периода 1826—1828 г. Русия плашеше Австрия с „честолюбивите планове“ на Прусия, правейки в същото време всичко възможно за засилване на Прусия и за нарастване на нейните претенции, с цел последната да играе ролята на противоявек на Австрия. В сегашната си циркулярна нота¹⁵⁴ Русия сочи Бонапарт като единствен виновник за нарушаването на мира, който предизвикал това нарушаване с претенциите си за светите места. В миналото чрез устата на Поцо ди Берго доказваше, че

„цялата тревога, която е обхванала Европа, трябва да се припише на княз Метерних“, и се стараше „да внуши на самия херцог Уелингтън, че вниманието, което той оказва на виенския кабинет, може да увреди на неговото влияние пред всички други кабинети и да причини такъв обрат на въпроса, че вече не Русия да се стреми към споразумение между Франция и Великобритания, а самата Великобритания, която по-рано се отказваше от съюза с Франция заради сближаването си с виенския кабинет“.

Сега Русия ще претърпи голямо унижение, ако отстъпи. Точно в същото положение тя се оказа след първата несполучлива кампания през 1828 г. Каква беше тогава главната ѝ цел? Да дадем думата на собствения ѝ дипломат:

„Втората кампания е необходима, за да получим превъзходството, което е нужно за успешно водене на преговорите. През време на тези преговори ние трябва да сме в състояние бързо и енергично да продиктуваме условията си... *Имайки големи възможности за действия*, негово величество ще се задоволи с *по-малки искания*. Според мен постигането на това превъзходство трябва да бъде цел на всичките ни усилия. *Това превъзходство сега стана условие за нашето политическо съществуване* в този вид, в който ние трябва да го запазим и да го поддържаме пред целия свят.“

Но не се ли бои Русия от общи действия на Англия и Франция? Не ще и дума. В публикуваните по времето на управлението на Луи Филип секретни мемоари за средствата, с които разполага Русия, за да разстрои съюза между Франция и Англия, се съдържа следният пасаж:

„Ако избухне война, в която Франция и Англия ще действуват заедно, Русия няма да има никаква надежда за успех, докато този съюз не бъде разстроен

* на живот или смърт. *Ред*

и докато Англия не се съгласи поне да остане неутрална през време на сблъскванията на континента“.

Въпросът стои така: вярва ли Русия, че Англия и Франция ще действуват заедно? Да се обърнем отново към депешите на Поцо ди Борго:

„От момента, когато мисълта за гибелта на Турската империя престане да засенчва всичко останало, ще стане невероятно, че английското правителство ще се реши да рискува една обща война, за да избави султана от необходимостта да се съгласи на едни или други отстъпки, особено при положението на нещата, което ще се създаде в началото на предстоящата кампания, когато всичко ще бъде неопределено и неясно. Тези съображения ни дават основание да предполагаме, че нямаме никакви причини да се опасяваме, че Великобритания открито ще скъса с нас. Последната ще се ограничи да посъветва Портата да помоли за мир и ще ѝ окаже всякакви добри услуги през време на преговорите, ако такива се състоят. Ако пък султанът откаже и ние дръжм на своето, Англия няма да предприеме по-нататък нищо.“

За мнението на Неселроде за „добрия“ Абърдин като министър през 1828 г. и като министър през 1853 г. може да се съди по следната извадка от депешата на княз Ливен:

„При среща с мен лорд Абърдин отново ме увери, че Англия никога не е имала намерение да търси спорове с Русия. Той се бои, че в С. Петербург не разбират напълно позицията на английското правителство. А лично той е в деликатно положение. Общественото мнение винаги е готово да избухне против Русия. Британското правителство не може постоянно да му *хвърля предизвикателства*, а и би било опасно да се възбужда общественото мнение по такива въпроси, които са тясно свързани с национални предразсъдъци. Но от друга страна Русия може с пълно доверие да разчита на приятелското разположение на английското правителство, което се бори против тези предразсъдъци.“

Ако трябва да се учудваме на нещо във връзка с нотата на г-н Неселроде от 11 юни, то не е „безсрамната смес от декларации, опровергавани от делата, и от заплахи, прикривани от декларация“, а начинът, по който Европа за пръв път посрещна руската дипломатическа нота, която предизвика в западния свят вместо обичайния почтителен трепет и възхищение червенина от срам за миналото и презрителен смях по отношение на това безсрамно натрупване на дръзки претенции, хитрост и истинско варварство. И все пак циркулярната нота на Неселроде и „свърхултиматумът“ от 16 юни никак не бяха по-лоши от прехвалените шедьоври на Поцо ди Борго и на княз Ливен. А граф Неселроде и тогава, както и сега, беше ръководител на руската дипломация.

Съществува забавен анекдот за двама персийски естественици, които изследвали мечка. Един от тях, който никога не бил виждал подобно животно, попитал дали тя ражда живи деца или

снася яйца. Вторият, по-осведомен, отговорил: „Това животно е способно на всичко.“ Руската мечка без съмнение е способна на всичко, особено когато знае, че другите зверове, с които ще си има работа, не са способни на нищо.

En passant* исках да спомена за знаменателната победа, която Русия току-що удържа в Дания, където кралското послание е одобрено с мнозинство от 119 гласа срещу 28. Текстът гласи следното:

„Съгласно чл. 4 на Конституцията от 5 юни 1849 г. обединеният парламент дава от своя страна съгласието си за прилагане на указа на негово величество относно реда за наследяване на престола в цялото Датско кралство, в съответствие с кралското послание за престолонаследие от 4 октомври 1852 г., възобновено на 13 юни 1853 г.“

Стачките и съюзите на работниците възникват и се разпространяват бързо и в небивали размери. Имам пред себе си информации за стачките на фабрични работници от разни професии в Стокпорт; на ковачи, предачи, тъкачи и пр. в Манчестер; на килимари в Кидърминстър; на въглекопачи в Рингвудските мини до Бристол; на тъкачите в Блекбърн и Даруен; на дърводелците в Бостон, на избелвачите, апретуристите, бояджиите и тъкачите в механичните тъкачници на Болтон и околностите му; на тъкачите в Барнсли; на работниците в копринотъкачното производство в Спиталфилдс; на работниците от производството на дантели в Нотингам; на работниците от всички професии в Бирмингамски окръг и на много други места. С всяка поща пристигат нови сведения за стачките. Прекратяването на работата взема епидемичен характер. Всяка голяма стачка като Стокпортската, Ливерпулската и пр. неизбежно поражда цяла серия по-малки стачки, тъй като значителна част от работническата маса не е в състояние успешно да се съпротивява на господарите, ако не се обърне за подкрепа към другарите си работници в другите части на кралството, а тези последните, за да помогнат на събратята си, на свой ред предявяват искания за увеличаване на работната заплата. Освен това за всеки район е станало като че ли въпрос на чест и общ интерес да не се съгласяват на по-лоши условия, за да не допуснат по този начин изолиране на своите другари работници в тяхната борба. Ето защо стачките в едно място намират отзвук в стачки в най-отдалечени места. В някои случаи искането за увеличаване на работната заплата значи само искане да се уреди въпросът за стари задължения на господарите. Така беше през време на голямата стачка в Стокпорт.

* пътем. Ред.

През януари 1848 г. стокпортските фабриканти направиха общо намаление на заплатите с 10% за всички категории фабрични работници. Съгласие за това намаление бе дадено при условие, че при първото подобряване на конюнктурата тези 10% ще бъдат възстановени. Ето защо в началото на март 1853 г. работниците напомниха на работодателите си за обещаната десетпроцентна прибавка. Като не можаха да се споразумеят с работодателите, те обявиха стачка, в която взеха участие повече от 30 000 души. В повечето случаи фабричните работници определено заявяваха, че имат *право* на дял от доходите, които страната и особено господарите им получават в резултат на просперитета.

Отличителна черта на сегашните стачки е това, че те започнаха между най-долните слоеве неквалифицирани (нефабрични) работници — онези, които сега чувствуват непосредственото влияние на емиграцията, с други думи между различните слоеве занаятчийски работници и едва по-късно стачките обхванаха фабричния пролетариат в големите индустриални центрове на Великобритания. В миналото, напротив, стачките винаги са започвали сред горния слой на фабричните работници — механици, предачи и пр., след това са се разпространявали в долните слоеве на този грамаден промишлен рой и едва след това са обхващали занаятчийските работници. Това явление се обяснява изключително с влиянието на емиграцията.

Има една категория филантропи и дори социалисти, които смятат, че стачките са много вредни за интересите на „самите работници“, и виждат главната си задача в това, да търсят начин за осигуряване на постоянни средни размери на работната заплата. Като оставим на страна, че съществуването на промишлени цикли с различните им фази прави невъзможни каквито и да било средни заплати, аз, противно на този възглед, съм убеден, че сменяещите се покачвания и спадания на работната заплата и пораждащите се на тази почва конфликти между господари и работници представляват при съвременната организация на производството необходимо средство, за да се събуди енергията на трудещите се, да се сплотят те в единен велик съюз за борба против посегателствата на властващата класа и да не се допусне превръщането им в апатични, тъпи, повече или по-малко добре нахранени оръдия за производство. При обществен строй, почиващ на антагонизма между класите, онези, който иска да попречи на робството не само на думи, а и на дело, трябва да бъде готов да воюва. За да преценим правилно значението на стачките и на работническите съюзи, ние не можем да позволим да бъдем заблудени от факта, че външно техните резултати са незначителни —

ние трябва да имаме предвид преди всичко моралните им и политически последици. Ако не бяха сменяващите се една друга продължителни фази на застой, разцвет, трескаво възбуждение, криза и краен упадък, през които минава съвременната промишленост в своите периодично повтарящи се цикли, ако не беше обусловеното от това сменяване на фазите увеличение и намаление на работната заплата и постоянната, тясно свързана с тези колебания на работната заплата и печалбата война между господари и работници, работническата класа на Великобритания и на цяла Европа щеше да бъде потисната духом, умствено изостанала, вършещо опустошена, покорна маса, за която освобождението със собствени сили би било така невъзможно, както за робите в древна Гърция и Рим. Не трябва да забравяме, че стачките и обединенията на крепостните бяха източниците за пораждането на средновековните комуни и че тези комуни от своя страна бяха люлката на властващата сега буржоазия.

В една от последните си статии аз изтъкнах значението, което трябва да придобие сегашната борба на работниците за чартисткото движение в Англия*. Моето предположение се потвърди от резултатите, постигнати през първите две седмици на кампанията, възобновена от лидера на чартистите Ернест Джонс. Както знаете, първият голям митинг под открито небе трябваше да се състои на хълма Блекстън-Едж. На 19 миналия месец там пристигнаха ланкаширските и йоркширските делегати на местните чартистки групи и образуваха делегатски съвет. Петицията на Ернест Джонс, съдържаща искане за Харта, беше единодушно одобрена, както и петициите, представени от името на събранията, състояли се в двете графства. Решено бе подаването на ланкаширската и йоркширската петиции да се възложи на г. Апсли Пелат, депутат в парламента от Саутуарк, който се е съгласил да предава всички чартистки петиции. Що се отнася до главния митинг, и най-големите оптимисти смятаха, че той няма да се състои, защото времето бе ужасно, бурята се засилваше всяка минута и дъждът през всичкото време се изливаше като из ведро. От начало се показаха само отделни малки групи, които се изкачваха на хълма, но скоро започнаха да се появяват по-значителни групи и от височината, от която се открива изглед към околните долини, по цялото пространство, което погледът можеше да обхване, започнаха да се виждат през гъстата завеса на дъжда тесни, но непрекъснати ленти от хора, които се точеха отвсякъде по пътищата и пътеките, идващи от съседните селища. В часа, оп-

* Виж настоящия том, страница 139--142. *Ред.*

ределен за започването на митинга, повече от 3 000 души се бяха събрали на хълма, отдалечен от всякакви селища и постройките, и участниците в митинга през време на дългите речи на ораторите оставаха до край на мястото си въпреки пороя.

Предложената от г. Едуард Хусон резолюция, в която се казваше, че „социалните тежести, които лежат върху работническата класа на Англия, са плод на класовото законодателство и единствената мярка против това класово законодателство е приемането на Народна харта“, бе подкрепена от г. Гамедж, член на чартисткия Изпълнителен комитет¹⁵⁵, и от г. Ернест Джонс. Ще цитирам някои извадки от речите на тези оратори.

„Предложената резолюция — каза г. Гамедж — обяснява носените от народа тежести с класовото законодателство. Аз мисля, че нито един човек, който е следил развитието на събитията, няма да оспорва това мнение. Така наречената камара на общините е оставала глуха към всички жалби на масите. И когато народът високо заявяваше за своите бедствия, той срещаше само насмешки и гаври от страна на хората, които искаха да минат за представители на нацията. А ако по изключение гласът на народа намираще някога отзвук в камарата, той неизменно биваше заглушаван от дюлюкането на разбойническото мнозинство на нашите класови законодатели (Гръмки аплодисменти). Камарата на общините не само отказваше да задоволи справедливите искания на народните маси, но отказваше дори да проучи тяхното социално положение. Всички вие навярно помните, че не много отдавна г. Слейни направи в камарата предложение за назначаване на постоянна комисия за обследване на условията, при които живее народът, и за определяне мерки за подпомагането му, но камарата така твърдо реши да се отърве от обсъждането на този въпрос, че при внасянето на казаното предложение само двадесет и шест депутати бяха на мястото си, и заседанието на камарата бе отложено по липса на кворум. (Силни възгласи: „Позор, позор“.) Когато предложението отново бе внесено, г. Слейни не само нямаше никакъв успех, но доколкото помни ораторът (г. Гамедж), дори само за пристъпване към обсъждането на въпроса изразиха готовност само 19 присъстващи депутати от 656 почетни джентълмени. Ако ви разкажа за действителното положение на народа, мисля, че ще се съгласите с мен, че причини за проучването на този въпрос има предостатъчно. Икономистите твърдят, че годишната продукция на нашата страна се оценява на 820 000 000 лири стерлинги. Ако сметнем, че в Обединеното кралство има 5 000 000 работнически семейства и че средният доход на всяко от тези семейства е 15 шилинга седмично, което впрочем ми се струва много голяма цифра в сравнение с действителния доход (възгласи: „Дори прекалено голяма!“) — ако приемем все пак за средна цифра тези 15 шилинга, ще установим, че работниците получават от своята гигантска годишна продукция жалкия дял от сто деветдесет и пет милиона (възгласи: „Позор!“), а всичко останало отива в джобовете на безделниците земевладелци, лихвари и изобщо на капиталистическата класа. . . . Нужно ли е да се доказва, че тези хора са грабители? Най-големите крадци не са онези, които стоят зад решетките в нашите затвори; най-големите и най-ловки крадци са онези, които грабят народа с помощта на създадените от самите тях закони, и този голям грабеж е истинската причина на всички малки грабежи, които се извършват в страната. . . .“¹⁵⁶

Преминавайки след това към анализ на състава на камарата на общините, г. Гамедж отбеляза, че като се има предвид към кои класи принадлежат и кои класи представляват членовете на тази камара, не може и да се мисли, че между тях и милионите трудещи се може да има дори и най-слабо взаимно разбиране. В заключение ораторът заяви, че народът трябва добре да си изясни своите социални права.

Г. Ернест Джонс каза:

„Ние обявяваме днес нашето искане Хартата да стане закон. (Гръмки аплодисменти.) аз ви призовавам да се върнете в редовете на великото движение, защото съм убеден, че е дошло време за това, че успехът зависи сега от вас, и аз страстно желая да не пропуснете благоприятния момент. Оживлението в промишлеността и търговията и емиграцията временно ви дават сила и вашето бъдеще зависи от това, как ще я използвате. Ако я използвате само за задоволяване на текущите ви нужди, чака ви поражение, шом сегашните условия се изменят. Но ако вне използвате силата си не само за подобряване на сегашното си положение, но и за осигуряване на бъдещето си, вие ще тържествувате над всичките си врагове. Ако оживлението в промишлеността и търговията, както и емиграцията са за вас източник на сила, тази сила ще изчезне с прекратяването на търговското оживление и на емиграцията и вие ще попаднете в по-лошо робство от когато и да било, ако не се погрижите за себе си сега. (Възгласи: „Правилно, правилно!“) Нещо повече, причините за вашата сила сега много скоро ще станат източник на вашата слабост. Емиграцията, която намалява количеството на работните ръце, скоро ще започне в още по-голяма степен да намалява търсенето на работни ръце... Ще настъпи застой в стопанския живот и аз ви питам — готвите ли се за този момент? Вие участвувате в славното движение на работниците за намаляване на работното време и за позишаване на работната заплата и вие действително постигнахте нещо в това отношение. Но забележете! Вие постигнахте това не чрез парламента. Забележете! Играта на работодателите е такава. Ше ги залъгваме с малки подаяния, но няма да им дадем нито един закон! Няма да прокарваме била за работната заплата в парламента, но ще изпълним някои съдържачи се в него искания във фабриката. (Възгласи: „Чуйте!“) Тогава наемните роби ще кажат: „Нямаме нужда от никаква политическа организация, за да се борим за законопроекта за десетчасов работен ден или за законни, които регулират работната заплата. Ние постигнахме исканото сами, без парламента“. Да, но можете ли вие да задържите извоюваното без парламента? Кое ви донесе победата? — Оживлението в промишлеността и търговията. Кое ще ви отнеме нейните плодове? — Застоят в промишлеността и търговията. Вашите господари знаят това. Ето защо те намаляват вашия работен ден, увеличават работната ви заплата или ви връщат онази нейна част, която са отрязали, с надежда, че ще се откажете от създаване на собствена политическа организация за провеждане на тези мерки (Аплодисменти). Те намаляват работния ден, знаейки добре, че скоро ще трябва да намалят работата във фабриките си, те увеличават работната ви заплата, знаейки добре, че скоро изобщо няма да плащат никаква работна заплата на хиляди от вас. И в същото време те — по-специално фабрикантите от централните графства — ви казват, че дори ако тези закони бъдат прокарани, това само ще ги накара да търсят други средства за вашето ограбване — такъв беше прекият смисъл на техните заявления. И тъй първо вие не можете да получите нужните ви закони, защото нямате народен парламент, а второ, дори и да бъдат прокарани

такива закони, фабрикантите, както сами твърдят, така или иначе ще заобиколят тяхното изпълнение. (Гръмки възгласи: „Вярно!“) И аз ви питам — готвите ли се за бъдещето? Използвате ли достатъчно голямата сила, която имате в дадения момент? Защото вие ще бъдете съвсем безсилни, ако не се подготвите още сега; вие ще загубите всичко, което сте извоювали. А ние сме се събрали днес тук именно за да ви покажем по какъв начин можете да запазите и да разширите завоеванията си. Някои мислят, че чартистката организация може да бъде пречка за работническото движение. Праведни боже! Та тъкмо чартистката организация може да го доведе до победа. . . Работникът не може без работодателя, ако не е в състояние сам да си създаде работа. Но работникът не може сам да си създаде работа, ако не притежава средствата на труда — земята, кредита и машините. Но той никога няма да ги завладее, докато не сложи край на монополите върху земята, парите и търговията, а той не може да направи това, ако не завладее държавната власт. Защо вие искате закон за десетчасов работен ден? Ако политическата власт не е нужна за осигуряване свобода на работниците, защо тогава изобщо да отиваме в парламента? Защо да не пренесем дейността си направо във фабриката? За това, защото вие знаете, вие чувствувате, вие мълчаливо потвърждавате с всичките си действия, че без овладяването на политическата власт социалното освобождение е невъзможно. (Гръмки аплодисменти.) И ето — аз ви обръщам вниманието върху основата на политическата власт — всеобщото избирателно право, Хартата. (Гръм от аплодисменти). . . Може би някой ще каже: „Защо да не почакаме да настъпи кризата, когато милионите сами ще се обединят?“ — Затова защото на нас ни е нужно движение, породено не от чувството за опасност и от възбуждането, а основано на спокойно убеждение и нравствена сила. Ние искаме не да се отдават на порива на чувствата си, а да се ръководят от гласа на разума си. Ето защо ние ви призоваваме да възстановите нашата организация, за да можете да управлявате стихията, а не да ставате тяхна играчка. Икономическата реакция пак ще бъде придружена от революция на континента и ние трябва да издигнем надеждния маяк на чартизма, който да си осветлява пътя сред предизвикания от бурята хаос. И тъй, днес ние провъзгласяваме възстановяването на нашето движение и за да постигнем официалното му признаване, ние избираме пътя на обръщението към парламента — не защото очакваме той да приеме нашата петиция, а защото го използваме като най-подходяща трибуна, за да възвестим на света за нашето възкръсване из мъртвите. Да, същите онези хора, които неотдавна обявиха за нашата смърт, сега ще имат съмнителното удоволствие да обявят, че ние отново сме възкръснали и нашата петиция е само кръщелно свидетелство, което обявява новото ни раждане.“ (Гръм от аплодисменти.)¹⁵⁷

Резолюцията на Хусон и петицията до парламента бяха приети единодушно и с ентузиазъм както на този митинг, така и на другите митинги, състояли се през същата седмица.

На митинга в Блекстон—Едж Ернест Джонс съобщи за смъртта на Бенжамин Ръстон — работника, който преди 7 години председателствуваше големия чартистки митинг, състоял се на същото място¹⁵⁸. Джонс предложи погребението на Ръстон да се превърне в голяма политическа демонстрация, като се свърже това погребение с чартистки митинг в Уест-Райдинг в полза на приемането на Хартата. Това, каза той, ще бъде най-достойният начин да изпратим починалия ветеран. И трябва да отбележим, че ле-

тописите на британската демокрация не познават демонстрация подобна на онази, с която бяха отбелязани възстановяването на чартизма в Уест-Райдинг и погребението на Бенжамин Ръстон, станало миналата неделя; броят на събралите се в Халифакс надхвърли 200 000, което не е ставало дори във времена на най-голямо възбуждение. Аз бих посъветвал хората, които съдят за английското общество само по неговата тъпа, апоплектична външност, да присъствуват на такива работнически събрания и да надникнат в онези глъбини, където действуват силите, призвани да разрушат това общество.

Коалиционното правителство спечели предварителното сражение по индийския въпрос: предложението на лорд Стенли да се отсрочи приемането на законодателни мерки бе отхвърлено с мнозинство от 184 гласа. Срочна работа ме принуждава да отложа коментара си по повод на това гласуване.

Написано от К. Маркс на 1 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3819, 14 юли 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ВЪПРОСЪТ ЗА ТУРСКАТА ВОЙНА. —
 ВЕСТНИК „NEW-YORK TRIBUNE“ В КАМАРАТА
 НА ОБЩИНИТЕ. — УПРАВЛЕНИЕТО НА ИНДИЯ¹⁵⁹

Лондон, вторник, 5 юли 1853 г.

На 24 юни куриер е доставил в Петербург съобщението, че Решид-паша е отхвърлил руския свръхултиматум, а след три дни е бил изпратен специален куриер до княз Горчаков със заповед да форсира Прут и да окупира Дунавските княжества.

Австрийското правителство е изпратило при царя граф Дюлаи с извънредна мисия; той без съмнение е трябвало да предупреди царя за опасността от революция, която крие всяка общоевропейска война. За характера на отговора на руския кабинет в дадения случай може да се съди по отговора, който той даде през 1829 г. на подобни постъпки, направени от същата държава. Ето неговото съдържание:

„Във връзка с това австрийският кабинет отново изброява всички основания за тревогата, поражда от броженето, което според него и според информацията, с която разполага, се шири в много страни, както и успехите, постигнати през последно време от революционните движения. Тези опасения са особено ясно изразени в писмото на императора Франц“ (до Николай). „Ние сме далеч от намерението да отричаме опасността, която ни се посочва от Австрия. Тъй като в резултат на чуждестранни влияния съпротивата на Портата добива характер на упоритост, което отлага — въпреки нашите желания и надежди — прекратяването на тази криза и дори изисква от нас удвоени усилия и готовност за нови жертви, Русия повече от когато и да било е принудена да посвети всичките си грижи на интересите, които непосредствено засягат нейната чест и благосъстоянието на поданиците ѝ. Поради това средствата, които тя би могла да противопостави на едно избухване на революционния дух в останалата част на Европа, понастоящем ще се окажат по необходимост ангажирани. Ето защо от всички държави Австрия е най-заинтересована от сключване на мир, но предстоящият мир трябва да бъде почтен за императора и изгоден за неговата империя. Ако договорът, който ние ще трябва да подпишем, не ще има такъв характер, на политическия авторитет и влияние на Русия би бил нанесен съдбоносен удар; Русия би загубила своя *престиж*

като могъща сила и моралната подкрепа, която тя може да бъде призвана да окаже при непредвидени обстоятелства на приятелските и съюзни държави, би се оказала несигурна и безрезултатна". (Секретно послание на граф Неселроде до г-н Татишчев от 12 февруари 1829 г., С.-Петербург.)¹⁶⁰

Вестник „Press“ в броя си от миналата събота съобщава, че царят, разочарован от поведението на Англия и особено на лорд Абърдин, е дал нареждане на г-н Брунов да не поддържа повече никакви контакти с този „добър“ старец, а да се ограничи с официалните контакти с министъра на външните работи.

Виенският вестник „Lloyd“¹⁶¹, орган на австрийските банкови магнати, е настроен много решително в полза на сближаване на Австрия с Англия и Франция с цел да се противодействува на агресивната политика на Русия.

Вие навярно помните, че коалиционното правителство претърпя на 14 април поражение във връзка с предложението за отменяване на данъка върху обявите*. На 1 юли то трябваше да понесе още две поражения по същия въпрос. В този ден г-н Гладстон направи предложение да се намали облагането на обявленията от 1 шил. и 6 пенса на 6 пенса и да бъде въведено то и за обявите, публикувани във всички списания, брошури и други печатни издания. Поправката на г-н Милнър Гибсън, който предложи да се отменят всички съществуващи данъци върху обявите, бе отхвърлена със 109 гласа против 99. Когато след всичко това привържениците на г-н Гладстон, които смятаха, че победата е вече спечелена, напуснаха камарата, предпочитайки да присъствуват на официални обеда или на дворцовия бал, думата взе г-н Брайт и произнесе много силна реч против данъците върху знанието изобщо и по-специално против щемпелната такса и против данъка върху обявите. Ще цитирам от неговата реч няколко откъса, които могат да ви заинтересуват.

„Той (г-н Брайт) каза, че държи в ръцете си вестник със същите размери, които има всеки лондонски всекидневник без притурки, и че според него този вестник с нищо не е по-лош от всички издавани в Лондон вестници. Той е напечатан с по-изящен шрифт от всеки лондонски всекидневен вестник. Хартията му е отлична — тя задоволява напълно всички вестникарски изисквания. По печата си той едва ли може да бъде надминат и съдържа повече материали от всеки всекидневен лондонски вестник с неговия формат. Първата, втората и третата му колони са запълнени с обявления. В броя са поместени: обширна статия за изследванията на американската Асоциация на художествата, уводна статия, която обобщава всички последни новини от Европа, уводна, посветена на дебатите по рибната промишленост, и най-последно уводна, с която той е напълно съгласен и в която се доказва, че публичните банкети представляват обществено бедствие. (Възгласи: „Вярно, вярно!“ Смях.) Той е чел статии, които от гледна точка на стил са може би по-добре написани,

* Виж настоящия том, страница 60 и 73. *Ред.*

но никога не е срещал статии, написани с по-достоеен тон и по-полезни. По-натък във вестника има такива статии като „Три дни след завръщане от Европа“, „Пристигането на парахода „Азния““ и сбит преглед на всички последни новини от Европа. От Великобритания е бил получен подробен преглед на бюджета, внесен от уважания джентълмен*. Този бюджет в някои свои части се одобрява, а в други — не се одобрява, а що се отнася до позициите на манчестерската школа, те никак не се одобряват¹⁶² (Смях). По-натък следва съобщение за визитата на г-жа Стоу в Единбург, дълга статия от лондонския „Times“ за тежкото положение на шивачите, кореспонденция от Гърция, Испания и други страни на континента, статия за изборите в Атлон и за избирането за депутат в парламента генерал-солиситора на нейно величество точно със 189 гласа — много интересен факт за американския читател! След това има няколко колонки обикновена хроника и много грижливо съставени таблици, които характеризират положението на търговията и пазара. Вестникът системно пише против употребата на спиртни напитки и против робството и той [Брайт] си позволява да каже, че в този момент в Лондон няма вестник, който да е по-добър от този. Името на този вестник е „New-York Tribune“; всяка сутрин той се появява редовно на масата на всеки нюйоркски работник, който пожелае да похарчи за неговото купуване 1 пени. (Възгласи: „Слушайте, слушайте!“) Ораторът би желал да зададе на правителството следния въпрос: по какъв начин и в името на каква полезна цел и по какви фискални съображения се допуска лондонският работник да е принуден да плаща 5 пенса за сутрешния си вестник, когато неговият непосредствен конкурент в Ню Йорк може да купува вестник за 1 пени? Ние открито, пред очите на целия свят се съревноваваме със Съединените щати; но ако нашите работници трябва или съвсем да се лишават от вестник, или да плащат за него 5 пенса, или да го четат в кръчмите, докато в Съединените щати всеки работник може да си купи вестник за 1 пени — възможно ли е при такива условия каквато и да било конкуренция на равни начала между работниците на двете страни? Също така трудно е да се твърди, че английският търговец, който не е видял с очите си ценоразпис, може със същата лекота да води работите си както търговец, който всекидневно се ползува от това предимство (Възгласи: „Правилно, правилно!“). . . Ако канцлерът на държавното съкровище се опита да възрази на казаното, ораторът направо и без колебания ще му заяви, че причината на тези възражения е тайният страх от свободата на печата; когато почтеният джентълмен говори за финансовите затруднения, това, каза ораторът, беше само маскировка, скриваша неговите тайни опасения да не би народът да получи свобода на печата и по-широки източници за политическа информация. (Възгласи: „Вярно!“) Само страхът, че печатът ще стане свободен, е подбуждал да се държим за 6-пенсовия данък върху обявленията, който уж бил необходим за допълване на шемпелната такса“.

След това г-н Крауфорд предложи цифрата 6 пенса да се замени с цифрата 0 пенса. Г-н Кобден подкрепи това предложение; в отговор на твърдението на г-н Гладстон, че данъкът върху обявите не може сериозно да повлияе върху разпространението на евтините вестници, Кобден му напомни за казаното от Хорас Грили пред комисията, която обсъжда този въпрос в 1851 г.

„Г-н Грили бе един от комисарите на голяма изложба и собственик на същия вестник, на който току-що се е позовал неговият многоуважаем прия-

* Гладстон. *Ред.*

тел, г-н Брайт. На въпроса, какви биха били последните от въвеждането на данък върху обявите в Америка, г-н Гръли отговорил, че този данък би съсипал новите американски вестници“.

Тогава взе думата лорд Джон Ръсел и заяви с доста раздражен тон, че едва ли могат да се смятат за честни опитите в отсъствието на толкова членове на камарата да се отменят вече приети решения. Лорд Джон, разбира се, се постара да забрави, че тъкмо по въпроса за данъка върху обявите неговите колеги на времето бяха бити с мнозинство от 40 гласа, а сега получиха мнозинство само от 10 гласа. Въпреки изказаното от лорд Джон назидание за „конституционна“ коректност, предложението на Гладстон за облагане на всяко обявление с 6 пенса бе отхвърлено с 68 гласа против 63 и поправката на г-н Крауфорд бе приета със 70 гласа против 61. Г-н Дизраели и неговите приятели гласуваха заедно с представителите на манчестерската школа.

Като че ли съобразявайки се с огромната важност и необятност на въпроса, камарата на общините разисква по въпроса за Индия необикновено дълго и широко, но трябва да се каже, че тези разисквания нямаха никаква дълбочина и значителност. Гласуването, което осигури на правителството мнозинство от 322 гласа против 142, е в обратно отношение със самите дебати. Дебатите не донесоха на правителството нищо освен терзания и сър Чарлс Ууд изигра ролята на магаре, официално пуснато, за да бъде изядено. А при гласуването всичко завърши отлично и същият този сър Чарлс Ууд бе провъзгласен за втори *Ману*. Същите хора, които с аргументите си отрекоха проекта на правителството, го прокараха с гласовете си. Нито един от защитниците на законопроекта не се осмели да го оправдава по същество; напротив, всички те, защитавайки била, сами се оправдаваха: едни с това, че той все пак представлява мъничка частица от правилно замислено мероприятие, други с това, че той всъщност изобщо не е мероприятие. Първите твърдят, че ще поправят законопроекта в комитета, а последните заявяват, че ще смъкнат от него всичките му псевдореформаторски украшения.

Правителството излезе победител, защото повече от половината от опозицията на торите се разбяга, а останалите тори начело с Херис и Инглис се прехвърлиха в лагера на Абърдин; а от 142 гласа, дадени против законопроекта, 100 принадлежат на групата на Дизраели, а 42 — на представителите на манчестерската школа, подкрепени от няколко недоволни ирландци и от няколко независими. Опозицията в самата опозиция още веднаж спаси правителството.

На въпросите на комисията по разследването г-н Халидей, един от чиновниците на Източноиндийската компания, заявил:

„Населението на Индия счита, че с хартата, предоставяща за Източноиндийската компания арендни права за двадесет години, самото то е дадено на откуп.“

Този път поне хартата не бе възобновена за определен срок и по желание на парламента тя може да бъде отменена във всяко време. По този начин Компанията, която досега имаше много солидното положение на наследствен арендатор, ще изпадне до несигурното положение на арендатор без гарантиран срок на арендата (*Tenant at will*). Населението на Индия само печели от това. Коалиционното правителство успя да остави, както всички останали въпроси, и въпроса за управлението на Индия открит. А камарата на общините от своя страна още веднаж си издаде свидетелство за несъстоятелност, като потвърди с едно и също гласуване и неспособността си да изработи закон, и нежеланието си да отложи неговото изработване.

От времето на Аристотел светът е бил наводнен от огромен брой изследвания, понякога талантиливи, понякога абсурдни, на темата: на кого трябва да бъде дадена правителствена власт. Но за пръв път в анализите на историята събранието на най-мъдрите законодатели на един народ, който господствува над друг народ от 156 милиона души, населяващ територия от 1 368 113 квадратни мили, на тържествено и публично заседание решаваше необичновения въпрос: кой от тях има действителната власт да управлява чуждия народ от сто и петдесет милиона души? В британското събрание на най-мъдрите не се намери Едип, който да съумее да разреши тази гатанка. Всички дебати се въртяха само около нея, но макар вече да е гласувано, по въпроса за управлението на Индия не беше внесена никаква определеност.

Че Индия страда от хроничен финансов дефицит, че тя носи на гърба си прекалено големи военни разходи, докато за обществени работи не се изразходва абсолютно нищо, че там е в сила отвратителна данъчна система, а съдилищата и законите се намират в не по-малко отвратително състояние, че тези пет пункта съставляват като че ли пет главни члена на хартата на Източноиндийската компания — всичко това бе напълно безспорно установено в дебатите през 1853 г., тъй както и в дебатите през 1833 г., тъй както и в дебатите през 1813 г. и изобщо във всички предишни дебати по индийския въпрос. Единствено, което остана неизяснено, е въпросът, коя партия носи отговорността за всичко това.

Разбира се, съществува генерал-губернатор на Индия, облечен във върховна власт. Но този генерал-губернатор на свой ред е управляван от правителство, което се намира в Англия [home-government]. Кой представлява това правителство? Министърът по индийските въпроси, който се крие под скромното звание председател на Контролния съвет, или двадесет и четирите директори на Източно-Индийската компания? При входа на индийския религиозен храм намираме божествена троица и също такава троица, само че не божествена, намираме при входа на храма на управлението на Индия.

Ако временно оставим настрана генерал-губернатора, поставеният от нас въпрос ще се сведе до въпроса за *двойната система на управление* — форма, привична за англичаните. Правителството със своя законопроект, а камарата с гласуването си показва, че те се държат за този дуализъм.

Когато компанията на английските търговци-авантюристи, която завладя Индия, за да изсмуква от нея пари, започва да разширява мрежата на факториите си до мащабите на империя, когато конкуренцията ѝ с частните холандски и френски търговци започна да добива характер на национално съперничество, английското правителство, разбира се, започна да се намесва в работите на Източно-Индийската компания и по този начин, ако не формално, то фактически възникна двойната система на управление на Индия. Актът на Пит от 1784 г., който установи компромис с компанията, подчини я на надзора на Контролния съвет и същевременно превърна последния в придатък на английското правителство, формално и фактически санкционира, утвърди и регулира тази стихийно възникнала двойна система на управление.

Актът от 1833 г. засили Контролния съвет, превърна акционерите на Източно-Индийската компания в обикновени кредитори — притежатели на заложно свидетелство върху доходите на Индия, нареди на Компанията да разпродаде акциите си, сложи край на нейното търговско съществуване и доколкото тя още се запазваше като политическа организация, преустрои я в обикновен доверен агент на короната, — с една дума постъпи с Източно-Индийската компания така, както самата тя обикновено постъпваше с индийските князе: след като заемеше тяхното място, тя временно продължаваше да управлява от тяхно име. От 1833 г. досега Източно-Индийската компания съществуваше само номинално и дотолкова, доколкото бе търпяна. Но ако при това положение от една страна изглежда лесно да се освободим напълно от тази компания, от друга страна абсолютно все едно е дали английската нация господства над Индия от името лично на

кralица Виктория или под формата на традиционното анонимно дружество. Целият въпрос наглед като че ли се свежда до формалности, които едва ли имат голямо значение. Обаче в действителност работата съвсем не е така проста.

Преди всичко трябва да се отбележи, че правителственият Контролен съвет, който се помещава на Кенън роу, е също такава фикция, както самата Източно-Индийска компания, която, както се смята, се помещава на Леденхол стрийт. Членовете на Контролния съвет са само прикритие на върховната власт на неговия председател. Самият председател е само второстепенен, макар и независим член на имперския кабинет. В Индия, струва ми се, е прието да се мисли, че когато един човек не е годен за нищо, най-добре е да го назначат за съдия и по този начин да се отърват от него. Във Великобритания партията, която дойде на власт, когато не знае къде да настани някой от своите десетостепенни „държавници“, смята за най-добре да го назначи за председател на Контролния съвет, наследник на Великия Могол и по този начин да се отърве от него — *teste Carolo Wood**.

Според буквата на закона Контролният съвет, т. е. фактически неговият председател,

„има всички права и пълномощия да упражнява ръководство, наблюдение и контрол върху всички актове, операции и дела на Източно-Индийската компания, които в една или друга степен се отнасят до управлението на индийските владения, както и до получаването на приходи от тях.“

На директорите се забранява

„да издават без санкцията на Контролния съвет каквито и да било заповеди и инструкции, да изпращат депеша, официални писма и каквито и да било съобщения, които се отнасят до Индия или нейното управление“.

На директорите се предписва

„да подготвят инструкциите или заповедите по всякакви въпроси в течение на две седмици от деня на съответното разпореждане на Съвета или да предават по предназначението им неговите заповеди, които се отнасят до Индия“.

Контролният съвет е упълномощен да контролира цялата кореспонденция на Съвета на акционерите и на Съвета на директорите и всичките им депеша за Индия и от Индия, както и да проверява тяхното делопроизводство. Най-после, Съветът на директорите назначава секретен комитет в състав своя председател, вицепредседател и старши член, които трябва да положат клет-

* свидетелство за това е Чарлс Ууд. *Ред.*

ва, че ще пазят тайна, и чрез които председателят на Контролния съвет може да предава в Индия личните си нареждания по всички политически и военни въпроси; този комитет играе ролята на обикновен препредавателен пункт за неговите сношения. Заповедите относно войната с афганистанците и Бирма и относно завладяването на Синд са били предавани чрез този секретен комитет и Съветът на директорите е бил не по-осведомен за тях от широката публика и парламента. Така досега председателят на Контролния съвет е бил като че ли истински Велик Могол и при всички обстоятелства той запазва неограничена власт да прави зло — например да започва най-разорнителни войни, прикривайки се всеки път зад името на безотговорния Съвет на директорите. Но от друга страна и Съветът на директорите не е лишен от реална власт. Тъй като той по правило има инициативата в областта на административните мероприятия и в сравнение с Контролния съвет е по-постоянен и устойчив орган с традиционни методи на дейност и с известно познаване на подробностите, Съветът на директорите естествено се разпорежда с всички текущи вътрешни административни дела. Пак той назначава със санкцията на короната върховните власти на Индия — генерал-губернатора и неговите съветници — и освен това има неограничено право да отзовава висшите чиновници, дори генерал-губернатора, както отстъпи по времето на Роберт Пил с лорд Еленборо. Но и това още не е най-главната привилегия на директорите. При годишна заплата само 300 лири стерлинги те получават в действителност възнаграждение и за протекции при определянето на кандидатите за всички граждански и военни длъжности, измежду които кандидати генерал-губернаторът на Индия и губернаторите на президентствата са длъжни да подбират лица за заемане на всички чиновнически постове, тъй като достъпът на индийското население до тях е забранен. След установяването броя на свободните места за дадената година този брой се дели на 28 равни части, две от които се предоставят на председателя и вице-председателя на Съвета на директорите, две — на председателя на Контролния съвет и по една — на всеки директор. Годишният доход от всеки от тези дялове свободни служби, които се използват за протекция, рядко е по-малък от 14 000 лири стерлинги.

„Всички назначения — казва г-н Кемпбел — в дадения момент са като че ли частна собственост на отделни лица, тъй като те са разпределени между директорите, които се разпореждат със своята част както намерят за добре“¹⁶³.

Ясно е при това положение, че духът на Съвета на директорите преобладава в цялата висша администрация на Индия, пред-

ставителите на която са възпитаници на школите Адиском и Хейлибери и се назначават с протекцията на директорите. Не по-малко ясно е, че този съвет, който всяка година разпределя дължности на обща сума 400 000 лири стерлинги сред висшите класи на Великобритания, не може да бъде обект на сериозни и изобщо на каквито и да било нападки от страна на общественото мнение, ръководено от същите класи. В една от следващите си статии за съвременното положение на Индия аз ще покажа какъв е този дух на Съвета на директорите. А засега достатъчно е да се каже, че през време на дебатите, които се водят по индийския въпрос, г-н Маколей защитаваше по особен начин този Съвет, като изтъкваше довода, че той е безсилен да стори всичкото онова зло, което би намислил; например всички подобрения са въведени въпреки волята му и в борба с него от отделните губернатори, които са действували на свой риск и отговорност. По този начин е бил забранен обичаят сати¹⁶⁴, отменени са били отвратителните транзитни мита и е била допусната свобода на индийския печат.

Следователно председателят на Контролния съвет въвлича Индия в разорителни войни, прикривайки се зад Съвета на директорите, а Съветът на директорите разлага индийската администрация, прикривайки се с Контролния съвет.

Ако се вгледаме по-отблизо в структурата на това уродливо управление, ние откриваме между неговите опори трета сила, помогъща от Контролния съвет и Съвета на директорите, по-отговорна и по-скрита от околото и недостъпна за контрола на общественото мнение. Сменяемият председател на Контролния съвет зависи от постоянни чиновници на това управление на Кенън роу, а за тези чиновници Индия се намира не в Индия, а на Леденхолстрийт. Но кой е господар на Леденхолстрийт?

Две хиляди възрастни леди и хилави джентълмени, които притежават индийски акции и се интересуват от Индия само от гледна точка на редовното получаване на дивиденди от индийските приходи, избират двадесет и четири директори, единственото достойнство на които е, че те са притежатели на акции за повече от 1 000 лири стерлинги. Търговци, банкери и директори на разни компании с всички средства се стараят да проникнат в Съвета на директорите, за да уредят по-добре частните си работи.

„Един banker от лондонското Сити — казва г-н Брайт — разполага с 300 гласа в Източноиндийската компания и неговата дума при избора на директорите е почти абсолютен закон“.

По този начин Съветът на директорите не е нищо друго, освен *подчинен орган* на английските парични магнати. Изборният по такъв начин Съвет създава от своя страна освен гореспомена-

тия секретен комитет още три комитета, а именно: 1) по политическите и военните въпроси; 2) по финансовите и вътрешните работи; 3) по въпросите за доходите, правосъдието и законодателството. Членовете на тези комитети всяка година последователно се сменят едни други, така че в дадена година някой финансист влиза в съдебния, а другата година — във военния комитет и никой няма възможност да завежда непрекъснато едно ведомство. Начинът на избиране директорите вече от само себе си довежда до заемането на тези постове от хора съвсем неподходящи за тази работа, а системата на тяхното взаимозаменяване унищожаваша напълно дори остатъците от деловитост, които случайно биха могли да се окажат у някого от тях. Кой управлява фактически от името на Съвета на директорите? Големият шат от безотговорни секретари, ревизори и чиновници в Индия-хаус¹⁶⁵, от които, както отбелязва г-н Кемпбел в своя „Проект за управлението на Индия“¹⁶⁶, може би само един единствен е бил в Индия, и то случайно. Ето защо, ако не се смята търговията с протекциите, няма защо и да се говори нито за политическа насока, нито за принципи, нито за някаква система в дейността на Съвета на директорите. Действителният Съвет на директорите, действителният орган за управление на Индия и пр. е постоянната и безотговорна *бюрокрация* — „изчадията на бюрата и фаворитизма“, — които са се настанили на Леденхол стрийт. По този начин огромната империя се управлява от една корпорация, състояща се не от видни патрици, както е било във Венеция, а от стари мухлясали чиновници и от други подобни случайни хора.

Не е чудно след това, че нито едно правителство на света не пише толкова много и не прави толкова малко като правителството на Индия. Докато Източноиндийската компания беше само търговско дружество, тя, разбира се, изискваше най-подробни отчети по всеки въпрос от управителите на нейните индийски фактории; както изисква това всяка търговска фирма. Но когато факториите се превърнаха в цяла империя, а търговските отчети — в купища писма и документи, леденхолските чиновници получиха такъв превес, че директорите и Контролният съвет се оказаха зависими от тях; те успяха да превърнат управлението на Индия в една огромна пишеща машина. В показанията си пред комисията, която забеща заплатите на длъжностните лица, лорд Бартон съобщил, че веднаж е била изпратена депеша, която имала 45 000 страници.

За да получите известна представа как прекарват работното си време в канцелариите на Индия-хаус, ще ви цитирам един откъс от произведението на г-н Дикинсон:

„Когато пристигне от Индия депеша, представят я най-напред в съответната ревизорска канцелария [Examiners' Department]; след това председателите* я обсъждат заедно със завеждащия тази канцелария и съгласуват с него съдържанието на отговора; проекта за отговор те изпращат на министъра по въпросите на Индия¹⁶⁷; всичко това на служебен език се нарича П. С. — предварително съобщение [previous communication]. На този предварителен стадий, наречен П. С., председателите се намират в пълна зависимост от чиновниците. Тази зависимост е толкова голяма, че дори през време на разисквания в Съвета на акционерите след встъпителните бележки на председателя може да се наблюдава жалко зрелище, как той постоянно се обръща към секретаря, който седи до него и му помага да води заседанието, като му шепне, подсказва, прекъсва думите му, като да е някаква кукла; в същото затруднено положение се намира министърът на противоположния край на тази система. Ако в стадия на П. С. се появи някакво разногласие по проекта, то се обсъжда и почти винаги въпросът се урежда с приятелска размяна на мнения между министъра и председателя. Най-после министърът връща проекта за отговор или одобрен, или изменен, след което го изпращат за разглеждане и обсъждане заедно с цялата отнасяща се към него документация в онзи комитет при Съвета на директорите, под чиито контрол се намира канцеларията, занимаваща се с този въпрос; комитетът го приема или изменя и той се предава по-нататък на пленарното заседание на Съвета на директорите, за да бъде подложен там на същата процедура. И едва след това той за пръв път се изпраща на министъра като официално уведомление, а след това отново минава в обратен ред през същите инстанции“¹⁶⁸.

„Когато в Индия се обсъжда някакво мероприятие, съобщението, че е предадено в Съвета на директорите, се смята за отлагане на решението на въпроса за неопределен срок“¹⁶⁹ — твърди Кемпбел.

Спарената и отвратителна атмосфера, създадена от тази бюрокрация, заслужава да бъде заклеймена със знаменитите думи на Бърк:

„Тази порода долни политикани са истински измет на човешкия род. В техните ръце правителствената работа се изражда в най-долен, механически занаят. Добродетелта е чужда на техните нрави. Те изпадат в бяс от всяка постъпка, продиктувана

* Става дума за председателя и вице-председателя на Съвета на директорите на Източноиндийската компания. *Ред.*

само от съвест и чест. Широките, либерални, далновидни възгледи за интересите на държавата те смятат за романтика, а съответстващите на тези възгледи принципи — за фантазия на разстроено въображение. Сметките на калкулаторите ги лишават от способността да мислят. Присмехите на шутове и въжеиграчи ги карат да се срамуват от всичко велико и възвишено. Дребнавостта в целите и средствата е за тях здрав разум и трезвост“¹⁷⁰.

Канцеларските учреждения на Леденхол стрийт и на Кенън роу струват на индийския народ дребната сума от 160 000 л. ст. годишно. Олигархията въвлича Индия във войни, за да създаде занимание на по-младите си синове; плутокрацията я разпродава като на търг, а бюрокрацията от по-нисък ранг парализира нейната система на управление и увековечава злоупотребите като най-необходимо условие за увековечаване на собственото си съществуване.

Законопроектът на сър Чарлс Ууд с нищо не изменя съществуващата система. Тя разширява пълномощията на правителството, но никак не увеличава неговата отговорност.

Написано от К. Маркс на 5 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3824, 20 юли 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

***ИНТЕРПЕЛАЦИЯТА НА ЛЕЙАРД. — БОРБАТА ОКОЛО
ЗАКОНОПРОЕКТА ЗА ДЕСЕТЧАСОВИЯ РАБОТЕН ДЕН**

!
Лондон, петък, 8 юли 1853 г.

Фактическото окупиране на Дунавските княжества и приближаването на отдавна очакваната криза накараха английския печат забележимо да смекчи войнствения си тон; затова не срещна сериозни възражения изказаното от „Times“ в две негови уводни статии подред мнение, че „щом русите не могат да одържат наклонността си към цивилизаторска дейност във варварските страни, за Англия е най-добре да им даде свобода на действие и да не допуска нарушение на мира в резултат на безполезно упорство“.

Упоритият стремеж на правителството да не даде никаква информация по турския въпрос, който е на дневен ред, се прояви в смешния фарс, който се разигра едновременно в двете камари на парламента. В камарата на общините г-н Лейард, знаменитият реставратор на древна Ниневия¹⁷¹, заяви, че има намерение да внесе същата вечер предложение да се даде на камарата изчерпателна информация относно Турция и Русия. След като бе направено това заявление, в долната камара стана следната сцена.

Г-н *Лейард*. — Обявено бе, че запитването си ще направя утре. Вчера през деня получих известие с молба да го отложя до понеделник, 11 т. м. Няма възможност да отговоря веднага и фактически не можах да направя това до днешния ден. За мое изумление оказва се, че аз, без сам да зная това, съм присъствувал зчера в камарата, защото в обявленията за внасяните предложения, отпечатани заедно с резултатите от гласуването, прочетох, че г-н Лейард е отложил интерпелацията си от петък, 8 т. м., за понеделник, 11 т. м.! Такова отнасяне с независими депутати не ми се струва много достойно.

Г-н *Гладстон*. — Не зная кой е дал нареждане или пълномощие да се напечата в информационния бюлетин на камарата забележката за отсрочване на изказването. В едно мога само да уверя многууважаемия депутат: всичко, което е било направено, е направено абсолютно *bona fide**.

Г-н *Лейард*. — Аз бих желал да зная кой е поставил в бюлетина забележката за отсрочване. Какво ви накара да отложите моето изказване за понеделник?

Г-н *Гладстон*. — Неразположението на лорд Дж. Ръсел.

Г-н *Лейард* тогава се съгласи да отложи внасянето на предложението си за понеделник.

Г-н *Дизраели*. — Според мене ние сме свидетели на някаква машинация и правителството трябва да даде обяснение, още повече, че и обсъждането на законопроекта за Индия, противно на уговореното, е отнесено в дневния ред за утре.

След паузата сър *Ч. Ууд* скромно призна, че е виновен и за двете прегрешения но, възползувайки се от внушението на Гладстон, той веднага заяви, че е действувал по отношение на г-н Лейард с *най-добри намерения*.

Обратната страна на медала лъсна в камарата на лордовете, където физическото неразположение на бедния Ръсел във всеки случай нямаше никакво отношение към предложението на маркиз Кланрикард, аналогично на предложението на Лейард. Внасянето на предложението на маркиза също така е било насрочено за петък след неколкократно отсрочки по искане на министрите.

Лорд *Брум* увери камарата, че той не е обсъждал този въпрос с нито един от членовете на кабинета, но смята предложението на лорд Кланрикард, внасянето на което е определено за утре, за крайно неуместно при сегашното положение на нещата. Той ще се обърне по този въпрос към министъра на външните работи.

Лорд *Кларендон* заяви, че той не може, разбира се, да твърди, че в дадения момент подробното обсъждане на въпроса няма да причини вреда или няма да създаде затруднения. Преговорите още продължават, но след неколкократните отсрочвания той смята, че няма право отново да моли своя благороден приятел да си оттегли предложението. Но той си запазва правото в отговора си да му съобщи не повече от онова, което му позволява съзнанието за обществен дълг. Все пак той би желал да попита своя благороден приятел няма ли да се съгласи поне да отложи внасянето на своето предложение до понеделник, защото ще бъде по-удобно раз-

* с най-добро намерение. Ред.

искванията по този въпрос да станат едновременно в двете камари, а лорд Дж. Ръсел се чувствава сега много зле.

Граф *Еленборо*. — Благородният маркиз, който седи насреща, би проявил само здраво благоразумие, ако не само отложи до понеделник внасянето на своето предложение, което е насрочено за утре, но изобщо ако не определя в дадения момент какъвто и да било срок за това.

Лорд *Дерби* изрази учудването си, че благородният маркиз е повдигнал този въпрос, и заяви, че е напълно съгласен с благородния граф (*Еленборо*).

Граф *Грей*. — След заявлението на лорд Кларендон целесъобразността на отсрочването на разискванията трябва да е очевидна за всекиго.

След всичко това маркиз Кланрикард изтегля запитването си.

Граф Фицулям попита автентичен ли е текстът на руския манифест от 26 юни, с който се обявява *свещена война* против Турция.

Граф *Кларендон* отговори, че той е получил този документ от посланика на нейно величество в С.-Петербург.

Граф *Малмсбери*. — В името на високото достойнство на членовете на камарата на лордовете правителството трябва да ги увери, че то има намерение да не допусне, доколкото е в неговите възможности, подобни дебати да се състоят в понеделник в камарата на общините.

Граф *Абърдин* заяви, че той и неговите колеги ще употребят цялото си влияние, за да не допуснат тези дебати.

Резюмираме: първо внушават на камарата на общините чрез измама да отложи дебатите; след това под предлог, че в камарата на общините дебатите са отложени, внушават на камарата на лордовете да постъпи по същия начин, след което „благородните“ лордове решават внасянето на предложението да се отложи *ad infinitum**. Най-после достойнството на „най-благородното събрание на земята“ изисква камарата на общините също да отложи внасянето на предложението *ad infinitum*.

В отговор на запитването на г-н Лийдъл лорд Палмерстон заяви на същото заседание на камарата на общините следното:

„Неотдавнашното спиране на навигацията в Сулинския ръкав на Дунавската делта е било предизвикано от обстоятелството, че водата се е покачила и е излязла от бреговете, поради което силата на течението е намаляла и количеството на тинята по плитките места се увеличило. Трябва да кажа, че вече много години

* за неопределено време. *Ред.*

правителството е било принудено да прави оплаквания по повод на небрежното отношение на руското правителство, владеещо територията, в която е разположена делтата на Дунав, към задълженията си по поддържането на Сулинския ръкав в годно за навигация състояние, макар самата Русия винаги да е признавала, че съгласно условията на Одринския договор това влиза в нейните задължения. Когато устието на Дунав беше част от турската територия, в плитководните места се поддържаеше дълбочина 16 фута, а сега поради небрежността на руските власти тя е намалела там на 11 фута, а и тези 11 фута са се запазили само в малък и тесен фарватер, сведен до такива размери поради наносите от бреговете, образуването на плитчини, както и поради претърпелите корабкрушения и потънали съдове, неизвадени досега от водата. В резултат на всичко това плаването на кораби в неспокойно време и без опитни лоцмани тук е много трудно. Във всичко това намира израз съперничеството на Одеса, където съществува стремж да се пречи на износа на стоки по Дунава и да се насочи този износ по възможност през самата Одеса“.

Изглежда, че английското правителство се надява, че когато Дунавските княжества станат руски, устието на Дунав отново ще се отвори, защото ще изчезне съперничеството на Одеса.

Преди няколко месеца имах случай да отбележа успехите на агитацията във фабричните райони за десетчасов работен ден¹⁷². От тогава движението не се е прекратявало и най-после намери отзвук сред законодателите. На 5 т. м. г-н Кобет, член на парламента от Олдхам, поиска разрешение да внесе законопроект за ограничаване на фабричния труд на 10 часа в първите пет дни от седмицата и на 7½ часа в събота. Разрешено му беше да внесе такъв законопроект. През време на предварителните дебати лорд Палмерстон, увлечен в импровизиране, изтърва явно заплашителните думи, че ако не се намери друг начин за защита на жените и децата, заети с фабричен труд, той ще предложи да се ограничи работното време на машините. Едва успя тази фраза да се откъсне от устата му и против непостояния в мненията си държавник се разрази истинска буря от негодувание, и не само от страна на преките представители на индустриалните магнати, но главно от страна на техните и негови собствени приятели — вигите, на хора като сър Джордж Грей, г-н Лабушер и други. Лорд Дж. Ръсел отведе Палмерстон настрана и след половинчасови частни разговори* трябваше да положи много големи усилия, за да успокои бурята, уверявайки господа депутатите, че „както му се

* преговори. *Ред.*

струва, неговият уважаван приятел е бил съвсем неправилно разбран и че изказвайки се за ограничаване работното време на машините, неговият приятел всъщност е имал предвид да се изкаже *против* такова ограничаване“. Подобни глупави компромиси са хлеб насушний за коалиционния кабинет. При всички обстоятелства *представителите на коалицията* имат право да говорят едно, а да подразбират друго. Що се отнася лично до лорд Палмерстон, нека не забравяме, че този стар донди на либерализма преди няколко години изгони стотици ирландски семейства от своите „имения“ приблизително по същия начин, по който херцогиня Съдърленд се отнесе с членовете на старинните кланове¹⁷³.

Г-н Кобет, който внесе споменатия законопроект, е син на знаменития Уилям Кобет и депутат от същия град, представител на който беше неговият баща. Той е наследил от баща си както депутатския си мандат, така и политическите си убеждения, които поради това, макар да имат независим характер, твърде малко съответствуват на позициите на съвременните партии. Уилям Кобет бе най-талантливият представител или по-вярно основател на стария английски радикализъм. Той пръв разобличи тайната на традиционната борба между вигите и торите, смъкна маската на показан либерализъм от паразитичната олигархия на вигите, поведе борба против земевладелиството във всичките му форми, осмя лицемерната алчност на англиканската църква и нападна плутокрацията в лицето на двата института, които са най-яркото ѝ възплъщение: „старата леди от Треднидл стрийт“ (Английската банка) и „мистер Мъкуърм и К^о“ (кредиторите на държавата)¹⁷⁴. Той предлагаше да се анулира държавният дълг, да се конфискуват църковните имоти и да се отменят всички видове книжни пари. Той следеше как политическата централизация крачка след крачка посяга върху правата на местното самоуправление и осъждаше тези посягателства като нарушение на привилегиите и свободите на английските поданици. Той не разбираше, че това е неизбежен резултат от промишлената централизация. Той предяви всички политически искания, които впоследствие бяха обединени в Народната харта. Но у него тези искания имаха по-скоро характер на политическа харта на дребната промишлена буржоазия, отколкото на промишления пролетарий. Плебей по инстинкти и симпатии, с ума си той рядко излизаше извън рамките на буржоазната реформа. И едва в 1834 г., малко преди смъртта си, след приемането на новия закон за бедните¹⁷⁵ Уилям Кобет започна да се досеща, че съществуващите промишлени магнати са толкова враждебни на народните маси, колкото и лендлордовете, bankerите, държавните кредитори и духовенството на англиканската църква. Така че

ако от една страна Уилям Кобет е предтеча на съвременния чартист, от друга страна и в много по-голяма степен той беше законоренил Джон Бул. Той беше едновременно и най-консервативният, и най-радикалният човек във Великобритания — най-чисто въплъщение на стара Англия и най-смел възвестител на млада Англия. Той смяташе, че упадъкът на Англия започва от периода на Реформацията, а крайната потиснатост на английския народ — от времената на така наречената славна революция от 1688 г. Поради това за него революция не значеше преход към новото, а връщане към старото, не начало на нова ера, а възстановяване на „доброто старо време“. Той не виждаше тъкмо това, че епохата на въображаемия упадък на английския народ точно съвпада със започналия възход на буржоазията, с развитието на съвременната търговия и промишленост и че паралелно с тяхното нарастване се е влошавало материалното положение на народа, а местното самоуправление е изчезвало, отстъпвайки място на политическата централизация. Огромните промени, придружаващи разложението на старото английско общество, като се започне от XVIII век, бяха поразили въображението му и изпълнили сърцето му с горчивина. Но виждайки последствията, той не разбираше причините, не разбираше новите социални сили, които вършеха работата си. Той не виждаше съвременната буржоазия, а виждаше само онази част от аристокрацията, която има наследствен монопол върху държавните длъжности и със законодателството си санкционира всички промени, продиктувани от новите нужди и претенции на буржоазията. Той виждаше машината, но не виждаше скритата сила, която я движеше. Поради това в неговите очи отговорността за всички промени, станали от 1688 г. насам, падаше върху вигите: те бяха според него първопричината за упадъка на Англия и за деградацията на английския народ. Оттук произтичаше фанатичната му омраза към вигите и непрестанните му изобличителни атаки против олигархията на вигите. На това се дължи чудноватият факт, че Уилям Кобет, който беше инстинктивен защитник на народните маси против посегателствата на буржоазията, бе смятан от всички и сам смяташе себе си борец за интересите на промишлената буржоазия против наследствената аристокрация. Като писател той остава ненадминат.

Сегашният г-н Кобет, който продължава в изменилите се условия политиката на баща си, по неволя се снизи до категорията на либералните тори.

„Times“, стареяйки се да компенсира покорността си пред руския цар с удвоена наглост по отношение на английските работници, излиза по повод на предложенията на г-н Кобет с уводна

статия, претендираща за нещо потресающо, но оказала се всъщност пълна глупост. Вестникът не може да отрече, че ограничаването на работното време на машините е единственият начин да се принудят фабричните магнати да се подчинят на съществуващите закони за продължителността на работния ден във фабриките. Но той не може да разбере как така човек със здрав разум, който се стреми да постигне определена цел, може да предлага единственото пригодно за това средство. Съществуващият закон за *10½-часов работен ден*¹⁷⁶, подобно на всички останали фабрични закони, е само фиктивна отстъпка на работниците от страна на властващите класи. И работниците, незадоволявайки се с показната отстъпка, смеят да искат на тази отстъпка да се даде реален характер. „Times“ никога не е чувал нещо по-смешно и екстравагантно. Ако парламентът забрани на собственика да кара своите работници да работят 12, 16 и повече часа, „Англия — заявява „Times“ — ще престане да бъде страна на оководни хора“. Точно така някакъв джентълмен от Южна Каролина, осъден от лондонски съдия за това, че публично набил негър, който бил докарал от Америка, крайно възмутен възкликнал: „Може ли да се нарече свободна страна, в която ти забраняват да набиеш собствения си негър!“ Ако човек постъпва работник във фабрика и сключва със собственика договор, според който продава себе си за шестнадесет или осемнадесет часа в денонощието и се лишава от възможността да спи толкова, колкото е позволено на другите смъртни, намиращи се при по-добри условия, това се обяснява, твърди „Times“,

„с онзи естествен импулс, който постоянно координира предлагането с търсенето и подтиква хората да си избират *най-приятното и най-подходящо за тях* занятие“.

Законодателството, разбира се, не бива да навлиза в областта на *travail attrayant**. Ако вие ограничите работата на машините в определена част от денонощието — да кажем от 6 часа сутрин до 6 часа вечер, — то на същото основание — казва „Times“ — вие можете изобщо да забраните прилагането на машините. Ако гасите газените лампи по улиците с изгряването на слънцето, трябва да ги гасите и нощем. „Times“ не допуска законодателна намеса в частни работи и навярно затова той поддържа запазването на данъка върху хартията, върху обявите и на шемпелната такса за вестниците, за да нанесе вреда на частните работи на своите конкуренти, стремейки се в същото време да получи от парламента облекчаване на собствените си работи

* привлекателния труд. Ред.

чрез отменяване на данъка върху приложенията на вестниците. „Times“ изказва крайното си отвращение към намесата на парламента в свещените интереси на фабричните лордове — интереси, заради които се поставят на карта животът и моралното състояние на цели поколения и в същото време по всякакъв нечестен начин се стреми към най-безцеремонна намеса в работите на каруцарите и собствениците на наемни екипажи, макар че в този случай нищо не е застрашено освен удобството на някои охранени търговци и индустриалци от Сити и може би на джентълмените от Принтинг хаус сквер¹⁷⁷. Досега буржоазните икономисти ни казваха, че главната полза от машините е, че заменяват и съкращават физическия труд и го правят по-малко тежък. Сега „Times“ признава, че при съществуващия класов строй машините не съкращават, а удължават работния ден, че те първо лишават индивидуалния труд от неговите качества, а след това принуждават работника да компенсира качеството с количество. Така работният ден се удължава все повече, към дневната работа се прибавя нощна и този процес се прекъсва само от промишлените кризи, когато на работника изобщо не се дава работа, когато вратите на фабриките се хлопват под носа му и той може или да се наслаждава на пълна почивка, или, ако желае, да се обеси.

Написано от К. Маркс на 8 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3826, 22 юли 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

РУСКО-ТУРСКИТЕ УСЛОЖНЕНИЯ. —
УЛОВКИТЕ И ИЗВЪРТАНИЯТА НА БРИТАНСКИЯ
КАБИНЕТ. — ПОСЛЕДНАТА НОТА НА НЕСЕЛРОДЕ. —
ИНДИЙСКИЯТ ВЪПРОС

Лондон, вторник, 12 юли 1853 г.

Парламентарният фарс, който се разигра в четвъртък миналата седмица, продължи и завърши в заседанието на камарата на общините в петък, на 8 т. м. Лорд Палмерстон поиска г-н Лейард не само да отложи за понеделник внасянето на своето предложение, но изобщо никога вече да не се споменава за това. „Понеделник трябваше да има съдбата на петък“. Г-н Брайт се възползува от случая да поздрави лорд Абърдин за неговата предпазлива политика, а същевременно да му изрази изобщо пълното си доверие.

„Дори ако кабинетът не беше нищо друго освен Дружество за мир¹⁷⁸ — пише „Morning Advertiser“, — и тогава той не би могъл да направи повече, отколкото направи добрият Абърдин, за да окуражи Русия, да обезкуражи Франция, да постави в опасно положение Турция и да дискредитира Англия. Речта на г-н Брайт беше нещо като манчестерски манифест за подкрепа на нерешителните членове на кабинета“.

Старанията на министрите да осуетят питането, което Лейард смяташе да направи, се дължаха на съвсем основателните опасения, че ако това стане, няма да може повече да се крие вътрешното разногласие в кабинета. Турция трябва да се разпадне, за да предотврати разпадането на коалицията. Плановете на Русия срещат най-благоприятно отношение не само от страна на лорд Абърдин, но и от страна на следните министри: херцог Аргайл, лорд Кларендон, лорд Гранвил, г-н Сидни Хърбърт, г-н Кардуел и на „радикалния“ сър Уилям Молсуърт. Казват, че лорд Абърдин веднъж вече заплашвал, че ще подаде оставка. За „енергичната“ партия на Палмерстон (*civis romanus sum*),¹⁷⁹ разбира се, тъкмо

беше нужен такъв предлог, за да отстъпи. Решено бе на константинополския и на с. петербургския дворец да се изпратят тържествени ноти, в които да се предложи „привилегиите, искани от царя за източно-православните, да бъдат дадени и на всички други християни, които живеят във владенията на Турция, чрез гаранционен договор, в който да участвуват великите държави“. Но нали точно такво предложение беше вече направено на княз Меншиков преди заминаването му от Константинопол и както се знае от всички, то не доведе до нищо. Ето защо наистина смешно е да се чака някакъв резултат от неговото повтаряне, още повече, че именно Русия, а сега това е несъмнено, упорито се стреми тъкмо към сключване на договор с великите държави, с други думи с Австрия и Прусия, и това вече не среща прогиводействие. Граф Боул, австрийският министър-председател, е шурей на барон Майендорф, руския посланик, и действува в пълно съгласие с Русия. В същия ден, когато двете партии на коалицията, сънливата и „енергичната“, взеха гореспоменатото решение, във вестник „Patrie“ бе напечатано следното:

„Новият австрийски интернунций в Константинопол г-н фон Брук като първа своя стъпка поиска от Портата да заплати пет милиона пиастри обезщетение и да се съгласи да предаде пристанищата Клек и Суторина. Това искане бе сметнато за подкрепа на Русия“.

Това не е единствената подкрепа, която Австрия оказва на руските интереси в Константинопол. Трябва да се напомни, че когато през 1848 г. на монарсите бе нужно да стрелят срещу своя народ, те създаваха „недоразумения“. Този начин се прилага сега по отношение на Турция. Австрийският консул в Смирна е наредил насила да докарат един унгарец* от английското кафене на борда на австрийски кораб; в отговор на този опит емигрантите убили един австрийски офицер и ранили друг, след което г-н фон Брук поиска от Портата да даде в срок от 24 часа удоволствование¹⁰⁰. Съобщавайки за това, вестник „Morning Post“ в броя си от събота същевременно предава слухове за навлизането на австрийците в Босна. Разбира се, когато представителите на коалиционния кабинет бяха запитани вчера на заседанията на двете камари верни ли са тези слухове, оказа се, че те „още не са получили информация“. Само Ръсел има смелостта да изкаже предположението, че зад тези слухове навярно не се крие нищо друго освен факта на концентрирането на австрийски войски в Петервардайн. Така се изпълнява предсказанието на г-н Татищев, който заяви в

* Коста (арестуван по заповед на консула Векбекер) Ред.

1828 г., че когато се стигне до решителни действия, Австрия алчно ще се улови за своя дял от плячката.

Депеша от Константинопол от 26 миналия месец гласи:

„Поради слуховете, че цялата руска флота е отплувала от Севастопол и се насочва към Босфора, султанът попитал френския и английския посланици готова ли е обединената флота да премине през Дарданелите в случай на демонстрация на русите при Босфора? И двамата посланици отговорили утвърдително. Един турски параход с английски и френски офицери на борда си току-що бил изпратен от Босфора в Черно море за рекогносцировка“.

Първата работа на русите след окупирането на княжествата бе да забранят публикуването на султански ферман, който потвърждава привилегиите на християните от всички вероизповедания, и да спрат излизания в Букурещ немски вестник, който се осмелил да напечата статия по източния въпрос. Същевременно те поискаха от турското правителство да изплати първата вноска от ежегодните плащания, установени при по-раншната им окупация на Молдавия и Влахия през 1848—1849 година. За времето от 1828 г. насам руският протекторат е струвал на княжествата 150 милиона пиастри, без да се смятат огромните щети, причинени от грабежи и разрушения. Англия покриваше разходите на Русия във войните ѝ против Франция, Франция плати войната на Русия против Персия, Персия — войната ѝ против Турция, Турция и Англия — войната ѝ против Полша; Унгария и Дунавските княжества трябва сега да покрият разходите за войната ѝ против Турция.

Най-важното събитие на деня е новата циркулярна нота на граф Неселроде, датирана: С.-Петербург, 20 юни 1853 г. В нея се обявява, че руските войски няма да се изтеглят от Дунавските княжества, докато султанът не се съгласи с всички искания на царя, а английската и френската флоти не напуснат турските води. Тази нота звучи като пряка подигравка с Англия и Франция. В нея се казва:

„Позицията, заета от двете морски държави, е морска окупация и това ни дава право да възстановим равновесието във взаимното положение на страните, като заемем определена военна позиция“.

Обърнете внимание на това, че Безикският залив се намира на 150 мили от Константинопол. Царят държи на своето право да окупира турска територия, опричайки в същото време правото на Англия и Франция да заемат неутрални води без неговото специално разрешение. Възхвалявайки собственото си великодушие и снизходителност, той предоставя на Портата пълна свобода да

избере формата на отказване от своя суверенитет: тя може да направи това „чрез конвенция, сенед или друг взаимнообвързващ договор, или дори чрез подписването на обикновена нота“. Той е убеден, че „безпристрастна Европа“ ще разбере, че Кайнарджийският договор, който даде на Русия правото да покровителствува само православната църква в Стамбул¹⁸¹, е провъзгласил Русия ео ipso* за източен Рим. Той съжалява, че Западът не разбира безобидния характер на религиозния протекторат на Русия в чужди страни. Грижата си за запазване неприкосновеността на Турската империя той доказва с исторически факти — с „истинската умереност, с която той използва през 1829 г. своята победа при Одрин“. В действителност тогава му попречиха да прояви неумереност само жалкото състояние на неговата армия и заплахата на английския адмирал да бомбардира — с разрешение или без разрешение на своето правителство — всеки населен пункт по крайбрежието на Черно море; всичко, което той успя да получи тогава, му се падна само в резултат на „онизходителността“ на западните кабинети и на вероломното разгромяване на турската флота при Наварин.

„През 1833 г. той бе единственият човек в Европа, който спаси Турция от неизбежното ѝ разпокъсване“.

През 1833 г. царят чрез подписването на знаменития Ункяр-Искелесийски договор сключи с Турция *отбранителен съюз*, според който на чужди флоти бе забранено да се приближават до Константинопол.¹⁸² Турция следователно беше спасена от разпокъсване само за да се падне цяла на Русия.

„През 1839 г. той заедно с други държави беше инициатор на редица предложения, провеждането на които с общи усилия спаси султана от опасността неговият трон да бъде заменен от нова арабска империя“.

С други думи през 1839 г. той накара другите държави да вземат върху себе си инициативата за унищожаването на египетската флота и за лишаване от всякаква сила на единствения човек**, който можеше да направи Турция извънредно опасна за Русия и да постигне заменяването на „парадната чалма“ с истинска глава.

„Основен принцип на политиката на нашия августейши повелител винаги е бил стремежът в Истока да се запази колкото е възможно по-дълго *status quo*“.

Това е вярно! Царят винаги е полагал усърдни грижи разлагането на турската държава да стага само под опеката на Русия.

* със самото това. *Ред.*

** Мухамед Али. *Ред.*

Трябва да се признае, че никога досега Изтокът не се е осмелявал да хвърли в лицето на Запада по-издевателски документ. Не случайно негов автор е Неселроде, чието име значи едновременно и коприва, и тояга*. Наистина това е документ, който свидетелствува как е деградирала Европа под тоягата на контрареволуцията. Революционерите могат само да поздравят царя с този шедьовър. Ако това е отстъпление на Европа, то не е просто отстъпление след обикновено поражение, а минаване през *furcae Caudinae*¹⁸³.

Докато английската кралица устройва тържествен прием на руските княгини, а просветената английска аристокрация и буржоазията се кланят в краката на варварина-самодържец, единствен английският пролетариат протестира против безсилието и деградацията на властващите класи. На 7 юли представителите на манчестерската школа устройва голям митинг в полза на мира в Од-Фелоу хол в Халифакс. Кросли, член на парламента от Халифакс, и всички други „велики мъже“ на манчестерската школа специално пристигнаха за този митинг от „града“**. Залата беше препълнена и няколко хиляди души останаха навън. Ернест Джонс (чиято агитация във фабричните райони върви с голям успех, както може да се заключи по големия брой подадени в парламента петиции с искане за издаване на Харта и по нападките на провинциалната буржоазна преса) беше в това време в Дърхам. Чартистите на Халифакс, където Джонс два пъти е бил кандидатирани за камарата на общините и двата пъти е бил избран с гласуване чрез вдигане на ръце¹⁸⁴, го повикват с телеграма и той пристига точно при започването на митинга. Господа манчестерците бяха вече уверени, че ще прокарат своята резолюция и ще се върнат, след като са осигурили на своя добър Абърдин подкрепата на промишлените окръзи, когато ненадейно стана Ернест Джонс и предложи поправка, в която народът се призоваваше към *война* и в която се обявяваше, че докато не бъде установена свобода, мирът е престъпление. Стана ожесточена дискусия, но поправката на Джонс все пак бе приета с грамадно мнозинство.

Членовете на законопроекта за Индия минават един след друг и разискванията почти не отбелязват нищо, което да заслужава внимание, освен пълната несъстоятелност на така наречените „реформатори на Индия“. Да вземем например милорд Джослин, член на парламента, който е натрупал нещо като политически капитал с периодичните си разобличения на съществуващите в Индия

* Игра на думи: «Nessel» — «коприва» (нем.), «rod» — «тояга» (англ.). *Ред.*

** Лондон. *Ред.*

злии и на отвратителното ѝ управление от страна на Източно-Индийската компания. Как мислите, до какво се свеждаха предлаганите от него поправки? До продължение на хартата за Източно-Индийската компания с поне още 10 години. За щастие неговото изказване свърши само с конфуз за самия него. Или друг професионален „реформатор“, г-н Джозеф Хюм, който през дългия си парламентарен живот е успял да превърне дори опозицията в особен начин за поддържане на правителството. Той предложи да не се намалява броят на директорите на Източно-Индийската компания от 24 на 18. Единствената разумна, сега вече приета поправка беше предложена от г-н Брайт: той предложи за назначаваните от правителството директори да се отмени искането да притежават определено количество акции на Източно-Индийската компания — изискване, задължително за директорите, избирани от Съвета на акционерите. Прегледайте брошурите, издадени от Асоциацията за реформи в Индия¹⁸⁵, и вие ще имате чувството, като че сте изслушали дълъг обвинителен акт против Бонапарт, написан общо от легитимисти, орлеанисти, сини и червени републиканци и дори от самите разочаровани бонапартисти. Единствената заслуга на тези брошури досега беше само това, че те привлякоха вниманието на публиката към индийските работи изобщо, а при сегашния електичен характер на тяхната опозиция по-далече те не могат и да отидат. Така, докато подлагат на критика делата на английската аристокрация в Индия, те в същото време изразяват протест против унищожаването на индийската аристокрация, т. е. на индийските князе.

След като английските окупатори се появиха в Индия и твърдо решиха да не я изпускат от ръцете си, не им оставаше нищо друго, освен да унищожат властта на местните князе със сила или с интриги. Оказали се по отношение на тях в същото положение, в което са се намирали древните римляни по отношение на своите съюзници, те тръгнаха по стъпките на римските политици. „Това беше — казва един английски автор — система на охранване съюзници, както ние охраняваме говеда, преди да ги изядем“. След като примамеше в мрежите си съюзниците по метода на древния Рим, Източно-Индийската компания се разправяше с тях по съвсем съвременен начин, както правят това на Чейндж-алли¹⁸⁶. За да изпълняват задълженията си, поети пред Източно-Индийската компания, местните князе трябваше да вземат в заем от англичаните огромни суми с лихварски проценти. Когато затрудненията им достигаха най-високата си точка, кредиторът ставаше неумолим, „винтът се затягаше“ и на князете оставаше или да отстъпят чрез „доброволна сделка“ териториите си на компанията, или да започ-

нат война. В първия случай те ставаха пенсионери на своите узурпатори, във втория — загубваха престола си като изменници. Сега местните държави заемат площ 699 961 квадратни мили с население 52 941 263 души, но те вече не са съюзници, а васали на английското правителство, обвързани от него с разни условия за подчинение, от система на субсидиарни договори и протекторат в различни форми. Общата черта на тези условия е отказване на местните държави от правото на самоотбрана, на самостоятелни дипломатически сношения и на разрешаване на възникващите между тях спорове без намесата на генерал-губернатора. Всички те трябва да плащат дан или в налични пари, или във вид на издържане въоръжени отряди под командата на английски офицери. Въпросът за окончателното поглъщане или анексия на тези местни държави е сега предмет на ожесточени спорове между привържениците на реформи, които обявяват такава анексия за престъпление, и стопанските дейци, които я оправдават като необходима.

Според мен самият въпрос е поставен съвсем неправилно. Що се отнася до местните *държави*, те фактически са престанали да съществуват от момента, когато са се оказали обвързани със субсидиарни договори с Компанията или са попаднали под нейния протекторат. Ако разделите приходите на страната между две власти, неизбежно ще нанесете вреда на ресурсите на едната от тях и на административната система на двете. При сегашната система местните държави изнемогват под двойното бреме на собствената си администрация и налаганите им от Компанията данъци, както и плащания за извънредни военни нужди. Условията, при които им се позволява да запазят привидна независимост, са съвремененно условия на техния непрестанен упадък и пълна невъзможност за каквото и да било подобрене на работите си. Органическото безсилие е основен закон на тяхното съществуване, както и изобщо на всеки организъм, който съществува само защото го търпят. Става дума значи за запазване не на местните *държави*, а на местните *князе* и на техните дворове. И не е ли странно, че именно хората, които високо осъждаха „варварския разкош на английската корона и аристокрация“, сега леят сълзи по повод на разоряването на индийските наваби, раджи и джагирдари¹⁸⁷, които в граматното си мнозинство не могат дори да се похвалят с древността на рода си, защото това са узурпатори от съвсем скорошен произход, издигнати в сана си от английските интриги! В целия свят няма по-омешен, нелеп и детински деспотизъм от деспотизма на тези Шахземановци и Шахрияровци от „Хиляда и една нощ“. Херцог Уелингтън, сър Джон Малколм, сър Хенри Ръсел, лорд Еленборо, генерал Бригс и други авторитетни лица се изка-

заха в полза на запазване status quo. Но на какво се основаваше тяхното мнение? На това, че индийските войски, които се намират под командването на англичаните, трябва да бъдат вмъкнати в малки войни със собствените им съотечественици, за да им се попречи да обърнат оръжието си против европейските си господари; на това, че съществуването на независими държави от време на време създава занимание на английските войски; на това, че наследствените князе са най-раболепните оръдия на английския деспотизъм, че те са пречка за издигането на смели военни търсачи на приключения, с каквито Индия е била и винаги ще бъде така богата; на това, че независимите територии са прибежище за всякакви недоволни и предприемчиви елементи от индийското население. Като оставям настрана всички тези съображения, същността на които, при цялото им многословие, се свежда до това, че местните князе са опора на сегашната гнясна система на английско господство и най-голяма пречка за прогреса на Индия, ще премина към Томас Мъиро и лорд Елфинстън, които поне са хора с голям ум и действително са проникнати от съчувствие към индийския народ. Те смятат, че без местната аристокрация щито една класа на обществото не ще бъде достатъчно жизнеспособна и че свалянето на тази аристокрация няма да издигне, а напротив — ще принизи народа като цяло. Може да се приеме, че те са прави, като се има предвид, че в областите на пряко господство на англичаните коренните жители системно не се допускат на никакви висши длъжности, военни и граждански. Там, където хората са лишени от възможност да достигнат високо положение със собствени усилия, трябва да съществува категория високопоставени по рождение хора, за да се запази в поробения народ поне известна частица собствено величие. Обаче това отстраняване на коренните жители от висшите длъжности на английска територия става възможно само поради запазването на наследствените князе в така наречените независими територии. А една от тези две отстъпки трябваше да се направи на индийската армия, на чиято военна мощ се опира цялото английско владичество в Индия. Мисля, че можем да повярваме на г-н Кемпбел, че местната индийска аристокрация е най-неспособна за заемане на висшите длъжности, че за задоволяване на новите нужди трябва да се създаде нова класа и че „поради съобразителността и възприемчивостта по отношение на знанията, с които се отличават низшите класи, в Индия това е по-лесно да се направи отколкото във всяка друга страна.“¹⁸⁸

Самите местни князе бързо изчезват поради измирането на техните династии. Но от началото на този век английското правителство започна да им разрешава да си назначават наследници

чрез осиновяване или започна да попълва вакантните места с ма-рионетки измежду креатурите на англичаните. Известният генерал-губернатор лорд Далхузи пръв протестира открито против тази система. Ако естественият ход на нещата не се възпираше с изкуствени мерки, нямаше да бъдат нужни нито войни, нито разходи, за да бъдат отстранени местните князе.

Що се отнася до князете, които са на пенсия, онези 2 268 969 л. ст., които английското правителство отпусна за тяхната издръжка от индийските доходи, са много тежко бремѐ за парода, цялата храна на който се състои от ориз и който е лишен от предмети от първа необходимост. Ако тези князе са годни за нещо, то е само да демонстрират монархическа власт в напълно разложен и комичен вид. Вземете например Великия Могол*, потомък на Тимур-Тамерлан¹⁸⁹. На него е определена издръжка от 120 000 л. ст. годишно. Властта му не се простира по-далеч от стените на неговия дворец, в който изпадналите в идиотизъм издънки на царския род, предоставени сами на себе си, се размножават като зайци. Англичаните са иззели от него дори контрола върху полицията в Делхи. Той си седи на своя трон, обръчкано жълто старче, във везани със злато театрални одежди, напомнящи костюма на индийските танцьорки. В тържествени за държавата дни тази позлатена кукла излиза да шорадва сърцата на своите верни поданици. За да бъдат приети от него, чужденците трябва да заплатят такса от няколко гвинси, като за вход за публично представление на някакъв *saltim banque***, а той поднася на гостите си тюрбани, елмази и пр. Разгледани по-отблизо, тези кралски елмази се оказват обикновени цветни стъкълца, доста груба имитация на скъпоценни камъни и така калпаво обработени, че се разпадат на прах в ръцете като сипкава курабия.

Английските търговци заедно с английската аристокрация са вещи в изкуството да развенчават монархията, която те са свели в страната си до конституционно нищожество, а в чуждите страни до етикет без съдържание. И сега радикалите се възмущават от това зрелище!

Написано от К. Маркс на 12 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3828, 25 юли 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* Бахадур-шах II. Ред.

** палячо. Ред.

К. МАРКС

ВОЙНАТА В БИРМА. — РУСКИЯТ ВЪПРОС. — ЕДНА ИНТЕРЕСНА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ПРЕПИСКА¹⁹⁰

Лондон, петък, 15 юли 1853 г.

С последната сухопътна поща от Индия е получено съобщение, че бирманските пълномощници са отхвърлили договора, предложен от генерал Годуин. Генералът им е дал допълнително 24 часа за размисляне, но бирманците след 10 часа си заминали. Изглежда, че третото издание на безкрайната бирманска война става неизбежно¹⁹¹.

От всички военни експедиции, които Англия е предприемала в Изтока, нито една още не е била така безпочвена като експедицията против Бирма. За разлика от северозападната граница не съществува никаква опасност от нахлуване в Индия от страна на Бирма, защото непроходима за войските планинска верига отделя Бенгалия от Бирма. За да водят война с Бирма, управниците на Индия са принудени да стигат до нея по море. Предположението, че е възможно бирманците да нападнат по море, е смешно, както е нелепа и мисълта, че предназначенията за крайбрежно плаване бирмански джонки са способни да противостоят на военните параходи на Източно-Индийската компания. Не се потвърждава с никакви факти и това, че янките проявявали силен стремеж към анексиране на Пегу. Така че не остава никакъв аргумент, освен нуждата да се създаде занимание за разоряващата се аристокрация, необходимостта, както се изрази един английски писател, да се създаде „постоянен работен дом за благородници или нещо като Хемптън-корт¹⁹² в Изтока“. Първата бирманска война (1824—1826), започната през годините на донкихотското управление на лорд Амхърст, макар да продължи само малко повече от две години, увеличи индийския дълг с тринадесет милиона лири стерлинги. Издръжката на сетълментите в Изтока — в Сингалур, на

остров Пенанг и в Малака, — без да се смятат заплатите на войниците, доведе до ежегодно превишение на разходите над приходите със сумата 100 000 лири стерлинги. Територията, отнета от Бирма през 1826 г., струваше значително по-скъпо. Територията на Пегу причини още по-разорителни разходи. Как да се обясни фактът, че Англия, която отбягва най-необходимата война в Европа, каквато сега е войната с Русия, всяка година води най-безразсъдни войни в Азия? Причината за страхливата позиция на Англия в Европа е нейният държавен дълг, докато разходите за воденето на войните в Азия тя стоварва върху гърба на индусите. Но можем да очакваме, че предстоящото намаление на приходите от опиума в Бенгалия, едновременно с разходите за воденето на новата бирманска война ще предизвикат такава криза в индийските финанси, че това ще повлече след себе си по-радикално преобразование на индийската империя от всичко онова, което прокламират в речите и трактатите си английските парламентски реформатори.

Вчера в камарата на общините г-н Дизраели запита министрите не е ли сега, след получаването на последната циркулярна нота на руския кабинет, много подходящ моментът за внасяне интерпелацията на г-н Лейард. Лорд Джон Ръсел отговори, че според него в този момент е по-добре да не изслушваме г-н Лейард, тъй като след публикуването на тази нота по-важно от всякога е да се водят преговори. „Мнението на уважаемия депутат, че преговорите в настоящия момент са стигнали до безизходица, е погрешно“. Изповядвайки на дело Абърдиновото *credo*, лорд Джон се опита същевременно да спаси достойнството на партията *civis romanus sum*¹⁹³ със следното заявление:

„Аз естествено не можах да предполагам, че такъв опитен и прозорлив човек като граф Неселроде ще постави подписа си под документ, в който открито се заявява, че като условие за евакуирането на Дунавските княжества руското правителство поставя изтеглянето на съединените ескадри“.

В дебатите по индийския въпрос, които се водиха след това, г-н Брайт внесе предложение от член девети, който предвижда, че „шестте директори, които не се назначават от короната, трябва да бъдат лица, прекарвали десет години като служители на короната или на Компанията“, да отпаднат думите „като служители на короната или на Компанията“. Поправката беше приета. Характерно е, че през цялото време на дебатите по индийския въпрос нито една от поправките не беше подкрепена от правителството и съответно не бе приета от камарата с изключение на поправката на г-н Брайт. Правителството на мира прави в на-

стоящия момент всичко възможно, за да си осигури entente cordiale* с партията на мира — манчестерската школа, която е противничка на всички видове войни освен войната, която се води чрез балите памук и бюлетините за цените.

Г-н Друен дьо Люис, френският министър на външните работи, който в миналото, при Гизо, служеше като старши книговодител в същото министерство и според мнението на своя началник не притежаваше напълно данните, необходими за тази длъжност, сега се наслаждава до насита на размяна на ноти и циркуляри с граф Неселроде. „Moniteur“ помества във вчерашния си брой отговора на г-н Друен дьо Люис на последното (2-ро) — циркулярно — послание на руския министър¹⁸⁴. Отговорът завършва със следните думи:

„Умереността на Франция сваля от нея всяка отговорност и ѝ дава право да се надява, че всички жертви, принесени от нея за запазване на спокойствието в Изтока, не ще бъдат напразни и че руското правителство ще намери в края на краищата начин да примири своите претенции с върховните прерогативи, които дава на султана неговият суверенитет, и че ще бъдат намерени основи за уреждане без прилагане на сила на спорния въпрос, от разрешаването на който има толкова много заинтересовани“.

В една от предишните си статии споменах, че на времето г-н дьо Вилел направи на Русия предложение за осигуряване неприкосновеността на Отоманската империя чрез гаранционен договор, подписан от всички велики държави.** Това предложение предизвика следния отговор от страна на граф Поцо ди Борго:

„Една обща гаранция по отношение на Отоманската империя, да не говорим за необичайността и неочакваността на този акт, би засегнала придобитите вече от Русия права и принципите, на които те почиват“.

И все пак Русия се съгласи в 1841 г. да участва в такъв необичаен договор¹⁸⁵ и самият Неселроде се позовава на този договор в нотата си от 20 юни (2 юли). Защо се съгласи Русия на това, противно на традиционната си политика? Защото този договор беше не „гаранция за Отоманската империя“, а по-скоро средство за обезвредяване на единствената ѝ тогава жизнеспособна част — Египет, управляван от Мухамед-Али, и защото той беше равносильен, поне по първоначалния си замисъл, на коалиция против Франция.

В днешния си брой, който току-що получих, парижкият вестник „Presse“ помества непубликуваната преписка между покойния генерал Себастиани, френски посланик в Лондон, и ма-

* сърдечно съгласие. *Ред.*

Виж наст. том, стр. 169—170. *Ред.*

дам Аделаида, сестрата на Луи-Филип. Тази преписка хвърля ярка светлина върху дипломатическите отношения от онзи период. Тя доказва неопровержимо, че договърът от 1841 г. първоначално съвсем не е бил замислен от Русия, както твърди Неселроде в нотата си, а напротив — от Франция и Англия против Русия, и че едва впоследствие Русия го превръща в оръдие против Франция. От тази важна преписка преведох толкова откъси, колкото ми позволи времето.

I

Лондон, 12 юни 1835 г.

„Днес имах двучасов разговор с лорд Палмерстон. Останах много доволен от този разговор. Не съм се лъгал, когато Ви уверявах, че той е приятел на крал Леополд и преди всичко голям привърженик на съюза с Франция. Лорд Палмерстон говори нашироко с мен по източните работи. Той смята, че египетският паша е взел решение как да действа. Той би желал Англия и Франция да положат нови усилия, подкрепени от присъствието на техните флоти, за да сплашат Мухамед-Али, а също така нашите посланици в Константинопол едновременно да съобщят на султана, че са получили от своите крале нареждане да го уверят, че ще му бъде оказана помощ против посегателствата на египетския паша, при условие, че не той пръв започне военни действия. Смятам, че това е благоразумен курс и за Англия и Франция би било целесъобразно да го следват. Ние трябва да подкрепим Портата и да не допуснем да бъдат откъснати от нея такива провинции като Египет, Сирия и Келесирия. Русия само чака удобния момент да се притече на помощ на султана, а тази *помощ би била край на Отоманската империя*“.

II

Лондон, 21 април 1836 г.

„В Англия всички партии са единодушни, че е необходимо внимателно да се следи Русия, и партията на торите, струва ми се, проявява в това отношение по-голяма решителност от вигите или поне изглежда по-решителна, защото не я карат да бъде по-сдържана“.

III

Лондон, 6 юли 1838 г.

„Англичаните вярват, че по източния въпрос ще се постигне общоевропейско споразумение. Очакват с нетърпение отговора от Париж. Не смятам, че съм се отклонил с нещо от линията на поведение, която бе определена от краля през време на няколкото му разговори с мен. Щом съгласието бъде постигнато по принцип, въпросът за начина на действие и за позицията на всяка от държавите може да бъде уреждан в зависимост от обстоятелствата. Участието на Русия трябва да се изразява, разбира се, в действия по море.

като това на Франция и Англия, и за да се предотврати всяка опасност, която може да възникне в резултат на действията на флотата в Черно море, трябва да се убеди Русия да изпрати от Балтика своя ескадра, влизаща в обединената флота“.

IV

Лондон, 3 октомври 1839 г.

„Англия не прие руските предложения¹⁹⁶ и лорд Палмерстон ме уведоми от името на правителството, че отказът ѝ се дължи на желанието ѝ да остане вярна на съюза с Франция. Движена от същите чувства, тя се съгласява Мухамед-Али да получи като наследствено владение Египет и част от Сирия с точно определена граница, която трябва да минава от Сен-Жан д'Акр до Тивернадското езеро. Доста усилия трябваше да положим, за да се получи съгласието на английското правителство за тези последни предложения. Не мисля, че подобно споразумение ще бъде отхвърлено от Франция или Мухамед-Али. Източният въпрос се опростява; той ще бъде изчерпан със съдействието на великите сили и на основа на гаранции за неприкосновеността на Отоманската империя. Всички принципи са спазени. Нормите на европейското международно право се разпростират върху Високата Порта. *Премахва се изключителното покровителство на Русия.* Питам се защо републиканската партия във Франция е толкова разположена в полза на Мухамед-Али и защо така горещо защитава неговите интереси. И не можах да намеря друг мотив освен революционния принцип — да се поддържа и поощрява всичко, което може да доведе до сваляне на съществуващите правителства. Струва ми се, че ние в някой случай не бива да попадаме в такава клопка“.

V

Лондон, 30 ноември 1839 г.

„Научих от достоверен източник, че лорд Палмерстон, при докладването си на последното заседание на кабинета за положението на източните работи и за различията между английската и френската политика, е говорил за това с такъв умерен тон и с такова внимателно отношение към съюза между двете страни, че заслужава благодарност от наша страна. Той дори е предложил на вниманието на колегите си система, аналогична на посочената от мен. В заключение той е отстъпил по въпроса за формалностите и се е изказал против политиката на решителни действия и неизбежни усложнения“.

VI

Лондон, 12 декември 1839 г.

„Срещнах се с лорд Палмерстон, защото исках да разбера не мога ли да получа от него някаква информация относно онова, което той неотдавна ми съобщи. Той ми прочете писмо от г. *Неселроде* до руския шарже д'афер, съдържанието на което точно отговаря на онова, което той ми говори. Пристигането на г-н *Брунов* ще ни разкрие тайните замисли на Санкт-петербургския кабинет. Лорд Палмерстон беше очарователен както външно, така и по същество. Той много се радва на възобновяването на приятелските отношения между френския и английския кабинети и на продължаването на съюза. По-

вярвайте ми, аз никак не преувеличавам. Аз му казах съвсем повертелно, че новото положение е точно такова, каквото винаги е желала да го види Франция. И той трябваше да признае това. Княз Естерхази писал на свой шарже д'афер, че е много доволен от маршала* и че той се мъчи сега да върне френския кабинет на пътя на съгласието с Австрия, но че намира краля за неподатлив. Аз напълно допускам това. . . Кралят не се увлича по такива не-реални и отвлечащи настрана планове. Това пиша само за Вас. Безусловно споделям мнението Ви, Ваше кралско височество, че *Русия ще се заплете в собствените си мрежи*“.

VII

Лондон, 18 декември 1839 г.

„Днес сутринта получих от маршала делеша по-странна от обикновено. Това е отговор на писмото, в което му доложих за съобщението, направено от мен на лорд Палмерстон относно впечатлението, което произведе в Париж вестта за новата мисия на г-н Брунов и за нейната цел. Прочетох на лорд Палмерстон *textuellement*** съответния пункт от депешата на маршала. Но в декларацията, която му направих по този повод, аз употребих думи, изразяващи същите идеи, но несъвпадащи с думите на маршала. Сега маршалът, след като достатъчно любезно ме уверява, че между моите думи и неговите изрази не е имало никакво различие, съветва ме да удвоя предпазливостта си и да се постарая да възпроизвеждам в нашите преговори текстуалното съдържание на неговите депеша. Би било голяма грешка от моя страна да виждам в този факт повече от *guerelle allemande****, от тънкост, достойна за *Grec du Bas-Empire*****. . . Маршалът е новак на дипломатическото поприще и аз се боя, че той вижда дипломатическото изкуство в извъртливостта. А всъщност той може да го постигне само с искреност и прямота“.

VIII

Лондон, 3 януари 1840 г.

„Вчера лорд Палмерстон ми беше на обед с целия *Corps Diplomatique******. Той ми каза, че някои министри смятат да искат от парламента допълнителни кредити за военноморските сили, но прибави, че ще помоли колегите си да не се позовават на засилването на френската флота, за да не засегнат съюзника си дори и с най-малък намек. Усилията, които лорд Халънд и лорд Джон Ръсел полагат за запазването на съюза, са достойни за възхищение“.

IX

Лондон, 20 януари 1840 г.

„Лорд Палмерстон ми съобщи проекта за конвенция, който трябва да бъде представен на великите държави и на Портата. . . Това не е конвенция,

* Султ, министър-председател на Франция (1839—1840). *Ред.*

** текстуално, дословно. *Ред.*

*** буквално: немски спор; спор за нищо. *Ред.*

**** грък от времето на Източната Римска империя, византиец. *Ред.*

***** дипломатически корпус, дипломатическо тяло. *Ред.*

която петте велики държави сключват помежду си, а конвенция на тези държави с Портата . . . *Г-н Брунов възразява против такава форма*“ (виж съответното място в нотата на Неселроде от 2 юли т. г. относно руската нинициатива!) . . . „Тази конвенция се състои от преамбул и осем члена. В преамбула е казано съвсем определено и почти дословно следното: тъй като целостта на Отоманската империя е съществено необходима за запазването на мира в Европа, петте държави са готови да ѝ окажат необходимата помощ и да я включат в сферата на европейското международно сътрудничество. А в членовете се урежда въпросът за помощта. . .

Р. С. Току-що научих, че *Брунов и Нойман са крайно недоволни от конвенцията, предлагана от лорд Палмерстон*“.

X

Лондон, 21 януари 1840 г.

„По всичко изглежда, че проектът за конвенция, изработен от лорд Палмерстон, е бил отхвърлен от руския и австрийския пълномощници. Г-н *Нойман* особено се отличава с резкостта и, смее да кажа, с глупостта на претенциите си. Той издава тайните на политиката на своята монархия. Княз *Метерних*, който се стремеше да задържи в ръцете си равновесието на силите, открито изразява омразата си към Русия. Той се ласкаеше от надеждата, че предложенията на Брунов ще бъдат приети безусловно, и както той, така и Брунов бяха разочаровани, когато срещнаха в лорд Палмерстон министър, който искрено желае съюз с Франция и се старее да действа в съгласие с нея“.

XI

Лондон, 24 януари 1840 г.

„Днес имах дълъг разговор с лорд Мелбърн, решителен привърженик на съюза с нашия крал. Той няколко пъти ме помоли да му посоча някакъв начин, по който да може да се съчетаят френските и английските предложения.

Той преценява намеренията на Русия така, както и ние, а на едно съобщение ми каза за *виенския кабинет, че не бива да му се вярва, защото той в края на краищата винаги се оказва предан привърженик на Русия*“.

XII

Лондон, 27 януари 1840 г.

„Обратът, който вземат източните работи, предизвиква у мен тревога. . . Няма съмнение, че Русия води нещата към война и че Австрия я поддържа с всички възможни средства. . . Те са успели да уплашат Англия с „френските планове в Средиземно море“. Алжир и Мухамед-Али са двете средства, които те пускат в ход. . . аз влагам всичките си усилия, за да постигна отхвърляне на предложенията на Брунов, и почти бях успял да постигна целта си, но те узнаха за това и сега Австрия представя предложенията на Брунов за свои собствени. Това е явна измама. Все пак свикано бе съвещание на кабинета за обсъждане на австрийските предложения. Гласовете са се разделили. На едната страна са лорд Мелбърн, лорд Халънд и г-н

Лабушер; на другата — лорд Палмерстон, лорд Дж. Ръсел и лорд Минто. Останалите членове на кабинета се колебаят между двете гледища“.

XIII

Лондон, 28 януари 1840 г.

„Кабинетът току-що обсъди един пункт от проекта на лорд Палмерстон. Той реши, че конвенцията трябва да бъде сключена между шестте, а не между петте (държави), „както предложи г-н Брунов, който не прояви недостиг на усърдие в осигуряването на частните си интереси“ (грижейки се за Османската империя). „Портата няма да се съгласи на конвенция, съставена без нейното участие. А като подписа договор с петте велики държави, тя ще се постави с това под защитата на европейското международно право“.

XIV

Лондон, 28 януари 1840 г.

„Нима политиката и интересите на краля са отдадени в жертва на капризите на г-н Тнер и неговия вестник? Системата, създадена с такива мъки, с такива усилия и запазила се въпреки толкова много трудности в течение на повече от десет години, се обрича на гибел“.

Написано от К. Маркс на 15 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3833, 30 юли 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ВОЕННИЯТ ВЪПРОС. — ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ РАБОТИ. —
ИНДИЯ

Лондон, вторник, 19 юли 1853 г.

Царят не само започна войната, но успя вече да завърши първата си военна кампания. Линията на операциите минава вече не от татък Прут, а по Дунава. А какво предприемат във връзка с това западните държави? Те съветват султана, или по-скоро го принуждават, да смята войната за мир. На действията на самодържеца те отговарят не с топове, а с ноти. Атакуват императора, но съвсем не със силите на двете флоти, а с най-малко четири проекта за преговори. Единият е на английския кабинет, вторият на френския, третият е предложен от Австрия, а четвъртият е съставен набързо от „шурея“ от Потсдам*. Надяват се, че от този *embarras de richesses*** царят ще благоволи да избере най-подходящия за неговите цели проект. Друен дьо Люис в отговора си (втория) на нотата (втората) на граф Несселроде¹⁹⁷ с всички сили се мъчи да докаже, че „не Англия и не Франция първи са направили демонстрация“. Както на кучетата подхвърлят кокали, Русия подхвърля на западните дипломати множество ноти, само за да им достави невинно развлечение, а за себе си да спечели още време. Англия и Франция, разбира се, се хвърлят на примамката. Като не им стига унижението, каквото е самият факт, че се приемат такива ноти, отгоре на това им правят най-миролюбиви коментари, като например поместената в „*Journal de L'Empire*“¹⁹⁸ статия, която, макар да е подписана от г-н де Ла Герониер, е написана по указанията на императора и е редактирана от него. Тази статия дава на Русия

* Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*** излишък от богатства, затруднения поради много голям избор. *Ред.*

право на каприза „да преговаря не на левия, а на десния бряг на Прут“. Втората нота на граф Неселроде статията превръща едва ли не в „опит за помирение“. Това се прави със следните изрази:

„Граф Неселроде говори сега само за морални гаранции и обявява, че те само временно трябва да бъдат заменени с материални гаранции; по този начин той пряко апелира за преговори; при това положение дипломатическият път не може да се смята за изчерпан“.

Вестник „Assemblée National“ — този „руски информатор“ в Париж — иронично поздравява „Journal de L'Empire“ с много закъснялото откритие и изразява само съжалението си, че се е вдигнал много шум за нищо.

Английският печат е изгубил всякакво самообладание.

„Царят никак не е в състояние да оцени учтивостта, проявена към него от западните държави... В отношенията си с другите държави той е неспособен за вежливо държане“.

Така пише „Morning Advertiser“. „Morning Post“ от своя страна не може да се побере в кожата си, че царят толкова малко се тревожи за вътрешните embarras* на своите противници.

„Да се предявява само от дързък каприз искане, което не е неотложно по характера си, и да се прави това без всякакво внимание към състоянието на Европа, готова всеки момент да пламне, значи да се проявява почти невероятна непредвидливост“.

Авторът на статия по въпросите на паричния пазар в списанието „Economist“ намира,

„че хората сега от собствен опит се убедили какви големи затруднения произтичат от това, че най-дълбоките интереси на света“ (т. е. на борсата) „зависят от капризите на един човек“.

И все пак в 1848 и 1849 година бюстът на руския император можеше да се види наред със самия veau d'or**.

Междувременно положението на султана*** с всеки изминат час става все по-тежко и объркано. Финансовите му затруднения растат и от това, че той носи всички тежести на войната, без да се ползува от нито една нейна изгода. Ентузиазмът на народа, ненасочван против царя, се обръща против самия султан. Фанатизмът на мюсюлманите го застрашава с дворцови преврати, докато фанатизмът на източноправославните християни го застрашава с народни въстания. Днешните вестници помест-

* Затруднения. *Ред.*

** Златен телец. *Ред.*

*** Абдул-Меджид. *Ред.*

ват съобщения за насочен против живота на султана заговор, организиран от студенти-мюсюлмани от старотурската партия, която се стреми да постави на престола Абдул-Азиз¹⁹⁹.

Вчера лордовете Бомонт и Малмсбери са поискали в камарата на лордовете от лорд Кларендън да докладва за своите намерения, тъй както френският император не се поколеба да обяви своите. Но лорд Кларендън само кратко съобщил, че Англия е одобрила нотата на г-н Друен дьо Люис, и отбягнал по-нататъшни обяснения, прикривайки се зад обещанието в най-близко време непременно да представи в камарата пълна информация. Когато бил зададен въпросът, вярно ли е, че русите са взели в свои ръце и гражданското управление, и пощенското ведомство в Дунавските княжества, поставени от тях под режима на военна окупация, лорд Кларендън, разбира се, предпочел „да премълчи“ „Ако се съди по прокламацията на княз Горчаков²⁰⁰, той не може да повярва, че това е така“. В отговор на това лорд Бомонт заявил, че Кларендън му изглежда наистина голям оптимист.

На въпрос, зададен в камарата на общините от сър Дж. Уолмсли относно последните безредици в Смирна*, лорд Джон Ръсел отговори, че той действително чул за отвлечането на един унгарски емигрант** от австрийския консул***, но че няма абсолютно никакви сведения, че Австрия е поискала да ѝ се предадат всички унгарски и италиански емигранти. Лорд Джон отговаря на питанията винаги в шеговит тон и така, както му е удобно... Всякога се оказва, че не получава официални съобщения и не е чел във вестниците онова, което по ваше предположение е могъл и е бил длъжен вече да прочете.

„Kölnische Zeitung“²⁰¹ дава в писмо от Виена с дата 11 юли следната информация за инцидента в Смирна.

„Шекиб-ефенди е бил изпратен в Смирна, за да направи следствие за издирването на виновниците за безредиците, през време на които загиня г. Хакелберг. Шекиб получил също така заповед да предаде на Австрия емигрантите от австрийски или тоскански произход. Г-н Браун, шарже д'афер на Съединените щати, водил с Решид-паша преговори по този повод, резултатът от които е още неизвестен. Току-що научих, че убиецът на барон Хакелберг е получил от американския консул в Смирна паспорт, който го прави неприкосновен за турските власти. Този факт показва, че Съединените щати имат намерение да се намесят в европейските работи. Несъмнено е също така, че три американски военни кораба се намират в Босфора при турската флота и че американската фрегата „Къмбърленд“ е донесла на турското правителство 80 000 000 паистри“.

* Вж наст. том, стр. 202. *Ред.*

** Коста. *Ред.*

*** Векбекер. *Ред.*

Каквато и частица истина да има в това съобщение или в другите подобни съобщения, те във всеки случай свидетелствуват за едно — че навсякъде се очаква Америка да се намеси и че част от английската публика дори гледа благоприятно на това. Поведението на американския капитан* и на консула шумно се одобрява на публични събрания и във вчерашния брой на вестник „The Advertiser“.

„Англичанин“** призоваваше американския флаг да се яви в Средиземно море и да засрами „омърсения стар английски флаг“, за да го подтикне към действие.

Резюмираме в няколко думи същността на изгочния въпрос. Царят, недоволен и раздражен от това, че цялата му грамадна империя трябва да се задоволява за своя износ с едно единствено пристанище, при това на море, което през половината от годината е затворено за корабоплаването, а през другата половина е достъпно за нападение от англичаните, прави енергични опити да осъществи плана на своите предшественици — да получи излаз на Средиземно море. Една след друга той откъсва от тялото на Отоманската империя най-отдалечените ѝ части и това ще продължава дотогава, докогато сърцето на тази империя — Константинопол — не престане да тупти. Той периодично повтаря своето нахлуване всеки път, когато дойде до убеждението, че неговите планове по отношение на Турция са застрашени от привидно засилване на турското правителство или от още по-опасните стремежи за освобождаване със собствени сили, проявяващи се сред славяните. Разчитайки на страховитостта на западните държави, той плаши Европа, предявява прекалено големи искания, за да изглежда после великодушен, задоволявайки се с онова, което всъщност от самото начало непосредствено е желал.

От друга страна западните държави, непоследователни, малодушни, подозрителни една към друга, започват с това, че насърчават султана да се съпротивява на царя от страх пред завоевания на Русия, а свършват с това, че принуждават султана да прави отстъпки от страх пред обща война, която ще даде тласък за обща революция. Много слаби и много нерешителни, за да предприемат преобразование на Отоманската империя чрез създаване на гръцка империя или федеративна република на славянските държави, те насочват стремежите си само към запазване на status quo, т. е. на такова състояние на разложение.

* Ингрехем. Ред.

** А. Ричардс. Ред.

което не позволява на султана да се освободи от царя, а на славяните — от султана.

Революционната партия може само да се поздрави с това положение на нещата. Унижението на реакционните западни правителства и открито проявената им неспособност да защитят интересите на европейската цивилизация от посегателствата на Русия не може да не предизвика изцелително възмущение сред народите, които от 1849 г. са обречени да се подчиняват на господството на контрареволуцията. Назряващата промишлена криза ще бъде изострена и ускорена от тези полуизточни усложнения в същата степен, както и от чисто източните усложнения в Китай. Едновременно с покачването на цените на зърнените храни и общото спадане на сделките валутният курс става неблагоприятен за Англия и златото започва да изтича към континента. Между 9 юни и 14 юли златният запас на френската банка е намалял с 2 200 000 л. ст.; което надминава цялата сума на прираста, който е отбелязан през последните три месеца.

Разглеждането на законопроекта за Индия в парламентарния комитет не представлява голям интерес. Характерно е, че представителите на коалиционния кабинет се стремят сега да осуетяват всички поправки и гласуват заедно с горите против собствените си съюзници от манчестерската школа.

Сегашното положение в Индия може да се илюстрира с няколко факта. Апаратът за управление на Индия, който се намира в Англия, поглъща 3% от целия чист доход на Индия, а годишните плащания на лихви по вътрешния дълг и дивиденди на акционерите на Компанията възлизат на 14%, или общо 17%. Като се приспадат тези годишни прехвърляния от Индия в Англия, окло две трети от всички индийски разходи, т. е. около 66% от дохода ѝ, са за *военни цели*, а разходите за *обществени нужди* възлизат на не повече от 2 $\frac{3}{4}$ % от общия доход, или 1% от местните доходи в Бенгалия, 7 $\frac{3}{4}$ % в Агра, $\frac{1}{8}$ % в Пенджаб, $\frac{1}{2}$ % в Мадрас и 1% в Бомбай. Това са официални цифри на самата Компания.

От друга страна около три пети от целия чист доход постъпва от *земята*, около една седма — от *опиума* и повече от една девета — от *солта*. Тези източници на доход общо дават 85% от всички постъпления.

Що се отнася до второстепенните приходни и разходни пера, достатъчно е да кажем, че запазилият се в Мадраското президентство данък *мотурфа*, с който се облагат търговските магазинчета, тъкачните станове, овцете, едрият рогат добитък, разни професии и пр., дава около 50 000 л. ст., т. е. приблизително

толкова, колкото струват ежегодните обеда в Ист-Индия-хаус.

Главната маса на приходите постъпва от земята. Тъй като за разните типове индийско земевладение през последните години е писано много и при това в популярна форма, аз ще се огранича по този въпрос с няколко общи забележки за системите заминдари и райятвари.

Въвеждането на системите заминдари и райятвари е представлявало две аграрни революции, извършени чрез английските укази и противоположни една на друга по характер. Едната бе аристократическа, другата — демократическа, едната е карикатура на английското земевладение, другата — на френската система на селска собственост. Но и двете те са пагубни, защото крият в себе си много големи противоречия, и двете са извършени не в интерес на народните маси, които обработват земята, и не в интерес на онези, които я владеят, а в интерес на правителството, което я облага с данък.

С въвеждането на системата заминдари населението на Бенгалското президентство с един замах е било лишено от наследствените му права върху земята в полза на местните събирачи на данъците, така наричаните *заминдари*. С въвеждането на системата райятвари в Мадраското и Бомбайското президентства претендиращата за собственост върху земята местна аристокрация — мирасдари, джагирдари и пр. — е била сведена заедно с простия народ до положението на владелици на малки площи; обработвани от самите тях в полза на колекторите на Източно-Индийската компания²⁰². Но какво куриозно подобие на английския лендлорд е представлявал този заминдар, който получава само една десета част от дохода, а останалите девет десети предава на правителствените органи. И каква пародия на френския селянин е индийският райят, лишен от каквито и да било постоянни права върху земята и облаган с данъци, променящи се всяка година в зависимост от получената от него реколта. Първоначалната класа на заминдарите, макар че безпощадно и безконтролно е ограбвала безправната маса на бившите наследствени собственици на земята, скоро е изчезнала в резултат на потисничеството на Компанията и нейното място е било заето от търговски спекуланти, на които принадлежат сега всички земи в Бенгалия, с изключение на земите, които са преминали непосредствено под контрола на правителството. Тези спекуланти са създали разновидност на заминдарската система, получила названието *патни* [Patnee]. Те не са се задоволили с ролята си на посредници по отношение на английското правителство и от-

своя страна са създали класа от „наследствени“ посредници, наричани *патнидари*, които пък на свой ред са създали субпатнидари и т. н. Така се е появила завършена иерархия от посредници, която притиска с всичката си тежест нещастния земеделец. Що се отнася до райятите в Мадрас и Бомбай, въведената в тях система бързо се е изродила в система на принудителни полски работи и земята е загубила всичката си ценност.

„Тук земята — казва г-н Кемпбел — би била продадена от колекторите за недобори като в Бенгалия, но обикновено те не правят това по много съществена причина: никой ще иска да я купува“²⁰³.

Така че в Бенгалия имаме съчетание на английското земевладение, на ирландската система на посредничество, на австрийската система, която превръща земевладельца в събирач на данъците, и на азиатската система, според която истинският собственик на земята е държавата. В Мадрас и Бомбай имаме френския селянин-собственик, който в същото време е крепостен и арендатор-изполчар [*metayer*] на държавата. Недостатъците на всички тези разнообразни системи с цялото си бреме лежат на гърба на индийския селянин, който при това не се ползува от нито една от положителните им страни. Подобно на френския селянин райятът е жертва на ограбването на частни лихвари, но той няма никакви наследствени, никакви постоянни права върху земята, каквито има френският селянин. Подобно на крепостния селянин той трябва да обработва земята принудително, но за разлика от крепостния селянин той не е осигурен в случай на крайна нужда. Подобно на използвача той трябва да дели своя продукт с държавата, но държавата не е длъжна да го авансира със средства и инвентар, както е задължена да прави по отношение на използвача. Както в Бенгалия, при *системата заминдари*, така и в Мадрас и Бомбай, при *системата райятвари*, селяните райяти — а те са единадесет дванадесети от цялото индийско население, са подложени на ужасна пауперизация. И ако фактически още не са стигнали ниското равнище на ирландските бедняци арендатори [*cottiers*], те дължат това на индийския климат, защото жителите на южните страни имат по-малко нужда и повече въображение от северняците.

Наред с данъка върху земята трябва да се има предвид и данъкът върху солта. Както е известно, Компанията държи в ръцете си монопола върху солта и я продава три пъти по-скъпа от пазарната ѝ цена. И това става в страна, в която морето, езерата, планините и дори обикновената земя дават предостатъчно този продукт. Ето как описва граф Албемарл прилагането на практика на монопола върху солта:

АНГЛИЙСКИТЕ ЗАВОЕВАНИЯ В ИНДИЯ КЪМ СРЕДАТА НА XIX в.

„Големите търговци на едро купуват от Компанията значителна част от солта за вътрешно употребление в страната по цена по-малко от 4 рупии за *маунд**; след като я смесят с известно количество пясък, добиван обикновено на няколко мили югозападно от Даки, те продават тази смес на втори, или ако държавата се бори за пръв, на трети монополист за по 5—6 рупии. Последният примесва в солта още пръст или пепел и след като по този начин мине през много ръце по пътя си от големите градове до селата, солта увеличава цената си на 8—10 рупии, а примесът нараства до 25—40%. В резултат на това населението плаща за консумираната от него сол от 21 л. ст. 17 шил. и 2 пенса до 27 л. ст. 6 шил. и 2 пенса, или 30—36 пъти повече от заможното население на Великобритания“²⁰⁴.

Като образец на английски буржоазен морал ще посоча защитата, която г. Кемпбел прави на монопола върху опиума на основание на това, че той пречел на китайците да употребяват това средство в много голямо количество, и същевременната защита, която същият прави на монопола върху ракията (лицензиите за продажба на спирт в Индия) на основание на това, че благодарение на този монопол употребата на ракия в Индия се е увеличила необикновено много.

Системата заминдари и райятвари, както и данъкът върху солта, в съчетание с индийския климат, образуват хранителната среда за разпространение на холерата — това опустошително бедствие, което от Индия връхлита западния свят. Поразителен и страшен пример на солидарност на човешките бедствия и злини!

Написано от К. Маркс на 19 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3838, 5 август 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* мярка за насипни тела в Индия, нееднаква в разните райони, средно ожоло 12 кг. Ред.

К. МАРКС

БЪДЕЩИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОТ БРИТАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО
В ИНДИЯ

Лондон, петък, 22 юли 1853 г.

В тази статия смятам да обобщя бележките си за Индия. Как се е установило английското господство в Индия? Върховната власт на Великия Могол бива свалена от неговите наместници. Властта на наместниците бива сломена от маратхите²⁰⁵. Властта на маратхите бива сломена от афганистанците и докато всички воювали против всички, довтасва британецът и съумява да покори всичките. Страна, в която съществуват ежби не само между мюсюлманите и индуците, но и между едно племе и друго, между една каста и друга; общество, стожерът на което се крепи изцяло на особен вид равновесие, обусловено от всеобщо взаимно отблъскване и органична обособеност на всичките му членове — не са ли били обречени такава страна и такова общество да станат плячка на завоевателя? Ако дори нищо не знаехме за миналата история на Индустан, нямаше ли да ни бъде достатъчен важният и безспорен факт, че дори сега Англия държи Индия в робство с помощта на индийска армия, издържана за сметка на Индия? Ето защо Индия не е могла да избегне участието да бъде завладяна и цялата ѝ предишна история не е нищо друго освен история на последователни завоевания, на които тя е била обект. История на индийското общество няма, поне не ни е известна. Онова, което наричаме негова история, е само историята на сменяващите се един друг завоеватели, които са основавали империите си върху пасивната база на това неопказващо никаква съпротива неподвижно общество. Поради това въпросът е не дали Англия е имала право да завладее Индия, а дали ние бихме предпочели Индия да бе завладяна от турците, персите, русите, а не от британците.

Англия има да изпълни в Индия двойна мисия: разрушителна и градивна — от една страна, да унищожи старото азиатско общество, а от друга страна — да заложи материалната основа на западното общество в Азия.

Арабите, турците, татарите, моголите, които едни след други са завладявали Индия, бързо са били *асимилирвани* от коренното население. Според неотменния закон на историята варварите завоеватели сами са се оказвали завоювани от по-високата цивилизация на покорените от тях народи. Британците бяха първите завоеватели, които стояха на по-високо стъпало на развитие, и поради това те се оказаха недостъпни за въздействието на индийската цивилизация. Те я унищожиха, като разрушиха местните общини, изкорениха местната промишленост и нивелираха всичко велико и възвишено в индийското общество. Страниците на историята на английското господство в Индия едва ли говорят за нещо друго освен за разрушение; тяхната градивна работа едва се забелязва зад купищата развалини. И все пак тази работа е започнала.

Политическото обединение на Индия, отличаваща се с по-голяма консолидация и обхващаща по-обширна територия от когато и да било при великите моголи, бе първата предпоставка за нейното възраждане. Това обединение, извършено от английския меч, сега ще бъде затвърдено и установено завинаги от електрическият телеграф. Индийската армия, организирана и дресирана от британския сержант, представляваше *sine qua non**, за да може Индия да се освободи със собствени сили и да престане да служи за плячка на първия чуждестранен завоевател. Свободният печат, за пръв път въведен в азиатското общество и ръководен в повечето случаи от потомци на смесени бракове на индийци с европейци, е нов и мощен фактор за преустройването на това общество. Дори системите заминдари и райятвари, колкото и да са отвратителни, представляват две различни форми на частната собственост върху земята, т. е. опова, за което така жадува азиатското общество. От коренните жители на Индия, на които неохотно и в много нищожни размери се дава образование под английския надзор в Калкута, израства нова категория хора, които имат знанията, необходими за управление на страната, и са се приобщили към европейската наука. Парата направи възможни редовните и бързи съобщения между Индия и Европа, свърза главните пристанища на Индия с всички пристанища на южните и източните морета и по този начин извади Индия от

* *Conditio sine qua non* — необходимо условие. *Ред.*

онова изолирано положение, което беше главната основа на господстващия в нея застой. Не е далеч вече денят, когато чрез съчетанието на железопътни и параходни рейсове разстоянието между Англия и Индия, измервано във време, ще се съкрати на осем дни път и по този начин тази някога легендарна страна действително ще бъде присъединена към западния свят.

Досега господстващите класи на Великобритания само от случай на случай, временно и по изключение са били заинтересовани от развитието на Индия. Аристокрацията е желала да я покори, плутокрацията е искала да я граби, а индустриалните магнати са се стремили да я подчинят на евтините цени на своите стоки. Но сега положението се е изменило. Промислените магнати откриха, че техните жизнени интереси изискват превръщането на Индия в производителна страна и че за тази цел е необходимо преди всичко тя да бъде снабдена с напоителни съоръжения и вътрешни пътища. Индустриалците имат намерение сега да покрият Индия с мрежа от железопътни линии. И те ще направят това, а то ще даде неоценими резултати.

Известно е, че производителните сили на Индия са парализирани от пълната липса на транспортни средства, необходими за превозването и размяната на нейните разнообразни произведения. Никъде в света не може да се срещне такова бедствено състояние на обществото сред природно изобилие, каквото съществува в Индия, и причина за това е липсата на достатъчно средства за размяна. В 1848 г. в комитета на английската камара на общините е било установено, че

„докато в Хандеш зърнените храни са се продавали от 6-до 8 шилинга за квартал, в Пуна те са се продавали от 64 до 70 шилинга за квартал и хората са умирали по улиците от глад, нямайки възможност да получат хранителни продукти от Хандеш, защото глинестите пътища са били непроходими“.

Прокарването на железопътни линии лесно може да бъде използвано за селскостопански цели, а именно за създаване на водохранилища там, където е нужно да се изкопае земя за железопътния насип, както и за снабдяване с вода на местностите, разположени покрай железопътните линии. По този начин може силно да се разшири системата за изкуствено напояване, това *sine qua non* за земеделието в Изтока, и да се предотврати честото повтаряне на глад по тези места, предизвикван от недостиг на вода. От тази гледна точка универсалното значение на железните пътища ще стане очевидно, ако си припомним, че дори в районите, граничещи с планинската верига Гатов, за напоява-

ните земи се плаща три пъти повече данък, че в тях работят десет-дванадесет пъти повече хора и те носят дванадесет до петнадесет пъти повече печалба от ненапоявани земи със същата площ.

Железниците ще позволят да се намалят военният апарат и разходите за неговата издръжка. Полковник Уорън, началник на Форт Уилям, се е изказал в специалния комитет на камарата на общините по следния начин:

„Значението на такива важни условия, като възможността да се получават сведения от отдалечени части на страната след толкова часа, колкото дни и дори седмици са нужни сега за това, възможността за по-кратко време да се изпращат инструкции заедно с войски и припаси, е неоеценимо. Гарнизоните биха могли да се разположат на по-далечно разстояние и в по-здорови места, отколкото е сега, и с това би се запазил животът на много хора, които сега умират от болести. По-малко запаси биха били нужни за разните складове и поради това би било възможно да се избягват загуби от пниенето и разрушителните климатични влияния. Числеността на войските ще може да се намали в същата пропорция, в която ще порасне тяхната ефективност“.

Известно е, че почиващата на самоуправлението организация и икономическата основа на селските общини са разрушени, но тяхната най-лоша черта, а именно разделеността на обществото на еднородни, несвързани помежду си атоми, ги е надживяла. Изолираността на селските общини е породила липсата на пътища в Индия, а липсата на пътища е увековечила изолираността на общините. При такова положение на нещата общината е съществувала на даденото ниско жизнено равнище, без да влиза почти никак в сношения с други общини, без да проявява никакви стремежи към социален прогрес и без да прави никакви усилия, необходими за това. Сега, когато британците прекъснаха самозадоволяващата се *инерция* на селските общини, железните пътища ще създадат нова погребност от сношения и размяна. Освен това

„една от последните на железопътната система ще бъде това, че тя ще внесе във всяко село, през което минава, такова знание за усъвършенствованията и практическите приспособления, въведени в другите страни, и така ще улесни тяхното заимстване, че това ще даде възможност на потомствените, заплашани от селската община занаятчии на Индия, първо, да проявят напълно своите способности, и второ — да попълнят празнините в своите знания“ (Чапман, „Памукът и търговията на Индия“²⁰⁶).

Аз зная, че английските промишлени магнати в стремежа си да покрият Индия с железопътни линии се ръководят само от желанието да поевтинят доставката на памук и други суровини, необходими за техните фабрики. Но щом въведете веднаж машината като средство за придвижване в една страна, която

има желязо и въглища, вие не ще можете да попречите на тази страна сама да произвежда такива машини. Вие не можете да поддържате мрежа от железопътни линии в една огромна страна, без да организирате в нея онези производствени процеси, които са необходими за задоволяването на непосредствените и текущи нужди на железопътния транспорт, а това ще повлече прилагането на машини и в онези отрасли на промишлеността, които не са пряко свързани с железниците. Ето защо железниците ще станат в Индия действителен предвестник на съвременната промишленост. Това е още по-вярно поради факта, че индусите, както признават самите английски власти, имат особена способност да овладяват съвсем нови видове труд и да усвояват знанията, необходими за управляването на машината. Убедително потвърждение на този факт са способностите и вещината в работата, проявявани от индийските механици, които много години вече обслужват парните машини в монетарницата в Калкута, както и трудът на местните жители, които работят при разните парни машини в каменовъглените райони на Хардвар, и други примери. Самият г. Кемпбел, колкото и да е заразен от предразсъдъците на Източноиндийската компания, е принуден да признае, че

„широките маси на индийския народ крият голяма *промишлена енергия*, много способни са за натрупване на капитал, отличават се с математически ум и с необикновени способности за изчисления и за точните науки“. „Интелектът им — казва той — е великолепен“²⁰⁷.

Съвременната промишленост, която ще бъде резултат от прокарването на железопътни линии, ще доведе до разлагане на системата на наследствено разделение на труда, на която почиват индийските касти — тази главна пречка по пътя на прогреса и на могъществото на Индия.

Всичко, което английската буржоазия вероятно ще бъде принудена да извърши в Индия, няма да донесе свобода на народните маси и няма да подобри съществено тяхното социално положение, защото и едното, и другото зависят не само от развитието на производителните сили, но и от това, дали те принадлежат на народа. Но това, което буржоазията непременно ще прави, то е да създава материалните предпоставки за осъществяване както на едната, така и на другата задача. А и кога буржоазията е правела нещо повече? Постигала ли е тя някога прогрес, без да принуждава както отделните хора, така и цели народи да изминат тежък път на кръв и кал, мизерия и унижения?

Населението на Индия не ще може да пожъне плодовете на узряването на онези елементи на новото общество, които пося

в него британската буржоазия, докато в самата Великобритания господстващите сега класи не бъдат изместени от промишления пролетариат или докато самите индуси не станат достатъчно силни, за да се отърсят напълно от английското иго. Във всеки случай ние с увереност можем да очакваме в повече или по-малко далечно бъдеще възраждането на тази велика и интересна страна, благородните жители на която дори в най-низшите си класи, по израза на княз Салтиков, „sont plus fins et plus adroits que les italiens“*, страна, жителите на която уравновесяват дори покорството си с някакво спокойно благородство и въпреки природната си бавност са учудвали английските офицери със своята храброст, страна, която е люлката на нашите езици, на нашите религии и която в лицето на джата ни дава типа на древния германец, а в брамина²⁰⁹ — типа на древния грък.

Не мога да се разделя с темата за Индия без някои заключителни забележки.

Дълбокото лицемерие и присъщото на буржоазната цивилизация варварство се явяват пред очите ни в оголен вид, когато наблюдаваме тази цивилизация не у дома си, където тя приема благоприлични форми, а в колонията, където се проявява без всякакво було. Буржоазията се представя за защитница на собствеността, но извършвала ли е някога някоя революционна партия аграрни революции, подобни на онези, които бяха извършени в Бенгалия, в Мадрас и Бомбай? Не е ли прибягвала тя в Индия — да се изразим с думите на самия лорд Клайв, този велик грабител — към безпощадно изнудване там, където обикновеният подкуп се е оказвал недостатъчен за постигането на нейните грабителски цели? В същото време, когато в Европа тя приказваше за ненарушимата святост на държавния дълг, не конфискува ли тя в Индия дивидендите на раджите, които бяха вложили частните си спестявания в ценни книжа на самата Компания? В същото време, когато тя се сражаваше против френската революция под предлог, че брани „нашата свещена религия“, не забрани ли тя разпространението на християнството в Индия и за да извлече доходи от поклонничеството на пилигримите в храмовете на Ориса и Бенгалия, не превърна ли тя в доходна професия убийството и проституцията в храма на Джагернаут?²¹⁰ Ето какви са тези защитници на „собствеността, реда, семейството и религията“!

Опустошителното действие на английската промишленост върху Индия — страна, която по размери не е по-малка от Европа

* «са по-изтънчени и по-изкусни от италианците» 208. *Ред.*

и има територия от 150 милиона акра — е съвсем явно и то е ужасно. Но не трябва да забравяме, че това действие е само органически резултат на цялата съществуваща сега система на производство. Това производство почива на всесилното господство на капитала. Централизацията на капитала е абсолютно необходима за съществуването му като независима сила. Разрушителното влияние на тази централизация върху пазарите на всички страни е само проявление в гигантски размери на вътрешните органически закони на политическата икономия, които сега действуват във всеки цивилизован град. Буржоазният период на историята е призван да създаде материалната база на нов свят: от една страна да развие световните сношения, основани на взаимната зависимост на цялото човечество, както и средствата за тези сношения; от друга страна — да развие производителните сили на човека и да осигури превръщането на материалното производство в господство над природните сили с помощта на науката. Буржоазната промишленост и търговия създават тези материални условия на новия свят, тъй както геологическите революции са създали повърхността на земята. Едва след като великата социална революция овладее постиженията на буржоазната епоха, световния пазар и съвременните производителни сили и ги подчини на общия контрол на най-напредналите народи, човешкият прогрес ще престане да прилича на онзи отвратителен езически идол, който не желаел да пие нектар иначе освен от черепите на убити хора.

Написано от К. Маркс на 22 юли 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3840, 8 август 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ПОРАЖЕНИЕТО НА ПРАВИТЕЛСТВОТО ПО ФИНАНСОВИЯ
ВЪПРОС. — КОЧИЯШИТЕ. — ИРЛАНДИЯ. —
РУСКИЯТ ВЪПРОС²¹¹

Лондон, петък, 29 юли 1853 г.

На вчерашното заседание на камарата на общините г-н Гладстон внесе резолюция, предвиждаща вземането на мерки за създаването на държавен консолидиран фонд за изплащане облигациите на Компанията за южните морета, които облигации се оказаха необменени въпреки финансовия му проект. С внасянето на тази резолюция г-н Гладстон призна пълния провал на своя план за конверсия. Освен това малко поражение правителството претърпя тежко поражение във връзка със Законопроекта му за Индия. Сър Джон Пакингтън предложи да се внесе допълнение, според което монополът върху солта трябва да бъде отменен, а производството и продажбата на сол в Индия да станат напълно свободни, като само бъдат облагани с акциз или друг някакъв данък. Предложението бе прието със 117 гласа против 107, въпреки отчаяната съпротива на сър Чарлс Ууд, лорд Джон Ръсел, сър Дж. Хог, сър Х. Медък и г-н Лоу (от „Times“). Олигархията, след като успя по въпроса за повишаването на заплатата на председателя на Контролния съвет на 5 хил. л. ст., има намерение сега да увеличи заплатите на безупречните директори на Източно-Индийската компания — от 300 на 1 000 л. ст., а на председателя и подпредседателя на Съвета на директорите — на 1 500 л. ст. Очевидно олигархията предполага, че Индия има същата вълшебна сила, каквато в Индустан се приписва на листата на приказното дърво, което растяло по най-високите върхове на Хималаите — да превръща в злато всичко, което има допир с него; разликата е само в това, че наивният индус се надява да получи злато от сока на листа, а просветеният англичанин се надява да го изстиска от кръвта на индийското население.

В „Хиляда и една нощ“ се разказва за китайския император, който, като се събудил една прекрасна сутрин и се приближил до прозореца, за да се полюбува на двореца на Аладин, бил изумен, че не вижда нищо освен празно място. Той повикал великия си везир и го попитал вижда ли двореца. Великият везир не можел нищо да види и бил учуден не по-малко от императора, който, разгневен, заповядал на стражата си да залови Аладин. Лондонската публика, като се събуди в сряда сутринта, се оказа в положението, много приличащо на положението на китайския император от приказката. Лондон изглеждаше така, като че ли е престанал да е град. Там, където сме свикнали да виждаме нещо, беше и продължава да е празно място. Докато пустинният вид на площадите поразяваше очите, гробната тишина поразяваше ушите. Какво беше станало прочее в Лондон? *Революция на кочияшите!* Кочияшите и техните кеби като по чудо бяха изчезнали от улиците, от своите пиащи, от площадите при железопътните гари. Собствениците на наемни екипажи встанаха против новия закон за кочияшите, против този велик и почти уникален акт на „правителството на всички таланти“. Те бяха в стачка.

Неведнаж е отбелязвано, че британската публика от време на време получава пристъпи на морално усърдие и на всеки шест или седем години нейната добродетел става неудържима, завладява я желанието да се срази с порока. Сега обект на такъв пристъп на морално и патриотично усърдие стана *бедният кеби*. Трябваше да се сложи край на неговите изнудвания, от които страдаха беззащитните дами и дебелият търговци от Сити, а таксата за превоз да се намали от един шилинг на шест пенса за миля. Шестпенсовият морал стана епидемичен. Правителството, в лицето на Фицрой, изработи драконовски закон против кеби, който определя неговите задължения пред публиката и в същото време подчинява заплащането на неговия превоз, „екипажа“ му, конете му и неговата нравственост на законодателно регулиране от парламента. Изглежда, че се е имало предвид насила да се превърне кеби в образец на британска почтеност. Сегашното поколение не може да не създаде поне една добродетелна и безкористна категория граждани и за тази цел бяха избрани кеби. „Правителството на всички таланти“ толкова гореше от желание да приложи своя законодателен шедьовър, че законът за кочияшите, едва минал през камарите, влезе в сила, преди да бяха подготвени поне част от необходимите за това условия. Никой не се погрижи лондонските *кадии* да имат под ръка точните копия на новите правила и таблици за разстоянията и цените; вместо това полицейските съдии получиха в най-обща форма указа-

ния да разрешават всички конфликти, възникващи между кеби и публиката. По този начин в течение на две седмици ние бяхме свидетели на разнообразното и възвишено зрелище на разигралата се пред съдиите непрекъсната борба между цяла армия шестпенсови Хемпденовци²¹² и „свирепите“ кочияши; първите се сражаваха за добродетелта, вторите — за пари. На кеби ден след ден се четяха нравоучения, произнасяха се над тях присъди, пращаха се в затвора. Най-после те се убедиха, че при новата тарифа не могат да внасят на собствениците на екипажите предишния наем. Собствениците и кочияшите се събраха заедно на своята *topps saceg*²¹³ — в Нешънъл-хол в Холбърн, където именно стигнаха до ужасното решение, довело до изчезването за три дни на кочияшите и екипажите им от лондонските улици. Две неща те вече постигнаха: първо, правителството в лицето на г-н Фицрой толкова измени собствения си закон, че почти го анулира; второ, източният въпрос, датският *soup d'état**, лошата реколта и опасността от холерна епидемия изчезнаха пред великата борба между обществената добродетел, която държи да се плащат шест пенса на миля, и частния интерес, който иска да се плащат дванадесет пенса.

„Стачката“ е на дневен ред. През тази седмица стачкуваха 5 000 въглекопачи в северните каменовъглени райони, от 400 до 500 надничари — резачи на корк в Лондон, около 2 000 работници при различни притежатели на товарни кейове по Темза; обявиха стачка и полиците в Хъл, същият опит бе направен от полиците на Сити и от цялата столична полиция и най-после под носа на парламента обявиха стачка зидарите, които работят в капелата Св. Стефан.

„Светът става същински рай за трудещите се, хората добиват цена!“ — възкликва „Times“. В 1849, 1850, 1851 и 1852 години, време, през което търговията непрестанно нарастваше, промишлеността достигна невиждан по-рано подем и печалбите се увеличаваха непрекъснато, работната заплата общо взето остана неизменна, а в повечето случаи дори се задържаше на по-ниското равнище, установило се в резултат на кризата от 1847 г. След като емиграцията причини намаляване на броя на населението, а поскъпването на предметите от първа необходимост изостри апетита на народа, избухнаха стачките, благодарение на които работната заплата се увеличи. И ето че светът стана същински рай за работниците — в очите на „Times“. За да сведат райските условия до земните, фабричните лордове от Ланкашир

* държавен преврат. *Ред.*

образуваха асоциация с цел взаимна поддръжка и обща борба против исканията на народните маси. Но буржоазията не се задоволява да противопостави на обединението на работниците своето обединение и заплашва да прибегне до намесата на закона — закон, продиктуван от самата нея. Как ще се осъществи това може да се съди от следните злобни излияния на вестник „Morning Post“, органа на либералния и любезен Палмерстон.

„Ако между проявите на безнравственост има неща, които особено заслужават да се наказва с *желязна ръка*, това се отнася до системата на стачките... Необходимо е строго и бързо наказване на ръководителите и главатарите на тези съюзи. Не ще бъде никакво нарушение на свободата на продажбата на труд, ако *тези хора бъдат наказвани с бой с тояги*... Глупаво е да се твърди, че това би било посегателство върху свободата на продажбата на труда. Докато онези, които снабдяват пазара на труда, се въздържат от действия, създаващи опасност за интересите на страната, *може да им се предостави* сами да се договарят с работодателите за условията на своето наемане“.

В известни, зависещи от условията граници на трудещите се може да се позволи да си въобразяват, че са свободни контрагенти на производството и че техните договори с работодателите са сключени по взаимно съгласие. Но щом излязат от тези рамки, те открито ще бъдат принуждавани да работят при условия, предписани от парламента, този постоянен обединен комитет на властващите класи против народа. Дълбокомислието и философският ум на Палмерстоновия орган е намерил интересен израз във вечерното откритие, според което „от всички класи на тази страна най-трудно живеят *бедняците от висшите кръгове*“, бедните аристократи, които са принудени да се возят на наети екипажи, а не на собствени карети.

Уверяват ни, че както целият свят изобщо, така и Ирландия стават същински рай за трудещите се в резултат на глада и масовото преселване на населението ѝ. Ако работната заплата в Ирландия е наистина толкова висока, защо тогава ирландските трудещи се на цели маси се прехвърлят в Англия за постоянно заселване отсам „езерото“²¹⁴, докато преди те винаги се връщаха обратно след свършването на полските работи. Ако социалните условия, в които живее ирландският народ, толкова са се подобрили, как се обяснява в такъв случай толкова страшното нарастване на психическите заболявания сред него от 1847 и особено от 1851 г. насам? Погледнете следните данни, взети от „Шести отчет на окръжните углавни и частни домове за умопобъркани в Ирландия“:

	Общ брой на приетите в дома	От тях: мъже	жени
1851 г.	2 584	1 301	1 283
1852 „	2 662	1 276	1 386
1853 „ , март	2 870	1 447	1 423

И това е същата страна, в която знаменитият Суифт, основател на първия дом за умопобъркани²¹⁵ в Ирландия, се съмнявал дали ще може да намери всичко 90 умопомрачени!

Чартистката агитация, възобновена от Ернст Джонс, се развива енергично; на 30 т. м. на Кенингтън-комон, точно на същото място, където стана знаменитото събрание на 10 април 1848 г.²¹⁶, ще се състои на открито огромен митинг на лондонските чартисти.

Г-н Кобет си изтегли Законопроекта за работния ден във фабриките, като даде да се разбере, че смята отново да го внесе в началото на следващата сесия.

Що се отнася до перспективите за английските финанси и за Англия като цяло, „Manchester Guardian“ в уводна статия от 27 т. м. потвърждава напълно моите предварителни предположения, пишейки следното:

„Може да се каже, че рядко някога нашата търговска атмосфера е била толкова наситена с елементи на неувереност, които могат да предизвикат *безпокойство*. Умишлено употребяваме този мек термин. Във всеки период преди отменяването на житните закони и преди общото възприемане на политиката на свободната търговия ние бихме употребили по-силен израз — *сериозна тревога*. Тези елементи са, първо, очакваната лоша реколта, второ, отливът на злато от хранилищата на банката и, трето, голямата вероятност да има война“.

Последната от конституциите от 1848 г. бе унищожена в резултат на *coup d'état*, извършен от датския крал. На страната е дарена конституция в руски дух и по силата на отменяването на *Lex Regia* Дания е обречена да стане руска провинция²¹⁷. В една от следващите си кореспонденции ще характеризирам положението в тази страна*.

„Нашата политика е насочена към това през следващите четири месеца да не се случи нищо и аз се надявам, че ще успеем в това, *защото хората изобщо казано предпочитат би изчакват*. Но петият месец трябва да бъде богат със събития“.

Така писа на 28 ноември 1828 г. граф Поцо ди Борго на граф Неселроде и граф Неселроде действа сега по същото пра-

* Виж наст. том, стр. 247—248. *Ред.*

вило. След като допълни военното окупиране на Дунавските княжества със слагане ръка на тяхното гражданско управление и изпраща една войскова част след друга в Бесарабия и Крим, Русия същевременно наемна на Австрия, че посредничеството ѝ може би ще бъде прието, а на Бонапарт даде да се разбере, че неговите предложения може би ще бъдат посрещнати благоприятно от царя. На министрите в Париж и Лондон бе нарисувана приятна перспектива: Николай най-после милостиво е благоволил да приеме техните извинения. Европейските двореци, подобно на султанки, със замряло сърце чакаха на кого от тях ще хвърли кърпичката си великодушният повелител на всички правверни. След като ги държа така в състояние на напрегнато очакване редица седмици или дори месеци, Николай изведнаж обяви, че нито Англия, нито Франция, нито Австрия, нито Прусия не трябва да се намесват в неговия конфликт с Турция и че само той единствен може да води преговорите с нея. Очевидно той отзова своето посолство от Константинопол именно за да улесни същите тези преговори с Турция. И докато той обявява, че великите сили не бива да се намесват в работите на Русия, представителите на Франция, Англия, Австрия и Прусия, както научаваме, си губят времето на съвещанието във Виена, измисляйки проекти за разрешаването на източния въпрос, при което нито турският, нито руският посланици участвуват в тези смешни преговори. На 8 юли султанът назначи кабинет от привърженици на войната, за да се избави от състоянието на въоръжено примирие, но лорд Редклиф го принуди още същата вечер да освободи този кабинет. Това толкова е лишило султана от самообладание, че той имал намерение да изпрати в С.-Петербург австрийски куриер, за да попита царя няма ли да възобнови преките преговори. От връщането на този куриер и от отговора, който той ще донесе, ще зависи дали самият Решид-паша ще отпътува за С.-Петербург. От С.-Петербург той ще трябва да изпрати в Константинопол проект за нови ноти; тези нови ноти след това ще бъдат върнати обратно в С.-Петербург и нищо няма да бъде решено, докато последният отговор не се върне отново от С.-Петербург в Константинопол. А до тогава ще настъпи петият месец и икаква флота няма да може да влезе в Черно море. Царят тогава ще презимува преспокойно в Дунавските княжества, където той покрива разходите си със същите дългови книжа, които и досега циркулират тук от времето на предишните му окупации, като се започне от 1820 г.

Известно е, че сръбският министър Гарашанин бе отстранен от поста си по настояване на Русия. Насърчена от тази първа победа, Русия настоява сега за оставката на всички антируски на-

строени офицери. Предвижда се тази мярка да бъде приложена и спрямо царуващия княз Александър, за да бъде той заменен от Михаил Обренович, послушно оръдие на Русия и на руските интереси. Стремейки се да избегне тази беда, а отчасти действайки под влиянието на Австрия, княз Александър взе курс против султана и заяви, че желае да запази строг неутралитет. Парижският вестник „Presse“ описва по следния начин руските интриги в Сърбия:

„На всички е известно, че руското консулство в Оршова — едно западнано селище, в което не живее нито един руски поданик, но което е разположено в самото сърце на сръбското население — владчи доста жалко съществуване, но все пак в настоящия момент е гнездо на московската пропаганда. Съдебното следствие е установило, че Русия има пръст както в Браилското дело от 1840 г., така и в делото на Йоан Лутцо от 1850 г., а също така и в неотдавнашното дело по арестуването на четиринадесетте руски офицери, което стана причина за оставката на правителството на Гарашанин. Известно е също така, че княз Меншиков по време на пребиваването си в Константинопол е кроял чрез своите агенти подобни интриги в Брусар и Смирна, както и в Солун, Албания и Гърция“.

Няма по-характерна черта на руската политика от това традиционно постоянство не само в целите, но и в начините на тяхното постигане. В сегашния източен въпрос няма нито едно усложнение, нито едни преговори, нито една официална нота, които да не носят печата на повторението на известни вече страници от историята.

В сегашните си претенции към султана Русия може да се позове само на Кайнарджийския договор, макар че този договор не дава на царя протекторат над неговите едновеерци, а само му даде право да построи църква в Стамбул и да апелира за милосърдието на султана по отношение на християнските му поданици. Това бе съвсем правилно отбелязано от Решид-паша във възраженията, които прави на царя в нотата си от 14-то число. Но още в 1774 г., когато се е подписвал този договор, Русия е имала намерение рано или късно да го изтълкува в смисъла, в който той бе изтълкуван в 1853 г. Тогавашият австрийски интервунция при Отоманската Порта барон Тугут пише в 1774 г. до своя двор:

„Отсега нататък Русия ще може винаги, когато сметне момента за благоприятен, и без особени предварителни приготовления да изпрати от пристанищата си в Черно море десант против Константинопол. В такъв случай без съмнение ще бъде приведен в изпълнение заговор, предварително подготвен заедно с главите на православната църква, и на султана няма да остане нищо друго освен при първата вест за приближаването на русите да напусне двореца си и да бяга във вътрешността на Азия, като предостави трона си в Европейска Турция на по-опитен владетел. Щом бъде завладяна столи-

цата, терорът и ревността подкрепя на православните християни без съмнение лесно ще осигурят преминаването под руския скиптър на целия Архипелаг, крайбрежията на Мала Азия и Гърция до бреговете на Адриатика. Владението на тези така щедро надарени от природата страни, с които по богатство и плодородие на почвата не може да се сравни никоя друга част на света, ще доведе Русия до такова могъщество, което ще затъмни всички чудеса, разказвани от историята за великолепието на древните монархии.“

Още в 1774 г., както и сега, Русия се е опитвала да съблазни амбициите на Австрия с перспективата за присъединяването на Босна, Сърбия и Албания към нея. Същият барон Тугут пише за това следното:

„Такова разширяване на границите на Австрия не би предизвикало завист от страна на Русия. Причината за това е, че едно присъединяване на Босна, Сърбия и пр. от Австрия, което при други обстоятелства би значело много за Русия, би било за нея доста безразлично, ако в нейни ръце попадне останалата част от Отоманската империя. Защото жителите на тези провинции са почти изключително мюсюлмани и православни: първите не биха били търпени тук като постоянни жители, а последните, като се има предвид близкото съседство на Източната Руска империя, не биха захъснели да се преселят в нея; а и да останат на мястото си, неверността им към Австрия би била причина за продължителни безредици. Така че разширяването на територията, но без вътрешно засилване, не само не би направило по-силна властта на австрийския император, но би допринесло за нейното отслабване“.

Когато искат да посочат традиционната политика на Русия изобщо и по-специално нейните планове по отношение на Константинопол, политиките обикновено споменават завещанието на Петър I²¹⁸. Но те биха могли да отидат и по-далеч в историята. Преди повече от осем века Святослав, тогава още езически велик княз на Русия, събрал боярите си и им заявил, че „под владичеството на Русия трябва да премине не само България, но и гръцката империя в Европа, както и Бохемия и Унгария“. Святослав завладел Силистра и застрашавал Константинопол в 968 г., тъй както Николай в 1828 г. Скоро след основаването на руската империя династията на Рюриковци преместила столицата си от Новгород в Киев, за да бъде по-близо до Византия. В единнадесети век Киев подражавал във всичко на Константинопол и бил наричан *втори Константинопол*; в това име са намерили израз вековните стремежи на Русия. Религията и цивилизацията на Русия са от византийски произход и нейният стремеж да подчини Византийската империя, която се намирала тогава в също такова състояние на упадък, в каквото се намира сега Отоманската империя, е бил много по-естествен от стремежа на германските императори да завладеят Рим и Италия. Ето защо еднообразието на целите на руската политика е обусловено от нейното историческо минало, от географското ѝ положение, от необходимостта

за нея да има открити пристанища в Архипелага, както на Балтийско море, ако иска да валази върховенството си в Европа. Но традиционните похвати, с които Русия преследва целите си, далеч не заслужават онова възхищение, с което се отнасят към тях европейските политици. Ако успехът на тази традиционна политика е доказателство за слабостта на западните държави, еднообразието и шаблонността на тази политика свидетелствуват за вътрешното варварство на Русия. На кого не би изглеждало куриозно, ако Франция пожелаеше да основава политиката си на завещанието на Ришельо или на капитуларите на Карл Велики?²¹⁹ Ако се разгледат най-знаменитите документи на руската дипломатия, стига се до заключението, че колкото и тънко, хитро, изкусно и ловко да е умеела тя да намира слабите страни на европейските монарси, министри и дворове, при цялата ѝ мъдрост тя е стигала до провал всеки път, когато е трябвало да разбере историческите движения на самите западноевропейски народи. Княз Ливен прояви съвсем вярно разбиране за характера на добрия Абърдин, когато разчиташе на неговата отстъпчивост по отношение на царя, но той направи груба грешка в преценката си за английския народ, когато предсказваше продължаването на господството на торите в навечерието на разгърналото се през 1831 г. движение за реформи. Граф Поцо ди Борго е имал съвсем правилно мнение за Карл X, но е преценявал съвсем погрешно френския народ, когато е съветвал своя „августейши повелител“ да влезе в преговори за подялбата на Европа с този крал пред самото му изгонване от Франция. Руската политика с традиционните си интриги, хитрости и уловки може да улови в мрежите си европейските дворове, които сами са изцяло традиция на миналото, но тя е съвсем безсилна против революционните народи.

В Бейрут американците са измъкнали още един унгарец от ноктите на австрийския орел. Приятно е да се наблюдава, че американската намеса в европейските работи започва именно от източния въпрос. Освен търговското и военно значение, което има Константинопол поради своето местоположение, съществуват още редица други, исторически съображения, които правят въпроса за владението на този град предмет на постоянен горещ спор между Изтока и Запада. А Америка е най-младата и най-енергичната представителка на Запада.

Константинопол е вечен град, той е Рим на Изтока. Западната цивилизация и източното варварство при господството на старите гръцки императори, източното варварство и западната цивилизация при господството на турците така тясно са се пре-

плели, че този център на теократичната империя е станал сериозна прерада за европейския прогрес. Когато гръцките императори са били изтласкани от иконийските султани²²⁰, духът на старата Византийска империя е надживял тази смяна на династиите и ако султанът някога бъде заместен от царя, Bas-Empire* ще се възроди отново; тогава тя ще оказва още по-деморализиращо влияние отколкото при старите императори и ще стане по-агресивна сила отколкото при султана. Царят би дал на византийската цивилизация онази опора, която векове наред са давали на императорите на Източната Римска империя руските търсачи на приключения, които са образували corps de garde** на техните въоръжени сили. Борбата между Западна Европа и Русия за владението на Константинопол включва и въпроса, дали византизмът ще падне пред западната цивилизация, или антагонизмът между тях отново ще оживее в по-ужасни и насилствени форми от когато и да било преди. Константинопол е златният мост между Изтока и Запада и западната цивилизация подобно на слънцето не може да обиколи света, без да мине през този мост; а този мост не може да се мине без борба с Русия. В ръцете на султана Константинопол е само залог, даден за временно владение до поискването му от революцията и сегашните номинални власти на Западна Европа, които от своя страна виждат на бреговете на Нева последната опора на своя „ред“, не могат да направят нищо друго освен да оставят въпроса нерешен дотогава, докато Русия не се озове пред лицето на истинския си противник — революцията. Революцията, която ще събори западния Рим, ще победи и демоничното влияние на източния Рим.

Онези от читателите, които са запознати със статите ми за революцията и контрареволуцията в Германия, написани за „Tribune“ преди около две години²²¹, и които желаят да получат нагледна представа за революцията, нека погледат картината на г-н *Хазенклевер*, изложена сега в Кристалния дворец в Ню-Йорк; тя изобразява връчването на работнически петиции на градските власти в Дюселдорф през 1848 г. Онова, което писателят можеше само да анализира, големият художник е възпроизвел с целия му драматизъм и жизнена сила.

Написано от К. Маркс на 29 юли 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3844, 12 август, 1853 г.

Оригиналът на английски

Подпис: Карл Маркс.

* Източната Римска империя, Византия. *Ред.*

** гвардейския корпус. *Ред.*

К. МАРКС

*В КАМАРАТА НА ОБЩИНИТЕ. — ПЕЧАТЪТ ПО ИЗТОЧНИТЕ РАБОТИ. — ЦАРСКИЯТ МАНИФЕСТ. — ДАНИЯ

Лондон, вторник, 2 август 1853 г.

Файтонджиите отново се появиха по улиците на Лондон. Миналата събота кеби се отказаха от своята система на пасивна съпротива. Същевременно парламентът продължава да унищожава великия акт на сегашната си сесия и да премахва крачка след крачка всякакъв casus belli между кеби и камарата на общините*.

В петък мина на последно четене законопроектът за Индия, след като предложенията на правителството за повишаване заплатите на членовете, председателя и подпредседателя на Съвета на директорите бяха отхвърлени и заплатите на директорите бяха сведени до 900 л. ст., а на председателя и подпредседателя на 1000 лири стерлинги. Специалното заседание на Съвета на акционерите на Източно-Индийската компания, състояло се миналия петък, е представлявало много мрачно зрелище. Унилите възклицания и речи ясно са издавали опасенията на достойните собственици акционери, почувствуващи, че добрите времена, когато индийската империя беше тяхна собственост, явно са минали. Един почтен джентълмен заявил, че смята да внесе на разглеждане в камарата на общините резолюция, която отхвърля сегашния законопроект и обявява от името на акционерите и директорите, че те се отказват от ролята, която им определя правителственото мероприятие. Стачка на почтените директори и акционери на Източно-Индийската компания! Наистина, какво поразително зрелище! Английската камара на общините с отменяването на монопола на Компанията върху солта направи първата крачка към

* виж наст. том, стр. 234—235. *Ред.*

установяване на своето непосредствено управление върху финансите на Индия.

Вчера на заседанието на парламентарния комитет мина законопроектът за морските доброволци от крайбрежната служба. Целта на това мероприятие е да създаде съединение от около 10 000 души, което всяка година ще преминава четириседмично военно обучение по охраната на британските брегове. Както и при службата в милицията тези доброволци ще получават възнаграждение от 6 лири стерлинги. Тяхната служба ще се ограничава с пет години в мирно време и шест в периоди на военна опасност. През време на службата си те ще получават заплатата като матроси 1-ва степен, а през последната година — допълнително по два пенса дневно. В мирно време те не трябва да бъдат отдалечавани от брега на по-голямо разстояние от 50 левги*, в период на военна опасност — на по-голямо разстояние от 100 левги.

Законопроектът за земевладелците и арендаторите също мина снощи на трето четене. Направена беше една важна поправка в полза на арендаторите, именно — забранява се на земевладелците да изземват и продават реколтата на арендатора на зелено.

Г-н Кобден издаде брошура за произхода на бирманската война²²².

Страхът от слаба реколтата във Франция е толкова голям, че правителството на Луи-Бонапарт се е договорило със синдиката на парижките хлебари за малко намаление на цените на хляба през първата половина на август, въпреки непрестанното покачване цената на брашното на Halle aux blés**. По-късно хлебарите трябва да получат компенсация от покачване на цените.

„Това — пише „Economist“ — е заговор на френското правителство, който цели с измама да вдъхне увереност във френския народ, че реколтата не е така лоша, както е в действителност“.

Всеки ден в колоните на печата се появяват голямо количество противоречиви съобщения по източните работи, фабрикувани във Виена и Берлин, отчасти от руските агенти с цел да се заблуди френската и английската публика относно действията на Русия, отчасти по специални поръчки от Париж с цел за борсови спекулации. Но заслужавало внимание, ако този орган на „Morning Post“, би заслужавало внимание, ако този орган на Палмерстон не злоупотребяваше така често с подобни заплахи, към които той прибегва днес, за да си ги вземе обратно утре.

* Една морска левга е равна на 5,56 км. *Ред.*

** житния пазар (в Париж). *Ред.*

„Или до 10 август въпросът ще бъде цялостно разрешен по мирен начин, или съединените ескадри ще получат заповед да навлязат в Босфора, а може би и в Черно море. Гърпеливите преговори ще бъдат заменени с енергични действия и страхът пред опасността няма да пречи вече да се употребят действителните средства, които могат да станат необходими в името на сигурността. Ако царят приеме направеното му в настоящия момент предложение, първото условие ще бъде *незабавното* евакуиране на Дунавските княжества“.

„Morning Post“ твърди по-нататък, че представителите на Англия, Франция, Австрия и Прусия* на 24 юли са постигнали съгласие относно пунктовете на един *ултиматум*, който незабавно е бил изпратен в С.-Петербург²²³. Това твърдение обаче противоречи на последните заявления на лорд Кларендон и на лорд Джон Ръсел, които споменаха само за обща нота на Франция и Англия. При това то се игнорира напълно от френския печат. Но така или иначе то значи най-малкото, че в министерския кабинет партията на Палмерстон е предявила ултиматум на добрия Абърдин, на който той трябва да отговори до 10 август.

Смята се изглежда, че съвещанията във Виена и Константинопол не са достатъчни, защото от „National Zeitung“²²⁴ научаваме, че сега ще има съвещание в Берлин. За да осигури на това съвещание необходимия „материал“ за обсъждане, руският император е благоволил да заяви, че при цялата си готовност да се откаже от окупацията на Дунавските княжества като материална гаранция, обезпечаваша интересите на неговите едноверци, той сега е принуден да задържа княжествата като гаранция за възстановяването на разходите, свързани със сегашната окупация. Докато княз Горчаков обяви в своите прокламации, че Русия се задължава да се въздържа от каквато и да било намеса в прерогативите на законните власти в княжествата, царят издава указ, с който се забранява на държавните глави на Молдавия и Влахия да плащат каквато и да било дан на турското правителство или да поддържат каквито и да било отношения с него. Като получил това нареждане, князът на Влахия уведоми руския консул в Букурещ, че той вече е изпратил на султана паричната дан, на което консулът отговорил: *c'est de l'argent perdu***; това значи, че князът ще трябва отново да плати тази сума на Русия.

Вестник „Patrie“ във вчерашния си брой съобщава, че трима от най-влиятелните молдавски боляри със специално разрешение на княза са заминали от Яш за Петербург, за да направят пред царя изложение относно поведението на руските войници, които, в нарушение на тържественото обещание, дадено на Портата, се

* Уестморленд, Буркене, Буол-Шауенщайн и Арним. *Ред.*

** Това са загубени парн. *Ред.*

държат в Дунавските провинции като в завоювана страна, и вършат там безкрайни актове за изнудване. Без съмнение русите не могат да бъдат обвинени, че преследват в княжествата някакви пропагандни цели чрез спечелване на популярност.

Русия продължава да се въоръжава, като афишира това така открито както и досега. Вестник „Hamburger Nachrichten“²²⁵ публикува следния манифест на императора, издаден в Петербург на 23 юли:

„Ние по божия милост, Николай I с манифеста си от 1 (13) август 1834 г. установихме ежегодните частични държавни войнишки набори, въз основа на който заповядваме:

1. За попълване на сухопътните войски и флотата да се свика десети частичен войнишки набор от губернните в източната част на Империята, като се смятат по 7 новобранци на 1 000 души съразмерно със свикания през 1852 г. набор в западните губернии.

2. Независимо от това да се повикат от източните губернии по 3 новобранци на 1 000 като част от числото 6 души, представени в по-малко от тази част на страната в сравнение със западната при предишните набори.

3. От губернните Псковска, Витебска и Могилевска, които с манифестите от 31 октомври 1845 г. и 26 септември 1846 г. по случай прибирането на реколтата бяха освободени от даването на новобранци, да се повикат през 1853 г. по трима новобранци на 1 000 души. От евреите във Витебска и Могилевска губернии да се повикат, както и от евреите в другите губернии, по 10 души на 1 000.

4. Наборът да започне от 1 ноември и да завърши на 1 декември.

Даден в Санкт-Петербург.

Николай I“

Манифестът е допълнен от два указа, в които се определят подробностите по свикването на този нов и извънреден войнишки набор. Съгласно втория указ освен в гореизброените губернии набор ще бъде свикан и от едноворците²²⁶ и гражданите в губерниите Киевска, Подолска, Волинска, Минска, Гродненска, Виленска и Ковненска.

Кореспондентът на вестник „Hamburger“ съобщава следното:

„Въоръжаването в империята продължава непрекъснато. Запасните батальони на 4-ти пехотен корпус се съсредоточават близо до Тула. Научаваме от заповедта по една войскова част, че гвардията и гренадерите както преди се намират в лагерите при Красное село и близо до Пудоста, недалеч от Гатчино. Маневрите на тези два корпуса, които броят 100 000 души, продължават“.

Стокхолмският вестник „Post Zeitung“ в броя си от 16 юли съобщава, че руският император е издал заповед да се въоръжи и снабди с припаси Балтийската флота, която се състои от 20 линейни кораба и 15 фрегати. „Kölnische Zeitung“ от 29 юли пише:

„Предсрочното връщане на датско-шведската флота, преди да завърши маневрите си, се обяснява с това, че командувашият е получил заповед незабавно да откара корабите за ремонт в Балтийско море“.

Днес както френските вестници, така и вестник „Morning Chronicle“ поместват телеграфна депеша от Виена с дата 3 юли, в която се съобщава, че Америка е предложила на Портата парична помощ и действена поддръжка.

Впечатлението, което прави на умовете на континенталната публика заплашителната позиция на Русия в съчетание с предизвикващите тревога изгледи за реколтата, бе най-ярко отразено от списание „Economist“ със следните думи:

„Царят отново извика на живот революционните стремежи и надежди в Европа; четем за заговори в Австрия, за заговори в Италия, за заговори във Франция. Тук започват повече да се страхуват от нови революционни безредици отколкото от обявяването на войни от правителствата.“

Един много добре осведомен датски господин, току-що пристигнал в Лондон поради страха да не заболее от холера, която сега свирепствува с такава сила в Копенхаген, че е поразила вече 4 000 души и не по-малко от 15 000 души искат паспорти за замиване от датската столица, ми съобщи, че кралският рескрипт за престолонаследие е бил приет главно затова, защото се въздържали от гласуване по-голямата част от ейдерменовците²²⁷, които се надявали с пасивната си позиция да предотвратят кризата. Обаче кризата, от която са се боели, ги връхлетя във вид на октроирана конституция, насочена преди всичко против „приятелите на селяните“²²⁸, партията, с подкрепата на която датската корона по-рано постигна успеха си по въпроса за престолонаследие. Аз смятам да се върна към тази тема в специална статия, затова тук ще посоча само, че датското правителство е внесло за разглеждане в обединения парламент (ландстинга заедно с фолкетинга) нотите, които то е разменяло с великите държави по повод на своите предложения.

От тези документи най-голям интерес, особено в настоящия момент, представляват нотите на Англия и Русия. „Мълчаливият“ Кларендън не само одобрява кралския рескрипт, но прозрачно намеква на датското правителство, че то не би могло да съществува по-нататък, ако има предишната демократична конституция с всеобщо изборно право и без нещо като камара на лордовете. Поради това мълчаливият Кларендън поел инициативата да насърчи и предизвика в Дания — в интерес на Русия — *coup d'état**. Руската нота, адресирана от граф Неселроде до барон Унгерн-Шернберг, след като прави преглед на членовете на Лондонския договор, подписан на 8 май 1852 г.²²⁹, завършва със следните думи:

* държавен преврат. *Ред.*

„Договорът от 8 май формално не предписва *Lex Regia* да бъде отменен; такъв член би бил невъзможен в договор, сключен между независими държави. Той би противоречил на дипломатическата практика и нещо повече — на уважението, което заслужават суверенитетът и достойнството на датската корона. Но великите държави, давайки съгласието си да се върнат на короната територии в замяна на отказването от условията на *Lex Regia* в случай, че това се наложи от необходимостта, и обещавайки подкрепата си, естествено бяха принудени да предоставят на негово величество краля на Дания да избере най-подходящите средства за осъществяването на тази цел по законодателен път. Ползувайки се от кралските си прерогативи, негово величество изрази намерението си да установи за всички подвластни нему земи такъв ред на наследяване престола, при който в случай, че мъжката линия на потомците на Фредерик III се прекрати, всички претенции, произтичащи от членовете 27 и 40 на *Lex Regia*, ще се смятат за недействителни и на престола трябва да бъде повикан принц Кристиан Глюксбургски. Короната на Дания ще принадлежи на него и неговите потомци от мъжки пол от брака му с принцеса Луиза Хесенска. Такива са условията, изложени в кралския рескрипт от 4 октомври 1852 г. Те изразяват възгледите, които, поне за императорското правителство, са служили като основа при настоящите преговори. От гледище на императорския кабинет те представляват единно цяло и не могат да бъдат орязвани, защото според нас отменяването на членове 27 и 40 от *Lex Regia* е естествена последица и условие *sine qua non** не само за реда, по силата на който на престола се повиква Кристиан Глюксбургски с неговите наследници, но и принцип, установен от преамбула на договора, а именно, че най-сигурното средство да се запази неприкосновеността на Датската монархия е такава положение, при което във всички земи, подвластни сега на Дания, престолът се наследява само от представителите на мъжката линия... В член II на договора великите държави обявяват, че признават за вечни времена принципа на неприкосновеността на Датската монархия... Те заявиха ясно намерението си с общи усилия да попречат на повтарянето на усложненията, с които бе така нещастно отбелязана изтеклата година... Прекратяването на мъжката линия на принц Кристиан Глюксбургски безусловно ще възстанови силата на евентуалните права, от които негово императорско величество се отказва в полза на принца. Обаче инициативата по този въпрос, която нарочито бе оставена на краля на Дания, както и сътрудничеството на трите велики държави в горепосочения случай, ако то бъде съществено, представляват за датските патриоти защита срещу чинито и да било честолюбиви замисли и стремежи, които сега съществуват може би само в тяхното въображение“.

По този начин Русия дава да се разбере, че временното отменяване на *Lex Regia*, предвидено в договора от 8 май, трябва да се тълкува като отменяване завинаги, а отказването на руския император завинаги от своите права е само временно отказване, но че датските патриоти могат оттсега нататък да предоставят защитата на неприкосновеността на страната си на европейските велики държави. Не са ли те свидетели как се защитава неприкосновеността на Турция след подписването на договора от 1841 г.!

Написано от К. Маркс на 2 август 1853 г.
Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3847, 16 август 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

* задължително. Ред.

К. МАРКС

ДАНЪКЪТ ВЪРХУ ОБЯВИТЕ. — ДЕЙСТВИЯТА НА РУСИЯ. —
ДАНИЯ. — СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ В ЕВРОПА²³⁰

Лондон, петък, 5 август 1853 г.

Законът за отменяването на данъка върху обявите вчера вечерта е бил санкциониран от краля и днес влиза в сила. Редица сутрешни вестници вече обявиха намалените такси за различни обяви.

Работниците от лондонските докове обявиха стачка. Компанията полага усилия да намери нови хора. Очаква се, че между старите и новонаетите работници ще станат сблъсквания.

Руският император намери нов повод да държи в ръцете си Дунавските княжества. Сега те са му нужни вече не като материална гаранция за духовните му стремежи и не за възстановяване на разходите по тяхната окупация — сега той трябва да ги задържа поради „вътрешните безредици“, съгласно условията на Балта-Лиманския договор²³¹. И тъй като русите наистина обрънаха всичко нагоре с краката в княжествата, не може да се отрича наличността на вътрешни безредици. На заседанието на камарата на лордовете от 2 август лорд Кларендон потвърди писаното от мен в последната ми статия относно това, че на князете е било забранено да изпращат в Константинопол плащаната от тях дан и изобщо да поддържат по-нататък отношения с Турция*. С особена тържественост и преизпълнен с важност лорд Кларендон е заявил, че

„ще нареди на сър Хамилтон Сеймур чрез куриера, който заминава от Лондон тази вечер, да поиска от руския кабинет *обясненията*, на които Англия има право“.

* Виж наст. том, стр. 245. *Ред*

Докато Кларендон изпраща куриери в С.-Петербург с искания за *обяснения*, вестник „Patrie“ помества в днешния си брой съобщение от Яш от 20-ти миналия месец, че русите укрепяват Букурещ и Яш; че князете на Молдавия и Влахия са поставени под надзора на руски контролен орган от трима души; че от населението се взема контрибуция в натура и че някои непокорни боляри са прибрани в руските полкове. Такова е *обяснението* на прокламацията на княз Горчаков, според която

„неговият августейши повелител няма намерение да изменя правителствените институции на страната и присъствието на неговите войски няма да възложат на населението никакви нови данъци и тежести“.

На състоялото се в същия ден заседание на камарата на общините лорд Джон Ръсел, отговаряйки на въпрос на лорд Дъдли Стюарт, заяви, че четирите държави са се споразумели във Виена да се обърнат към царя с общо предложение, „приемливо“ както за Русия, така и за Турция, и че това предложение е вече предадено в С.-Петербург. Отговаряйки на г-н Дизраели, лорд Дж. Ръсел каза:

„Това предложение е фактически *австрийско*, макар първоначално да изхождаше от френското правителство“.

Това френско по произход, но натурализирано в Австрия предложение изглежда много подозрително и „Neue Preussische Zeitung“²³² дава по този повод в писмо от Виена следното разяснение:

„Руският и австрийският кабинети са се споразумели окончателно да не допускат надмощие на английското влияние в Изтока“.

По повод на *обясненията* на коалиционното правителство „Англичанин“* отбелязва, че това правителство е „величествено в унижението си, мощно в безсилието си и много красноречиво в мълчанието си“.

Ако Молдавия и Влахия се русифицират, Галиция, Унгария и Трансилвания ще се превърнат в руски „enclaves“***.

В една от предишните си статии писах за „тайното съкровище“ на Петербургската банка, което представлява нейния метален резерв, който осигурява обращение на тройно количество книжни парични знаци***. И ето че руският военен министър**** направил постъпки част от този резерв да се прехвърли

* А. Ричардс. *Ред.*

** владения, намиращи се сред чужда територия. *Ред.*

*** Виж наст. том, стр. 124. *Ред.*

**** Долгоруков. *Ред.*

в касата на военното ведомство. Тъй като министърът на финансите* възразил против това, императорът лично се обърнал към Светия синод, блюстителя на църковната собственост, за заем от 60 милиона рубли. Докато царят изпитва нужда от пари, неговите войски изпитват опасност за своето здраве. Съобщава се от доверен източник, че войските, които окупират Дунавските княжества, през време на похода са страдали жестоко от жегата, че броят на болните между тях е необикновено голям и че много частни домове в Букурещ и Яш са превърнати във военни болници.

„Times“ писа вчера против честолюбивите планове на Русия по отношение на Турция, но в същото време се опита да прикрие нейните интриги в Дания. „Times“ работи за своя августейши повелител дори тогава, когато дава вид, че се кара с него.

„Ние не вярваме — пише „Times“ — на твърденията, че руският кабинет бил успял да подчини на своето влияние копенхагенския двор и смятаме за съвсем погрешно мнението, че датското правителство под руско влияние приема крачки към отменяването или осакатяването на конституцията от 1849 година. Наистина датското правителство публикува законопроект или основа на законопроект за някои изменения на съществуващата сега конституция, но този законопроект ще бъде представен за обсъждане и гласуване от камарите, щом те се съберат отново; на него съвсем не му се дава сила от властта на краля“.

Разкъсването на законодателното събрание на четири отделни провинциални феодални събрания, отнемането на правото му само да решава въпроса за данъчното облагане, премахването на всеобщото изборно право, унищожаването на свободата на печата, възраждането на затворените цехове на мястото на свободната конкуренция, лишаването на чиновниците, т. е. на единствената образована класа в Дания, от правото да бъдат избирани за представителните органи без специално кралско разрешение — всичко това се нарича „някои изменения на конституцията“! Със същото основание робството може да се нарече малко видоизменение на свободата. Наистина датският крал не посмя да публикува този нов „основен закон“ като закон. Той само изпрати на камарите, по примера на източните султани, копринено въже със заповед да се удушат. Такова предложение вече съдържа заплаха, че ще бъде проведено със сила при отказ доброволно да му се подчинят. Така стои въпросът с тези „някои изменения на конституцията“. Сега за „руското влияние“.

Как изникна конфликтът между датския крал и датските камари? Кралят предложи да се отмени *Lex Regia*, т. е. съществуващият закон за престолонаследието в Дания. Кой го подтикна

* Брок. Ред

да направи тази крачка? Русия, както видяхте от нотата на граф Неселроде от 11 май 1853 г., цитирана в последната ми статия. Кой ще спечели от отменяването на *Lex Regia*?²³³ Никой освен Русия. *Lex Regia* допуска наследяване на трона от представители на царската династия по женска линия. С неговото отменяване роднините по мъжка линия могат да отхвърлят претенциите за наследяване на престола от страна на всички роднини по женска линия, които досега се изпречваха на пътя им. Вие знаете, че Датското кралство освен същинска Дания, т. е. островите и Ютландия, включва и двете херцогства Шлезвиг и Холщайн. Наследяването на престола и в самата Дания, и в Шлезвиг се регулира от *Lex Regia*, докато херцогството Холщайн, което е германско ленно владение, се наследява изключително по мъжка линия, по *Lex Salica*²³⁴. С отменяването на *Lex Regia* редът за наследяване на престола в Дания и Шлезвиг ще стане такъв, какъвто е в германското херцогство Холщайн и руският император, който има най-близки права върху Холщайн като представител на Холщайн-Готорския дом²³⁵, получава в качеството си на най-възрастен роднина по мъжка линия правото да претендира и за датския престол. През годините 1848—1850 с подкрепата на руските ноти и руската флота Дания води борба с Германия за запазването на *Lex Regia*, който не позволяваше да се обедини Шлезвиг с Холщайн и да се отдели херцогството от Дания. След като одържа победа над германската революция под предлог, че защитава *Lex Regia*, царят чрез отменяването на същия закон конфискува демократична Дания. По този начин скандинавците и германците разбраха от собствен опит, че и едните, и другите не бива да основават националните си претенции на феодалните закони за престолонаследие. Опитът още повече им показа, че като се карат помежду си, вместо да бъдат съюзници, германците и скандинавците — представители на една и съща велика раса — само отварят път за традиционните си врагове — славяните.

Най-голямото събитие на деня е появяването на американската политика на европейския хоризонт. Поздравяван от едни и посрещнат с омраза от други, този факт се признава от всички.

„Австрия трябва да се стреми към подялба на Турската империя, за да получи компенсация срещу възможното загубване на италианските си провинции, перспектива, която никак не е станала по-малко вероятна след свадата с ччо Сам, която Австрия имаше глупостта да започне. Присъствието на американската ескадра в Адриатическо море извънредно много би усложнило работите в случай на италианско въстание, а съвсем вероятно е да доживеем такъв сюрприз, защото англосаксонският дух още не е умрял в Запада“.

Така пише „Morning Herald“, старият орган на английската аристокрация.

„Инцидентът с Коста — пише парижкият вестник „Presse“ — още далеч не е изчерпан. Съобщават ни, че виенският кабинет е поискал от вашингтонския кабинет удовлетворение, което той, разбира се, не ще получи. А засега Коста остава под защитата на френския консул“.

Виенският вестник „Presse“ мърмори:

„Трябва да избягваме срещите с янки, този наполовина пират, наполовина горянин и във всеки случай съвсем не джентълмен“.

Немските вестници мърморят срещу тайния договор, който бил сключен между Съединените щати и Турция при следните условия: Турция получава пари и морска помощ, а Съединените щати — пристанището Енос в Румелия, което би дало на американската република безопасна и удобна търговска и военна база в Средиземно море.

„Смирненският конфликт между американското и австрийското правителства, предизвикан от арестуването на емигранта Коста — пише брюкселският вестник „Emancipation“ — след време ще бъде отнесен към най-важните събития през 1853 г. В сравнение с този факт окупацията на Дунавските княжества, маневрите в Константинопол на западната дипломация и на съединените ескадри могат да бъдат поставени на втори план. Смирненският инцидент бележи началото на нова историческа епоха, докато константинополските събития са само разплитане на стар въпрос, който е на изчезване“.

В един италиански вестник, „Il Parlamento“²³⁶, е поместена уводна статия под заглавието „Американската политика в Европа“. Ще цитирам от тази статия следния откъс в точен превод:

„Добре известно е — казва „Parlamento“, — че Съединените щати отдавна се стремят да придобият морска база в Средиземно море и в Италия, особено в момента, когато в Изтока са се появявали усложнения. Така например в 1840 г., когато изникна големият египетски въпрос и беше извършено нападението върху Сен-Жан — д'Акър, правителството на Съединените щати безуспешно молеше краля на двете Сицилии* да им отстъпи временно голямото сиракузко пристанище. В настоящия момент тенденцията на американската политика да се намесва в европейските работи неизбежно ще се засилва и ще става по-упорита. Няма ни най-малко съмнение, че сегашното демократическо правителство на Съюза по най-шумен начин изразява съчувствието си към жертвите на италианската и унгарската революции, че никак не се тревожи от скъсване на дипломатическите отношения с Австрия и че в Смирна то подкрепи политиката си със заплаха, че ще употреби оръдия. Би било несправедливо да се негодува срещу тези стремежи на отвъдатлантическата нация или да се наричат те несъобразни или смешни. Американците, разбира се, не мислят да завладяват Изтока и да започват сухопътна война с Русия. Но ако Англия и Франция пускат в действие най-добрите си морски сили, защо да не постъпят така и американците, особено когато получат морска база — място за скриване и за „попълване на запасите“ в Средиземно море? За тях са поставени на карта важни интереси, тъй като републиканските елементи са пряко враждебни на казашките елементи. Търговията и корабоплаването тол

* Фердинанд. Ред.

кова разшириха узаконените сношения и връзки между всички народи на света, че сега вече нито един народ не може да се смята за чужденец в кое да е море, нищо: стария или новия континент, или настрана от всеки голям въпрос, подобен на въпроса за съдбата на Отоманската империя. Американската търговия и резидентите, които се занимават с нея по крайбрежието на нашите морета, искат охрана на американския флаг, а за да бъде тази охрана постоянна и ефикасна през всички времена на годината, на тях им е нужно пристанище за военната им флота, която заема вече трето място между флотите на световните морски държави. Ако Англия и Франция се намесват пряко във всичко, което се отнася до Панамския провлак, ако първата от тези държави отиде така далеч, че дори избобети краля на москитите, за да противопостави териториални права на действията на Съединените щати, ако тези държави окончателно се споразумяха пътят от Атлантическия в Тихия океан да бъде отворен за всички нации и да се намира в ръцете на неутрална държава, не е ли очевидно, че и Съединените щати трябва да искат и да се стремят към осигуряването на също такава бдителна охрана на свободата и неутралитета на Суецкия провлак, следейки зорко разпадането на Отоманската империя, което може да доведе до пълно или частично преминаване на Египет и Ливия под владичество на някоя първокласна държава? Суец и Панама са двата велики пътя към Истока; досега затворени, в бъдеще те ще конкурират един на друг. Най-добрият начин, за да се осигури надмощие по трансатлантическия въпрос, е да се участвува в решаването на средиземноморския въпрос. Ние сме уверени, че американските военни кораби, които плават недалеч от Дарданелите, няма да се откажат от претенцията да влизат в тях, когато си искат, защото те не са обвързани от ограничителните условия, на които великите държави се съгласиха по конвенцията от 1841 г. — и именно на неоспоримото основание, че американското правителство не е участвувало в тази конвенция. Европа е изумена от тази смелост, защото от времето на мирния договор от 1783 г. тя е свикнала да гледа на Съединените щати така, както се гледаше на швейцарските кантони след Вестфалския мир, т. е. като на страна, съществуването на която юридически се признава, но която никак не може да бъде допусната в аристократичния кръг на старите държави и да ѝ се даде право на глас по въпросите на общата политика. Но от другата страна на океана англосаксонската раса, достигнала най-високите степени на богатство, цивилизация и мощ, не може повече да се примирява със скромното положение, което ѝ бе определено в миналото. Натискът на Американския съюз върху ареопага на петте велики държави, които досега управляваха съдбините на земното кълбо, представлява нова сила, на която е съдено да допринесе за рухването на затворената система, създадена от Виенските трактати. А докато републиката на Съединените щати не си е извоювала позитивни права и официални места на конгресите, които решават общите политически въпроси, тя с неивждана широта и с особено достойнство прилага на практика най-хуманните норми на естественото право и на *jus gentium**. Нейният флаг защитава жертвите на гражданските войни без разлика на партийната им принадлежност и по времето на великия пожар от 1848—1849 години гостоприемството на американската флота нито веднаж не беше поколебано от някаква унижителна или лозорна отстъпчивост.“

Написано от К. Маркс на 5 август 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3850, 19 август 1853 г.

Оригиналът на английски

* международното право. Ред.

К. МАРКС

ВЪПРОСЪТ ЗА ВОЙНАТА. — НАСЕЛЕНИЕТО НА АНГЛИЯ
И ТЪРГОВСКИТЕ ОТЧЕТИ. — ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ
РАБОТИ²³⁷...

Лондон, петък, 12 август 1853 г.

Както стана известно от днешния брой на „Moniteur“, Бонапарт намалява цените на тютюна за моряците като компенсация на френската военна флота за унижителното положение, в което тя поладна в Безикския залив. Бонапарт спечели трона си с помощта на колбасите²³⁸. Защо да не опита да го задържи с помощта на тютюна? При всички обстоятелства усложненията в Изтока ще доведат до démonétisation* на авторитета на Луи Бонапарт в очите на френските селяни и на армията. Те разбраха, че загубването на свободата в страната не се компенсира със слава вън от страната. „Империята на всички триумфи“ падна по-ниско дори от „кабинета на всички таланти“.

От току-що получените константинополски вестници научаваме, че манифестът на султана до неговите поданици е издаден на 1 август, че руският консул в Одрин е получил заповед от С. — Петербург да напусне Турция, че другите руски консули чакат подобни нареждания и че константинополските вестници са забранени в Дунавските княжества. Издаваният в Смирна вестник „Impartial“ е поместил на 1 август следното съобщение относно Персия:

„Персийският шах, след като се запознал с предадената му по негово нареждане преписка между Портата и руския кабинет по повод на сегашния конфликт, официално е заявил, че смята Портата за напълно права и в случай на война открито ще застане на нейна страна. Тази новина е направила силно впечатление на руския посланик в Техеран, който, както твърдят, имал намерение да понеска паспорта си“.

* падане. *Ред.*

Целият европейски печат усърдно гадае относно съдържанието на предложенията, направени на Русия и приети от царя, според една тайнствена депеша от Петербург. Палмерстоновият „Morning Post“ твърди:

„На 25 юли г-н Мейендорф предал на своя император ако не официалните предложения“ (приети на Виенското съвещание), „във всеки случай сведения за това, какво е ставало на съвещанието от 24-ти. Едва ли ще сгрешим, ако кажем с увереност, че въпросът се решава в такъв дух, че да се запази непокътната независимостта и целостта на Отоманската империя. Начинът за уреждане на въпроса ще бъде такъв: Решид паша ще предаде на граф Неселроде нота, в която ще бъдат включени ферманите, даващи на православните поданици на султана по-широки права дори от онези, които Русия искаше за тях. На царя ще бъдат казани много любезности и той ще бъде уверен в най-доброто разположение на султана към своите поданици, на които султанът е дарил таква и такива права. Тази нота ще бъде връчена от турския посланик и въпросът ще бъде изчерпан... До 10 септември последният руски войник ще премине през Прут!“

От друга страна частните писма от Виена, които съобщават за появяването на руски военни кораби по-горе от мястото на вливането на Прут в Дунава, потвърждават изказаното в последната ми статия мнение, че в предложенията, изпратени в С. — Петербург, изобщо няма искане за изтегляне на руските войски от Дунавските княжества, че тези предложения изхождат от австрийския кабинет, към който, след като царят отхвърли френските и английските предложения, английският посланик във Виена*, този „истински радетел на хармонията“, се обърнал с молба за посредничество; тези австрийски предложения предоставят на Русия желаната възможност да пренесе завършването на преговорите *in infinitum***.

По сведенията на полуофициалния франкфуртски „Ober-Postamt-Zeitung“²³⁹ Русия е разрешила на Австрия само да информира Турция относно собствените си интереси.

Публикуваните неотдавна официални данни за населението показват бавно, но непрестанно намаляване броя на населението на Великобритания. През второто тримесечие на 1853 г. имаме

умрели.....	107 861
През същото време са се родили.....	158 718
Естественият прираст на населението в	
проучваните райони е	50 857

* Уестморленд. *Ред.*
в безкрайността. *Ред.*

В цялото Обединено кралство	
превишение на раждаемостта	
над смъртността	79 800
Брой на емигриралите за същото време.....	115 959
Превишение на броя на емигриралите	
над естествения прираст на	
населението	36 159

Последното сведение показва превишение на броя на емигриралите над естествения прираст на населението само с 30 000 души.

Намалението на населението, предизвикано от емиграцията, съвпада с нечуван растеж на производителните сили и на капиталата. Ако си припомним свещеника Малтус, който отричаше такова влияние на емиграцията и си въобразяваше, че с грижливи изчисления е доказал, че всички флоти на света никога не биха стигнали за превозване на емигранти в такива мащаби, та да се повлияе чувствително върху прекалено голямото увеличаване на населението, пред нас ще се разкрие цялата тайна на съвременната политическа икономия. Тя се състои просто в превръщането на преходните обществени отношения, свойствени на определена историческа епоха и на съответно дадено равнище на материалното производство, във вечни, всеобщи, непоклатими закони, в естествени закони, както ги наричат икономистите. Коренното преобразуване на обществените отношения, причинявано от революциите и еволюциите в процеса на материалното производство, се смята от икономистите за чиста утопия. Те не виждат по-далеч от икономическите граници на дадената епоха, не разбирайки, че самите тези граници имат ограничен характер и така неизбежно ще изчезнат в развитието на историята, както са били създадени от това развитие.

Публикуваните от министерството на търговията данни за търговията и навигацията за първото полугодие на 1853 г., до 5 юли, показват общо взето твърде голямо нарастване в сравнение с данните за износа, вноса и корабоплаването за съответния период на 1852 г. Вносът на волове, бикове, крави, телета, овце и агнета е значително нараснал.

Общият внос на зърнени храни е бил през	
1 полугодие на 1852 г., до	
5 юли	2 604 201 кварта
а за съответния период на 1853 г..	3 984 374

Общият внос на фино и грубо смялно брашно е бил за I полугодие на 1852 г.	1 931 363	квартера
а за съответния период на 1853 г.	2 577 340	"
Общ внос на кафе, 1852 г.	19 397 185	фунта
" " " " 1853 г.	21 908 954	"
Общ внос на вино, 1852 г.	2 850 862	галона
" " " " 1853 г.	4 581 300	"
Общ внос на яйца, 1852 г.	64 418 591	броя
" " " " 1853 г.	67 631 380	"
Общ внос на картофи, 1852 г.	189 410	центнера
" " " " 1853 г.	713 941	"
Общ внос на лен, 1852 г.	410 876	"
" " " " 1853 г.	627 173	"
Общ внос на сурова коприна		
1852 г.	2 354 690	фунта
" " " " 1853 г.	2 909 733	"
Общ внос на памук		
1852 г.	4 935 317	центнера
" " " " 1853 г.	5 134 680	"
Общ внос на вълна овча и агнешка)		
1852 г.	26 916 002	фунта
същото	40 189 398	"
Общ внос на кожи (дъбени)		
1852 г.	1 075 207	"
" " " " 1853 г.	3 604 769	"

Вносът на какао, гуано, нерафинирана захар, чай и др. е намалял. За износа данните показват:

Стойността на износа на памучни тъкани е бил през	
I полугодие на 1852 г.	11 386 491 л. ст.
за съответния период на 1853 г.	13 155 679 " "

Що се отнася до памучната прежда — а това важи и за ленената и копринената прежда, — само в *количествено отношение* нейният износ се е намалил, но по обявена *стойност* значително е нараснал. По стойност износът е бил:

Износ на памучни тъкани за първата половина	
на 1852 г.	2 006 951 л. ст.
Износ за съответния период на 1853 г.	2 251 260 " "
Износ на копринени изделия, 1852 г.	467 838 " "
" " " " 1853 г.	806 419 " "

Износ на вълчени изделия,	1852 г.	3 894 506 . .
„ „ „ „	1853 г.	4 941 357 . .
Износ на керамични изделия,	1852 г.	590 663 . .
„ „ „ „	1853 г.	627 218 . .
Износ на стъкларски изделия,	1852 г.	187 470 . .
„ „ „ „	1853 г.	236 797 . .
Износ на галантерийни стоки и дамски шапки	1852 г.	884 324 . .
Същото	1853 г.	1 806 007 . .
Износ на железарски и ножарски изделия	1852 г.	1 246 639 . .
Същото	1853 г.	1 663 302 . .
Износ на машини	1852 г.	476 078 . .
„ „ „ „	1853 г.	760 288 . .
Износ на железни греди, болтове и пръти	1852 г.	1 455 952 . .
Същото	1853 г.	2 730 479 . .
Износ на сварочно желязо	1852 г.	696 098 . .
„ „ „ „	1853 г.	1 187 059 . .
Износ на тел	1852 г.	42 999 . .
„ „ „ „	1853 г.	106 610 . .

Във вноса на фабрични изделия най-голямо увеличение се пада на обувките, ботушите и ръкавиците, най-голямо намаление — на стъкларските стоки, часовниците, вълнените платове и индийските копринени изделия. В износа най-голямо увеличение имат памучните, копринените, вълнените и металните изделия. Що се отнася до вноса на хранителни стоки, ако не се смятат зърнените храни и добитъкът, почти всички пера, по които той се е увеличил, показват, че консумацията на висшите и средните класи на Англия расте много по-бързо от консумацията на работническата класа. Например докато консумацията на вино се е удвоила, потреблението на какао, нерафинирана захар и чай чувствително е намаляло.

От 260 сведения за реколтата на пшеницата в Обединеното кралство само 25 наричат реколтата добра и богата, 30 я преценяват като средна, а повече от 200 направо я обявяват за незадоволителна или лоша. Изгледите за реколтата на овеса, ечемика и бобовите култури не са така лоши, тъй като изобилието на влага благоприятствуваше за развитието на тези култури; но картофите са загинали из цялата страна. Г-да Дж. и Ч. Стърдж и Сие отбелязват в последния си бюлетин за реколтата на пшеницата:

„Общо взето реколтата на пшеница се предвижда да бъде по-малка от всички години, като се почне от 1816 г. насам, и ако през 1854 г. тя не се прибере рано, ние по всяка вероятност ще трябва да внесем от всички видове зърнени храни и брашна дори в по-голямо количество отколкото през 1847 г.— може би не по-малко от 15 000 000 квартера. Впрочем сегашните ни цени са достатъчно високи, за да предизвикат внос в такива размери, ако само Франция не ще конкурира с нас на пазарите на страните производителки“.

Да се надяваме на по-ранно прибиране на реколтата през 1854 г. очевидно няма особени основания, защото, както показва опитът, неплодородните години обикновено идват една след друга, както и плодородните, а плодородните години вече продължават необикновено дълго — от 1848 г. насам. Няма никакво съмнение, че Англия ще закупи достатъчно количество зърнени храни от другите страни; но не следва да се надяваме, че износът на нейните промишлени изделия ще върви наравно с вноса на зърнени храни, както очакват фритредерите. Вероятното превишение на вноса над износа ще се придружава освен това от намаление на вътрешното потребление на промишлени изделия. И сега вече златните резерви на Английската банка намаляват всяка седмица и са спаднали на 17 739 107 лири стерлинги.

В заседанието си от миналия петък камарата на лордовете отхвърли законопроекта за работническите съюзи, приет от камарата на общините. Този законопроект представляваше само ново тълкуване на стария закон за сдружаванията от 1825 г.²⁴⁰ и имаше за цел чрез отстраняването на трудната за разбиране и двусмислена терминология на този закон да постави работниците в по-равноправно положение с работодателите по отношение признаването на законността на техните съюзи. Сантименталните лордове, които предпочитат да се отнасят към работниците като към своя покорна домашна прислуга, изпадат в ярост всеки път, когато този прост народ иска права, а не съболезнования. Така наречените радикални вестници, разбира се, се хванаха с жар за така удобния случай да заклеймят лордовете като „вековни врагове“ на пролетариата. Далеч съм от мисълта да отричам това. Но да се вгледаме в самите радикали, в тези „естествени приятели“ на работниците. В една от предишните си статии ви съобщих, че собствениците на предачни работилници и фабрикантите от Манчестер организират асоциация за противодействие на исканията на техните работници.* Тази организация нарича себе си „Асоциация за съдействие на промишлеността за прекратяване на вълненията сред работниците в манчестерския промишлен район“. Създаването на тази асоциация има следните цели:

* Виж наст. том, стр. 235—236. *Ред.*

„1. Установяване на тарифите на работната заплата за различните отрасли на предачното и тъкачното производство в съответствие с тарифите, съществуващи в другите райони на памучната индустрия.

2. Взаимна поддръжка на членовете на асоциацията при въвеждането на тези тарифи, в случай че работниците в предприятието на някого от тях окажат съпротива на това.

3. Осигуряване в интерес на самите работници еднообразие в съответните тарифи за целия град и околностите му“.

За постигането на тези цели е решено да се създаде цяла организационна система чрез образуване на местни асоциации на собствениците на предачни работилници и на фабрикантите начело с централен комитет.

„Членовете на тези асоциации ще се противопоставят на всякакви искания на *обединени групи* фабрични работници, защото всяка отстъпка би била вредна за работодателите, работниците и промишлеността изобщо“.

Те не искат да допуснат на създадената от самите тях за техните цели организация да противостои подобна организация, създадена от техните работници. Те искат да укрепят монопола на капитала чрез монополно право на обединяване. Те ще диктуват условията си като обединена група, но работниците трябва да волят споровете си с тях само като отделни лица. Те искат да нападат в сплотени редове, но желаят срещу тях да се съпротивяват само поединично. На езика на манчестерските радикали и образцови фритредери това се нарича „*честна конкуренция*“.

На заседанието си от 9 август камарата на лордовете трябва да реши съдбата на трите ирландски законопроекта, приети от камарата на общините след десетмесечно обсъждане. *Законопроектът за земевладелците и арендаторите* отменя законите, отнасящи се до ипотеките върху недвижими имоти, което сега представлява непреодолима пречка за законната продажба на малките имения, за които не важи *актът за заложените имения*. *Законопроектът за правата, произтичащи от арендата*, видоизменя и обобщава повече от шестдесет парламентарни акта, които забраняват сключването на договори за аренда със срок 21 години, урежда въпроса за компенсацията на арендаторите за направените от тях подобрения във всички случаи, когато съществуват съответни договори, и не допуска прилагането на субаренда. Най-после — *Законопроектът за компенсирането на подобренията, направени от арендатора*, предвижда плащане на такава компенсация в случаи, когато арендаторът е направил подобренията без какъвто и да било договор със земевладелеца, и съдържа пункт, че този закон има обратна сила. Камарата на лордовете не можеше, разбира се, да възразява против намесата на парламента в отно-

шенията между земевладелеца и арендатора, защото от времето на Едуард IV до днес тя не е преставала да препълва сборника на статутите със законодателни актове, уреждащи тези отношения, а и самото ѝ съществуване е основано на законите за собствеността върху земята, какъвто е например *законът за реда на наследяването*. Но този път благородните лордове, действащи в ролята на съдии по собствено дело, дадоха воля на такова бурно негодуване, каквото трудно можеше да се очаква от този старчески приют.

„Такъв законопроект — възкликна граф Кланрикард — като законопроект за компенсацията на арендаторите, такова пълно нарушение на всички договори и пренебрежение към тях, доколкото зная, никога още не е било внасяно за утвърждение от парламента и аз досега не съм чувал някое правителство да се е осмелявало да предложи мярка, подобна на онази, която се съдържа в пункта за обратната сила на този закон“.

Лордовете стигнаха до там, че заплашиха короната с отказ от феодалната клетва за вярност²⁴¹ и намекнаха за възможен бунт на лордовете в Ирландия.

„Касае се — заявн споменатият благороден лорд — почти за *целия въпрос за запазването на лоялността и доверието на ирландските земевладелци по отношение на английското правителство*. Ако те видят, че се отнасят по такъв начин със собствеността върху земята в Ирландия, аз бих желал да зная, какво може да *гарантира тяхната преданост към короната и подчинението на върховната ѝ власт?*“

Спокойствие, милорд, спокойствие! Какво може да гарантира тяхното подчинение на върховната власт на короната? Един полицейски съдия и двама констебли. Бунт на лордовете във Великобритания! Чувал ли е някой за по-чудовищен анахронизъм! Но бедните лордове отдавна живеят само с анахронизми. За да се съпротивяват на камарата на общините и на общественото мнение, те, разбира се, трябва да окуражат себе си.

„Нека благородните лордове не допуснат — изрече старият лорд Сент-Леонардс, — за да се избегне така наречената *колизия* с другата камара или за популярност, или под натиск отвън — приемането на толкова несъвършени мерки“.

Граф Роден възкликна:

„Аз не принадлежа към никоя партия, но съм крайно заинтересован от благополучието на Ирландия“.

С други думи благородният лорд предполага, че Ирландия е крайно заинтересована от благополучието на граф Роден. „Това е въпрос не на партии, а на всички лордове“ — такъв беше еднородният възглас на камарата и така беше в действителност.

Между двете партии, между лордовете виги и лордовете тори, между лордовете, които принадлежат към коалицията, и лордовете, които принадлежат към опозицията, от самото начало е съществувало тайно споразумение да се провалят тези законопроекти, а цялата бурна дискусия бе само фарс, разигран за вестникарските репортьори.

Това ще стане съвсем ясно, ако си припомним, че истинският автор на тези законопроекти, които бяха предмет на толкова разгорещени дебати, е не коалиционният кабинет, а г-н Нейпир, генерал-аторнеят за Ирландия в кабинета на Дерби, и че през време на последните избори в Ирландия торите се позоваваха на тези внесени от тях законопроекти. Единственото съществено изменение, което камарата на общините направи в проекта на правителството на торите, е забраната да се изземва от арендатора за недобори реколта на корен. „Това не са същите законопроекти“ — възкликна граф Малмсбери, обръщайки се към херцог Нюкасъл с въпрос, може ли да му повярва на това. — „Разбира се, не“ — отговори херцогът. „Тогава на чии думи бихте повярвали?“ — „На думите на г-н Нейпир“ — бе отговорът на херцога. — „Тогава ето — каза графът — писмо на г-н Нейпир, което потвърждава, че това не са същите законопроекти“. — „А ето — възрази херцогът — друго писмо на г-н Нейпир, което потвърждава, че това са същите законопроекти“.

Ако торите бяха останали на власт, лордовете, принадлежащи към коалицията, щяха да гласуват против ирландските законопроекти. Но тъй като на власт е коалиционното правителство, на торите се падна задачата да гласуват против собствените си предложения. Коалицията, която наследи тези законопроекти от торите и включи в кабинета си представители на ирландската партия, не можеше, разбира се, да гласува против законопроектите в камарата на общините. Но тя беше уверена, че те ще бъдат провалени в камарата на лордовете. Херцог Нюкасъл се опита да окаже нерешителна съпротива, но лорд Абърдин заяви, че е съгласен законопроектите да преминат през официалната процедура на второто четене, т. е. фактически да останат неприети до края на текущата сесия. Така и стана. Лорд Дерби, шефът на бившето правителство, и лорд Ленсдаун, номиналният председател на сегашния кабинет и същевременно един от най-големите земевладелци в Ирландия, благоразумно отсъстваха под предлог, че са болни.

В същия ден камарата на общините прие на трето четене законопроекта за данъка върху наемните екипажи, като възстанови официалната такса за превоз, съществувала в XIV век, и прие

предложения от г-н Ф. Скъли пункт, според който собствениците на кеби, които организират стачки, подлежат на съдебно преследване. Сега не можем да се спираме на въпроса за намесата на държавата в частните работи. Ще отбележим само, че всичко това беше прокарано във фритредерска камара. Наистина тя твърди, че в областта на превозваческото занятие съществува монопол, а не свободна конкуренция. Странна логика! Първо облагат едно занятие с данък във формата на така наречените лицензи, установяват специални полицейски правила за него, а после заявяват, че именно по силата на задълженията, които лежат върху него, това занятие е загубило свободния си характер и се е превърнало в държавен монопол.

Законопроектът за изпращането в каторжни колонии също мина през комитета. С този законопроект наказанието изпращане в каторжни колонии се отменява, с изключение на малкото на брой осъдени на каторжна работа, които както преди ще бъдат изпращани в Западна Австралия. След излежаване предварително определен срок затвор престъпниците се освобождават предсрочно условно, което може да бъде и отменено, с право да живеят във Великобритания; те ще бъдат използвани за обществени работи срещу заплащане по тарифи, определяни от правителството. Филантропичната цел на този последен пункт е създаването на изкуствен излишък на пазара на труда чрез конкуренцията между принудителния и свободния труд; същите филантропи забраняват всякакво участие в производителния труд на пауперите, които се намират в работни домове, от страх да не се създаде конкуренция на частния капитал.

Седмичният лондонски вестник „Press“, инспириран от г-н Дизраели и несъмнено най-осведомен по всичко, което се отнася до правителствените тайни, помести миналата събота — значи преди пристигането на петербургската депеша — следното интересно съобщение:

„Стана ни известно, че в кръг на частни, ползуващи се с доверието им лица министри заявяват, че сега не само няма никаква опасност от война, но че всякаква опасност, ако някога е имало такава, отдавна е премахната. Предложението, официално предадено в С.-Петербург, е било изглежда предварително одобрено от императора; в същото време, когато в публичните си изказвания английското правителство прибегва до тон, който оказва гибелно влияние върху стопанския живот на страната, в частни разговори то представя паниката като резултат на мистификация, осмива всяка мисъл, че някоя държава някога сериозно е замисляла война, и уверява, че полученото се недоразумение е „окончателно уредено през последните три седмици“. Какво значи всичко това? Коя е тайната на това поведение? . . . Предложенията, които сега се намират в С.-Петербург и са одобрени от императора още преди изпращането им, се свеждат до това, Турция изцяло и напълно да отстъпи пред

онези искания на Русия, отказването от изпълнението наkonto предизвика сегашната война между двете страни. Портата отказа да изпълни тези искания по съвета и прякото подбуждане на Англия и Франция. Сега Портата трябва по съвета и прякото подбуждане на Англия и Франция, съгласно споменатото предложение, да отстъпи пред тези искания. По форма някоя неща тук са изменени, но същността е старата. Руският император, който фактически установява протектората си над основната маса от населението на Европейска Турция, трябва само да заяви, че с това той не посяга на върховните права на султана. Какво великодушно благоволение!“

Монархическата власт се смята във Великобритания за чисто номинална — само затова всички партии се помиряват с нея. Ако попитате английския радикал защо неговата партия се въздържа от борба против прерогативите на короната, той ще ви отговори: това е само парадна декорация, която не ни засяга. Той ще ви каже, че кралица Виктория само веднаж е посмяла да прояви собствена воля, именно по времето на нашумелия конфликт заради фрейлините с неуспешната за нея драматична развързка, когато тя искаше да остави при себе си entourage* от придворни дами из средите на вигите, но беше принудена да отстъпи пред сър Роберт Пил и да се раздели с тях. Обаче много обстоятелства, свързани с източния въпрос — необяснимата политика на правителството, обвиненията на чуждестранния печат и заредилите се визити на руски велики князе и княгини в един момент, когато Англия изглеждаше, че е пред война с руския самодържец, — потвърждаваха слухове, че през време на цялата източна криза английският двор е в заговор с Русия, запазвайки на поста премьер добрия стар Абърдин, парализирайки демонстрацията външно съюз с Франция и противодействайки на мерките, които се вземаха официално против руските посегателства. Намеква се, че португалската контрареволуция била подкрепена от английската флота изключително в интерес на дома на Кобургите²⁴². Упорито се говори, че лорд Палмерстон е бил отстранен от министерството на външните работи също в резултат на дворцовите интриги. Позовават се на известното приятелство на кралица Виктория с херцогиня Орлеанска. Припомнят, че съпругът на кралицата е Кобург** и че чичото на кралицата — също Кобург***, като белгийски крал и зет на Луи-Филип е много заинтересован от падането на Бонапарт и официално приет в кръга на Свещения съюз след женитбата на сина му с австрийската ерцхерцогиня. Най-после, сравнява се приемът, който се оказва на руските гости в Англия, с арестите и не-

* свита. *Ред.*

** принц Алберт. *Ред.*

*** Леополд I. *Ред.*

приятностите, на които се подлагат през последно време английските пътешественици в Русия.

Парижският вестник „Siècle“ преди няколко седмици писа против английския двор. Един немски вестник посвети подробна статия на кобургско-орлеанистките заговорници, които заради династическите си интереси са натрапили на английското правителство при посредничеството на крал Леополд и принц Алберт курс, опасен за западните нации и поощряващ тайните планове на Русия. Брюкселският вестник „Nation“²⁴³ помества обширна информация за състоялото се в Лондон заседание на кабинета, на което кралицата официално заявила, че Бонапарт с неговите претенции за светите места е единственият виновник за сегашните усложнения, че руският император желае по-малко унижение на Турция отколкото неговият френски съперник и че тя никога не ще даде кралското си съгласие за каквато и да било война с Русия за интересите на някакъв Бонапарт.

Вестник „Morning Advertiser“ много деликатно засяга тези слухове, които са намерили широк отзвук сред публиката и доста предпазлив отглас в седмичния печат.

„Не желаяйки да правим много широки предположения — пише „Leader“²⁴⁴, — да погледнем просто фактите. Княгиня Олга пристигна в Англия със своя съпруг и със сестра си, херцогиня Лихтенбергска, най-дипломатичната от дъщерите на императора. Тя бе посрещната от барон Брунов и веднага ѝ беше оказан сърдечен прием в двореца, тя бе заобиколена от представители на висшето английско общество, между които бе и лорд Абърдин“.

Дори „Examiner“²⁴⁵, първият между първостепенните лондонски седмичници, съобщи за пристигането на руските гости под лаконичното заглавие: „Отново руси“. В една от уводните статии на този вестник намираме следните думи:

„Сега не съществуват абсолютно никакви причини, които да пречат отново да се появи на сцената Обществото на мира в най-авторитетен вид под покровителството на негово кралско височество принц Алберт“.

По-ясен намек вестник като „Examiner“ не може да си позволи. Статията, от която цитирах последните думи, завършва със следното съпоставяне на английската монархия със задатлантическата република:

„Ако американците ще се стремят да заемат мястото, което ние заемахме някога в Европа, това не ни засяга. Нека те жънат сега уважение, а в края на краищата и полза от това, че укрепват международното право и си спечелват уважение като защитници на слабите против силните. Англия се грижи само за това — консолидираните облигации да се продават по номиналната им стойност и бреговете ѝ да бъдат защитени от пряко нападение на чуждестранна армия“.

Във връзка с гласуването по въпроса за отпушането през текущата година, завършваща на 31 март 1854 г., на 5 820 л. ст. за разходи по строителните работи, ремонта, мебелирането и пр. в резиденцията на британския посланик в Париж г-н Уайз зададе въпроса: къде са отивали ежегодно отпушаните 1 100 л. ст., отделяни през последните тридесет години за поддържане в нужния вид резиденцията на британския посланик в Париж? Сър Уйлям Молсуърт бе принуден да признае, че обществени пари са били злоупотребявани и че според съобщението на архитект Албано, изпратен от правителството в Париж, резиденцията на британския посланик се намира в много изоставено състояние. Верандата, която заобикаля сградата, се е порутила; стените се рушат; зданието не е боядисвано няколко години; стълбищата са несигурни; каналните шахти отделят най-отвратителни изпарения; станите са пълни с паразити, които пълзят по масите; мебелите и пердетата навсякъде са обсипани от техните личинки, а килимите са изпоцапани от нечистотии на кучета и котки.

Внесеният от лорд Палмерстон *Законопроект относно мерките за борба с дима* мина през второ четене. Ако това предложение бъде прокарано, столицата на Англия ще добие нов вид и в града няма да остане нито една нечиста сграда освен камарата на лордовете и камарата на общините.

Написано от К. Маркс на 12 август 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3854, 24 август 1853 г.

*Печата се по текста на вестника
Подпис: К а р л М а р к с*

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ЪРКАРТ. — БЕМ. — ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В КАМАРАТА НА ЛОРДОВЕТЕ

Лондон, вторник, 16 август 1853 г.

Дейвид Ъркарт излезе с четири статии²⁴⁶ по източния въпрос с цел да разсее четири заблуждения: първото — за тъждествеността на източната и руската църкви, второто — за съществуването на дипломатически конфликт между Англия и Русия, третото — за вероятността на война между Англия и Русия, и четвъртото — за съществуването на съюз между Англия и Франция. Тъй като смятам в бъдеще да се спра по-подробно на тези статии²⁴⁷, сега ще се огранича само с това, да ви съобщя следното писмо на Бем до Решид-паша, за пръв път публикувано от г-н Ъркарт.

„Ваше превъзходителство! Тъй като още не съм получил заповедта, според която трябва да дойда в Константинопол, смятам за свой дълг да съобщя на Ваше превъзходителство някои съображения, които ми се струват неотложни. Ще започна със заявлението, че турските войски, които можах да видя — кавалерия, пехота и полска артилерия, — са отлични. Не може да се желае повече по отношение на вида им, обучеността и бойния дух. Конницата превъзхожда всяка друга европейска кавалерия. Неценимо значение има желанието на всички офицери и войници да се бият с русите. С такива войски аз бих нападнал два пъти по-големи по численост руски сили и сигурно бих излязъл победител. А тъй като Отоманската империя може да противопостави на Русия повече войски, отколкото тази държава, може да противопостави на тях, ясно е, че султанът може със задоволство да види върнати под скиптъра си всички провинции, които московските царе вероломно са стнели от неговите предшественици... Бем“.

Австрийският министър на външните работи* е изпратил до всички европейски дворове нота по повод на поведението на американската фрегата „Сент-Луис“ при случая с Коста. В тази нота

* Буол-Шауенщайн. *Ред.*

той порицава американската политика като цяло. Австрия държи на правото си да задържа със сила чужденци на територията на неутрални държави, отричайки на Съединените щати правото да вземат мерки от военен характер за тяхната защита.

В камарата на лордовете в петък граф Малмсбъри при защищаването си се интересуваше съвсем не от тайното съвещание във Виена и от съдържанието на предложенията, които това съвещание е направило на царя, както и изобщо от сегашното състояние на преговорите; неговата любознателност имаше по-скоро историко-антикварен характер. Той не пожела нищо друго освен „обикновен превод“ на двете обръщения на императора, през май и юни, към своите дипломатически агенти, публикувани в „С.-Петербургские ведомости“²⁴⁸; интересуваше го също така отговорът, „който правителството на нейно величество трябваше да даде на съдържащите се в тези документи твърдения“. Граф Малмсбъри не е древен римлянин. Нищо не е така противно за него като римския обичай открито да се изслушват чуждестранните посланици пред *patres conscripti**. При това той сам констатира, че

„и двата руски циркуляра са били публикувани от руския император на неговия език открито пред цяла Европа и са се появили също така в печата на английски и френски езици“.

Каква полза може да има тогава от тяхното превеждане от езика на журналистите на езика на канцеларистите от министерството на външните работи?

„Френското правителство е отговорило на циркулярите веднага и много умело... Както ни съобщават, английският отговор е даден скоро след френския“.

Граф Малмсбъри очевидно жадува да знае какъв вид получава безстрастната проза на г-н Друен дьо Люис, когато тя се преведе на езика на благородната проза на граф Кларендон.

Той се е сметнал задължен да напомни на „своя благороден приятел, който седи насреща“, че след тридесет години мир, търговска практика и промишлени занимания Джон Бул е започнал „малко нервно“ да се отнася към *войната* и че тази нервност от март миналата година е „пораснала поради това, че правителството дълго време продължава да забулва действията и преговорите си в дълбока тайна“. Поради това в интерес на мира граф Малмсбъри прави запитването си, но също в интерес на мира правителството пази мълчание.

* избраните бащи (почетна титла на древноримските сенатори) *Ред.*

Никой не е бил така огорчен от първите признаци на агресия на Русия против Европейска Турция, като самия благороден граф. Той никога не бил подозирал за плановете на Русия по отношение на Турция. Той не искал да вярва на очите си. За него съществувала преди всичко „честта на императора“. Но няма разширяването на империята е могло някога да урони императорската чест? По-нататък — за него съществувала „консервативната политика на царя, която последният така твърдо провеждаше през време на революцията от 1848 г.“. Наистина, самодържецът не е имал нищо общо с тези безнравствени революции. Особено пък през 1852 г., когато благородният граф ръководеше министерството на външните работи,

„нито един монарх не даваше толкова многократни уверения за спазването на договорите, които свързват Европа, и на териториалните споразумения, съществуващи толкова много години за благо на Европа, и нито един монарх не е проявявал по-искрен стремеж към това“.

Няма никакво съмнение, че убеждавайки граф Малмсбъри да подпише договора от 8 май 1852 г. за датското престолонаследие, барон Брунов е съумял да го улови в мрежите си с нееднократните си уверения, че неговият августейши повелител е привързан към всички съществуващи договори. И когато той е уговарял графа, който току-що бе поздравил горещо узурпацията на Бонапарт, да сключи таен съюз с Русия, Прусия и Австрия против същия този Бонапарт, с това той е давал най-голямо доказателство за искрения си стремеж към запазване на съществуващите териториални спогодби.

За да обясни внезапната и неочаквана промяна, станала у руския император, граф Малмсбъри прибегва до психологически анализ, разглеждайки „настроенията, които са повлияли върху начина на мислене на руския император“. „Чувствата на императора — уверява той — са били засегнати от поведението на френското правителство по отношение на светите места“. Наистина, Бонапарт, за да успокои тези засегнати чувства, изпратил в Константинопол г-н Делакур, „човек с крайно мек и стоворчив характер“. „Но — продължава графът, — очевидно онова, което стана, не се е заличило в съзнанието на императора“ и у него е останала мътилката на огорчението му от Франция. Трябва да се признае, че г-н Делакур разрешил въпроса в окончателна форма и напълно задоволително преди пристигането на княз Меншиков в Константинопол. „Но въпреки това начинът на мислене на императора не се е изменил“. Тези настроения и произтичащата от тях погрешна представа били толкова силни, „че императорът все още подозира турското правителство в стремеж да

постави на Русия такива условия, на които няма никакво право“. Граф Малмсбъри признава, че не само „на кое да е човешко същество“, но дори на английския лорд „не е дадено да чете човешките мисли“; и все пак „той не може да не се смята способен да обясни тези чудни настроения, които са повлияли върху начина на мислене на руския император“. Дошъл е, казва той, такъв момент, на който руският народ от много поколения е бил приучван да гледа като на „време, предопределено за завладяването на Константинопол и възстановяването на Византийската империя“. Той допуска също така, че „сегашният император“ споделя „тези чувства“. Отначало проникателният граф мислеше, че ще може да обясни работите с това, че императорът упорито подозирал турското правителство в намерение да наруши неговите права; сега пък обявява, че императорът подозира Турция само защото смята настъпилния момент подходящ, за да я погълне. Стигнал до този пункт, благородният граф е принуден да измени хода на логическите си разсъждения. Вместо да говори за новите настроения, повлияли върху начина на мислене на руския император и довели до изменение на предишното положение, той сега се позовава на обстоятелствата, които известно време съдържали честолюбивите настроения и старите традиционни чувства на царя и не са позволявали „да се открие пътят на изкушението“. Тези обстоятелства се свеждали до един много важен факт, а именно, че граф Малмсбъри в един период е бил „в състава“ на правителството, а в друг период е бил „вън“ от него.

Когато бил „в състава“, той пръв не само признал Бустрала²⁴⁹, но дори оправдавал неговите клетвопрестъпления, убийства и насилия. Но след това

„тогавашните вестници започнаха непрекъснато да нападат онова, което те наричаха раболепна и угодническа политика по отношение на френския император“.

Дошло на власт, коалиционното правителство и с него сър Дж. Грахам и сър Чарлз Ууд,

„които на публични събрания осъждаха политиката и личността на френския император, а заедно с това осъждаха и френския народ, че е избрал този принц за свой монарх“.

След това дошла черногорската история²⁵⁰ и коалиционното правителство

„позволило на Австрия да настоява султанът да не прилага по-нататъшни насилствени мерки против въстаналите черногорци и дори да не осигури на турската армия безопасно и спокойно отстъпление, поради което Турция по-късно загуби от 1 500—2 000 души“.

По-късно последвало отзоваването на полковник Роуз от Константинопол и английското правителство проявило нежелание да изпрати флотата си в Безикския залив или Смирна едновременно с Франция. Всички тези обстоятелства, заедно взети, породили определен начин на мислене у руския император, който решил, че народът и правителството на Англия се отнасят враждебно към френския император и че между двете страни не е възможен никакъв действителен съюз.

След като обрисова с тънкост, която би правела чест на всеки романист при описанието на непостоянните чувства на своята героиня, промяната на обстоятелствата, която повлияла върху впечатлителния ум на руския император и го отклонила от пътя на добродетелта, граф Малмсбъри се хвали, че той бил разрушил стената от предразсъдъци и антипатии, която векове е отделяла френския народ от английския, чрез тесния си съюз с потисника на френския народ. Той поздравява сегашното правителство, че е наследило от него този приятелски съюз със западния цар и е пожънало онова, което торите са посели. Той забравя да добави, че това беше същият приятелски съюз, под сянката на който султанът бе принесен в жертва на Русия, когато френският император подкрепи коалиционното правителство; защото този френски Сулук жадно се стреми да получи възможност на гърба на мюсюлманите да се добере до някой Виенски конгрес и по този начин да получи тежест. След като поздравява правителството за тесния му съюз с Бонапарт, графът веднага започва да хули политиката, която е плод на този *mésalliance**.

Няма да проследяваме цялото глаголствувание на графа, в което той надълго и широко говори колко е важно Турция да се запази в непокътнат вид, отрича нейния упадък, отказва да признае руския религиозен протекторат, няма да възпроизвеждаме и неговите упреци към правителството, че то не сметнало навлизането в Дунавските княжества за *casus belli* и не отговорило на преминаването на русите през Прут с изпращането на своята флота. Той не привежда нищо ново освен следното писмо на княз Меншиков до Решид паша, което било написано преди самото заминаване от Константинопол и е „нечувано по нахалството си“.

„Бююкдере, 9 (21) май

В момента на заминаването от Константинопол долуподписаният посланик на Русия научи, че Високата порта е обявила намерението си да даде на духовенството на източната църква гаранции за осъществяването на принад-

* игра на думи: «close alliance» — тесен съюз, «mésalliance» — неравен брак. *Ред.*

лежащите му права, което на практика би поставило под съмнение запазването на другите права, от които се ползува църквата. Каквито и да са били мотивите за вземането на това решение, долуподписаният се смята принуден да уведоми негово превъзходителство министъра на външните работи, че всяка декларация или нещо от този род, която, запазвайки дори неприкосновеността на чисто духовните права на православната източна църква, би била насочена към лишаване от сила на другите права, привилегии и имунитети, признати на вероизповеданието и духовенството на тази църква от най-стари времена и принадлежащи ѝ в настояще време, ще бъде смятана от императорския кабинет като акт, враждебен по отношение на Русия и нейната религия.

Долуподписаният моли да се приемат и пр.

Меншиков“.

Граф Малмсбъри „трудно може да повярва, че руският император е одобрил поведението на княз Меншиков и неговия начин на действие“. Нотите на Неселроде, последвали заминаването на Меншиков, и руската армия, последвала нотите на Неселроде, потвърждават „основателността“ на тези съмнения.

„Мълчаливият“ Кларендон, „колкото и да е било прискръбно за него“, бил принуден „да дава постоянно все същия отговор“, т. е. да не дава никакъв отговор. Той смятал „за свой дълг пред обществото да не произнася нито една дума“, която не е вече казал по-рано, и да заяви, „че не може да представи никакви съобщения и никакви особени депешии“. Поради това благородният граф не можел да прибави нищо към това, което ни е известно от по-рано. Главната му задача била да установи, че през всичкото време, когато австрийският и руският кабинети са водели настъпателната си политика, той е бил „в постоянен контакт“ с тях. Така той се намирал в постоянен контакт с австрийското правителство, когато то изпратило княз Лайнинген в Константинопол²⁵¹, а войските си на границата, „страхувайки се от бунт на собствените си поданици в граничните райони“. Така поне гласяло, според уверенията на невинния Кларендон, „даденото обяснение“. След като султанът отстъпил пред Австрия и изтеглил войските си, енергичният Кларендон „пак влязъл в контакт с Австрия, за да осигури точното спазване на договора“.

„Предполагам — продължава лековерният лорд, — че договорът е бил спазен, тъй като австрийското правителство ни увери, че е именно така“.

Великолепно, милорд! Колкото се отнася до *entente cordiale** с Франция, то съществува още от 1815 г. Относно решението, взето от английското и френското правителство „за изпращането на флотите им“, също така „не е имало и сянка от разногласия“. Бонапарт дал заповед на своята флота да отплува за Саламин,

* сърдечното съгласие. *Ред.*

„смятайки, че опасността е голяма“, и „макар той (Кларендон) да казал, че опасността не е толкова голяма и че в дадения момент не е необходимо френската флота да напуща френските пристанища“, Бонапарт „все пак даде заповед за отплаване на френската флота; но това обстоятелство не е предизвикало ни *най-малко разногласие, тъй като* много по-изгодно и по-удобно е да имаме една флота в Саламин и друга на остров Малта, отколкото да имаме една на Малта и друга в Тулон“.

По-нататък лорд Кларендон заявява, че през всичкото време, когато Меншиков е прилагал спрямо Портата дръзките си мерки за оказване на натиск,

„флотата, както трябва да се отбележи със задоволство, не е получавала заповед да излезе в морето, за да не може никой да твърди, че турското правителство е действувало под наша диктовка“.

След всичко, което стана, наистина изглежда напълно вероятно, че султанът щеше да бъде принуден да отстъпи, ако флотата получеше тогава заповед да излезе в морето. „Прошалното писмо“ на Меншиков Кларендон смята за коректно, „но той мисли, че такъв език за щастие е рядкост при дипломатически преговори с правителства, и се надява, че дълго още ще бъде рядкост“. Най-после, що се отнася до навлизането в Дунавските княжества, френското и английското правителство, според думите на Кларендон,

„дадоха на султана съвет засега да се откаже от несъмненото си право да гледа на окупацията на княжествата като на *casus belli*“.

За продължаващите още преговори той може да каже само едно:

„Тази сутрин получихме официално съобщение от сър Хамилтон Сеймур, че съгласуваните от посланиците във Виена предложения ще бъдат приети от С.-Петербург, ако бъдат *малко изменени*“.

Но той по-скоро ще умре, отколкото да си позволи да каже дори една дума за условията на споразумението.

На благородния лорд отговориха лорд Бомонт, граф Хардуик, маркиз Кланрикард и граф Еленборо. Не се чу нито един глас, който да поздрави правителството на нейно величество за поддържания в тези преговори курс. От всички страни се изказваха много големи опасения дали политиката на правителството не е погрешна, дали то не е действувало като посредник на Русия, вместо да защитава Турция, и не би ли се намирало в по-добро положение, отколкото е сега, ако Франция и Англия много по-рано бяха проявили твърдост. Старият упорит Абърдин им отговори, че е „лесно да се гадае какво би могло да се случи, след като събитията вече са станали, и да се разсъждава какво би станало, ако се действуваше иначе“. Но най-поразително и многозначително бе следното му изявление:

„Трябва да се припомни на благородните лордове, че те не са обвързани от никакви договори; аз отричам, че по силата на условията на някакъв договор Англия е задължена да вземе участие в каквито и да било действия от военен характер в подкрепа на Турската империя“.

Когато Англия и Франция за пръв път изразиха намерението си да се намесят в поставения на дневен ред турски въпрос, руският император категорично отхвърли задължителността на договора от 1841 г. за неговите отношения с Портата и произтичащите от този договор права на западните държави за намеса. Но същевременно той, опирайки се на същия договор от 1841 г., настояваше на недопускането на военни кораби на други държави в Дарданелите. Сега лорд Абърдин на публично тържествено заседание на парламента се подписва под това арогантно тълкуване на договора, който руският самодържец се съгласява да признае само тогава, когато изгони Великобритания от Понт Евксински*.

Написано от К. Маркс на 16 август 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3862, 2 септември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът от английски

* древно название на Черно море. *Ред.*

К. МАРКС

ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В КАМАРАТА НА ОБЩИНИТЕ

Лондон, петък. 19 август 1853 г.

Лорд Джон Ръсел, който постоянно отлагаше обясненията си по турския въпрос, докато най-после за негово щастие не настъпи последната седмица от парламентарната сесия, миналия лонделник ненадейно заяви, че във вторник ще направи толкова дълго очакваното съобщение. Работата е там, че благородният лорд е научил за заминаването на г-н Дизраели в понеделник сутринта от Лондон. По същия начин и сър Чарлз Ууд, като научил за отсъствието от камарата на сър Дж. Пакингтън и неговите привърженици, внезапно внесе своя законопроект за Индия с поправките на камарата на лордовете и възползувал се от малкия брой присъстващи членове на камарата, успя да прокара еднородно възстановяване на монопола върху солта. Такъв род дребни и низки хитрости са главните пружини на парламентарната практика на вигите.

Обсъждането на източния въпрос в камарата на общините представляваше във висша степен интересно зрелище. Лорд Ръсел откри представлението с тон, напълно отговарящ на ролята, която имаше да изиграе. Този миниатюрен гном, който се смята за последен представител на могъщ някога вигски род, говореше скучно, с глух глас, монотонно и плоско, не като министър, а като хроникьор на углавни престъпления, който намалява впечатлението от описваните от него ужаси с тривиалната, обикновена и шаблонна форма на изложението си. Онова, което той говореше, беше не „защитна реч“, а по-скоро изповед. Ако нещо спасява тази реч, то е нейната праволинейност; дребният човечец като че ли се стремеше с това да успокои някакво вътрешно болезнено чувство. Дори неизбежната фраза за „независимостта и неприкос-

новеността на Отоманската империя“ звучеше като отдавнашен спомен, промъкнал се по недоглеждане в надгробната реч на тази империя. За впечатлението от тази реч, която претендираше да обяви източните усложнения за уредени, най-добре може да се съди от следния факт: щом тя беше предадена по телеграфа в Париж, там курсът на ценните книжа спадна.

Лорд Джон беше прав в твърдението си, че правителството не се нуждае от неговата защита, защото никой не го е нападал; напротив, камарата е проявила явно желание да предостави изцяло на изпълнителната власт воденето на преговорите. И действително, нито един член на парламента не внесе предложение, с което да се иска от министрите да участвуват в дискусия, а вън от камарата не се състоя нито едно събрание, което да поиска членовете на парламента да приемат такова предложение. Ако политиката на правителството беше пълна с тайнственост и мистификации, това стана с мълчаливото съгласие на парламента и на публиката. Ако до края на преговорите не се публикуват документи, това е, според уверението на лорд Джон, осветен от вековете закон, резултат на парламентарната традиция. Би било уморително да се следва лорд Джон, докато той изброява всекиму известни събития, които в неговото изложение не стават по-интересни, защото той не разказва, а изброява. Все пак има няколко важни пункта, които никой преди лорд Джон още не е отбелязвал официално.

Още преди пристигането на княз Меншиков в Константинопол руският посланик уведоми лорд Джон, че царят смята да изпрати в Константинопол специална мисия, която трябва да се ограничи с предложения по повод на светия кръст и свързаните с това привилегии на източноправославната църква. Британският посланик в Петербург и британското правителство не подозирали никакви други намерения на Русия. Едва в началото на март турски министър съобщил на лорд Стратфорд (г-н Лейард твърди, че полковник Роуз и много други лица още преди това са били посветени в тази тайна), че княз Меншиков е предложил таен договор²⁵², несъвместим с независимостта на Турция, като заявил при това, че ако Франция или Англия бъдат известени за това предложение, Русия ще прецени това като пряк акт на враждебност по отношение на нея. Същевременно станало известно — и не само по слухове, а от сигурни сведения, — че Русия придвижва много войски към турската граница и към Одеса.

Що се отнася до нотата, с която виенското съвещание се обърнало към царя и която той приел, тя била подготвена в Париж от г-н Друен дьо Люис, който взел за нейна основа отговора

на Решид паша на последната руска нота²⁵⁹. След известно време тя била приета от Австрия, която я изменила и на 24 юли я представила като свое предложение, а окончателния си вид нотата получила на 31 юли. Преди това австрийският министър я предал на руския посланик във Виена, който още на 24 юли, т. е. преди окончателната ѝ редакция, я изпратил в С.-Петербург. И едва на 2 август, след като царят се съгласил с нея, тя била изпратена в Константинопол. Така че тя всъщност е руска нота, адресирана до султана чрез посредничеството на четирите държави, а не нота на четирите държави, адресирана до Русия и Турция. Лорд Джон Ръсел твърди, че тази нота „по формата си не съвпада точно с нотата на княз Менишков“, признавайки с това, че по съдържание тя точно съвпада с нея. За да не остане никакво съмнение в това, той прибавя:

„Императорът смята, че неговите цели ще бъдат постигнати“.

Проектът не съдържа дори намек за евакуиране на Дунавските княжества.

„Ако дори Турция и Русия дойдат в края на краищата до споразумение въз основа на тази нота — казва лорд Джон, — все пак остава нерешен големият въпрос за евакуирането на княжествата“.

Той добавя същевременно, че английското правителство „счита тази евакуация за много важна“, но иска позволение да не говори нищо за начина, по който тази цел може да се постигне. Все пак той достатъчно ясно дава да се разбере, че може би английската и френската флоти ще се наложи да напуснат Безикския залив, преди казаците да се изтеглят от Дунавските княжества.

„Ние не бива да се съгласяваме с такива условия, според които всяко придвижване на флотите близо до Дарданелите ще може да се разглежда като акт, равносilen на фактическо навлизане в територията на Турция. Но разбира се от само себе си, че когато въпросът бъде уреден и мирът бъде осигурен, Безикският залив ще престане да бъде база, която има някаква ценност за Англия и Франция“.

Тъй като нито на един разумен човек никога няма да дойде на ум, че английската и френската флоти трябва да останат вечно в Безикския залив или че Англия и Франция трябва да сключат формален договор, който им забранява движение в неутралните води близо до Дарданелите, тези двусмислени и трудноразбираеми фрази, ако изобщо имат някакъв смисъл, могат да означават само това, че флотите ще бъдат изтеглени, щом султанът приеме нотата и казаците дадат обещание да напуснат княжествата.

„Когато руското правителство окупира княжествата — казва лорд Джон, — Австрия заяви, че в духа на договора от 1841 г. е безусловно необходимо представителите на великите сили да се съберат на конференция и да се постараят по мирен начин да уредят създаването се затруднение, което в противен случай може да застраши мира в Европа“.

Противоположно на това лорд Абърдин преди няколко дни заяви в камарата на лордовете — а също така, както ни съобщават от други източници, в официалната нота, изпратена през юни на константинополския и Санкт-петербургския кабинети, — че

„договорът от 1841 г. по никакъв начин не налага на подписалите го държави задължението да оказват действена подкрепа на Портата“ (затова пък налага задължението временно да се откажат от влизане в Дарданелите!) „и правителството на нейно величество британската кралица си запазва пълното право само да решава дали да действуват, или да се въздържа от действия — съобразно собствените си интереси“.

Лорд Абърдин отрича каквито и да било задължения по отношение на Турция, само за да няма право да действуват против Русия.

Лорд Джон Ръсел завършва с това, че сочи „прекрасната перспектива“ преговорите да завършат скоро успешно. Такава преценка на нещата изглежда прекалено розова в настоящия момент, когато изработената във Виена руска нота, която Турция трябва да предаде на царя, още не е одобрена от султана и когато условието *sine qua non** на западните държави, т. е. евакуирането на Дунавските княжества, изобщо още не е предявено на царя в настоячива форма.

Г-н Лейард, първият оратор, който отговори на лорд Джон, произнесе несъмнено най-добрата и най-силна реч — смела, сбита, съдържателна, богата с факти; тя показва, че известният учен е така добре осведомен за Николай, както и за Сарданапал, и толкова добре познава съвременните интриги в Изтока, както и тайнствените предания от неговото минало.

Г-н Лейард изрази съжаление, че лорд Абърдин „при различни обстоятелства и на разни места е заявявал, че неговата политика по същността си се основава на мира“. Ако Англия избягва да защитава своята чест и интересите си с оръжие в ръка, с това тя насърчава в такава необузdana държава като Русия претенции, които рано или късно неизбежно ще доведат до война. Сегашното поведение на Русия трябва да се разглежда не като случайно и временно явление, а като неделима част от широк политически план.

* задължително. Ред.

Що се отнася до „отстъпките“, направени на Франция, и „интригите“ на г-н Лавалет, Русия не може да ги използва дори като обикновен предлог, защото

„Портата няколко дни или дори седмици преди издаването на фермана, съдържащ отстъпките, предизвикали недоволството на Русия, представила на г-н Титов проекта на този ферман, текстът на който не предизвикал тогава никакви възражения“.

Няма съмнение какви са плановете на Русия относно Сърбия, Молдаво-Влахия и християнското население на Турция. Непосредствено след официалното си пристигане в Константинопол княз Меншиков поиска отстраняването на Гарашанин от поста сръбски министър. Това желание бе удовлетворено, въпреки протеста на сръбския синод. Г-н Гарашанин е един от онези дейци, които се издигнаха благодарение на въстанието от 1842 г., благодарение на онова национално движение против руското влияние, което доведе до изгонването на управляващия тогава в Сърбия княз Михаил. Князът и семейството му бяха само обикновени оръдия в ръцете на Русия. През 1843 г. руското правителство предяви правото да се намесва във вътрешните работи на Сърбия. Без да има абсолютно никакво пълномощие за това по силата на някакъв договор, тя получи това пълномощие от *лорд Абърдин*, тогавашен министър на външните работи, който обяви, че *„Русия има право да тълкува по свое разбиране собствените си договори“*.

„С успеха си в този случай — каза г-н Лейард — Русия показа, че е повелителка на Сърбия и че може да попречи на всяка националност в борбата ѝ за независимост“.

Що се отнася до Дунавските княжества, Русия преди всички се възползува от националното движение през 1848 г. в тези провинции, за да подтикне Портата да изгони оттам всички привърженици на либерални и независими възгледи. След това тя накара султана да подпише договор в Балта-Лиман, който установяваше правото на Русия да се намесва във всички вътрешни работи на княжествата, „и тяхната сегашна окупация доказва, че Молдавия и Влахия станаха фактически руски провинции“.

Остават още гърците в Турция и славяните в България, изповядващи християнството.

„Сред гърците започна да се развива критичен и независим дух, който наред с търговските им връзки със свободните европейски страни предизвика голяма тревога у руското правителство. За това имаше и друга причина, именно разпространението на протестантството сред източните християни. На влиянието и проповедите на американските миссионери трябва главно да се

припише фактът, че в Турция едва ли ще се намери по-значителен град, в който да няма вече ядро на протестантска община". (Още едно основание за американската намеса.) „Православното духовенство, поддържано от руската мисия, е правило всичко, което е по силите му, за да попречи на това движение, и когато всички преследвания се оказаха безполезни, в Константинопол пристигна княз Меншиков. За Русия беше много важно да изкорени онзи дух на религиозна и политическа независимост, който започна да се проявява през последните години сред християнските поданици на Портата“.

Засягайки въпроса за проектите за основаване на така наречената *гръцка империя с център в Константинопол*, г-н Лейард констатира, че гърците, ако се имат предвид не общо православните, а различната от славяните националност, възлизат едва на 1 750 000 души; че славяните и българите в течение на много години усилено се стремят да скъсат всякакви връзки с тях, отказвайки да допускат при себе си като свещеници и епископи свещенослужители от гръцка националност; че сърбите са учредили собствена патриаршия вместо константинополската и че да се позволи на гърците да се укрепят в Константинопол значи да се предаде цяла Турция на Русия.

На онези членове на камарата на общините, които заявяваха, че въпросът, дали Константинопол ще бъде или не в ръцете на Русия, няма голямо значение, г-н Лейард отговори, че ако Константинопол бъде завладян, всички големи провинции, които влизат в Турция, като например Мала Азия, Сирия, Месопотамия, ще се окажат в състояние на хаос и анархия. Държавата, в чиито ръце те биха попаднали, ще установи господството си и над Индия. Държавата, която владее Константинопол, винаги би била смятана в Изтока като господарка на света.

Русия впрочем се е убедила, че нито една европейска държава няма да ѝ позволи в настоящия момент да завладее Константинопол. Междувременно

„тя се стреми да направи невъзможно съществуването на каквито и да било независими националности в тази страна, бавно, но сигурно да подкопае властта на турците и да покаже на всички, които се съпротивяват на нейните планове, че такава съпротива е не само безполезна, но ще им навлече нейното отмъщение. С една дума, тя иска да направи невъзможна в Турция всякаква друга власт освен руската. *Тези нейни планове този път успяха напълно*“.

Г-н Лейард заяви, че след като княз Меншиков е поискал сключването на таен договор и след като Русия е направила големи военни приготовления по границите и в Одеса, правителството се е задоволило с дадените му в С.-Петербург обяснения и уверения, като е пропуснало в случая да заяви, че Англия и Франция ще погледнат на преминаването през Прут като на

casus belli*; то не е заявило, че не ще допусне Русия да сключи договор или споразумение с Турция без участието на Англия.

„Ако ние направехме тази стъпка, Русия никога не би се осмелила да премине Прут“.

След това г-н Лейард изложи по какъв начин независимите Дунавски княжества, обединени с Бесарабия и опрени на Унгария, биха могли в края на краищата да станат единственото средство за защита на Константинопол от русите и за разделяне на две части на великата славянска раса. Той е на мнение, че Русия ще евакуира княжествата.

„Русия ще реши, че не заслужава да влиза във война с европейските велики държави заради провинции, които фактически вече ѝ принадлежат. И без това Русия получи без нито един изстрел онова, което можеше да ѝ даде кръвопродитна и скъпо струваща кампания; тя затвърди могъществото си в Изтока; тя унизи Турция; тя я накара да понесе всички военни разходи и изтощи напълно нейните ресурси; а освен това — и то е много по-важно — тя унизи Англия и Франция в очите на собствените им поданици и на народите от Изтока“.

Според г-н Лейард нотата, изработена от виенското съвещание, ще има следния резултат:

„Ако Портата откаже да я приеме, Русия ще обърне цялото ѝ острие против нас и ще ни направи свои съюзници против Турция, за да я принуди да приеме несправедливото предложение. Ако пък Портата я приеме, това ще значи, че Англия пряко санкционира правото на Русия да се намесва по въпросите, които засягат дванадесет милиона християнски поданици на Портата... Както и да се отнасяме към дадения въпрос, ясно е едно — че ние заемахме по него положението на второстепенна държава, а ролята на първостепенна държава предоставихме само на Русия... Ние изпуснахме случая, който може би никога няма да се повтори, да разрешим както трябва големия източен въпрос... Вместо това на Русия бе позволено да нанесе на Турция такъв удар, от който тя никога вече няма да се съвземе... Но това няма да бъде единственият резултат от политиката на нашата страна. Швеция, Дания и всички слаби европейски държави, които досега доверчиво разчитаха на подкрепата на нашата страна, ще видят, че отсега нататък е безполезно да се борят против домогванията на Русия“.

След г-н Лейард сър Джон Пакингтън направи няколко забележки, важни в това отношение, че бяха декларация на опозиционните възгледи на торите. Той изрази съжаление, че лорд Джон Ръсел не може да представи на камарата и на страната по-задоволителни сведения. Той увери правителството, че неговото решение да гледа на евакуирането на княжествата като на условие sine qua non „ще бъде поддържано не само от мнението

* повод за война. *Ред.*

на тази камара, но и от почти единодушното мнение на народа на Англия“. Докато не бъдат публикувани документите, той ще се въздържа от прещенка за политиката, по силата на която Турция е била съветвана да не смята окупацията на княжествата за casus belli, да не предприема в ранните стадии енергични и решителни действия и като проточва преговорите шест месеца и създава атмосфера на несигурност, да нанесе вреда на интересите и търговията на Турция и Великобритания.

Лорд Дъдли Стюарт изпадна в една от обичайните си благодрушни демократически декламации, които безусловно правят по-голямо удоволствие на оратора отколкото на слушателите. Ако се стиснат тези надути, приличащи на въздушни мехури фрази, в ръцете ви няма да остане нищо, дори въздухът, който преди това ги е правил да представляват нещо. Дъдли Стюарт повтори още веднаж така често повтаряните твърдения за реформите, провеждани в Турция, за това, че управлението на султана се отличава с много по-голям либерализъм по отношение на религията и търговията от управлението на руския цар. Той правилно изтъкна, че е безполезно да се хвалим с мира, когато нещастните жители на Дунавските княжества фактически изпитват ужасите на войната. Той поиска Европа да защити жителите на тези провинции от ужасното потисничество, на което сега са подложени. Позовавайки се на факти от парламентарната история, той доказваше, че членовете на камарата имат право да произнасят речи дори когато преговорите още не са завършили. С една дума, той едва ли пропусна нещо от това, което е добре известно на всеки редовен и постоянен читател на „Daily News“. Следните два момента представляваха „сърцевината“ на неговата реч:

„Макар обясненията на благородния лорд“ (Дж. Ръсел) „да не се отличаваха с голяма пълнота, защото той не каза на камарата нищо такова, което тя да не знаеше и преди това, за съжаление от онова, което той премълча, може да се заключи, че благородният лорд е извършил нещо, от което трябва да се срамува“.

Колкото до граф Абърдин,

„Макар той да ни заяви, че за велика полза на свободата и благоденствието на Европа мирът е осигурен за тридесет години, аз“ (Дъдли Стюарт) „отричам, че мирът ще се окаже благодатен за свободата на Европа. Аз питам — в какво положение се намират Полша? Италия? Унгария? Най-последно — Германия?“

Увлечен от потока на собственото си красноречие — фатална склонност на подобни треторазредни оратори, демократичният лорд никак не можеше да завърши, докато не премина от деспо-

тите на континента към собствената си кралица, „царуваша в сърцата на поданиците си“.

Г-н М. Милнс, един от онези привърженици на правителството, на челото на които е написано:

„Оръдие да бъде е само той способен“,*

не посмя да произнесе реч само в правителствен дух. Речта му бе изпълнена с „от една страна“ и „от друга страна“. От една страна, той намираше, че министрите „са действували много умно и предпазливо“, като не са съобщили на камарата документите; от друга страна, той им даваше да разберат, че техните действия биха били по-енергични и твърди, ако бяха постъпили иначе. От една страна, той смята, че правителството е постъпило правилно, като се е подчинило на исканията на Русия; от друга страна, у него се е породило съмнение дали не е излязло до известна степен така, че английското правителство е подтикнало Турция към определена политика, без да е готово да я подкрепи, и т. н. и т. н. В края на краищата той заяви, „че колкото повече размишлява по тази проблема, толкова повече съзнава нейната изключителна трудност“, а колкото по-малко я разбира, толкова по-естествена става за него изчаквателната тактика на правителството.

След всички уловки, увъртания и объркани мисли, демонстрирани от г-н Монктън Милнс, наистина освежително ни подейства грубоватата правилинност на г-н Мънц, член на парламента от Бирмингам и един от водачите в камарата от 1831 г., която прокара реформата.

„Когато веднаж холандският посланик направил на Карл II някакво много осъдително предложение, кралят възкликнал: „О боже! Вие никога не бихте направили подобно предложение на Оливер Кромвел“. — „Разбира се, не — отговорил посланикът, — но вие сте съвсем различен човек от Оливер Кромвел“. Ако нашата страна имаше сега такъв човек като Кромвел, ние щяхме да имаме други министри и съвсем друго правителство, а Русия никога не би окупирала Дунавските провинции. Руският император е знаел, че нищо не може да тласне Англия към война; за това свидетелствуваше примерът с Полша и Унгария. Англия сега само жъне плодовете на своето поведение по отношение на тези страни. Смятам положението на Англия, доколкото става дума за външната ѝ политика, за твърде уязвимо и незадоволително. Смятам също така, че английският народ чувства, че престижът на неговата страна е паднал и че правителството е загубило всякакво чувство за чест, като държи сметка само за лирите, шилингите и пенсите. Единственият въпрос, който в този момент занимава правителството, е какви ще бъдат разходите и ще бъде ли една война изгодна за разните търговци и индустриалци на страната“.

* Шекспир, «Юлий Цезар», IV действие, първа картина, *Ред.*

Тъй като Бирмингам е център на оръжейното производство и на търговията с огнестрелно оръжие, представителите на този град естествено се отнасят насмешливо към миролюбивото платнарско братство на манчестерците.

Г-н Блекет, депутат от Нюкасъл на Тайн, не вярва, че русите ще евакуират Дунавските княжества. Той предупреждава правителството „да не позволи да бъде увлечено от каквито и да било династически симпатии и антипатии“.

Атакувани от всички страни от представителите на всички течения, министрите седяха мрачни, омърлушени, потиснати, паднали духом, когато изведнаж на трибуната застана Ричард Кобден и с цялата си необикновена изобретателност и искрена убеденост на маниак, с всичките противоречия, свойствени на идеолог, и с цялата страхлива пресметливост на бакалин се зае да ги обсибва с похвали за това, че са приели неговата доктрина за мира и са я приложили в дадения случай. Той проповядваше онава, което правителството открито провеждаше на практика, което парламентът мълчаливо одобряваше и което господстващите класи позволяваха на правителството да прави и на парламента да приема. Страхът от война за пръв път му беше внушил нещо като историческа идея. Той издаде тайната на буржоазната политика, заради което се отрече от него като от изменник. Той накара английската буржоазия като че ли да се погледне в огледалото и тъй като изображението не се оказа много за пред хора, той беше позорно освиркан. Той прояви непоследователност, но в самата тази непоследователност беше последователен. Негова ли е вината, че традиционните войнствени фрази, наследени от аристократическото минало, не хармонират с проникнатите от страхливост факти на борсаджийското настояще?

Той започна с думите, че по същината на въпроса няма разлики в мненията.

„И все пак турските работи очевидно предизвикват твърде голямо безпокойство“.

В какво се състои работата? През последните двадесет години все повече се разпространяваше убеждението, че европейските турци са пришълци, нахлули в Европа, че те не са станали коренни жители на Европа и тяхното отечество е Азия, че в цивилизовани държави не може да съществува мюсюлманството, че ние не можем да защитаваме независимостта на една страна, която сама е неспособна да я защитава, и че, както сега става известно, в Европейска Турция на всеки турчин се падат трима християни.

„Ние не трябва да водим политика, която да осигури на Европейска Турция независимо положение по отношение на Русия само освен ако преобладаващото мнозинство от населението споделя нашето желание да попречим на всяка друга държава да завладее тази страна... Няма съмнение, че ние бихме могли да изпратим нашата флота в Безикския залив и да накараме русите да се въздържат, защото Русия не би желала да влезе в конфликт с една морска държава; но с това ние само бихме увеличили колосалните въоръжения, пак без да разрешим източния въпрос... Въпросът е какво ще стане с Турция и с нейното християнско население? Мюсюлманството не може да бъде запазено и ние много бихме съжалявали, ако нашата страна би станала борец за мюсюлманството в Европа“.

Лорд Дъдли Стюарт каза, че Турция трябва да бъде подкрепена в интерес на търговията. Той (Кобден) никога не би водил война заради митнически тарифи. Той много твърдо вярва в принципите на свободата на търговията, за да смята, че те се нуждаят от провеждане с военни методи. Размерите на износа в Турция се преувеличават от мнозина. Само една малка част от него се консумира в страните, които се намират под властта на турците.

„Цялата търговия, която сме водели в Черно море, ние дължим на придвижването на Русия по турското крайбрежие. Сега ние получаваме зърнени храни и лен не от Турция, а от Русия. И нима Русия няма както преди да ни изпраща охотно своя коноп, своите зърнени храни, своята сланина дори и да продължава нападенията си върху Турция? Ние сме търгували с Русия и на Балтийско море... А какви перспективи ни открива търговията с Турция? Това е страна без пътища. Русите са много по-добри търговци: погледнете Санкт-Петербург с неговите кейове, товарни пристани и складове... Какъв национален съюз бихме могли да имаме с такава страна като Турция?... Говорят също така за равновесие на силите. Това е политическата страна на въпроса... Много говорят за могъществото на Русия и за опасността, която се създава за Англия, ако Русия окупира териториите около Босфора. Колко нелепо е да се твърди, че Русия ще се опита да нападне Англия! Русия не е в състояние да прехвърли войските си през собствените си граници, без да прибегне до заем от Западна Европа... Тази толкова бедна страна, която в същност представлява в сравнение с Англия само съвкупност от села, лишена от капитал и ресурси, никога не може да нанесе вреда на нас или на такива страни като Америка, като Франция... Англия сега е десет пъти по-могъща от когато и да било по-рано и е много по-способна да окаже противодействие на нападение от такава страна като Русия“.

След това Кобден се зае да доказва, че сега войната представлява за Англия много по-голяма опасност отколкото в миналото. Индустриалното население на Англия е много пораснало. Значително се е увеличила зависимостта на англичаните от износа на техните стоки и вноса на суровини. Те вече нямат промишлен монопол. От времето на отменяването на навигационните актове²⁵⁴ Англия трябва да издържа на световната конкуренция не само в областта на корабоплаването, но и във всички други отрасли.

„Аз много моля г-н Блекет да помисли върху това, че нито едно пристанище няма да пострада повече от онова, представител на което тук е той. Правителството е постъпило мъдро, като не обърна внимание на гръмките искания на безразсъдни хора... Аз не искам да порицавам изказванията на правителството в защита на запазването на целостта на Турската империя, защото това е наследена от него традиционна политика... Сегашното правителство заслужава доверие, защото то проявява миролюбие в онези граници, в които му позволява това народът“.

Ричард Кобден беше истински драматичен герой и като такъв сподели съдбата на всички истински герои, която може да бъде само трагична. Но след това на трибуната застана един мним герой, покровител на всяка измама, майстор на елегантната лъжа и на учтивите обещания, глашатай на всички смели думи, които често се произнасят, преди да се удари на бягство. Това беше лорд Палмерстон. Този стар, опитен и хитър полемист видя от пръв поглед, че подсъдимият може да избегне присъдата, ако се откаже от адвоката си. Той разбра, че правителството, атакувано от всички страни, може коренно да измени положението, ако с най-голям жар се нахвърли върху единствения човек, който се осмели да излезе в негова защита, и ако се откаже от единствените основания, които биха могли в някаква степен да послужат като оправдание на неговата политика. Нямаше нищо по-лесно от това, да се намерят у г-н Кобден редица противоречия. Г-н Кобден, каза Палмерстон, започна с това, че изрази пълното си съгласие с предшестващите оратори, а свърши с това, че стигна до различие с тях по всеки пункт. Той се изказа в защита на целостта на Турция, а след това направи всичко, за да докаже, че тя не заслужава никаква защита. Той, апостолът на мира, оправдаваше агресивните действия на Русия. Русия, твърдеше той, е слаба, но война с Русия според него би означавала неминуемо разорение за Англия. Наистина, Русия представлява само конгломерат от села, но тъй като С.-Петербург е по-красив град от Константинопол, Русия трябва да получи правото да владее и двата. Макар г-н Кобден да е привърженик на свободата на търговията, той предпочита руската покровителствена система пред турската фритредерска. Независимо от това, дали Турция сама консумира внасяните в нея стоки или служи само като канал за тяхното доставяне в другите части на Азия, нима за Англия е безразлично ще се запази ли или не свободният транзит? Г-н Кобден, горещият защитник на ненамесата, иска сега с парламентарни решения да се определи съдбата на мюсюлманите, гърците, славяните и другите народи, които населяват Турската империя. И тук лорд Палмерстон започна да възхвалява прогреса, постигнат от Турция, и силите, с които тя сега разполага. „Наистина

Турция няма Полша и Сибир“. Но тъй като Турция е достатъчно силна, лорд Палмерстон може, разбира се, да я принуди да се съгласи с окупирането на някои провинции от русите. Една силна империя може всичко да издържи. Лорд Палмерстон доказва на Ричард Кобден, че не е имало нито едно разумно основание за политиката, която лорд Палмерстон и колегите му са водили. И след всичко това старият комедиант, всяка фраза на когото бе прекъсвана от възторжени аплодисменти, се върна на мястото си, завършвайки със следните нагли, противоречащи на цялата му реч думи:

„Аз изпитвам задоволство, че Турция носи в самата себе си елементите на живот и процъфтяване, и смятам, че политиката, която правителството на нейно величество води, е здрава политика, заслужаваща одобрението на страната, и дълг на всяко английско правителство трябва да бъде да я следва и занаяпред“. (Аплодисменти.)

Палмерстон бе велик в „*престорената си храброст*“, да употребим израза на Шекспир*. Той прояви, казано с думите на Сидни, „страхлива смелост, която се решава да прави само онова; което, както добре знае, не знае как да прави“.

Написано от К. Маркс на 19 август 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3862, 2 септември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* «Юлий Цезар», V действие, първа картина. *Ред.*

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В КОНТИНЕНТА И В АНГЛИЯ²⁵⁵

Лондон, вторник, 23 август 1853 г.

Въз основа на телеграфните съобщения от Константинопол от 13 т. м. немските и белгийските вестници твърдят, че Портата се съгласила с предложенията на виенското съвещание. Обаче френските вестници, които са получили телеграми от Константинопол от същата дата, съобщават само, че Диванът бил склонен да приеме тези предложения. Окончателният отговор едва ли е бил получен във Виена по-рано от 20 август. Остава открит много важният въпрос: преди или след изтеглянето на руските войски от Дунавските княжества ще изпрати Портата свой посланик в С.-Петербург.

Според последните съобщения от района на Черно море появилите се североизточни ветрове са започнали да нарушават корабоплаването. Някои кораби, които са били на котва в Пендеркли и в други пунктове на крайбрежието, са били принудени да напуснат местата на закотвяне, за да не бъдат изхвърлени на брега.

Известно ви е вече, че след събитията в Молдавия и Влахия султанът* е заповядал на князете** да напуснат княжествата и да отидат в Константинопол, но князете отказали да изпълнят искането на своя сюзерен. След това султанът обявил, че лишава от власт княза на Влахия на основание на това, че той е оказал гостоприемство и подкрепа на руските войски. Ферманът за лишаването от власт е бил прочетен на 9 август пред събранието на боярите, което решило да помоли княза да не се отказва от властта в настоящия критичен момент. Князът така и направил. Мини-

* Абдул Меджид. *Ред.*

** Гиха (Молдавия) и Щирбей (Влахия). *Ред.*

стърът на външните работи Ману и ръководителят на министерството на вътрешните работи Ивандис също били повикани в Константинопол, но и те отказали да изпълнят заповедта под предлог, че тяхното заминаване може да предизвика безредици. Във връзка с това френският и британският консули веднага прекратили всякакви сношения с бунтовното правителство.

Положението в Сърбия се усложнява. Парижският вестник „Constitutionnel“ помества в броя си от миналия петък съобщение от Константинопол, според което Австрия, използвайки затрудненията на султана, му предявила редица искания.

Австрийският генерален консул, който неотдавна направил инспекционно пътуване по Босна и Сърбия, заявил на сръбския княз Александър, че Австрия е готова да окупира Сърбия с войските си с цел да потуши всяко опасно движение сред населението. Князът отхвърлил предложението на генералния консул и незабавно изпратил в Константинопол специален куриер със съобщение за това предложение на Австрия. Решид-паша се обърнал към барон де Брук за обяснения. Последният отговорил, че генералният консул е имал с княза предварителен разговор във връзка с породилите се у Австрия опасения, че нейните поданици, които живеят по границите със Сърбия, могат да бъдат въвлечени в някакви въълнения, които ще избухнат в тази провинция. Отговорът на Решид-паша бил, че всяка окупация на Сърбия от войските на Австрия ще се смята от Портата за враждебен акт, защото самата Порта отговаря за спокойствието в тази провинция; освен това Решид-паша обещал незабавно да изпрати в Сърбия специален чиновник със задача да проучи положението на самото място и да представи отчет за това.

Един ден след това в няколко лондонски вестника се появили съобщения за навлизане на австрийските войски в Сърбия. Тези съобщения обаче нямаха никаква почва. Вчера същите тези вестници съобщиха за контрареволуционно въстание в Сърбия. Но и тези съобщения се оказаха не по-достоверни, тъй като са били основани на погрешния превод на немската дума *Auflauf**; фактически имало е незначителен бунт. Немските вестници поместват днес съобщения от Константинопол от 9 август, според които са се състояли няколко заседания на Дивана, посветени на сръбските работи. Поведението на княз Александър е получило пълно одобрение и е било взето решение, че ако австрийските войски направят опит да окупират Сърбия, те, ако е нужно, ще бъдат изгонени от там със сила. Една дивизия вече е изпратена на граници-

* сборище, метеж, въълнение. *Ред.*

те на Босна. От частни писма, получени в Константинопол на 8 август, там е станало известно, че княз Александър вследствие на конфликта с австрийския консул е апелирал за мнението на консулите на Франция и Англия и временно е напуснал Белград. Казват, че отишъл в Ница, където ще чака нарежданията на Портата.

В статия, поместена днес в „Morning Advertiser“, г-н Ъркарт пише по повод на усложненията в Сърбия следното:

„Русия в настоящия момент не мисли за война с Турция, тъй като ако действа заедно с Австрия, тя ще загуби православните си съюзници; затова тя въвлича Австрия в назриващия конфликт, в резултат на който Сърбия ще се окаже в положение подобно на положението на Дунавските княжества. Това ще бъде прелюдия на религиозна война между католици и православни... С внезапната промяна на декорациите Русия може да направи своята окупация на Дунавските княжества приемлива за Турция като мярка за защита на турците срещу австрийска окупация на Сърбия и по този начин тя може да въвлече и Австрия и Турция в планове за разчленяване както на едната, така и на другата страна, оказвайки им подкрепа в това“.

За покриване на извънредните разходи, свързани с окупацията на княжеството, князът на Молдавия щял да сключи заем от руски банкери.

Недостигът на хранителни продукти в българските крепости е толкова голям, че се провежда най-строга икономия и гарнизоните изпитват тежки лишения.

Вестник „Journal de Constantinople“²⁵⁶ предава следното съобщение от Алепо:

„Неотдавна е била разкрита шайка злонамерени турци, която готвела на падение като извършеното през 1850 г. върху християнското население на града. Обаче благодарение на изключителната бдителност на пашата-губернатор и на Али Асми-паша — командувач войските в Алепо, този опит бил осуетен и общественият ред запазен. Във връзка с това гръцкият вселенски патриарх Деметрий и арменският патриарх Василий са изразили на Решид-паша в общо писмо от името на своите общини благодарност за защитата, оказана на християните от правителството на султана“.

Немският „С.-Петербургски вестник“²⁵⁷ в уводна статия, посветена на източните работи, пише следното:

„Ако в началото на юли приятелите на мира можеха да имат само надежда, в последните дни те се изпълниха с увереност. Посредничеството между Русия и Турция сега е преминало напълно в ръцете на Австрия. Във Виена ще бъде изработен проект за решение на източния въпрос, който в последно време предизвика безпокойство от Черно море до Атлантическия океан и беше единствената причина, която попречи на европейските дипломати да използват обичайните си отпуски“.

Обърнете внимание как старателно се подчертава тук, че Австрия сама, вместо четирите държави, е посредник, и как безпо-

койството на народите се поставя, в истински руски стил, наравно с отпуските на дипломатите.

Берлинският „National-Zeitung“ помества писмо от Грузия с дата 15 юли, в което се съобщава, че Русия има намерение в края на месеца да предприеме нова кампания против кавказците и че флотата, която се намира в Азовско море, е поставена в бойна готовност за поддържане действията на сухопътната армия.

Парламентарната сесия за 1853 г. завърши миналата събота — парламентът е разпуснат до 27 октомври. Посланието на кралицата, прочетено от комисията, беше много безцветно и безсъдържателно. Отговаряйки на г-н Милс, лорд Палмерстон увери парламента, че може да не се безпокои относно евакуирането на Дунавските княжества, но той все пак не даде в този смисъл никаква друга гаранция освен „своята вяра в почтеността и личните качества на руския император“, които според него ще го подтикнат *доброволно* да изтегли войските си от княжествата. По този начин коалиционният кабинет отмъсти сам на себе си за речта на Палмерстон против г-н Кобден*, като принуди Палмерстон тържествено да заяви, че „вярва в честността и личните качества“ на царя. Същият Палмерстон същия ден прие депутация от аристократичната фракция на полската емиграция в Париж и на нейния филиал в Лондон²⁵⁸, която поднесла на негова светлост лорда адрес и златни, сребърни и бронзови медальони с портретите на княз Адам Чарториски, очевидно в знак на благодарност за съгласието на лорда за анексирането на Краков през 1846 г.²⁵⁹ и другите прояви на съчувствието му към делото на Полша. Вездесъщият лорд Дъдли Стюарт, покровител на лондонския филиал на парижкото дружество, е изпълнявал, разбира се, ролята на церемониалмайстор. Лорд Палмерстон уверил посетилите го наивници „в най-дълбокия си интерес към полската история, която наистина е история, пълна със страдания“. При това благородният лорд не пропуснал да забележи, че говори не като член на кабинета, а ги приема само като частно лице, което се интересува от въпроса.

Първата половина на сегашната дълга сесия бе изпълнена от агонията на кабинета на Дерби, от образуването и окончателната победа на коалиционния кабинет и от великденската ваканция на парламента. Що се отнася до действителното съдържание на сесията, нейните най-характерни черти бяха разлагането на всички стари политически партии, корупцията на членовете на парламента и пълното вцепенение на всички, които се „ползват от привилегията да избират. Всичко това намери израз в твърде интересния

* Виж наст. том, стр. 287—288. *Ред.*

характер на дейността на правителството, което прие в лоното си всички нюанси на разните течения и всички таланти на официалния свят, провъзгласи отлагането за метод на решаване на всички въпроси, мъчеше се да заобиколи трудностите с помощта на полу-мерки, хранеше с обещания, обяви, че „изпълнението е особен вид завещание или завет, свидетелствуващ за голямото недомислие на онзи, който го е оставил“, оттегляше, изменяше, проваляше собствените си законопроекти веднага след внасянето им, живееше с наследството на своите предшественици, които сурово осъждаше, даваше инициативата за провеждане на собствените му мероприятия на камарата, която би трябвало да ръководи, и търпеше неизбежния провал на онези не много на брой законопроекти, на които безспорно то беше авторът. Така, парламентарната реформа, реформата на народното образование и реформата в областта на правото (като не се смятат отделни дреболии) бяха отложени. Законопроектите за изпращането в каторжни колонии, за корабоплаването и пр. бяха наследени от кабинета на Дерби. Законопроектът за канадския резервен фонд беше съвсем осакатен от самото правителство няколко дни след неговото внасяне. Що се отнася до бюджета, законът за данъка върху наследството беше предложен от министъра на финансите, след като самият той гласува против този данък. Законът за данъка върху обявите бе прокаран от министъра едва след като камарата два пъти отхвърли неговите възражения. Новата наредба за системата на лицензиите, след като претърпя различни изменения, в края на краищата бе зарязана. Претенциозно предложена от г-н Гладстон като някакъв грандиозен план, тази наредба, напълно достойна за бюджета като цяло, в приетия от камарата вид се оказа жалка кръпка, обикновен конгломерат от случайни, несвързани и противоречиви, маловажни пунктове. Единствената важна черта на законопроекта за Индия — невъзобновяването на хартата на Източно-Индийската компания — бе внесена от правителството едва след като то предварително обяви за продължаването на хартата с 20 години. Двата закона, автор на които наистина беше само „министерството на всички таланти“ — за файтонджииите и за копверсията на държавния дълг, — едва прекрачили прага на парламента, бяха освиркани от публиката, която с това заовидетелствува провала им. Външната политика на „най-силното правителство, което някога Англия е имала“, беше по признанието на собствените ѝ привърженици *pes plus ultra** безпомощност, непостоянство и слабост. Въпреки това съюзът, сключен в Чешъм-плейс между бюро-

* крайна степен, връх. *Ред.*

кратите-пилити, вигите олигархи и псевдорадикалите²⁶⁰, още повече се заякчи под влиянието на застрашителния характер на външните събития и още по-застрашителните симптоми на народното недоволство вътре в страната, което се изрази в небивалото по интензивност и мащаб стачно движение и във възраждането на чартистката агитация. При преценката на външната политика на властващите класи и на кабинета не бива да забравяме, че една война с Русия носи опасност от революционен пожар на континента, който в този момент лесно може да намери неизбежен отзвук сред народните маси на Великобритания.

Що се отнася до камарата на лордовете, нейната дейност може да се резюмира много накратко. Тя проявя лицемерието си с отхвърлянето на законопроекта за еманципацията на евреите, враждебността си към работническата класа — с погребването на законопроекта за работническите съюзи, користната си омраза към ирландския народ — с пращането в архива на законопроектите за земята в Ирландия, най-последната си привързаност към злоупотребите в Индия, — намерила израз във възстановяването на монопола върху солта. Камарата на лордовете през всичкото време действуваше в тайно споразумение с правителството, ако някое прогресивно мероприятие случайно мине през камарата на общините, да бъде провалено от просветените лордове.

Между документите, представени на парламента преди разпускането му, е и обемистата преписка между английското и руското правителства по въпроса за затрудненията за корабоплаването в Сулинския ръкав на Дунава. Преписката започва от 9 февруари 1849 г. и свършва през юли 1853 г. без никакви практически резултати. Работата е стигнала до там, че дори австрийското правителство е било принудено да обяви, че устието на Дунава е станало недостъпно за корабоплаване и че неговата поща за Константинопол занаяпред ще се доставя чрез Триест. Цялото това затруднение е резултат на благосклонното примиренчество на англичаните към московските узурпации. През 1836 г. английското правителство мълчаливо се съгласи с узурпирането на дунавското устие от Русия, макар преди това да бе предписало на една търговска фирма да се съпротивява на намесата на руските правителствени чиновници.

Така наричаният мирен договор с Бирма, който бе обявен с прокламацията на генерал-губернатора на Индия от 30 юни 1853 г. и по повод на който кралицата поздрави парламента, всъщност е само примирие. Кралят на Ава*, принуден да се подчи-

* Мендон. Ред.

ни чрез глад, изразил желание да прекрати военните действия, да освободи английските пленници, помолил да бъде вдигната речната блокада и забранил на войските си да нападнат териториите Мекадей и Тунгао, където английското правителство постави свои гарнизони, постъпвайки като турското правителство, което забрани на своите войски да атакуват руските войски в Дунавските княжества. Обаче кралят на Ава отказва да признае претенциите на Англия върху Пегу или някоя друга част на Бирманската империя. Единственото, което постигна Англия във войната с Бирма, е установяването на една застрашена и спорна граница вместо сигурната и признатата. Стременията на Англия излязоха извън етнографските, географски и политически граници на нейните индийски владения и сега дори Небесната империя вече не представлява естествена преграда за нейните завоевателни сили. Англия загуби своя център на тежестта в Азия, увлече се в безгранични завоевания. Тя вече не е в състояние да контролира собствените си движения и ще спре само там, където свършва сушата и започва морето. Поради това на Англия се пада изглежда да открие и най-отдалечените страни на Изтока за сношения със Запада, но не ѝ е съдено да ги овладее и да ги задържи в ръцете си.

Големите стачки на въгледобивачите в Уелс не само продължават, но и предизвикаха нови стачки сред работниците от железните рудници. Очаква се обща стачка на британските моряци в момента, когато ще влезе в сила законопроектът за търговското корабостроене, който разрешава да се приемат чужденци в корабните екипажи само с цел, както твърдят моряците, да се намали тяхното възнаграждение. Значението на сегашните стачки, върху което неведнаж обръщам вниманието на вашите читатели, започва сега да се разбира дори от лондонската буржоазна преса. Така например вестник „Weekly Times“²⁶¹ миналата събота отбеляза:

„Отношенията между работодатели и работници много са се изострили. По цялата страна трудът излиза смело против капитала и може с пълна увереност да се твърди, че предизвиканата от това борба едва що започва. Работническата класа твърдо е решила да изпита силите си. Сега движението още се ограничава в редица откъслечни схватки, но ако се съди по някои признаци, не е далеч денят, когато тези разпокъсани военни действия ще прераснат в системен, всеобщ и обединен поход против капитала“.

Написано от К. Маркс на 23 август 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3864, 5 септември 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

МИХАИЛ БАКУНИН

ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „MORNING ADVERTISER“

Уважаеми господине!

Господата Херцен и Головин са пожелали да замесят излияния през 1848 и 1849 година под моя редакция „Neue Rheinische Zeitung“ в полемиката, която се води между тях и „Ф. М.“* по повод на Бакунин²⁶². Те обявяват пред английската публика, че на клеветата против Бакунин било поставено начало в колоните на този вестник, който се бил осмелил дори да се позовава на овидетелството на Жорж Санд. Мен никак не ме засягат инсинуациите на господата Херцен и Головин. Но тъй като това може да помогне за разрешаването на спора, повдигнат около името на Михаил Бакунин, позволете ми да установя как стоят фактически работите.

На 5 юли 1848 г. „Neue Rheinische Zeitung“ получи от Париж две писма: едното представляваше оригинал на кореспонденция на агенция Хавас, другото беше частна кореспонденция, изхождаща от един полоки емигрант, съвсем несвързан с тази агенция; и в двете съобщения се твърдеше, че Жорж Санд разполагала с документи, компрометиращи Бакунин като човек, който в последно време е установил връзки с руското правителство.

На 6 юли „Neue Rheinische Zeitung“ публикува писмото на своя парижки кореспондент**.

Бакунин от своя страна заяви в „Neue Oder-Zeitung“²⁶³ (вестник, издаван в Бреслау), че още преди появяването в „Neue Rheinische Zeitung“ на тази парижка кореспонденция подобни

* Френсис Маркс. Ред.

** Евербек. Ред.

слухове са били тайно разпространявани в Бреслау, че те изхождат от руските посолства и че той най-добре ще отговори, като се обърне към Жорж Санд. Писмото на Бакунин до Жорж Санд беше публикувано едновременно с декларацията му. Както декларацията, така и писмото му бяха веднага препечатани в „Neue Rheinische Zeitung“ (виж броя от 16 юли 1848 г.). На 3 август 1848 г. „Neue Rheinische Zeitung“ получи от Бакунин чрез г-н Косцюлски писмо от Жорж Санд, адресирано до редактора на „Neue Rheinische Zeitung“, което беше отпечатано още същия ден със следните уводни бележки:

„В бр. 36 на нашия вестник ние съобщихме, че в Париж се е разпространил слухът, че Жорж Санд разполагала с документи, рисуващи руския емигрант Бакунин като агент на император Николай. Ние съобщихме за това, защото тези сведения ни бяха предадени едновременно от двама кореспонденти, съвсем несвързани един с друг. Като постъпихме по такъв начин, ние само изпълнихме дълга, който има общественият печат, да проявява строга бдителност по отношение на обществените дейци. В същото време ние предоставихме на г-н Бакунин възможността да разпръсне подозренията против него в някои парижки кръгове. Ние дори препечатахме от „Neue Oder-Zeitung“ декларацията на г-н Бакунин и писмото му, адресирано до Жорж Санд, без да чакаме да ни помоли за това. Сега публикуваме текстуалния превод на писмото на Жорж Санд, адресирано до редактора на „Neue Rheinische Zeitung“, което изчерпва напълно този въпрос“ (виж „Neue Rheinische Zeitung“ от 3 август 1848 г.).

В последните дни на август 1848 г.; минавайки през Берлин, аз се видях с Бакунин и възобнових с него тясната дружба, която ни свързваше до февруарската революция.

В броя си от 13 октомври 1848 г. „Neue Rheinische Zeitung“ порица пруското правителство за изгонването на Бакунин и за заплахата, че ще го предаде на Русия, ако той се осмели отново да се върне на пруска земя.

В броя си от 15 февруари 1849 г. „Neue Rheinische Zeitung“ помести уводна статия по повод брошурата на Бакунин „Призив към славяните“, в началото на която имаше думите: „Бакунин е наш приятел. Но това не ще ни попречи да подложим на критика неговата брошура“²⁶⁴.

В статиите си на тема „Революция и контрареволюция в Германия“, отпечатани в „New-York Daily Tribune“, аз, доколкото ми е известно, пръв от немските автори подчертах заслугите на Бакунин за участието му в нашето движение и особено в дрезденското въстание²⁶⁵, осъждайки същевременно германския печат и германския народ, че проявиха най-голяма страхливост, като допуснаха Бакунин да бъде предаден на техните и негови врагове.

Колкото се отнася до „Ф. М.“, който се ръководи от натрапчивата идея, че революцията на континента благоприятствува тайните замисли на Русия, той би трябвало, ако иска да бъде поне донякъде последователен, да осъди не само Бакунин, но и всеки континентален революционер като руски агент. В неговите очи самата революция е руски агент. Защо да не бъде такъв и Бакунин?

Лондон, 30 август 1853 г.

Напечатано във вестник „The Morning Advertiser“, 2 септември 1853 г.

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

К. МАРКС

ПОКАЧВАНЕТО НА ЦЕНИТЕ НА ЗЪРНЕНИТЕ ХРАНИ. —
ХОЛЕРАТА. — СТАЧКИТЕ. — ДВИЖЕНИЕТО СРЕД
МОРЯЦИТЕ²⁶⁶

Лондон, вторник, 30 август 1853 г.

„Breslauer Zeitung“²⁶⁷ съобщава, че износът на зърнени храни от Влахия е напълно забранен.

В момента назрява въпрос, който е в известен смисъл по-важен от източния, а именно продоволственият въпрос. Цените на зърнените храни са се покачили в Кьонигсберг, Шетин, Данциг, Рошок, Кьолн, Хамбург, Ротердам и Анверс и естествено изобщо на всички по-големи пазари. На главните провинциални пазари в Англия цената на пшеницата се е покачила от 4 на 6 шилинга за квартал. Постоянно покачващата се цена на пшеницата и ръжта в Белгия и Франция и предизвиканото от това поскъпване на хляба поражда сериозно безпокойство. Френското правителство закупува зърнени храни в Англия, Одеса и Прибалтика. Окончателните данни за размерите на реколтата в Англия ще бъдат получени не по-рано от следващата седмица. Болестта по картофите е в Англия по-всеобхватна отколкото в Ирландия. Износът на зърнени храни е забранен от всички правителства в Италия, включително и от ломбардските власти.

През миналата седмица в Лондон са били открити несъмнени случаи на заболяване от азиатска холера. Чухме също така, че холерата е стигнала вече до Берлин.

Сражението между труда и капитала, между работната заплата и печалбата продължава. В Лондон избухнаха нови стачки сред товарачите на въглища, бръснарските работници, шивачите, дамските обушари, чадърджиите, шивачките на бельо и изобщо работниците, произвеждащи бельо, както и сред работещите в магазините за готови дрехи и в експортните фирми на едро. Вчера обявиха стачка много зидари, както и работниците, заети с пре-

возване с шлепове на товари от корабите в Темза до пристанището. Стачката на въглекопачите и металурзите в Южен Уелс продължава. Към този списък трябва да се прибави новата стачка на въглекопачите в Резолвен и пр. и пр.

Би било уморително да изброявам във всяка от статиите си различните стачки, сведения за които получавам всяка седмица. Затова само от време навреме ще отбелязвам онези от тях, които изпъкват с особено интересните си черти; между тях заслужава да се спомене, макар още да не е стачка, продължаващият конфликт между полицейските пристави и техния началник сър Ричард Мейн. Сър Ричард Мейн в окръжно, изпратено до различните отделения на столичната полиция, е забранил на полицаите да се събират на митинги или да създават съюзи и същевременно е заявил, че е готов сам да разглежда всяка индивидуална жалба. Полицаите му отговорили, че смятат правото на събрания за неотнимаемо право на англичаните. Сър Мейн им напомнил, че заплатите им са били определени по време, когато хранителните продукти са били много по-скъпи от сега. Те отговорили, че „тяхното искане се основава не само на цената на хранителните продукти, но и на убеждението, че живите хора сега не са така евтини, както са били по-рано“.

В цялата тази история на стачките най-значително събитие е декларацията, издадена от „Обединената другарска асоциация на моряците“ и наречена от тях бил за правата на англосаксонските моряци. Декларацията визира законопроекта за търговското корабоплаване, който анулира члена от навигационния акт, гласящ, че британските корабоприетжатели са длъжни да съставят най-малко три четвърти от екипажите на корабите си от британски поданици. Новият законопроект открива достъп в каботажното корабоплаване за чуждестранни моряци дори там, където не се допускат чуждестранни кораби. Авторите на декларацията заявяват, че това не е бил за правата на моряците, а бил за правата на корабоприетжателяте. При неговото прокарване не са се съветвали с никого освен със собствениците на кораби. Членът за състава на корабните екипажи е действувал възпиращо на собствениците, като ги е заставял да се отнасят по-добре с екипажа на корабите и да се грижат за неговата издръжка. Новият закон представя екипажа изцяло в ръцете на всеки лош капитан. Този закон се основава на принципа, че „всичките 17 000 собственици на кораби са хора почтени, изпълнени с великодушие, милосърдие и доброта, а всички моряци са хора неразбрани, неразумни и зли по природа“. Моряците заявяват, че докато собствениците на кораби могат да ги изпращат, където намерят за добре, трудът на

моряците може да се прилага само в границите на собствената страна, защото правителството отмени навигационния акт, без да се погрижи предварително да предвиди и за тях правото да се наемат на чуждестранни кораби.

„Тъй като парламентът принесе моряците в жертва на корабопридетелите, ние като класа трябва да се обединим и да вземем мерки за самозащита“.

Тези мерки се свеждат главно до намерението на моряците да бранят засягащата ги част от члена за *набирането на корабните екипажи*. Същевременно те заявяват, че

„на моряците на Съединените американски щати трябва да се гледа като на британци, към тях смятаме да се обърнем с апел да подкрепят нашия съюз. А тъй като след 1 октомври, когато гореспоменатият закон ще влезе в сила, плуването като английски поданик няма да бъде вече свързано с каквито и да било предимства, а, напротив, службата на британските кораби в мирно време и като чужденец гарантира освобождаване от повикване и от задължението да се служи през време на война във военноморската флота на нейно величество, и тъй като притежаването на американска свобода дава по-голяма защита в мирно време, моряците ще се снабдяват с удостоверения за гражданство на Съединените щати след пристигане в което и да е пристанище на тази република“²⁶⁸.

Написано от К. Маркс на 30 август 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3873, 15 септември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ДО РЕДАКТОРА НА „PEOPLE'S PAPER“²⁶⁹

Уважаеми господине!

Вестник „Morning Advertiser“ от 3 т. м. помести приложената статия „Как трябва да се пише история (от наш чуждестранен кореспондент)“, като отказа да помести моя отговор на този „чуждестранен кореспондент“. Ще Ви бъда много задължен, ако поместите в „People's Paper“ и двете статии — както руската, така и моя отговор.

Предан Вам

д-р Карл Маркс

Лондон, 7 септември

„КАК ТРЯБВА ДА СЕ ПИШЕ ИСТОРИЯ“

(От наш чуждестранен кореспондент)

Бакунин е руски агент — Бакунин не е руски агент. Бакунин е умрял в Шлиселбургската крепост от суровия режим, на който е бил подложен там — Бакунин не е умрял, той е още жив. Взели са го войник и са го пратили в Кавказ — не, не са го вземали войник и той все още е затворен в Петропавловската крепост. Такива са противоречивите сведения за Михаил Бакунин, които се явяваха последователно в печата.

В наши дни, когато всичко получава широка гласност, ние стигаме до истината, само като твърдим неистини. Но доказано ли е най-после, че Бакунин не е на заплата при руското военно ведомство?

Има хора, които не знаят, че хуманността прави хората зависими един от друг, че освобождавайки Германия от влиянието, което има върху нея Русия, ние оказваме обратно въздействие върху последната, като отново я тласкаме в ръцете на деспотизма, докато тя стане уязвима за революцията. Напразен труд би било да убеждаваме такива хора, че Бакунин е един

от най-чистите и великодушни представители на прогресивния космополитизъм.

„Клеветете, клеветете — казва френската поговорка, — все нещо ще остане от клеветата“. Клеветата срещу Бакунин, поддържана през 1848 г. от един от неговите приятели, през 1853 г. отново се разпространява от неизвестно лице.

„Предава те винаги свой човек — казва друга поговорка, — и по-добре да имаш работа с умен враг, отколкото с глупав приятел“. Не консервативни вестници се заеха с разпространяването на клеветата срещу Бакунин, с тази работа се зае един приятелски вестник.

Хора, които могат дори за миг да забравят — както забрави г-н Маркс, — че Бакунин не е направен от такова тесто, от каквото се правят полицейските шпиони, очевидно имат слабо развито революционно чувство. Защо той не постъпи поне така, както постъпват обикновено английските вестници — да публикува писмото на полския емигрант, в което е имало обвиненията против Бакунин? Нямаше да е принуден да съжاليا, че името му се свързва с лъжливото обвинение“.

ЗА ЧУЖДЕСТРАННИЯ КОРЕСПОНДЕНТ, КОЙТО ПИШЕ В СЪБОТНИЯ БРОЙ НА „MORNING ADVERTISER“

„По-добре да имаш работа с умен враг, отколкото с глупав приятел“. Съвсем вярно.

Нима не е „глупав приятел“ онзи, който се учудва като на някакво откритие на факта, че полемиката предполага противоположни мнения и че историческата истина може да бъде намерена само в резултат на противоречиви твърдения.

Нима не е „глупав приятел“ онзи, който намира за нужно през 1853 г. да се заяжда за обяснения, които през 1848 г. задоволиха самия Бакунин; който „отново тласка Русия в ръцете на деспотизма“, от който тя никога не се е освобождавала и нарича френска една банална латинска поговорка.

Нима не е „глупав приятел“ онзи, който уверява, че един вестник, като е поместил съобщение на свой чуждестранен кореспондент без всякакво мнение на редактора, е „поддържал“ това съобщение.

Нима не е „глупав приятел“ онзи, който дава „консервативните вестници“ като пример на „революционно чувство“, което в моменти на върховно напрежение е изобретило lois des suspects* и е заподозряло дори такива хора като Дантон, Камил Демулен и Анахарсис Клоутс, че са направени от „тестото“ на предателите; който се осмелява да напада трето лице от името на Бакунин и не се осмелява да излезе в негова защита от собствено име.

* закона за подозрителните. Ред.

В заключение позволете ми да заявя на любителя на изтърканите поговорки, че с това аз прекратявам полемиката си с него и с подобните нему приятели на Бакунин.

Лондон, 4 септември 1853 г.

Карл Маркс

Напечатано във вестник „The People's Paper“, бр. 71, 10 септември 1853 г.

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС,

*ВИЕНСКАТА НОТА. — САЩ И ЕВРОПА. —
ПИСМАТА ОТ ШУМЕН. — БАНКОВИЯТ АКТ НА ПИЛ

Лондон,³ петък, 9 септември 1853 г.

Когато в кореспонденцията си от 30 август²⁷⁰ ви съобщих, че Виенската нота по същество е отхвърлена от Портата, тъй като предложените от Портата изменения и искането за незабавна предварителна евакуация²⁷¹ не може да се разглеждат иначе, освен като отказ да се удовлетворят претенциите на Русия, аз влязох в противоречие с целия печат, който твърдеше, че предлаганите изменения са незначителни, че изобщо не заслужава да се говори за тях и че въпросът общо взето може да се смята уреден. Няколко дни по-късно „Morning Chronicle“ учуди доверчивите играчи на борсата със съобщението, че предлаганите от Портата изменения са много сериозни и че съвсем не е така просто да се уреди въпросът. Сега съществува само едно мнение, именно, че целият източен въпрос се е върнал към изходната си точка, и това впечатление съвсем не е отслабено от публикуването във вчерашните вестници на пълния текст на официалната нота, която Решид паша е изпратил на 19 август 1853 г. до представителите на Австрия, Франция, Великобритания и Прусия.

Няма никакво съмнение, че руският император ще отхвърли турските „изменения“. Вестник „Assemblée nationale“, този парижки „Mouiteur“* на руския император, вече ни съобщи, че

„според съобщенията, получени днес в Париж, първото впечатление в петербургския кабинет никак не е в полза на предложените от Портата изменения. Каквито и да бъдат решенията на този кабинет, трябва предварително да бъдем готови да ги посрещнем хладнокръвно и да не изказваме опасения. Трябва да се има предвид, че дори ако руският кабинет не се

* официален орган. *Ред*

съгласи да приеме предложените от Портата изменения във Виенската нота, ще остане възможността за нови преговори в Константинопол“.

Съдържащият се тук намек, че Русия ще се опита още веднаж да отложи разрешаването на спора, се потвърждава и от берлинския вестник „Litographic Correspondence“:

„Австрийското правителство е изпратило на император Николай меморандум, който съдържа нови предложения относно измененията, и то приема крачки за ликвидирането на кризата по съвсем различен път от онзи, по който се вървеше в досегашните опити“.

Виенският вестник „Wandeger“²⁷² помести писмо от Одеса от 26 август, в което се казва, че „разрешаването на източния въпрос още не е така близко, както някои очакваха“. Кронщадският „Satellite“ категорично твърди, че руските войски в Дунавските княжества ще се настанят в зимни квартири.

Едва ли дори нота, получена от Вашингтон, би могла да предизвика в Европа по-голяма сензация от вашите редакционни бележки относно капитан Инграхам²⁷³. Те бяха препечатани с коментари или без коментари от почти целия седмичен лондонски печат, от много френски вестници, от брюкселския „Nation“, туринския „Parlamento“, от „Basler Zeitung“ и всички либерални вестници в Германия. Тъй като редица немски вестници същевременно препечатаха и вашата статия за швейцарско-американския съюз, можете да смятате, че следното място от статията на берлинския „Litographic Correspondence“ е адресирано отчасти към вас:

„Преди известно време печатът имаше различни поводи да се изкаже относно американската теория за намеса. Съвсем неотдавна споровете във връзка със случая в Смирна се възобновиха. Този случай още не е приключен, а чуждите и местни вестници вече пишат за възможността на намеса на Съединените щати на страната на Швейцария, ако последната бъде застрашена от нападение. Днес получихме сведения, че няколко държавни смятат да излязат с колективен протест срещу международноправната доктрина, която Съединените щати искат да установят, и че можем да очакваме постигане на пълно съгласие между кабинетите на тези страни. Ако американската теория за намеса не бъде отхвърлена най-решително, изкореняването на революционния дух в Европа ще срещне непреодолими пречки. Към това съобщение можем да добавим важния факт, че една от държавите, готови да се подпишат под такъв протест, е Франция“.

Вестник „Constitutionnel“ в броя си от вторник се е погрижил да не остави никакви съмнения по отношение на този последния пункт:

„Трябва да се говори за всичко напразно. Представителите на американската република защитават Коста от Австрия не като гражданин на Съединените щати, а като революционер. Но нито една европейска държава

няма да приеме като международноправен принцип правото на правителството на Съединените щати да защитава революцията в Европа със силата на оръжието. Недопустимо е да се пречи на някое правителство да угрожнява своята юрисдикция под смешния предлог, че престъпникът е променил поданството си, а всъщност — защото той се опълчва против политическия строй на своята страна. Флотата на Американския съюз не винаги ще успява да удържи толкова лесни победи, а в друг случай такова своеволие, каквото е проявил капитанът на парахода „Сен-Луи“, може да доведе до много печални последици“.

В получения днес брой на излизания в Смирна вестник „Impartial“ са поместени следните интересни писма от Шумен:

Шумен, 8 август 1853 г.

„Главнокомандуващият Омер паша така умело е разпределил войските си, че при първа необходимост той може за 24 часа да съсредоточи във всеки пункт на Дунава 65 хиляди пехота и кавалерия и 180 оръдия. Според писмо, което получих от Влахия, тифът върши страшни опустошения в редовете на руската армия, която от започването на кампанията е загубила не по-малко от 13 000 души. Стараят се да погребват мъртвите нощем. Измират много коне. А в нашата армия няма никакви болести. Отвреме навреме на противоположния бряг на Дунава се появяват облечени в молдавска униформа руски отряди от 30 до 60 души. Всички техни придвижвания са известни на нашия генерал. Вчера пристигнаха хиляда албанци католици. Те са авангард на отряд от 13 хиляди души, който се очаква да пристигне всеки момент. Всички са отлични стрелци. Вчера пристигна също така 3 хиляди кавалерия — всички до един стари бойци, отлично въоръжени и екипирани. Числеността на нашите войски расте с всеки изминат ден. Ахмет паша вчера замина за Варна, където ще очаква египетските войски, за да ги препрати в пунктовете, които те ще трябва да заемаат.

Шумен, петък, 12 август 1853 г.

На 9 август два полка пехота и една батарея лека артилерия, числящи се към твърдията на султана, са се придвижили по посока към Разград. На 10 август получихме съобщение, че 5 600 руси са се разположили на лагер на Дунавския бряг при пристанището Турракан, в резултат на което аванпостовете на двете армии са се оказали само на пушечен изстрел едни от други. Доблестният полковник Искандер-бей се отправил към този пункт с няколко офицери. Омер паша е установил телеграфна връзка, за да може във всяко време на деня и нощта да се предават в главната квартира съобщения за събитията във всеки участък на реката.

През последните няколко дни непрекъснато ваят дъждове, но въпреки това фортификационните работи продължават много енергично. Два пъти дневно, на разсъмване и по залез, се дава артилерийски салют. На противоположния бряг на реката няма нищо подобно.

След като египетските войски преминават карантината в Константинопол, ще се натоварят на кораби и ще отплуват за Варна, откъдето ще трябва да бъдат прехвърлени в Бабадаг. Там ги чака бригадният генерал Изет-паша. В скръта Добруджа—Оваса са съсредоточени 20 хиляди татари, за да вземат участие във войната против русите. Това са повечето бивши емигранти, напуснали Крим по време на завладяването му от Русия. Отоманската армия, числеността на която се увеличава с всеки изминат ден поради пристигането

на нови войски, както редовни, така и нередовни, се е уморила от бездействието и гори от желание да започне военни операции. Има опасност в близките дни тя да премине Дунава без заповед отгоре; вероятността за това е особено голяма сега, когато появяването на русите на отгътъния бряг още повече възбужда армията. Преди няколко дни група лекари, мюсюлмани и християни, са заминали да организират военни болници от европейски тип в Плевен, Разград, Видин и Силистра. На 11 т. м. от Варна пристигнаха двама висши английски офицери. Те са имали продължителен разговор с Омерпаша. Придружени от няколко турски офицери, те са направили преглед на укрепленията и са намерили, че те са прекрасно подготвени за отбрана, снабдени са с достатъчно количество барутни погребни, фурни, запаси от прясна вода и пр. Всички тези укрепления са построени много здраво. Сред нашите войски цари най-строга дисциплина.

Шумен, понеделник, 15 авг. 1853 г.

На 13-ти от Константинопол пристигна английският генерал О'Донел. Той е имал двучасов разговор с Омерпаша и на следния ден, придружен от адютанта на главнокомандувашия, е заминал да инспектира укрепленията. Вчера от Варна пристигнаха три батареи и огромно количество бойни припаси. Утре в пристанището Расова ще бъдат изпратени подкрепления от две батареи, два батальона пехота и 1000 души кавалерия. В Расова инженерните войски усилено работят по възстановяването на укрепленията, разрушени от русите през 1828 г. Турция може да бъде напълно уверена в своята армия“.

Миналия четвъртък граф Фицулям изпрати до събранието на ножарските производители в Шефилд писмо, в което протестира против изказаното от доблестния Палмерстон при закриването на парламентарната сесия чудовишно предположение, че „трябва да се ослабне на почтеността и личните качества на руския император“.

Г-н Дизраели е насрочил за 14 септември среща с избирателите си в Ейлсбъри. Във вчерашния брой на „Daily News“ е напечатана дълга и скучна статия, в която се прави опит да се парира онова, което според предположението на вестника г-н Дизраели вероятно ще каже на своите избиратели. Мисля, че за „Daily News“ би било много по-уместно да предостави извършването на такива подвизи на своя почтен по-възрастен сърат — лондонския „Punch“²⁷⁴.

Английската банка за четвърти път от януари насам увеличи сжонтовия процент. На 4 септември той бе определен на 4%. Лондонският вестник „Sun“²⁷⁵ възкликва по този повод:

„Направен е още един опит да се намалят средствата за обръщение в страната, направено е още едно усилие да се задържи развитието на народното процъфтяване“.

От друга страна вестникът се утешава със съображението, че в резултат на акта от 1844 г., прокаран от Пил, Английската банка е загубила значителна част от злодейското си могъщество.

Вестник „Sun“ греша както по отношение на онова, от което се бон, така и по отношение на онова, на което се надява. Английската банка може толкова малко, колкото и всяка друга банка, да намали паричното обръщение на страната. А реалното вредно могъщество, което има тази банка, никак не беше отслабено, а напротив — беше засилено от акта на Пил от 1844 г.

Тъй като банковият акт от 1844 г. се разбира обикновено неправилно и тъй като в условията на назряващата криза неговото влияние ще има много сериозно значение не само за Англия, но и за целия търговски свят, смятам накратко да разясня същността на този акт.

Банковият акт на Пил от 1844 г. почива на предположение, че единствено нормално парично обръщение е металното парично обръщение; че количеството на парите в обръщение регулира цените; че при условията на чисто метално парично обръщение то се разширява при благоприятен валутен курс и приток на злато на кюлчета и се намалява при неблагоприятен валутен курс и отлив на злато на кюлчета; че обръщението на банкноти трябва точно да копира металното парично обръщение; че поради това между измененията на количеството на златото в хранищата на Английската банка и изменението на количеството на нейните банкноти, които са в обръщение сред населението, трябва да има определено съотношение; че пускането на банкноти трябва да се увеличава при благоприятен валутен курс и да се намалява при неблагоприятен валутен курс; и най-после, че Английската банка контролира количеството на своите, намиращи се в обръщение банкноти.

Всички тези предпоставки без изключение са погрешни и противоречат на фактите. Дори ако предположим чисто метално парично обръщение, количеството на парите в обръщение не би могло да определя цените, както не би могло да определя и броя на търговските и промишлените сделки; напротив, цените ще определят количеството на парите, които се намират в обръщение. Неблагоприятен валутен курс и отлив на злато биха довели не до намаляване дори на чисто металното парично обръщение, тъй като те биха оказали влияние не върху количеството на парите, намиращи се в обръщение, а само върху количеството на парите, намиращи се в резерв, лежащи във вид на влогове в банките или като съкровище у частни лица. От друга страна един благоприятен валутен курс или придружаващ го прилив на злато би увеличил не количеството на парите в обръщение, а количеството на парите, лежащи в банките или скрити у частни лица. Поради това актът на Пил, който изхожда от погрешната кон-

цепция за чисто металното парично обръщение, естествено идва до неправилното му копиране в книжното парично обръщение. Самата мисъл, че емисионната банка контролира количеството на пуснатите от нея в обръщение банкноти, е съвсем абсурдна. Банката, която пуска банкноти, обменяни срещу злато, или изоб-шо банкноти, авансирани срещу търговска гаранция, не е в състояние да разшири естествените размери на обръщението или да го намали дори с една единствена банкнота. Банката може, разбира се, да пусне каквото иска количество пари, което нейните клиенти ще приемат, но ако тези банкноти не са нужни за обръщението, те ще бъдат върнати в банката или като влогове, или като изплащане на дългове, или за обмяна срещу метални пари. Ако пък банката реши принудително да намали размерите на емисията, влоговете ще се изтеглят обратно в размери, необходими за попълване на вакуума, образуван в обръщението. Така че банката няма никаква власт над количеството на парите в обръщение, каквито и да са нейните възможности да злоупотребява с капиталите на други лица. Така, макар че в Шотландия банковото дело до 1845 г. фактически не е било подлагано на никакви ограничения и че броят на банките след 1825 г. значително се е увеличил, паричното обръщение там се е намалило и на глава от населението се е падала 1 л. ст. (в книжни пари), докато в Англия на глава от населението са се падали по 2 л. ст. — независимо от обстоятелството, че обръщението на парични единици от купюри под 5 л. ст. в Англия е изцяло метално, а в Шотландия — книжно.

Илюзорна е представата, че количеството на парите в обръщение трябва да отговаря на размерите на златния резерв. Ако златният резерв в хранилищата на една банка се увеличава, тази банка, разбира се, с всички сили ще се мъчи да разшири обръщението, но това, както ни учи опитът, е безполезно. За периода от 1841 до 1843 г. златният резерв на Английската банка е нараснал от 3 965 000 л. ст. на 11 054 000 л. ст., но общата сума на нейните книжни знаци, намиращи се в обръщение, е намалела от 35 660 000 на 34 094 000 лири стерлинги. Френската банка на 25 март 1845 г. е имала в обръщение емитирани от нея банкноти на сума 256 000 000 франка при златен резерв 234 000 000 франка, а на 25 март 1846 г. тя е имала в обръщение банкноти на сума 249 404 000 франка при златен резерв, равен само на 9 535 000 франка.

Не по-малко погрешно е и предположението, че при отлив на златото вътрешното парично обръщение следва да се намалжава. В настоящия момент например, докато отливът продължава, в

монетарницата са доставени 3 000 000 долара, които са присъединени към паричното обръщение на страната.

Но главното заблуждение почива на предположението, че търсенето на парични заеми, т. е. заеми на капитал, означава търсене на допълнителни средства за парично обръщение, като че ли повечето от търговските сделки не се извършват с помощта на полици, чекове, акредитиви, клиринги и други форми на кредита, които никак не са свързани с така нареченото парично обръщение. Най-добро мерило на кредитоспособността на една банка е пазарният размер на сконтовия процент, а най-точен показател за определяне количеството на операциите, действително извършени от банката, е движението на полиците, подлежащи на скотиране. Да разгледаме този двояк начин на измерване. Между март и септември 1845 г., когато заедно със спекулативната треска нарастването на фиктивния капитал достигна най-висока степен и страната буквално бе заляна от всевъзможни операции, извършвани в огромни мащаби, сконтовият процент беше $2\frac{1}{2}\%$, обръщението на банкнотите оставаше почти неизменно, докато в по-късен период, през 1847 г., когато сконтовият процент достигна $4\frac{1}{2}\%$, когато цената на акциите спадна крайно много и навсякъде се наблюдаваше отказване на кредити, банкнотното обръщение достигна максималната си цифра.

Обръщението на банкноти на Английската банка на 17 април 1847 г. е било 21 152 853 л. ст., а на 15 май 1847 г. — 19 998 227 л. ст. и на 21 август 1847 г. — 18 943 079 лири стерлинги. Но докато ставаше това намаление на обръщението, пазарният размер на сконтовия процент спадна от 7 и 8 на 5%. От 21 август до 23 октомври 1847 г. банкнотното обръщение е наразло от 18 943 079 л. ст. на 21 265 188 лири стерлинги. За същото време пазарният размер на сконтовия процент се е покачил от 5 на 8%. На 30 октомври паричното обръщение е възлизало на сумата 21 764 085 л. ст., а процентът, плащан на Ломбард-стрийт, се е покачил на 10. Да разгледаме друг пример.

АНГЛИЙСКА БАНКА

Полици за скотиране		Банкноти в обръщение
На 18 септември		
1846 г.	12 323 816 л. ст.	20 922 232 л. ст.
На 5 април 1847 г.	18 627 116 „ „	20 815 234 „ „

От това се вижда, че банковите заеми през април 1847 г. са били с 6 000 000 л. ст. повече отколкото през септември 1846 г., но тези кредитни операции са се осъществявали с по-малко количество пари в обръщение.

След като изясних основните принципи на банковия акт на Пил, ще премина към неговите практически детайли. Този акт приема, че банкноти на сума 14 000 000 л. ст. са необходимият минимум за паричното обръщение. Всички банкноти, които Английската банка емитира над тази сума, трябва да са гарантирани от съответен златен резерв. Сър Роберт Пил си е въобразил, че е открил автоматично действащ принцип на емисиите на банкноти, който с механична точност определя количеството на парите в обръщение и го увеличава или намалява точно в същата пропорция, в каквато се увеличава или намалява златният резерв. За да осъществи този принцип на практика, банката бе разделена на два отдела — емисионен и банков. Първият е просто фабрика за банкноти, вторият е истинска банка, която приема влогове от държавата и от публиката, изплаща дивиденди, сконтира полици, отпуска заеми и изобщо върши операции с клиентелата по общите принципи на всяко друго банково учреждение. Емисионният отдел предава на банковия отдел издадени от него банкноти на сума 14 000 000 л. ст. плюс стойността на златния резерв, който се пази в хранилищата на банката. Банковият отдел разпространява тези банкноти сред публиката. Златният резерв, необходим за покритие на издадените банкноти над сумата 14 000 000 л. ст., остава в емисионния отдел, а останалата част се предава на банковия отдел. Ако златният резерв се намали толкова, че престане да покрива намиращото се в обръщение количество банкноти над 14 000 000 л. ст., банкнотите, които се връщат в банковия отдел чрез погасяване на заеми или във формата на влогове, вече не се пускат в обръщение и не се обменят, а се анулират. Ако например е имало в обръщение банкноти на сума 20 000 000 л. ст., а металният запас се е равнявал само на 7 000 000 л. ст., ако златото намалее с още 1 000 000 л. ст., целият наличен резерв ще бъде поискан от емисионния отдел и банковият отдел би останал без нито една златна монета.

От това за всекиго ще стане ясно, че цялата тази механика от една страна е илюзорна, а от друга страна е крайно пагубна.

Да вземем например отчетите на Английската банка в бюлетина от последния петък. Там под рубриката „Емисионен отдел“ ще намерите сведения, че количеството на банкнотите в обръщение възлиза на 30 531 650 л. ст. или на 14 000 000 л. ст. плюс 16 962 918 л. ст. — последната цифра отговаря на златния резерв през последната седмица. Но ако погледнем данните под рубриката „Банков отдел“, ще открием в неговия актив банкноти на сума 7 755 345 лири стерлинги. Това е онази част от общата сума 30 531 650 л. ст., която не е била приета от публи-

ката. По този начин проявлението на автоматично действащия принцип се ограничава само с предаването на 30 531 650 л. ст. в банкноти от емисионния отдел на банковия отдел. Но те там си и остават. Щом банковият отдел влезе в допир с публиката, количеството на парите в обръщение се регулира не от акта на Пил, а от нуждите на стопанския живот. Ето защо влиянието на автоматично действащия принцип не отива по-далеч от хранилицата на банката.

От друга страна има моменти, когато Английската банка поради изключителното си положение действително оказва влияние не само върху английската, но и върху световната търговия. Това става в периоди на всеобщ недостиг на кредити. В такива периоди, като повишава съгласно акта на Пил минималния скотов процент съобразно с отлива на злато и като откъзва кредити, банката може да обезцени държавните ценни книжа, да намали цената на всички стоки и в огромна степен да засили разрушителния характер на търговската криза. За да спре отлива на злато и да измени валутните курсове, банката може да превърне всеки търговски застои в заплаха за паричното обръщение. И по силата на акта на Пил Английската банка през 1847 г. действуваше и беше принудена да действа по такъв начин.

Но това още не е всичко. Във всяко банково учреждение най-тежките задължения са свързани не с определено количество банкноти, намиращи се в обръщение, а с определено количество банкноти и метални пари, намиращи се в банката като влог. Холандските банки например, както заяви г-н Андерсън в комисията на камарата на общините, са имали до 1845 г. влогове на сума 30 000 000 л. ст. и само 3 000 000 л. ст. в обръщение.

„През време на всички търговски кризи — казва г-н А. Беринг, — например през време на кризата от 1825 г. най-страшните искания бяха не тези на притежателите на банкноти, а исканията на вложителите“.

Сега, когато актът на Пил предписва златният запас да се пази като резерв за гарантиране обмяната на банкнотите срещу злато, на директорите на банката се дава пълна възможност да се отнасят към влоговете тъй, както пожелаят. Нещо повече. Именно установеният от този акт ред, както показах, може да накара банковия отдел да спре изплащането на влоговете и дивидентите, докато известно количество злато ще лежи в хранилицата на емисионния отдел. Така действително стана през 1847 г. Емисионният отдел разполагаше със златен резерв от 61 000 000 л. ст. в момент, когато банковият отдел беше спасен от банкрут само благодарение на намесата на правителството,

което спря на 25 октомври 1847 г. на своя отговорност действието на акта на Пил.

Така че резултатът от акта на Пил беше това, че английската банка през време на кризата от 1847 г. променя сконтовия процент тринадесет пъти, докато през периода на кризата от 1825 година той се измени само два пъти; по-нататък — това, че в разгара на самата криза той предизвика редица финансови паники — през април и през октомври 1847 г.; и най-последно — че банковият отдел би бил принуден да прекрати дейността си, ако не беше спряно действието на самия акт. Поради това не може да има съмнение, че актът на Пил ще засили изненадите и остротата на назряващата криза.

*Написано от К. Маркс на 9 септември
1853 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3881, 24 септември 1853 г.*

Оригиналът на английски

Печата се по текста на вестника

К. МАРКС

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ. —
НЕДОСТИГ НА ЗЪРНЕНИ ХРАНИ В ЕВРОПА

Лондон, вторник, 13 септември 1853 г.

Вестник „Sunday Times“²⁷⁶ публикува в последния си брой депеша на лорд Кларендън до сър Х. Сеймур в отговор на нотата на граф Неселроде от 2 юли. Депешата носи дата 16 юли. Тя представява просто „doublière“* на отговора на г-н Друен дьо Люис. Авторът на една кореспонденция в „Leader“ от миналата събота се изказва по следния смел начин за „антагонизма“ между лорд Абърдин и Палмерстон:

„Лорд Абърдин никога не е можел да разбере лукавството на лорд Палмерстон; той не вижда, че благодарение на това лукавство лорд Палмерстон е съумявал безболезнено да провежда русофилска политика, дори по-добре от самия лорд Абърдин... Лорд Палмерстон скрива цинизма си под маската на склонност към отстъпчивост... Лорд Абърдин, противоположно на лорд Палмерстон, изразява убеждението си открито... Лорд Палмерстон разбира, а лорд Абърдин не разбира ползата от приказки за намеса при фактическа ненамеса... Лорд Абърдин знае въз основа на близкото си познание на властващите класи, че местата се издействуват и гласовете се купуват, и поради това той не смята английската конституция за най-съвършената от човешките институции; и смятайки, че населението на континентална Европа е по-дружелюбно и честно от населението на Великобритания, той не настоява пред континенталните правителства да се отмени патриаршалният деспотизъм в полза на самоуправлението на властващите класи... Лорд Абърдин знае, че мощта на Великобритания почива на покоряването на други националности, и той презира външна политика, която лицемерно провъзгласява приятелско съчувствие към борещите се националности. Лорд Абърдин не вижда защо Англия, която завладя и ограби Индия и я потиска в името на благо на самата Индия, трябва да мрази цар Николой, който е добър деспот за Русия и потиска Полша безусловно за доброто на самата Полша. Лорд Абърдин не разбира защо Англия, която задуши редица въстания в Ирландия, трябва фанатично да мрази Австрия затова, че смаза въстание-

* дубликат, копие. Ред.

то на Унгария, и знаейки, че Англия насила налага на Ирландия чужда на нея църква, той разбира горещия стремеж на папата да наложи кардинал Уайзмен в Уестминстър. Той знае, че ние водихме война с кафрите, и не смята Николай за негодник поради това, че той изглежда армията си във войните с кавказците; той знае, че ние периодично изпращаме бунтовните митчеловци и о'брайеновци на Вандинова земя, и не се ужасява от това, че Луи-Наполеон е устроил каторга в Кайена. Когато трябва да пише до неаполитанското правителство по сицилийските работи, той не изпада в екзалтиран либерализъм, защото помни, че Великобритания има свой проконсул в Корфу... Колко великолепно е устроено всичко в това коалиционно правителство, което си има лорд Абърдин за русофилски действия, и лорд Палмерстон за речи в духа на бермондсийска политика“.

Като доказателство, че не съм подценил героизма на Швейцария*, мога да цитирам писмото, изпратено от нейния Съюзен съвет до властите на кантона Тесин. В това писмо се казва, че

„въпросът за капуцините²⁷⁷ представлява чисто кантонален въпрос и че следователно кантонът Тесин сам трябва да реши кое е по-добре за него: да се съпротивява и да продължава да се излага на суровите мерки на Австрия или пък да се обърне към правителството с молба за възобновяване на преговорите“.

Това означава следователно, че Швейцарският Съюзен съвет се стреми да сведе спора си с Австрия до мащабите на обикновен кантонален въпрос. Същият съвет току-що е издал заповед за изгонване на италианците Клементи, Касоли и Гриленцони от Швейцария, макар че съдебните заседатели в Хура са ги признали за невинни във връзка с обвинението за съдействие на миланското въстание²⁷⁸ чрез превозване на оръжие през границата на кантона Тесин.

Поддръжката, оказвана от англичаните на храма на Джагернаут, по всичко личи все още не е напълно прекратена. На 5 май 1852 г. Съветът на директорите е изпратил следната депеша до губернатора на Индия:

„Ние продължаваме да смятаме, че е желателно английското правителство напълно да се освободи от каквито и да е било връзки с храма, и поради това ви упълномощаваме да вземете съответните мерки за тази цел, като не се допуска каквато и да било периодична парична подкрепа на храма; в замяна на това трябва да се уредят напълно сметките във форма на компенсация за всички онези лица, които биха имали право на това по силата на предишни задължения или споразумения при съответното им широко тълкуване“.

Обаче до 11 април 1853 година индийските власти още нищо не са направили в тази насока и въпросът до сега си остава открит.

* Виж настоящия том, стр. 114—115. *Ред.*

Цяла седмица мина за правителствената анкета на жестоко-стите, на които са били подлагани затворените в Бирмингамския затвор, жестокости, които са довели някои от тях до самоубийство, а други — до опит да сложат край на живота си. Установените зверства, които не отстъпват на онова, което се върши в някои австрийски или неаполитански carcere duro*, са наистина потресающи, но от друга страна не можем в същото време да не се изумим от робското доверие, с което посетилите затвора длъжностни лица са се отнесли към показанията на заинтересованата страна, както и от тяхното крайно равнодушие към жертвите на злодеянията. Тяхната грижа за варварина тъмничар е стигала толкова далеч, че те винаги са го предупреждавали за предстоящото си посещение. Главният виновник на злодействата, лейтенант Остин, спада към онези хора, които Карлайл нарече в своите „Образцови затвори“²⁷⁹ истински гаватарии на бродягите и престъпниците.

Един от злободневните въпроси е въпросът за морала на железопътните компании. Управлението на Йоркширско-Ланкаширската ж. п. линия специално обявява върху своите железопътни билети, че

„управлението не носи никаква юридическа отговорност за всички нещасни случаи или повреди, които могат да произлязат от неговата непредвидливост или от небрежността на неговите служители“.

В същото време директорите на Бирмингам—Шрусберийската ж. п. линия са били изправени в събота пред съда на вице-канцлера по обвинение в измама на собствените си акционери. Между Грейт Уестърн и Норд—Уестърн ж. п. линия се води борба за поглъщане на споменатата Бирмингам—Шрусберийска ж. п. линия. Повечето от акционерите са за сливане с Норд—Уестърн ж. п. линия, а членовете на управлението — за включване в състава на Грейт Уестърн ж. п. линия; и последните решили да изпълзват известно количество поверени им на отчет акции на компанията за получаване на фиктивни гласове. За тази цел акциите са били предадени на редица номинални притежатели — в някои случаи без знанието на съответните лица, чиито имена са фигурирали като подставени, в един случай това е било даже 9-годишно дете — и тези притежатели, без да заплатят стойността на акциите, са ги предали след това обратно на членовете на управлението, снабдявайки последните като номинални акционери с определен брой гласове за осигуряване на мнозинство в полза на обединяването с Грейт Уестърн ж. п. линия. Образо-

* — затвор. Ред.

ваният съдия е направил забележката, че „по-крещяща и по-груба измама човек не може да си представи, а начинът, по който планът е бил приведен в изпълнение, е още по-груб“. С това нравоучение той е освободил виновните, както обикновено става, когато престъпникът принадлежи към буржоазията, докато някой бедняк пролетарий шеше непременно да бъде изпратен на каторга, ако би бил заловен в кражба на повече от 5 лири.

Интересно е да се наблюдава колко бурно негодува английската публика против морала ту на фабричните магнати, ту на собствениците на мини, ту на дребните търговци на фалшиви лекарства, ту на собствениците на ж. п. линии, които днес заменят излезлите от мода разбойници по кръстопътищата — с една дума против морала на всяка конкретна група капиталисти. А ако се вземе цялата класа, капиталът има очевидно свой собствен морал, нещо като върховен закон, диктуван от *raison d'état**, докато обикновеният морал се смята подходящ само за бедняците.

Парламентарните реформатори от редовете на манчестерците явно са попаднали в твърде неудобно положение. Разкритията на злоупотребите в изборите, извършени през време на последната парламентарна сесия, се отнасят почти изключително до градските избирателни райони, и то до такива големи градове, като Хъл, Ливерпул, Кембридж и Кентърбъри. Либералният комисионер по избирателните работи, г-н Копок, призна в пристъп на откровеност: „Какъвто беше Сент-Албан, такива се оказаха всички останали градски изборни райони“. Сега олигархията е намислила да използва тези разкрития за прокарване на реформа в полза на графствата за сметка на градските изборни райони. Манчестерските реформатори, които искат разширяване на изборното право не изобщо, а само в рамките на градските изборни райони, трябваше, разбира се, да си прехапят езика при това предложение. Жалко е да гледа човек как техният орган „Daily News“ се старее да се измъкне от това затруднение.

На 14 януари 1846 година сконтовият процент на Английската банка бе увеличен на 3½%, на 21 януари 1846 г. — на 4% и едва през април 1847 г. той достигна 5%. Но известно е, че през последните три седмици на април 1847 година почти всички кредитни операции замряха. През 1853 г. повишаването на сконтовия процент на Английската банка вървеше несравнено по-бързо. От 2%, какъвто беше на 24 април 1852 г., той се покачи на 2½% на 8 януари 1853 г., на 3% — на 22 същия месец, на 3½% — на 4 юни, на 4% — на 1 септември и вече из града се

* — благо на държавата. *Ред.*

носят слухове, че той скоро ще бъде повишен над 5%. През ноември 1846 г. средната цена на пшеницата беше 56 шил. и 9 пенса за квартал; за последните седмици на август 1853 г. тя се покачи на 65—66 шилинга. Приблизително през същото време миналата година в хранилището на Английската банка

е имало	21 852 000 л. ст.
сега има	16 500 068 „ „
разликата възлиза на	5 351 932 л. ст.

Златният резерв е намалал през предпоследната седмица с 208 875 л. ст., а през последната — с 462 852 л. ст. Това оказва незабавно влияние върху цените на фондовата борса и котирането на ценните книжа неизменно върви към падане. Във финансовия преглед на „Times“ от миналата сряда четем:

„Въпреки депресията на пазара на ценните книжа съкровищните полици продължават да се сконтират при 2%, с премия 1%, но създава се впечатлението, че министърът на финансите, за да задържи цената им, е наредил те да се изкупуват на държавна сметка поради едновременната продажба на 3 процентни ценни книжа в ущърб на спестовните каси, тъй като сега няма на разположение други подходящи за тази цел ценни книжа“.

Това би било наистина шедьовър от страна на г-н Гладстон! Да се продават консоли по нисък курс и да се купуват съкровищни полици по висок, да се губи половината доход от трипроцентните ценни книжа, като се обменят те срещу полици, носещи малко повече от $1\frac{1}{2}\%$.

Как може да се обясни съвпадането на неблагоприятния валутен курс и на намаляването на златния резерв с небивалото увеличение на британския износ, който в края на годината ще надмине с 16 000 000 л. ст. дори износа от 1852 г.?

„Тъй като ние при износа на своите стоки отпусхаме кредит на целия свят и плащаме за нашия внос в налични пари, изключителното разширяване на нашата търговия неизбежно ще доведе някой ден до много неблагоприятен за нас платежен баланс, но всички тези плашания ще се върнат у нас, когато изтече срокът на кредита по нашия експорт и ни бъдат преведени парите срещу него.“

Така казва „Economist“. Според тази теория, ако експортът за 1854 г. надмине експорта за 1853 г., валутният курс трябва както преди да остане неблагоприятен за Англия и търговската криза ще бъде единственото регулиращо средство. „Economist“ предполага, че не може да става дума за фалити, подобни на тези през 1847 г., защото сега значителна част от капиталите не се влагат в ж. п. линии и пр., както беше тогава. Той забравя,

че капиталите се влагат във фабрики, машини, параходи и пр. От друга страна вестник „Observer“ се оплаква от „безсмислените капиталовложения в *чуждестранни ж. п. линии* и други предприятия с твърде съмнителен и подозрителен характер“. „Economist“ смята, че увеличилите се търговски операции, що се отнася до Европа, могат да прегърпят *благотворна задръжка* поради високите цени на зърнените храни, но че *Америка и Австралия* и т. н. са *надеждни*. „Times“ уверява в същото време, че напрегнатостта на нюйоркския паричен пазар ще предизвика *благотворна задръжка* в американските операции. „Leader“ възкликва:

„Ние трябва да разчитаме на същото количество поръчки от Съединените щати, което обикновено сме имали до сега“.

Остава Австралия. Тук се произнася „Observer“:

„Износът бе доведен до крайни предели, противно на здравия разум. По повод на 74 000 тона морски товари, които са пристигнали сега в Лондон, за да бъдат изпратени за южните колонии, получените от нас неблагоприятни сведения от Аделаида, Мелбърн и други места се потвърждават. Не може да се отрече, че сегашните перспективи не са обнадеждаващи“.

Що се отнася до китайския пазар, всички съобщения еднородно говорят, че там има голям стремеж да се продава, но също такава голямо нежелание да се купува, тъй като скъпоценните метали са изпокрити; и не може да става дума за някакво изменение на това положение, докато революционното движение в тази исполинска империя не осъществи целите си.

А вътрешният пазар?

„Голям брой тъкачи, работещи на механични станове в Манчестер и неговите околности, последваха примера на Стокпорт и обявиха стачка за повишаване на работната им заплата с 10%... На фабричните водачи навярно още преди края на зимата ще стане ясно, че въпросът не е за съгласието да се даде увеличението от 10%, а за това, дали фабрикантите ще възобновят работата при запазване на сегашното равнище на работната заплата“.

С такива недвусмислени изрази „Morning Chronicle“ предупреждава за предстоящото ограничаване на вътрешния пазар.

Неведнъж писах за грамадното разширяване на старите фабрики и за нечувано бързото строене на нови. Съобщававам ви за някои новопостроени предприятия, които сега образуват, така да се каже, цели индустриални градове. Отбелязвам, че никога по-рано толкова количество свободен капитал, натрупан в периода на процъфтяването, не е бил вложен пряко в промишленото производство²⁸⁰. Съпоставете сега тези факти от една страна

и симптомите за пресищане на вътрешните и външните пазари от друга и не забравяйте при това, че неблагоприятният валутен курс е най-сигурното средство, за да се предизвика прекален свръхекспорт за задграничните пазари.

Но тласък за избухването на голямата търговска и индустриална криза, елементите на която отдавна вече се натрупват, ще бъде преди всичко лошата реколта. За всички други видове продукция поскъпването влече след себе си спадане на търсенето; но когато се повишава цената на зърнените храни, това предизвиква само още по-голямо търсене на такива и довежда до спадане на цените на всички останали стоки. Най-цивилизованите народи, както и най-изостаналите диваци трябва да си осигуряват изхранването, преди да се погрижат за нещо друго; растежът на богатството и прогресът на цивилизацията се извършват обикновено в същата пропорция, в която се намалява трудът и производствените разходи, нужни за производството на хранителни продукти. Общото неплодородие довежда от само себе си до общо ограничаване на пазарите, вътрешни и външни. А реколтите тази година в южните части на Европа, в Италия, Белгия, Рейнска Прусия са поне толкова незадоволителни, колкото през годините 1846—1847; в северозападните и североизточните райони тя също не обещава нищо добро. Що се отнася до Англия, ето какво пише „Mark-Lane Express“²⁸¹, този „Moniteur“ на Лондонската житна борса в броя си от миналата седмица:

„Няма никакво съмнение, че реколтата на пшеница в Съединеното кралство тази година ще бъде най-малката за много години. Добивът ще бъде много по-малък от средния почти във всички части на кралството; а освен това трябва да не се забравя, че тази година посевната площ беше поне с 1/4 по-малка от обикновено, поради неблагоприятното време при сеитбата“.

Това положение не може да се подобри с илюзията, че разстройството на търговията, промишленото свръхпроизводство и лошата реколта с един удар се отстраняват от *свободата на търговията*. Напротив,

„Фермерите — отбелязва същият „Mark-Lane Express“ — все още не могат да свикнат с мисълта за недостиг на зърнени храни при режима на свободната търговия. Поради това малцина са склонни да правят големи запаси. Ако нуждата ни накара да внасяме зърнени храни в голямо количество, навярно ще трябва скъпо да платим за тях“.

Във вчерашния си брой „Mark-Lane Express“ добавя:

„В чужбина толкова много зърнени храни още не са прибрани, че времето през близките седмици ще окаже голямо влияние върху търговията. Качеството на неприбраните зърнени храни вече е пострадало от последните

дъждове и ако влажното време продължи още, това може да доведе до огромни бедствия... Има опасност крайният резултат от прибирането на реколтата да излезе още по-чезадоволителен, отколкото изглеждаше преди една или две седмици... получените от нас сведения през последните дни за състоянието на *картофите* са по-неблагоприятни от получените по-рано... Въпреки огромните чуждестранни доставки, получени през миналата седмица (88 833 квартера), тяхното влияние върху цените беше незначително, спадането им в сравнение с най-високата точка достигна не повече от 1—2 шилинга на квартал... Вероятните резултати от прибирането на реколтата в балтийските страни са общо неблагоприятни... Според последните данни пшеницата се е продавала по 60 шил. франко борт в Данциг, по 50 шил. и 9 пен-са в Кьонингсберг, по 54 шилинга в Щетин, по 58 шилинга в Роцок“.

Последиците от поскъпването вече започват да се чувствуват, както и през 1847 година, и в политическата област. В Неапол градските власти нямат средства да наемат работници за обществени работи, държавата няма средства да плаща заплатите на чиновниците. В папската област, в Толентино, Терни, Равена, Траставере са станали редица хлебни бунтове, които съвсем не са потушени от неотдаващите арести, от нахлуването на австрийците и от заплахите с побой. В Ломбардия граф Страсолдо не ще успее да предотврати политическите последици от скъпотията и от промишления застой с въвеждането на допълнителния данък от 6 $\frac{1}{2}$ крайцера на флорин, който трябва да бъде събран на 20 септември и 10 октомври т. г. от всички обложени с преки данъци граждани, включително с подоходен данък и данък върху заплатите. За общото бедствено положение в Австрия говорят затрудненията с новия заем, пуснат с обикновената декларация, че на държавата са нужни пари само във връзка с разходите по намаляването на армията. За трескавата загриженост на френското правителство може да се съди по неговите фалшиви сведения за реколтата, по установената в Париж изкуствена цена на хляба и по грамадните закупки на зърнени храни по всички пазари. Провинцията е недоволна от това, че Бонапарт храни Париж за нейна сметка; буржоазията е недоволна, че той се намесва в стопанския живот от името на пролетариите; пролетариите са недоволни, че той дава на войниците бял хляб вместо черен в такъв момент, когато селяните и работниците са застрашени да останат изобщо без хляб; най-после войниците са недоволни от унижителната, антинационална позиция на Франция по източния въпрос. В Белгия са избухнали редица продоволствени безредици в отговор на недепите разточителни празненства, с които Кобургите чествуваха австрийската ерцхерцогиня. В Прусия страхът на правителството е толкова голям, че за форма то е арестувало няколко търговци на зърнени храни, а останалите са били повикани

от полицай-президента, който „поискал“ да продават хляба на „справедлива“ цена.

В заключение ще изкажа още веднъж мнението си, че не декламациите на демагозите и празнословието на дипломатите ще доведат работите до криза; назряващите икономически бедствия и социални сътресения са сигурният предвестник на европейската революция. От 1849 година насам търговският и промишлен разцвет беше ложето, в което спокойно си почиваше контрареволюцията.

Написано от К. Маркс на 13 септември
1853 г.

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3886, 30 септември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

К. МАРКС

*ЗАПАДНИТЕ ДЪРЖАВИ И ТУРЦИЯ. —
НАЗРЯВАЩАТА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА. —
ЖЕЛЕЗОПЪТНОТО СТРОИТЕЛСТВО В ИНДИЯ²⁸²

Лондон, вторник, 20 септември 1853 г.

В кореспонденцията си от 19 юли писах:

„Западните държави *започват* с това, че насърчават султана да се съпротивлява на царя от страх пред завоеванията на Русия, а *свършват с това, че принуждават султана да прави отстъпки* от страх пред обща война, която ще даде тласък за обща революция“*.

В настоящия момент се готвят да използват мощта на обединените ескадри *в интерес на Русия против Турция*. Дори и да влезе англо-френската ескадра в Дарданелите, тя ще го направи не за да бомбардира Севастопол, а за да обуздае мюсюлманите, които са способни да попречат на султана да приеме *безусловно* Виенската нота.

„На 13 септември — казва Д. Ъркарт — четиримата министри на външните работи** спокойно са се събрали на Даунинг-стрийт и решили да изпратят в Константинопол искане Портата да се откаже от прететите на европейското съвещание изменения в предишните условия. Като не са се задоволили с това, те са заповядали на ескадрата да навлезе в Босфора, за да подкрепи султана против неговите поданици, в случай че той се окаже безсилен да се съпротивява на възмущението на своя народ. Не задоволявайки се и с това, те са изпратили на Омер-паша предписане, което му забранява да се придвижва от една провинция в друга във владенията на своя повелител. Те следователно са очаквали, че в резултат на техните искания ще избухне въстание, и са се погрижили за средствата, необходими за неговото потушаване — съюзната ескадра“²⁸³

* Виж настоящия том, стр. 221. *Ред.*

** — тогавашният министър на външните работи на Англия Кларендън и заемалите по-рано този пост Абрдин, Палмерстон и Ръсел. *Ред.*

Английската публика научи тази новина от неделния брой на „Journal des Débats“. Този вестник съобщи, че г-н Ривз, заминал от Лондон на 13 т. м. с депеша до лорд Стратфорд де Редклиф, е пристигнал в Париж сутринта на 14-ти и си е заминал същия ден вечерта, след като е запознал френското правителство със съдържанието на донесените от него инструкции. Според тези инструкции английският посланик трябвало да поиска пълно присъединяване на Портата към виенските предложения и отказване от измененията, внесени в тях на 19 август. Той трябва да заплаши Портата с лишаването ѝ от подкрепата на четирите държави в случай на война, която би избухнала поради отказа му да се съгласи на отстъпки, и да ѝ предложи помощта на френската и английската флота за потушаване на въстание, което може да избухне в Константинопол, ако Портата приеме Виенската нота, а също и против Омер-паша, ако той реши да действа против заповедите на Портата. Още преди получаването на неделния брой на „Journal des Débats“ ни стана известно, че виенското съобщение, след като узнало за отрицателния отговор на императора, се обърнало към султана с предложение да си вземе обратно думите, да подпише нотата, която по-рано отказал да подпише, и да се задоволи с декларацията, че съвещанието ще приеме такова тълкувание на нотата, което ще бъде приемливо за самия султан. „Times“ изявва да говори за компрометиращите разкрития, направени от „Journal des Débats“. По същия начин постъпват „Morning Chronicle“, „Morning Post“ и целият правителствен лондонски печат. В същото време „Morning Post“ напада фанатизма на Константинополската тълпа. „Morning Chronicle“ възбужда тълпите си читатели с романтични описания на свирепите и недисциплинирани азиатски орди, които заливат Европейска Турция и от които набъбва армията на Омер-паша; доблестният „Globe“ помества ден след ден грижливо подбрани извадки от спекулиращата с мира преса на манчестерската школа и по този начин в необходимия момент почтените класи на Англия ще бъдат напълно готови „да изкоренят езичеството“ и да се провикват заедно с княз Горчаков: „Да живее царят! Да живее *православният бог!*“

В днешния си брой „Times“ прави откритието, че „*турският въпрос е станал чисто словесен въпрос*“. Изводът, който трябва да бъде направен от тази предпоставка, е, че султанът, който е готов да рискува общия мир заради празни думи, трябва да бъде насилва вразумен от по-здравомислещите палмерстоновци и абърдиновци. Царят — ни казва „Times“ — предяви на султана несправедливи искания, които султанът отхвърли; тогава царят

окупира Дунавските княжества; Англия и Франция изпратиха своите ескадри в Безикския залив, а представителите на тези две държави се срещнаха във Виена с представителите на Австрия и Прусия.

С каква цел се срещнаха те във Виена? *В интерес на Турция* — казва „Times“.

„Те не само нямаха *никакво желание да принуждават отоманското правителство*, но нямаха и *никакъв повод за такъв начин на действие*.“

Следователно ако сега четирите държави имат желание *да принуждават отоманското правителство*, причината за това е просто фактът, че „сега има“ *повод* за „такъв начин на действие“. Погрешно ли ще бъде да предположим, че единствената им и главна цел на виенското съвещание и на намесата на Палмерстон и Абърдин беше да се създаде такъв повод, който им даваше възможност да укажат такава показна съпротива на Русия, за да имат предлог да накарат Турция да се подчини на руските искания?

„Исканията на Русия — продължава „Times“ — бяха сметнати от другите велики държави за несправедливи, за несъвместими със суверенните права на султана“, и поради това великите държави изработиха нота, която султанът трябваше да изпрати на царя и в която се санкционираха всички искания на царя и дори нещо свръх това.

„Езикът, на който беше написан този документ — казва „Times“ — *можеше да даде повод за неправилно тълкуване*, но два негови пункта бяха формулирани безупречно ясно: първо, четирите държави смятат да поддържат териториалните и административните права на Портата и второ — в случай на конфликт *те ще се смятат обвързани от тези намерения*“.

Защо да не подпише султанът нотата, която накърнява суверенните му права и дава протекторат над дванадесет милиона негови поданици в ръцете на руския самодържец, щом може да бъде уверен, че ще бъде подкрепен от добрите „намерения“ на четирите държави и от това, че те се смятат *обвързани* от тези скрити „добри намерения“ в случай на конфликт? Както султанът вече е имал възможност да се убеди, четирите държави не се смятат за обвързани нито от международното право, нито от ясните условия на договорите, според които те трябва да го защитават в случай на конфликт с Русия; защо да не се осланя на тяхната храброст в случай на конфликт, избухнал поради нотата, която дава на Русия явни права, а на Турция предоставя „тайните намерения“?

„Да вземем — казва „Times“ — крайния случай. Да предположим, че след *pur et simple** приемане на първоначалната виенска нота царят ще се възползува от възможностите, които, както се смята, тази нота му дава“.

Какво би станало тогава?

„Султанът би протестирал и конфликтът би възникнал на почвата на приложението на договора от 1853 година“.

Като че ли не са се пораждали никакви конфликти на почвата на споразуменията от 1840 и 1841 година, на почвата на прилагане Балта-Лиманската конвенция²⁸⁴, както и в резултат на такова нарушение на международното право, което самият лорд Кларендън нарече „пиратски акт“!

„Двусмислеността — казва „Times“ — само би въвела в заблуждение руския император“.

Точно така, както го „въведе в заблуждение“ договорът от 1841 г., позовавайки се на който той не допусна в Дарданелите обединените ескадри и същевременно сам окупира дунавските княжества.

Обаче султанът е твърдоглав. Той отказа да се съгласи с нотата, авторите на която съумяха да изразят добрите си намерения по отношение на Турция, като я предадоха на Русия. Султанът предложи да се внесат някои изменения в тази нота и според думите на „Times“ „четирите държави с приемането на предложението от Турция изменения показаха, че ги смятат за идентични със собствените си предложения“. Но тъй като руският император е на противоположно мнение и тъй като „Times“ смята за абсолютно безспорно, че „поведението на царя в този конфликт не може да има каквито и да било оправдания“, „Times“ идва до заключението, че тъй като Русия не желае да се съгласи с разумните условия, предлагани от Турция, Турция трябва да се съгласи с неразумните условия, предлагани от Русия, и че

„една държава, която поради собственото си безсилие е принудена да търси защитата на Европа при всяка заплаха с външно нападение или опасност от вътрешно въстание, трябва да заплаща за слабостта си поне с това, че необходимата за нейното съществуване помощ ѝ се оказва при условия най-малко обременяващи нейните защитници“.

Четирите държави, естествено, трябва да застанат на страната на Русия против Турция, защото Турция очевидно се нуждае от тяхната помощ против Русия, а Турция трябва да „заплаща за слабостта си“, шом се е обърнала за помощ към четирите велики

* — безусловно. Ред.

държави, към които тя е задължена да апелира по силата на съществуващите договори.

„Едно от двете: или законите на Англия трябва да бъдат приложени с всичката им наказваща сила персонално спрямо четиримата изменници“ (Абърдин, Кларендън, Палмерстон и Ръсел), „или руският цар владее над света“.

Тирази, подобни на това заявление на Д. Ъркарт в „Morning Advertiser“, нямат никакъв смисъл. Кой трябва да съди четиримата изменници? Парламентът. От кого се състои този парламент? От представители на борсовите гешефтери, на промишлените магнати и на аристократите. За каква външна политика са тези представители? За политика на *paix partout et toujours**. А кой провежда тяхната програма по външната политика? Същите тези четирима души, които те трябва да осъдят като изменници, според мнението на наивния „Morning Advertiser“. Във всеки случай едно трябва да бъде ясно, че борсовите гешефтери и спекулиращата с мира буржоазия, представяни в правителството на олигархията, предават Европа на Русия и следователно, за да се даде отпор на посегателствата на царя, трябва преди всичко да се събори безславното царство на тези низки, раболепни и беззастенливи почитатели на *veau d'or***.

Веднага след получаването на Константинопол на виенската нота Портата е свикала под оръжие 80 000 от редица²⁸⁵. Според едно телеграфно съобщение от Константинопол с дата 5 септември след съвещание, което се състояло в дома на великия везир^{***}, турското правителство решило да държи на своята последна нота, независимо от опасността от война. Ентузиазмът на мюсюлманското население е стигнал крайните си предели. На прегледа на египетските войски султанът е бил посрещнат с гръмогласни приветствия, а след прегледа тълпата го е свалила от коня му и тържествено го е носила по улиците на Стамбул. Той отново е изпратил заповеди до князете на Молдавия и Влахия да поддържат спокойствието в княжествата. Решид-паша е направил предупреждение на руския консул по повод на някои живеещи в Константинопол руски поданици, уличени в подривни действия против турското правителство. Един константинополски вестник съобщава, че еврейската община в Константинопол предложила на султана един милион пиастри за покриване на разходите, свързани с военните приготовления на империята. Както се съобщава, смирненските евреи са взели подобно решение. От поместена във

* — мир на всяка цена. *Ред.*

** — златния телец. *Ред.*

*** Мустафа паша. *Ред.*

виенския „Presse“ кореспонденция ми стана известно, че в Галац са били арестувани няколко боляри за тайна преписка с Омер-паша, когото те най-подробно са информирали за състоянието на руските войски в дунавските княжества. Намерено било писмо на Омер-паша, в което той предлагал на тези боляри да завербуват на военна служба колкото може повече чужденци.

Княз Меншиков пристигнал във Виена на 13 септември, придружен от своя секретар, за да предяви нова декларация на император Николай, адресирана до европейските държави и обясняваща мотивите за отхвърляне от негова страна на предложенията от Турция изменения. Самият император ще пристигне в Олмюц на 21 т. м., придружен от граф Неселроде и барон Майендорф. Пруският крал, когото той извикал чрез барон Ливен на Олмюцката конференция, отказал да дойде на основание на това, че при създадите се обстоятелства такава крачка от негова страна щяла да предизвика много *éclat**. Руски армейски корпус, броещ 30 000 души, бил разквартируван в този момент в Крайова на българската граница. Досега в Руската империя са съществували само осем армейски интендантски управления. Сега е създадено девето постоянно интендантско управление в Букурещ — сигурен признак, че русите не мислят да евакуират Дунавските княжества.

На 15 септември Английската банка увеличи сконтовия процент на 4 1/2%. Статията по финансовите въпроси в днешния брой на „Times“ съобщава, че „това мероприятие предизвика всеобщо задоволство.“ Обаче в същата статия се казва, че

„към 2 часа след обед операциите на фондовата борса фактически съвсем се прекратиха и когато скоро след това бе съобщено за повишаването на сконтовия процент на 4 1/2%, курсовете на ценните книжа спаднаха на 95% срещу пари в брой и на 95 1/8 — 95 1/4% за ценните книжа, срокът за погасяването на които изтича на 13 октомври. Общото мнение е, че ако сконтовият процент бе повишен не на 4 1/2, а на 5%, това вероятно би оказало върху пазара по-малко неблагоприятно влияние, защото публиката би сметнала тогава, че в бъдеще не могат да се очакват повече такива мероприятия... Търговията с акции на железопътните компании почувствува най-силно спадане след закриването на заседанието на управлението на банката и курсовете на разните други акции до края на деня бяха крайно неустойчиви“.

Авторът на статия, поместена в „Times“, поздравлява директорите на банката, че в своята политика те са следвали акта на Пил.

„Съответно на намалението на количеството на намиращите се в обръщение пари, поради отлива на злато, директорите понскаха по-висока цена за

* — шум. *Ред.*

реализирането на остатъка и по този начин осигуриха такова *свободно провеждане* на акта на сър Р. Пил за хартата на Английската банка, чрез което само може да се докаже правилността на този акт, на което попречиха безразсъдните действия на директорите през 1847 година“.

В една от предишните си статии аз посочих, че безразсъдството на директорите през 1847 година се състоеше именно в прекалената им привързаност към акта на Пил, „свободното провеждане“ на който правителството бе принудено да прекъсне, за да спаси банковия отдел от необходимостта да преустанови плащанията*. Във вестник „Globe“ четем:

„Съвсем малко вероятно е причините, които предизвикаха сегашното процъфтяване, да продължават да действуват в същите мащаби. Отрицателните последици вече са се проявили в Манчестер, където някои големи фирми са били принудени да намалят производството си. . . Всички отдели на фондовата борса са в състояние на силна депресия. В търговията с железопътни акции цари паника. . . Отливът на злато към континента продължава и през следващите ден или два половин милион ще се отправи по море за С. — Петербург. . . Една от причините, които я карат (банката) да пести запасите от метални пари, е вероятно желанието да окаже на канцлера на държавното съкровище помощ от седем или осем милиона, които ще му бъдат нужни за плащания към притежателите на облигации от Компанията за Южните морета и към други недоволни“.

„Morning Post“ от 13 септември съобщава от Манчестер:

„Търговията с платове и преди върви слабо, цените на всички видове фабрични изделия едва се задържат на предишното равнище. Липсата на търсене почти на всички чуждестранни пазари и очакваните финансови затруднения в страната са главните причини, довели до създаденото положение, което трябва да се смята за крайно ненормално, ако го сравним с разпространяваните навсякъде съобщения за стопански разцвет“.

Същият вестник от 15 септември завършва със следните думи една своя статия за натрупването на елементи на назряваща криза:

„Ние предупреждаваме стопанските кръгове, че сме навлезли в такава фаза, когато постоянната бдителност и предпазливост са наложителни изисквания при основаването и ръководенето на предприятия. Освен това според нас положението на нашите финанси е пълно с още по-сериозни и трудно преодолими опасности дори от положението на нашата търговия“.

От цитираните по-горе допълващи се едно друго мнения на „Globe“ и „Morning Post“ следва, че докато от една страна има намаление на търсенето, от друга е налице излишък от предлагане. Фабрикантите ще се опитат да прикрият отстъплението си чрез изостряне на конфликта между тях и работниците. Репортьорът по въпросите на промишлеността и търговията пише от Манчестер във вчерашния брой на „Morning Chronicle“:

* Виж настоящия том, стр. 314. *Ред.*

„Фабрикантите започват да се отнасят съвсем безразлично към постигането на споразумение, защото са убедени, че голяма част от фабриките, ако не всички фабрики, ще трябва да спрат производството си, преди да може да бъде уреден въпросът за работната заплата. През последните дни в различни места на фабричните райони е имало съвещания на фабрикантите по този въпрос. Ясно е, че прекалените искания на работниците, както и бесните опити на последните да наложат своя диктат, карат фабрикантите да се погрижат за създаване на общо обединение за самозащита“.

В статия по финансовия въпрос, поместена в „Times“, четем:

„Собствениците организират съюзи за самозащита във всички райони: само през последните пет дни в Аштон, Стейлибридж, Хайд и Глосоп около 100 фирми са се подписали под акта за основаване на такъв съюз. В Престън фабрикантите са поели строго задължение: да оказват съпротива на работниците чрез затваряне на фабриките си за три месеца“.

Според телеграфните съобщения от Марсилия цените на пшеницата отново са се покачили с 2 франка и 25 сентима за хектолитър. Повишаването на лихвените проценти за съкровищните облигации, за което е обявено в *Moniteur*, е произвело най-неблагоприятно впечатление на борсата; тази мярка навсякъде се смята за признак, че правителството се нуждае от пари. Приказва се за заем, към сключването на който правителството ще бъде принудено да прибегне. Министърът на финансите* е разпратил до голям брой земевладелци окръжно, с което иска от тях да платят данъците си за година и половина напред, като благодарност за големите благодеяния, които сегашното правителство им е направило, както и за това, че е повишило стойността на тяхната земя. „Това — отбелязва „*Observer*“ — е начало на края“.

В една от предишните си статии аз писах за жизнено важното значение на железниците за Индия**. Сега смятам за уместно да съобщя за появилите се в печата най-нови сведения относно развитието и по-нататъшните перспективи на строителството на железопътна мрежа. Първата индийска ж. п. линия беше действувашата вече сега линия между Бомбай и Тхана. Друга ж. п. линия ще бъде прокарана сега от Калкута за Раджмахал на Ганг, с дължина 180 мили; по-нататък тя ще продължи по десния бряг на реката до Патна, Бенарес и Алахабад. От Алахабад тя ще мине през Доаб за Агра и от там за Делхи. По този начин тя ще пресече пространство от 1 100 мили. Предвижда се да се поставят парни фериботи през Сон и Тунона, за да се доведе в края на краищата Калкутската линия от Делхи до Лахор. В Мадрас се проектира в най-близки дни да започне строеж на ж. п. линия, която

* — Бино. *Ред.*

** В иж настоящия том, стр. 228—230. *Ред.*

ше води 70 мили право на запад и след това ще се раздели на две разклонения: едното покрай Гатов с краен пункт Калкута, другото през Белари и Пуна до Бомбай. Завършващо звено на този гръбнак на бъдещата железопътна мрежа ще бъде линията Бомбай—Барода—Централна Индия, за построяването на която вече са започнали предварителните геодезки работи със санкцията на Съвета на директорите. Тази железопътна линия ще минава от Бомбай през Барода за Агра, където тя ще се съедини с железопътната магистрала Калкута-Делхи, благодарение на което Бомбай — столица на западна Индия и най-добро пристанище на целия Индустан за връзки с Европа — ще бъде свързан от една страна с Калкута, а от друга — с Пенджаб и със северозападните провинции. Инициаторите на този план предвиждат също така да се прокарат разклонения за големите памуко-производителни райони във вътрешността на страната. Същевременно се взимат мерки телеграфната мрежа да обхване целия Индустански полуостров.

*Написано от К. Маркс на 20 септември
1853 година*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3889, 4 октомври 1853 г.*

Подпис: Карл Маркс

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС

*ЗАПАДНИТЕ ДЪРЖАВИ И ТУРЦИЯ. —
СИМПТОМИ НА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА

Лондон, петък, 23 септември 1853 г.

Вестник „Globe“ в броя си от 20 септември отрича достоверността на съдържащото се в „Journal des Débats“ твърдение относно мисията на г-н Ривз, а „Times“ препечата в сряда статията от „Globe“ под заглавие „Gobemouche“*, обвинявайки френския печат в разпространяването на *измислици*. Но не потвърждава ли напълно разгледаната от мен в последната ми кореспонденция** уводна статия на самия „Times“ съобщението на „Journal des Débats“? И появи ли се някакво опровержение в парижкия „Moniteur“? Не повтори ли вестник „Assemblée nationale“ в същия ден, когато „Globe“ уличаваше в лъжа „Débast“, че

„лорд Редклиф е трябвало да уведоми султана, че ако той не си изтегли предложените от него изменения, английската ескадра ще влезе в Дарданелите и френската ескадра няма да се забави да я последва“?

„Times“, препечатвайки от „Globe“ опровержението на френската версия, не заяви ли направо в същия брой, че

„Англия и Франция могат да се намесят в руско-турския конфликт само при условията, предложени от четирите съюзни държави и приети от Русия, независимо от това, дали тези условия са *приемливи* за турското високомерие или не“?

Не ни ли събщи „Morning Post“ още преди появяването на „Journal des Débats“ в Лондон, че

„след получаването на отговора на руския император на предложението за изменения във Виенската нота веднага се е състояло съвещание на представителите на великите държави, което на 4 т. м. е изпратило в Константи-

* — «Предназначено за наивници». *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 327—329. *Ред.*

нопол курьер с *определени съобщения* до Дивана, които, можем да се надяваме, ще накарат Портата да приеме Виенската нота“?

И най-после в един днешен сутрешен вестник четем:

„Г-н Ривз е изпратен в Константинопол; той ще отнесе няколко депешни от лорд Кларендън до лорд Стратфорд де Редклиф; между Ривз и министерството на външните работи съществува най-тясна връзка, тъй като той е съединително звено между Даунинг-стрийт и Принтинг-хаус-скуер“.

Вярно е и това, че от времето на последните разобличения, направени от френския печат, източният въпрос пак е приел съсем нов обрат и че позорните решения на английското правителство могат да бъдат отменени от събитията, противно на всичките му сметки и надежди.

Австрия се отказа от общи действия с мнимите си съюзници. Виенското съвещание пропадна, поне за най-близко време. Русия си свали маската, от която не чувства вече нужда, и английското правителство се оказа изтласкано от последните си укрепени позиции.

„Лорд Абърдин — с право отбелязва „Liverpool-Courier“ — препоръчва султанът да прибегне до явна и долна измама; участниците във Виенското съвещание да приемат по отношение на нотата *мълчалива уговорка*; султанът да разбере тази нота в *превратен смисъл* — защото условията на нотата сами по себе си са ясни и определени — и държавите да бъдат готови в случай на решителен отказ на руския император да се съгласи с предложените от султана изменения да действуват така, както ако би било дадено съгласие за тези изменения“.

Г-н Друен дьо Люис е предложил на Виенското съвещание да се изпрати до Портата обяснителна нота, написана в същия лицемерен дух, но граф Боул е отхвърлил това предложение, като е заявил, че то „има прекалено приятелски характер по отношение на Портата, че времето на общите действия е минало и че сега всяка държава може да действува, както намери за добре“. По този начин английското правителство се лиши от възможността да се прикрива зад *общите* решения на *европейския* ареопаг, това акционерно дружество, което изчезва от една само дума на австрийския министър, след като бе извикано на живот пак от неговото заклинание. Отначало, преди руските войски да преминат Прут, Австрия изобщо не се нуждаеше от никакво съвещание. След влизането на Русия в Дунавските княжества Австрия вече не се нуждаеше от съвещание, във всеки случай от съвещание на предишните основи. От друга страна граф Неселроде публикува две циркулярни послания, които правят и по-нататък невъзможно да се продължава оправдаването на първоначалната виенска нота с тайни „добри намерения“ или да се тълкува тя в противоречие с буквалния ѝ смисъл.

Time Table

- 16 August
 1st Sunday House of Commons
 2 Sunday Palmerston's life
 (Palmerston and
 Cobden)
 3 Sunday 23 August
 Resolutions of Parliament
 4 Sunday 30 August
 5 Sunday 6 September
 Peel's acts
 etc. Sherman's
 6 Sunday 13 September
 Chamberlain
 etc.
 7 Sunday 20 September
 covering Turkey
 rain protest etc.
 8 Sunday 23 September
 Appendix (Vine Alexandre)
 9 Sunday 27 September
 Disraeli's speech
 Turkey Russia
 10 Sunday 30 September
 Ministry of War
 Millner
 11 Sunday 4 October
 Fremont's
 12 Sunday 7 October
 Disraeli's
 speech
 13 Sunday 14 October
 Palmerston

Страница от бележника на Жени Маркс
 с означения на датите,
 на които са изпратени статии
 на Маркс и Енгелс
 в „New-York Daily Tribune“
 (част от бележките са написани от К. Маркс)

Предложените от Портата изменения сведоха целия въпрос „до чисто словесен въпрос“ — крещеше целият правителствен печат.

Съвсем не, заявява Неселроде. Царят тълкува първоначалния текст на нотата така, както султанът. Първоначалната нота никога не е била и не е претендирала да бъде нещо друго освен второ издание на нотата на Меншиков и ние твърдо се придържаме към нейния текст, пълния ѝ текст и само към текста. Правителственият орган „Globe“, разбира се, е учуден, че както излиза, царят и султанът еднакво виждат смисъла на първоначалната нота „в окончателното признаване на исканията, които бяха предявени от Русия и отхвърлени от Турция и които четирите държави не смятаха (?) да поддържат“, и че „Русия държи на *безусловното* задоволяване на претенциите, които тя предяви от самото начало“. А защо пък да не държи на това? Щом намери в себе си достатъчно смелост да ги предяви преди четири месеца, защо да се отказва от тях сега, когато вече спечели първата кампания?

Същият „Globe“, който преди няколко дни наричаше предложените от Турция изменения *схоластично усложняване* и *ненужни тънкости*, е принуден сега да признае, че „руското тълкуване доказва тяхната *необходимост*“.

Първата депеша на Неселроде още не е публикувана, но „Morning Post“ ни уверява, че в нея се обявява „равностойността, на виенската нота и на нотата на княз Меншиков“. Към това „Globe“, вечерен вестник, добавя, че според тази депеша

„Императорът смята, че виенската нота му осигурява признаване на неговите искания спрямо Турция и неговото влияние върху турското правителство, което Портата с подкрепата на четирите държави му отказа и за противодействие срещу което тя именно се обърна към тях за посредничество; научаваме също така, че императорът не мисли никога да се отказва от своето право да урежда работите си направо с Турция, без помощта на посредници, които той е признавал само привидно“.

Руският император никога дори и привидно не ги е признавал за посредници. Той разреши на три от тях да се мъкнат в опашката на Австрия, а на самата Австрия позволи да се яви при него като смирена просителка.

Що се отнася до *втората* депеша, изпратена от С.-Петербург на 7 септември, публикувана от берлинския „Zeit“ на 18 септември и адресирана до барон Майендорф във Виена, в нея Неселроде съвсем правилно съобщава, че първоначалната нота му е била представена от австрийския посланик като „*ултиматум*“, на който Русия се задължила да даде съгласието си при непременно-

ното условие той да бъде приет от Портата *без никакви изменения*. „Кой ще откаже да приеме това като доказателство за лоялността на императора?“ Наистина, той извърши малък „пиратски акт“ по отношение на Дунавските княжества: нахлу в тях, окупира ги, обложи ги с данъци, управлява ги, ограби ги, присвои ги, може да се каже, погълна ги, независимо от всички прокламации на Горчаков. Но това не е толкова важно. Едновременно с това „не съобщи ли той по телеграфа веднага след получаването на първия проект на нотата, че е напълно съгласен с него, *без да изчаква съобщение, дали той е одобрен в Лондон и в Париж?*“ Действително, можеше ли той да направи нещо повече от това, да съобщи по телеграфа, че нотата, продиктувана от руския министър във Виена, няма да бъде отхвърлена от руския министър в С.-Петербург? Можеше ли той да направи нещо повече за Париж и Лондон от това, да одобри нотата, без дори да дочака тяхното одобрение! И все пак той направи повече. Проектът на нотата, за приемането на който той благоволи да съобщи по телеграфа, беше „*изменен*“ в Париж и Лондон. И какво стана? „Отказа ли се той от съгласието, създаде ли дори и най-малкото затруднение?“ Наистина според неговото собствено твърдение, нотата „в окончателния ѝ вид“ е ни повече, ни по-малко от „равностоен вариант на нотата на княз Меншиков“. Но този равностоен вариант все пак се „*отличава*“ от своя оригинал, а „не постави ли той като условие приемането на нотата на Меншиков *без никакви изменения?*“ И не можеше ли той „само на това основание да се откаже от разглеждането на новата нота“? Той не направи това. „Можеше ли да се прояви по-голямо миролюбие?“ *Ултиматумът* на Виенското съвещание никак не се отнасяше до него; той бе дело на самото съвещание. „*Работа на съвещанието* е да помисли за *протаканията*, които ще последват“ поради отказа на султана да приеме ултиматума. А той от своя страна няма нищо против да продължава да окупира в течение на още няколко месеца Дунавските княжества, където неговите войски получават безвъзмездно облекло и храна.

Одеса не пострада от това, че устието на Дунав се оказа блокирано, и дори да допринесе окупацията на Дунавските княжества за поскъпването на пшеницата на лондонския Марклейн²⁸⁶, това само ще улесни връщането на блудните империали* в свещена Русия. Ето защо Австрия и другите държави трябва

„откровено и твърдо да заявят на Портата, че след като те най-усърдно са се помъчили да намерят единствения за нея път, който би могъл да дове-

* *Империал* — златна руска десетрублева монета. *Бълг. ред.*

де до незабавно възстановяване на отношенията ѝ с нас, от сега нататък те си измиват ръцете по този въпрос“.

Великите държави направиха достатъчно за султана, след като откриха за царя пътя към Дунава и преградиха за съюзната ескадра пътя към Черно море. „Августейшият повелител“ на граф Неселроде осъжда по-нататък „войнствените замисли, които явно въодушевяват сега султана и повечето от неговите министри“. От своя страна той би предпочел, разбира се, султанът да не се горещи, да противопоставя на канонерките мирни предложения, а на казаците — учтиви фрази. „Той изчерпа възможността за отстъпки, докато Портата не е направила още нито една отстъпка. Негово Величество не може да върви по-нататък по този път“. Няма съмнение, че царят не може да отиде по-нататък, без да премине Дунава. Неселроде резюмира цялата си аргументация в следната изкусна дилема, от която не може да се избяга. Или измененията, предложени от Портата, нямат никакво значение, или имат някакво значение. Ако те нямат никакво значение, защо Портата държи на тях? А ако имат някакво значение, „съвсем поиятно е, че ние отказваме да ги приемем“.

„Евакуирането на Дунавските княжества — заяви лорд Кларендън — е предварително sine qua non* за каквото и да било споразумение“. Тъкмо обратното — възразява Неселроде. „Споразумението“, т. е. пристигането на турския посланик, за да му бъде връчена австрийската нота без никакви изменения, „е предварително sine qua non за евакуиране на Дунавските княжества“.

С една дума великодушният цар е готов да прекрати безкрайната комедия на Виенското съвещание, тъй като то вече не му е нужно за завършване на първата му кампания; но той още по-здраво ще държи в ръцете си Дунавските княжества, защото това му е необходимо за започване на втората кампания.

Ако е вярно полученото днес телеграфно съобщение за възобновяване на съвещанието, западните държави ще повторят по адрес на Николай песенчицата, с която парижката тълпа приветствува Александър:

Vive Alexandre,
Vive le roi des rois.
Sans rien prétendre
il nous donne des lois.**

* непременно условие. *Ред.*

** Да живее Александър,
царят на царете.
Той закони ни дарява,
без да иска нищо. *Ред.*

Впрочем източните усложнения се изплъзнаха от контрола дори на царя. Султанът бе принуден да предизвика стария фанатизъм и да подтикне отново да потеглят към Европа грубите войнствени племена на Азия, които не могат да бъдат успокоени нито с дипломатически ноти, нито с изтъркани лъжи; и дори в дръзката руска нота се чувствува нещо като опасение от „войнствения дух“, от който е обхванат Стамбул. В манифеста си до мюсюлманите султанът обяви, че на Русия няма да бъде направена повече нито една отстъпка. Както се съобщава, делегация от улеми²⁸⁷ е представила на султана искане или да се откаже от престола, или да обяви война без по-нататъшно протакане. Разногласията в Дивана са достигнали крайно напрежение и склоняващото Дивана към мир влияние на Решид-паша и на Мустафа-паша започва да отстъпва пред влиянието на сераскира* Мехмед Али.

Така нареченият *радикален* лондонски печат проявява наистина невероятно недомислие. След като заяви преди няколко дни, че „законите на Англия трябва да бъдат приложени с цялата им *наказваща сила персонално спрямо четиримата изменници*“ (Абърдин, Кларендън, Палмерстон и Ръсел), „Morning Advertiser“ във вчерашния си брой завършва една от уводните си статии със следните думи:

“Ето защо лорд Абърдин трябва да отстъпи мястото си на друг. Трябва ли да назоваваме този друг? Има само един човек, на когото страната гледа в този отговорен момент като на лице, достойно да застане на кормилото на управлението. *Този човек е лорд Палмерстон*“.

Ако редакторите на „Morning Advertiser“ не са способни да следят събитията и фактите, те би трябвало да следят поне статиите на г-н Ъркарт, които всеки ден се поместват в собствения им вестник.

Във вторник вечерта бе свикан митинг на жителите на Шефилд по тяхното искане, адресирано до кмета на града, с цел „да се обсъди сегашното неуредено и незадоволително състояние на източния въпрос и целесъобразността на подаването на петиция до правителството по този повод“. Също такъв митинг ще се състои в Стафорд. Правят се много други опити да се организират публични демонстрации против Русия и против правителството на „всички таланти“. Но сега вниманието на обществото е погълнато главно от сконтовия процент, цените на зърнените храни, стачките, неблагоприятните търговски прогнози, а още повече от *холерата*, която вече свирепства в Нюкасъл и борбата срещу

* военния министър. *Ред.*

която се води чрез разяснителните окръжни на лондонския Съвет по здравеопазването. Издаден е указ от името на кралицата и на Тайния съвет, според който за следващите шест месеца в цялото кралство влизат в сила предписанията на закона за епидемичните заболявания; в Лондон и в другите големи градове се правят бързи приготовления за вземане на необходимите мерки против застрашаващото бедствие. Ако споделях възгледите на г-н Ъркарт, бих казал, че холерата е изпратена в Англия от царя с „гайната мисия“ да унищожи последните остатъци от онова, което наричат англосаксонски дух.

През последните четири седмици поразителна промяна стана в промишлените райони. През юли и в началото на август на хоризонта имаше само безоблачно стопанско процъфтяване; небето се помрачаваше само от сянката на един далечен облак — източния въпрос, и може би в още по-голяма степен от опасенията да не би недостигът на работна ръка да попречи на нашите памучно-текстилни лордове да използват докрай непресъхващия извор на очертаващите се пред тях доходни сделки. Източният конфликт изглеждаше уреден; реколтата в края на краищата можеше да не излезе съвсем добра, но нали затова съществува свободата на търговията, за да се поддържат цените на ниско равнище с помощта на неизчерпаемите американски, черноморски и балтийски доставки. Търсенето на промишлени стоки растеше с всеки изминат ден. Калифорния и Австралия оплодотворяваха британската промишленост със своите златни потоци. „Times“, забравил за Малтус и за собствените си неотдавнашни умувания относно свръхнаселеността, се впусна сериозно да обсъжда въпроса дали недостигът на работна ръка и предизвиканото от него увеличение на работната заплата няма да доведе до нарастване — в определена пропорция — на производствените разходи на английските индустриалци и дали няма да се прекрати в резултат на това разцветът на промишлеността и търговията, ако от континента не бъдат докарани работници-преселници. Според твърденията на работодателите работническата класа живееше *прекалено добре*, толкова добре, че в исканията си премина всякакви граници и „безсрамното“ ѝ ставаше от ден на ден все по-непоносимо. Но това вече от само себе си доказваше огромния, нечуван разцвет, преживяван от страната; а кое можеше да бъде причина на това процъфтяване, ако не свободата на търговията! Но най-ценното беше увереността, че цялата тази гигантска търговско-промишлена дейност почива на *здрави* начала и че в нея няма място за борсов ажиотаж и за необузdana спекула. Така твърдяха в един глас английските индустриалци и те действаха съобразно

това гледище: строеха стотици фабрики, поръчваха парни машини с хиляди конски сили, поръчваха хиляди тъкачни станове и стотици хиляди вретена. Никога още производството на машини не е било такъв доходен отрасъл на производството както през 1853 г. Предприятията, които бяха понесли тежки загуби във всичките си звена поради голямата стачка от 1851 г.²⁸⁸, възстановиха сега положението си и дори го подобриха и аз бих могъл да посоча не една първостепенна и широко известна машиностроителна фирма, която никога не би се свързала от удара, нанесен ѝ от работниците машиностроители през време на споменатата голяма стачка, ако не беше това небивало стопанско оживление.

Трябва обаче да констатираме, че сега на ясното небе на стопанския разцвет се появиха мрачни облаци. За това без съмнение допринесе донякъде обратът, който получи източният конфликт, но влиянието на този факт върху вътрешната, американската и колониалната търговия е все пак незначително. Увеличаването на сконтовия процент не е причина, а по-скоро симптом, че „има нещо гнило в Дания“*. Що се отнася до лошата реколта и поскъпването на хранителните стоки, тук несъмнено имаме причини, които намалиха и още по-силно ще намалят търсенето на промишлени стоки на пазарите, подложени на влиянието на тези причини, и на първо място на вътрешния пазар, тази опора на британската промишленост. Обаче покачването на цените на хранителните стоки в настоящия момент в повечето райони на Англия и Шотландия все още се компенсира напълно или почти напълно от покачването на работната заплата, затова едва ли може да се говори, че вече е станало значително намаление на покупателната способност на потребителя. Увеличението на работната заплата доведе до увеличение на производствените разходи в онези отрасли на индустрията, където преобладава ръчният труд; но благодарение на голямото търсене покачването на цените на почти всички промишлени стоки към август значително изпревари увеличението на производствените разходи. Всички изброени причини допринесоха, разбира се, за отслабването на стопанската активност, но само тези причини са недостатъчни, за да обяснят общата тревога, която е обхванала стопанските сфери на промишлените райони.

Защото факт е, че магията на фритредерските илюзии започва да се разсейва и смелите индустриални авантюристи започват смътно да съзнават, че въпреки техните мечти в страната, където господства совободата на търговията, никак не са изключени

* Шекспир. «Хамлет», първо действие, IV картина. *Ред.*

икономически сътресения, търговски кризи и нова проява на свръхпроизводството. Що се отнася до свръхпроизводството, то е съществувало, съществува и ще съществува, защото „стоковите запаси“ — това страшилище за вестник „Manchester Guardian“ — продължават да съществуват и дори да растат. Търсенето на стоки явно спада, а предлагането се увеличава с всеки изминал ден. Най-големите по мащаб и брой на работниците новопостроени промишлени предприятия едва сега постепенно започват да влизат в действие. Недостигът на работна ръка, стачките на строителите, невъзможността да се задоволи грамадното количество поръчки за машини причиниха многобройни непредвидени задръжки за пускането им в действие и отсрочиха временно появяването на онези симптоми на индустриално пренасищане, които иначе биха се появили по-рано. Така фабриката на г-н Т. Солт край Брандфорд, най-голямото индустриално предприятие в света, трябва да започне да работи едва през тази седмица и ще мине още доста време, докато нейната производствена мощ окаже пълното си влияние върху пазара. Много още от новите големи предприятия в Ланкашир ще могат да започнат работа не по-рано от зимата, а резултатът от този нов огромен прираст на производителни сили ще окаже пълното си влияние върху пазарите едва на пролет и може би дори по-късно. Според последните сведения от Мелбърн и Сидней във вносната търговия се наблюдава значително спадане, изпращането на много товари се отлага за неопределен срок. Що се отнася до *неудържимата спекула* [overspeculation], ние още често ще чуваме за нея, когато бъдат публикувани отчетите. В последно време спекулата е обхванала толкова много най-разнообразни стоки, че сега тя по-малко бие на очи от преди, макар че е в пълната си сила.

Написано от К. Маркс на 23 септември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3892, 7 октомври 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

*ПАНИКАТА НА ЛОНДОНСКАТА БОРСА. — СТАЧКИТЕ²⁸⁹

Лондон, вторник, 27 септември 1853 г.

Вестта, че обединените ескадри са минали през Дарданелите, заедно със слуховете за промени в състава на правителството и за затруднения в търговията, предизвика в събота истинска паника на лондонската фондова борса.

„Доста трудна задача би било да се характеризира положението с английските ценни книжа или да се опише обстановката, която владееше на фондовата борса. Рядко може да се наблюдава такова възбуждение и добре е, че това не става често... Навярно не ще преувеличим, ако кажем, че *играта на понижени* се води сега почти в такива мащабни, каквито са се наблюдавали през време на френската революция... През тази седмица ценните книжа са вървели по курс 91 1/2%; и курсът им не е бил толкова нисък от 1849 г.... Железопътните акции непрестанно спадат“.

Така пише правителственият вестник „Observer“. Всички най-солодни железопътни акции се продават с 68—80 шилинга поевтино от цената им за миналата седмица. Колкото до внезапното наводняване на пазара с акции, то само по себе си не говори още за нищо сериозно, защото само спекулантите с текущите курсове всеки момент могат да предизвикат паника на борсата и да изплашат *bona fide** притежатели на акции. Но тъй като силното колебание на курса на ценните книжа, дори ако има спекулативен характер, съвпада с общите симптоми на търговска криза, то ще има твърде губелни последици. При всички обстоятелства тази паника обрича на провал всички проектирани държавни заеми, по-специално австрийските. Нещо повече, капиталистите си спомнят, че през 1811 г. Австрия плати като дивиденти по своите задължения само 1 шилинг и 7 1/4 пенса за лира; че въпреки

* честните, порядъчните. *Ред.*

изкуственото увеличение на приходите на Австрия от 12 000 000 на 18 000 000 л. ст., постигнато чрез огромно увеличаване на данъчното бреме в Унгария и Ломбардия след 1849 г., нейният ежегоден дефицит възлиза средно на повече от една четвърт от всичките ѝ приходи; че от 1846 г. до сега дългът на Австрия е нараснал с 50 000 000 л. ст. и че от нов банкрут я спаси само користната снизходителност на синовете на Израил, които все още се надяват да освободят касите си от натрупаните в тях купища австрийски книжа.

„Търговията до известна степен е излязла из рамките на своите възможности — пише „Observer“ — и нашите търговски задължения отчасти са надхвърлили нашите средства“.

„Morning Post“ възкликва:

„Няма защо да се заобикаля този въпрос, защото макар предстоящата криза да се отличава с някои благоприятни особености, каквито липсваха през 1847 г., за всеки проникателен наблюдател, който следи събитията, трябва да е ясно, че работите сега са взели, меко казано, крайно непрятен обрат“.

Златният резерв на Английската банка отново се е намалил с 338 954 л. ст., а нейният резервен фонд от банкноти, т. е. от ценни книжа, предназначени за скотовите операции, възлиза само на седем милиона, с други думи на сумата, която изцяло е нужна на министъра на финансите за изплащане дълговете към несговорчивите притежатели на облигации от Компанията за Южните морета. За състоянието на пазара на зърнените храни научаваме от последния брой на „Mark-Lane Express“ следното:

„Редица години при средни реколти ние сме консумирали годишно няколко милиона квартера вносна пшеница. Какво количество ще ни бъде нужно при сегашните условия? Реколтата на пшеница тази година в най-добрия случай ще достигне не повече от три четвърти от средната, при това нито една от останалите култури не е дала излишъци. Картофите са сериозно пострадали от болест и поради непригодността им за продължително съхранение така усилено се консумират, че в близко време ще се почувствува недостиг на този хранителен продукт. Нашата консумация е станала толкова огромна, че въпреки вноса на 3 304 025 квартера зърнени храни и на 3 337 206 центнера пшенично брашно за осемте месеца, изтичащи на 5 септември, запасите от зърнени храни никак не могат да бъдат наречени значителни... Ние, разбира се, нямаме никакво желание да преувеличаваме затрудненията, с които може да се сблъска нашата страна, но би било глупост да се отрича съществуването на тези затруднения... Сведенията говорят за много незадоволителна реколта на пшеницата; там, където е извършена вършитба, в много случаи полученото количество зърнени храни едва надминава половината от онова, на което можеше да се разчита“.

Докато по ясното небе на търговското и промишлено процъфтяване се появиха мрачни предвестници на буря, *стачките*

все още са и ще продължават да бъдат важна особеност на нашата промишлена обстановка; наистина, характерът на стачките започна да се изменя съобразно измененията, които стават сега в общото положение на страната.

В Бъри предачите отново са поискали увеличение от 2 пенса за всеки хиляда калема. Тъй като господарите са отказали да задоволят това искане, те са преустановили работа; техният пример ще бъде последван от тъкачите, щом обработят намиращата се в техни ръце прежда. В Престън, където тъкачите, поддържани от работниците на близките райони, продължават да искат десетпроцентно увеличение, шест собственици на предприятия вече са затворили своите фабрики и останалите навярно ще последват техния пример. По този начин две хиляди работници вече са били изхвърлени от работа. В Блекбърн все още стачкуват механиците от чугунодобивния завод на г-н Дикинсън. В една фабрика в Уиган стачкуват намотвачите, които искат увеличение от 1 пени за 20 ярда, а в друга фабрика предачите са отказали да работят, докато не им бъде увеличена работната заплата. И двете фабрики са били затворени. В същото място има стачка на въглекопачите, която е обхванала около пет хиляди души. В сряда вечерта граф Крофорд и други едри минопритежатели от същия район са уволнили всичките си работници. След като е станало това, е бил свикан многолюден митинг на въглекопачите в Скейлс-орчард. В Манчестер 5 000 тъкачни стана все още бездействуват, да не говорим за малките стачки — на бояджиите на бархет, на прежда, производителите на пълстени шапки и пр. В Болтон памукопредачите провеждат митинги за увеличаване на заплатите. В Трентъм, Бриджуотър и др. градове стачкуват обушарите, в Глазгоу — файтонджиите, в Килмарнок — зидарите, в Олдхам заплашва със стачка полицията и пр. В Бирмингам производителите на гвозден искат увеличение с десет процента; дърводелците във Вулвърхемптън искат увеличение шест пенса на ден; лондонските дърводелци искат също такова увеличение и т. н. В главните промишлени центрове на Ланкашир, Чешир, Дербишир и други графства работниците едновременно свикват публични митинги и вземат решения относно мерките за подпомагане на своите гладуващи братя. Собствениците от своя страна са решили твърдо да затворят за неопределено време своите предприятия, за да накарат чрез глад работниците си да се подчинят.

„Виждаме — пише „Sunday Times“, че изобщо исканото от работниците увеличение не надхвърля 6 пенса на ден; и ако се вземат предвид сегашните цени на хранителните продукти, трудно може да се твърди, че тези искания са неоснователни. Ние знаем, че според някои една от целите, които си поставят

сегашните стачници, е получаването на нещо като *комунистически дял* от действителните или предполагаеми печалби на работодателите; но сравнението между *исканото повишение на заплатите и поскъпването на предметите от първа необходимост* напълно опровергава това обвинение“.

Когато работниците искат повече, отколкото струват „предметите от първа необходимост“, когато те претендират за „дял“ от печалбите, създадени от собствения им труд, обвиняват ги в *комунистически* стремежи. Какво общо имат цените на хранителните продукти с „вечния и върховен закон на търсенето и предлагането“? В 1839, 1840, 1841 и 1842 години, т. е. по времето, когато цените на хранителните продукти непрекъснато растяха, работната заплата спадаше, докато не стигна точката на глада. „Работната заплата — казваха по онова време същите фабриканти — зависи не от цените на хранителните продукти, а от вечния закон на търсенето и предлагането. „Sunday Times“ твърди:

„Исканията на работниците могат да бъдат задоволени тогава, когато се предявяват в *почтителна форма*.“

Какво общо има *почтителността* с „вечния закон на търсенето и предлагането“? Чувал ли е някой цената на кафето на Минсинглейн²⁹⁰ да се е покачвала от това, че подобно искане е било „предявявано в *почтителна форма*“? Търговията с човешка плът и кръв се води по същите методи, както и търговията с всяка друга стока, затова предоставете ѝ поне същите условия.

Движението за увеличаване на работното възнаграждение продължава вече шест месеца. Да направим опит да приложим към него критерия, признат от самите собственици на предприятията — „вечния закон на търсенето и предлагането“. Или може би трябва да смятаме, че вечните закони на политическата икономия подлежат на такова тълкуване като вечните мирни договори, сключвани от Русия с Турция?

Преди шест месеца работниците — дори ако не бяха дошли още до извода, че позициите им са се засилили поради нарастването търсене на техния труд и непреставашата огромна емиграция към златните залежи и към Америка — трябваше да се убедят в увеличаването на печалбите на индустриалците най-малкото по общия шум за стопанския разцвет, вдиган от буржоазния печат, който с цяло гърло славеше благодатното влияние на свободата на търговията. Работниците, разбира се, поискаха своя дял от това така гръмогласно обявявано процъфтяване, но работодателите им дадоха твърд отпор. Тогава работниците се обединяват в съюзи, заплахват със стачки и с повече или по-малко миролюбив тон настояват на своите искания. Навсякъде, където стават

стачки, капиталистите и техните слуги от църковните амбони, от трибуната на събранията и в печата сипят бесни хули срещу „нахалството и глупостта“ на онези, които „се опитват по подобен начин да диктуват условия“. Но какво доказаха стачките, ако не това, че работниците предпочитат да проверяват отношението между търсенето и предлагането по собствен начин, вместо да се осланят на уверенията на своите работодатели? При известни обстоятелства за работника единственият начин да се увери дали действително получава пазарната стойност на своя труд²⁹¹ е стачката или заплахата, че ще прибегне до стачка. В 1852 г. разликата между цената на суровините и цената на готовата стока — например разликата между цената на суровия памук и цената на преждата, между цената на преждата и цената на памучните изделия — беше средно по-голяма, а следователно и печалбите на собствениците на предачници и на промишлените капиталисти изобщо бяха по-високи отколкото през 1853 г. Нито цената на преждата, нито цената на готовите стоки не можеха да догонят до последно време увеличението на цените на памука. Тогава защо работодателите не повишиха веднага заплатите през 1852 г.? Отношението между търсенето и предлагането не оправдаваше такова повишение през 1852 г., твърдят те. Така ли е? Преди една година недостигът от работна ръка не се чувствуваше така остро както сега, но тази разлика никак не е пропорционална на внезапното и неведнъж повтарящо се увеличение на заплатите, което оттогава насам работодателите бяха принудени да правят по силата на закона за търсенето и предлагането, смисълът на който им бе разяснен чрез стачките. Сега работещите фабрики, разбира се, са повече от миналата година и тази година емигрираха много на брой квалифицирани работници; но в същото време никога още нашите „промишлени кошери“ не са получавали такова попълване с фабрични работници в резултат на наплива от хора, заети по-рано в селското стопанство или в други отрасли, както това беше през последните дванадесет месеца.

Там е работата, че „работните ръце“ както винаги много късно разбраха, че стойността на техния труд е пораснала с 30% още преди много месеци, и едва тогава — не по-рано от лятото на миналата година — те започнаха да стачкуват и да искат първо 10% увеличение, после още 10% и т. н., разбира се, в рамките на онова, което можеха да получат. Неизменният успех на тези стачки, допринасяйки за тяхното разпространение по цялата страна, беше най-доброто доказателство за тяхната законност, а честото повтаряне на стачките в един и същ промишлен отрасъл, дело на едни и същи „работни ръце“, които искаха все нови уве-

личения, доказваха по най-изчерпателен начин, че според закона за търсенето и предлагането работниците отдавна са имали правото на по-висока работна заплата и не са я получавали само защото работодателите са използвали тяхната неосведоменост за положението на пазара на труда. А когато работниците най-после разбраха това положение, капиталистите, които през всичкото това време проповядваха „вечния закон на търсенето и предлагането“, се върнаха към доктрината на „просветения деспотизъм“ и поискаха правото да постъпват със своята собственост както намерят за добре; те заявиха във формата на злобен *ултиматум*, че работниците не знаят сами кое е за тях добро и кое лошо.

Изменението на общите икономически перспективи следва да доведе до изменение на положението на работниците и работодателите едни към други. Внезапното настъпване на тази промяна съвпадна с многобройни стачки, които вече са започнали, и с още повече стачки, които назряват. Въпреки депресията те без съмнение ще продължават и ще преминат под същия лозунг за увеличаване на работната заплата, защото в отговор на твърдението на работодателя, че не може да увеличи възнаграждението, работниците ще изтъкнат поскъпването на продуктите; и двата тези довода имат еднаква сила. Но ако, както предполагам, депресията продължи по-дълго, работниците ще пострадат най-много от нея и ще бъдат принудени да се борят — без шансове за успех — вече против намаляването на работната заплата. Но тогава тяхната дейност ще премине в областта на политиката и новата организация — *трейдюнионите*, — *извоювана в ход* на стачките, *ще придобие за тях огромно значение.*

Написано от К. Маркс на 27 септември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3900, 17 октомври 1853 г

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

РУСИТЕ В ТУРЦИЯ

Тъй като войната е неизбежна и всеки пристигащ от Европа параход може да донесе новини за придвижвания на армиите и за резултати от сражения, сега повече от когато и да било е нужно да се изясни подробно положението на противниците и съотношението на силите им, както и различните обстоятелства, които ще определят развитието на кампанията. Тази необходимост ни кара да направим кратък анализ на възможностите за нападение и отбрана, които едната и другата страна имат, както и на основните стратегически съображения, които навярно ще влияят върху решенията на командувачето на воюващите страни.

Руските войски, които окупираха Дунавските княжества, се състояха отначало от два пехотни корпуса и от обикновеното количество резервна кавалерия и артилерия. Руският пехотен корпус се състои от три дивизии, т. е. шест бригади пехота, няколко полка лека кавалерия и една артилерийска бригада — всичко около 55 000 души и приблизително сто оръдия. На всеки два пехотни корпуса има „резервен кавалерийски корпус“ и известно количество резервна артилерия, включително тежка и обсадна артилерия. Така че първоначално окупационната армия е брояла по шат приблизително 125 000 души. Сега е започнало вече прехвърлянето през Прут на трети пехотен корпус и следователно след всички необходими приспадания числеността на съсредоточените на Дунава руски сили може да се определи на 140—150 хиляди бойци. Колко от тях в нужния момент ще се окажат годни да застанат в строя зависи от здравето състояние на района, от по-голямата или по-малка ефикасност на руското интендантство и от други подобни обстоятелства, които не могат да се предвидят, ако човек не е на самото място.

По всички данни, с които разполагаме, турската армия, която е противопоставена на руските сили на Дунава, брои най-много 110—120 хиляди души. До пристигането на египетския контингент нейната численост по общо мнение не надхвърляше 90 000. Така че, доколкото можем да преценим, в числено отношение турците явно отстъпват на русите. Що се отнася до действителното качество и боеспособността на едната и другата армии, трябва да се признае, че и в това отношение превъзходството пак принадлежи на русите. Наистина, турската артилерия, създадена от отлични френски и пруски офицери, има добро име, докато руските артилеристи са известни като слаби стрелци; но затова пък, въпреки всичките ѝ усъвършенствувания от последно време, турската пехота не може да се сравнява с руските гренадери и на турските кавалеристи все още не достигат онази дисциплина и упоритост в боя, които позволяват да се атакува втори и трети път, след като първата атака е отблъсната.

Генералите на едната и другата страна са сравнително нови хора. Ние вече имахме случай да разкажем на нашите читатели за военните качества на руския командувач княз Горчаков и за причините, които са накарали императора да го назначи на този пост²⁹². Той е честен човек и ревностен защитник на „особената мисия“ на Русия, но предстои още; за да се види дали ще съумее да води кампании от мащабите на започващата сега. Омер-паша, турският главнокомандувач, е по-известна фигура и онова, което знаем за него, е общо в негова полза. Неговата експедиция в Кюрдистан завърши с успех въпреки трудните условия, а експедицията му в Черногорieto бе отлично замислена и несъмнено би завършила с победа, без да се пролива почти никаква кръв, ако не се беше намесила дипломатията.²⁹³ И тъй главният коз на турците може би ще бъде превъзходството на военното ръководство; почти във всички останали отношения русите имат предимство.

Макар че турците обявиха войната и навярно те по-страстно от русите жадуват първи да нанесат удар, за тях очевидно като по-слаба страна ще бъде по-изгодно да предприемат отбранителни действия, а за русите — настъпателни. При това, разбира се, не вземаме предвид шансовете за успех, които могат да се появят в резултат на груби грешки в действията на единия или другия от командувачите. Ако турците бяха достатъчно силни, за да предприемат настъпление, тяхната тактика би била ясна. В такъв случай те би трябвало да заблудят русите с фалшиви маневри при горния Дунав, бързо да съсредоточат силите си между Силистра и Гюргево, да форсират долния Дунав и да нападнат противника

на онова място, където неговата позиция е най-слаба, именно на тясната ивица земя, която образува граница между Влахия и Молдавия, а след това, като разкъсат руските войски в двете княжества на две части, с концентриран удар да отхвърлят корпуса, разположен в Молдавия, и да разбият другия корпус, който би се оказал изолиран и отрязан във Влахия. Но тъй като турците нямат никакви шансове за успех при едно настъпление, те биха могли да предприемат подобна операция само ако руското командване направи крещящи грешки.

Ако русите решат да се възползват от възможността си за настъпателни действия, преди да проникнат в сърцето на Турската империя, те трябва да преодолеят две естествени препятствия: първо Дунава, а след това Балкана. Форсирането на голяма река, дори пред очите на неприятеля, е толкова често извършван през време на революционните и на Наполеоновите войни военен подвиг, че сега всеки лейтенант може да каже как трябва да бъде направено това. Няколко фалшиви придвижвания, добре комплектуван понтонен парк, няколко батареи за прикритие на мостовете, грижливо обмислени мерки за осигуряване на отстъпление и храбър авангард — това са приблизително всички необходими условия за тази цел. Но преминаването през висок планински хребет, особено при толкова малко проходи и годни пътища, както е Балканът, е много по-сериозна операция. А когато отгоре на това планинската верига се простира паралелно на реката, на разстояние не повече от 40—60 мили от нея — а именно така е разположен Балканът спрямо Дунава, — това още повече усложнява положението, тъй като войски, претърпели поражение в планините, могат в резултат на енергично преследване да бъдат отрязани от техните мостове и натикани в реката още преди да им дойде помощ; армия, разбита по такъв начин в голямо сражение, неминуемо ще загине. Именно в тази близост на Дунава до Балкана и в паралелното им разположение се крие естествената военна сила на Турция. Балканската планинска верига, от македоносръбската граница до Черно море, т. е. същинският Балкан, „Veliki Balkan“*, има пет прохода; през два от тях минават главни пътища или поне така ги наричат в Турция. Това е Ихтиманският проход на пътя от Белград през София, Филипопол, Одрин за Константинопол и проходът Добрал на пътя от Силистра и Шумен. Останалите три прохода, два от които се намират между гореспоменатите, а третият — близо до Черно море, могат да се смятат за непроходими за голяма армия и за войскови обози. През

* «Големият Балкан». Ред.

тях могат да преминат само по-малки войскови части, може би дори лека полска артилерия, но не могат да бъдат използвани като операционни и комуникационни линии на главните сили на една нахлуваща армия.

През 1828 и 1829 години руските войски действуваха по линията Силистра — прохода Добрал — Одрин — Айнаджик и тъй като това е най-късият и най-пряк път от руската граница до столицата на Турция, той действително е най-естественият за всяка руска армия, която се движи от север, поддържана е от флота, напълно господстваща в Черно море, и си поставя за цел бързо да завърши кампанията с победоносно настъпление към Константинопол. За да мине по този път, руската армия, след като форсира Дунава, трябва да завладее силната позиция, прикривана откъм фланговете от две крепости — Шумен и Варна, — да блокира или да превземе и двете тези крепости и след това да премине Балкана. През 1828 г. турците рискуваха на тази позиция с главните си сили. Те бяха разбити при Кюлевча; Варна и Шумен паднаха, отбраната на Балкана беше слаба и русите стигнаха Одрин, наистина много обезсилени, но без да срещат повече съпротива, тъй като турската армия се беше напълно разложила и за защитата на Константинопол нямаше дори една бригада. В този случай турците допуснаха голяма грешка. На всеки офицер трябва да бъде ясно, че една планинска верига трябва да се защитава не на отбранителна позиция, разположена пред нея, и не като се пръсне отбраняващата армия за блокиране на всички проходи; напротив, трябва да се заеме централна позиция зад планинската верига, да се наблюдават всички проходи и след като се изчака, докато намеренията на противника станат ясни, да се нанасят концентрирани удари по челните колони при излизането им от клисурите, които прорязват планинската верига. Наличността на силна позиция, разположена на пряко на руската операционна линия между Варна и Шумен, подтикна турците да дадат решителното отбранително сражение именно на това място, докато те би трябвало да го дадат с по-концентрирани сили в Одринската равнина, където щяха да имат работа с противник, неизбежно отслабен от болести и от изоставане на отделни части.

Виждаме следователно, че в отбранителни операции по линията Силистра—Одрин при защитата срещу преминаване на Дунава не трябва да се дава решително сражение. Втората отбранителна позиция трябва да е заета след Шумен и Варна, а не между тях, като решаващо сражение може да се даде само ако шансовете за победа са много големи. Следващият ход е отстъпление от татък Балкана, като за охраняването на проходите се ос-

тавят отряди, способни да се съпротивяват на врага, докогато това бъде възможно, без да се стига до решаваща схватка. В това време русите ще хабят силите си за обсаждане на крепостите и — ако повторят по-раншната си практика — пак ще ги превземат с атака, т. е. ще понесат значителни загуби, защото за руската армия е характерен следният интересен факт; тя *никога досега не е успявала* без странична помощ да *проведе правилна обсада*. Недостигът на опитни инженери и артилеристи, невъзможността да създаде в тази варварска страна големи военни складове и съответните обсадни средства, или най-малкото да доставя през огромни разстояния наличните материали — всичко това винаги е принуждавало русите да превземат всеки укрепен пункт с атака след непродължително, мощно, но рядко достатъчно ефективно артилерийско обстрелване. По този начин Суворов превзе Исмаил и Очаков²⁹⁴; по същия начин в 1828 и 1829 години русите щурмуваха турските крепости в Европа и Азия; пак така през 1831 г. те превзеха Варшава. При всички случаи руската армия ще стигне балканските проходи вече отслабена, докато турците ще имат време да съсредоточат войските си. Ако нахлулият противник не бъде отблъснат с удар на цялата турска армия при опита му да премине Балкана, решаващото сражение може да се даде пред Одрин, а ако и в този случай турците претърпят поражение, то поне ще може да се констатира, че те са използвали напълно всички възможности, с които са разполагали.

Но при сегашното положение победата на русите при Одрин не може да има някакво решаващо значение. Британската и френската ескадри се намират при Константинопол и пред лицето на такава сила нито един руски командувач не ще може да настъпи срещу тази столица. Русите, спрени при Одрин, лишени от поддръжката на своята флота, която при това също ще се окаже под заплаха, скоро биха почнали да дават огромни жертви, губейки хиляди хора поради болести, и биха били принудени да отстъпят оттатък Балкана. По този начин дори при победа те биха претърпели неуспех в постигането на главната си цел във войната. Има обаче още една операционна линия, която те биха могли да изберат и може би с по-големи предимства за тях. Тази линия води по пътя от Видин и Никопол през София за Одрин. Ако се оставят настрана политическите съображения, нито един здравомислещ руски генерал не би избрал този път. Но докато Русия може да разчита на Австрия, докато появяването на руската армия близо до сръбската граница, съчетано с руските интриги в Сърбия, може да предизвика въстаническо движение в тази страна, както и в Черна гора и сред православно славянско население

ние, което преобладава в Босна, Македония и България, докато за заключителна операция на чисто военната кампания, за превземането на Константинопол не може да става и дума поради това, че там се намира европейската флота, този план на кампанията ще бъде единственият, който русите могат да изберат с големи шансове за успех; избирайки го, те ще избягнат решителни военни действия от страна на Англия и Франция, каквито би могъл да предизвика един много открит поход към Константинопол.

Действително, от сегашното разположение на руската армия личи, че съществува нещо подобно на такъв план. Дясното крило на армията е разтегнато до Крайова близо до западната граница на Влахия и целият ѝ боен ред се оказва изнесен нагоре по Дунава. Тъй като този маньовър напълно изключва предположението, че операционната линия ще минава през Силистра и Шумен, неговата цел може да бъде само установяването на връзка на руските войски със Сърбия, този център на славянската националност и на православието в Турция. Удържането на отбранителна позиция на долния Дунав — съчетано с настъпление през горния Дунав към София — би било напълно осигурено при поддръжка от Австрия и при предизвикване същевременно на движение за национална независимост сред живеещите в Турция славяни; а такова движение може да бъде предизвикано най-сигурно чрез поход на руската армия в самия център на славянските области на Турция. По този начин царят много по-лесно и по-малко предизвикателно ще постигне онова, за което претендираше през време на целия конфликт, а именно — организирането на всички живеещи в Турция славяни в отделни княжества, каквито са сега Молдавия, Влахия и Сърбия. При номинален суверенитет на султана в България, Черна гора и Македония и фактически протекторат на царя над тях европейските владения на Турция биха се ограничили с околностите на Константинопол и тя би се лишила от Албания — развъдника на нейни войници. Това би било за Русия много по-добър резултат от една решителна победа при Одрин, последвана от тъпчене на армията ѝ на едно място. Както личи по всичко, тя смята да се опита да постигне именно такъв резултат. Трудно е да се каже дали тя греша, като разчита на славянското население на Турция, макар че не би било много чудно, ако цялото то се изкаже против нея.

Написано от Ф. Енгелс на 29 септември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3900, 17 октомври 1853 г.
като уводна

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

К. МАРКС

ЛОРД ПАЛМЕРСТОН²⁹⁵

Написано от К. Маркс през октомври - началото на декември 1853 г.

Напечатано във вестник „The People's Paper“, броеве 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85 и 86; 22 и 29 октомври, 5, 12 и 19 ноември, 10, 17 и 24 декември 1853 г. с подпис: д-р Маркс; в непълен вид публикувано като въводни статии във вестник „New-York Daily Tribune“, броеве 3902, 3916, 3930 и 3973; 189 октомври, 4 и 21 ноември 1853 г. и 11 януари 1854 г., а също така в отделни брошури, излезли в Лондон през 1853—1854 години.

Печата се по текста на „The People's Paper“, сверено с текста на „New-York Daily Tribune“ и с текстовете на отделните брошури.

Оригиналът на английски

THE PEOPLE'S PAPER.

LORD PALMERSTON.

Written for the "New York Tribune," by Dr. Marx, and communicated by him to us.

FIRST ARTICLE.

Kossuth is again and again fascinated by the false charms of Alsace, which he knows to displease an old wish.

Some words, some eyes, some taste, some everything and the knight-errant cannot withstand. Finding in love with her eyes whom he knows to have transmitted all her former adventures into acres and other beasts. The English public is another Ruggiers, and Palmerston is another Alister. Although a septuagenarian, and since 1847 occupying the public stage almost without interruption, he contrives to remain a novelty, and to evade all the hopes that used to centre on an untiring and promising youth. With one foot in the grave, he is supposed not yet to have begun his true career. If he were to die to-morrow, all England would be surprised at learning that he had been a Secretary of State half this century.

If not a good statesman of all work, he is at least a good actor of all work. He succeeds in the comic as in the heroic—in passion as in familiarity—in the tragedy as in the farce; although the latter may be more congenial to his feelings. He is no first class orator, but he is an accomplished debater. Possessed of a wonderful memory, of great experience, of a consummate tact, of a never-failing presence of spirit, of a gentlemanlike versatility, of the most extensive knowledge of parliamentary tricks, intrigues, parties, and men, he handles difficult cases in an admirable manner and with a pleasant vivacity, striking to the prejudices and susceptibilities of his public, rescued from any self-consciousness by his selfish dexterity, from running into a passion by his profound civility, his perfect indifference, and his satiric contempt. Being an exceedingly happy joker, he ingratiates himself with everybody. Never losing his temper, he imposes on an impatient antagonist. When unable to master a subject, he knows how to play with it. If speaking of general views, he is always ready to close elegant generalities.

Endowed with a restless and indefatigable spirit, he abhors inactivity, and pines for agitation, if not for action. A country like England allows him, of course, to busy himself in every corner of the north. What he aims at is not the substance, but the mere appearance of action.

If he can do nothing, he will do anything. Where he dares not interfere, he intermeddles. Not able to sit with a strong enemy, he improves a weak one.

Being so man of deep designs, pondering on no combinations of long standing, pursuing no great object, he embarks in a shrewd manner. He wants complications to feed his activity, and when he finds them not ready, he will create them. His results in show conflicts, show-battles, show enemies, diplomatic notes to be exchanged, ships to be ordered to sail, the whole movement

the act of piracy, while admitting that Denmark had evidenced an hostility whatever towards Great Britain, he contended that they were right in bombarding its capital and stealing its fleet, because they had to prevent Danish neutrality from being, perhaps, converted into open hostility by the compulsion of France. This was the law of nations, proclaimed by my lord Palmerston.

When again specifying, we find that English mistakes per se, engaged in the defence of foreign troops, sailed over from the continent to England, with the express mission of maintaining forcibly the oligarchic rule, to establish which William had, in 1688, come over from Holland, with his Dutch troops. Palmerston measured in the well-founded "Appreciations for the liberation of the country," originating from the person of the King's Grand Legion, in a very important manner. Why would we not have 10,000 of those foreigners at home, while you know, that no employer's (in larger proportion of foreigners abroad." (House of Commons, March 10, 1812.)

When similar appreciations for the constitution arose from the large standing army, maintained since 1815, he found "a sufficient protection of the constitution in the very maintenance of our army, a large proportion of its officers being 'men of property and connections.'" (House of Commons, March 8, 1814.)

When the large standing army was attacked from a financial point of view, he made the curious discovery that "much of our financial embarrassment had been created by our former peace establishments." (House of Commons, March 8, 1814.)

When the "borders of the country," and the "safety of the people" were contrasted with the "military expenditures, he retorted pertinently that these borders and that safety "were the price which we (i.e., the English oligarchy) agreed to pay for our freedom and independence." (House of Commons, May 16, 1819.)

In his eyes, military despotism was not to be apprehended from the exertions of "those who called, but misled Reformers, who demanded that sort of reform in the country which, according to every first principle of government, must end, if it were accorded to, in a military despotism." (House of Commons, June 18, 1820.)

While large standing armies were then his grounds for maintaining the constitution of the country, begging was his passion for maintaining the constitution of the army. He defended it in the debate on the Mutiny Bill, on the 5th of March, 1824, he declared it to be "absolutely indispensable" on March 11, 1825, he recommended it again on March 19, 1828, he stood by it in the debate of April, 1832, and he proved an opponent of begging on every subsequent occasion.

There existed no abuse in the army, he did not find plausible reasons for, if it happened to foster the interests of aristocratic parasites. Thus, for instance, in the debate on the Sale of Commission. (House of Commons, March 12, 1826.)

*Част от страница на „People's Paper“
с първата от серията статии на К. Маркс
„Лорд Палмерстон“*

СТАТИЯ ПЪРВА*

Фалшивите прелести на Алчина отново и отново пленяват Руджиеро, макар той да знае, че зад тях се крие стара вещица —

„Беззъба, сляпа твар, без що да е човешко“**.

Странствуващият рицар не може да не се влюби отново в нея, макар да знае, че тя е превърнала всичките си предишни поклонници в магарета и други животни. Английската публика е новият Руджиеро, а Палмерстон — нова Алчина. Макар че Палмерстон е вече към седемдесет години и от 1807 година почти непрекъснато се подвизава на политическата сцена, той успява винаги да си придава прелестта на нещо ново, всеки път отново да събужда надежди, каквито обикновено се хранят по отношение на започващи попрището си, многообещаващи младежи. И макар че е вече с единия крак в гроба, все още се смята, че истинската му кариера е в бъдещето. Ако той утре умре, цяла Англия би научила с учудване, че той вече половин век е бил министър.

* В «New-York Daily Tribune» от 19 октомври 1853 г. статията започва със следните думи, които липсват в „People's Paper“: «Източните усложнения причиниха в Англия големи промени ако не в положението на партиите, поне в положението на лицата, които стоят начело на партиите. Лорд Палмерстон отново стана любимец на публиката. Неговото име е на устата на всички; приказва се, че той е единственият човек, способен да спаси Англия; той негласно е обявен за сигурния премиер на изменения кабинет, който гръмка искат и торите, и вигите, и самозваните патриоти, и печатът, и цялото обществено мнение.

Палмерстоновската мания е толкова необикновено явление, че понякога човек се пита дали тя не е просто фикция, пусната в ход не за вътрешно употребление, а като експортна стока, предназначена за пласмент в чужбина. Но това предположение все пак е погрешно.» *Ред.*

** Шекспир. «Както ви се харесва», II действие, седма картина. *Ред.*

Ако като държавник не е добър за всяка работа, поне като актьор той е годен за всяка роля. Еднакво му се удава както комичният, така и трагичният стил, както патосът, така и фамилиарният тон, както трагедията, така и фарсът; впрочем фарсът може би най-много отговаря на неговия душевен мир. Той не е първокласен оратор, но е съвършен полемист. Надарен с удивителна памет, имайки голям опит, притежавайки ненадминат такт, никога неизменящо му *présence d'esprit**, гъвкавост на светски човек, тънък познавач на всички парламентарни машиниции, интриги, партии и дейци, той действа великолепно и с приятна непринуденост в сложни обстоятелства, като се приспособява към предразсъдъците и използва впечатлителността на публиката си. При това циничната му наглост му служи като защита срещу всякакви изненади, егоизмът и ловкостта му го предпазват от всякакви признания в порив на откровеност; крайно лекият му нрав, пълното му равнодушие, аристократичната му пренебрежителност го предпазват от разпаденост. С изключително сполучливите си остроумия той умее да настрои всички в своя полза. Не губейки никога самообладание, той винаги поставя в глупаво положение разгорещения си противник. Дори когато е неспособен да овладее някакъв въпрос, той все пак умее да си играе с него, а ако не му достига общ поглед, той винаги е готов да изплете изящни фигури от общи фрази.

Човек с неспокоен, неуморим дух, той не търпи бездействието и жадува ако не за дейност, поне за възбуждение. Страна като Англия естествено му дава възможност да действа във всяко кътче на земното кълбо. Онова, към което той се стреми, е не самият успех, а само външният израз на успеха.

Ако не може да направи нищо, той нещо изобретява. Когато не смее да се намеси, той играе ролята на посредник. Ако не е способен да си премери силите със силен враг, той си създава слаб враг.

Без да е човек с широки планове, с големи комбинации, без да преследва никакви велики цели, той се заплита в затруднения само за да се измъкне след това ефектно от тях. Нужни му са усложнения, защото те му дават възможност да прояви деятелността си, и ако те липсват, той сам ги създава. Той намира удоволствие в мними конфликти, в мними сражения с мними противници, в размяната на дипломатически ноти, в заповеди за отплуване на кораби, докато най-последно цялата тази суматоха не завърши за него с бурни парламентарни дебати, които непременно ще

* присъствие на духа, находчивост. Ред.

му донесат мимолетния успех, представляващ постоянната и единствена цел на всичките му старания. В международните конфликти той действува като артист, довеждайки работите до определена граница, отстъпвайки, когато положението стане опасно, но постигайки при всички обстоятелства онова драматично напрежение, от което се нуждае. В неговите очи самото историческо развитие не е нищо повече от развлечение, измислено специално за личното удоволствие на благородния виконт Палмерстон във Палмерстон*.

Отстъпвайки фактически пред чуждестранното влияние, той му се противопоставя на думи. Той е приел по наследство от Кантинг доктрината за мисията на Англия да разпространява конституционализма на континента и поради това никога не чувствувала липсата на поводи да възбуди националните предрасъдъци и да противодействува на революцията в другите страни, поддържайки същевременно ревнивата подозрителност на чуждите държави. След като успя по такъв удобен начин да стане *bête noire*** за всички континентални монарси, той без усилия съумя да си спечели в своята страна славата на истински английски министър. Макар че първоначално беше тори, той успя да внесе в ръководството на външните работи цялото онова лицемерие и противоречивост, които представляват същността на вигизма. Той умее да съчетава демократическата фразеология с олигархични възгледи, да прикрива политиката на спекулиращата с мира буржоазия чрез надутите тиради на стара аристократична Англия; той умее да изглежда нападащ, когато всъщност лакейничи, и защитник, когато всъщност предателствува; той умее да ласкае открития враг и да довежда до отчаяние възможния съюзник; той умее в подходящия момент на спора да се окаже на страната на силния против слабия и владее изкуството да произнася смели думи в момента, когато удря на бяг.

Едни го обвиняват, че е платен агент на Русия, други го додират в карбонарство. В 1848 г. той трябваше да се защитава срещу опасността да бъде даден под съд по обвинение, че е действувал като министър на цар Николай; затова пък в 1850 г. той, за свое удовлетворение, стана обект на враждебни действия от страна на чуждестранни посланици — те образуваха заговор против него, който успя в камарата на лордовете, но се провали

* В «New-YorkDaily Tribune» от 19 октомври 1853 г. след тези думи е напечатана следната фраза: «Той е виден представител на онази порода хора, която Томас Карлайл определи като категория на фалшиви ръководители на света.» *Ред.*

** Страшилище, предмет на страх и омраза (буквално: «черен звяр»). *Ред.*

в камарата на общините²⁹⁶. Когато е предавал чужди народи, той е правел това с най-голяма вежливост, защото вежливостта е дребната монета на дявола, с която той плаща кръвта на измамените от него наивници. Ако потисниците винаги са могли да разчитат на неговата действена помощ, потиснатите той щедро е дарявал с ораторското си великодушие. Смазването на въстанията на поляците, италианците, унгарците, немците винаги е съвпадало с времето, когато той е бил на власт, но извършващите това деспоти винаги са го подозирали в тайни връзки с жертвите, които те са преследвали при неговото благосклонно отношение. Досега онези, на които той е бил противник, са могли при всички условия да се надяват на вероятен успех, а онези, които са го смятали за свой приятел — винаги са могли да очакват сигурно поражение. Но ако такова дипломатическо изкуство не е увенчавало неговите преговори с други държави с някакви блестящи резултати, по-блестящо е проявявал той умението си да натрапи на английския народ определено тълкувание на тези резултати, карайки го да приема фразите за дела, фантазиите за реалност и да не вижда зад възвишените поводи долните мотиви.

Хенри Джон Темпъл, виконт Палмерстон, наследил титлата си от ирландски пер, бива назначен през 1807 година за лорд адмиралтейството при съставянето на правителството на херцог Портленд. В 1809 г. той става секретар по военните въпроси и остава на този пост до май 1828 г. В 1830 година много ловко преминава към вигите, които го направиха свой несменяем министър на външните работи. Ако не смятаме времето, през което на власт са били торите, т. е. от ноември 1834 г. до април 1835 г. и от 1841 до 1846 г., той носи отговорност за цялата външна политика на Англия от революцията през 1830 година до декември 1851 г.

Не е ли много странно на пръв поглед да виждаме този Дон Кихот на „свободните институции“, този Пиндар на „прочутата конституционна система“ в ролята на постоянен и виден член на консервативните кабинети на господин Персивал, на граф Ливерпул, на господин Канинг, на лорд Годридж и на херцог Уелингтън? И именно в течение на този дълъг период, когато се водеше антиякобинската война, когато държавният дълг стигна чудовищни размери, когато бяха въведени житните закони²⁹⁷, когато чуждестранни наемници се намираха на английска земя²⁹⁸, когато от време на време — да се изразим с думите на колегата на Палмерстон, лорд Сидмут — „се пускаше кръв“ на народа, когато устата на печата бе запушена, събранията бяха забранени, а народните маси обезоръжени, когато бяха отменени свободата на

личността и нормалното съдопроизводство и цялата страна всъщност се намираше в обсадно положение, с една дума през най-позорната и реакционна епоха от английската история!

Много характерен е парламентарният дебют на Палмерстон. На 3 февруари 1808 г. той взема думата. В защита на какво? В защита на тайната на дипломатическите преговори и на най-позорния акт на насилие, който някога една нация е извършвала над друга, а именно бомбардирането на Коленхаген и пленяването на датската флота в същото време, когато Англия официално заявяваше, че се намира в ненарушим мир с Дания²⁹⁹. По първия въпрос той заявява:

„В този особен случай министрите на негово величество са задължени“ (от кого?) „да пазят тайна“.

Но той отива по-нататък:

„Пък и изобщо аз съм против това да се дава гласност на дипломатическата дейност, защото разкриването на тайните в тази област обикновено довежда до прекратяване на по-нататъшната информация от дадения източник“

Видок би защищавал такова дело със същите думи. Що се отнася до пиратското нападение върху Дания, като признава, че тя не е проявила никаква враждебност към Великобритания, Палмерстон все пак заявява, че англичаните са имали право да бомбардират столицата на Дания и да загребят нейната флота, защото е било необходимо да се предотврати възможното превръщане на датския неутралитет — под натиска на Франция — в открита вражда. Такова е новото международно право, провъзгласено от лорд Палмерстон.

Следващото ораторско творение на този английски министър *par excellence** е посветено на защитата на пребиванието на чужди войски в Англия, докарани от континента с явната цел да поддържат със сила олигархичния режим, за установяването на който Вилхелм пристигна в 1688 година от Холандия със своите холандски войски. На напълно основателните „опасения за свободата на страната“, предизвикани от присъствието на немския кралски легион, Палмерстон отговаря доста предизвикателно: а защо да нямаме в страната си 16 хиляди чужденци, щом, както е известно, издържаме „много по-голям брой чужди войски в други страни?“ (Камарата на общините, 10 март 1812 година.)

Когато подобни опасения за неприкосновеността на конституционния режим били изказани във връзка със запазването след 1815 г. на голяма постоянна армия, Палмерстон е на мнение, че

* в истинския смисъл на думата. *Ред.*

„достатъчна гаранция за конституционния режим е самото устройство на нашата армия“, офицерите на която в по-голямата си част „са хора със състояние и връзки“. (Камарата на общините, 8 март 1816 г.)

Когато против издържането на голяма постоянна армия се изказват от финансова гледна точка, Палмерстон прави интересното откритие, че „много от нашите финансови затруднения бяха предизвикани от незначителния мирновременен контингент на нашата армия в миналото“. (Камарата на общините, 25 април 1816 г.)

Когато беше изтъкнат контрастът между „данъчното бреме на страната“ и „мизерията на народа“ от една страна и разточителните военни разходи — от друга, той напомни на парламента, че това данъчно бреме, тази мизерия са „цената, която ние“ (т. е. английската олигархия) „се съгласихме да платим за своята свобода и независимост“. (Камарата на общините, 16 май 1820 г.)

Според него опасността от военен деспотизъм съществува само в резултат на старанията

„на заблудени хора, самозвани реформатори, искащи за страната такива реформи, които, ако биха били осъществени, по най-елементарните правила на държавната дейност, неизбежно биха довели до военен деспотизъм“. (Камарата на общините, 14 юни 1820 г.)

Ако големите постоянни армии той смята като панацея за поддържането на реда в страната, в телесните наказания той открива панацеята за поддържане на реда в армията. Той се застъпи за телесните наказания на 5 март 1824 г., при обсъждането на законопроекта за бунтовете³⁰⁰, той ги обяви за „абсолютно необходими“ на 11 март 1825 г., препоръча ги отново на 10 март 1828 г., брани ги в дебатите през април 1833 г. и по-късно по всеки повод се обявяваше за горещ привърженик на тази мярка.

Не е имало злоупотреби в армията, което той да не е оправдавал с някакви благовидни доводи, стига да се е оказвало, че в тези злоупотреби са заинтересовани аристократичните паразити. Като пример могат да се посочат разискванията по продажбата на патенти за офицерски чин. (Камарата на общините, 12 март 1828 г.)

Лорд Палмерстон обича да се представя за неуморим борец за свобода на съвестта. Обаче той гласува против резолюцията на лорд Ръсел за отменяването на актовете за клетвата и за корпорациите³⁰¹. А защо? Защото той „като ревностен и горещ приятел на свободата на съвестта“ не може да допусне прете-

стантите³⁰² „да бъдат освобождавани от въображаеми притеснения, докато католиците страдат от действителни злини“. (Камарата на общините, 26 февруари 1828 г.)

За доказателство на своя ревностен стремеж към свобода на съвестта той ни съобщава, че е „огорчен от нарастването на броя на протестантите и желае държавната църква да получи всеобщо разпространение в Англия“. Той желае също така „държавната църква да бъде издържана за сметка на другOVERците“. Склонният към шеги благороден лорд се оплаква срещу богатите протестанти, че издържат специални църкви за бедните, докато

„в англиканската църква само бедняците страдат от недостатъчно място в църквата... Би било нелепо да се твърди, че бедняците трябва да отделят средства за църквата от оскъдните си доходи“. (Камарата на общините, 9 април 1824 г.)

Разбира се, би било още по-нелепо да се твърди, че богатшите, принадлежащи към държавната църква, трябва да отделят средства за църквата от изобилните си доходи.

Да видим сега как се бори Палмерстон за еманципация на католиците³⁰³, защото това е едно от онези дела, по повод на които той особено „претендира“ за благодарността на ирландския народ. Аз няма да се спирам на факта, че след като се обявява за привърженик на еманципацията на католиците като член на кабинета на Канинг, той все пак влиза в правителството на Уелингтън, което се отнася с открита враждебност към тази еманципация. Може би лорд Палмерстон е смятал, че свободата на съвестта е едно от онези права на човека, в които законодателството не бива да се намесва? Да дадем думата на самия него:

„Макар да желая хората да се съобразяват с искането на католиците, аз никога няма да се съглася, че тези искания са основани на правото... Ако смятах, че католиците защитават своите права, аз бих отказал да вляза в комитет“. (Камарата на общините, 1 март 1813 г.)

Но защо той възразява против това католиците да защитават правата си?

„Защото законодателната власт на страната има право да лиши всяка класа на обществото от едни или други политически права, ако това се смята за необходимо за сигурността и благосъстоянието на цялото... Това е един от основните принципи, на които почива цивилизованото управление“. (Камарата на общините, 1 март 1813 г.)

Тук пред вас е най-циничното от всички направени някога признания, че масата на народа няма изобщо никакви права, че тя може да се ползува от известни свободи само в степента, в която законодателната власт или с други думи властващата класа

сметне за нужно да даде тези свободи на народа. Съобразно с това лорд Палмерстон заявява без заобикалки, че „еманципацията на католиците трябва да бъде въпрос на милост и благоволение“. (Камарата на общините, 10 февруари 1829 г.)

Следователно само от съображения за целесъобразност той благоволява да сложи край на ограничаването на правата на католиците. Но какво се крие зад тази целесъобразност? Палмерстон е един от най-големите земевладелци на Ирландия и поради това иска да поддържа илюзията, че против ирландските злини няма други средства освен еманципацията на католиците, че тази еманципация ще излекува Ирландия от бедствията, причинени ѝ не от живеещите в самата страна земевладелци, и ще замени законодателството за бедните. (Камарата на общините, 13 март 1829 г.)

Великият филантроп, който впоследствие извършва „прочистване“ на своите имения в Ирландия от живеещите отколе в тях ирландци, не може да допусне мизерията на ирландците дори за миг да помрачи със зловещите си облаци безоблачния небосвод на магнатите на земята и парите*.

„Наистина — казва той — ирландските селяни не се ползват от всички онези блага, от които се ползува цялото английско селячество“ (помислете си само какви са тези блага, от които се ползува семейство с доход от 7 шилинга седмично!). „Но все пак — продължава той — и ирландският селянин има своите блага... Той е добре осигурен с гориво и много рядко“ (само четири дни от 6) „остава без храна“.

Какво благо! Но това още не е всичко, което има ирландският селянин. „Той има много по-весел характер от своя английски събрат по нещастие“. (Камарата на общините, 7 май 1829 г.)

За грабежите на ирландските земевладелци Палмерстон говори в такъв шеговит тон, както за богатата, които има ирландското селячество.

„Казват, че ирландските земевладелци се стремят към възможно най-високата аренда. Но, уважаеми, аз мисля, че в това няма нищо особено; в Англия земевладелците навярно постъпват по същия начин“. (Камарата на общините, 7 март 1829 г.)

След всичко това трябва ли да се учудваме, че човек, така дълбоко привързан към тайнствата на „прославената английска конституция“ и към „предимствата на английските свободни институции“, се стреми да ги разпространи по целия континент?

* В «New-York Daily Tribune» от 19 октомври 1853 година вместо думите «безоблачния небосвод на магнатите на земята и парите» е напечатано: «безоблачния небосвод над парламента на поземлените и паричните магнати». *Ред.*

СТАТИЯ ВТОРА

Когато движението за реформи³⁰⁴ става неудържимо, лорд Палмерстон напуска торите и се прехвърля в лагера на вигите. Макар да смята, че опасността от военен деспотизъм идва не от присъствието на немски кралски легион на английска земя и не от запазването на голяма постоянна армия, а изключително от „самозваните реформатори“, все пак още в 1828 г. той се отнася благосклонно към въвеждането на изборното право и в такива големи промишлени градове като Бирмингам, Лидс и Манчестер. Защо?

„Не затова, защото по принцип аз съм приятел на реформата, а защото аз съм неин решителен враг“.

Той се е убедил, че някои своевременно направени отстъпки на бурно развиващия се промишлен капитал могат да бъдат най-сигурното средство за предотвратяване на една „обща реформа“. (Камарата на общините, 27 юни 1828 г.) Станал съюзник на вигите, той дори не се преструва, че целта на техния законопроект за реформа е разширяването на тесните рамки на венецианската конституция; напротив, реформата трябвало да придаде сила и трайност на последната, като откъсне буржоазията от народната опозиция.

„Настроенията на буржоазията ще се менят и нейното недоволство от конституцията ще се превърне в привързаност към последната, от което конституцията значително ще се утвърди и ще добие сила“.

Той утешава перовете с уверения, че осъществяването на законопроекта за реформата всъщност не заплашва „влиянieto на

камарата на лордовете“ и тяхното „въздействие върху изборите“. На аристокрацията той казва, че конституцията няма да загуби феодалния си характер, защото „земевладението е онази велика основа, на която се издигат обществената сграда и институциите на страната“. Той разсейва страха ѝ с помощта на случайно подхвърлени иронични намеци: „упрекваха ни, че нямаме сериозно и искрено желание да дадем на народа истинско представителство“ или — „вече казахме, че сме искали само да предоставим на аристокрацията и земевладението влияние в друга форма“. Той дори стига до признанието, че наред с неизбежните отстъпки пред буржоазията „главен и ръководен принцип на законопроекта за реформата“ е „премахването на изборните привилегии“, т. е. изборните привилегии на старите торийски „гнили избирателни секции“ в полза на нови, вигски. (Камарата на общините, 24 март 1831 г. и 14 март 1832 г.)

Но сега идва момент отново да се обърнем към проявите на благородния лорд в областта на външната политика.

Когато през 1823 година съгласно решенията на Веронския конгрес в Испания нахълтва френската армия, за да премахне конституцията на страната и да предаде народа на безпощадното отмъщение на идиота Бурбон* и на неговата свита от монаси лицемери, лорд Палмерстон отхвърля идеята за каквото и да било „допкихотски кръстоносен поход в името на абстрактни принципи“, за каквато и да било намеса в „полза на народа“, чиято героична съпротива навремето спаси Англия от подчиняването ѝ на Наполеоновата власт. Думите, с които той се обръща по този повод към тогавашните си противници виги, живо и вярно отразяват собствената му външна политика от момента, когато той става несменяем министър на външните работи на тогавашните си опоненти. Той казва:

„Някои хора искат ние още през време на преговорите да започнем да заплашваме, без да сме готови за война в случай на неуспех на тези преговори. Ако ние приказваме за война, а всъщност мислим за неутралитет, ако заплашваме с армията, а след това се скрием зад някаква официална хартия, ако размахваме предизвикателно меч в момента на обсъждането на въпроса, а свършим с това, че в часа на битката се заловим за перото и изпишем куп протести, ние ще постъпим като самохвални страхливци, ще си спечелим презрението на цяла Европа и ще станем за посмешище пред нея“. (Камарата на общините, 30 април 1823 година.)

Най-после стигаме до разискванията по гръцко-турския въпрос, които за пръв път дават на лорд Палмерстон възможност да прояви несравнимия си талант на неуморим и твърд защитник

* Фердинанд VII. *Ред.*

на руските интереси както в министерския съвет, така и в камарата на общините. Една след друга той възпроизвежда като ехо всички изтъркани фрази, пускани в ход от Русия, относно турските зверства, гръцката цивилизация, свободата на съвестта, християнството и т. н. Най-напред ние виждаме как той като министър отхвърля всеки опит да се осъди „похвалното поведение на адмирал Кодрингтън“, станало причина за разбиването на турската флота при Наварин, признавайки същевременно, че „това сражение се води с държава, с която ние не сме в положение на война“, и че то е „печално събитие“. (Камарата на общините, 31 януари 1828 г.)

След като напуска по-късно своя пост, той предприема цяла серия нападки срещу лорд Абърдин, упреквайки го, че много бавно изпълнява заповедите на Русия.

„Къде беше нашата бързина и енергия, когато ставаше дума за изпълнение на задълженията ни по отношение на Гърция? Приближава вече юли 1829 година, а все още не е изпълнен договорот, сключен през юли 1827 година... Наистина, турците са изтласкани от Морея... Но защо бяха спрени военните действия на французите на Коринтския провлак?... Англия, следвайки своята късогледа политика, се намеси и тяхното успешно напредване беше спряно... И защо съюзниците да не постъпят с областите северно от провлака така, както постъпиха с областите южно от него, и да не заемат веднага цялата територия, която трябва да бъде дадена на Гърция? Аз смятам, че съюзниците водиха достатъчно много преговори с Турция относно Гърция“. (Камарата на общините, 1 юни 1829 г.)

Общозвестно е, че по това време княз Метерних противодействуваше на посегателствата на Русия и поради това на руските дипломатически агенти бе възложено — нека си спомним депешите на Поцо ди Борго и на княз Ливен — да представят Австрия като непримирим враг на освобождаването на Гърция и на европейската цивилизация, чийто напредък е единствената цел на руската дипломация. Благородният лорд естествено върви по тази утъпкана пътечка.

„Поради ограничеността на нейните възгледи и печалните предрасъдъци, които господствуват в нейната политика, Австрия почти е изпаднала до равнището на второстепенна държава“.

А поради колебливата политика на Абърдин Англия представява

„главно звено на веригата, съставни части на която са Мигел, Испания, Австрия и Махмуд... В отлагането на изпълнението на юлския договор народът вижда не толкова страх пред турската съпротива, колкото непреодолима омраза към свободата на Гърция“. (Камарата на общините, 1 юни 1829 година.)

Отново и отново напада той Абърдин за антируския характер на неговата дипломация:*

„Аз от своя страна не съм доволен от някои депешни на английското правителство; макар че те несъмнено се четат гладко, са достатъчно шлифовани, защитават в общи черти целесъобразността на помирението с Русия, те се придружават същевременно от много силен може би израз на чувствата, които Англия храни към Турция, и ако ги чете заинтересована страна, лесно може да ѝ се стори, че те означават повече отколкото са желали всъщност да кажат техните автори. Аз бих желал Англия да вземе твърдо решение — и това е почти единствено приемливият курс — при никакви обстоятелства и в никакъв случай да не засяга в тази война на страната на Турция и открито и чистосърдечно да заяви това на турците... Съществуват три най-безмилостни неща: времето, огънят и султанът“. (Камарата на общините, 16 февруари 1830 година.)

Тук трябва да припомним на читателя някои исторически факти, за да не оставя никакви съмнения относно характера на елинофилските чувства на благородния лорд.

Русия заема Гокча, ивицата земя, граничеща с езерото Севан — безспорно персийско владение, — и като компенсация за нейното евакуиране поисква от Персия да се откаже от претенциите си върху друга персийска територия, Капан. Когато Персия отказва да отстъпи, Русия започва война против нея, побеждава я и я принуждава през февруари 1828 година да подпише Туркманчайския договор. Съгласно този договор Персия трябва да плати на Русия репарации от 2 милиона лири стерлинги и да отстъпи провинциите Ериван и Нахичеван, включително крепостите Ериван и Аббасабад. Според думите на Николай единствената цел на този договор е било установяването на обща граница по Аракс, което според него било единственото средство за отстраняване на всякакви бъдещи спорове между двете държави. Но в същото време той отказва да върне на Персия Талиш и Моган, разположени на персийския бряг на Аракс. Най-после Персия се задължава също така да не държи военна флота в Каспийско море. Такива са причините на руско-персийската война и такива са нейните резултати.

* В «New-York Daily Tribune» от 19 октомври 1853 г. вместо думите: «отново и отново напада Абърдин за антируския характер на неговата дипломация», е напечатано: «половин век като единствена програма на руското придвижване към Константинопол се изтъкваше фразата, че целостта на Турската империя е необходима за запазване равновеснето на силите. «Аз възразявам — заяви Палмерстон на 5 февруари 1830 г. — против политика, която въздига целостта на европейските владения на Турция, в принцип, жизнено необходим за интересите на християнска и цивилизована Европа». Отново и отново се залавя той да критикува Абърдин». *Ред.*

Що се отнася до религията и свободата на Гърция, по онава време Русия беше загрижена за тях толкова, колкото православнобог го е грижа за ключовете от църквата на „божи гроб“ или на знаменития „купел“³⁰⁵. Традиционната политика на Русия много отдавна се е състояла в това, да подбужда гърците към въстание, а след това да ги изоставя на отмъщението на султана. Симпатиите на Русия към възраждането на Елада са били толкова силни, че на Веронския конгрес тя третираше гърците като бунтовници и признаваше на султана правото да отхвърля всяка чужда намеса в отношенията между него и неговите християнски поданици. Нещо повече, царят е предлагал своята „помощ на Портата в усмиряването на бунтовниците“ — предложение, което, разбира се, е било отхвърлено. След пропадането на този опит той се обръща вече към великите държави с правопротивоположно предложение: „да се изпрати в Турция армия, която да продиктува мира под стените на Серала“. За да вържат ръцете на царя със споразумение за общо действие, другите велики държави сключват с него в Лондон на 6 юли 1827 година договор³⁰⁶, според който те взаимно се задължават при нужда да уредят спора между султана и гърците със силата на оръжието. Няколко месеца след подписването на този договор Русия сключва с Турция договор — Акерманската конвенция³⁰⁷, — като се задължава по силата на този договор да се откаже от каквато и да било намеса в гръцките работи. Преди сключването на този договор Русия подтиква персийския престолонаследник да нападне Отоманската империя и обсилва Портата с най-груби оскорбления с цел да я тласне към скъсване на отношенията. След всичко това английският посланик предявява на Портата условията на Лондонския договор от 6 юли 1827 г.; той действа пак от името на Русия и на другите държави. С помощта на затрудненията, предизвикани от това натрупване на лъжа и измама, Русия намира най-после предлог за войната от 1828—1829 година. Тази война свършва с Одринския договор, чието съдържание е резюмирано в следните извадки от известната брошура на О'Нийл „Напредването на Русия в Изтока“:

„Според Одринския договор царят получи Анапа и Потн и значителна територия по черноморското крайбрежие, част от Ахалцихския пашалък с крепостите Ахалкалаки и Ахалцих, а също така островите в устието на Дунав; той си издейства такова условие, като разрушаването на турската крепост Гюргево и изтеглянето на турците на няколко милн от десния бряг на Дунав... Много хиляди арменски семейства бяха преселени от азиатските провинции на Турция в територията на царя отчасти насилствено, а отчасти в резултат на влиянието на духовенството... Царят наложи неговите поданици, намнраши се в Турция, да бъдат освободени от всякаква отговорност пред местни-

те власти и обрени Портата с огромна контрибуция под формата на плащане на военните разходи и на търговските щети, най-после като залог, гарантиращ плащането на тези суми, задържа Молдавия, Влахия и Сидистра... Като задължи с този договор Турция да признае протокола от 22 март, който потвърждаваше правото на султана като сюзерен на Гърция и задължението ѝ да плаща ежегодна дан, Русия същевременно използва цялото си влияние, за да постигне независимост на Гърция. Гърция беше превърната в независима държава и за неин президент бе назначен граф Каподистрия, бивш руски министър³⁰⁸.

Такива са фактите. Да видим как са изобразени те в картината, нарисувана от ръквата на лорд Палмерстон:

„Съвсем вярно е, че руско-турската война избухна в резултат на посегателствата на Турция върху търговията и правата на Русия и на нарушенията на договорите от страна на Турция“ (Камара на общините, 16 февруари 1830 година).

Когато Палмерстон стана въплотение на вигизма в министерството на външните работи, той усъвършенствува това свое гледище:

„Почтеният и доблестен член на парламента“ (полковник Еванс) „представи поведението на Русия от 1815 година до днес като постоянна агресия против другите държави. Той посочва по-специално войните на Русия с Персия и Турция. Нито в един от тези случаи Русия не е била нападащата страна и ако в резултат на персийската война нейните сили се увеличили, то стана не защото тя се е стремяла към това... И във войната с Турция Русия също не беше нападащата страна. Аз не искам да изморявам камарата с изброяване на всички провокации, които Турция си позволи по отношение на Русия; но смятам, че не може да се отрича, че Турция изгони от своята територия руските поданици, задържа руски кораби, наруши всички клаузи на Акерманската конвенция и отказа да заплати щетите, след като ѝ бяха предявени искания за това. По този начин, ако изобщо съществуват справедливи основания за война, Русия ги имаше във войната с Турция. Въпреки това тя не получи никакви нови територии — поне в Европа. Зная, че някои пунктове бяха окупирани за дълго време“ (Молдавия и Влахия са само пунктове, а устието на Дунава е съвсем дребна работа!) „и че тя получи някои допълнителни придобивки на азиатското крайбрежие на Черно море, но имаше споразумение между Русия и другите европейски държави, според което успехът на Русия в тази война не трябваше да доведе до каквото и да било разширяване на нейната територия в Европа“. (Камара на общините, 7 август 1832 г.)

Вашите читатели сега ще разберат защо сър Роберт Пил заяви на благородния лорд на откритото заседание на камарата на общините, че „не му е ясно чий представител е той“³⁰⁹.

СТАТИЯ ТРЕТА*

Благородният виконт е широко известен като рицарски защитник на поляците. Той нито веднъж не е изпуснал случай да изрази скръбта си за съдбата на Полша пред делегациите, които всяка година довежда „добрият, смъртно скучен“ Дъдли Стюарт**.

„този достоен мъж, който произнася речи, прокарва резолюции, поставя на гласуване адреси, придружава делегации, във всяко време изпитва нуждата доза доверие към нужното лице и може също така винаги, когато по-трябва, да извика трикратно „ура“ в чест на кралицата“.

Когато лорд Палмерстон пристъпи към министерските си задължения през ноември 1830 г., поляците вече почти цял ме-

* В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г., както и в отделната брошура «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон в 1853 г., статията е започвала със следните думи: «На състоялия се неотдавна в Лондон протестен митинг против действията на английското правителство в сегашния конфликт между Русия и Турция един господин, който се осмелил специално да критикува лорд Палмерстон, е бил освиркан бурно от негодуващата аудитория и принуден да млъкне. Участниците в митинга изглежда са смятали, че ако Русия има приятел в правителството, то не благородният виконт е този приятел; те без съмнение биха устроили бурна овация, ако някой би могъл да съобщи, че светлейшият лорд е станал министър-председател. Това чудно доверие към толкова неискрен и фалшив човек още веднъж показва колко лесно може да се заблуди публиката с блестящи външни дарби и още веднъж показва, че е необходимо да се смъкне маската от този коварен враг на всеки напредък на човешката свобода. Поради това ние смятаме да продължим, опярайки се на историята на последните 25 години и на парламентарните дебати, осветляването на истинската роля, която игра в съвременната европейска драма този необикновено изкусен актьор». *Ред.*

** Игра на думите: «*dear, dully, deadly*» — «добър, смъртно скучен», *Dudley* — име. *Ред.*

сец водеха въоръжена борба. А на 8 август 1831 г. господин Хант вече бе представил в камарата на общините от името на Уестминстерското обединение петиция в полза на поляците с искане „лорд Палмерстон да бъде отстранен от кабинета на нейно величество“. В същия ден господин Хюм констатира, че от мълчанието на благородния лорд трябва да се направи изводът, че правителството „няма намерение да предприема нещо за поляците и иска да предаде съдбата им на милостта на Русия“. На това лорд Палмерстон възрази, че „всички задължения, които ние носим по силата на съществуващите договори, постоянно ще се намират в зрителното поле на правителството“. А в какво се състояха според него задълженията на Англия по съществуващите договори? На този въпрос той сам даде отговор:

„Претенциите на Русия за владения на Полша носят датата на Виенския договор“. (Камара на общините, 9 юли 1833 г.)

Но този договор поставя владението на Полша в зависимост от това, дали царят спазва полската конституция. Обаче

„фактът, че Англия участва във Виенския договор, сам за себе си още не означава гаранции от наша страна, че Русия няма да нарушава този договор“. (Камара на общините, 25 март 1834 г.)

И тъй, ако вие гарантирате един договор, това в никакъв случай не значи, че гарантирате неговото спазване. Именно по такъв начин отговорили миланците на император Фридрих Барбароса: „Ние положихме пред вас клетва, но спомнете си, че не сме се заклевали да я спазваме“³¹⁰.

Впрочем в едно отношение Виенският договор бе добър. Той даваше на британското правителство като на една от договорящите страни

„правото да имат и да изказват свое мнение за всяко действие, което води до нарушаване на този договор... Участващите във Виенския договор държави имаха право да искат неприкосновеност на полската конституция и това бе мнение, което не съм скривал от руското правителство. Аз предвидливо съобщих това мнение на руското правителство още преди превземането на Варшава и преди да станат известни резултатите от военните действия. Аз го съобщих още веднъж, когато Варшава падна. Въпреки това руското правителство се ръководеше от друго мнение по този въпрос“. (Камара на общините, 9 юли 1833 г.)

И тъй, той спокойно предвидял падането на Полша и очаквал този удобен случай, за да изкаже и развие мнението си за някои членове на Виенския договор, убеден, че великодушният цар се стреми да смаже полския народ с въоръжена сила само

за да отдаде дължимото на същата конституция, която е погизил, докато още народът е имал много средства за съпротива. В същото време благородният лорд обвини поляците, че те „са направили неуместна и според него *неоправдателна крачка*, отхвърляйки властта на императора“. (Камара на общините, 9 юли 1833 г.)

„Аз бих могъл също така да кажа, че поляците бяха нападащата страна, защото те започнаха борбата“. (Камара на общините, 7 август 1832 г.)

Когато опасенията, че Полша ще бъде окончателно унищожена, се превърнаха в тревога, той заяви, че

„унищожаването на Полша както *морално, така и в политическо* отношение е толкова невъзможно, че аз смятам за излишни всякакви опасения относно подобни опити“. (Камара на общините, 28 юни 1832 г.)

По-късно му бе напомнено за тези странни предположения, изказани от него в такава форма, но той започна да уверява, че неправилно са го разбрали, че той бил употребил тези думи не в политически, а в житейски смисъл, смятайки, че руският император не е в състояние „*нищо номинално, нищо фактически* да унищожи милионите хора, които живеят в разделеното на части Полско царство“. (Камара на общините, 20 април 1836 г.)

Когато през време на кампанията в полза на поляците камарата направи опит за намеса, Палмерстон се позова на своята отговорност като министър. А когато онова, от което са се опасявали, стана, той студено заяви, че

„никакво гласуване на камарата не може и в най-малка степен да накара Русия да отмени решението си“. (Камара на общините, 9 юли 1833 г.)

Когато след падането на Варшава станаха известни извършените от русите жестокости, Палмерстон препоръча на камарата да се отнесе към руския император колкото се може по-мекко. Той заяви, че

„никой повече от него не съжалява за някои изрази, употребени по време на дебатите“ (Камара на общините, 28 юни 1832 г.), че „сегашият руски император е човек с възвишени и благородни убеждения“, че „ако е имало случай, когато руското правителство е допускало по отношение на поляците прекалена жестокост, ние можем да гледаме на това като на доказателство, че властта на руския император фактически е била игнорирана, и можем с увереност да твърдим, че в тези случани императорът по-скоро се е поддавал на влиянието на други, отколкото е действувал по диктовката на непосредствените си чувства“. (Камара на общините, 9 юли 1833 г.)

В момент, когато от една страна е била решена съдбата на Полша, а от друга, в резултат на бунта на Мухамед Али Тур-

ската империя бе заплашена от неизбежно разпадане, Палмерстон уверяваше камарата, че „събитията се развиват общо взето много задоволително“. (Камара на общините, 26 януари 1832 г.)

По случай внесеното предложение за оказване помощ на полските емигранти

„на него му е крайно тежко да възразява против отпущането на парични субсидии на тези лица, защото естественото, спонтанно чувство трябва да подтиква всеки великодушен човек да се съгласи с това; но да предлага някакви парични субсидии на тези нещастници би било несъвместимо с неговия дълг“. (Камара на общините, 25 март 1834 г.)

Както скоро ще видим, този толкова мекосърдечен човек прие за сметка на британския народ значителна част от разходите за смазването на Полша.

Благородният лорд положи всички усилия да скрие от парламента всички официални документи за полската катастрофа. Въпреки това в камарата на общините бяха направени изказвания, които той нито веднаж дори не се опита да опровергае и които не оставяха никакво съмнение относно неговата роля в това съдбоносно време.

След като избухна полската революция, австрийският консул не напусна Варшава, а австрийското правителство реши дори да изпрати в Париж полския агент господин Валевски, на когото възложи да влезе в преговори с правителствата на Англия и Франция за възстановяването на Полското царство. Тюйлери заяви, че „е готов да действа заедно с Англия, ако тя одобри този план“. Лорд Палмерстон отхвърли това предложение. В 1831 година г-н Талейран, френски посланик при Сентджемския дворец, предложи план за общи действия на Франция и Англия, но получи достатъчно ясен отказ, а също нота от благородния лорд, в която се казваше, че

„едно добронамерено посредничество по полския въпрос би било отхвърлено от Русия. Великите държави неотдавна отхвърлиха подобно предложение на Франция. В случай на отхвърляне на посредничеството от страна на Русия намесата на двата двора, френския и английския, би могла да има само насилствен характер, но сърдечните и доброжелателни отношения, съществуващи между Сентджемския и санктпетербургския кабинети, не биха позволили на негово величество краля на Великобритания да се реши на намеса от този род. *Още не е настъпило такова време, когато би могло с надежда за успех да се предприемат подобни действия против волята на монарх, чийто права са безспорни*“.

Но това още не е всичко. На 23 февруари 1848 година господин Ансти направи в камарата на общините следното заявление:

„Швеция мобилизира флотата си, за да предприеме диверсия в полза на Полша и да си върне прибалтийските провинции, толкова несправедливо откъснати от нея през последната война. Нашият посланик при стокхолмския двор е получил от благородния лорд инструкции в дух, противоположен на тези планове, и Швеция е прекратила своите военни приготовления. С аналогична цел персийският двор е изпратил армия под командването на персийския престолонаследник, която вече три дни се движела по посока на руската граница. Секретарят на посолството при Техеранския двор, сър Джон Мак-Нейл заминал след принца и макар че се намирал на три дни път от главната квартира, настигнал го; съгласно инструкциите на благородния лорд той започнал от името на Англия да заплашва Персия с война, ако принцът се придвижи дори с още една крачка към руската граница. Подобни насърчаващи средства благородният лорд е приложил също така, за да попречи на Турция да започне отново войната“.

Възразявайки против искането на полковник Еванс да бъдат представени документи относно нарушението на мнимия неутралитет в руско-полската война от страна на Прусия, лорд Палмерстон заяви, че

„министрите на Великобритания не могат да гледат на тази борба без най-дълбоко съжаление и те ще изпитат най-голямо задоволство, ако видят нейното завършване“. (Камера на общините, 16 август 1831 г.)

Разбира се, той е искал да види нейното завършване колкото се може по-бързо и Прусия е споделяла неговото чувство.

По-късно по друг повод господин Х. Гали Найт резюмира със следните думи цялото поведение на благородния лорд по отношение на полското въстание:

„Щом въпросът се отнася до Русия, в поведението на благородния лорд се проявява *интересна непоследователност*. . . По полския въпрос благородният лорд винаги ни е разочаровал. Да си припомним, че благородният лорд, когато настойчиво искаха от него да употреби личното си влияние в полза на Полша, признаваше напълно справедливостта на нейната кауза и на нашите жалби, но ни казваше: в този момент проявете само стържаност — много скоро ще замине посланик, известен с либералните си идеи, и вие можете да бъдете уверени, че ще направим всичко, което е нужно: вие само ще погрешите на неговите преговори, ако разсърдите държавата, с която той ще трябва да има работа, затова последвайте съвета ми и засега запазете спокойствие; бъдете уверени, че с това ще бъде постигнато много. Ние повярвахме на тези уверения; либералният посланик замина; дали той е водил преговори по този въпрос или не изобщо не можахме да научим. Единственото, което получихме, бяха красивите фрази на благородния лорд и нищо повече“. (Камера на общините, 13 юли 1840 г.)

След като така нареченото полско царство изчезна от картата на Европа, имаше още един призрачен остатък от полската национална самостоятелност в свободния град Краков. През време на общата анархия, последвала падането на френската империя, цар Александър не завоюва Варшавското херцогство, но

чисто и просто го конфискува и, разбира се, се стремеше да го задържи в ръцете си заедно с Краков, който Бонапарт бе включил в състава на херцогството. Австрия, която някога владееше Краков, желаше да го получи обратно. Царят, виждайки, че не може да получи Краков, но не желаейки да го отстъпи на Австрия, предложи да се обяви той за свободен град. Поради това в параграф VI на Виенския договор се казваше:

„Град Краков с принадлежащата към него територия се обявява за вечни времена за свободен, независим и напълно неутрален град под покровителството на Русия, Австрия и Прусия“.

Според параграф IX на Виенския договор

„руската, австрийската и пруската монархии се задължават да уважават сами и да изискват другите да уважават винаги неутралитета на свободния град Краков и на принадлежащата му територия. *Никаква военна сила никога, под никакъв предлог не може да бъде вкарана в тази територия*“.

Веднага след края на полското въстание от 1830—1831 г. руските войски неочаквано влязоха в Краков и тази окупация продължи два месеца. Обаче тя се смяташе за временна необходимая мярка, предизвикана от войната, и скоро беше забравена сред бурните събития от онова време.

В 1836 г. Краков отново бе окупиран от войските на Австрия. Русия и Прусия под предлог, че трябва да се принудят краковските власти да предадат лицата, взели участие в полската революция, която бе извършена преди пет години. Конституцията на Краков бе отменена, намиращите се там трима консули си присвоиха върховната власт, полицията бе поверена на австрийските шпиони, сенатът бе премахнат, съдилищата разтурени, университетът обречен на бездействие със забраната да учат в него студенти от съседните провинции, а търговията на свободния град с околните страни — прекратена.*

Когато на 18 март 1836 г. на благородния виконт бе зададен въпрос по повод окупирането на Краков, той обяви, че тази окупация има само временен характер. Тълкуването, което той даде

* В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г. и в брошурата «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон през 1853 г., вместо изречението, започващо с думите: «Конституцията на Краков бе отменена...» е напечатано: «Благородният лорд се отказа да направи какъвто и да било протест по този повод под предлог, че, както той твърдеше през 1836 и 1840 година, «Трудно е да се даде на нашите протести действена сила». Обаче когато Австрия окончателно конфискува Краков, той счете обикновения протест за «единствено действено средство». *Ред.*

на действията на тримата свои северни съюзници, е толкова снизходително и апологетично, че самият той е почувствувал необходимост да опре по средата и да прекъсне гладкото течение на своята реч, за да направи следната декларация:

„Аз се намирам тук не за да защитавам мерките, които, напротив, *трябеа* да порица и осъдя. Аз споменах за тези факти само защото те, макар и да не оправдават насилствената окупация на Краков, може би са извиняващи обстоятелства и т. н.“

Той призна, че Виенският договор е задължавал споменатите три държави да не предприемат нищо без предварителното съгласие на Англия. Обаче

„с пълно право може да се каже, че те *неволно* отдадоха дължимото на справедливостта и откровеността на нашата страна, предполагайки, че ние никога няма да одобрим такова поведение“.

Господин Патрик Стюарт счел обаче, че за запазването на Краков съществува много по-добро средство от „въздържанието от протести“ и внесе на 20 април 1836 г. предложение да се задължи правителството да изпрати в свободния град Краков представител в качеството на консул, тъй като там вече се намират трима консули на трите северни държави. Едновременно пристигане в Краков на френски и на английски консул би било голямо събитие*. Когато благородният виконт видя, че мнозинството в камарата на общините се отнася одобрително към това предложение, той накара Стюарт да го изтегли, като тържествено увери камарата, че правителството има „намерение да изпрати в Краков агент с консулски пълномощия“. На 22 март 1837 г. лорд Дъдли Стюарт му напомни за обещанието, но благородният лорд отговори на това, че той „е променил своето намерение и не е изпратил в Краков агент с консулски пълномощия и че в настоящия момент няма такова намерение“. Тогава лорд Дъдли Стюарт заяви, че ще внесе предложение за представяне на доклад по повод на тази странна декларация; обаче благородният виконт провали приемането на това предложение просто като не се яви в камарата и я принуди да отложи заседанието си поради липса на кворум**.

* В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г. и в отделната брошура «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон през 1853 г., след думите: «голямо събитие» е напечатано: «и във всеки случай това би лишило благородния лорд от възможността да заявява по-късно, че той дори не е подозирал за плановете на Австрия, Русия и Прусия в Краков». *Ред.*

** В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г. и в отделната брошура «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон през 1853 г., след думите: «поради липса на кворум» е напечатано: «Той никога изобщо не даде обяснение защо и ли по какви съображения не е изпълнил обещанието си и съумя да пресече всеки опит да се изтръгне от него някакъв документ по този въпрос». *Ред.*

През 1840 година „временната“ окупация все още продължаваше, поради което населението на Краков се обърна към правителствата на Франция и Англия с меморандум, в който между другото се казваше:

„Бедствията, които сполетяха свободния град Краков и неговото население, са такива, че долуподписаните и техните съграждани няма на какво повече да се надяват, освен на могъщата и просветена защита на правителствата на Франция и Англия. Положението, в което те се намират, им дава право да апелират за намеса на всяка държава, подписала Виенския договор“.

Когато на 13 юли 1840 г. отправят до благородния виконт запитване по повод на тази краковска петиция, той заяви:

„За Австрия и за британското правителство въпросът за евакуирането на Краков е само въпрос на време“.

Що се отнася до нарушението на Виенския договор, според неговите думи

„не би имало никакви възможности да се наложи със сила гледището на Англия, дори ако тя би била готова да използва оръжие, защото очевидно е, че Краков е място, където действия от страна на Англия са невъзможни“.

Трябва да се обърне внимание на това, че два дни след тази декларация благородният лорд сключва с Русия, Австрия и Прусия договор, който затвори за английската военна флота Черно море³¹¹ — може би за да станат неосъществими каквито и да било действия на Англия в този район. Това е тъкмо времето, когато благородният лорд възобнови свещения съюз на Англия със споменатите държави против Франция. Засягайки загубите, понесени от английската търговия в резултат на окупацията на Краков, благородният лорд се позова на това, че „общата сума на износа за Германия не е намаляла“ — аргумент, който, както основателно отбелязва сър Роберт Пил, не е имал никакво отношение към Краков. За своите действителни намерения по този въпрос, както и по повод на изпращането в Краков на агент с консулски пълномощия, Палмерстон заяви, че

„лечалния опит, който той е имал с начина, по който уважаемите представители на опозицията са използвали неговата злополучна декларация за намерението му да назначи в Краков британски консул“ (декларация, която благородният лорд е направил в 1836 г. за да избегне критиката на враждебно настроената към него камара), „му дава право решително да се отказва от всякакъв отговор на такива въпроси, за да не се изложи отново на подобни несправедливи нападки“.

На 17 август 1846 г. той заяви, че

„от пребиването в Краков на агент с консулски пълномощия никак не зависи дали Виенският договор ще се спазва и изпълнява от великите европейски държави или не“.

На 28 януари 1847 г., когато отново бе поискано от Палмерстон да представи документи за причините, поради които е *отказал да назначи* британски консул в Краков, той заяви, че

„този въпрос не е в *каква* и *да било* необходима връзка с разискванията по въпроса за анексирането на Краков и той не вижда никаква полза да се възобновяват острите дебати по един въпрос, който е представлявал *само временен интерес*“.

Така че той остава верен на изказания от него още на 17 март 1837 година възглед относно представянето на държавни документи пред парламента:

„Ако документите се отнасят до въпроси, които ще се разглеждат, тяхното представяне е опасно; ако пък се отнасят до въпроси, които принадлежат на миналото, те очевидно няма да принесат никаква полза“.

Британското правителство е било много добре осведомено какво значение има Краков не само в политическо, но и в търговско отношение. Неговият консул във Варшава полковник Дюпла му съобщава:

„Откак Краков бе издигнат до положението на самостоятелна държава, той постоянно е служел като складов пункт за доста голямо количество английски стоки, които са идвали тук през Черно море, Молдавия и Галиция и дори през Триест и след това са били разпращани в околните страни. С течение на времето той ще бъде свързан чрез железопътни линии с големите железопътни магистрали на Бохемия, Прусия, Австрия... Той е също така централен пункт на важната железопътна линия между Адриатическо и Балтийско морета. Между него и Варшава ще бъде създадено пряко железопътно съобщение... Тъй като може почти с увереност да се предвиди, че всеки важен пункт на Леван и дори на Индия и Китай ще бъде свързан с Адриатическо море, не може да се отрича, че и за Англия би било много важно в търговско отношение да има в центъра на голямата железопътна мрежа, която съединява западния континент с източния, такъв пункт като Краков“.

Лорд Палмерстон сам бе принуден да признае в камарата на общините, че краковското въстание през 1846 г.³¹², е било съзнателно предизвикано от трите държави.

„Аз мисля, че първоначалното влизане на австрийските войски в територията на Краков е станало по молба на краковското правителство. Но след това тези австрийски войски бяха изтеглени. *Причините* за тяхното изтегляне и досега не са изяснени. Заедно с тях се изтеглиха правител-

ството и властите на Краков и *непосредствена* или най-малкото много близка последица от това изтегляне беше създаването в Краков на временно правителство“. (Камара на общините, 17 август 1846 г.)

На 22 февруари 1846 година австрийската армия, а след нея руската и пруската заеха Краков. На 26 същия месец префектът на Тарнов издаде прокламация, в която призовава селяните да убиват своите помешчици, обещавайки им за това „прилично парично възнаграждение“. Тази прокламация бе последвана от ексцесите в Галиция и от избиването на около две хиляди помешчици. На 12 март се появи австрийската прокламация до „верноподаниците галицийци“, които се вдигнаха в защита на реда и закона и унищожиха враговете на реда“. В официалния „Gazette“³¹³ от 28 април княз Фридрих фон Шварценберг заявя, че „събитията, които станаха, бяха *санкционирани* от австрийското правителство“, а то без съмнение е действувало по общ план с Русия и с лакея на царя — Прусия. След всички извършени мерзости лорд Палмерстон намери за уместно да направи в камарата на общините следната декларация:

„Аз много дълбоко вярвам, че правителствата на Австрия, Русия и Прусия трябва да се ръководят от чувство на справедливост и уважение към правото, за да допусна, че те могат да проявят склонност или намерение да постъпят с Краков не така, както той има право да очаква на основание на договорните задължения“. (Камара на общините, 17 август 1846 година.)

Благородният лорд имаше тогава само една грижа: да се отърве от парламента, сесията на който е към края си. Той уверяваше камарата на общините, че „от страна на британското правителство ще бъде направено всичко, за да се осигури необходимото уважение към условията на Виенския договор“. Но когато господин Хюм изрази съмнение дали „лорд Палмерстон има *намерение* да поиска изтегляне на австрийските и руските войски от Краков“, благородният лорд замоли парламента да не придава значение на мнението на господин Хюм, тъй като той разполага с много по-добра информация и е убеден, че окупацията на Краков е „*временна*“. През 1846 година успяха да измамат Парламента по същия начин, както бе измамен по-късно парламентът през 1853 г., но в този момент се появи австрийската прокламация от 11 ноември 1846 година за присъединяването на Краков към австрийските владения. Когато на 19 януари 1847 г. парламентът отново бе свикан, той научи от тронното слово, че Краков вече не съществува, но че вместо него съществува протест на доблестния Палмерстон. Но за да лиши този протест от каквото и да било значение, благородният лорд именно през това време намисля да

въвлече Англия в спор с Франция заради испанските бракове³¹⁴ — спор, който едва не предизвика сблъскване между двете страни. Тази политика бе безпощадно разкритикувана от г-н Смит О'Брайън. Френското правителство се обърнало към Палмерстон с предложение да вземе участие в общ протест против заграбването на Краков. На това лорд Норманби, съгласно инструкциите на благородния виконт, отговорил, че грубото нарушение, което Австрия е извършила с анексирането на Краков, не е по-голямо от онова, което е извършила Франция, като е устроила бракосъчетанието на херцог Монпансие с испанската инфанта: първият акт е нарушение на Виенския договор, вторият — на Утрехтския договор³¹⁵. Но Утрехтският договор, макар и възобновен през 1782 г., бе окончателно анулиран от антиякобинската война и поради това от 1792 г. нататък загуби всякаква сила. Никой в парламента не знаеше това по-добре от благородния лорд, който сам във връзка с дебатите за блокадата на Мексико и Буенос-Айрес³¹⁶ съобщава на парламента, че

„условията на Утрехтския договор са отдавна унищожени от превратностите на войната с изключение на един само пункт за границите на Бразилия и на Френска Гвиана, тъй като този пункт е пряко включен във Виенския договор“.

Ние още не сме изчерпали списъка на усилията, положени от благородния лорд за противодействие на посегателствата на Русия по отношение на Полша.

Между Англия, Холандия и Русия съществуваше интересно споразумение: така нареченият *руско-холандски заем*. През време на антиякобинската война цар Александър взе заем от господата Хоупе и Сие в Амстердам. След падането на Бонапарт кралят на Нидерландия*, „в желанието си да възнагради достойно съюзниците държави за освобождението на неговата страна“, както и за анексирането на Белгия, на която той не е имал ни най-малко право, предложи на Русия (другите държави се бяха отказали от своите претенции в нейна полза, защото тя изпитваше тогава остра финансова нужда) да сключи с нея договор, според който той се задължава да изплати на части дълга на Русия от 25 милиона гулдена към господата Хоупе и Сие. За да даде на Холандия компенсация за извършения по отношение на нея грабеж — заграбването на нейните колонии при нос Добра Надежда, както и на Демерара, Ескибон и Вербис, Англия се присъедини към това споразумение и се задължи да изплати определена част от дадената на Русия субсидия. Това споразумение бе включено във Ви-

* Вилхелм I. Ред.

енския договор, но заедно с *определеното условие*, че „плащанията ще се прекратят, ако преди погасяването на целия дълг унията между Холандия и Белгия бъде скъсана“. Когато Белгия се отдели от Холандия⁵¹⁷, в резултат на революцията, последната, разбира се, отказа да плаща по-нататък своята част на Русия*. От друга страна не оставали никакви основания, както констатира г-н Харис, „Русия да предяви дори и най-малки претенции за по-нататъшно изплащане на дълга от страна на Англия“. (Камара на общините, 26 януари 1832 г.)

Обаче лорд Палмерстон сметна за напълно естествено, че

„Русия в единия случай получава възнаграждение за това, че поддържа унията между Белгия и Холандия, а в другия случай за това, че поддържа разделенето на тези две страни“. (Камара на общините, 16 юли 1832 година.)

С трагичен тон той призова към честно изпълнение на договорите и преди всичко на Виенския договор. Той се постара да подпише ново споразумение с Русия от 16 ноември 1831 г., в преамбюла на който изрично се казва, че то е сключено „на основата на общите решения на Виенския конгрес, които остават в пълна сила“.

Когато споразумението на руско-холандския заем било включено във Виенския договор, херцог Уелингтън възкликнал: „Това е дипломатически шедевър на лорд Касълри, защото паричното задължение принуждава Русия да спазва Виенския договор“. Когато по-късно Русия се отказа да спазва Виенския договор, окупирайки Краков, господин Хюм предложи да се спрат по-нататъшните годишни плащания на Русия от британското държавно съкровище, обаче благородният виконт е на мнение, че ако Русия е имала право да нарушава Виенския договор по отношение на Полша, Англия все пак трябвало и занаяпред да се смята обвързана от договора по отношение на Русия.

Но това не е още най-чудният факт в поведението на благородния лорд. След като избухва белгийската революция и още преди парламентът да утвърди новия руски заем, благородният лорд пое върху Англия разходите на Русия във войната против Полша под фалшивия предлог да се заплати старият дълг, поет от Англия през 1815 година. И той постъпва така, въпреки това, че според авторитетното мнение на най-известния английски юрист

* В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г. и в отделната брошура «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон през 1853 г., след думите «своята част» е напечатано: «на основание на това, че споразумението за заема е предвиждало запазване на белгийските провинции като пълно владение на Холандия, а сега тя вече не се ползува от суверенитет над тях. *Ред.*»

сър Е. Съгден (сега лорд Сент-Леонардс), „по този въпрос не е имало нито един спорен пункт и правителството не е имало ни най-малко право да плаща дори един шилинг“. (Камара на общините, 26 януари 1832 г.) Ние можем също така да се позовем на авторитета на сър Роберт Пил, който заяви, че „благородният лорд не е имал *никакви законни пълномощия* да дава тези пари“. (Камара на общините, 12 юли 1832 г.)

И тъй сега ни е ясно защо благородният лорд по всеки повод повтаря, че „за човек, който разсъждава по достоен начин, няма нищо по-мъчително от дебатите по повод на Полша“*.

* В «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г. и в отделната брошура «Палмерстон и Русия», издадена в Лондон през 1853 г., текстът на тази статия завършва със следната фраза: «Вие можете също да прецените какво ще бъде противодействието, което той ще оказва сега на завоевателните домогвания на държавите, чиито интереси той с такова постоянство е защищавал. *Ред.*»

СТАТИЯ ЧЕТВЪРТА*

Вечна и неизчерпаема тема за самовъзвеличаване дават на благородния виконт услугите, които той бил оказал на каузата на конституционната свобода в целия континент. Действително, светът му дължи изобретяването на три „конституционни“ кралства: Португалия, Испания и Гърция — три политически фантома, които могат да се сравнят само с хомункула на доктор Вагнер от „Фауст“. Португалия, която се намира под гнета на дебелия дама доня Мария да Глория, зад която се крие един от Кобургите**,

„трябва да се смята за една от *самостоятелните* държави на Европа“. (Казара на общините, 10 март 1837 г.)

* В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. статията е започвала със следните думи: «Мнозина очакват, че през време на започналата вече война между Турция и Русия английското правителство ще изостави най-послед своята система на полумерки и безплодни преговори и ще предприеме енергични и ефикасни действия, за да накара завоевателите московци да се откажат от плячката си и от претенциите си за световно господство, за което мечтаят. Такива очаквания могат да бъдат донякъде оправдани от гледище на абстрактните възможности и на абстрактната политика. Но колко малко действителни основания за тях ще намери всеки, който се замисли върху посочените по-долу факти, отнасящи се до миналото поведение на същия английски министър, който се смята за най-решителен противник на настъплението и руския деспотизъм в Европа. И наистина, колко хора в Англия, недоволни от политиката на правителството по руско-турския конфликт, са дълбоко убедени, че работите биха стояли съвсем иначе, ако ги направляваше лорд *Палмерстон*. Нека тези хора, припомняйки си биографията на благородния виконт, ни дадат възможност да се спрем по-подробно на целия богат със събиятия период 1832—1847 година, ание ще използваме тази възможност за тяхна поука». *Ред.*

** Фердинанд — Август. *Ред.*

В същото време, когато благородният виконт е произнасял тези думи, в Лисабонското пристанище са хвърлили котва шест английски линейни кораба, изпратени там, за да защитят „самостоятелната“ дъщеря на дон Педро от португалския народ и да ѝ помогнат да анулира конституцията, за пазенето на която е положила клетва. Испания, отдадена във властта на друга Мария*, която, макар да е известна грешница, никога няма да стане Магдалина,

„виждаме като прекрасна, процъфтяваща и дори внушаваща страх държава сред европейските кралства“. (Реч на лорд Палмерстон в камарата на общините от 10 март 1837 г.)

Разбира се, внушаваща страх за притежателите на испански облигации. Благородният лорд намира достатъчно основания дори за оправдаването на това, че родината на Перикъл и Софокъл бе предадена под номиналната власт на един баварски хлапак-иднот.

„Крал Отон произхожда от страна, в която съществува свободна конституция“. (Камара на общините, 8 август 1832 г.)

Свободна конституция в Бавария, тази немска Бастилия! Това надминава дори *licentia poetica*** на другите пишни риторични фрази като фразата за „законните надежди“, вдъхвани от Испания, и за Португалия като „самостоятелна държава“. Що се отнася до Белгия, то всичко, което лорд Палмерстон е направил за нея, се свежда до обременяването ѝ с част от холандския дълг, откъсването от нея на провинцията Люксембург и натрапването на Кобургската династия. За *entente cordiale**** с Франция трябва да се каже, че то започва да се изпарява още от момента, когато Палмерстон, под претекста, че желае да придаде на това съгласие завършен вид, създаде през 1834 г. четворния съюз³¹⁸. Ние вече видяхме колко плодотворно съумя да използва благородният лорд това съгласие по полския въпрос и ще видим от казаното по-нататък в какво се превърна то в неговите ръце.

Един от фактите, на които съвременниците едва обръщат внимание, но които обозначават ясно исторически епохи, е военната окупация на Константинопол от русите през 1833 година.

Най-после отколешната мечта на Русия се бе сбъднала. Варваринът от бреговете на студената Нева държеше в яките си преградки пишната Византия и залените от слънцето брегове на Бос-

* Мария-Кристина. *Ред.*

** поетичната волност. *Ред.*

*** сърдечното съгласие. *Ред.*

фора. Самозваният наследник на гръцките императори владееше сега — макар и временно — източния Рим.

„Окупацията на Константинопол от руските войски реши съдбата на Турция като независима държава. Самият факт, че Русия окупира Константинопол, макар и с цел да го защити (?), беше такъв решаващ удар за турската независимост, както ако руското знаме вече се развяваше над Серала“. (Реч на сър Роберт Пил в камарата на общините от 17 март 1834 г.)

В резултат на неуспешната война от 1828—1829 години Портата изгуби своя престиж в очите на собствените си поданици. И тогава — както обикновено става в източните империи, когато върховната власт отслабне — избухнаха успешни въстания на паши. Още през октомври 1831 г. започна конфликтът между султана* и Мухамед-Али, египетския паша, който поддържаше Портата по време на гръцкото въстание. През пролетта на 1832 г. неговият син Ибрахим паша навлезе с армията си в Сирия, завладя тази провинция след сражението при Хомс, премина Тавър, унищожи в сражението при Кония последната турска армия и се насочи право към Стамбул. На 2 февруари 1833 година султанът бе принуден да се обърне за помощ към С.-Петербург. На 17 февруари в Константинопол пристигна френският адмирал Русен; след два дни той се представи на Портата и се задължи при определени условия, между които условието Портата да се откаже от помощта на Русия, да принуди пашата да отстъпи. Но тъй като никой не подкрепи Русен, той, разбира се, не беше в състояние да се справи с Русия. „Ти ме повика и аз се явих“**. На 20 февруари руската ескадра отплува от Севастопол, стовари на брега на Босфора голям отряд руски войски и обсади столицата. Русия така жадуваше да защити Турция, че едновременно бяха изпратени руски офицери до трапезундския и ерзерумския паши за да им съобщят, че тези две области незабавно ще бъдат взети под защитата на руската армия, ако войските на Ибрахим се придвижат към Ерзерум. В края на май 1833 г. от С.-Петербург пристигна граф Орлов и подшушна на султана, че е донесъл със себе си мъничък лист хартия, който последният трябва да подпише, без да се посъветва със своите министри и без знанието на когото и да било от дипломатическите представители, акредитирани при Портата. Така се появи знаменитият Ункяр-Искелесийски договор, сключен за 8 години. Според неговите условия Портата влезе в отбранителен и настъпателен съюз с Русия, отказа се от правото да сключва каквито и да било нови договори с дру-

* Махмуд II. *Ред.*

** думи на статуята на Командора в операта на Моцарт «Дон Жуан». *Ред.*

ги държави без съгласието на Русия и потвърди предишните руско-турски договори, по-специално Одринския. В тайна клауза към договора Портата се задължи

„в полза на императорския руски двор да затвори Дарданелския пролив, т. е. да не позволява на никакъв чуждестранни военни кораби да влизат в него под какъвто и да било предлог“.

На кого дължеше царят успеха си да завземе с войските си Константинопол и по силата на Ункяр-Искелесийския договор да премести престола на Отоманската империя от Константинопол в С.-Петербург? На никого друго, освен на многоуважавания виконт Хенри Джон Палмерстон, барон Темпъл, пер на Ирландия, член на високоуважаемия Таен съвет на негово величество, кавалер на Големия кръст на високоуважавания орден на Жартиерата, член на парламента и пръв държавен секретар на негово величество по външните работи.

Ункяр-Искелесийският договор бе сключен на 8 юли 1833 г. На 11 юли 1833 година господин Х. Л. Бълър внесе предложение да се представят в камарата документите, отнасящи се до турско-сирийските работи. Благородният лорд възрази против това предложение,

„защото *делото*, до което се отнасят исканите документи, *още не е завършено*, а характерът на цялото това дело ще зависи именно от това, как ще бъде завършено. Тъй като резултатите още не са известни, предложението е преждевременно.“

Обвинен от г-н Бълър, че не се е обявил в защита на султана против Мухамед Али и не е попречил на придвижването на руската армия, благородният лорд за пръв път приложил особената си система на оправдания и признания, която той по-късно доразви. Искам сега да слобя *tembga disjecta** на тази система.

„*Не мога да отрека*, че през втората половина на миналата година султанът се обърна към Англия за помощ“. (Камарата на общините, 11 юли, 1833 г.) „През август Портата официално се обърна за помощ“. (Камарата на общините, 24 август, 1833 г.)

Но не, не през август.

„Портата отпрати молбата си за военно-морска помощ през октомври 1832 г.“ (Камарата на общините, 28 август, 1833 г.)

Не, не през октомври.

„Портата помоли за помощ през ноември 1832 г.“ (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

* разпокъсани членове, разединени части. *Ред.*

Благородният лорд така лесно променя датата, на която Портата поискала помощ, както Фалстаф променя броя на нападналите го изотзад юначаги, които били ту в чулени плащове, ту в куртки от кендалско сукно*. Наистина той *не може* да отрече, че предложената от Русия въоръжена помощ е била отхвърлена от Портата и че последната се е обърнала към него. Той отказал да изпълни молбата на Портата. Тогава Портата отново се обърнала към благородния лорд. Тя изпратила в Лондон първо господин Маврогени, а после Намък паша, който молел да се изпрати на помощ ескадра от военно-морската флота, заявявайки, че султанът ще поеме всички разходи по тази ескадра, и че ще се задължи да даде на британските поданици в бъдеще, като награда за тази помощ, нови *търговски* привилегии и предимства. Русия е била толкова уверена в отказа на благородния лорд, че дори се присъединила към молбата на турския пълномощник, който молел светлейшия лорд за помощ. Той сам ни казва, по този случай:

„Чувството за справедливост ме кара да констатирам, че Русия бе много далеч от това, да проявява някаква ревива подозрителност по отношение на оказването на тази помощ от страна на английското правителство; руският посланик официално се обърна към мен в момент, когато молбата още се разглеждаше, и съобщи, че е научил за тази молба на Турция и че Русия, заинтересована от поддържането и запазването на Турската империя, би срещнала със задоволство едно решение на министрите за изпълнение на тази молба, ако те са готови да направят това“. (Камарата на общините, 28 август 1833 г.)

Въпреки това благородният лорд остана неумолим за всички молби на Портата, макар че последната намери толкова безкористен ходатай в лицето на самата Русия. След това естествено Портата проумя какво очакват от нея. Тя разбра, че ѝ е съдено да назначи вълка за овчар. Но тя още се колебаеше и едва след три месеца се реши да приеме помощта на Русия.

„Великобритания — каза благородният лорд — никога не е изразявала недоволство от това, че Русия окажа тази помощ; напротив, тя се радваше, че Турция е получила действителна подкрепа от някъде“. (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

Но на която и дата да са правени молбите на Портата до лорд Палмерстон за помощ, той не може да не направи следното признание:

„Няма никакво съмнение, че ако Англия *сметнеше за възможно* да се намеси, придвижването на нахлулата армия щеше да бъде спряно и *руските вой-*

* Виж Шекспир. «Крал Хенрих IV, част I», II действие, IV картина, Ред.

ски нямаше да бъдат повикани в стрината.“ (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

А защо той не е „сметнал за възможно“ да се намеси и да затвори вратата за русите?

Преди всичко той се позовава на *недостатъчното време*. Но според собствените му думи конфликтът между Портата и Мухамед Али възникна още през октомври 1831 г., докато решаващото сражение при Кония стана едва на 21 декември 1832 г. Нима той не е имал време през целия този период? Ибрахим паша спечели голямо сражение през юли 1832 г.³¹⁹ и от юли до декември на Палмерстон пак не стигна времето. Обаче през целия този срок той очакваше от страна на Портата *формална молба*, която според последната му версия била получена едва на 3 ноември.

„Но — ще попитаме заедно със сър Роберт Пил — нима той е бил толкова неосведомен за събитията в Левант, че е трябвало да чака формална молба?“ (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

А и от ноември, когато вече бе получена формална молба, до края на февруари — Русия се намеси едва на 20 февруари — изтекоха четири дълги месеца. Защо той не предприе нищо през това време?

Но той има в запас още по-добри оправдания.

Египетският паша бил бунтовен поданик, а султанът — суверенен монарх.

„Тъй като това беше война на един поданик против свой монарх, и този монарх е съюзник на английския крал, би било несъвместимо с нормите на порядъчността да се влиза с пашата в *какви то и да било отношения*“. (Камарата на общините, 28 август 1833 г.)

И тъй *етикецията* не позволила на благородния лорд да спре армията на Ибрахим. Същата етикеция му забранила да даде инструкции на своя консул в Александрия да употреби влиянието си за въздействие върху Мухамед Али. Подобно на испанския гранд, благородният лорд по-скоро би оставил кралицата да изгори и да се превърне на пепел, отколкото да си позволи нарушаването на етикецията и да се докосне до нейните фусты. Но уви! Оказва се, че благородният лорд още през 1832 г. без съгласието на султана е акредитирал консули и дипломатически агенти при „поданика“ на султана, че той е сключвал с Мухамед-Али договори, изменящи съществуващите търговски и митнически правила и спогодби и установяващи на тяхно място нови. И всичко това той е правил, без да го е грижа за предварителното съгласие на Портата или за нейното по-късно одобрение. (Камарата на общините, 23 февруари 1848 г.)

В съответствие с това граф Грей, тогавашният шеф на благородния виконт, ни съобщава, че

„Англия имаше в този момент широки търговски връзки с Мухамед Али, които нямаше интерес да прекъсва“. (Камарата на лордовете, 4 февруари 1834 г.)

Какви търговски връзки с „бунтовния поданик“.

Но флотата на благородния лорд по това време беше ангажирана в Дуеро и в Тахо, тя е трябвало да блокира Шелда и като акушерка да облекчава родилните мъки на конституционните кралства Португалия, Испания и Белгия. Ето защо благородният лорд не е могъл тогава да изпрати нито един кораб. (Камарата на общините, 11 юли 1833 г. и 17 март 1834 г.)

А междувременно султанът постоянно настоява да му се окаже помощ именно с военноморските сили. Отдавайки дължимото на аргументите на благородния лорд, да предположим, че той действително не е имал на разположение нито един кораб. Но големите авторитети ни уверяват, че от благородния лорд не е искан нито един *кораб*, от него е била искана само една *дума*.* Към тези авторитети принадлежи и адмирал Кодрингтън, който унищожи турската флота при Наварин.

„На времето — констатира той, — когато ставаше дума за очистването на Морея, Мухамед Али почувствува каква тежест имат нашите искания. Той получи тогава от Портата нареждане да се съпротивлява на всички искания за евакуиране на Морея и му бе съобщено, че отговаря за това с главата си. Той наистина оказа съответна съпротива, но в края на краищата благородно отстъпи и очисти Морея“. (Камарата на общините, 20 април 1836 г.)

По-нататък, според думите на херцог Уелингтън,

„ако през време на сесията от 1832 или 1833 г. се кажеше ясно на Мухамед Али, че той не трябва да води борбата в Сирия и Мала Азия, с това щеше да бъде сложен край на войната и нямаше да дадем възможност на руския император да изпрати в Константинопол флота и армия“. (Камарата на лордовете, 4 февруари 1834 г.)

Но има дори по-големи авторитети. Дори самият благороден лорд. Той твърди:

„Макар правителството на негово величество да не удовлетвори молбата на султана за оказване помощ с военноморски сили, Англия все пак му оказа морална помощ. Декларациите на британското правителство пред еги-

* В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. след изреча: «била искана само една дума», е напечатано: «за да се обуздае честолъбието на Мухамед Али и да се спре движението на армията на Ибрахим паша. За това ни говори адмирал Мейън, който в момента, когато е казал това, е бил на служба в министерството на външните работи през времето на управлението на сър Роберт Пил». *Ред.*

петския паша и Ибрахим паша, командуващ войските му в Мала Азия, значително допринесоха за постигането на споразумението“ (в Кутахия) „между султана и пашата, което доведе до *преустановяване* на войната“. (Камарата на общините, 17 март, 1834 г.)

Най-после лорд Дерби, по онова време още лорд Стенли и колега на Палмерстон в кабинета, заявява, че може

„смело да твърди, че по-нататъшното придвижване на Мухамед-Али е било спряно само благодарение на недвусмислената декларация на Англия и Франция, че те няма да допуснат окупирането на Константинопол от неговите войски“. (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

И тъй, според думите на лорд Дерби и на самия лорд Палмерстон не руската ескадра и не руските войски в Константинопол, а *недвусмислената декларация* на британския консул в Александрия е накарал Ибрахим да спре победоносното си напредване към Константинопол и е довела до сключване на споразумението в Кутахия, според което Мухамед Али получи като прибавка към Египет още и сирийския пашалък, Адана и други територии. Но благородният лорд е сметнал за възможно да разреши на своя консул в Александрия да направи тази недвусмислена декларация едва след като турската армия е била унищожена, Константинопол наводнен от казаци, а Ункяр-Искелесийският договор подписан от султана и намиращ се вече в джоба на царя.

Ако липсата на време и на военни кораби не е позволила на благородния лорд да окаже на султана помощ, а прекалената привързаност към етикецията му е попречила да спре пашата, наредил ли е той поне на своя посланик в Константинопол да противодействува на прекаленото засилване на руското влияние и да се стреми да ограничи това влияние в по-тесни рамки? Тъкмо напротив. За да не попречи на свободата на действията на Русия, благородният лорд се погрижи в най-критичния период на кризата изобщо да няма посланик в Константинопол.

„Нито в една страна положението и авторитетът на посланика не биха могли да пренесат такава полза и нито в един период това положение и този авторитет не биха могли да бъдат използвани с такъв успех, както в Турция през 6-те месеца, завършващи с 8 юли“. (Реч на лорд Мейън в Камарата на общините на 20 април 1836 г.)

Лорд Палмерстон ни съобщава, че британският посланик сър Стратфорд Канинг напуснал Константинопол през септември 1832 г., че лорд Понсонби, тогава посланик в Неапол, бил назначен на неговото място през ноември, че „през време на необходимите за преместването му приготовления се появили трудности“, макар да го чакал един военен кораб, че „неблагоприятното време му по-

пречило да пристигне в Константинопол по-рано от края на май 1833 г.“ (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

Тъй като русите още не били пристигнали, на лорд Понсонби било заповядано да употреби за преместването си от Неапол в Константинопол седем месеца*.

А и защо му е било нужно на благородния лорд да пречи на русите да окупираат Константинопол?

„Аз от своя страна силно се съмнявах дали *изобщо* политиката на руското правителство включва *някакво* намерение за подялба на Отоманската империя“. (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

Разбира се, не! Русия не иска подялбата на империята, тя предпочита да я получи цялата. Освен увереността, която лорд Палмерстон е черпил от това *съмнение*, друга увереност му е давало „*съмнението*, дали политиката на Русия още в *дадения момент* е насочена към незабавно постигане на тази цел“, а трета „увереност“ той е намирал в трето „*съмнение*“, именно:

„Съмнително е дали *руската нация*“ (помислете си само — *руската нация!*) „е готова за такова преместване на своите сили, центрове и правителствена власт в южните провинции, което би било необходима последица от завладяването на Константинопол от Русия“. (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

Освен тези отрицателни документи благородният лорд има още един — положителен:

„Ако членовете на правителството на негово величество гледаха спокойно на окупирането на турската столица от руските въоръжени сили, това ставаше, защото те се доверяваха напълно на честността и почтеността на Русия... Давайки на султана помощта си, руското правителство гарантираше със своята чест и аз изпитвах безгранично доверие към тази гаранция“**. (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

Доверието на благородния лорд е толкова непостижимо и непоклатимо, толкова пълно, постоянно, непреодолимо, неописуе-

* В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. вместо изречението, което започва с думите: «Тъй като русите още не били пристигнали», е напечатано; «Сър Стратфорд Канинг се отзован през септември, а лорд Понсонби получи назначение през ноември. Но тъй като Ибрахим паша още не се преминал Тавър, защото още не беше дал сражението при Кония, а русите не бяха още окупирали Цариград, на лорд Понсонби бе заповядано да употреби за преместването си от Неапол в Константинопол седем месеца». *Ред.*

** В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. след цитата е напечатано следното: «Със същото доверие в Русия той се надяваше, че тя няма да унищожи конституцията и националното съществуване на Полша. Но царят унищожи както едното, така и другото, като издаде органическият статут от 1832 г. И все пак безграничното доверие на благородния лорд не е било разклатено ни най-малко». *Ред.*

мо, несравнимо с нищо, неизлечимо, така безгранично, безстрашно и безпрецедентно, че още на 17 март 1834 г., когато Ункяр-Искелесийският договор е вече *fait accompli**, той все още твърди, че „министрите не се излъгаха в своето *доверие*“. Действително, не е негова вината, ако природата е развила неговия център на доверчивостта до почти свъръхестествени размери.

* свършен факт. *Ред:*

СТАТИЯ ПЕТА

Съдържанието на Ункяр-Искелесийския договор бе публикувано в „Morning Herald“ от 21 август 1833 г. На 24 август сър Роберт Инглис прави запитване в Камарата на общините до лорд Палмерстон

„дали наистина между Русия и Турция е сключен отбранително-нападателен договор? Надявам се, че благородният лорд ще може още преди закриването на парламентарната сесия да представи на камарата не само текста на сключените договори, но и цялата преписка, която се отнася до сключването на тези договори между Турция и Русия“.

Лорд Палмерстон отговори, че

„когато британското правителство бъде уверено, че споменатият договор наистина съществува, и когато ще разполага с текста на този договор, *тогава* то ще трябва да реши какъв политически курс трябва да възприеме... То не може да бъде упреknато, че печатът понякога изпреварва правителствата“.
(Камарата на общините, 24 август 1833 г.)

Седем месеца по-късно той уверява парламента, че за него

„е било абсолютно невъзможно да получи още през август официални сведения за Ункяр-Искелесийския договор, който подлежеше на ратифициране в Константинопол едва през септември“.
(Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

Наистина, той знаел за договора, но само неофициално.

„Британското правителство беше учудено, когато научи, че руските войски са напуснали Босфора с този договор в ръце“.
(Реч на лорд Палмерстон в камарата на общините, 1 март 1848 г.)

Нещо повече, благородният лорд е имал договора още *преди* той да е бил подписан:

„Щом Портата го получи“ (т. е. проекта на Ункяр-Искелесийския договор), „тя предаде неговия текст на английското посолство в Константинопол с молба до Англия да я защити както срещу Ибрахим паша, така и срещу Николай. Молбата беше отхвърлена, но въпросът не се ограничи с това. За този факт с дяволско вероломство е било съобщено на руския посланик. И на следния ден руският посланик връчил на Портата същия екземпляр от копието на договора, който тя била предала на английското посолство, като при това иронично я посъветвал друг път да си избира по-сигурни довереници“. (Камарата на общините, 8 февруари 1848 г.)³²⁰.

Но благородният виконт е постигнал всичко, което е искал. В камарата на общините запитването до него по повод на Ункяр-Искелесийския договор бе направено на 24 август 1833 г., когато той още не бе уверен в съществуването на този договор. На 29 август се обявява почивка между сесиите на парламента, получил в тронното слово утешителните уверения, че

„военните действия, които нарушиха мира в Турция, са завършили и депутатите могат да бъдат уверени, че кралят следи с най-голямо внимание всяко събитие, което би могло да увреди сегашното положение на турската империя или нейната бъдеща независимост“.

По този начин тук имаме ключа за знаменитите юлски договори на Русия. Те са били сключени през юли, а през август някои сведения за тях стигнаха до публиката чрез печата. В камарата на общините бе отправено запитване до лорд Палмерстон по този повод; оказва се, разбира се, че той нищо не знае; парламентарната сесия се закрива, когато парламентът се събира отново, договорът е вече свършен факт или, както и през 1841 г., вече се оказва в сила, въпреки общественото мнение.

Парламентарната сесия завърши на 29 август 1833 г., а на 5 февруари 1834 г. парламентът отново се събра. В интервала между закриването на едната сесия и откриването на другата станаха две събития, много тясно свързани помежду си. Първо, съединената френска и английска ескадра пристигат в Дарданелите и след като демонстрират там трицветното знаме и знамето на Обединеното кралство, отплават за Смирна и от там се връщат на Малта. Второ, на 29 януари 1834 г. между Русия и Турция бе сключен нов договор — в С.-Петербург.³²¹ Този договор едва бе подписан, когато обединените ескадри отплаваха обратно.

Тази обща маневра бе предприета с цел да се заблуди английският народ и Европа, като се накарат те да повярват, че враждебната демонстрация в турски води и при турските брегове е насочена против Портата във връзка със сключването от нея на Ункяр-Искелесийския договор и че тя е принудила Русия да подпише новия договор в С.-Петербург. Този договор очевидно

освобождава Портата от някои задължения, наложени ѝ от Одринския договор, тъй като той съдържа обещание за евакуиране на Дунавските княжества и намалява контрибуцията, плащана от Турция, до една трета от определената сума. Във всички други пунктове той е само ратифициране на Одринския договор, без да засяга никак Ункяр-Искелесийския договор и без да споменава нито с една дума за преминаването през Дарданелите. Напротив, облекченията, които той донася на Турция, представляват възнаграждение за това, че чрез Ункяр-Искелесийския договор Дарданелите биват затворени за Европа.

„В същия ден, когато е ставала демонстрацията“ (на британската флота), „благородният лорд е уверил руския посланик при английския двор, че това общо движение на ескадрите в никакъв случай не е било предприето с враждебни намерения по отношение на Русия и не трябва да се разглежда като враждебна демонстрация против нея, и че тя в действителност нищо не означава. Съобщавам ви това, въз основа на авторитетното сведение на лорд Понсонби, колегата на благородния лорд, посланика в Константинопол“. (Реч на г-н Ансти в Камарата на общините на 23 февруари 1848 г.)

След като С.-Петербургският договор е бил ратифициран, благородният лорд изрази задоволството си от умереността на условията, наложени от Русия.

Когато парламентът се свика отново, в „Globe“ — орган на министерството на външните работи — се появи бележка, според която С.-Петербургският договор е

„доказателство или за умереността и разумния начин на мислене на Русия, или пък за влиянието, което съюзът на Англия и Франция, както и твърдият и съгласуван език, употребен от двете държави, са оказали върху висшите кръгове в С.-Петербург“. („Globe“, 24 февруари 1834 г.)

И тъй, вниманието на общественото мнение е трябвало да бъде отклонено от Ункяр-Искелесийския договор и враждебността към Русия, която този договор довежда в Европа, е трябвало да бъде отслабена*.

Но колкото и хитра да е била тази уловка, тя не успява. На 17 март 1834 г. г-н Шел внесе предложение

* В отделна ата брошура «Палмерстон и Ункяр-Искелесийският договор», издадена през 1854 г., този пасаж е напечатан в следния вид: «И тъй, от една страна, Одринският договор, срещу който лорд Абърдин и херцог Уелингтън изказват протест, е бил признат със задна дата от страна на Англия чрез лорд Палмерстон, който изразява официално задоволството си от С.—Петербургската конвенция, представляваща само ратификация на този договор. От друга страна, вниманието на общественото мнение е трябвало да бъде отклонено от Ункяр—Искелесийския договор и враждебността към Русия, която този договор предизвика в Европа, е трябвало да бъде загладена». *Ред.*

„да бъдат представени на камарата копия от всички договори, сключени между Русия и Турция, и от цялата преписка между английското, турското и руско правителства, които се отнася до тези договори“.

Благородният лорд се съпротивява отчаяно на това предложение и успя да го провали, като даде уверение пред камарата, че „мирът може да бъде осигурен само, ако камарата гласува пълно доверие на правителството“ и отхвърли внесеното предложение. Но доводите, с които той обосновава отказа си да представи документите, бяха толкова несъстоятелни, че сър Роберт Пил, изразявайки се на своя парламентарен език, го нарече „оратор“, който прибегва до съвсем нелогични аргументи“, а собственият му привърженик полковник Еванс не можа да се въздържа да не възкликне:

„Речта на благородния лорд ми се струва най-незадоволителната от всички негови речи, които съм имал скучай да слушам“.

Лорд Палмерстон се постара да убеди камарата, че според *уверенията* на Русия Ункяр-Искелесийският договор трябва да се разглежда „като договор, основан на взаимност“. Тази взаимност се състояла в това, че в случай на война Дарданелите трябвало да бъдат затворени не само за Англия, но и за Русия. Това твърдение вече само по себе си е невярно; но дори да предположим, че то е вярно, тази взаимност безусловно би била подобна на англо-ирландската взаимност, т. е. би давала всичките предимства на едната страна. Защото за Русия минаването през Дарданелите е път, който води не за Черно море, а напротив — от Черно море навън.

Безсилен да опровергае твърдението на г-н Шел, че „последниците от Ункяр-Искелесийския договор ще се окажат такива, както ако Портата бе отстъпила Дарданелите на Русия“, лорд Палмерстон призна, че договорот е затворил Дарданелите за британските военни кораби и че „според условията на този договор фактически може да бъде затворен достъпът в Черно море дори за *търговските кораби*“ в случай на война между Англия и Русия. Но ако правителството запази „самообладание“, ако то „не проявява излишно недоверие“, т. е. ако се съгласи мълчаливо с всички по-нататъшни завоевания на Русия, той

„е склонен да предполага, че може да не се появи случай този договор да влезе в действие и че поради това договорот практически ще остане мъртва буква“. (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

Освен това, твърди той, „уверенията и обясненията“, които британското правителство е получило от договарящите страни,

в значителна степен са накарали правителството да се откаже от своите възражения против този договор. Така че според Палмерстон трябвало да се вземат под внимание не членовете на Ункяр-Искелесийския договор, а уверенията, дадени по повод на тези членове от Русия, не делата на Русия, а нейните думи. Но когато още същия ден му обърнали внимание върху протеста на френския шарже д'афер, господин Лагрене, против Ункяр-Искелесийския договор и върху оскърбителните и дръзки думи на граф Неселроде, който отговорил в „Journal de St.-Pétersbourg“³²², че „руският император ще постъпва така, като че ли не съществува декларацията, съдържаща се в нотата на г-н Лагрене“, тогава благородният лорд се отрече от собствените си думи и започна да развива противоположна доктрина, като заяви, че

„английското правителство при всички обстоятелства е длъжно преди всичко да взема под внимание делата на другите държави, а не думите, които те употребяват в отделни случаи по един или друг повод“.

По този начин той ту призовава думите на Русия да се преценяват независимо от нейните дела, ту призовава да се имат предвид нейните дела, независимо от думите ѝ.

В 1837 г. той все още уверяваше камарата, че

„Ункяр-Искелесийският договор е договор между две независими държави“. (Камарата на общините, 14 декември 1837 г.)

Десет години по-късно, когато договорът отдавна бе престанал да съществува и благородният лорд едва-що се бе приготвил да играе ролята на истински английски министър и „civis romanus sum“³²³, той направо заяви в камарата, че

„Ункяр-Искелесийският договор без съмнение до известна степен бе натрапен на Турция от руския посланик граф Орлов при обстоятелства“ (създадени от самия благороден лорд), „които правеха за Турция отхвърлянето му трудно... Фактическият договор дава на руското правителство възможност да се намесва в работите на Турция и да ѝ диктува условия, което е несъвместимо с независимостта на тази държава“. (Камарата на общините, 1 март 1848 г.)

През цялото време на дебатите по Ункяр-Искелесийския договор благородният лорд като шута в комедията има готов всеобхватен отговор, който може да задоволи всяко изискване и да мине за отговор на всеки въпрос. За такъв отговор служат думите: англо-френски съюз. Когато го обсипаха с насмешки по повод неискреността на Русия, той отговори съвсем сериозно:

„Ако тези насмешки са насочени против установилите се сега отношения между Англия и Франция, аз трябва да кажа, че моето участие в постигането

на това добро съгласие ме изпълва с чувство на гордост и задоволство". (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

Когато от него поискаха да представи документите, отнасящи се до Ункяр-Искелесийския договор, той отговори:

„Англия и Франция сега скрепиха помежду си дружбата, която стана още по-тясна“. (Камарата на общините, 17 март 1834 г.)

В речта си сър Роберт Пил възкликна:

„Мога само да отбележа, че щом благородният лорд попадне в трудно положение по някой въпрос на нашата европейска политика, той веднага намира готово средство да се измъкне от него, а именно — поздравява камарата с тесния съюз между Англия и Франция“.

Но същевременно благородният лорд дава на своите противници — торите, все по-голям повод да подозират, че „Англия е била принудена да стои в благосклонно бездействие пред агресивната срещу Турция, която пряко е била насърчавана от Франция“.

Оказва се, че изтъкнатият през онзи период съюз с Франция е трябвало да прикрие тайната зависимост от Русия, тъй както придруженото от такъв шум скъсване с Франция през 1840 г. е трябвало да прикрие официалния съюз с Русия.

Докато благородният лорд уморяваше света с обемистите фолианти на публикуваните документи за преговорите относно работите на конституционното кралство Белгия и с многобройните си устни и документални обяснения по повод на „самостоятелната държава“ Португалия, бе невъзможно да се изтръгне от него до този момент какъвто и да било документ за първата Сирийско-турска война и за Ункяр-Искелесийския договор. Когато на 11 юли 1833 година за пръв път поискаха от него да представи документи по този въпрос, стана ясно, че „предложението е внесено преждевременно, въпросът още не е приключен и резултатите още не са известни“. На 24 август 1833 година той заяви, че „договорът още не е подписан официално и той още няма неговия текст“. На 17 март 1834 г. той твърдеше, че „преговорите все още се водят... дискусиите, ако можем така да се изразим, още не са завършили“. Дори през 1848 година, когато г-н Ансти му заяви, че искайки документите, той е уверен, че в тях се съдържа доказателство за съществуването на тайно споразумение между благородния лорд и царя, галантният министър предпоче да убие времето с петчасова реч, отколкото да убие подозрението чрез документи, които биха говорили сами по себе си. И въпреки всичко това той с цинична дързост уверява г-н Т.

Атвуд на 14 декември 1837 г.*, че „документите, свързани с Ункяр-Искелесийския договор, са били представени на камарата още преди три години“, т. е. в 1834 г., в същото време, когато заявяваше, че „мирът може да бъде осигурен“ само ако документите не бъдат предадени на камарата. В същия ден той заяви на г-н Атвуд, че

„този договор в настоящия момент е въпрос на миналото; той бе сключен само за ограничен срок и този срок вече е изтекъл, уважаемият член на парламента повдига въпроса за него без никаква нужда и съвсем неуместно“.

Съгласно първоначалното условие срокът на действието на Ункяр-Искелесийския договор трябваше да изтече на 8 юли 1841 година. На 14 декември 1837 година лорд Палмерстон заяви на г-н Атвуд, че този срок вече е изтекъл.

„Каква хитрост, каква уловка или вратичка ще измислиш ти сега, за да прикрнеш явния си позор? Хайде кажи, Джек, каква хитрост ще измислиш?“**

* В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. началото на тази фраза е дадено в следния вид: «Системата си от лъжи, извъртания, натрупване на противоречия, хитри комбинации, баснословни твърдения той доведе до кулминационната точка, когато на 14 декември 1837 г. възрази против резолюцията на г-н Т. Атвуд за представяне документи на основание на това, че. . .». *Ред.*

** Шекспир, «Крал Хенрих IV. I част», II действие, IV картина (думи към Фалстаф).

В «New-York Daily Tribune» от 21 ноември 1853 г. статията вместо с цитата от Шекспир завършва със следните думи: «Такава е нечистата система от измами, която представлява последното прибежище на английския министър, който отвори вратите на Константинопол за руската армия и затвори Дарданелите за английската флота и който помогна на царя да завладее Константинопол за няколко месеца и да установи за много години контрола си над Турция. Колко глупаво е да се предполага, че сега той е способен да се завърти на 180 градуса и да се обяви против своя приятел, на когото толкова дълго и предано е служил». *Ред.*

СТАТИЯ ШЕСТА

В руския тълковен речник думата „чест“ липсва. Самото това понятие се смята за френска илюзия. „Що е *honnêur*? Това е френска *chimère*“* — гласи руската *поговорка. Откриването на руската чест светът дължи изключително на милорд Палмерстон, който в течение на четвърт век при всеки критичен момент е гарантирал най-решително за „честта“ на царя. Той постъпи така в 1853 г. при закриването на парламентарната сесия, както и при закриването на сесията в 1833 г.

Но случва се тъй, че тъкмо в момента на неговите излияния, че „безгранично вярва на честта и порядъчността на царя“, се получават документи, които са били държани в тайна от останалия свят и които не оставят никакво съмнение, дори да е съществувало такава, относно характера на честността и порядъчността на Русия. За благородния лорд дори не е било нужно да поизстърже московеца, за да открие в него татарина. Той бива ощастливен с този татарин** в цялото му разголено безобразие. Той получава на свое разположение признанията на ръководни руски министри и дипломати, свалили маските си, разкрили най-тайните си помисли, споделили съвсем откровено плановете си за завоевания и покоряване, подиграващи се презрително над глупавото лековерие на европейските дворци и министри, надсмиващи се над всички тези вилеловци, метерниховци,

* «*Honnêur*» — «чест», «*chimère*» — «химера»; думите: «що е» и «това е френска» в оригинала са написани по руски с латински шрифт. *Ред.*

** игра на думи: «*to catch a Tartar*» — в преносен смисъл значи: «да получиш за жена същинска вещица», «да се окажеш жертва на онова, към което си се стремил». *Ред.*

абърдиновци, канинговци и уелингтъновци. С грубия цинизъм на варварин, съчетан с жестоката ирония на придворния, те са обмисляли заедно как да сеят недоверие в Париж против Англия, в Лондон против Австрия, във Виена против Лондон, как да насъскат всички един против друг и да превръщат всички в обикновено оръдие на Русия.

През време на Варшавското въстание в ръцете на победоносните поляци попадат архивите на наместниците, съхранявани в двореца на великия княз Константин и съдържащи секретната преписка на руски министри и посланици, от началото на века до 1830 година. Полските емигранти донасят тези документи първо във Франция, а след това граф Замойски, племенник на княз Чарториски, ги връчва на лорд Палмерстон, който по християнски ги предава на забора. С тези документи в джоба благородният виконт особено ревностно провъзгласява пред британския сенат и пред целия свят, че храни „безгранично доверие към честността и почтеността на руския император“.

Не по вина на благородния лорд тези сензационни документи биват публикувани в края на 1835 година в известното „Portfolio“. Какъвто и да беше крал Уилям IV в друго отношение, той във всеки случай беше най-решителен враг на Русия. Неговият личен секретар, сър Хърбърт Тейлър, е бил близък познат с Дейвид Ъркарт и представя този господин на краля. От този момент негово кралско величество е в заговор с двамата приятели против политиката на „истински английския“ министър.

„Уилям IV заповядал на благородния лорд да предаде гореспоменатите документи; след тяхното предаване те веднага били проучени в Уиндзорския замък и се решило, че е желателно да бъдат публикувани. Въпреки силната съпротива на благородния лорд, кралят го принудил да даде на тази публикация санкцията на министерството на външните работи, така че издателят, на когото е било възложено подготвянето на документите за печат, не е публикувал нито една дума, която да не е била скрепена с подписа или инициалите на лорда. Аз сам видях инициалите на благородния лорд под едни от тези документи, макар че благородният лорд отрича тези факти. Лорд Палмерстон е бил принуден да предаде тези документи за публикуване на господин Ъркарт. Последният именно е бил действителният редактор на „Portfolio““. (Реч на господин Ансти в камарата на общините от 23 февруари 1848 г.)

След смъртта на краля лорд Палмерстон отказа да плати на собственика на печатницата за отпечатването на „Portfolio“; той публично и тържествено опроверга, че министерството на външните работи има нещо общо с тази публикация, и застави неизвестно по какъв начин своя заместник, господин Бакхаус,

да постави името си под това опровержение. На 26 януари 1839 г. в „Times“ бе напечатано следното:

„Не знаем какво чувствава лорд Палмерстон, но за нас е напълно ясно какво би чувствувал всеки друг човек, който се смята за джентълмен и заема поста министър, след като във вчерашния брой на „Times“ бе публикувана преписка между господин Ъркарт, когото лорд Палмерстон е отстранил от длъжност, и господин Бакхаус, длъжността на когото благородният виконт е запазил. Както можем да се убедим в това, тази преписка е най-доброто потвърждение на факта, че цялата серия официални документи, съдържащи се в известната публикация под названието „Portfolio“, е била отпечатана и разпространена със санкцията на лорд Палмерстон и че неговата светлост лордът носи отговорност за публикуването на тези документи и като държавник — пред политическите кръгове на Англия и на другите страни, — и като лице, което наема печатари и издатели и по отношение на които има парични задължения“.

В резултат на изтощаването на турските финанси през време на неуспешната война от 1828—1829 година, както и на задълженията към Русия, произтичащи от Одринския договор, Турция бе принудена още повече да разшири отвратителната система на монополи, по силата на която продажбата на почти всички стоки се разрешава само на онези лица, които купят от държавата лицензии. Благодарение на това няколко лихвари успяват да сложат ръка почти на цялата търговия на страната. Господин Ъркарт предлага на крал Уилям IV да сключи със султана търговски договор, който да гарантира големи изгоди за британската търговия и същевременно да спомогне за развитието на производителните сили на Турция, да оздрави нейните финанси и по този начин да я освободи от руското иго. Интересната история на този договор може да се предаде най-добре с думите на господин Ансти.

„Цялата борба между лорд Палмерстон и господин Ъркарт се съредоточаваше около този търговски договор. На 3 октомври 1835 година господин Ъркарт бе назначен за секретар на посолството в Константинопол; тази длъжност му бе дадена с единствената цел да осигури приемането на търговския договор от Турция. Но той протака заминаването си до юни или дори юли 1836 година. Лорд Палмерстон го подканва да побърза. Но на всичките многобройни подкани да замине, той винаги отговаря следното: ще замине само тогава, когато търговският договор бъде окончателно съгласуван с министерството на търговията и министерството на външните работи; аз лично ще го отнеса в Турция и ще издействувам да бъде приет от Портата... Най-после лорд Палмерстон одобри договора и последният бе изпратен на лорд Понсонби, посланика в Константинопол“. (Същевременно лорд Палмерстон нареди на последния да изключи напълно господин Ъркарт от преговорите и изцяло да ги вземе в свои ръце, което противоречало на уговореното с господин Ъркарт.) „Но шом Ъркарт бе отстранен от Константинопол в резултат на интригите на благородния лорд, договорът веднага бе изоставен. Две години по-късно благородният лорд отново се

върна към него, при което почна да сипе в парламента комплименти по отношение на господин Ъркарт, като го нарече автор на договора и отрече каквито и да било свои заслуги в тази работа. Но благородният лорд изпачи този договор, фалшифицира го във всичките му части и го превърна в договор, гибелен за търговията. Първоначалният договор на господин Ъркарт поставяше поданиците на Великобритания в Турция в равно положение с гражданите на най-благоприятствуваната нация“, т. е. с русите. „Измененият от лорд Палмерстон договор поставяше поданиците на Великобритания на равно с обременените с данъци и потиснати турски поданици. Договорът на господин Ъркарт е предвиждал отменяването на всички транзитни мита, монополи, данъци и всякакви други мита, освен онези, установени в самия договор. Фалшифицираният от лорд Палмерстон договор съдържаше специален член, който признава на високата Порта абсолютното право да издава всякакви правила или ограничения относно търговията, каквито тя намери за уместно. В договора на господин Ъркарт вносното мито остана както и преди три процента; в договора на благородния лорд то се увеличава от три на пет процента. Договорът на господин Ъркарт регулира митото ad valorem* по следния начин: ако предметите за търговия са произведени изключително в Турция и им е осигурен лесен пласмент в чуждестранните пристанища по цените, които обикновено се определят при системата на монополите, вносното мито, определено от двама пълномощници, турски и английски, може да бъде достатъчно високо, за да дава приход на държавата при запазване на печалбата; ако пък стоките са произведени някъде извън Турция и цените им в чуждите пристанища са недостатъчно високи, за да покрият високото мито, то може да бъде определено в по-малки размери. Договорът на лорд Палмерстон определя постоянно митото ad valorem за всички видове стоки в размер на дванадесет процента, независимо от това, дали те могат да понесат такова мито или не. Първоначалният текст на договора прави валиден и за турските кораби и стоки предимствата на свободната търговия; подправеният договор не съдържа изобщо никакви условия в това отношение... Аз обвинявам благородния лорд, че той е извършил тази фалшификация, обвинявам го в това, че е скрил този факт, обвинявам го най-после, че измами камарата, като твърдеше, че това е именно същият онзи договор, който господин Ъркарт е изработил“. (Реч на господин Ансти в камарата на общините на 23 февруари 1848 г.)

Договорът, изменен от благородния лорд, се оказва толкова благоприятен за Русия и толкова вреден за Великобритания, че някои английски търговци в страните на Леван решават от този момент да търгуват под покровителството на руски фирми, а други, както съобщава господин Ъркарт, не прибегват до това само поради някакво чувство за национална гордост.

За тайните отношения между благородния лорд и крал Уилям IV господин Ансти разказва в камарата на общините следното:

„Кралят поискал благородния лорд да обърне внимание върху въпроса за все по-засилващите се посегателства на Русия спрямо Турция... Аз мога да докажа, че благородният лорд е бил принуден да получава по този

* върху обявената стойност. *Ред.*

въпрос указания от личния секретар на покойния крал и че оставането му на неговия пост е зависело от това, дали ще отстъпи пред желанията на монарха или не... Благородният лорд понякога се е опитвал по един или друг повод да оказва съпротива, доколкото му е стигала смелостта, но след всеки такъв опит винаги е следвало *унизително* изразяване на *разкаяние* и *сервилност*. Не се решавам да твърдя дали действително благородният лорд веднъж е бил освободен от длъжност за един или няколко дни, но мога с увереност да кажа, че в този случай благородният лорд се е излагал на опасността да бъде изгонен най-безцеремонно от поста си. Имам предвид случая, когато покойният крал открил, че при назначаването на английски посланици при Санкт-петербургския дворец благородният лорд се е ръководел от чувствата на руското правителство, и че сър Стратфорд Канинг, първоначално назначен на този пост, е бил отстранен, за да отстъпи мястото на покойния граф Дърхам като посланик, по-предпочитан от царя“. (Камарата на общините, 23 февруари, 1848 г.)

Един от най-удивителните факти е това, че докато кралят напразно се е борил с русофилската политика на благородния лорд, последният заедно със своите колеги виги е умееал да поддържа сред публиката подозрението, че кралят — известен като привърженик на торите — е парализирал антируските усилия на „истински английския“ министър. Разбира се, приписваната на монарха торийска склонност към деспотичните принципи на руския двор е трябвало да служи като обяснение на иначе съвсем необяснимата политика на Палмерстон. Вигските олигархи загадъчно се усмихвали, когато Х. Л. Бълуър разказвал в камарата, че

„не по-отдавна от миналата коледа граф Апоини, австрийският посланик в Париж, говорейки по източните работи, е заявил, че английският дворец повече се опасява от френските принципи, отколкото от руските амбиции“. (Камарата на общините, 11 юли 1833 г.)

И те отново са се усмихвали, когато г-н Т. Атвуд е питал благородния лорд

„какъв прием е бил оказан на граф Орлов в двореца на негово величество, когато графът пристигнал в Англия след сключването на Ункяр-Искелесийския договор?“ (Камарата на общините, 28 август 1833 г.)

Документите, които починалият крал и неговият секретар, покойният сър Хърбърт Тейлор, доверили на господин Ъркарт, „за да реабилитира при удобен случай паметта на Уилям IV“, ще хвърлят след публикуването им нова светлина върху предишната дейност на благородния лорд и на цялата вигска олигархия — дейност, за която публиката обикновено знае не повече от истерията на техните претенции, фрази и така наречени принципи, провъзгласявани от тази олигархия, с една дума по нейната театрална и измамна страна, по нейната маскировка.

Тук трябва да се признаят заслугите на господин Дейвид Ъркарт, който в течение на 20 години е неуморим противник на лорд Палмерстон. Той се прояви като единствен настоящ негов противник, който не замълча, въпреки заплахите, не позволи да бъде склонен към отстъпчивост чрез подкуп и не се превърна в поклонник, попаднал под властта на чаровете. А всички останали свои врагове Алчина-Палмерстон успя да измами с ласкателство, или да ги съблазни с обещания. Ние току-що чухме от устата на г-н Ансти яростни обвинения против негова светлост лорда, а ето какво съобщава Ъркарт:

„Много знаменателно е, че обвиненият министър е търсил сближаване с члена на парламента“ — г-н Ансти — „и е изразил готовност да сътрудничи и да поддържа лично приятелство с него, без да му иска никакво формално отказване от своите думи или пък извинение. Неотдавнашното официално назначение на г-н Ансти от сегашното правителство говори само за себе си“ (Д. Ъркарт. „Напредването на Русия“³²⁴).

А на 8 февруари 1848 г. същият господин Ансти сравнява благородния виконт

„с нечестния маркиз Кармартен, същия онзи министър на Уилям III, когото цар Петър I при посещението си в английския дворец успял да подкупи в своя полза със златото на британски търговци“. (Камарата на общините, 8 февруари 1848 г.)

Кой защити в този случай лорд Палмерстон срещу обвиненията на г-н Ансти? Г-н Шел, същият г-н Шел, който в 1833 г., при сключването на Ункяр-Искелесийския договор игра ролята на обвинител срещу негова светлост лорда, каквато през 1848 г. игра г-н Ансти. Г-н Робък, някогашен върл противник на лорда, в 1850 г. осигури за него вот на доверие в камарата. Сър Стратфорд Канинг, който цяло десетилетие изобличаваше благородния лорд за неговото лакейничене пред царя, бе доволен, когато се отърваха от него чрез изпращането му за посланик в Константинопол. Дори самият Дъдли Стюарт, толкова мил на сърцето на благородния лорд, в резултат на интригите на последния няколко години бе държан вън от парламента, защото се осмелил да бъде в опозиция на благородния лорд. А когато отново се върна в парламента, той стана *âme damnée** на „истински английския министър“. Кошут, който от Сините книги е могъл да научи, че Унгария бе предадена от благородния виконт, след пристигането си в Сауптъмтон го нарече „свой скъп, сърдечен приятел“.

* верен съратник. Ред.

СТАТИЯ СЕДМА³²⁵

Ако хвърлим бегъл поглед върху картата на Европа, ще видим на западното крайбрежие на Черно море устието на Дунав, единствената река, която, започвайки в самото сърце на Европа, образува може да се каже естествен път за Азия. Точно на противоположната страна, на източното крайбрежие на Черно море, на юг от река Кубан, започват Кавказките планини, които се простират на продължение от около 700 мили в югоизточна посока от Черно море към Каспийско и делят Европа от Азия.

Който държи в ръцете си устието на Дунав, господствува и над самия Дунав — този път за Азия, — а същевременно в значителна степен и над търговията на Швейцария, Германия, Унгария, Турция и главно Молдавия и Влахия. Ако плюс това тази държава владее и Кавказ, тогава на нея принадлежи Черно море и не ѝ достигат само Дарданелите и Константинопол, за да затвори входа в това море. Владееенето на Кавказките планини ѝ осигурява непосредствено господство над Трапезунд, а благодарение на господстващото ѝ положение в Каспийско море — и над северното морско крайбрежие на Персия.

Русия устреми жадния си поглед и към устието на Дунав, и към Кавказките планини. На едното място ѝ предстоеше още да установи своето господство, на другото — да го задържи. Кавказките планини отделят южна Русия от необикновено богатите провинции Грузия, Мингрелия, Имаретия и Гурия, които московците отвоюваха от мюсюлманите. По този начин кракът на гигантската империя е отрязан от нейното тяло. Единственият военен път, който заслужава това име, лъкатуши от Моздок към Тифлис, минавайки през теснините на Дарялската клисура; той е защитен

от непрекъснатата верига укрепления, но е подложен от двете страни на непрестанните нападения на кавказките племена. Ако всички тези кавказки племена биха се обединили под властта на един военен вожд, те дори ще представляват опасност за съседните казашки области. „На човека става страшно при мисълта за ужасните последици, които би имало за Южна Русия обединяването на враждебните черкези под властта на един вожд“ — възкликва немецът г-н Купфер, ръководител на комисията от учени, която придружавала през 1829 година експедицията на генерал Емауел за Елбрус³²⁶.

В този момент нашето внимание е приковано с не по-малка тревога и към бреговете на Дунав, където Русия завладя двете житници на Европа, и към Кавказ, където Русия е застрашена да загуби Грузия. Окупирането на Молдавия и Влахия от Русия бе подготвено от Одринския договор; по същия договор бяха признати нейните претенции върху Кавказ.

Член IV от този договор определя, че:

„Всички земи, разположени на север и изток от демаркационната линия между двете империи“ (Русия и Турция) „по посока на Грузия, Имаретия и Гурия, както и цялото крайбрежие на Черно море от устието на Кубан до пристанището Свети Николай включително, ще бъдат във владение на Русия“.

Относно Дунав договорът съдържа следното постановление:

„Пограничната линия ще минава по течението на Дунав до устието на ръкава Свети Георги, така че всички острови, образувани от различните ръкави на реката, ще принадлежат на Русия, десният бряг остава както досега владение на Портата. Обаче решава се този десен бряг, като се почне от мястото, където ръкавът Св. Георги се отделя от Сулинския ръкав, на разстояние два часа път“ (шест мили) „от реката, да остане ненаселен и там да не се строят каквито и да било постройки. Същото се отнася до островите, които остават във владение на руския цар. Освен карантинните станции, които ще бъдат построени там, не се разрешава да бъдат установявани на тях никакви служби или укрепления“.

И двата тези члена, които осигуряват на Русия „разширяване на територията и изключителни търговски привилегии“, открито нарушават подписания от херцог Уелингтън в С.-Петербург протокол от 4 април 1826 година и договора от 6 юли 1827 г., сключен в Лондон между Русия и другите велики държави³²⁷. Ето защо английското правителство отказа да признае Одринския договор. Херцог Уелингтън протестира против него. (Реч на лорд Дъдли Стюарт в камарата на общините на 17 март 1837 г.)

Както съобщава лорд Мейън, лорд Абърдин също протестираше против него:

„В депеша до лорд Хейцбъри от 31 октомври 1829 година той изказа доста голямо недоволство от много раздели на Одринския договор, като обърна особено внимание върху условията, отнасящи се до островите на Дунава. Той отрича, че този мир“ (Одринският) „зачита суверенните териториални права на Портата, както и положението и интересите на всички морски държави в Средиземно море“. (Реч на лорд Мейън в Камарата на общините на 20 април 1836 г.)

Лорд Абърдин, както твърди граф Грей, заявил, че

„независимостта на Портата ще бъде жертвувана и мърт в Европа ще бъде застрашен, ако този договор бъде санкциониран“. (Реч на граф Грей в камарата на лордовете на 4 февруари 1834 г.)

Самият лорд Палмерстон ни съобщава следното:

„Що се отнася до разширяването на руските граници в района на дунавското устие, на Южен Кавказ и на крайбрежието на Черно море, то безусловно е в противоречие с тържествената декларация, направена от Русия пред цяла Европа преди започването на турската война“. (Камарата на общините, 17 март 1837 г.)

Русия можеше да се надява да реализира своите номинални още претенции върху северозападните области на Кавказ само ако би успяла да блокира източното крайбрежие на Черно море и да прекъсне докарването на оръжие и бойни припаси в тези области. Но крайбрежието на Черно море, както и устието на Дунав във всеки случай не са такова място, където „действия от страна на Англия са невъзможни“, както се оплакваше благородният лорд, когато ставаше дума за Краков. Тогава чрез какви тайнствени хитрости успяха московците да блокират Дунав и крайбрежието на Черно море и да принудят Великобритания да се съгласи не само с Одринския договор, но и с нарушенията на същия договор от самата Русия?

Тези въпроси са били поставени пред благородния лорд в Камарата на общините на 20 април 1836 г., след като тя бива отрупана с многобройни петиции от търговци от Лондон, Глазгоу и други търговски градове, в които се протестира против фискалните мерки на Русия в Черно море, както и против въвежданите от нея правила и ограничения, целящи да попречат на английската търговия по Дунав.

На 7 февруари 1836 г. бе обнародван руски указ за построяването — съгласно Одринския договор — на карантинна станция на един от островите в Дунавското устие. За да осъществява тук карантинните правила, Русия поиска да ѝ се даде правото да посещава и преглежда корабите, които пътуват нагоре по Дунав, както и да ги принуждава да плащат такси, да задържа и изпраща в Одеса онези от тях, които не се подчинят. Още преди да бъде

построена карантинна станция или по-точно, преди да бъдат построени митница и форт, под лъжливия предлог за строеж на такава станция, руското правителство се опита да сондира почвата, за да определи колко далеч може да отиде в своето предизвикателно отношение към английското правителство. Лорд Дърхам, който действуваше по инструкции от Англия, протестира пред руското правителство срещу пречките, които се правят на английската търговия.

„Изпратиха го при граф Неселроде. Граф Неселроде го насочи към губернатора на Южна Русия, губернаторът на Южна Русия на свой ред го посъветва да се обърне към консула в Галац; последният влезе във връзка с британския консул в Браила, като му предложи да изпрати капитаните, от които са били искани такси, към устието на Дунав, т. е. към мястото, където е била проявена несправедливост към тях, за да се разследва случаят; при това, разбира се, е било добре известно, че споменатите капитани вече се намираха в Англия“. (Камарата на общините, 20 април 1836 г.)³²⁸

Официалният указ от 7 февруари 1836 г. привлече общото внимание на британските търговски кръгове.

„Вече са отплували или се готвят да отплуват цяла редица кораби, капитаните на които са получили строги заповеди да не признават правото на посещение и преглед на корабите, на което претендира Русия. Лесно е да се предвиди каква ще бъде съдбата на тези кораби, ако камарата не се реши определено да изрази своето мнение. Ако това не бъде направено, британски кораби с обща водоизместимост не по-малко от 5 000 тона ще бъдат задържани и изпратени в Одеса и ще стоят там, докато не се подчинят на дръзките нареждания на Русия“. (Реч на господин Патрик Стюарт в камарата на общините на 20 април 1836 г.)

Русия предяви претенции върху блатистите острови в устието на Дунава въз основа на един от членовете на Одринския договор, който сам по себе си е нарушение на договора, сключен между Русия, Англия и други държави през 1827 година. Но построяването на укрепления при входа на Дунав и въоръжаването им с артилерия беше нарушение вече на самия Одрински договор, който изрично забранява построяването на каквито и да било укрепления на разстояние 6 мили от реката. Събирането на такси и създаването на пречки за корабоплаването по Дунава бе нарушение на Виенския договор, който обявява, че корабоплаването по цялото продължение на реката, като се почне от мястото, където реката става плавателна, и се свърши с устието, трябва да бъде напълно свободно и че „размерът на митата в никакъв случай не трябва да надхвърля размера на сегашните мита“, т. е. през 1815 година, и че „не трябва да се прави никакво увеличение без общото съгласие на държавите, които владеят бреговете на реката“. И тъй единственият аргумент, който Русия е можела да

посочи за свое оправдание, е, че договорът от 1827 г. е бил нарушен от Одринския договор, който на свой ред е нарушен от самата Русия, и всичко това, заедно взето, се е опирало на нарушението на Виенския договор.

Оказва се съвсем невъзможно да се изтръгне от лорд Палмерстон каквато и да било декларация относно това, дали признава Одринския договор или не. Що се отнася до нарушенията на Виенския договор, благородният лорд

„не е получил никаква официална информация, че е станало нещо, което противоречи на този договор. Но ако участващите в договора страни биха заявили нещо подобно, ще трябва да се действува така, както ще сметнат за необходимо юридическите съветници на короната, от гледна точка на правдата на английските поданици“. (Реч на лорд Палмерстон в камарата на общините от 20 април 1836 г.)

С член 5 на Одринския договор Русия гарантира на Дунавските княжества „благоденствие“ и пълна „свобода на търговията“. И ето че г-н Стюарт се залавя да доказва, че княжествата Молдавия и Влахия били обект на страшна завист от страна на Русия, защото от 1834 г. нататък тяхната търговия толкова бързо се разцъфтяла, че те започнали да конкурират самата Русия в областта на стари отрасли на нейното производство, а Галац се превърнал в най-големия складов пункт на цялата търговия със зърнени храни по Дунава, измествайки Одеса от този пазар. Благородният лорд отговорил на това със следните думи:

„Ако моят многоуважаем приятел може да докаже, че преди няколко години ние сме водели голяма и с важно значение търговия с Турция, а след това тя е намаляла до ограничени размери поради агресия на друг страни или нехайно отношение на нашето правителство към нея, той действително би имал основание да апелира към парламента“. Но вместо това „моят многоуважаван приятел доказва само, че през последните няколко години нашата търговия с Турция се е развила до твърде значителни размери, докато преди тя почти не е съществувала“.

Русия пречи на корабоплаването по Дунава, защото търговията на Дунавските княжества става все по-значителна — казва г-н Стюарт. Но — възразява лорд Палмерстон — тя не правеше това, когато тази търговия почти не съществуваше. Вие не приемате нищо, за да се противопоставите на последните посегателства на Русия на Дунава — казва господин Стюарт. Но — отвръща лорд Палмерстон — ние нищо не предприемахме и тогава, когато Русия не си позволяваше тези посегателства. *Всъщност* за какви „обстоятелства“ може да става дума, „по отношение на които правителството не би взело предпазни мерки, ако не го принудеше да направи това пряката намеса на камарата“? Пал-

мерстон успява да попречи на камарата на общините да приеме резолюция, като декларира пред нея, че

„правителството на негово величество никак не е склонно да се примирява с агресивните действия на друга държава, която и да е тя и каквато и да е нейната сила“.

При това той предупреждава камарата, че е необходимо

„от съображения на предпазливост да не прави нищо такова, което би могло да бъде изтъквано от други държави или да им даде *основание* да го тълкуват като умишлена провокация от наша страна“.

Няколко седмици след тези дебати в камарата на общините един британски търговец изпраща до министерството на външните работи писмо във връзка със споменатия руски указ. Заместник-министърът му дава следния отговор:

„По поръчение на виконт Палмерстон Ви съобщавам, че неговата светлост се обърна към юридическия съветник на короната с молба да даде своето мнение по повод на правилата, обявени в руския указ от 7 февруари 1836 г. Същевременно лорд Палмерстон ми възложи да Ви съобщя в отговор на последната част от Вашето писмо, че според правителството на негово величество руските власти нямат право да събират каквито и да било такси в устието на Дунав и че Ви е сте постъпили правилно, като сте наредили на своите агенти да *отказват* всякакво плащане на подобни такси“.

Търговецът постъпил съгласно тези указания, но благородният лорд го предава цял на Русия; както съобщава г-н Ъркарт, руските консули в Лондон и Ливерпул събират сега такси от всеки английски кораб, който заминава за турските пристанища на Дунава, а „на остров Лети все още се намира карантинна станция“.

Нашествието си в Дунавския район Русия не ограничи с построяването на карантинни станции и укрепления и със събирането на такси. Според Одринския договор към Русия премина владението на Сулинския ръкав, единствения още плавателен ръкав на Дунавското устие. Докато го владееха турците, дълбочината на неговото корито беше 14—16 фута и се поддържаше на това равнище. Откак ръкавът премина във владение на Русия, дълбочината на коритото е намаляла на 8 фута, т. е. до равнище, съвсем недостатъчно за минаването на натоварени със зърнени храни кораби, а Русия е участничка във Виенския договор, чл. 113 на който определя, че

„всяка държава е длъжна за своя сметка да поддържа в добро състояние бурлашките пътеки и да извършва необходимите работи, за да не среща корабоплаването никакви затруднения“.

Русия намира, че най-доброто средство за поддържането на плавателността на Сулинския ръкав е постепенното понижаване на нивото на водата в него чрез натрупване на дъното му отломки от кораби и превръщането на плитчините му в непрекъснати наноси от пясък и тиня. Към това системно и продължително нарушаване на Виенския договор Русия прибавя нарушаването на Одринския договор, който забранява на устието на Сулинския ръкав да бъдат строени каквито и да било сгради, освен карантинни здания и фарове. А всъщност по нейно нареждане там израсна малък руски форт, който се издържа от изнудваческото събиране на такси от корабите, повод за което са принудителните спирания и разходи за разтоварване и натоварване чрез лихтьори, станали неизбежни в резултат на затлачването на коритото.

Cum principia negante non est disputandum.*

„Каква полза да наблюдаваме на абстрактните принципи пред деспотични правителства, които, както се знае, измерват правото със силата и се ръководят в действията си от ползата, а не от справедливостта?“ (Реч на лорд Палмерстон на 30 април 1823 г.)

И ето че в пълно съгласие със собствената си доктрина благородният виконт се задоволява с това, че наблюдава на абстрактните принципи пред деспотичното правителство на Русия. Но той отива още по-далеч. Докато на 6 юли 1840 г. той уверява камарата, че свободата на корабоплаването по Дунава „е осигурена от Виенския договор“, докато на 13 юли 1840 г. той изказва съжалението, че макар окупацията на Краков да е нарушение на Виенския договор, „нямаше никаква възможност да се защити със сила гледището на Англия, защото очевидно Краков е място, където действия от страна на Англия са невъзможни“, два дни покъсно той сключва с Русия договор, който затваря Дарданелите за Англия** „през време на мир с Турция“. По този начин Англия бива лишена от единствената възможност „да защити със сила“ Виенския договор и Понт Евксин*** наистина се превръща в място, където действия от страна на Англия са невъзможни.

След като постигна това, благородният лорд се изхитри да направи показна отстъпка пред общественото мнение и изгърмя цял залп от книжни декларации, напомняйки в тях с нравоучителни и сантиментални изрази на „деспотичното правителство,

* С хора, които отричат принципите, не се спори. *Ред.*

** В «New-York Daily Tribune» от 11 януари 1854 г. вместо думите «за Англия» е напечатано: «за английските военни кораби». *Ред.*

*** древно име на Черно море. *Ред.*

което измерва правото със силата и се ръководи в действията си от ползата, а не от справедливостта“, че

„Русия, като принуди Турция да ѝ отстъпи устието на великата европейска река, която представлява главен път за търговска размяна между много нации, същевременно пое по отношение на другите държави отговорност и задължения, спазването на които тя трябва да смята за въпрос на своята чест“.

На това настойчиво подчертаване на абстрактните принципи граф Неселроде дава неизменния отговор: „Въпросът ще бъде грижливо проучен“. Освен това от време на време той изразява „чувството на съжаление, което имперското правителство изпитва поради това, че неговите намерения се посрещат с такова недоверие“.

По този начин грижите на благородния лорд доведоха работите до там, че през 1853 г. корабоплаването по Дунава беше обявено за невъзможно и зърнените храни гниеха в Сулинския ръкав, докато Франция, Англия и Южна Европа бяха застрашени от глад. А Русия, по думите на „Times“, „към другите си важни владения прибави и Железните врата между Дунав и Понт Евксин“. Русия получи ключа на Дунава, който е и нещо като ключ на житните хамбари, и може да го използва всеки път, когато политиката на Западна Европа става достойна за наказание*.

* В «New-York Daily Tribune» от 11 януари 1854 г. статията завършва със следните думи: «И все пак тайното споразумение на Палмерстон с Русия относно нейните планове по отношение на Дунава бе разкрито едва в дебатите за Черно море. Тогава именно г-н Ансти посочи на 23 февруари 1848 г., че «първият акт на благородния виконт, когато зае поста си» (министър на външните работи), «бе да признае Одринския договор» — същия договор, против който херцог Уелингтън и лорд Абърдин протестираха.

Как е било направено това и как лорд Палмерстон е предал Черкезия на Русия — доколкото е зависело от него, — всичко това може би ще бъде предмет на специална статия»³²⁹. *Ред.*

СТАТИЯ ОСМА

Петициите, представени в камарата на общините на 20 април 1836 г., и внесената във връзка с тях резолюция на г-н Патрик Стюарт се отнасят не само до Дунава, но и до Черкезия, защото в търговските кръгове се е разпространил слухът, че руското правителство под формата на блокада на черкезкото крайбрежие има намерение да не допуска английските кораби да разтоварват товари и стоки в редица пристанища на източното крайбрежие на Черно море. Лорд Палмерстон тържествено заявява по този повод:

„Ако парламентът ни окаже доверие, ако ни предостави ръководството на външните отношения на страната, ние ще съумеем да защитим интересите ѝ и нейната чест, без да ни се налага да прибягваме до война“. (Камарата на общините, 20 април 1836 г.)

Няколко месеца по-късно, на 29 октомври 1836 г., от Лондон отплува за Черкезия „Виксен“, търговски кораб, собственост на господин Джордж Бел, натоварен със сол, на 25 ноември корабът е задържан от руски военен кораб в черкезкия залив Суджук-кале поради това, че „пътувал за блокирано крайбрежие“. (Писмо на руския адмирал Лазарев до английския капитан г-н Чайлдс от 24 декември 1836 г.) Корабът, неговият товар и екипажът бе отпратен за Севастополското пристанище, където на 27 януари 1837 г. русите произнесоха обвинителна присъда. Тук става дума вече не за „блокада“, корабът „Виксен“ е просто обявен за законна плячка поради това, че „е заловен в контрабанда“, тъй като вносът на сол е забранен, а в залива Суджук-кале, т. е. в руското пристанище, няма митница. Присъдата бива изпълнена в подчертано унижителна и оскърбителна форма. На русите, задържали

кораба, се раздават публично награди. Британският флаг първо бил вдигнат, а след това спуснат и на негово място вдигнат руският, капитанът и екипажът на кораба били прехвърлени като пленници на борда на „Аякс“, който задържал кораба, след това изпратени от Севастопол в Одеса, а от Одеса в Константинопол, от където им било позволено да се завърнат в Англия. За самия кораб един немски пътешественик, който няколко години след това събитие посетил Севастопол, пише в „Augsburger Zeitung“ следното:

„След всички руски линейни кораби, които посетих, най-голямо любопитство събуди в мен „Суджук кале“, предишният „Виксен“, който сега плава под руски флаг. Външният вид на този плавателен съд е съвсем изменен. Този малък кораб е сега най-добрият платноходен плавателен съд в цялата руска флота и се използва главно за транспортни цели между Севастопол и черкезкото крайбрежие“.

Заграбването на кораба „Виксен“ безспорно е давало на лорд Палмерстон прекрасен повод да изпълни обещанието си „да защитава страната и нейната чест“. Но освен за честта на британския флаг и за интересите на британската търговия ставало въпрос и за някои други неща — за *независимостта на Черкезия*. Първоначално Русия оправдаваше задържането на кораба „Виксен“ с това, че той е нарушил обявената от Русия блокада, но обвинителната присъда срещу кораба била произнесена под съвсем друг предлог, а именно, че са нарушени руските митнически правила. Обявявайки блокадата, Русия обяви Черкезия за враждебна чужда страна и въпросът тогава се свеждаше до това, дали британското правителство някога е признавало тази блокада. И обратното, прилагайки върху Черкезия руските митнически правила, Русия я е третирила като свое васално владение и тогава въпросът се е състоял в следното: признавало ли е някога британското правителство претенциите на Русия върху Черкезия?

Преди да премина по-нататък, бих желал да припомня, че по онова време Русия още далеч не бе успяла да завърши укрепването на Севастопол.

Всяка претенция на Русия над Черкезия можеше да се основа само на Одринския договор, както изтъкнахме в предишната си статия. Но договорът от 6 юли 1827 година задължаваше Русия да не прави никакви опити за териториално разширение и да не се стреми към каквито и да било изключителни търговски привилегии във войната с Турция. Поради това всяко разширение на руските граници въз основа на Одринския договор беше открито нарушаване на договора от 1827 година и както показва протестът на Уелингтън и Абърдин, не е трябвало да бъде признато

от страна на Великобритания. Така че Русия не е имала право да получи Черкезия от Турция. От друга страна и Турция не е можела да отстъпи на Русия онова, което сама не е владеела. Черкезия винаги е била толкова независима от Портата, че дори в онези времена, когато в Анапа още се е намирал турски паша, Русия сключва няколко договора с черкезките вождове за крайбрежната търговия, тъй като турската търговия официално се ограничавала само с пристанището на Анапа. А щом Черкезия е била независима страна, то законите за местното управление, санитарните правила и митническите разпоредби, с които московците смятали, че имат право да я снабдят, са били толкова задължителни за нея, колкото руските закони за пристанището Тампико.

От друга страна, ако Черкезия е била чужда страна, намираща се във враждебни отношения с Русия, последната имала право да ѝ обяви блокада само в случай, че е била в състояние да осъществи тази блокада на практика, а не само на книга, т. е. ако Русия би разполагала с военноморска ескадра, способна да осигури принудителното провеждане на блокадата, и ако действително би господствувала над крайбрежието. Но върху двеста мили от крайбрежието Русия е владеела само три изолирани форта, а цялата останала територия на Черкезия е била в ръцете на черкезките племена. В залива Суджук-кале не е имало никакъв руски форт. Блокада фактически не е съществувала, защото не са били налице морски сили за нейното осъществяване. Командите на двата английски кораба — на самия „Виксен“ и на още един кораб, който е бил в 1834 г. в този залив, са били готови да свидетелствуват категорично, че крайбрежието в никаква степен не е било окупирано от русите, и това се потвърждава покъсно от публичните заявления на двама английски пътешественици, посетили залива през 1837 и 1838 години. („Portfolio“, VIII, 1 март 1844 г.)

Когато „Виксен“ влиза в залива Суджук-кале,

„нито от кораба, нито от брега не са се виждали никакви руски военни кораби... Едва след изтичането на 36 часа, след като „Виксен“ хвърлил котва, в момента, когато собственикът му и няколко офицери, слезли на брега и водели преговори с черкезките власти относно размера на исканото от последните мито върху стойността на товара, в пристанището влязъл руският военен кораб... Този кораб не се движел покрай брега, а пристигнал от открито море“. (Реч на господин Ансти в камарата на общините на 23 февруари 1848 г.)

Трябва ли да се посочват още доказателства, щом самият С.-Петербургски кабинет, който заповядал да се задържи корабът

„Виксен“ под предлог, че е нарушил блокадата, го конфискува под предлог, че е нарушил митническите правила?

Този случай е изглеждал толкова по-благоприятен за черкезите поради това, че въпросът за тяхната независимост съвпадал с въпроса за свободата на корабоплаването по Черно море, с въпроса за охраната на британската търговия и за дръзкия пиратски акт, извършен от Русия по отношение на британския търговски кораб. Техните шансове да получат покровителството на господарката на моретата изглеждали толкова по-несъмнени поради това, че

„малко преди този случай, след зряло размисляне и преписка с различни правителствени ведомства, продължила много седмици, в едно периодично издание близо до министерството на външните работи“ („Portfolio“) „бе публикувана декларация за независимостта на Черкезия и върху карта, прегледана от самия лорд Палмерстон, Черкезия беше означена като независима страна“. (Реч на лорд Стенли в камарата на общините на 21 юни 1838 г.)

Кой би могъл да помисли, че благородният и рицарствен ви-конт ще съумее така изкусно да се възползува от този случай, че именно този пиратски акт на Русия, насочен против английска собственост, ще стане дългоочакваният повод за официално признаване на Одринския договор и за нанасяне смъртен удар върху независимостта на Черкезия?

На 17 март 1837 г. г-н Робък внася във връзка с въпроса за конфискуването на „Виксен“ предложение да се представят в камарата

„копия от цялата преписка между правителството на Англия и правителствата на Русия и Турция, отнасяща се до Одринския договор, както и сведения за всички сделки и преговори, свързани с окупацията от страна на Русия на пристанищата и териториите по черноморските брегове, извършена след подписването на Одринския договор“.

Страхувайки се да не го подозрат в хуманни стремежи, както и в защита на Черкезия, изхождайки от абстрактните принципи, г-н Робък открито заяви:

„Русия може да се опита да завладее цял свят и аз гледам равнодушно на тези одити. Но в момента, когато тя посяга на нашата търговия, аз апелирам към правителството на нашата страна“ (очевидно тази страна е някъде извън „целия свят“) „да накаже грабителя“.

Поради това той желае да знае дали „британското правителство е признало Одринския договор“.

Благородният лорд, макар и силно притиснат, все пак запазва достатъчно присъствие на духа, за да произнесе дълга реч и според думите на г-н Хюм

„да се върне на мястото си, без да каже все пак на камарата кой в дадения момент владее фактически черкезкото крайбрежие, действително ли то принадлежи на Русия, задържала ли е Русия „Виксен“ поради нарушаване на установените фискални правила или поради това, че действително съществува блокада, и признава ли той Одринския договор“. (Реч на г-н Хюм в Камарата на общините на 17 март 1837 г.)

Г-н Робък заяви, че г-н Бел, преди да даде разрешение за отплуването на кораба „Виксен“ за Черкезия, се обърнал към благородния лорд, за да изясни дали изпращането на кораб с товари в един от пунктовете на Черкезия е свързано с опасност или с някакви неудобства, на което получил отрицателен отговор от министертвото на външните работи. По този начин лорд Палмерстон бе принуден да прочете в камарата своята преписка с г-н Бел. Онези, които са слушали четенето на писмата, са могли да помислят, че той чете испанска комедия на „плаща и шпагата“,^{*} а не официална преписка между министър и търговец. След като изслушва съдържанието на прочетената от благородния лорд преписка относно задържането на кораба „Виксен“, Даниел О'Конел възкликва: „Не мога да не си спомня изречението на Талейран, че езикът съществува, за да скрива мислите!“

Така например г-н Бел пита: „Съществуват ли някакви признати от правителството на негово величество ограничения на търговията в посочените води. Ако не, той би желал да изпрати там кораб, натоварен със сол“. Лорд Палмерстон отговаря: „Вие ме питате дали ще бъде изгодна за Вас спекулацията със сол“, и го уведомява, че „търговските фирми трябва сами да знаят дали заслужава или не да се впускат в една или друга спекулация“. Г-н Бел отговаря: „Аз ни най-малко не Ви питам за това; всичко, което искам да зная, е дали правителството на негово величество признава или не руската блокада на Черно море, южно от река Кубан“. Благородният лорд възразява: „Вие трябва да прегледате „London Gazette“³³⁰ — там се печатат всички съобщения от подобен род“. За английския търговец, който е желаел да получи споменатите сведения, „London Gazette“, разбира се, е подходящ източник от указите на руския император. И тъй като г-н Бел не намерил в „London Gazette“ никакви съобщения за признаването на тази блокада или за някакви други ограничения на търговията, той изпратил своя кораб. Последницата от това била, че след кратко време самият той попада в „London Gazette“.

^{*} Става дума за такъв вид роман или пиеса, обикновено испанска, в която героите, наметнати с плащове и въоръжени с шпаги, участвуват в различни романтични интриги и приключения. *Comedias de capa y espada*. (Бел. ред.)

„Аз насочих г-н Бел към „Gazette“ — каза лорд Палмерстон, — за да го прегледа и да се убеди, че руското правителство нито не е съобщавало и не е заявявало на нашата страна за блокада. Следователно не е могло да става и дума за признаване на такава“.

Отпращайки г-н Бел към „Gazette“, лорд Палмерстон не само е отричал признаването на руската блокада от Великобритания, но същевременно е потвърждавал, че според него черкезкото крайбрежие *не е част* от руската територия, тъй като „Gazette“ *не публикува* съобщения за случаи, когато чужди държави блокират собствената си територия, например при борба против свои въстаниелни поданици. Тъй като Черкезия не е част от територията на Русия, руските митнически правила не са могли да бъдат валидни за нея. По този начин, според собственото признание на лорд Палмерстон, в писмата си до г-н Бел той е отрекъл на Русия правото да блокира черкезкото крайбрежие или да го подлага на каквито и да било търговски ограничения. Наистина цялата негова реч е проникната от желанието да натрапи на камарата извода, че Русия е владеела Черкезия. Но от друга страна той открито заявява:

„Що се отнася до разширяването на руските граници в района на Дунавското устие, в Южен Кавказ и на черноморското крайбрежие, то безусловно не се съгласува с тържествената декларация, направена от Русия пред лицето на цяла Европа преди започването на турската война“.

Когато той, завършвайки речта си и преди да седне на мястото си, тържествено обеща неизменно „да защитава интересите и честта на страната“, можеше да се помисли, че той по-скоро изнемогва под бремето на натрупаните нещастия, предизвикани от дотогавашната му политика, отколкото че замисля някакви предателски планове за бъдещето. В същия ден той бе принуден да изслуша следния суров упрек:

„Липсата на енергия и усърдие в защита на честта на страната, проявена от благородния лорд, заслужава най-голямо порицание. Нито един министър досега не се е държал така непоследователно, плахо, неуверено, страховито в момент, когато на британските поданици е бивало нанасяно оскърбление. Докога благородният лорд ще позволява на Русия да оскърбява Великобритания и да нанася щети на британската търговия? Благородният лорд унизи Англия, като я постави в ролята на заядлив самохвалко, надменен и жесток към слабите, покорен и сервилен към силните“.

Кой заклеймява така безпощадно „истински английския“ министър? Не друг, а лорд Дъдли Стюарт.

„Виксен“ бе задържан на 25 ноември 1836 г. Бурните дебати в камарата на общините, които току-що цитирахме, станаха на

17 март 1837 г. Но едва на 19 април 1837 г. благородният лорд запита руското правителство

„за мотивите, на основание на които то е сметнало, че има право в мирно време да задържи търговски кораб, принадлежащ на британски поданик“.

На 17 май 1837 г. благородният лорд получи следната депеша от граф Дърхам, британски посланик в С.-Петербург:

„Милорд! Що се отнася до военната de facto* окупация на Суджук кале, длъжен съм да съобща на Ваша светлост, че в залива има форт, който носи името на императрицата (Александровски), с постоянен руски гарнизон.

Оставам и пр.

Дърхам

Едва ли е нужно да се изтъква, че форт Александровски няма дори онази реалност, която са имали картонените селища, показвани от Потьомкин на императрица Екатерина II по време на нейното пътуване за Крим. Пет дни след получаването на тази депеша лорд Палмерстон изпраща в С.-Петербург следния отговор:

„Вземайки под внимание, че Суджук кале, признат от Русия съгласно договора от 1783 г. за владение на Турция, понастоящем, както твърди граф Неселроде, по силата на Одринския договор принадлежи на Русия, правителството на негово величество не намира достатъчни основания да оспорва правото на Русия да задържи и конфискува кораба „Виксен“.“

Тези преговори са свързани с някои много интересни обстоятелства. На лорд Палмерстон са били нужни цели 6 месеца, за да се подготви за започване на преговорите, и само малко повече от месец за тяхното завършване. С неговата последна депеша от 23 май 1837 г. преговорите внезапно и рязко се прекъсват. В нея датата на Кючук-Кайнарджийския договор се дава не по григорианския, а по юлианския календар.

Както отбелязва сър Роберт Пил,

„за времето от 19 април до 23 май става удивителна промяна: започва се с официален протест, а се свършва с израз на задоволство. Изглежда, че правителството е било убедено от *уверенията* на граф Неселроде, че съгласно Одринския договор Турция е отстъпила на Русия въпросното крайбрежие. Защо тогава то не е протестирило против този указ?“ (Камарата на общините, 21 юни 1838 г.)

Защо става всичко това? Причината е много проста. Крал Уилям IV тайно подбуди г-н Бел да изпрати „Виксен“ към черкезкото крайбрежие. Когато благородният лорд отложи започ-

* фактическа. Ред.

ването на преговорите във връзка с този инцидент, кралят бе още напълно здрав. А когато така рязко ги прекрати, кралят бе на смъртно легло и благородният лорд се разпореждаше с министерството на външните работи така самовластно, както ако би бил самодържец на Великобритания. Не бе ли това остроумен ход на толкова склонния към шеги благороден лорд — с едно драсване на перото да признае официално Одринския договор, правото на Русия да владее Черкезия и да конфискува кораба „Виксен“, и всичко това от името на умиращия крал, който сам е изпратил дръзкия „Виксен“ с безспорното намерение да засегне царя, да демонстрира нежеланието си да се съобрязва с Одринския договор и да потвърди независимостта на Черкезия.

Както вече казахме, г-н Бел попада в „Gazette“, а г-н Ъркарт, който тогава бе първи секретар на посолството в Константинопол, бе отзован за това, „че е уговорил г-н Бел да извърши експедицията на кораба „Виксен““.

Докато крал Уилям IV бе жив, лорд Палмерстон не се осмеляваше да се противопостави открито на тази експедиция. За това говори публикуването на декларацията за независимостта на Черкезия в „Portfolio“, след това картата на Черкезия, прегледана от негова светлост лорда, по-нататък неговата двусмислена преписка с г-н Бел, мъглявите декларации, направени от него в камарата, най-после фактът, че братът на г-н Бел, който бил отговорен за товара на кораба „Виксен“, при отплуването получава от министерството на външните работи депеша, за да я предаде на посолството в Константинопол, а лорд Понсонби, британският посланик при Високата Порта, пряко го насърчава в неговото начинание.

В началото на царуването на кралица Виктория надмощието на вигите като че ли бе по-стабилно от когато и да било и във връзка с това тонът на рицаря-виконт внезапно се измени. Почтителността и ласкателството веднага се замениха от високомерието и презрителния тон. Когато г-н Т. Атвуд го запита на 14 декември 1837 г. за кораба „Виксен“ и за Черкезия, благородният лорд отговори:

„Що се отнася до кораба „Виксен“, Русия даде такива обяснения за своето поведение, които задоволяват правителството на Англия. Корабът е бил задържан не поради нарушаване на блокадата. Той е бил задържан, защото лицата, които са се разпореждали с него, са нарушили руските закони за местното управление и митническите правила“.

Относно опасенията на г-н Атвуд по повод на руските посетелства благородният лорд заявява:

„Мисля, че Русия дава на света същите гаранции за запаване на мира, както и Англия.“ (Реч на лорд Палмерстон в камарата на общините на 14 декември 1837 г.)

Към края на парламентарната сесия благородният лорд представи на камарата на общините преписката с руското правителство, от която вече цитирахме два най-важни документа.

В 1838 г. положението на партиите отново се измени и торите пак придобиха влияние. На 21 юни те внезапно атакуваха лорд Палмерстон. Сър Стратфорд Канинг, сегашният посланик в Константинопол, предложи специална комисия да разгледа обвиненията, отправени против благородния лорд от г-н Джордж Бел, както и искането му за обезщетение. Отначало неговия светлост лордът изрази най-голямо учудване от „толкова дребнавия характер“ на предложението на сър Стратфорд Канинг.

„Вие сте първият английски министър — възкликна по този повод сър Роберт Пил, — който се осмелява да нарече дребнояд защитата на британската собственост и търговия“.

Тогава лорд Палмерстон заяви следното:

„Нито един търговец няма право да иска от правителството на нейно величество да даде мнение по такива въпроси като правото на Русия на върховна власт над Черкезия или на въвеждане такива митнически санитарни правила, спазването на които тя налага на другите, със силата на оръжието“.

Г-н Хюм запита:

„За какво ни е тогава министерството на външните работи, щом подобни неща не влизат в кръга на неговите задължения?“

Благородният лорд продължи:

„Казват, че г-н Бел, този невинен господин Бел, поради отговорите, които му дадох, бил попаднал в поставен от мен капан. Ако трябва да говорим за капан, такъв беше поставен не на господин Бел, а от самия г-н Бел“.

Става дума за въпросите, с които г-н Бел се обърна към „невинния“ лорд Палмерстон.

В хода на тези дебати (21 юни 1838 г.) голямата тайна най-после изплува на повърхността. Дори и да би пожелал благородният лорд в 1836 г. да се противопостави на претенциите на Русия, той не би могъл да направи това по простата причина, че още в 1831 г., едва заел поста си, той призна с първия си акт заграбването на Кавказ от Русия, а с това тихомълком и Одринския договор. На 8 август 1831 г. — както посочва лорд Стенли (сега лорд Дерби) — руският кабинет съобщи на своя представител в Константинопол, че има намерение

„да установи правила на санитарен надзор по отношение на свободно съществуващите сношения между жителите на Кавказ и съседните турски провинции“, и му нарежда „да уведоми за споменатите по-горе правила чуждите мисии в Константинопол, както и отоманското правителство“.

Да се позволи на Русия да въведе на черкезкото крайбрежие така наречените санитарни и митнически правила, несъществуващи никъде другаде освен в гореспомнатия документ, значеше да се признаят претенциите на Русия върху Кавказ, а чрез това да се санкционира и Одринският договор, на който се основават тези претенции.

„Тези инструкции — казва лорд Стенли — са били връчени най-официално в Константинопол на г-н Мандевил“ (секретар на посолството) „специално за информация на британските търговци и са били предадени на благородния лорд Палмерстон“.

А той „противно на обичая на предишните правителства“ не събщи и не посмя да събщи на „Комитета Лойд³³¹, че подобно уведомление е било направено“. Благородният лорд е виновен „в шестгодишно укривателство“ — възкликна сър Роберт Пил.

В този ден така обичащият шегите благороден лорд се отърва от бламиране само с мнозинство от 16 гласа: 184 гласа са били дадени против, а 200 — за него. Тези 16 гласа обаче не ще заглушат гласа на историята и не ще накарат да млъкнат кавказките планинци, звънът на чието оръжие доказва на света, че Кавказ не „принадлежи на Русия, както твърди граф Неселроде“ и както му приглася лорд Палмерстон!

К. МАРКС

ВЪПРОСЪТ ЗА ВОЙНАТА. — ФИНАНСИТЕ. — СТАЧКИТЕ³³²

Лондон, петък, 7 октомври 1853 година

Миналия петък вестник „Morning Chronicle“ в четвъртото си издание помести телеграфно съобщение, според което султанът* е обявил война на Русия. Парижкият „Patrie“ снощи е съобщил в полуофициална бележка, че получените от Изтока сведения не потвърждават съобщенията на „Morning Chronicle“. Според друг правителствен вестник, „Constitutionnel“, в резултат на нееднократните постъпки на г-н де Брук, австрийски интернунций, на 25 септември Диванът се събрал, за да обсъди Виенската нота, след което било заявено, че Турция ще се придържа твърдо към последната нота на Решид паша³³³. На следния ден бил свикан Големият съвет. Този съвет, състоящ се от 120 главни сановници: министри, съветници, паши и представители на висшето духовенство, решил, че

„би било недостойно и гибелно за суверенната власт на султана да подпише Виенската нота без предложените от Дивана изменения; а тъй като царят е заявил, че тези изменения са съвсем неприемливи за него, и е отказал да оттегли искането си Отоманската империя да поеме задължения, накръпяващи нейната независимост, на Съвета не остава нищо друго, освен да препоръча на султана да вземе незабавно мерките, необходими за защита на неговата империя, и да освободи своите владения от намиращите се там окупатори“.

Що се отнася до *официалното* обявяване на войната, това още не е потвърдено от нито едно достоверно съобщение. Този път Портата най-после успя да надхитри западните дипломати. Английското и френското правителства, които не се решават да оттеглят своите ескадри, но в същото време не смятат за възможно

* Абдул Меджид. *Ред.*

да продължат да стоят на смешната си позиция в Безикския залив и не желаят да преминат през проливите, което би означавало открито предизвикателство към царя, поискали от Портата да повика корабите от Безикския залив под предлог, че християните в Константинопол са застрашени през време на празнуването на байрама. Портата отхвърлила това предложение, като изтъкнала, че няма такава опасност и че ако би имало, тя сама ще може да защити християните без чужда помощ; тя заявила, че не ще повика корабите преди свършването на празника. Но едва авангардът на обединените ескадри преминал през проливите и Портата, поставила сега своите колебаещи се и вероломни съюзници в трудно положение, обявила война. Що се отнася до самата война, тя фактически започна преди три месеца с преминаването на руските въоръжени сили през Прут. Първата кампания бе всъщност завършена, когато руските легиони стигнаха бреговете на Дунав. Единствена промяна, която може да настъпи сега, е войната да престане да бъде едностранна.

Не само туниският бей*, но и персийският шах** въпреки интригите на Русия е предоставил на разположение на султана 60 000 души от най-добрите си войски. По този начин със сигурност може да се твърди, че турската армия включва всички налични военни сили на мюсюлманите в Европа, Африка и Западна Азия. Войнствата на двете религии, които отдавна се борят за хегемония в Изтока — православнието и мюсюлманството, — са изправени сега едно срещу друго: едното, движено от деспотичната воля на един човек, другото — по фаталната сила на обстоятелствата, което съответствува на едното и другото вероучения, тъй като православната църква отхвърля догмата за предопределението, докато мюсюлманството почива на фатализма.

Днес в Лондон предстои да се състоят две събрания: едното на Даунинг стрийт, другото в Лондон-таверн; на едното ще заседават министрите, другото ще бъде насочено против тях; едното се свиква в полза на царя, другото — в полза на султана.

Ако можеше да има още някакви съмнения относно намеренията на коалицията, от уводните статии на „Times“ и „Morning Chronicle“ става очевидно, че тя ще се стреми до последна възможност да предотврати войната, да възобнови преговорите, да спечели време, да парализира армията на султана и да подкрепи царя в Дунавските княжества.

* Ахмед. *Ред.*

** Наср-ед-дин. *Ред.*

„Царят се изказа за мир — радостно съобщава „Times“ въз основа на достоверни източници. Царят изразил в Олмюц³³⁴ „миролюбивите си чувства със собствените си уста“. Наистина той няма да приеме измененията, които Портата предлага, и ще настоява на първоначалния текст на Виенската нота, но ще разреши на съвещанието във Виена да тълкува нотата в *съвсем несповиствен за нея смисъл*, противоположен на тълкуването на собствения му министър Неселроде. Той ще позволи на западните държави да се занимават със съвещания, ако те му позволят в това време да продължава окупацията на Дунавските княжества.

„Times“ в припадък на миролюбие прибегва до сравняване на императорите на Русия и Австрия с вождовете на диваците от вътрешна Африка, за да дойде в края на краищата до следното заключение:

„В края на краищата какво общо има светът с това, че *руският император трябвало да започне война поради своите политически грешки?*“

Банките на Торино, Париж, Берлин и Варшава са увеличили скнтовия си процент. Според банковия отчет за миналата неделя златният резерв на Английската банка отново е намалял със 189 615 л. ст. и възлиза в този момент само на 15 680 783 л. ст. Сумата на банкнотите, които се намират в активно обръщение, е намалела с около 500 000 л. ст., докато сумата на скнтираните полици се е увеличила с 400 000 л. ст. — съвпадение, което потвърждава изказаното от мен в статията ми по повод закона на Пил мнение, че сумата на намиращите се в обръщение банкноти не се увеличава и не се намалява пропорционално на размера на извършваните банкови операции.*

Г-н Дорнбуш завършва месечния си търговски бюлетин със следните думи:

„Политическите събития през последната седмица значително допринесоха за засилване на тревогата в житната търговия, предизвикано от зачестилите съобщения за лошата реколта на пшеница, за разпространението на болестта по картофите и за недостига на корабен тонаж. Цената на брашното се е покачила в градовете на 70 шил. за 280 фунта, пшеницата от новата реколта — на 80 шил., при увеличаващ се скнтов процент, който наближава вече 5%. В търговията със зърнени храни сега господства извънредно силно възбуждение. Вероятността за война в Изтока, забраната да се изнасят зърнени храни от Египет, несъмнената слаба реколта на пшеницата в Англия, разпространението на болестта по картофите, намаленето на вноса от чужбина (особено от Южна Европа), продължаващото нарастване на търсенето във Франция, Белгия и Холандия са главните причини, които отново покачиха цените на пшеницата, увеличили се през миналата седмица от един до шест шилинга за квартал на главните провинциални пазари... Обикновено

* Вж настоящия том, стр. 308—314. *Ред.*

веднага след прибирането на реколтата, чак до коледа, се наблюдава тенденция към намаление на цените, а през тази година те се движат в противоположна посока... Цените през последните месеци се покачват. В този момент още не съществува истински недостиг на зърнени храни в нито едно място от нашата част на земното кълбо. Много зърнохранилища, хамбари и хармани са препълнени и в някои морски пристанища складовите помещения не стигат. Поради това увеличението на цените през последно време бе предизвикано не от недостиг на зърнени храни в дадения момент, а от предполагаем недостиг на такива в бъдеще поради лошата, както се смята, реколта, при което се очаква, че последиците от нея ще започнат да се чувствуват, когато дойде време. Настъпващата зима навярно ще бъде една от онези, които се отличават със сурови лишения и нужда... Все още преобладава мнението, че цените ще продължават да растат, и тъй като главната маса спекуланти продължава „да купува и да прави запаси“, тенденцията към покачване изглежда ще се запази до пролетта... Предполагаемото високо равнище на цените, което по всичко личи ще се задържи през сегашната зима, ще послужи навярно през идващата пролет като голяма примамка за усилено внасяне на зърнени храни от далечни страни, които при обикновени времена остават вън от обсега на търговията поради големите разстояния и скъпите превози. През пролетта може да се очаква увеличаване на вноса от всички части на света, до които изобщо съществува достъп, и същата причина, която сега допринася за покачване на цените, поради въздържане от продажба на запасите, от момента, в който започне движение на цените към намаление, ще почне да влияе върху спадането на стойността на зърнените храни в съответствие с бъдещия стремеж на собствениците да се освободят от своите запаси. Сегашното правило е: купувай, такащият девиз ще бъде: продавай. Следващата година може да се окаже така опасна и катастрофална като 1847 г.“

На манчестерския пазар продължава общата депресия. Колкото по-мрачни стават съобщенията от Австралия и Китай, както и новините за източните усложнения, толкова повече расте безпокойството сред собствениците на памукопредачни заведения, фабрикантите и търговците. Спадането на цените на обикновената по качество и размер прежда сега се движи от $\frac{7}{8}$ до 1 пени на фунт в сравнение с най-високите цени преди два месеца, което надхвърля близо два пъти спадането на цените на памука от съответното качество, които се намалиха с не повече от $\frac{1}{2}$ или $\frac{5}{8}$ пенса. Но даже при най-голяма отстъпка от 1 пени продажбата се смята за много затруднена и запасите — това страшилище за нашата чувствителна школа на икономистите — продължават да растат. Разбира се от само себе си, че не може да се очаква това натрупване на стокви запаси да расте много бързо. Понастоящем както търговците, така и фабрикантите, макар че много пазари са препълнени, все пак имат още възможност за пласмент чрез изпращане на стоките си на консигнация за продажба на други пазари и *тъкмо сега те се ползват най-широко* от тази възможност. Но да се изнесе цялата годна за експорт продукция на британската промишленост, която по размер е та-

кава, че с нея може на периодични интервали да се наводнява целият свят — на няколко повече или по-малко ограничени по своята поглъщателна способност пазари, значи неизбежно да се предизвика също такава препълване и произтичащите от него сътресения на онези пазари, които засега още се смятат за здрави. Така съобщенията за известно подобряване на положението в Индия, които все още не говорят за възможност за изгоден внос в тази страна, а само дават основание да се предполага, че загубите ще се намалят при по-нататъшен експорт — предизвикаха доста значително нарастване на експортните операции за тази страна, извършвани отчасти от фирми, които обикновено търгуват с Индия, отчасти направо от собствениците на манчестерските памукопредачници и фабрики. Последните предпочетоха да се заловят дори за нищожния шанс за по-благоприятен пласмент в резултат на спекулативния експорт за Индия, отколкото да се съгласят на загубите, свързани с продажбата на стесняващия се пазар. Тук може да се добави, че от 1847 г. насам манчестерските собственици на памукопредачници и фабрики постоянно изпращат за своя сметка големи партии стоки в Индия и други страни, а с получените пари купуват там колониални стоки, които също така за своя сметка продават или в британските владения в Северна Америка, или в европейските пристанища. Подобни спекулации, разбира се, не се отнасят до узаконената сфера на стопанска дейност на фабрикантите, осведомеността на които по отношение на пазарите не е дори наполовина колкото тази на пристанищните търговци, но тези спекулации се харесват на собствениците на британските памукопредачници, които, предприемайки такива операции в далечни страни, си въобразяват, че се осъществяват заветните им мечти да станат нещо като върховни ръководители и разпоредители с промишлената и търговска съдба на света. И ако тази спекула не отвличаше за един период от една година до осемнадесет месеца значителна част от свободния промишлен капитал, няма никакво съмнение, че нарастването на броя на фабриките в Англия през последните пет години би се извършвало много по-бързо.

На пазара на текстилните стоки отечествените изделия страдат от депресията повече от другите. Запасите продължават да растат, макар че значителен брой от тъкачните станове са спрени. Наистина не може да се каже, че положението с другите стоки е по-добро.

Подобен застои се наблюдава в Лидс и Брадфорд, в Лестер и Нотингам. В последния град работното време е намалено на десет часа и дори на осем часа в производството на дантели. Про-

изводството на трикотажни изделия почувствува депресия още през юни: миналата година, когато в Нотингам то изведнаж се намали с една трета. Единственият отрасъл, който изглежда преживява непрекъснат разцвет, е производството на метални изделия в Бирмингам и неговите околности.

В Лондон стават все по-чести случаите на фалити сред дребните търговци.

В кореспонденцията си от 12 август посочих, че собствениците на предачни работилници и фабрикантите основаха „Асоциация за съдействие на промишлеността в прекратяването на вълненията сред работниците в манчестерския промишлен район“, че тази Асоциация трябваше да се състои от местни асоциации, възглавявани от централен комитет, и че тя смята „да се съпротивлява на всички искания от страна на *обединени групи* фабрични работници, да затвърди монопола на капитала чрез монополното право на обединяване и да диктува условията си като обединена група“*.

Не е ли твърде интересен обаче фактът, че в лондонските вестници и досега нито веднъж не е споменато нищо за този проект, за който аз ви уведомих преди около два месеца, макар че той през това време бе тихомълком осъществен и сега вече се прилага на практика в Престън, Болтън и Манчестер? Очевидно лондонската преса скриваше старателно от всички, че фабричните магнати системно подготвят своята класа за война против работническата класа и че последователно вземаните от тях мерки не са спонтанна последица от случайни обстоятелства, а са предварително грижливо планирани цели на един таен заговор на организирана антиработническа лига. Английската капиталистическа лига от XIX век трябва тепърва да намери своя историк, тъй както френската Католическа лига намери своите историци в лицето на авторите на „Мениповата сатира“ от края на XVI век³³⁵.

Стремейки се към задоволяване на техните искания, работниците трябваше естествено да устроят работите си така, че когато една част от тях стачкува, другата да работи, докато първите не удържат победа. В онези места, където работниците действуват по такъв начин, фабрикантите са се споразумели да затворят *всичките* предприятия и по този начин да доведат своите работници до крайна мизерия. Както е известно, престънските фабриканти** трябваше да сложат началото на това. Тринадесет фабрики вече са затворени, а към края на следващата седмица ще

* Виж настоящия том, стр. 260—262. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 333. *Ред.*

бъдат спрени всички фабрики и повече от 24 000 души ще бъдат изхвърлени на улицата. Тъкачите са се обърнали към господарите с петиция, в която искат да се водят преговори или да се пренесе спорът в арбитражния съд, но тяхното предложение е било отхвърлено. Тъй като на престънските тъкачи е била оказана помощ със събираните по едно пени от работниците на околните райони суми — Стейлбридж, Олдхам, Стокпорт, Бъри, Уитнел, Блекбъри, Чърч-Париш, Актън, Ъруел-Вейл, Енфилд, Бърнли, Колн, Бейкъл и други, — работниците са се убедили, че единственото средство да противостоят на колосалната власт на капиталта е обединението им в собствени редове. Престънските фабрични магнати от своя страна са разпратили тайни агенти с поръчение да осуетят оказването на помощ на стачниците и да подтикнат фабрикантите на Бърнли, Колн, Бейкъл и др. да затворят своите предприятия и да предизвикат по този начин общо прекратяване на работата. В някои места, като например в Енфилд, на надзирателите е било наредено да съобщят на господарите си кой е бил инициаторът на движението за взаимопомощ и в резултат на това много от работниците, които са събирали пенсовете, са били уволнени. Докато околното работническо население призовава престънските работници да бъдат твърди и единни, престънските фабриканти са посрещани с овации от другите фабриканти, които ги величаят като истински герои на века.

В Бъри работите са взели същия обрат, както и в Престън. В Болтън работниците, заети в производството на плъстени одеяла, са хвърляли жребий, за да решат кой от тях да започне стачката. Като научили за това, господарите от тази промишленост незабавно затворили предприятията си.

Освен едновременното затваряне на фабриките си фабрикантите прилагат и други общи мерки. Например в Китли са стачкували работещите при г-н Лънд тъкачи, които поискали увеличение на заплатите; главната причина, която ги накарала да напуснат работата, било това, че фабрикантът им платил по-малко, отколкото получавали тъкачите на г-н Андертън в Бингли. Делегация от тъкачи е помолила г-н Лънд да я приеме, но когато делегатите отишли в дома му, вратите вежливо се хлопнали пред тях. А след една седмица работниците на г-н Андертън били уведомени чрез обява, че заплатите им ще бъдат намалени — за тъкачите с 3 пенса на парче, а за чесачите на вълната — по 1 фартинг на фунт. Г-н Лънд и г-н Андертън са сключили временно отбранително-нападателен съюз с цел да се справят с тъкачите, работещи при единия от тях, чрез намаляване на заплатите на тъкачите, работещи при другия. Предполагало

се, че по този начин или тъкачите на г-н Лънд ще бъдат принудени да отстъпят, или тъкачите на г-н Андертън — да обявят стачка, а допълнителното бreme на втора стачка ще лиши стачниците от всякакви шансове за подкрепа и по този начин едните и другите работници ще бъдат принудени да приемат общото намаление на работната заплата.

В други случаи господарите се стремят да спечелят на своя страна дребните търговци против работниците. Така г-н Хорсфол, каменовъглен крал, който владее главната мина в Дерби, когато неговите работници обявили стачка поради намаление на техните заплати, се обърнал към всички околни месари, хлебари и бакали, от които въглекопачите купуват продукти, и ги убеждавал нищо да не дават на кредит на неговите работници.

Във всички райони, където съществува асоциация за „прекръпяване на вълненията сред работниците“, господарите, влезли в обединението, са определили големи глоби, налагани на отделните членове на тяхното обединение, в случай че те нарушат устава на тяхната лига или отстъпят пред исканията на „работните ръце“. Така в Манчестер тези глоби достигат до 5 000, в Престън — до 3 000, в Болтън — до 2 000 лири стерлинги и т. н.

В сегашния конфликт има една черта, която предимно го отличава от предишните конфликти. В предишните периоди, като например 1832, 1839, 1840 и 1842 години, идеята за така наречения *общ празник* [general holiday], т. е. общо и едновременно прекръпяване на работата в цялото кралство, бе любима идея на работниците и на великата цел, към която те се стремяха. А сега именно капиталът заплашва с общо освобождаване от работа. Сега именно господарите се опитват да постигнат общо затваряне на фабриките. Не мислите ли, че в случай на успех това може да се окаже много опасен експеримент? Не са ли решили те да тласнат английския народ към едно юнско въстание³³⁶, за да сломят нарастващия в него дух на възмущение и да го смажат за много години?

При всичко това ние сме лишени от възможност да следим подробно симптомите на назряващата в Англия гражданска война, особено поради това, че лондонската преса умишлено си затваря очите пред най-големи факти, отвличайки същевременно вниманието на читателите си с описание на такива дреболии като банкета, даден от г-н Тайтс Солт, един от фабричните князе на Йоркшир, по случай откриването на неговия дворец-фабрика, на който са били гошавани царски не само местните аристократи, но и неговите работници. „Благоденствие, здраве и щастие на работническата класа“ — такъв бил вдигнатият от него тост, както

разказва на читателите си столичният печат. Но този печат не разказва, че няколко дни по-късно неговите тъкачи, произвеждащи полувърлнени тъкани, получили съобщение за *ново намаление* на възнаграждението им с 2 шил. 3 пенса до 2 шил. 1 пени. „Ако това значи здраве или благоденствие за тъкачите — пише една от неговите жертви в „People's Paper“, — то поне аз лично не ги желая“.

Вие може би сте чели в „Times“, че някоя си г-жа Мак-Донел от Нойдарт в Гленгъри предприела по примера на херцогиня Съдърленд „прочистване“ на своите имения, за да замени хората с овце. Уведомен за това от местния си кореспондент, вестник „People's Paper“ дава следното картинно описание на тази малтусианска операция:

„Във владенията на тази леди живееха известен брой бедни арендатори; много от тях не бяха в състояние да плашат арендата, някон, *както ни казваха*, са имали значителни задължения. Поради това леди заповядала на всички да се измитат от владенията ѝ и те трябвало да търсят убежище в пещерите и горите, където оттогава насам живеят или по-вярно умират, докато конете на г-жа Мак-Донел се разполагат в топли удобни помещения. Същевременно тя предложила на изгонените арендатори да им заплати пътя до Канада — тези пътни разноски са по-малки от благотворителните вноски за бедните — и им разрешила да продадат своето „малко имущество“, макар че те нямат никакво имущество за продаване освен облеклото, което носят, счупени маси и ревматични котки. Най-после тя им опростила старите дългове, които и без това не би могла да получи. Това се нарича *„благородна щедрост“*.

Изглежда, че подобни прогонвания от земята пак започват да се практикуват в Шотландското плато. Така поне ни съобщава сър Чарлз Форбс, шотландски земевладелец, който писа в „Times“, че

„сега овцевъдството става толкова доходно, че за нашите английски овцевъди винаги ще бъде по-изгодно да развъждат овце и да заплащат за изселването на онези, които им се изпречат на пътя“.

Написано от К. Маркс на 7 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3904 от 21 октомври 1853 г.

Подпис: *Карл Маркс*

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

*ТУРСКИЯТ МАНИФЕСТ. — ИКОНОМИЧЕСКОТО
ПОЛОЖЕНИЕ НА ФРАНЦИЯ³³⁷

Лондон, вторник, 18 октомври 1853 г.

Турският манифест, изпратен на 1 октомври до четирите велики държави като документ, който оправдава обявяването на война от султана на царя, във всяко отношение стои по-горе от огромната маса официални документи, наводнили Европа след май 1853 година.

В него се казва, че султанът не е давал никакъв повод за спор. След разрешаването на въпроса за светите места не е останал дори предлог за такъв спор. Русия е нарушила всички договори, а Турция е изчерпала всички средства за споразумение. Според самите велики държави султанът не е бил длъжен да се подпише под нотата на княз Меншиков. Как е могло тогава да се очаква, че той ще одобри Виенската нота, която общо взето почти не се отличава от нотата на Меншиков? Пояснителното послание на Виенското съвещание не е могло нищо да измени в положението на нещата. Ако Русия е изтълкувала неправилно дори *ясните и определени* членове на Кайнарджийския договор, може ли да се рискува да се „дадат в нейните ръце *двусмислени и неясни* членове, които ѝ дават сериозен предлог за претенции за религиозен протекторат?“ Освен това предложените от султана изменения се оправдават напълно от публикуваните по-късно пояснения на Неселроде. Окупацията на Дунавските княжества сама по себе си е създавала *casus belli** и Портата е решила сега да я признае за *casus belli*. Поради това поискано е от княз Горчаков да евакуира дунавските провинции. Ако след изтичането на петнадесет дни от получаването на споменатото предупреждение той даде

* повод за война. *Ред.*

отрицателен отговор, Омер паша трябва да започне военни действия, руските представители трябва да напуснат отоманската империя и търговските отношения между двете страни да бъдат прекратени. Обаче руските търговски кораби няма да бъдат задържани, а само ще получат заповед да напуснат турските пристанища. Проливите ще останат отворени за търговските кораби на приятелските държави.

Такова е главното съдържание на султанския манифест.

Турският ултиматум е бил съобщен на княз Горчаков на 9 т. м. Срокът за евакуирането на княжествата изтича следователно на 25-и. Заплахата да се започнат военни действия все пак не бива да се приема в буквален смисъл, тъй като Омер паша, разбира се, няма да напусне силните си позиции, за да нападне русите.

Във вчерашния брой на вестник „Morning Herald“ се потвърждават моите изказвания относно движението на руската армия в западна посока и тайното споразумение с Австрия, за което свидетелствува това движение*.

Вярна на старата азиатска система на измами и дребни хитрости, Русия отново използва лековерието на западния свят и разпространява слуха, че царят „вече бил готов да изпрати най-бърз курьер във Виена с декларация, че охотно и напълно приема всички условия, предложени от държавите посредници“, когато изведнаж, за нещастие, „научил за обявяването на война от страна на Портата“. Тогава естествено божественият властител на русите оттеглил *всичките си отстъпки*, които е правел преди това, и възкликнал: „Сега не остава нищо друго освен война на живот или смърт“ (guerre à l'outrance). Излиза по този начин, че царят е бил принуден от султана да влезе във война.

Австрийският интернунций г-н Фон Брук бил запитал Портата смята ли тя да апелира към политическите емигранти да образуват чуждестранен легион. Решид паша отговорил, че независимо от предложенията, които непрестанно се правят на Портата, той не е взел още никакво решение, но ако Турция бъде изоставена от съюзниците си, тя ще сметне, че има пълно право да употреби за защитата си всички средства и да привлече на служба политическите емигранти, които са разпръснати по разните европейски страни.

В „Constitutionnel“ четем:

„Ние имаме основание да предполагаме, че в настоящия момент в Париж и Лондон вече са получени официални обръщения на Високата Порта за помощ от страна на Франция и Англия“.

* Виж настоящия том, стр. 354—355. *Ред.*

Във вестниците се съобщава, че австрийският император* бил намалил армията си почти със 100 000 души, обаче истината е само, че такъв брой хора са били пуснати в отпуск, но във всеки момент могат отново да бъдат повикани в армията. Причина, за да направи виенският кабинет тази крачка, са от една страна финансовите затруднения, а от друга — надеждата, че по този начин ще си осигури кредитори.

Следната извадка от лондонския търговски бюлетин за житната търговия на Франция ни се струва интересна за читателите:

„Въз основа на данните, които можахме да извлечем от твърде голямата кореспонденция за установяване на действителното положение на нещата, ние смятаме, че средният добив на пшеница във Франция ще бъде с една трета по-нисък, като ще бъде различен в разните райони и най-незадоволителен в южните части на страната. Нанстина вестниците, които са под влиянието на правителството, се мъчат да убедят публиката, че положението не е такова, но вземаните от самото правителство мерки достатъчно противоречат на тези уверения на печата. Правителството отначало смекчи в полза на Англия съществуващите навигационни закони, а после ги отмени напълно. По-нататък правителството предвиди намаляване на митата, размерът на които се регулираше от прсменлива таблица; сега то е определило минимални мита (независимо от делението на райони с различни мита, което съществува във Франция) и е отворило пристанищата за чуждестранните кораби, като е освободило тези кораби от заплащането на тонажна такса. След това то е предоставило на чуждестранните плавателни съдове, натоварени със зърнени храни, свобода на плаване по всички реки и канали и е препоръчало на железопътните компании да превозват продоволствени товари по намалени тарифи. То е дало свободен достъп в Алжир и е разрешило на алжирските кораби от всякакъв тонаж да плават в териториалните води на Франция; то е забранило износа на картофи и зеленчуци и не се е спряло пред произволната намеса в отношенията между купувачи и продавачи на много пазари. Всичко това очевидно говори, че или реколтата е незадоволителна, или предпазните мерки са съвсем излишни. Френската търговия в последно време е в състояние на тревога. Работата не е в това, че търговците в цялата империя са обхванати от съмнение по отношение на резултатите от прибирането на реколтата, а в това, че погрешната крачка на правителството, което определил твърди цени на зърнените храни, е внесла такъв смут в тяхната среда, че те се страхуват да сключват сделки. Известно е, че щом се появи съответният декрет, на всички страни полетяха телеграми за анулирането на сделките със зърнени храни. Невъзможно е да се предскаже какво влияние ще окаже в края на краищата тази правителствена мярка върху цените. По предварителни изчисления общото количество пшеница, което се очаква да се получи във Франция, ще възлезе на около 80 млн. хектолитра (около 28 млн. кварта). Най-голямото получено количество през последните 25 години беше през 1847 година и се равняваше на 97 млн. хектолитра, а най-малкото — в 1830 година и се равняваше на 52 млн. хектолитра. Производството на пшеница особено нарасна през последните години и по прираща значително надмнна прираста на населението и все пак в този момент зърнените запаси са напълно изчерпани, а това е доказателство, че населението се храни значително по-добре и живее в по-добри условия от по-рано.

* Франц-Йосиф I. *Ред*

Следващата таблица показва прираста на населението и увеличението на производството на пшеница през последните 25 години.

Години	Население	Среден годишен добив на пшеница за петилетие (в хектолитри)	
1831	32 569 223	от 1827 до 1831	57 821 336
1836	33 540 910	„ 1832 „ 1836	68 684 919
1841	34 240 078	„ 1837 „ 1841	71 512 258
1846	35 400 486	„ 1842 „ 1846	72 015 564
1851	35 781 821	„ 1847 „ 1851	86 124 123

Увеличаването на потреблението в сравнение с нарастването на населението ще направи последиците от лошата реколтата още по-тежки, защото в складовете няма стари запаси от зърно, които биха могли да се използват, и, разбира се, липсват също така запаси от вносни зърнени храни“.

За зловещите намерения на властващите класи в Англия по отношение на Турция може да се съди от проповедите на господата Брайт и Кобден в Единбург, от речите на Гладстон в Манчестер и от намеренията, които няколко вестници направиха, че в случай на руско-турска война лорд Абърдин ще бъде заместен от лорд Палмерстон, този рицарствен противник на Русия.

Съобщенията за анкетирането на положението в затворите не слизат в тези дни от страниците на печата. От това, което вече е разкрито, се вижда, че съществуващият затворнически режим в Бирмингам предвижда прилагане на нашийници и мъчения с приковане към стена; в Лестершир — железни скоби, а в Хемпшир — по-малко изтънченото мъчение с глад. И „това се нарича страна на свободата!“

В една от предишните си статии съобщих, че така наричаният мир, сключен с Бирма, представлява само примирие и че новите придобивки ще станат неизчерпаем извор на нови усложнения за британските завоеватели*. Последната сухопътна поща действително съобщава, че военната партия в Бирма се е засилила, че новите територии буквално са наводнени от многобройни разбойнически отряди, подстрекавани от правителството на Ава и изискващи значително увеличаване на въоръжените сили в Пром, и че „сред британските войски са разпространени болести и силно недоволство, а здрави в санитарно отношение места за построяване на казарми още не са намерени“.

Позорното нехайство на британските управници на Индия по отношение на всичко, което се отнася до напоятелните работи, отново е предизвикало в района на Патна обичайното за тази област избухване на холерна епидемия и глад, които са последица от продължителното засушаване.

* Виж настоящия том, стр. 210—211. *Ред.*

От току-що появилото се в печата сведение аз ще цитирам следните данни за корабокрушенията на британски и чуждестранни кораби край бреговете на Обединеното кралство.

Година	Претърпели корабокрушение	Потънали поради пробив или сблъскване	Изхвърлени на брега	Загуби в хора	Общ брой на корабокрушенията
1850	277	84	304	784	681
1851	358	—	343	750	701
1852	—	—		около 900	1 100
Общ брой на корабокрушенията за 3 години					2 482
Загуби в хора.....				2434	

Написано от К. Маркс на 18 октомври 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3912, 31 октомври 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

*АРЕСТУВАНЕТО НА ДЕЛЕКЛЮЗ. — ДАНИЯ. — АВСТРИЯ. —
„TIMES“ ЗА ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА С РУСИЯ

Лондон, петък, 21 октомври 1853 г.

От арестите, извършени през последно време в Париж, най-важният е арестът на г-н Делеклюз, личния секретар на г-н Ледрю-Ролен. Той е бил изпратен в Париж с тайна мисия и както се съобщава, у него са били намерени компрометиращи документи. Не може да се разбере как г-н Ледрю-Ролен е могъл да се довери на човек, от когото още не е снето подозрението, че през 1848 г. е предал белгийския легион в нашумялото дело Рискон-Ту³³⁸.

Изглежда, че в Копенхаген е неизбежно заключителното действие на *coup d'état**, защото министерският съвет не се съгласява да отстъпи, а фолкетингът се е изказал против отменяването на съществуващата конституция, докато правителството не му представи собствен проект за конституция на цялото Датско кралство. Появили са се два отделни проекта за херцогствата Шлезвиг и Холщайн. Те представяват лошо подражание на организацията на старите пруски провинциални ландтази: представителството се разпределя между няколко „съсловия“, изборното право се поставя в зависимост от притежаването на поземлена собственост и ползуването от него се ограничава от условието за „постоянно местожителство“ в съответния изборен район. Най-характерни в проектите на тези конституции са два члена: според единия от тях съдилищата се лишават от старинното им право да отменят административни решения, а според другия — от право на глас се лишават всички лица, които са се компрометирали в революци-

* държавния преврат. *Ред.*

онната борба през 1848—1850 години, независимо от това, дали по-късно са амнистирани или не.

Аз вече ви съобщих в последната си кореспонденция, че австрийският указ за намаляване числеността на армията е бил замислен само като примамка за кредиторите; сега, когато всякаква надежда за получаване на заем е изчезнала, когато правителството заявява, че не е имало намерение да сключва какъвто и да било заем, когато то прибегва до нова емисия на книжни пари, съобщава ни се, че

„не се вземат никакви мерки за изпълнението на императорския указ за съкращаване на армията, а напротив, всички генерали без изключение, командувачи войските в Ломбардия, Унгария и Хърватско, са поискали допълнителни контингенти поради определени настроения в тези страни“.

Парижкият кореспондент на вестник „Morning Post“ съобщава следното относно действията на руския император през времето на последните му визити в Олмюц и Берлин:

„Главната цел на царя е било сключването на нов съюз между северните държави... За да преодолее съпротивата на Прусия, той е прибегвал до всякакви аргументи, бих казал до предлагането на всякакъв подкуп, защото е изразил готовност, ако му бъде позволено да навлезе в турска територия и да я задържи за себе си, да се откаже в полза на Прусия от окупацията на Варшава и от военното си господство над Полша“.

Що се отнася до сведенията за победата на русите над Шамил, от получените в Париж съобщения личи, че тези сведения са само плод на измислици, тъй като в Кавказ не е имало никакви сериозни боеве от месец май насам, когато Шамил одържа победа при Мендоха и русите, които предприемаха опити за настъпление по река Малка, бяха отблъснати.

„Ние разбираме напълно колко популярна ще бъде една война против Русия в интерес на поляците или унгарците дори ако за нашата намеса не би имало други причини освен политическите симпатии. Не разбираме обаче война в интерес на турците“.

Така писа „Times“ на 12 октомври. Една седмица по-късно в същия вестник четем следното:

„Първото още сблъскване между британската и руската армии би послужило като сигнал за революция в целия континент и ние в никакъв случай не смятаме за невъзможно, както впрочем не смятаме и за осъдително, подобно съображение понякога да дойде на ум на нашите аристократични, плутократични, деспотични и каквито щете, но съвсем не демократични ръководители... Ние трябва грижливо да обмислим всичко, преди да влезем във война с Русия в защита на *номиналния* суверенитет на Турция над фактически независими провинции, защото ако постигнем така, ние ще предизвикаме въстание в Австрийската империя.“

И тъй ту Англия не бива да влиза във война с Русия, защото ако постъпи така, ще защитава турците, вместо да защитава поляците или унгарците, ту не бива да прави това, защото всяка война в интерес на Турция би била същевременно война в интерес на поляците и унгарците!

Виенският вестник „Presse“ съобщава, че султанът се обърнал към Абд-ел-Кадир с предложение да поеме команден пост в турската армия в случай на война с Русия. Преговорите се водели чрез Шейх-ул-Ислям и емирът заявил, че е съгласен да постъпи на турска служба, ако предварително бъде получена санкцията на Бонапарт. Смята се, че ще му се предостави поста командир на турската армия в Азия.

Написано от К. Маркс на 21 октомври
1853 година

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3917, 5 ноември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

ДВИЖЕНИЯТА НА АРМИИТЕ В ТУРЦИЯ

През последно време в театъра на военните действия в Турция станаха няколко важни придвижвания на войски, които дават възможност да се определят по-ясно позициите и плановете на двете страни. Русите — говорим първо за тях, защото те са нападащата страна и следователно трябва да се смята, че инициативата е в техни ръце — продължават да разтягат своята операционна линия на запад. Бригада след бригада се изпращаха по посока на Видин, на горния Дунав; а сега може да се каже, че фронтната линия на руската армия се простира от Калафат — срещу Видин, до Ораш — срещу Оршова, така че тя еднакво застрашава пътя за Константинопол и пътя за Сърбия и Македония. Още след първото движение към Калафат беше достатъчно ясно, че русите несъмнено ще предприемат нахлуване към централните на славянското и гръцко население в Турция. Същевременно това придвижване позволи да се предположи, че планът на кампанията предвижда отбранителни действия и прости демонстрации на прекия път за Константинопол и енергични настъпателни действия по пътя, който води за София, както и в Сърбия и Македония. Обаче когато се извършваха тези придвижвания, турците още не бяха обявили война. Войната бе обявена по-късно и царят изглежда е бил толкова разгневен от това, че той навярно ще наложи на своите войски много по-енергични действия от онези, които би следвало да се очакват по-рано. Освен че начело на руските сили е поставен княз Паскевич, но приказва се още, че той щял да доведе със себе си 40 000 войници от армията в Полша, която в Русия се смята за най-добрата след гвардията и гренадерите. Такова подкрепление ще осигури на руските сили

превъзходство, което би оправдало настъпателни действия както в горния, така и в долния Дунав, и същевременно то може да се разглежда като противовес на френските и английските войски, които според слуховете могат да бъдат изпратени в помощ на Турция. Но при всички случаи тези руски подкрепления не могат да пристигнат на Дунава така бързо, че още през тази година да вземат участие в операцията. Разстоянието от Варшава до Букурещ през Дубно, Хотин и Яш е 800 мили през местност, в която дневният преход на войските не може да бъде по-голям от осем-десет мили. Така че тези свежи войски могат да заемат своите позиции най-рано след три месеца, т. е. в началото на януари; а ако се има предвид годишното време, много вероятно е походът да им отнеме още повече време. Следователно до започването на пролетната кампания тези войски ще бъдат по всяка вероятност изцяло още във от сферата на военните действия.

Руските сили, които сега са разположени в Дунавските княжества, се изчисляват на 130—150 000 души. Ако предположим, че 20—30 хиляди войници са излезли от строя поради заболяване и дезертърство, те все пак числено превъзхождат противостоящите им турски сили. Зашто ако за действителната численост на руските войски можем да съдим само по количеството на изпратените в Турция дивизии и бригади и по числения състав на тези съединения, съгласно щатния им списък, числеността на турските войски на Дунава е много добре известна от съобщенията на английските, френските и piemontските офицери, изпратени там от своите правителства. И всички тези съобщения съпадат по отношение на това, че дори след пристигането на египетските войски турската действаща армия под командването на Омер паша наброява не повече от 110 000 бойци, от които само 80 000 се падат на редовните войски. В нейния тил, в Одрин, се е формирала резервна армия, която трябва да възлиза на 80 000 войници от редица (мобилизирани стари войници), но ние не разполагаме с достоверни сведения за състоянието на този резерв. Така че остава в сила фактът, че в деня, когато ще гръмне първият изстрел, Омер паша ще командува армия, отстъпваща по численост на армията на неговия противник, и че освен сериозни грешки на този противник или безупречно ръководство на собствената му армия нищо не ще може да го спаси от поражение.

С точни сведения разполагаме и за разположението и отбранителните приготовления на турците. Те са създали три укрепени линии: първата — на Дунав, за да попречат на противника да го премине; втората — от Варна до Шумен; третата — в тила на последната, на разстояние няколко мили от нея, по

река Камчия — там, където е разположена крепостта, охраняваща проходите през Балкана. Според описанията на чуждестранни офицери тези укрепления са толкова внушителни, че всякакви опити на противника да ги завладее навярно са обречени на неуспех. При цялото ни уважение към важното изкуство на полската фортификация и към преценките на офицерите, които дават това описание, ще си позволим забележката, че такива мнения трябва да се приемат с голяма предпазливост. Колко полски укрепления, смятани за непристъпни, са били превземани при първата атака след няколко картечни залпа! И кой не знае, че най-прочутите от построяваните някога полски укрепления — линиите Торес—Ведрас³³⁹ — са били силни не с това, че са давали възможност за пасивна съпротива, а с това, че Уелингтън е имал 100 000 души за тяхната защита, докато Масена е разполагал за тяхното атакуване само с 30 000! Отделните, изолирани военни укрепления, например в планински проходи, често са се оказвали много полезни; но при съвременните условия не е имало случай превъзхождаща по сили армия, командувана от умел пълководец, да е била разбита в генерално сражение поради пасивната съпротива, оказвана от бойни укрепления. Освен това почти всичко зависи от начина, по който се отбраняват укрепленията; недостатъчно дисциплинирани или съвсем недисциплинирани войски се оказват много малко полезни зад стените на укрепленията, ако върху тях се стовари мощна градушка от картечи.

Но да разгледаме трите отбранителни линии, укрепени от турците. Първата от тях върви по Дунава. Целият смисъл на създаването на фортификационна линия по Дунава се свежда до това, да се построят такива укрепления, които да попречат на русите да преминат тази река. Дължината на Дунава от Оршо̀ва до морето е около 600 мили; за създаването на ефикасни укрепления на такъв широк фронт и за осигуряването им с гарнизони би била нужна 6 пъти по-голяма войска от силите, с които разполага турският главнокомандуващ, и дори ако той ги имаше, щеше да извърши много голяма грешка, ако ги използваше по такъв начин. От това може да се заключи, че първата укрепена линия представлява само няколко отбранителни укрепления между Русчук и Оршо̀ва, които могат да затруднят форсирането на Дунав, но не са в състояние действително да попречат на неговото извършване.

Втората позиция — от Шумен до Варна — е същата, на която турците бяха разбити в 1829 г. и където те без съмнение ще бъдат отново унищожени, ако приемат тук решителното сражение. Тази позиция очевидно има изключителни предимства за

отбрана и лесно може да бъде значително засилена по изкуствен начин. Позицията на река Камчия, в тила на Варна и Шумен навярно е още по-силна, и при това има предимството, че противникът ще трябва да остави в тила част от войските си за блокиране на гореспоменатите крепости. Но и двете позиции имат сериозен недостатък: в техния тил има само един тесен проход — единственият път за отстъпление. Този недостатък за една отстъпваща по численост армия е по-голям от всичките предимства. Поради това едно решение да се приеме тук сражение би било крещяща грешка, освен в случай, че числено по-слабата армия е така уверена, както англичаните при Ватерло, че в решителния момент флангът на атакуващия противник ще бъде ударен от армията на съюзник³⁴⁰.

Ние не можем да кажем как именно Омер паша смята да използва тези укрепления. Но няма съмнение, че той много добре разбира, че ролята във войната ще бъде главно отбранителна, и поради това постъпва съвсем правилно, като засилва отбранителните си позиции с всички средства, които му дава фортификационното изкуство. Ние не знаем дали той смята да уплаши русите с тези укрепления и да ги накара да се откажат от преминаването на Дунава в онези пунктове, от където могат най-пряко да застрашат Константинопол, или пък той смята да приеме тук решаващото сражение. Казват, че той е разположил армията си по такъв начин, че в какъвто и пункт русите да преминат реката по посока на Шумен, да бъде винаги готов да нанесе удар на челните части на главната им колона и да ги разбие, преди да им дойдат подкрепления. В този случай втората укрепена линия ще осигури на турците безопасно отстъпление, в случай че операцията излезе неуспешна. Но трябва да се каже, че голямо отбранително сражение на всяка от тези три позиции би било грешка, тъй като русите или ще съсредоточат за атака всичките си сили и тогава Омер паша ще има съвсем нищожни шансове за успех, или ще се разделят на части и тогава той ще бъде принуден да напусне укрепените си линии, за да нападне една от техните колони. За него най-добрият начин за използване на тези укрепления — единственият, който отговаря на съвременната система на водена война — е да ги направи временна база за настъпателни действия против отделните руски колони при преминаването им през Дунав, да задържа движението на русите с повече или по-малко упорита отбрана на всяка линия и с помощта на трета линия да задържа главните проходи през Балкана, докато това бъде възможно, без да приема генералното сражение. Същевременно не може да се отрече, че всяка войска, особено пък тур-

ската, би била крайно деморализирана, ако трябва да изостави тези укрепления без бой. Защото ако тя не е в състояние да се задържи зад валове и ровове, как ще може да разбие русите на открито поле? Така именно разсъждава винаги редникът и особено когато още не е достатъчно приучен към дисциплина. Ето защо, ако укрепленията, за които става дума, действително имат значението, което им се приписва, ние не можем да не смятаме, че те са по-опасни за самите турци отколкото за русите.

Но ще кажат — русите също са се укрепил във Влахия? Разбира се, но тук става дума за друго. Русите са настъпващата страна; техните укрепления служат само за това — в случай на неуспех да прикрийт отстъплението и да задържат преследващите ги войски; а пътят на тяхното отстъпление се пресича последователно от четири реки, които представляват съответно четири отбранителни линии. Тези линии са Дунав, Арджеш, Бузеу и Серет. Тук има прекрасни условия за създаване на междинни укрепления. Ето естествените отбранителни линии, които за една европейска армия не са препятствие при отстъпление, докато при незначително изкуствено усъвършенствуване те могат да станат сериозно препятствие за преследващите войски. А главното е, че русите нямат намерение да приемат тук генерално сражение. при положение, че имат в тила си само една линия за отстъпление. Доколкото можем да преценим, руските укрепления несъмнено отговарят на европейската система за водене на война, докато турските укрепления имат още предимно азиатски характер. Същата небомисленост представлява главна особеност и на общото разположение на турските войски. За отбраната на Константинопол турците са съсредоточили силите си около шосето, което води за него по най-пряка линия, докато русите очевидно имат намерение да насочат първия си удар не срещу този град, а към централната част на полуострова, където турското владичество е най-уязвимо и където за руската армия минава най-краткият, в края на краищата, път за турската столица.

Впрочем има едно обстоятелство, което не бива да се забравя. Руската армия е и винаги е била бавна и предпазлива в движенията си. През зимата тя вероятно няма да действа. Възможни са редица сблъсквания, предизвикани от стремежа на едната от страните да отнеме от другата един или друг остров на Дунава. Но ако царят не заповяда да се действа изключително активно — а такава заповед по всяка вероятност ще бъде провалена от пасивността и педантизма на неговите генерали, — малко вероятно е решаващите ходове да бъдат предприети преди пролетта. Наистина форсирането на Дунава е възможно, но Бал-

кана не ще могат да преодолеят, а позициите на руската армия между тази река и планинската верига биха били крайно опасни.

Междувременно турците са изпратили във Варна своята флота, Адмирал Слейд, англичанин, който я командува, очевидно е настроен много оптимистично. Но това също така е доста рискована крачка. Наистина, руската флота по всяка вероятност отстъпва на турската по всичко, освен по численост; но докато русите имат два пъти повече оръдия и линейни кораби от турците, последните не ще се решат на сражения във от обсега на своите брегови батареи. А щом е така, тяхната флота би заемала по-добра и по-безопасна позиция в Босфора, където русите едва ли ще се опитат да я блокират. Във Варна турската флота рискува да се окаже напълно парализирана, докато в Босфора тя би си запазила свободата на действие и би могла да бъде използвана за експедиции към Трапезунд, към кавказките брегове и против отделни бази на руската флота.

Следователно ние по неволя сме принудени да признаем, че във всички отношения русите превъзхождат турците. Бъдещето ще покаже дали Омер паша, този безспорно способен военачалник, ще измени съотношението на силите благодарение на личните си качества. Обаче старикът Паскевич е генерал; макар и бавен, но опитен и не ще е така лесно да бъде изигран.

*Написано от Ф. Енгелс около 21 октомври
1853 г*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3919, 8 ноември 1853 г.
като уводна статия*

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

СВЕЩЕНАТА ВОЙНА

На Дунава войната най-после започна — война на религиозния фанатизъм на двете страни, война за осъществяване на традиционни честолюбиви цели от страна на русите, война на живот или смърт за турците. Какго и трябваше да се очаква, Омер паша пръв започна действителни военни действия. Той неизбежно трябваше да направи някаква демонстрация на готовността си да изгони нахлулия неприятел със силата на оръжието от територията на Отоманската империя. В никакъв случай обаче не може да се смята за достоверно, че той е прехвърлил през Дунава от 30 000 до 50 000 души, каквито слухове се разпространяват от Виена; а ако действително е направил това, има основание да се опасяваме, че той е допуснал фатална грешка. Брегът, който напуша, му осигурява добра позиция и богати средства за отбрана. На брега, който се стреми да завладее, той ще разполага с по-малки от противника сили за настъпление и ще бъде лишен от пътища за отстъпление в случай на поражение. Ето защо съобщението, че той е преминал Дунава с такива сили, трябва да се постави под съмнение до получаването на по-точни сведения.

Ако в Европа войната започна при неблагоприятни за турците условия, друго е положението в Азия. Тук територията при границата между Турция и Русия се дели от военна гледна точка на два съвсем обособени театъра на военни действия. Планински хребет или по-точно редица хребети свързва Кавказ с платото на Централна Армения и образува водораздел между реките, които се вливат в Черно море, и Аракс, който носи водите си в Каспийско море, а също така Ефрат, който се влива в Персийския залив. Този хребет, който по-рано отделяше Армения от

Понт, сега разделя две обособени области, в които трябва да се води войната. Той представлява верига от стръмни и почти голи скали, пресечени от много малко на брой пътища, най-важните от които са два, водещи от Трапезунд и Батум за Ерзерум. Така че тези хребети могат да се смятат почти непреодолими за каквито и да било военни цели, което принуждава и двамата противници да държат по двете им страни специални войскови съединения, които ще действуват повече или по-малко независимо едно от друго.

Местността по черноморското крайбрежие се прорязва от множество реки и планински потоци, които представляват толкова на брой военни отбранителни позиции. Както русите, така и турците имат укрепени постове в най-важните пунктове. В тази предимно пресечена местност (само долината на река Рион образува нещо като равнина) отбранителна война би могла да се води с голям успех против армия с голямо числено превъзходство (тъй като благодарение на планините много малко позиции могат да бъдат обходени откъм сушата), стига само тази армия да не взаимодействува със съответни флотски съединения. Ако се приближи до крайбрежието и направи при нужда десанти във фланг на противника, докато армията води в това време фронтални бойни действия, флотата би могла да заобиколи всички тези силни позиции една след друга и да ги неутрализира, а дори и да унищожи укрепленията, които нито на едната, нито на другата страна от границата не са много внушителни. Така че Черноморското крайбрежие принадлежи на онзи, който господства по море; или с други думи, ако съюзните флоти не започнат активно да взаимодействуват с турците, това крайбрежие вероятно ще принадлежи на русите.

Отдалечената от морето местност, на противоположните склонове на планините, представлява област, от която извира Ефрат, Аракс и Кура. Турската провинция Армения се намира от едната страна на границата, руската провинция Грузия — от другата. Тези места също така са много планински и общо взето непроходими за армията. Ерзерум от турска страна и Тифлис от руска могат да се смятат за двете непосредствени операционни бази, загубването на които неизбежно би довело до загубването на цялата спадаша към тях област. Поради това успешното шурмуване на Ерзерум от русите реши изхода от кампанията в Азия през 1829 година³⁴¹.

Но онова, което за едната страна е непосредствена операционна база, за другата ще бъде непосредствен обект на операциите. Поради това пътищата, които свързват Тифлис и Ерзерум,

ще станат операционни линии за двете противни страни. Съществуват три пътища: единият води по горното течение на Кура през Ахалцих, другият — по горното течение на Аракс през Ериван, третият — между първите два през планините към Карс. Всички тези пътища се охраняват от двете страни от укрепени градове и постове и трудно е да се реши кой от тях е най-удобен за турците и кой за русите. Достатъчно е да се каже, че ахалцихското шосе би било за турските войски най-прекия път към въстаналите области на Кавказ, но руските войски, които биха тръгнали от района на Батум през долината на Чорох, от Олт за Ерзерум, биха могли да обхождат придвижилите се напред турци. Шосето от Батум се съединява с шосето от Тифлис само на петнадесет мили от Ерзерум, така че руските войски, които биха настъпили в посоченото направление, ще получат възможност да прережат съобщителните линии на турците и ако са достатъчно силни, дори да завладеят Ерзерум, чиито укрепления са чисто азиатски по тип и не могат да служат като сериозно препятствие.

Следователно ключовата позиция на театъра на военните действия в Азия от двете страни на планинската верига е Батум и като се има предвид това, както и значението на Батум за търговията, няма защо да се учудваме, че царят винаги се е старал да го завладее. Нещо повече, Батум е ключ за театъра на военните действия в цяла Азиатска Турция, защото той господства над единственото проходимо шосе, което води от крайбрежието към вътрешността на страната — шосе, което обхожда всички турски позиции пред Ерзерум. И онази от двете флоти в Черно море, която принуди противника си да се върне в своето пристанище, ще господства над Батум.

Русите прекрасно разбират важноста на този пункт. По море и по суша те прехвърляха подкрепления към крайбрежието на Закавказието. До неотдавна можеше да се вярва, че турците, които са по-слаби в Европа, имат значително надмощие в Азия, съобщаваше се, че командуваният турската армия в Азия Абди паша разполага с 60 000 или 80 000, а дори и със 120 000 души и че ежедневно под неговите знамена се стичат с хиляди бедуини, кюрди и други воинствени нередовни войски. Говореше се, че за кавказките въстаници са приготвени запаси от оръжие и снаряжение и че щом бъде обявена войната, турските войски ще се насочат към самия център на това огнище на съпротива срещу Русия. Трябва да се отбележи по този повод, че Абди паша едва ли може да има повече от 30 000 редовна войска и че преди да достигне Кавказ, той ще трябва с тези сили — и само с тях — да се срещне с упоритата съпротива на руските батальони. Него-

вите конни бедуини и кюрди могат да бъдат отлично използвани за военни действия в планините, за да се принуждават русите да разпръсват значително своите войски и с това да отслабят главните си сили. Те могат да причинят много вреди на селата на грузинците и на руските колонисти на руска територия и дори да установят нещо като тайна връзка с кавказките планинци. Но успехът на нередовните войски ще остане временен, ако редовните войски на Абди паша се окажат безсилни да блокират пътя от Батум за Ерзерум и да разбият ядрото на действащата армия, която русите ще успеят да съсредоточат. Поддръжката на редовната армия в наше време е необходима за успешното водене на всякакви въстанически или нерегулярни военни действия против силна редовна армия. Положението на турците на тази граница прилича на положението на Уелингтън в Испания и ние ще видим дали Абди паша ще съумее да оперира със своите сили така, както съумя британският генерал против враг, който значително го превъзхождаше във воденето на редовна война и имаше много повече необходими за това средства. В 1829 година руските войски в Азия, съсредоточени пред Ерзерум, наброяваха само 18 000 души; като се вземат предвид преобразованията, извършени в турската армия оттогава насам (макар че те са се отразили най-малко върху онази част от армията, която е разположена в Азия), ние смятаме, че русите ще имат по-големи шансове за успех, ако успеят още сега да съсредоточат на това място в един юмрук 30 000 души.

Кой в този момент може да предскаже дали те ще успеят да направят това или не, когато за руската армия в Азия имаме още по-малко достоверни данни и са разпространени още повече слухове, отколкото за руската армия в Европа? Официално кавказката армия в пълния ѝ състав брои 200 000 души: 21 000 черноморски казаци бяха изпратени към турската граница. Както се твърди, няколко дивизии са били изпратени на кораби от Одеса в Редут кале, в южната част на Кавказкото крайбрежие. Но всекиму е известно, че кавказката армия не брои и половината от официалния си списъчен състав и че подкрепленията, които са били изпратени от другата страна на кавказките планини, не могат по понятни причини да имат онази численост, за която се съобщава в руските вестници. А въз основа на противоречивите сведения, които получаваме, за нас е абсолютно невъзможно да си съставим дори приблизителна представа за числеността на руските войски на азиатската граница. Можем обаче да кажем, че по всяка вероятност силите на двете страни почти се уравнивяват (незабавно общо въстание на кавказците е изключено),

че турците може би имат малко по-голяма численост от русите и поради това имат всички основания да предприемат на този театър на военните действия *настъпателни операции*.

В Азия турците имат действително по-добри шансове, отколкото в Европа. Те трябва да задържат тук само един важен пункт — Батум. А едно напредване към Кавказкия хребет — било от Батум, било от Ерзерум — в случай на успех ще им осигури пряка връзка с техните съюзници, планинците, и ще им позволи веднага да откъснат от Русия, поне по суша, руската армия, която се намира в Южен Кавказ, което може да доведе до пълно унищожение на тази армия. От друга страна, турците, в случай че претърпят поражение, рискуват да загубят Батум, Трапезунд и Ерзерум; но дори да се случи това, русите все пак не ще разполагат с достатъчно сили, за да напреднат по-нататък. Изгодите много превишават загубите, които могат да бъдат понесени в случай на поражение, а поради това, изхождайки от тези разумни и здрави съображения, турците изглежда са решили да водят в този район *настъпателна война*.

Написано от Ф. Енгелс около 27 октомври
1853 г.

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3925, 15 ноември 1853 г.
като уводна статия

К. МАРКС

ВОЙНАТА. — СТАЧКИТЕ. — ПОСКЪПВАНЕТО НА ЖИВОТА

Лондон, вторник, 1 ноември 1853 г.

Едва успяха да стигнат до Лондон новините за канонадата при Исакчи³⁴², когато от Виена бе съобщено вече в Париж и Лондон по телеграфа, че Портата по искане на представителите на четирите държави е дала заповед военните действия, ако още не са започнали, да се отсрочат до 1 ноември. Трябва ли да се смята разменянето на оръдейни залпове при Исакчи като начало на военни действия? Това е въпросът, който вълнува фондовата борса и печата. Според мен всичко това няма никакво значение, тъй като при всички обстоятелства срокът на *примието* днес трябва да изтече.

Според слуховете турската армия е преминала Дунав при Видин и Мечин, т. е. при североизточната и северозападната граници на България. Достоверността на това съобщение е доста съмнителна. Според парижкия „*Presse*“ от днешна дата военният съвет, който заседавал на 15 и 16 октомври в сераскирата³⁴³, решил, че щом стане известен официалният отказ на княз Горчаков да напусне дунавските княжества, военните действия ще бъдат започнати в два различни пункта в Азия: против крепостта Потин на Черно море и по границата на Грузия. Същият вестник съобщава, че генерал Бараге д'Илие, току-що назначеният френски посланик в Константинопол, заминал за Турция, придружен от щаб, съставен от офицери от инженерните войски и артилерията. Г-н Бараге е известен като лош генерал и добър интригант. Ще ви напомня подвизите му в знаменития клуб на улица „Поатие“³⁴⁴.

Докато във войната на русите против Европа прогърмяха първите оръдейни изстрели, във войната на капитала против

труда, която сега бушува в промишлените райони, бе проляна първата кръв. В петък вечерта в Уиган е имало въднения, причина на които е бил конфликтът между въглекопачите и камено-въглените крале. В събота, както се съобщава, в града е царяло пълно спокойствие, но днес телеграфът ни донесе вестта, че в мината на лорд Крофорд, или граф Балкарес, въглекопачите са извършили нападение, че била повикана войска, че войниците стреляли и един от работниците бил убит. Тъй като трябва да получа лична информация от мястото на произшествието, аз отлагам съобщенията си за това събитие и искам само да предпазя вашите читатели от информации на „Daily News“ и „Times“, защото първият от тези вестници е непосредствено заплащан от манчестерската школа, а последният, както правилно отбелязва „Morning Herald“, е „ожесточен, непримирим и безпощаден враг на работническата класа.“

В 1842 г., когато манчестерската школа, борейки се под знамето на свободата на търговията, въвлече промишления пролетариат във въстаническото движение и предателски го напусна в момент на опасност³⁴⁵, както открито заяви това в камарата на общините на господата кобденовци сър Роберт Пил — в този период лозунгът на манчестерците беше: *„евтини хранителни продукти и висока работна заплата“*. Но едва бяха отменени житните закони и свободата на търговията бе постигната в онзи смисъл, в който я разбират манчестерците, техният боев девиз стана друг: *„ниска работна заплата и скъпи хранителни продукти“*. С приемането на манчестерската търговска система от правителството промишлените магнати се нагърбиха със задача, разрешаването на която е невъзможно при режима на гяквото господство — задачата да се осигури непрекъснато се промишлено оживление и търговски разцвет. С това те си отрязаха всякакъв път за отстъпление в случай на бедствие. Сега вече не можеше както през 1831 година да се залъгват масите с парламентарна реформа; влиянието върху законодателството, което движението за такава реформа извоюва за буржоазията, последната използва изцяло против работническата класа; междувременно последната създаде собствено политическо движение — чартизма. Сега вече не може да се прехвърля на аристократите протекциониста отговорността за всички аномалии на промишлената система и за страшните конфликти, които самата тази система поражда в недрата си, защото минаха вече почти осем години, откак съществува свобода на търговията, въведена при необикновено благоприятни условия, при наличността на Калифорния и Австралия — тези два златоносни свята,

създадени сякаш с един замах от вдъхновението на съвременен *демиург*. Така постепенно, крачка след крачка, промишлената буржоазия със собствените си ръце разрушаваше всички грижливо отхранени илюзии, които тя би могла да използва в момент на опасност, за да отвлече възмутената работническа класа от нейния истински враг и да насочи възмущението ѝ против врага на самите промишлени магнати — против земевладелската аристокрация. В 1853 година бе сложен край на лицемерната измама, до която прибегваха господарите, и на наивните илюзии, които хранеха работниците. Войната между двете тези класи доби остри форми, стана открита, официално призната и очевидна за всички. „Въпросът вече не е — възкликват господарите в един от последните си манифести — за *работната заплата*, а за това, *кой трябва да господства*.“ Манчестерските либерали най-после свалиха от себе си лъвската кожа. Те се стремят само към едно — господство за капитала и робство за труда.

Локаут против *стачки* — такъв е големият спор, който се води сега в промишлените райони, и присъдата по това дело вероятно ще бъде произнесена от щиковете. Цяла индустриална армия, повече от 70 000 работници, е разформирана и изхвърлена на улицата. Към затворените в Престън и Уиган фабрики се прибавиха фабриките на Бейкъпския окръг, в който влизат такива градове като Бейкъл, Нючърч, Ротенстал, Шарнфорд и Станфорд. В Бърнли фабриките са прекратили работа миналия петък, в Падихъм — в събота; в Акрингтон господарите смятат да обявят локаут; в Бъри, където не работят вече 1 000 души, господарите са предупредили работниците си, че „ще обявят локаут, ако не престане събирането на помощи в полза на стачкуващите в този град, както и в Престън; в Киндли в събота след обед са били затворени три големи фабрики и по този начин още над хиляда души са останали без работа.

Докато в Единбург лицемерната, прикриваща се с фрази зловна клика на манчестерските измамници приказваше за мир с царя³⁴⁶, в Манчестер тя водеше война против собствените си съотечественици. Проповядвайки *арбитраж* между Русия и Европа, тя високомерно отхвърляше всяко предложение за арбитраж на собствените ѝ съграждани. На един митинг под открито небе работниците от Престън приеха резолюция, в която се казваше, „че делегатите на фабричните работници препоръчват на кмета да свика публично събрание на фабрикантите и работниците за мирно разрешаване на съществуващия спор“. Но господарите не желаят *арбитраж*. Те искат само *диктат*. В същия мо-

мент, когато се разгаря европейска война, тези проруски пропагандисти крещат за намаление на армията и същевременно увеличават армията за гражданска война — полицейските сили в Ланкашир и Йоркшир. Обръщайки се към работниците, ние можем само да се присъединим към думите на „People's Paper“:

„Ако те затворят всички фабрики в Ланкашир, изпрашайте делегати в Йоркшир, търсете подкрепа у доблестните работници на Уест-Райдинг. Ако затворят фабриките и в Уест-Райдинг, обръщайте се към Нотингам и Дербй. Бирмингам и Лестер, Бристол и Норидж, Глазгоу и Кидърминстър, Единбург и Ипсуич! Нека нашият призив се чува все по-силно и по-силно, все по-широко и по-широко! Обединявайте вашата класа във всеки град, във всеки клон на труда! Ако работодателите смятат да изпратят против вас всичките сили на своето съсловие, призовете в бойните редици против тях цялата ваша класа. Ако те искат велика класова борба, нека я получат, ще видим какъв ще бъде краят на тази грандиозна схватка“³⁴.

Докато от една страна се води борба между господари и работници, от друга страна се води борба между търговията и препълнените със стоки пазари, както и борба на човешкото трудолюбие с бедствията, предизвиквани от самата природа.

В най-ранния период на китайската революция аз обърнах вниманието на вашите читатели върху катастрофалното влияние, което тя вероятно ще окаже върху социалното положение на Великобритания*.

Въстанието в Китай — съобщава сега „Examiner“ — се разпространява усудържимо в чайните райони. В резултат на това *цените* на чая на лондонския пазар *се покачват*, а *цените* на памучното платно на шанхайския *спадат*.

В бюлетина на ливерпулската фирма на господата Бъшби и Сне четем:

„В Шанхай при откриването на чайния пазар цените бяха с 40—50 процента по-високи, отколкото през миналия сезон. Запасите са незначителни, а нови партии чай пристигат бавно“.

Според последните сведения от Кантон

„въстаническото движение постепенно се разпространява по цялата страна, *заплашвайки да разори напълно търговията*; цените почти на всички промишлени изделия без изключение спаднаха; в някои случаи спадането на цените е доста значително. Запасите са големи и бързо растат и ние се страхуваме, че перспективите за подобрене са много несигурни. В Амой търговията с вносни стоки, ако не се смятат няколкото сандъка опнум, понастоящем очевидно се е прекратила“.

*. Виж настоящия том, стр. 100—107. *Ред.*

За положението на шанхайските пазари се съобщава следното:

„Както черният чай, така и суровата коприна се предлагаха свободно за продажба, но собствениците им искаха такива условия, които силно ограничаваха операциите; не се проявяваше никакво желание да се вземат в замяна промишлени столки и сделките се сключваха главно с помощта на опиума — който вървеше по ниски цени — и среброто на кюлчета, докарано от Кантон. От там са изнесени огромно количество ценности, но запасите им бързо се привършват и ние трябва да търсим на други места сребро на кюлчета и монети, без които скоро няма да можем да закупуваме продукцията, ако в търговията с вносни стоки не настъпи значително подобрене. Операциите в тази област са много ограничени и се свеждат главно до продажба на бракувани стоки на публичен търг“.

В търговския бюлетин на манчестерската фирма на господата Гибсън и Сие от 21 октомври се отбелязва, че главната причина на сегашната депресия е това, че

„не само в този момент се получават лоши вести от нашия огромен китайски пазар, но и съществува перспектива за по-нататъшно получаване на подобни вести поради недоверието в паричните сделки, което дълго време ще бъде неизбежно следствие на всеобщите и коренни промени, каквито очевидно ще бъдат извършени в управлението и институциите на тази огромна империя“.

Що се отнася до австралийските пазари, „Mc'bourne Commercial Circular“ съобщава:

„Докато стоките, купени само преди около един месец и веднага доставени по назначението им, бяха продадени с печалба, възлизаща на не повече от 100—150 процента, сега полученото не би стигнало за покриване на разходите“.

Частните писма, получени през миналата седмица от Порт-Филип, също ни донесоха крайно неблагоприятни сведения за положението на пазарите. Поток от стоки продължава да тече от всички краища на света, но цените, по които те могат да бъдат продадени, са толкова ниски, че за избягване на незабавни загуби значителен брой кораби се купуват, за да бъдат използвани вместо складове.

Ето защо няма нищо чудно, че търговските бюлетини продължават да отбелязват застои и спадане на цените на пазарите в промишлените окръзи. Така в бюлетина на манчестерската фирма Фрейзер, син и Сие от 21 октомври четем:

„Размерите на операциите както във вътрешната, така и във външната търговия бяха крайно ограничени и цените навсякъде повече или по-малко спаднаха. Може да се отбележи продължаващо понижаване на цените на шампованата басма с размери 7 на 8 с 1 $\frac{1}{2}$ — 3 пенса за парче

на плата за ризи с дължини 50—66 рида* и ширина 34—36 дюйма с $4\frac{1}{2}$ — 6 пенса за парче; на 36—72-ридовия плат за ризи с 3 пенса за парче; на 39-дюймовия плат за ризи от ниско качество с тежина от $5\frac{1}{4}$ до 6 фунта приблизително с $4\frac{1}{2}$ пенса за парче; на плата за ризи с ширина 39 дюйма и дължина 60—64 рида с 3 пенса за парче; на 45—54-дюймовия плат за ризи с $4\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ пенса за парче; на жаконета от ниско качество № 5—8 с $1\frac{1}{2}$ пенса, на карирания жаконет № 14—16 с 3 пенса за парче; на тъкан „Т“ с 1,5 пенса, на дългите тъкани с 3 пенса за парче, а на домашното тъкано платно от разни качества приблизително с 1—16 пенса за ярд. От преждата е спаднала цената на моаровата прежда, главно от ниско и средно качество: тя се продава изглежда с $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ пени по-евтино от цените през миналия месец. От тънката прежда особено пострада № 40, който се продаваше с намаление от цяло пени за фунт в сравнение с най-високата цена на текущата година. Другите видове прежда с цена от 20 шилинга и повече до 60 шилинга също имат намаление в цените“.

Относно положението на пазара на хранителните стоки лондонският вестник „Weekly Dispatch“³⁴⁸ съобщава:

„Що се отнася до пшеницата, според фермерите, които пристъпват към вършитбата и изчисляването на своята продукция, реколтата ще бъде още по-малка, отколкото те са предполагали. Те даже я наричат *половин реколта*“.

При това вече около две седмици имаме много неблагоприятно за сеитбата на пшеница и за направените вече посеви дъждовно време, което вдъхва сериозни опасения за реколтата на 1854 година.

От Оксфордшир съобщават следното:

„Що се отнася до реколтата на пшеницата, общо взето тя е рядко бедна; ферми, които обикновено произвеждат от 40 до 44 бушела на акър, тази година са дали само 15—20 бушела, а някои добре обработени пшенични и бобови полета дават само 8—10 бушела на акър. Реколтата на картофи силно пострада от болестта по картофите и е незначителна“.

От Йоркшир съобщават:

„Поради дъждовете всички полски работи са напълно прекратени, а остатъците от сегашната реколта — за съжаление това се отнася до всички бобови култури, по-голямата част от лятната пшеница, отчасти до овеса — поради това, че не можаха да бъдат опазени от влиянието на лошото време, са толкова овлажнели, че няма надежда да могат да бъдат овършани дори след сухите пролетни ветрове. При това зърното е силно покълнало и няма съмнение, че значителна част от тези последни ресурси неизбежно ще бъде загубена. От казаното по-долу може да се получи извесна представа за размера на загубите, за които става дума. Като се почне от Тис и от там до Катернк, в Стокслн, след това по цялата низина на Кливленд, по-нататък на изток от Търск до морето, на запад от Хароугейт и от Хъмбър до морето, огромно количество житни култури се намират под дъжда и се развалят от влагата; не по-малко от 50 процента

* рид — около 3 метра. Ред.

от картофите са безнадеждно повредени от болести; освен това отново се е появило търсене на семена, а запасите от старо зърно са малки. *Съвсем очевидно е, че всички райони на страната, които произвеждат пшеница, са изпитали неплодородие и загуби на реколтата, каквито не сме запомнили досега*“.

От Хартфордшир пишат:

„Нещо съвсем необичайно е, че през тази година *по нашите места реколтата още не е прибрана*. И все пак това е факт; от много ниви още не е превозен овесът, не е превозена значителна част от реколтата на летните бобови култури, а тук-таме дори на ечемика; има дори ниви, на които още не са ожънати ранните летни житни култури“.

В „Economist“ от миналата събота е поместена следната таблица, която показва количеството на пшеницата и на другите видове зърнени храни, както и на грис и брашно от всички видове, които са внесени в Обединеното кралство през времето от 1 януари до 10 октомври 1853 година.

Страни износителки	Пшеница (в квартаери)	Пшенично брашно или грис (в центнери)	Всичко зър- нени храни от всички видове (в квартери)	Всичко гру- бо и фино брашно от всички видо- ве (в цент- нери)
Русия чрез северните пристанища	69 101	64	307 976	65
Русия чрез черноморските пристанища	704 406	—	1 029 168	—
Швеция	3 386	13	8 809	13
Норвегия	—	1	561	1
Дания	220 728	5 291	733 801	5 291
Прусия	872 170	3 521	899 900	3 521
Мекленбург-Шверин	114 200	—	123 022	—
ХанOVER	19 187	—	146 601	—
Олденбург	2 056	—	19 461	—
Ханзейски градове	176 614	53 037	231 287	53 066
Холандия	58 034	306	132 255	308
Белгия	15 155	353	20 829	353
Нормандски острови (зад- гранична продукция)	526	4 034	629	4 034
Франция	96 652	857 916	470 281	858 053
Португалия	4 217	4	21 657	4
Азорски острови	630	—	14 053	1
Испания	13 939	177 963	48 763	177 985

(Продължение)

Страни износителки	Пшеница (в квартаери)	Пшенично брашно или грис (в центнери)	Всичко зър- нени храни от всички видове (в квартери)	Всичко гру- бо и фино брашно от всички видо- ве (в цент- нери)
Гибралтар	—	9	4 368	9
Италия :				
Сардински владения	7 155	2 263	8 355	2 263
Тоскана	48 174	67 598	45 597	67 598
Папска област	39 988	—	41 488	—
Неапол и Сицилия	8 618	2	11 977	2
Австрийски владения	44 164	370	106 796	370
Малта	28 569	—	56 281	—
Йонийски острови	82	—	16 220	—
Гърция	1 417	—	10 221	—
Влашко и Молдавия	209 048	—	601 481	—
Сирия	21 043	—	24 686	—
Египет	297 980	—	543 931	—
Други турски владения	218 407	7 370	689 703	7 370
Алжир	—	—	21 661	—
Мароко	3	3	13 451	—
Британска Индия	—	205	—	205
Британска Северна Америка Съединените американски щати	45 587	232,316	62 626	232 493
Бразилия	434 684	2 388 056	630 324	2 389 283
Други страни	1	148	8	148
Всичко	3 770 921	3 800 746	7 093 458	3 802 743
Еквивалент на 3 800 746 центнера пшенично брашно	1 085 927			
Всичко пшеница (зърно и брашно)	4 856 848			
Еквивалент на 3 802 743 центнера грис и фино брашно			1 086 522	
Всичко зърно и грис и фино брашно			8 179 980	

За да разсее опасенията на търговците от Сити, „Ecopomist“ прави следните изводи от приведената по-горе таблица:

„През 1847 година, въпреки такъв изключителен стимул като високи те цени, ние внесохме за цяла година пшеница в зърно и на брашно само 4 464 000 квартера. За девет месеца на текущата година, без да съществува такъв стимул, ако не се смятат последните два месеца, сме внесли 4 856 848 квартера. Ето защо по повод на влиянието на толкова широкия внос върху нашето вътрешно снабдяване *може да се твърди едно от двете*: или тази внасяна пшеница в значителна степен е отишла за консумация и по този начин в същата степен ни е спестила собствената продукция, или тя се *пази в хамбарите* и ще послужи по-късно“.

Обаче такава дилема не съществува. Поради обявените вече или очаквани забрани за износа на зърнени храни от континенталните страни търговците на зърнени храни са сметнали за целесъобразно засега да насипят своите запаси в хамбарите си в Англия, където те могат по-късно да им послужат, в случай че цените на зърнените храни в Англия се покачат повече от цените на континента. Освен това противоположно на 1847 година запасите в страните, които могат да изпитат последиците от руско-турската война, достигат 2 438 139 квартера зърно и 43 727 центнера брашно. Износът от Египет също ще бъде забранен след 30 ноември. Най-после, Англия може през тази година да разчита само на обикновения *годишен* излишък в другите страни, докато преди отменяването на житните закони тя имаше на разположение в периоди на недостиг на зърнени храни запасите на другите държави, натрупвали се там през години на богати реколти.

„Weekly Times“ преценява от своя гледна точка положението така:

„Четирифунтов хляб струва един шилинг, времето е така отвратително, както не е било нито веднъж през този сезон в течение на половин век, работническата класа е обхваната от стачна треска, сред нас отново гвирепсува азиатската холера и ние сме обхванати от мания за война. Липсват ни само военните данъци и гладът, за да бъде списъкът на бедствията на Англия пълен“.

Написано от К. Маркс на 1 ноември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3925 15 ноември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски:

К. МАРКС

*ПЕРСИЙСКАТА ЕКСПЕДИЦИЯ В АФГАНИСТАН
И РУСКАТА ЕКСПЕДИЦИЯ В СРЕДНА АЗИЯ. —
ДАНИЯ. — ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ НА ДУНАВА
И В АЗИЯ. — УИГАНСКИТЕ ВЪГЛЕКОПАЧИ³⁴⁹

Лондон, петък, 4 ноември 1853 г.

Шахът неочаквано отзова от Англия персийския посланик при Сент-Джемския дворец Шафи хан. Това отзоваване странно съвпада с операциите на Персия в Афганистан³⁵⁰, където тя, както казват, е заела Херат, както и с руската експедиция в Хива³⁵¹, столицата на ханство Хива. Персийската и руската експедиция могат да се смятат за два похода, насочени, единият от запад, другият от север, към Пенджаб — северния аванпост на английските владения в Изтока. Руската експедиция се командуваша от генерал Перовски, чиято експедиция за Хива през 1839—1840 години завърши с неуспех. През последните години русите създадоха флотилия в Аралско море и могат сега да се придвижват нагоре по Аму-Даря.

Голяма руска ескадра кръстосва Балтийско море, където тя неотдавна е имала възможност да проучи укрепленията на Слите и залива на шведския остров Готланд, който Русия жадуваша да завладее, както завладя Аландските острови, разположени близо до крайбрежието на Швеция и силно укрепени от Русия през 1836 година. От Готланд руската флота е отишла в Категат и Зунд с цел да подкрепи *coup d'état**, замислен от датския крал, в случай, че парламентът в Копенхаген, както изглеждаше вероятно, откаже да приеме покорно така наречената конституция за цялата държава (*Gesammt Staats Verfassung*), октроирана от великодушния цар. Положението в Копенхаген е следното: датското правителство успя да отмени *Lex Regia* и да въведе новия закон за престолонаследието благодарение на подкрепата от

* държавния преврат. *Ред.*

страна на членовете на селския съюз. Тази партия, възглавявана от полковник Чернинг, се стреми главно към превръщането на Feste Gul — разновидност на феодалното селско владение — в свободна собственост и към приемане на общински закони, благоприятни за интересите на селяните и подобряващи тяхното положение. Националнолибералната партия в точния смисъл на думата — партията на ейдердатчаните, която образува в 1848 г. правителството от „Казино“³⁵², наложи на краля конституцията от 1849 г. и води войната против Шлезвиг-Холщайн, се състои предимно от лица из средите на интелегентските професии и като всички други либерални партии на континента пренебрегва необходимостта да се съобразява с интересите на основната маса на народа, каквато в Дания са селяните. Така тя загуби влиянието си сред народа и правителството успя почти напълно да я отстрани от състава на сегашния фолкетинг, където тя сега едва има десетина представители. Обаче управляващите кръгове, след като с помощта на членовете на селския съюз се отърваха от омразната им опозиция на ейдердатчаните, свалиха маската си, назначиха за министър-председател г-н Ерстед, фигура, еднакво нежелана и за двете партии, и не само престанаха да кокетират със селската партия, но и забраниха чрез кралско veto публикуването на новия общински закон, внесен навремето от самото правителство като примамка за селяните. Членовете на селския съюз, измамани и оскърбени от правителството, влязоха в коалиция с партията на ейдердатчаните и назначиха свещеника Монрад — един от лидерите на партията на ейдердатчаните — за вицепредседател на конституционния комитет. С образуването на тази коалиция пропадна всякаква надежда за отменяването на конституцията по конституционен път и ето че в критическия момент в датските води се появява руската ескадра — защото целият план е бил разработен от московците и в техен интерес.

Всички виенски и берлински вестници потвърждават новината за преминаването на Дунав от големи сили на турската армия. Според съобщението на „Oesterreichische Correspondenz“ русите са отблъснали турците при Малка Влахия. В една от телеграмите се съобщава, че на 21 октомври между двете армии е станало сериозно сражение в Азия. До получаването на по-подробни и достоверни сведения ще се въздържим от своя преценка на обстоятелствата, които са могли да подтикнат турския главнокомандуващ да премине Дунава при Видин; на пръв поглед тази маневра изглежда груба грешка. „Kölnische Zeitung“ съобщава, че княз Горчаков е блокирал във Влахия всички па-

рични фондове (не се казва какви именно — държавни или други); а според друг немски вестник същият генерал заповядал да се откарат във вътрешността на страната всички запаси от зърнени храни, съсредоточени на Дунава и предназначени за износ в чужбина.

Днешните френски вестници потвърждават съобщенията за успехите на Шамил в боевете с войските на княз Воронцов. В „Agram Gazette“ се съобщава, че княз Данило получил от Русия важно писмо, след запознаването с което той заповядал да се докарат в Жабляк всички събрани на територията на Черна Гора зърнени храни. В Черна Гора се приготвяват патрони и се леят куршуми. Твърди се, че Русия съобщила на черногорския владика, че сблъскването между турците и русите е неизбежно, че войната ще има патриотичен, свещен характер и че черногорците са длъжни зорко да охраняват границите си, за да не могат съседните провинции да оказват помощ на Портата.

Виенският вестник „Wanderer“ от 27 октомври пише, че според получено от С.-Петербург писмо император Николай издал заповед за създаване на резервна армия, щабът на която ще се намира във Волиния.

Миналия вторник в Блекбърн станаха вълнения във връзка с изборите за членове на настоятелството на църквата „Свети Петър“; прибягнало се при случая до намесата на войници.

Относно вълненията, станали в Уиган, водачът на престъпните работници г-н Кауел е заявил на публичен митинг:

„Той много съжالياва за случилото се в Уиган. Съжالياва, че на работниците на Уиган не е достигнало съзнание да не търсят изход в изравнителната система. Няма никакъв смисъл работниците да се събират и да унищожават създадената от самите тях собственост. Сама по себе си собствеността никъга не им е причинявала вреда; тираниите са хората, които притежават тази собственост. Те трябва да зачитат собствеността и човешкия живот. Като действуват миролюбиво и зачитат реда и спокойствието, те могат да бъдат уверени в благоприятния край на своята борба“.

Далеч съм от мисълта да оправдавам безцелните актове на насилие, извършени от уиганските въглекопачи, които са платили за това с кръвта на седем души. Но от друга страна за мен е ясно колко трудно е — особено за по-долните слоеве на работническата класа, към които несъмнено принадлежат въглекопачите — да действуват „миролюбиво, да зачитат реда и спокойствието“, когато крайната мизерия и невъзмутимата наглост на господарите ги тласка към актове на отчаяние. Последните нарочно предизвикват вълнения, за да могат да повикат въоръжена

сила и да разгонят всички събрания на работниците с разпоредба на местните власти, както сториха в Уиган. Повод за вълненията, които станаха в петък през деня в град Уиган, е бил даден от каменовъглените крале, голям брой от които се събрали на свое окръжно събрание в Хуайтсайдс Роял-хотел, за да обсъдят исканията на въглекопачите, и взели решение да отхвърлят всякакъв компромис с работниците. Извършеното в понеделник нападение срещу дъскорезниците в Хейг, близо до Уиган, е било насочено против въглекопачите преселници, докарани от Уелс от агента на граф Балкарес, г-н Пис, за да заместят стачкуващите работници от каменовъглените мини.

Въглекопачите са постъпили, разбира се, неправилно, като са приложили насилие спрямо своите другари работници, за да им попречат да вършат работата, която те са прекратили. Но когато виждаме как господарите поемат взаимно задължение да си налагат един на друг големи глоби, за да принудят всички да се присъединят към *локаута*, едва ли трябва да се учудваме, че работниците по-грубо, но по-малко лицемерно прилагат сила за провеждането на своята *стачка!* Самият г-н Джозеф Хюм заявява в едно писмо до престънските работници:

„Сред привържениците на уреждането на конфликтите между нациите чрез арбитраж, а не чрез война виждам много фабриканти, които в момента воюват със своите работници“.

Престънската асоциация на фабрикантите е публикувала манифест, с който се мъчи да оправдае общия локаут. За искреността на неговите автори може да се съди по факта, че в манифеста не е спомената нито една дума за тайната лига на фабрикантите, с програмата на която аз запознах вашите читатели преди около два месеца*, поради което на предумишления резултат от заговора се дава вид на необходимост, която уж господарите не могат да избягнат. Те упрекуват работниците, че искат десетпроцентно увеличение и не се съгласяват на по-малко. Но те не съобщават на публиката, че когато намалиха през 1847 г. заплатите с 10 процента, господарите обещаха да ги възстановят до предишния им размер, шом настъпи оживление в търговията; те премълчават и за това, че работниците непрестанно научават за търговско оживление от розовите картини, рисувани от господата Брайт, Кобден и Сие, от декламациите на цялата буржоазна преса и от тронното слово при откриването на парламента. Господарите не съобщават, че хлябът е поскъпнал с повече от 40 процента, въглищата — с 15—20 процента, месото,

* Виж настоящия том, стр. 260—261. *Ред.*

свещите, картофите и всички други предмети, широко консумирани от работническата класа — приблизително с 20 процента и че фабрикантите удържаха победа над своите противници под лозунга: „евтин хляб и висока работна заплата“! Работодателите обвиняват работниците, че продължават да настояват за изравняване на работната заплата в еднородните предприятия на един и същ град. А няма цялата доктрина на техните господари, доктрината на Рикардо и Малтус, не изхожда от презумпцията, че подобно изравняване съществува в цялата страна? Работодателите твърдят, че работниците действуват по заповед на някакъв комитет, че били подстрекавани от „чужденци“, „самозванци“, „професионални смутители на обществения ред“. Същото твърдяха протекционистите по времето на борбата на Лигата против житните закони³⁵³: те упрекваха тогава същите тези фабриканти, че се подчинявали на ръководството на господата Брайт и Кобден, „двама професионални смутители на обществения ред“, че те действуват сляпо по нареждане на манчестерския революционен комитет, който събира вноски, ръководи армия от лектори и мисионери, наводнява страната с малки и със солидни печатни издания и създава държава в държавата. Най-странното е, че докато обвиняват работниците, че „действуват по заповедите на някакъв комитет“, самите господари наричат себе си „Обединена асоциация на фабрикантите“, издават свой манифест от името на *комитет* и влизат в тайно споразумение с „чужденците“ от Манчестер, Болтън, Бъри и т. н., защото „чужденците“, за които се говори в манифеста на господарите, не са нищо друго освен работниците от съседните промишлени райони.

Същевременно аз съм далеч от мисълта, че работниците ще постигнат непосредствената цел на своите стачки. Напротив, в една от предишните си кореспонденции изтъкнах, че в недалечно бъдеще работниците ще бъдат принудени да стачкуват не за *повишаване* на работната си заплата, а против нейното *намаляване**. Случаите на намаляване на заплатите вече зачестиха и довеждат до съответен брой стачки. Както вече съм казвал по-рано, истинският резултат от цялото това движение ще бъде, че „действието на работническата класа бързо ще се пренесе в областта на политиката и новата организация — трейдюнионите, извоювана в периода на стачките, ще придобие за тях огромно значение“. Ернест Джонс и другите лидери на чартистите отново разгърнаха борбата; на голям митинг, състоял се миналата неделя в Манчестер, е била приета следната резолюция:

* Виж настоящия том, стр. 348—349. *Ред.*

„Като взема предвид обединените действия на класата на работодателите против работниците от различните професии в нашата страна, тяхното противопоставяне на принципа: справедлива работна заплата за справедлив работен ден, събранието смята, че сегашната борба на работниците може да се увенчае с успех само ако монополът на класата на работодателите бъде унищожен и класата на трудещите се извоюва представителство в камарата на общините чрез въвеждането на Народната харта. Само тогава тази класа ще може да твори закони в свой интерес, само тогава ще може да отмени несправедливите закони, да стане господар на средствата на труда, да извоюва висока работна заплата, евтини цени на продоволствените стоки, стабилна търговия и свободно разполагане със своя труд“.

Написано от К. Маркс на 4 ноември 1853 г.
Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3928, 18 ноември 1853 г.

Подпис. Карл Маркс

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА

Сега вече няма никакви съмнения, че военните действия на Дунава са започнали. Омер паша е преминал тази река при Видин, заел е Калафат — селище на противоположния бряг — и е насочил авангарда си към Крайова; на друго място турците настъпват от Русчук към град Гюргево, разположен на противоположния бряг. Говори се също така, че те настъпват в трета и четвърта посока към Браила и Турно. Същевременно е станало сражение при Олтеница, в което атакуващата страна са били русите. Ако се съди по едно от получените съобщения, сражението е продължило три часа и в края на краищата русите са били отблъснати; в друго съобщение, получено вечерта на 8 ноември от Виена, се твърди, че сражението е продължило двадесет и осем часа и че дори след това изходът от него е бил неопределен. Изглежда, че първото съобщение е по-близо до истината.

Сведенията за резултатите от останалите боеве също са противоречиви. Ако се съди по всички съобщения, боевете при Гюргево са излезли безрезултатни. Нищо не ни е известно за резултата от боевете при Браила и Турно; що се отнася до настъплението от Калафат, в една от телеграмите се казва, че турците са постигнали известни успехи и са изтласкали русите, в други — че турците са били спрени в самото начало на настъплението и отблъснати към Калафат. По-вероятна е първата от тези версии.

Всъщност достоверно е само едно: по причини, които разглеждаме по-долу, Омер паша се е отказал от тактиката, която чие преди известно време посочихме като естествена за Турция

на тази граница, а именно от отбранителната тактика*. Той е предприел настъпателни действия и като се е възползувал от отстъпленията на русите от Малка Влахия, на 28 октомври е преминал Дунава на крайния ляв фланг на своята позиция, при Видин, но с какви сили — това никак не сме в състояние да определим. Но тъй като от този момент нататък, доколкото ми е известно, турците са извършвали в другите пунктове само фалшиви или частични атаки и тъй като преминаването през такава река като Дунав с незначителни сили пред погледа на могъщ противник би било пълно безумие, можем да смятаме за подразбиращо се от само себе си, че Омер паша води след себе си по-голямата част от бойния състав на действащата армия. Защо само абсолютно сигурни сведения могат да ни накарат да повярваме, че той, както се твърди в някои съобщения, е рискувал да премине Дунава със 7 000 души, без да има други подкрепления и резерви освен 8 000 души в София, на разстояние не по-малко от 150 мили. Но тъй като още съвсем неотдавна главните сили на турската армия бяха съсредоточени във Варна, Шумен и Русчук, ние също така се затрудняваме да обясним по какъв начин Омер паша е успял толкова внезапно да съсредоточи основната маса на своята армия в района на Видин, отдалечен от гореспоменатите пунктове средно на около 250 мили. Най-вероятният отговор на този въпрос е, че Омер паша, вземайки предвид движението на русите по посока на Видин, е изменил позициите на своята армия, като я е разположил значително по-наляво. След като е предоставил на гарнизоните на Русчук, Силистра, Варна и Шумен да отбраняват прекия път за Константинопол, той е избрал Русчук като опорен пункт за десния си фланг, Видин — за левия, а Никопол е направил пункт за съсредоточаване на своя център. На тази позиция, разтегнала се от Русчук до Видин на около 200 мили, той е събрал в левия фланг всичките войски, които е могъл, и с тях е преминал Дунава, обхождайки очевидно по този начин дясното крило на русите. Той е разчитал да нападне техните предни части и да ги изтласка оттатък река Шил; тази река той би могъл да преодолее или чрез фронтално форсиране, или като изпрати в обход друг отряд, който да премине Дунав при Оршова. Река Алюта, вторият приток на Дунава, пресичащ шосето от Видин за Букурещ, би могла да бъде преодоляна по същия начин, като се прехвърли друга част от центъра на турската армия през Дунав при Никопол и Турно, по-долу от устието на Алюта. Най-после

* Виж настоящия том, стр. 351 и 447. *Ред*

лъжливите атаки по-долу по Дунав, при Гюргево и Браила, биха могли да заблудят русите относно пунктовете на действителното турско настъпление.

Ако се изоставят временно политическите съображения, почти можем да не се съмняваме, че планът на Омер паша е бил именно такъв. Лондонският „Times“ съобщава за „действително преминаване“ на турците при Гюргево, но това е очевидна лъжа. Дори един подпоручик от шо-годе дисциплинирана армия не би извършил грешката да премине най-голямата река в Европа, и то на най-широкото и трудно за преминаване място, с две групи войски, в два пункта, намиращи се на 250 мили разстояние един от друг, пред очите на силен и съсредоточил войските си противник.

Тогаво какво означава маньовърът на Омер паша? Той е опит да се заобиколи противникът откъм фланг и с едновременна флангова и фронтална атака да се разбърка целият му боен ред. Такъв маньовър е напълно оправдан, когато можете внезапно да ударите с главните си сили във фланга на противника, когато не ви заплашва фронтална атака, когато в случай на неуспех ви е осигурена възможност за отстъпление и когато след помитането на противника от всичките му позиции от единия фланг до другия можете да пресечете комуникациите, които свързват тези позиции с операционната му база. В дадения случай последното е неосъществимо. Докато Омер паша при отстъпление е заплашен от обход на десния фланг на неговите сили във Влахия, в резултат на което той би се оказал отрязан от Калафат (в този случай той би могъл да отстъпи само в Австрия), настъплението от Калафат към Букурещ напротив в никакъв случай не заплашва пътищата за отстъпление на русите. Както вероятно читателите помнят, на това основание ние преди известно време твърдахме, че единствената целесъобразна посока на настъплението на турците е посоката от Дунав към Серет по тясната ивица земя, която отделя Бесарабия от австрийската граница*. Вместо да предприемат маньовър, в резултат на който комуникационните линии на русите веднага биха били поставени под заплаха, а може би и пресечени, турците насъпват на противоположния край, където те дори в случай на победа не могат да разчитат на решаващ успех. Напълно възможно е турците да не са застрашени от фронтална атака, тъй като главните бойни действия се водят в района между Видин и Крайова или Слатина и поради това русите едва ли ще преминат Дунав по-долу по течението — освен

* Виж настоящия том, стр. 351—352. *Ред.*

ако тяхната стратегия се окаже по-смела, отколкото ние мислим, но същевременно на фронтовия участък от Видин до Русчук действията на турците са също така сковани от широката река, която ги дели от прогивника, така че в този район ще съществува относителна пасивност.

Така или иначе в дадения случай главното условие на тази операция е неизпълнимо.

За прекрасен исторически пример на подобен маньовър може да служи сражението при Йена³⁵⁴. Наполеон успя внезапно да нанесе удар с основната маса на своите сили върху левия фланг на прусците и само за осем часа така да разстрои техните редове, че пруската армия се оказа отрязана от пътищата си за отстъпление, бе унищожена и от този момент тя изчезна от лицето на земята. Но това стана на участък с площ от двадесет квадратни мили и в течение на двадесет часа. А тук имаме територия с дължина двеста мили и ширина петдесет, на която няма пътища и поради това всяко придвижване на войските изисква съответно повече време. Настъплението, чиято внезапност, сила и стремителност осигуриха на Наполеон пълния успех при Йена, тук след известни усилия неминуемо буквално ще бъде парализирано. Всичко това ще стане по-ясно, ако погледнем картата. От Калафат турците трябва да настъпят към Крайова. Тук техният път прегражда първата от реките, които извираат от Трансилванските Алпи и текат към Дунава, като пресичат Влахия от север към юг и образуват същия брой отбранителни линии, които трябва да се форсират от една настъпваща армия. В това отношение местността с точност напомня Ломбардия и двете реки, за които говорим тук — Шил и Алута, — могат да се сравнят с Минчо и Адидже, върху военното значение на които така често е обръщано внимание.

Ако предположим, че турците форсират Шил, което може би те вече са успели да направят, те ще срещнат първата сериозна съпротива на Алута, при Слатина. По своята ширина и дълбочина Алута представлява много по-внушително препятствие; освен това русите, ако проявят известна подвижност, могат да съсредоточат там армия, способна не само да отблъсне всички атаки на турците, но и незабавно да постигне победа. И действително при Крайова една победа на русите — ако само не е много голяма победа — не би имала голямо значение, защото турците с три прехода форсиран марш биха могли да стигнат Калафат и Дунав и по този начин да избягнат преследването. А при Слатина поражението на турците не само би било по-решително, защото тук са съсредоточени повече руски войски, но освен това русите

биха имали след него пет-шест дни за преследване; а всеки знае, че плодовете на победата се жънат не на полесражението, а през време на преследването, при което претърпялата поражение армия може напълно да се разпадне. Поради това, ако Горчаков пожелае да окаже съпротива на Алута, Омер паша едва ли ще успее някога да премине тази река: даже при най-благоприятни за турците шансове Омер паша не е в състояние да съсредоточи на нейните брегове повече от 25 000 души, докато Горчаков лесно може да съсредоточи там своевременно 35 000 души. Що се отнася до фланговите атаки на турците откъм южния бряг на Дунав, те ще имат доста безвреден характер, освен ако настъпващите разполагат с огромно количество понтони и други материали, каквито рядко могат да се срещнат у турците. Но дори и да предположим, че турците преминават Алута и дори Арджеш — другата голяма река, която тече още по-на изток, — кой може да смята, че Омер паша ще бъде в състояние да превземе руските укрепления при Букурещ и след решително сражение да обърне в бягство една армия, която несъмнено ще превъзхожда почти с една трета силите, които той ще може да ѝ противопостави?

И тъй, ако русите поне в известна степен се придържат към военните правила, поражението на Омер паша в тази война изглежда несъмнено; но ако войната се води не по военните, а по *дипломатически* правила, резултатът може да се окаже друг.

Доброволното отстъпление на русите от важната във военно отношение позиция при Калафат, след като там са били изпратени толкова войски, за да създадат заплахата за Сърбия; безпрепятственото преминаване на Омер паша през Дунав; сравнителната свобода и голямата бавност на неговото движение в Малка Влахия (областта западно от Алута); незначителните, доколкото имаме сведения, атаки, извършени от турците във всички други пунктове; най-после — стратегическата погрешност на настъплението откъм Видин, която Омер паша по общото убеждение не е могъл да не види, — всички тези факти като че ли дават известно основание за извода, до който са дошли някои компетентни лица, но който на нас ни се струва доста далеч от истината. Той се свежда до това, че между командувачите на враждебните страни има тайно споразумение, според което русите трябва да отстъпят Малка Влахия на турците. Според привържениците на тази версия Алута е много удобна естествена бариера, през която двете армии могат да се гледат една друга през цялата дълга зима, докато дипломатите отново се занимават с търсене на изход от създаденото положение. С такава отстъпка

русите не само щели да демонстрират своето великодушие и миролюбие, но щели да придобият нещо като правно основание за заемането на узурпираната територия, тъй като *съвместната окупация* на Дунавските княжества от русите и турците напълно отговаря на духа на съществуващите договори. Проявявайки външно такова великодушие в Европа, русите щели да избягнат действителните опасности в Азия, където тяхното положение очевидно сега е по-лошо от когато и да било, а главното — те ще бъдат достатъчно силни, за да изгонят във всеки момент турците от предоставената им на левия бряг на Дунав ивица земя. Интересен, но съвсем не изчерпателен аргумент в полза на тази теория може да се види във факта, че тя се излага открито от виенските вестници, които се ползват с доверието на двореца. Най-близките дни ще покажат правилен ли е този възглед или пък трябва да се очаква истинска сериозна война. Ние ще се окажем излъгани в очакванията си, ако работите вземат друг обрат.

В Азия, както започва да се изяснява, и двете страни са много по-слаби, отколкото се предполагаше. Според съобщенията на *Journal de Constantinople* на 9 октомври турците са имали в Ерзерум десетхиляден резерв; в Батум — 4 000-на редовна и 20 000-на нередовна войска, очевидно предназначена за образуване на действаща армия; в Баязет на персийската граница — 3 000 души; в Карс и Ардахан — двата най-важни (след Батум) пункта на руската граница — авангарди, наброяващи общо 16 000 души. Тези сили е трябвало да бъдат попълнени в течение на няколко дни с нови войски от Сирия, възлизали на 10—12 хиляди души. Всички тези цифри са значително по-скромни от онези, които ни се съобщаваха по-рано: 65 000 вместо 100 000! Но от друга страна, ако се вярва на съобщенията, получени чрез Константинопол, главният проход през Кавказките планини, който съединява Тифлис и Грузия с Русия, е в ръцете на планинците; под натиска на Шамил русите са се оттеглили и са се озовали на около девет мили от Тифлис, а генерал Воронцов, командуваш войските в Грузия, заявил, че в случай на война с Турция той не ще може да задържи тази област, ако не получи подкрепление от 50 000 души. Не можем да преценим достоверността на тези съобщения, но бързото изпращане по море на подкрепления в Джеркум кале, Редут кале и други пунктове на черноморското крайбрежие на Закавказието показва, че звездата на русите тук не свети много ярко. Сведенията за числеността на тези попълнения са противоречиви; отначало се твърдеше, че са изпратени 24 000 души, но откъде са взели русите кораби за превоз-

ването на такава армия? Сега става ясно, че там е изпратена 13-а дивизия — първата дивизия на 5-и корпус (на генерал Лидерс); тя възлиза на 14 000 души, което е повече от вероятно. Що се отнася до версията, че черноморски казаци на брой 24 000 (това изглежда е любимото число на русите) са заобиколили по суша най-крайната западна част на Кавказ и успешно са достигнали до Редут кале, без да срещнат съпротива на тази скалиста и тясна ивица от брега, колкото повече се замисляме над нея, толкова по-малко правдоподобна ни се струва тя. Черноморските казаци са заети до гуша с охраняването на линията на Кубан и Терек, а че такова количество конница, без никаква поддръжка и без да бъде подложена на никакво нападение, е минала сред враждебното население на клисура от 150 мили, където шепа хора биха били достатъчни, за да спрат колоната или да я разкъсат на две части — за такива неща може да се чуе само в Русия, където и до ден днешен някои твърдят, че Масена бил разбит от Суворов при Цюрих³⁵⁵.

Ето къде е следователно най-благоприятният район за действие на турците. Стремителни атаки на съсредоточени сили на редовните войски по единствената магистрала, която води за Тифлис — покрай крайбрежието, ако турците са в състояние да издържат морски бой, а ако не са способни на това, във вътрешните области, в района на Карс или Ардахан, — и същевременно неуморни, енергични, внезапни действия на нередовните части, съобразно присъщия им начин на водене на война, — всичко това много скоро би поставило Воронцов в безизходно положение, би позволило да се установи връзка с Шамил и би осигурило общо въстание в целия Кавказ. Но тук още повече, отколкото на Дунава са нужни смелост, бързина и съгласуваност на действията. Бъдещето ще покаже дали турското командване в този район има всички тези качества.

Написано от Ф. Енгелс около 8 ноември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3934, 25 ноември 1853 г.,
като уводна статия

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПОРАЖЕНИЯТА НА РУСИТЕ³⁶⁶

Проучихме грижливо доставените с кораба „Канада“ европейски вестници, за да съберем всички възможни сведения за военните действия между турците и русите във Влахия, и сега можем да добавим някои важни факти към онези, които ни бяха доставени от „Вашингтон“ и бяха коментирани от нас миналия петък*. Известно ни беше, че са станали някои сражения, но и сега знаем много малко подробности за тях. Сведенията, с които разполагаме, както преди са откъслечни, противоречиви и оскъдни и навярно така ще продължава, докато не получим официалните донесения на турските генерали. Но за нас е ясно поне следното: действията на турските войски са били ръководени достатъчно умело и те са се сражавали с неотслабващо въодушевление, оправдаващо похвалите на техните най-горещи поклонници, похвали, които по-спокойните и обективни наблюдатели в мнозинството си смятаха за преувеличения. Отгук идва и общото учудване. Всички бяха готови да получат блестящо потвърждение на способностите на Омер паша като пълководец, но достойността на неговата армия се подценяват от западните журналисти и държавници. Тя наистина е съставена от турци, но това вече съвсем не са онези войници, които Дибич обърна в бягство през 1829 година. Те нанесоха поражения на русите, въпреки неблагоприятните условия и значителното числено надмощие на последните. Може да се очаква, че това ще бъде само предзнаменование и начало на много по-решителни победи.

* Виж настоящия том, стр. 470—476. *Ред.*

Сега ние за пръв път научихме, че Военният съвет в Константинопол е съсредоточил в София армия от около 25 000 души, която трябвало, ако стане нужда, да действа в Сърбия. Колкото и да е странно това, по-рано до Западна Европа като че ли не достигаха никакви сведения за тези войски и за тяхното предназначение, ясно е само едно, че Омер паша ги е използвал много добре. Съсредоточаването на тези войски в София е било грешка, тъй като ако сърбите не вдигнат въстание и не се присъединят към русите — а те едва ли ще вдигнат въстание при управлението на сегашния княз*, — няма никакви основания да се държи армия в този район. А в случай на въстание на сърбите турците трябва или да навлязат в тази страна и да потушат въстанието, за което — при наличието на русите във Влахия — армия от 25 000 души би била недостатъчна, или пък да заемат граничните проходи и да затворят сърбите в собствената им страна, за което биха били напълно достатъчни и една четвърт от тези сили. Омер паша очевидно се е придържал именно към такова гледище, защото той е прехвърлил тези войски направо в района на Видин и ги е присъединил към намиращите се вече там сили. Тези подкрепления несъмнено имат съществено дял в победата, която той току-що е одържал над дяското крило на русите под командуването на генерал Даненберг. — победа, за която ние не знаем никакви подробности с изключение на броя на убитите и пленените руски офицери, но която навярно е била достатъчно пълна и в морално отношение вероятно ще донесе на турците дори по-голяма полза, отколкото им е донесла в материално.

Току-що научихме също така, че турският отряд, който е преминал Дунава от Тутракан (пункт между Русчук и Силистра) и е заел Олтеница, е бил командуван от *Исмаил паша*, другото име на когото е генерал Гюйон (той не се е отрекъл от християнството, макар да заема висок пост в армията на султана), чиято доблест през време на унгарската война му осигури репутацията на храбър, енергичен и съобразителен командир. Той няма никакви забележителни стратегически способности, но малцина умеят така успешно да изпълняват заповеди, както показва той в дадения случай, като отблъсна атаката на настъпващите с удар на нож. Поражението, което генерал Павлов е претърпял при Олтеница, значително ще улесни проникването на турците в областите, разположени отатък Алута, и ще им отвори пътя за Букурещ, тъй като има данни, че княз Горчаков не се е придви-

* Александър Карагеоргиевич. *Ред.*

жил към Слатина, както се съобщаваше, и сега се намира в столицата на Дунавските княжества, предпочитайки благоразумно да не раздробява силите си. А това все пак свидетелствува, че той не се чувства в пълна безопасност. В този район навярно скоро след това е станало решително сражение. Ако Горчаков не е обикновен празен самохвалко и ако може да съсредоточи тук 70—80 хиляди души — войски, с които той след всички основателни приспадания от официално обявената численост на руската армия все пак разполага, — превъзходството безусловно е на негова страна. Но като се има предвид колко неверни и надуты са понякога цифрените данни на руските сведения, като се има предвид, че армията на Омер паша се оказва много по-силна и боеспособна, отколкото се предполагаеше, трябва да се смята, че условията на кампанията са по-равни за двете страни, отколкото изглеждаше, и поражението на Горчаков е напълно вероятно. Разбира се, ако турският главнокомандуващ е в състояние да съсредоточи за решаващото сражение войска от 50—60 хиляди души, въодушевени вече от одържаната победа — а ние не виждаме какво може да попречи на това, — той безусловно има повече шансове за успех. Като твърдим това, ние се стремим да бъдем съдържани в преценките си, защото макар симпатиите ни да са на страната на турците, това все пак не ни дава основание да ги представяме в по-благоприятна светлина, отколкото са в действителност.

Изучавайки географското положение на Влахия, особено от военна гледна точка, не можем да не си спомним за Ломбардия. В първата от тези страни Дунав, а във втората По с техните притоци образуват южната и западната граници. При това турците са възприели план на военните действия, който много прилича на плана на пиемонтците през време на кампанията от 1849 година, която завърши с гибелното за тях сражение при Новара³⁵⁷. Ако турците одържат победа, с още по-голямо основание те ще могат да претендират за нашето възхищение и толкова очевидна ще бъде пълната неспособност на московците. Във всеки случай Горчаков не е Радецки, а Омер паша не е Раморино.

Написано от Ф. Енгелс около 11 ноември 1853 г.

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3936, 28 ноември 1853 г.
като въводна статия

К. МАРКС

РАБОТНИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС

Лондон, петък, 11 ноември 1853 г.

„Златните възможности и как бяха използвани те“ — под това заглавие солидното и дълбокомислено списание „Economist“ прави едно от най-трагикомичните си словоизлияния³⁵⁸. „Златните възможности“ са били, разбира се, създадени от свободата на търговията, а тяхното „използване“ или по-точно „злоупотреблението“* с тях — това, разбира се, се отнася до работническата класа.

„Работническата класа за пръв път държеше бъдещето си в собствените си ръце! Населението на Обединеното кралство действително започна да намалява, емиграцията надхвърли неговия естествен прираст. Как използваха работниците своите възможности? Какво направиха те? Същото, което обикновено са правили по-рано при всяко временно подобрене на положението: те се женеха и размножаваха толкова бързо, колкото е възможно. При такава норма на прираста на населението емиграцията скоро ще бъде съвсем уравновесена, а златната възможност ще бъде изпусната“.

Златна възможност да не встъпват в брак и да не се размножават освен в съответствие с ортодоксалната норма, установена от Малтус и неговите ученици! Ето го него — златния морал! Обаче и досега, според самия „Economist“, населението намалява и емиграцията все още не е уравновесена. Следователно не свръхнаселеността е причина за сегашните бедствия.

„Друга полза, която трудещите се класи трябваше да извлекат от представилия им се рядък случай, беше да натрупат спестявания и да станат капиталисти, обаче едва ли е имало дори един случай някой от тях да се е издигнал или да е започнал да се издига до положението на капиталистите. Те изпуснаха възможността, която имаха“.

* Игра на думи: «use» — «използване», «употребление»; «abuse» — «злоупотребление». *Ред.*

Възможността да станат капиталисти! Едновременно с това „Economist“ казва на работниците, че дори ако в края на краищата получат 10-процентно увеличение на предишното си възнаграждение, те ще получават само 16 шилинга и 6 пенса седмично вместо 15 шилинга. При това, изчислявайки средното възнаграждение на 15 шилинга седмично, той значително го преувеличава. Но не е там въпросът. Как може да стане човек капиталист, ако получава 15 шилинга седмично? Това е проблема, която заслужава проучване. Работниците неправилно смятали, че за да подобрят положението си, трябва да се стремят да увеличат своите доходи. „Те стачкуваха — пише „Economist“ — в стремежа си да получат повече, отколкото можеше да им даде коя да е работа“. Изкарвайки 15 шилинга седмично, те са имали реална възможност да станат *капиталисти*, затова пък при възнаграждение 16 шилинга и 6 пенса такава възможност би изчезнала! От една страна работниците трябва да се стремят работните ръце да бъдат малко, а капиталът — колкото може повече, за да имат възможност да принудят капиталистите да им увеличат работната заплата. Но ако капиталът става прекалено много, а работните ръце — малко, работниците в никакъв случай не бива да се възползват от тази възможност, заради която те са били длъжни да се отказват от встъпване в брак и от размножаване! „Те си позволиха по-разкошен живот“. По време на житните закони, както ни съобщава самият „Economist“, те бяха полугладни, полуголи и едва не умираха от изтощение. Ако нзобщо искаха да живеят, как биха могли те да си позволят по-малко „разкошен“ живот от онзи, който водеха тогава! „Economist“ постоянно поместваше на своите колонии таблици с данни за вноса, за да покаже растящото благоденствие на народа и цъфтящото състояние на стопанския живот. Онова, което тогава се обявяваше за показател на нечуваните блага, донесени от свободата на търговията, сега се осъжда като проява на неразумната разточителност на работническата класа. Ние обаче както преди се отказваме да разберем как може да продължава увеличението на вноса при намаление на населението и на потреблението, как може да продължава увеличението на износа при намаление на вноса и по какъв начин може да се разширява промишлеността и търговията при намаление на вноса и износа!

„Трето, работниците трябваше да използват златната възможност, за да получат самите те и да дадат на своите деца доброто образование, което беше достъпно за тях, и с това да направят себе си по-достойни за подобрието, което настъпи в тяхното материално положение, и да се научат да извличат по-голяма полза от това подобриение. За нещастие ние сме прину-

дени да констатираме, че училищата се посещаваха крайно слабо и таксата за обучение се внасяше крайно нередовно“.

Какво чудно има в това? Оживлението на търговията се придружаваше от разширяване на предприятията, по-голямо прилагане на машини, все по-голямо заменяване на възрастните работници с жени и деца и удължаване на работния ден. Колкото повече майки и деца бяха заети във фабриките, толкова по-малко се посещаваха училищата. И най-после за какво образование предоставяте вие възможност на родителите и на техните деца? Възможността да се научат да задържат нарастването на населението на предписаното от Малтус равнище — отговаря „Economist“. Образованието, казва г-н Кобден, би показало на работниците, че мръсните, лошо проветривани, претъпкани жилища не са най-доброто средство за запазването на здравето и силите. Но със същия успех вие бихте могли да спасите човека от гладна смърт, като му разяснявате, че природните закони изискват човешкият организъм да се поддържа постоянно чрез хранене. Образованието, заявява „Daily News“, би научило нашата работническа класа как да извлича хранителни вещества от сухите кости, как да си изпича хлебчета за чай от нишесте и как да вари супа от отпадъци.

И тъй, резюмираме: златните възможности, изпуснати от работническата класа, се състоят в златната възможност да не се женят, да живеят *по-малко* разкошно, да не искат увеличаване на работната заплата, да стават капиталисти, изкарвайки 15 шилинга седмично, да се научат да поддържат тялото си с по-груба храна и да изкълчват душата си с вредните теории на Малтус.

Миналия петък Ернест Джонс посети град Престън, за да говори пред локаутираните фабрични работници по работническия въпрос. В определеното време под откритото небе се събраха не по-малко от 15 000 души („Preston Pilot“³⁵⁹ съобщава цифрата 12 000) и пристигналият на митинга г-н Джонс бе посрещнат възторжено. Ще цитирам някои места от неговата реч.

„Защо се водеше тази борба? Защо се води тя сега? Защо тя ще се възобнови в бъдеще? Затова защото изворите на нашия живот са спрени от ръката на капитала, който пресушава своя златен бокал до дъното, оставяйки ви само утайката. Защо локаутът, който ви е обявен във фабриката, е равностепен на заплахата за вашия живот? Защото вие нямате други фабрики, където бихте могли да отидете да работите, нямате други начини да си изкарате хляба. Кое дава на капиталиста тази огромна сила? Фактът, че той владее всички средства за наемане на труда... Следователно средствата на труда са крайъгълният камък, на който се гради бъдещето на народа... Само масовото движение на работниците от всички професии, общонационалното движение на цялата работническа класа може да доведе до побе-

да... Ако вие се борите, разпръсвайки силите си по професии и по райони, вие можете да бъдете победени. Но ако поведете борбата в общонационален мащаб, вие сигурно ще победите“.³⁶⁰

След това г-н Джордж Кауел направил обосновано от него в много ласкави изрази и подкрепено от г-н Джон Матюс предложение да се благодари на Ернест Джонс за това, че е посетил Престън, и за услугите, които той прави на делото на работническата класа.

Фабрикантите са положили огромни усилия, за да попречат на Ернест Джонс да посети Престън; за митинга, в който той трябвало да участва, не можело да се намери помещение и за това трябвало да се напечатат в Манчестер афиши, съобщаващи за свикването на митинг на открито. Някои от заинтересованите лица усърдно разпространявали слухове, че г-н Джонс смята да се изкаже против стачката и да посее разногласие сред работниците; освен това разпратени били писма, в които се казвало, че пътуването до Престън може би не ще е безопасно за него лично.

*Написано от К. Маркс на 11 ноември
1853 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3936, 28 ноември 1853 г.*

Подпис: К а р л М а р к с

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

К. МАРКС

ТЪРГОВСКИЯТ РАЗЦВЕТ. — РАБОТНИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС

Лондон, вторник, 15 ноември 1853 г.

„Търговските отчети и паричният пазар“ — под това заглавие в „Economist“ е поместена статия, която се стреми да докаже, че съществува общ търговски разцвет и благоприятни перспективи за развитието на търговията³⁶¹, макар в същия брой да се съобщава, че „цените на хранителните продукти са високи и продължават да растат“, че „цената на квартал пшеница скоро ще стигне 80 шилинга“ и че „положението в търговията с памук съвсем не е такова, че да създава у фабрикантите някакво желание да възобновят работата“. Разглеждайки таблиците с данните за вноса, „Economist“ пише:

„В тези дълги колонни с цифри има много поучителни неща, много такива неща, които потвърждават великите принципи, представляващи предмет на ожесточена политическа борба, и които обясняват неотдавнашните събития на паричния пазар и хвърлят светлина върху бъдещето, много такива факти, които са доста поучителни за държавника, финансиста, банкера и търговеца, защото им дават възможност точно да си изяснят положението на нещата в дадения момент и правилно да преценят своето положение в бъдеще. Ето защо струва ни се, че най-добрата услуга, която можем да окажем, е да обърнем внимание върху някои от основните факти, произтичащи от тези отчети, и да проследим тяхната връзка с другите най-важни особености на текущия момент“.

Я да седнем тогава в краката на този пророк и да се вслушаме в неговите твърде многословни пророчества. Този път таблиците с данни за вноса се цитират с цел да докажат не разточителността на работническата класа, а нечуваните блага, които получава именно тази класа от свободата на търговията. Ето тези таблици.

ТАБЛИЦА I

Потребление ст 5 януари до 10 октомври

	1852 г.	1853 г.
Какао.....	2 668 822 фунта	3 162 233 фунта
Кафе	25 123 946 фунта	28 607 613 фунта
Чай	42 746 198 фунта	45 496 957 фунта
Захар.....	5 358 967 центнера	5 683 228 центнера
Тюпон.....	21 312 459 фунта	22 296 398 фунта
Вино.....	4 986 242 галона	5 569 560 галона

Достатъчно е да погледнем тази таблица, за да видим веднага колко неверни са твърденията на „Economist“. Всичко, което ни е известно за изброените стоки, не е това, че те са *консумирани*, както е посочено в таблицата, а това, че те са *предложени* за консумация. А това е съвсем друго нещо. Навярно ще се намери толкова невежествен бакалин, който да не разбере разликата между запаса от стоки, постъпили в магазина му, и онова количество стоки, които са били действително продадени на населението и консумирани от него.

„Този списък — пише „Economist“ — може да се смята като списък на главните предмети на лукса, консумирани от работническата класа“.

По-долу „Economist“ отнася и нарастването на вноса на тези предмети за сметка на работническата класа, а всъщност такъв предмет като кафето се консумира от английските работници само в най-ограничени размери, а вино те изобщо не консумират. Или може би „Economist“ смята, че положението на работническата класа се е подобрило поради това, че господарите ѝ са започнали да консумират през 1853 година повече вино и кафе, отколкото през 1852 година? Относно чая известно е на всички, че поради китайската революция и свързаното с нея разстройване на търговията се появи спекулативно търсене, породено от опасенията за бъдещето, а не от нуждите на настоящия момент. Що се отнася до захарта, цялата разлика между вноса до октомври 1852 година и вноса до октомври 1853 година представлява само 324 261 центнера; при това аз не се наемам да се състезавам по осведоменост с всезнаещото списание „Economist“, на което, разбира се, е известно, че от тези 324 261 центнера нито един центнер не е останал в мазетата на бакалите и не е изразходван за сладкарски изделия за висшите класи и че всич-

ката тази захар непременно е отишла в чая на работника. Тъй като хлябът е скъп, работниците, разбира се, са хранили децата си със захар — нали Мария Антоанета е препоръчвала на френския народ през време на глада от 1788 година да се храни с бадемова торта. Що се отнася до увеличаването на вноса на тютюн, търсенето на тютюн от страна на работниците действително редовно нараства с лишаването им от работа и нарушаването на техния нормален живот.

Освен всичко друго не трябва да забравяме, че количеството на внесените през октомври 1853 година стоки се е определяло не от фактическото търсене през този месец, а от предполагаемото търсене, изчислено въз основа на съвсем друго положение на вътрешния пазар. Така стои въпросът с първата таблица и с нейната „връзка с другите, по-важни особености на текущия момент“.

ТАБЛИЦА II

Внесено от 5 януари до 10 октомври

	852 .	1853 г.
Бекон	62 506 центнера	173 729 центнера
Сланна.....	101 531 .	160 371 .
Солено свинско месо.....	77 788 .	130 142 .
Шунка	6 766 .	14 123 .
Свинска мас	14 511 .	102 612 .
	<hr/>	<hr/>
Всичко.....	263 102 центнера	580 977 .
Ориз.....	633 814 центнера	1 027 910 центнера
Картофи.....	238 739 .	820 524 .
Зърно и брашно	5 583 082 кварта	8 179 956 кварта
Сирене.....	218 846 центнера	294 053 центнера
Масло.....	205 209 центнера	296 342 центнера
Яйца	89 433 728 броя	103 074 129 броя

Няма съмнение, че на списанието „Economist“ принадлежи великолепно откритие, че относителното увеличение на вноса на хранителни продукти в години на суша и неизбежен глад в сравнение с обикновените години по-скоро е доказателство за внезапно нарастване на консумацията, отколкото за необичайно спадане на производството на тези продукти. Неочакваното нарастване на цените на един или друг предмет без съмнение представлява вносна премия. Но могъл ли е някой някога да твърди, че колкото по-скъп е един предмет за потребление, тол-

кова повече ревностни консуматори ще намери той? Да преминем сега към третата категория внасяни стоки — суровините за фабриките:

ТАБЛИЦА III

Внесено от 5 януари до 10 октомври

	1852 г.	1853 г.
Лен	971 738 центнера	1 245 384 центнера
Коноп	798 057 „	788 911 „
Пашкули	3 797 757 фунта	4 355 865 фунта
Копринена прежда	267 884 „	577 884 „
Памук	6 486 873 центнера	7 091 999 центнера
Вълна	63 390 956 фунта	83 863 475 фунта

Тъй като производството през 1853 година значително надхвърли производството през 1852 година, били са нужни и повече суровини, каквито са внесени и преработени в по-голямо количество.

Обаче „Economist“ не твърди, че излишъкът от изработени през 1853 година промишлени изделия е отишъл за вътрешна консумация. Той го отнася към *износа*:

„Най-важният факт е огромният растеж на нашия експорт. Увеличението на стойността на износа само за един месец, който завършва на 10 октомври, е не по-малко от 1 446 778 л. ст., а общо увеличението на тази стойност за девет месеца достига 12 596 291 л. ст.; общата стойност на експорта възлиза в текущата година на 66 987 729 л. ст. срещу 54 391 438 л. ст. за съответните месеци на 1852 година. . . . Ако вземем само износа на стоки, произведени във Великобритания, ще получим за тази година увеличение не по-малко от 23 процента“.

Но как стон въпросът с тези допълнително изнесени стоки на сума от 12 596 291 лири стерлинги? „Значителна част от тези експортирани стоки още се намират на път към своите пазари“, а те ще пристигнат там тъкмо в момент, когато появяването им ще довърши разстройството на тези пазари. „Значителна част от тези допълнително експортирани стоки отива за Австралия“, която и без това е пренаситена със стоки, „в Съединените щати“, където има излишък от стоки, „в Индия“, която преживява депресия, „в Южна Америка“, която изобщо не е в състояние да погълне каквито и да било допълнително внесени стоки, ненамерили пласмент на другите пазари.

„Огромно количество от допълнителните стоки, които са били внесени и консумирани — пише „Economist“, — са вече платени от Англия или

ще бъдат платени в близко бъдеще по издадени срещу тях полици, падежът на които изтича . . . А кога ще бъдат платени на нас внесените стоки? След 6 месеца, след 9 месеца, след 12 месеца, а за някои стоки след година и половина или две“.

Това е „само въпрос на време“ — заявява „Economist“.

Какво заблуждение!

Ако вие изхвърляте този огромен излишък от промишлени стоки на пазарите, вече наводнени от вашите експортни стоки, времето, което очаквате, може *никога* да не настъпи. Онова, което във вашите таблици изглежда огромен списък на въображаеми богатства, може да се окаже огромен списък на действителни загуби, списък на фалити в световен мащаб. Какво доказват таблици III и данните за износа, които са предмет на такова самохвалство? Те доказват нещо, което всеки от нас вече отдавна е разбрал, а именно, че промишлената продукция на Великобритания е извънредно много нараснала през 1853 година, че нейното нарастване е надхвърлило нормата и че нейната тенденция към разширяване се засилва в същия момент, когато става стесняване на пазарите.

„Economist“, разбира се, идва до противоположния извод.

„Затрудненията на паричния пазар и покачването на лихвения процент — ни казва то — са само временна последица на факта, че големи партиди внасяни стоки се плащат незабавно, докато огромният излишък от изнасяни стоки се отпуска на кредит“.

В представите на „Economist“ напрегнатото състояние на паричния пазар е само резултат от добавъчния износ на стоки. Но ние със същото право можем да кажем, че през тези последни месеци нарастването на износа е било само неизбежен резултат от затрудненията на паричния пазар. Тези затруднения се придружаваха от приток на злато и от неблагоприятен валутен курс; но нима неблагоприятният курс не е премия на полиците, издадени срещу други страни, или с други думи експортна премия? Именно по силата на този закон Англия в периоди на затруднения на паричния си пазар разстройва всички други пазари на света и периодично разрушава промишлеността на другите страни, бомбардирайки ги с английски промишлени стоки, продавани на намалени цени.

„Economist“ най-после намира „двата пункта“, по които работниците са решително не прави, решително заслужават порицание и решително проявяват глупост.

„Първо, те влизат в спор в повечето случаи заради жалки грошове“.

Защо постъпват те така? Ще предоставим на самия „Economist“ да отговори на този въпрос:

„Характерът на спора се измени: от въпрос на договор спорът се превърна в борба за властта...“

Второ, работниците не ръководеха сами своите работи, а действаха по указания на безотговорни, а може би изобщо самозвани водачи... Те действаха обединено, чрез организирани дръзки клубове... У нас не предизвикват опасения политическите убеждения на самата работническа класа. У нас в действителност предизвикват опасения и чувство на протест убежденията на онези хора, на които работническата класа позволи да я уловят в мрежите си и да действуват от нейно име“.

Работниците отговориха на създаването на класова организация на техните господари със създаването на своя собствена класова организация. А „Economist“ им казва, че ще престане да се „опасява“ от тях, ако те освободят от длъжност своите генерали и офицери и решат да се борят поединично. Точно така през време на първите битки на френската революция глашатаята на обединените деспоти от Севера непрестанно уверяваха целия свят, че те се „опасяват“ не от самия френски народ, а само от политическите убеждения и политическите действия на свирепия Comité du Salut Public*, на дръзките клубове и на неспокойните генерали.

В предишната си статия посочих на списанието „Economist“, че няма нищо чудно, ако работническата класа не се възползува от периода на търговския разцвет, за да получи образование и да даде такова на децата си. Сега мога да ви предам следните факти, за които ми бе съобщено с всички имена и подробности и които скоро ще бъдат представени на парламента. През последната седмица на септември 1852 година в град... разположен на 4 мили от..., в предприятието, което се занимава с изibelване и боядисване на тъкани, носещо фирмата... и принадлежащо на есквайр..., споменатите от нас лица са работили *60 часа* подред, с *почивка само от три часа!*

Момци и девойки	Възраст
М. С.	22 години
А. Б.	20 .
М. В.	20 .
А. Х.	18 .
К. Н.	18 .

* Комитет за обществено спасение³⁶². Ред.

Моми и девойки	Възраст
В. С.	16 години
Т. Т.	16 .
А. Т.	15 .
М. Г.	15 .
Х. О.	15 .
М. Л.	13 .
Б. Б.	13 .
М. О.	13 .
А. Т.	12 .
К. О.	12 .
С. В.	101 .
Ан. Б.	91 .
Момченца	
У. Г.	9 години
Дж. К.	10 .

Девет- и десетгодишни деца работят 60 часа подред със само тричасова почивка! Нека господарите не приказват за пренебрежението на работниците към образованието! Една от споменатите, А. Б., момиче само на 9 години, през време на 60-часовата работа е паднала от изтощение на пода и заспала; *когато я събудили, тя заплакала, но все пак я принудили отново да започне да работи!*

Фабричните работници очевидно са решили да изтръгнат движението за образование от ръцете на манчестерските мошеници. Както се съобщава, на състоялия се в градската градина митинг на безработните в Престън е станало следното:

„Г-жа Маргарет Флетчър обърнала вниманието на събралите се върху това, че е неправилно омъжените жени да работят във фабриките, като оставят без надзор децата си и зарязват домашните си задължения. Всеки работник има право на справедлива работна заплата за справедлив работен ден, а това спод нея значи, че работникът трябва да получава за своя труд такова възнаграждение, което да му дава възможност да издържа себе си и семейството си при добри условия, като оставя жена си в къщи, за да изпълнява домакинските си задължения и да дава на децата си образование (аплодисменти). Говорившата завършила речта си, като предложила да се приеме следната резолюция:

Събранието решава: всички омъжени жени в града смятат да не ходят на работа, докато техните мъже не започнат да получават справедливо и пълно възнаграждение за труда си.

Г-жа Ан Флетчър (сестра на предишната ораторка) подкрепи резолюцията и тя била приета единодушно.

Председателят на митинга заявил, че след разрешаването на въпроса за десетпроцентното увеличение ще се разгърне такава агитация относно използването на труда на омъжените жени във фабриките, каквато фабрикантите в страната едва ли очакват“.

Ернест Джонс, който прави обиколка по промишлените райони, агитира за „Работнически парламент“³⁶³. Той предлага

„делегати на работниците от всички професии да се съберат в центъра на движението, в Ланкашир, в Манчестер, и да заседават там, докато не бъде одържана победа. Това би било толкова авторитетен и толкова достъпен израз на гледището на работническата класа, че ще го чуе целият свят, а събранието, заседаващо в св. Стефан³⁶⁴, ще трябва да подели с този парламент вестникарските колонии... В период на криза като сегашната целият свят ще започне по-внимателно да се вслушва в думите на най-скромния от тези делегати, отколкото в думите на титулуваните сенатори на най-надменната от камарите“.

Органът на лорд Палмерстон е на съвсем друго мнение:

„Казано между нас — възкликва „Morning Post“, — развитието на движението, с което така се хвалеха, фактически е спряло и след жалкия провал на 10 април вече не са предприемани по-нататъшни опити да се превърнат работниците в законодатели или шинвачките в народни трибуни“.

Написано от К. Маркс на 15 ноември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3938, 30 ноември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА

Новините от театъра на военните действия, донесени с парахода „Хумболд“, потвърждават полученото по-рано с „Европа“ съобщение, че турците, след като дълго са задържали позицията си при Олтеница против превъзходящия ги по численост противник, с който е трябвало да водят тежки боеве, в края на краищата са отстъпили около 14 ноември от татък реката и са заели предишните си укрепени позиции при Тутракан. Предполагаме, че пристигането на вестниците и писмата ще хвърли светлина върху това събитие, а засега смисълът на този маньовър още не ни е напълно ясен. В официалното съобщение се казва, че той е бил извършен безпрепятствено, следователно предположението, че е бил предизвикан от някакви решителни успехи на княз Горчаков, отпада, ако впрочем не се докаже, че руският командуваш е успял да събере за втора атака срещу този пункт двойно повече войски, отколкото е хвърлил срещу него първия път. Но грижливият анализ на всички известни нам факти показва, че в действителност той не е разполагал за тази цел с такава групировка от 45 000 души. Твърди се също така, че турците отново са се оттеглили към Тутракан, за да не се излагат на опасност от внезапно нападение при Олтеница през зимата, когато отстъплението през реката би било свързано с големи трудности, но това твърдение противоречи на факта, че досега те са водили настъпателни действия без поражение и са имали безусловно числено превъзходство. Освен това техният ляв фланг, както преди, се намира при Видин, на влашкия бряг на Дунава, и дори получава подкрепление, което говори за всичко друго, но не и за общо отстъпление от тяхна страна. А ако се вземе предвид предполагае-

мото им намерение да преминат с големи сили Дунава при Браила или Галац — предположение, кбего изглежда отговаря на истината, — все пак остава неясно нужно ли е било на *Омер паша* да оттегля войските си от силната позиция при Олтеница само защото е имал намерение да предприеме решителен маньовър срещу левия фланг на русите с друга войскова групировка. Но всички предизвикващи недоумение обстоятелства ще станат поясни, ако проследим събитията на настоящата кампания от самото ѝ начало.

Известно е преди всичко, че на турците бе дадена възможност да преминат реката и при Видин, и при Тутракан, без да им бъде оказана сериозна съпротива. В това нямаше нищо чудно, защото, както показва опитът от войните, невъзможно е да се попречи на активен противник да премине река, дори много широко; освен това винаги е по-изгодно той да бъде атакуван, когато вече е прехвърлил част от войските си, т. е. да бъде нападат с превъзхождащи сили в момента, когато той има само един, и то претоварен път за отстъпление. Но фактът, че турците са се закрепили на левия бряг на Дунава, че те са победили във всички сблъсквания, че в течение на десет дни те са държали Олтеница, намираща се на не повече от четиридесет мили от Букурещ, и русите не са могли да ги изтласкат от тази важна позиция, че те са я изоставили в края на краищата безпрепятствено и по собствена инициатива — всичко това показва, че бе допусната сериозна грешка при определянето на съотношението на руските и турските сили, които противостоят едни на други в този район.

Ние знаехме доста точно с какви сили разполагаха турците; а по отношение числеността на руските войски винаги сме били принудени да блуждаем в тъмнина. Съобщаваше се, че два армейски корпуса са преминали Прут и че скоро след тях са минали част от войските на още един корпус. Ако това е така, русите трябваше да имат в Дунавските княжества не по-малко от 150 000 души. Но сега, когато и събитията показаха, че русите нямат във Влахия такова количество войски, ние получихме най-после, от Виена достоверни сведения за онова, с което те действително разполагат там. Ето списъка на техните сили:

1. 4-и армейски корпус под командата на генерал Даненберг, състоящ се от следните три пехотни дивизии :	
а) 10-а дивизия (генерал Соймонов).....	16 000 души
в) 11-а дивизия (генерал Павлов).....	16 000 „
с) 12-а дивизия (генерал Липранди)	16 000 „
д) 1 батальон стрелци	1 000.

2. Една бригада под командата на генерал Енгелхард,
числяща се към 14-а дивизия на 5-и армейски корпус 8 000 души

Всичко пехота 57 000 души

3. Две дивизии лека кавалерия под командата на
генерал Нирод и на генерал Фишбах, наброяващи общо 8 000 ду-
ши, и 10 полка казаци, наброяващи 6 000 души, или всичко 14 000 души

4. Една артилерийска дивизия в състав приблизително
по 1 батарея (12 оръдия) на всеки пехотен полк, т. е. общо..... 170 или 180 оръдия

Става ясно също така, че 5-и армейски корпус, който се командуваше от генерал Лидерс, дори не е още съсредоточен в Одеса, а се намира отчасти в Севастопол, отчасти в Кавказ; че 3-и армейски корпус под командата на генерал Остен-Сакен все още се намира във Волиния или в най-добрия случай току-що е преминал Прут и може да стигне до театъра на военните действия най-рано след три-четири седмици и че кавалерийските резерви на русите — главно тежката кавалерия — се намират от татък Днепър и ще са нужни пет-шест седмици, за да бъдат докарани там, където са необходими. Тези сведения са безусловно верни и ако ние разполагахме с тях преди шест седмици, щяхме да твърдим, че Омер паша трябва да премине Дунава, без значение къде и как, и колкото по-скоро, толкова по-добре.

И действително не може да се намери разумно обяснение за безразсъдния риск, на който са се изложили русите. Да натикаш около 80 000 войска с такъв *cul de sac** като Влахия, да прекараш там няколко месеца, имайки, както признават самите руси, 15 000 болни войници в лазаретите, и да се надяваш поради липса на попълнения само на щастливия случай — това е небивал досега начин на действие и по-рано никой нямаше основание да подозира, че хора като русите, на които обикновено е свойствена предпазливост и стремеж винаги да избягват риска, ще се окажат способни на него. Та всичките им годни за служба войски във Влахия, като не се смятат отделно действащите отряди, наброяват някакви си 46 000 души, които при това могат да се окажат нужни в най-различни пунктове!

Но положението е именно такова и ние можем да си го обясним само с абсолютната увереност на русите в успеха на дипломатическите интриги на техните приятели в английското правителство, с неоснователното им пренебрежение към своя противник и със затрудненията, които те очевидно изпитват при опита им да съсредоточат големи войскови групи и голямо количество

* задънен сокак. *Ред.*

припаси в един край, толкова отдалечен от центъра на тяхната империя.

От друга страна турците имат при Калафат, в Малка Влахия, 25 000 души и продължават да изпращат там подкрепления. Ние имаме малко сведения за последните движения на тези войски. Изглежда, че те не са се придвижили дори до Крайова и досега всичките им действия се изчерпват със заемаването на близките села. Причините за това са също така неясни и ние можем само да предположим, че Омер паша е до известна степен ограничен в действията си от Военния съвет от Константинопол, който отначало съсредоточи тези 25 000 души в София. Така или иначе, доколкото можем да съдим от толкова далечно разстояние, тези войски, докато се намират при Калафат, са съвсем безполезни и тяхното пребиваване там е грешка, защото, както вече имахме случай да изтъкнем, те са там или твърде много, или твърде малко дори за едно предполагаемо и малко вероятно тяхно използване против Сърбия*. Струва ни се, че би било много по-целесъобразно да се прехвърлят те по-надолу по Дунава. Те са преминали реката на 28 октомври и до 15 ноември са напреднали много малко и изобщо не са водили никакви активни действия. Тези петнадесет дни можеха да се използват много по-добре, като се прехвърлят те на 150 мили по-долу по Дунава, в Свищов, където можеха да установят непосредствена връзка с левия фланг на главните сили на турската армия и с няколко прехода биха могли оттам да стигнат Русчук, в района на разположението на щаба на левия турски фланг... Можем да не се съмняваме, че тези 24 000 души, присъединени към главните сили, биха били двойно по-ценни, отколкото при Калафат. И самите събития потвърждават това мнение: както вече казахме, няма никакви сведения, че те са оказали през деветнадесетте дни, изтекли, след като преминаха Дунава, някаква активна поддръжка на Омер паша. Атаките на турците при Никопол и Русчук са били обикновени демонстрации. Изглежда, че те са били доста добре проведени, със строго необходимото за тази цел количество войски и в същото време с енергия, която може да заблуди неприятеля относно истинските намерения на нападащата страна. Главната атака е станала при Олтеница. Досега не е известно какви сили са били съсредоточени там. Според някои съобщения още на 11-и турците са имали при Олтеница 24 000 души, а противостоящите им руси — 35 000. Но това явно не отговаря на действителността. Ако русите имаха с една трета повече вой-

* Виж настоящия том, стр. 478 *Ред.*

ски от турците, те веднага биха ги изтласкали обратно оттатък Дунава, а в действителност 11-и беше ден на поражение за русите.

Сега повече от когато и да било изглежда вероятно, че само едно крайно лошо военно ръководство може да попречи на турците да изтласкат Горчаков от Влахия. Впрочем както той, така и противната страна демонстрираха доста странни образци на военно ръководство. На 2 ноември турците форсираха Дунав при Олтеница, който очевидно е бил техният главен пункт за преминаване на реката. На 3-и, 4-и и 5-и те успешно отблъснаха атаките на русите и с това затвърдиха превъзходството си на левия бряг на Дунав. В течение на три дни трябваше да пристигнат техните подкрепления, което им даваше възможност незабавно да настъпят към Букурещ. Именно така постъпваше Наполеон и оттогава насам на всеки военачалник е известно, че бързината на движението може да компенсира недостига на войски, защото тя прави възможно нападането на противника, преди той да успее да съсредоточи силите си. Тъй както в търговията казват: „Времето е пари“, така във войната казват: „Времето е войска“. Но във Влахия тази истина се пренебрегва. Турците спокойно държат Олтеница в течение на девет дни, от 6-и до 15-и, и не предприемат нищо, ако не се смятат малките схватки, така че на русите остава достатъчно време да съсредоточат своите сили, да ги разположат след обмисляне на всичко с най-големи подробности и при създаване на опасност за техните пътища за отстъпление да вземат мерки за ликвидиране на опасността и за осигуряване на тези пътища. Но може би трябва да предположим, че Омер паша е искал просто да задържи русите при Олтеница, докато неговите главни сили не преминат Дунава, по-долу по течението, и не прережат напълно пътищата за отстъпление на русите? Това може да е така, макар че такава операция предполага освен 24 000 души при Калафат и 24 000 при Олтеница наличността на още 50 000 души, разположени по-долу по Дунава, в района на Оршо̀ва. Но ако той е имал там такова количество войски, което е напълно вероятно, те биха могли да използват времето си по-полезно, отколкото да го губят за всички тези изкуствени и хитроумни маньоври. Защо в такъв случай да не се прехвърлят през Дунава при Браила наведнаж 70—80 хиляди души и с един удар да се прережат комуникациите на русите във Влахия? Както вече казахме, този маньовър изглежда, че е наобелязано да се извърши сега, но не е ясно защо е било нужно толкова дълго да се отлага и да се прави такава сложна подготовка за него? При такова превъзходство на силите, намиращи

се в пълна готовност на оперативната линия, едва ли е имало смисъл да се въвежда княз Горчаков в заблуждение. Би трябвало наведнаж да му бъде отрязан пътят за отстъпление и да бъде унищожена неговата армия.

Що се отнася до турските войници, в малкото сблъсквания, в които досега са участвували, те са се проявили отлично. Артилерията навсякъде е доказала, че император Николай не е преувеличавал, когато я е поставял на едно от първите места в Европа. Един батальон стрелци, сформиран само десет седмици преди започването на военните действия и въоръжен с винтовки Миние, току-що получени от Франция, за този кратък срок е достигнал високо съвършенство в стрелбата в разпръснат строй и е възпитал първокласни стрелци, владеещи изкусно това страшно оръжие; в Олтеница те са получили възможност да демонстрират това на практика, като са избили почти всички стари офицери на русите. Турската пехота като цяло изглежда, че е добре усвоила обикновените движения в линии и колони, а освен това е проявила в атаките при Олтеница голяма устойчивост и храброст; защото поне през двата дни от трите резултатът от боя е бил решаван от атаката на турската пехота, и то в ръкопашни схватки; а както е добре известно, когато влезе в действие щикът, руската пехота е противник, който не бива да се подценява.

Ако се съди по последните съобщения, в Азия работите вземат още по-благоприятен за турците обрат, отколкото в Европа. Има сведения, че черкезките племена са обхванати от общо въстание против русите и действуват с обединени сили, че в техните ръце се намират вратите на Кавказ и комуникациите в тила на граф Воронцов са прерязани, докато откъм фронта върху него напират турските войски. И тъй от самото начало войната навсякъде донесе поражения на царя. Да се надяваме, че така ще продължи докрай и че войната ще научи русите и тяхното правителство да слагат мярка на своето честолюбие и високомерие и ще ги накара от сега нататък да се занимават само със собствените си работи.

Написано от Ф. Енгелс около 18 ноември
1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“. брой 3944, 7 декември 1853 г.
като уводна статия

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

К. МАРКС

РИЦАРЯТ
НА БЛАГОРОДНОТО СЪЗНАНИЕ²⁶⁵

1

*Написано от К. Маркс около 21—28
ноември 1853 г.
Напечатано в отделна брошура през
януари 1854 г. в Нюйорк
Подпис: Карл Маркс*

*Печата се по текста на брошурата
Оригиналът на немски*

Der Ritter

von

edelmüthigen Bewußtsein,

von

Carl Marx.

*Заглавната страница на първото издание на памфлета на
К. Маркс „Рицарят на благородното съзнание“*

Героят на малката война (виж Декеровата „Теория на малката война“³⁶⁶) може да не е благороден човек, но трябва да има поне благородно съзнание. Според Хегел благородното съзнание неизбежно се превръща в *долно* съзнание³⁶⁷. Аз ще илюстрирам това превръщане с примера на излиянията на г-н Вилих, който съчетава в едно лице Петър Пустинника и Валтер Голтака. Ще се ограничи с *cavaliere della ventura**; стоящите зад него *cavalieri del dente*** ще предоставя на собствената им мисия.

За да подчертае от самото начало, че за благородното съзнание е свойствено да изразява истината във „висш“ смисъл с помощта на лъжа в „обикновения“ смисъл, г-н Вилих започва отговора на моите „Разкрития“³⁶⁸ със следните думи:

„Д-р Карл Маркс помести в „Neu-Englang-Zeltung“ и в „Criminal-Zeitung“ информация за Кьолнския процес срещу комунистите“.

Аз никога не съм помествал в „Criminal-Zeitung“ информация, за Кьолнския процес срещу комунистите. Известно е, че поместих в „Neu-Englang-Zeitung“³⁶⁹ „Разкритията“, а г-н Вилих помести в „Criminal-Zeitung“ самопризнанията на Хирш***.

На стр. 11 от „Разкритията“ се казва следното: „От списъка на откраднатите от партията на Вилих-Шапер документи и от датите на тези документи следва, че тази партия, макар да е била предупредена чрез кражбата с взлом, извършена от Ройтер, е намирала начини и след това да позволява да ѝ се крадат доку-

* рицарят-търсач на приключения, предводител на наеман отряд. *Ред.*

** — рицари, действащи с челюстите, храненици. *Ред.*

*** По това виж настоящия том, стр. 41—44. *Ред.*

менти и да допуска те да попадат в ръцете на пруската полиция“. На стр. 64 това място се повтаря накратко³⁷⁰.

„Г-н Маркс — отговаря г-н Вилих — знае много добре, че в по-голямата си част самите тези документи са фалшифицирани, а отчасти са съчинени“.

В по-голямата си част са фалшифицирани — това значи, че не са изцяло фалшифицирани. Отчасти съчинени — значи, че не всички са съчинени. Следователно г-н Вилих признава, че след кражбата, извършена от Ройтер, както и преди нея документи, принадлежащи на неговата фракция, са попадали по някакъв начин в полицията. Както твърдя и аз.

И тъй благородството на г-н Вилих се състои в това, зад *верните факти* да подушва *лъжливо съзнание*. „Г-н Маркс *знае*“. От къде знае г-н Вилих какво знае г-н Маркс? За някои от споменатите документи аз зная, че са истински. Но нито за един от тях не зная през време на съдебния процес да е бил признат за фалшифициран или съчинен. Но аз *трябвало* да знам. „повече“, защото „някой си Блум от близкото окръжение на Вилих“ бил „информатор на Маркс“. И тъй Блум е процъфтявал* в най-близкото окръжение на Вилих. Толкова по-далеч е бил той от мен. За Блум — с когото никога не съм разговарял, дори и намек не е имало за това** — зная само това, че е русин по произход и обущар по професия, че фигурира също така като Морисон, кълне се в морисоновите хапчета на Вилих и сега се намира вероятно в Австралия³⁷¹. За дейността на вилиховско-кинкеловските мисионери аз бях информиран от Магдебург, а не в Лондон. Ето защо благородното съзнание би могло да си спести такава доста болезнена операция, като публично опозоряване на един от своите духовни синове само въз основа на подозрения.

Отначало благородното съзнание, лъже, че аз съм имал някакъв измислен информатор; след това то също така лъжливо отрича цитираното от мен реално писмо. То цитира отделни места *„из мнимото писмо на Бекер, стр. 69 на „Разкритията“, забележка А“*³⁷².

Г-н Вилих е много благороден, за да допусне, че „човек с възвишен дух и характер“ като Бекер може да не почувствува възвишения дух и характер в такъв човек като Вилих. Поради това той превръща писмото на Бекер в мистификация, а мене — във фалшификатор. Разбира се — от благородство. Но мнимото

* Игра на думи: Blum — фамилия; «Blume» — цвете. *Ред.*

** В оригинала има непреводима игра на думи: «durch die Blume sprechen» — говоря с намеци, преносно. *Ред.*

писмо все още се намира в ръцете на адвоката Шнайдер II. През време на процеса аз го изпратих на защитата в Кьолн, защото то опровергаваше версията за някакво участие на Бекер в глупавите планове на Вилих. Освен че писмото е написано от ръката на Бекер, печатите на кьолнската и лондонската пощи показват датите на неговото изпращане и получаване.

„Но преди това г-жа Кинкел ми написа“ (на Вилих) „подробно, уточняващо всички факти писмо; Бекер в Кьолн прие да го препрати. Той ѝ съобщи, че писмото е препратено, но аз никога не съм го виждал. Кой го е скрил: г-н Маркс, Бекер или пощата?“

Пощата тук няма пръст, доказва Вилих. Може би Бекер? Но докато последният беше на свобода, Вилих не е и помислял да се обърне към него за разяснения. Следователно остава „г-н Маркс“. Г-н Вилих със свойствения му маниер да действа подмолно представя работите така, че аз публикувам писма, които Бекер *не* ми е писал, и скривам онези, които ми е поверил за препращане. Но за съжаление Бекер бе толкова любезен, че *никога* не ме е обременявал с поръчения за препращане на писма, било то писма на г-жа Йохана, или на г-н Йохан Готфрид*. Нито затворническото началство, нито черният кабинет³⁷³ не ще попречат да бъдат поискани от Бекер разяснения по този невинен въпрос. Г-н Вилих се заплита в лъжи, съчинявайки тази мръсна инсинуация от чистата подбуда да насърчи добродетелта и да покаже, че душевното сродство между добрите хора, между кинкеловци и вилиховци, побеждава всяко изкуство на злите да сеят вражда.

... отношенията между партиите вътре в пролетариата, между партията на Маркс и партията на Вилих-Шапер, съгласно названието, дадено от г-н Маркс, *а не от мен*“.

Благородното съзнание трябва да докаже собствената си скромност чрез чуждото възгордяване. Поради това то превръща „*названието, дадено от кьолнския обвинителен акт*“ (виж стр. 6 на „Разкритията“³⁷⁴), в „*название, дадено от г-н Маркс*“. От същата скромност той превръща отношенията между партиите вътре в определено тайно немско дружество³⁷⁵, за което аз говоря (виж I. с.**), в „*отношения между партиите вътре в самия пролетариат*“.

„Когато през есента на 1850 година Техов пристигна в Лондон, Маркс поръча на Дронке да напише на него, Маркс, че Техов се бил произнесъл

* Ироничен намек за Готфрид Кинкел и за неговата жена Йохана Кинкел. *Ред.*

** *locus citato* — цитираното място. *Ред.*

крайно презрително за мен; това писмо стана публично достояние. Техов пристигна, поговорихме си откровенно като мъже: направените в писмото съобщения се оказаха измислени!!“

Когато Техов пристигнал в Лондон, аз съм бил *поръчал* на Дронке да ми пише, получил съм писмото, направил съм го публично достояние, и *тогава* пристигнал Техов. В нарушаването на *consecutio temporum** намира отражение объркаността на благородното съзнание, което се мъчи да установи фалшива причинна връзка между мен, писмото на Дронке и пристигането на Техов. В писмото на Дронке, което впрочем е адресирано до Енгелс, а не до мен, инкриминираното място звучи буквално така:

„Днес успях малко да разубедея Техов, макар че при това пръв влязох в остър спор с него и с Шили“ — *Шили се намира в този момент в Лондон*, — „и Техов няколко пъти заяви, че нападите срещу Зигел са личен каприз на Вилих, на когото между другото той отрича *какъвто и да било* военен талант“.

Така че Дронке говори не за крайно презрителните отзиви на Техов изобщо, но за крайно презрителните му отзиви по повод на военния талант на г-н Вилих. Ето защо, ако Техов дори е обявил нещо за *измислено*, това никак не се отнася до направените в писмото на Дронке съобщения, а се отнася до това, което благородното съзнание съобщава за съобщенията на Дронке. В Лондон Техов не е изменил изказаното в Швейцария свое мнение за военния талант на г-н Вилих, макар да е изменил може би другите си представи за този лъжеаскет. Така че аз имам нещо общо с писмото на Дронке и с пристигането на Техов само дотолкова, доколкото направих достояние писмото на Дронке; като председател на Централния комитет аз бях длъжен да уведомявам другарите за всички писма. Така между другото бе прочетено писмото на Карл Брун, в което последният също се надсмиваше на военния талант на Вилих. Г-н Вилих тогава бе убеден, че аз съм *поръчал* на Брун да напише това писмо. Но тъй като Брун, за разлика от Техов, още не е заминал за Австралия, г-н Вилих предвидливо премълчава „този образец на моята тактика“. Също така аз трябваше да направя достояние писмото на Ротакер, в което той пише:

„Готов съм да принадлежа към всяка друга община, но към *тази*“ (т. е. към Вилиховата) — „никога“.

Той разказва до какви фатални за него последици е довела обикновената опозиция спрямо възгледите на Вилих за

* съгласуваността на времената. *Ред.*

„биещото в очи въоръжение на Прусия“, а именно един от телохранителите на Вилих

„поискал незабавното му изключване от Съюза, а друг настоявал да се образува комисия за разследване как е попаднал този Ротакер в Съюза, защото това било *подозрително*“.

Г-н Вилих бе убеден, че аз съм *поръчал* на Ротакер да напише това писмо. Но тъй като Ротакер, вместо да търси злато около Мелбърн, издава вестник в Цинцинати, г-н Вилих пак намери за уместно да скрие от целия свят този втор „образец на моята тактика“.

Благородното съзнание по самата си същност винаги е доволно от себе си и навсякъде смята себе си за признато. Поради това, ако то срещне несъгласие с неговото благосклонно мнение за самото себе си, ако Техов му отрича военен талант, а Ротакер — политически способности, или ако Бекер го нарича просто „*глупаво*“, такива противоестествени факти трябва прагматично да се обясняват с тактическото противоречие между Ариман — Маркс и Енгелс, и Ормузд — Вилих, и в съответствие с това благородното съзнание се отдава на най-долно занимание, като се опитва да отгатне умозрително, да изсмуче от пръстите си, да измудри тайните на тази мнима тактика. Ние виждаме, казва Хегел, как това съзнание, вместо да се занимава с възвишеното, се занимава с ниското, именно със самото себе си.

„Такива са някои образци от тактиката на г-н Маркс“ — победно възкликва г-н Вилих.

„Първото противоречие между Маркс, Енгелс и мен стана явно, когато намиращите се в Лондон революционни дейци, изиграли навремето повече или по-малко значителна роля, ни изпратиха покана за събрание. Аз исках да отида на него; исках нашата партийна позиция и организация да бъдат защитени, но *éclat** за *вътрешните разпри в емигрантската среда* да не излиза *извън тази среда*. Аз останах в малцинство; поканата беше отхвърлена и *от този ден водят началото си отвратителните разпри в лондонската емиграция*, последниците от които и сега са още *налице*, макар сега очевидно да са загубили всякакво значение в очите на общественото мнение“.

Г-н Вилих като „партизанин“ през време на войната смята, че и в мирно време неговата мисия е да се прехвърля от една партия в друга**. Отговаря напълно на истината, че със своите благородни коалиционни възжеления той остана в малцинство. Но това признание звучи още по-наивно поради това, че по-късно г-н Вилих се стараяше да разпространи слуха, че емиграцията ни

* слухът. *Ред.*

** Игра на думи: «*Parteigänger*» — «партизанин»¹ в смисъл на партизански боец и 2) на привърженик на партия. *Ред.*

била изключила от цеховата си корпорация. А тук той признава, че ние сме изключили от средата си този емигрантски цех. Такива са фактите. А ето и тяхното *превъплъщение*. На благородното съзнание е нужно да докаже, че само Ариман му е попречил да извърши благородно дело и да предпази емиграцията от всички сполетели я напасти. За тази цел той трябва отново да прибегне до лъжа, изопачавайки при това по чисто евангелистски начин мирската хронология (виж Бруно Бауер. „Синоптиците“³⁷⁶). Ариман — Маркс и Енгелс — заявил, че излиза от Работническото дружество на Грейт-Уиндмил-Стрийт и че скъсва с Вилих на заседанието на Централния комитет на 15 септември 1850 година.³⁷⁷ От този ден те престанали да участвуват в каквито и да било публични организации, демонстрации и манифестации. И тъй, от 15 септември 1850 година. На 14 юли 1851 г. „именити дейци на всички фракции“ били поканени на събрание у гражданина Фиклер, на 20 юли 1851 г. бил основан „Агитационният съюз“, а на 27 юли 1851 г. — „Немският емигрантски клуб“. Именно от този ден, когато са се изпълнили тайните желания на благородното съзнание, водят началото си отвратителните разпри в „лондонската емиграция“, именно от този ден започна борбата между „Емиграцията“ и „Агитацията“, която се води по двете страни на океана — великата война между мишките и жабите³⁷⁸.

О, споходете ме, вий, изрази крилати
И думи вдъхновени и дълбоки,
За да опиша аз борба, каквато
Светът до днеска още не е виждал.

Вси прежни боеве тук на земята
В сравнение с тоя бой какво са:
Защото в него мечове кръстоса
Цветът на мъжка сила и достойнство.

(По Боярдо, *Orlando innamorato, canto 27**)

Тези „отвратителни разпри“ никога не са имали „значение в очите на общественото мнение“, те са имали значение само за собственото мнение на мишките и жабите. Но „последните от разприте и сега още са *налице*“. Самото пребивание на г-н Вилих в Америка е една от тези последници. Преселилите се от Америка в Европа във вид на заем³⁷⁹ пари се върнаха обратно от Европа в Америка във вид на Вилих. Едно от първите му деяния там беше да образува някакъв таен комитет в . . . , за да осигури на Готфрид Бульонски и на Петър Пустинника** свети

* Влюбеният Роланд, песен 27. *Ред.*

** Ироничен намек за Готфрид Кинкел и Август Вилих. *Ред.*

Грал³⁸⁰, демократическото злато, и да го опази от Арнолд Винкелрид-Руге³⁸¹ и Меланхтон-Ронге.

Макар „благородните мъже“ да бяха предоставени сами на себе си и по израза на Едуард Мейен *всички*, „включително Бухер“, представляваха единно обединение, процесът на разпадащето не само в главната войска, но и вътре във всеки лагер се разви толкова бързо, че Агитационният съюз скоро се сведе до непълно седемзвездие, а Емигрантският клуб, въпреки обединителната сила на благородното съзнание, се превърна в триединството Вилих, Кинкел и кръчмаря Шертнер. Дори триединното регентство над заема — такава притегателна сила имаше благородното съзнание — се сведе до нещо такова, което дори не може да се нарече дуализъм, именно до Кинкел — Вилих. Г-н Райхенбах бе достатъчно почтен човек, за да остане по-нататък като трети в подобен съюз. Той е имал възможност на практика да се запознае с „личния характер“ на благородното съзнание.

Към образците на „тактиката на Маркс“, които благородното съзнание сочи, се отнасят и преживяванията на последното, свързани с Енгелс. Ще цитирам тук едно писмо на самия Енгелс.

„Манчестер, 23 ноември 1853 г. В романа, публикуван от г-н Август Вилих в „New Yorker Criminal-Zeitung“ (броевеите от 28 октомври и 4 ноември) с цел да се самооправдае, имам чест да фигурирам и аз. Във връзка с това принуден съм официално да кажа няколко думи по този въпрос, защото той се отнася до мен.

Фактът, че приятелят Вилих, който смесва чистото безделие с *чистата* дейност и поради това е зает изключително с приятеля Вилих, има великолепа памет за всичко, което се отнася до неговата особа, че той е водил нещо като каталог за всички изказвания за него, дори ако са били направени на чаша пиво — този факт отдавна не бе тайна за никого, който е имал удоволствието да се познава с него. Но приятелят Вилих винаги е умеел да намира най-доброто приложение на своята памет и на своя каталог. Някакво мъничко изопачение, някакви неволни наглед пропуски всеки път са го превръщали — когато отново е ставало дума за подобни дреболии — в герой на драматично произшествие, в централна фигура на някаква група, на някаква жива картина. Във Вилиховия роман, както в подробностите, така и в неговата цялост, борбата винаги и навсякъде се води около неопетнения, а поради това преследван Вилих. В заключението на всеки отделен епизод виждаме, че доблестният Вилих произнася реч, а неговите нечестиви противници са сразени, сломени, по-

валени, смазани от съзнанието за собственото си нищожество. Et cependant on vous connaît, o chevaliers sans peur et sans reproche!*

По този начин във Вилиховия роман епохата на страдания, през която благородният мъж е трябвало толкова много да изтърпи от Маркс, Енгелс и другите безбожници, е същевременно епоха на триумф, когато той всеки път се е справял победоносно със своите противници, като всеки нов триумф превъзхожда всички предишни. Приятелят Вилих представя себе си от една страна като страдащ Христос, който е поел върху себе си греховете на Маркс, Енгелс и Сие, а от друга — като Христос, който е дошъл тук, за да съди живите и мъртвите. На приятеля Вилих е дадено да съчетава *едновременно* в едно лице двете толкова противоречиви роли. Който е способен едновременно да представява и двата тези стадия, на него наистина трябва да се вярва.

На нас, които отдавна знаем отлично тези самодоволни фантазии, с които възрастният ерген е запълнял безсънните си нощи, ни се струва странко само това, че всички тези идиосинক্রазии изплуват на повърхността и сега в същата неизменна форма, в която изплуваха и през 1850 г. Но да преминем към подробностите.

Приятелят Вилих, който превръща господата Щибер и Сие в агенти на някаква немска „централна съюзна полиция“, която не съществува още от древните времена на преследването на демагозите³⁸², и който разказва куп други също така чудотворни „факти“, отгоре на всичко твърди с обичайната си точност, че аз съм написал „брошура“ за баденската кампания през 1849 г. Приятелят Вилих, който е изучил с рядка шателност онази част от моето произведение, в което се говори за него, знае отлично, че никога не съм издавал подобна „брошура“. В действителност аз поместих в списанието „Neue Rheinische Zeitung, Hamburg und New-York, 1850“ редица статии за кампанията за имперска конституция и в една от тях споделих наблюдения, почерпени от личния ми опит през време на пфалцко-баденската кампания³⁸³. В тази статия фигурира, разбира се, и приятелят Вилих и там му е дадена, както той казва, „много ласкава оценка“, което обаче веднага го е поставило в конфликт с присъщата му обикновена скромност, защото тази статия го била превърнала в нещо като „конкурент на други, толкова малко на брой велики държавници, диктатори и пълководци“.

* И все пак човек може да познае мислите ви, о безстрашни и безупречни рицари! *Ред.*

В какво се състои тази висока моя „оценка“, която толкова адва сега благородното сърце на Вилих? В това, че аз „оцених“ г-н Вилих като доста добър при създадите се обстоятелства батальонен командир, който за двадесет години служба като пруски лейтенант е усвоил необходимите за това знания, който не бе лишен от способности да води малка и по-специално партизанска война и който най-после имаше това предимство, че като началник на доброволчески отряд от 600—700 души беше съвсем на мястото си, докато повечето от старшите офицери в тази кампания бяха субекти, непритежаващи изобщо никакво военно образование или пък притежаващи го в такава степен, която никак не отговаряше на заеманите от тях постове. Да се каже, че г-н Вилих можеше да командува седемстотин души по-добре от първия срещнат студент, подофицер, учител или обушар — това е, разбира се, „много ласкава оценка“ за пруски лейтенант с 20-годишна подготовка! Dans le royaume des aveugles le borgne est roi*. Разбира се от само себе си, че заемайки подчинено място, той носеше по-малка отговорност и следователно можеше да направи по-малко грешки от „своите конкуренти“, които командуваха дивизии или заемаха висши генералски постове. Кой знае дали и Зигел, който никак не беше на мястото си като „главнокомандуващ“, нямаше да бъде доста добър батальонен командир?

И това горчиво оплакване на скромния Вилих — когото, навярно по моя вина, някои американски вестници произведоха „генерал“ за прослужени години, — това негово оплакване, че моята „оценка“ създава опасност той да стане и генерал in partibus**, но защо само генерал — пълководец, *държавник*, дори *диктатор*! Приятелят Вилих има навярно много странни представи за блестящите награди, които комунистическата партия пази in petto***, за присъединилия се към нея доста сносен батальонен командир и началник на доброволчески отряд.

В споменатата статия аз говорих за Вилих като за военен, защото само като такъв той можеше да интересува публиката, тъй като „държавник“ той стана едва по-късно. Ако имах някаква злоба против него — злобата, от която според него сме обхванати аз и моите приятели, — ако за мен представляваше интерес да му дам лична характеристика, какви епизоди бих

* В страна на слепци и едноокият е цар. *Ред.*

** in partibus infidelium — във от реалната действителност, в чужбина (буквално: «в страната на неверните» — добавка към титлата на католическите епископи, назначавани на чисто номиналните длъжности епископи на нехристиянските страни). *Ред.*

*** в тайна, в душата си. *Ред.*

могъл да разкажа! Ако се ограничи дори само с комичната страна на поведението му, не бих могъл да пропусна историята за ябълката, под която той и неговите безансонци³⁸⁴ се събраха, за да умрат по-скоро с пеене на песни, отколкото още веднаж да напуснат немската земя, и дадоха тържествена клетва за това. Не бих могъл да не разкажа за комедията, разиграла се на границата, когато приятелят Вилих се престори, че наистина е готов да изпълни това намерение; когато дойдоха при мен няколко наивници и започнаха съвсем сериозно да ме убеждават да разубеда храбрия Вилих от изпълнението на своето решение; когато най-после Вилих събра отряда и се обърна към всички с въпроса, не предпочитат ли те по-скоро да умрат на немска земя, отколкото да отидат в изгнание, и когато след дълго общо мълчание единственият презиращ смъртта безансонек възкликна: „оставаме тук!“, след което цялата компания за грамадно удоволствие на всички премина в края на краищата на територията на Швейцария с всичкото си оръжие и целия си обоз. Какъв забавен епизод би представлявала една по-късна история със самия обоз, която не е безинтересна в дадения момент, когато самият Вилих призовава половината свят да се изкаже за неговия „характер“. Впрочем, който иска да научи подробности за това и за други приключения, достатъчно е да се обърне към някого от неговите 300 спартанци, които докрай не успяха да намерят своите Термопили³⁸⁵. Те винаги са проявявали готовност да разказват зад гърба на характерната личност най-скандални проишествия. Аз имам маса свидетели за това.

За историята с моята „храброст“ няма да кажа нито дума. За свое учудване аз открих тогава в Баден, че храбростта е едно от най-обикновените качества, незаслужаващи много да се приказва за тях, но че само простата храброст не струва повече от простата *добра воля* и поради това доста често се случва, макар всеки поотделно да е герой и храбрец, цял батальон да удари на бяг като един човек. Пример за това е походът на Вилиховия отряд в Карлсдорф, подробно изложен в моя разказ за кампанията за имперската конституция³⁸⁶. Вилих твърди, че във връзка с това ми бил прочел неотразима морална проповед и това станало именно през нощта срещу новата 1850 година. Тъй като нямам навик да си водя дневник за това, как преминавам от една година в друга, аз не мога да твърдя, че тази дата е точна. Във всеки случай Вилих никога не е произнасял тази проповед в такъв вид, в какъвто той я представя в печата.

Вилих уверява, че в Емигрантския комитет³⁸⁷ аз заедно с някои други лица съм се бил държал „недостойно“ по отношение

на великия човек. Shocking!* Но къде са били тези неотразими морални аргументи в онзи момент, когато Вилих, това страшилище за нечестивите, изведнаж се е оказал безсилен против най-обикновено „недостойно поведение“? Едва ли е нужно да се спрам сериозно на подобни глупости.

На заседанието на Централния комитет, където между Шрам и Вилих работата стигна до повикване на дуел³⁸⁸, аз съм бил извършил престъпление, като съм „напуснал стаята“ заедно с Шрам не много преди тази сцена и следователно съм подготвил цялата сцена.

По-рано уж Маркс „насъсквал“ Шрам, а сега, за разнообразие, в тази роля влизам аз. Дуелът между стар, опитен в боравенето с pistolет пруски лейтенант и един търговец, който може би никога не е държал в ръка pistolет, беше наистина великолепно средство, за да се „отстрани от пътя“ лейтенантът. Въпреки това приятелят Вилих навсякъде разказваше — устно и писмено, — че ние сме искали той да бъде застрелян.

Много е възможно — не водя дневник за случките, когато нещо ме кара да изляза от стаята — аз едновременно с Шрам да съм излязъл от стаята; но едва ли е вероятно, тъй като от протоколите на заседанията на тогавашния Централен комитет, които пазя, виждам, че през онези вечер Шрам и аз сме водили последователно протокола. Шрам просто беше вбесен от нахалното поведение на Вилих и за най-голямо изумление на всички ни му обяви дуел. Няколко минути преди това самият Шрам навярно не е подозирал, че работите могат да вземат такъв обрат. Трудно е да си представим по-неволна постъпка. Вилих и по този случай разказва, че бил казал: „Ти, Шрам, ще напуснеш стаята!“ В действителност Вилих се обърна към Централния комитет с искане да отстрани Шрам. Централният комитет не счете за нужно да удовлетвори желанието му и Шрам си отиде само по личната молба на Маркс, който искаше да се избегне по-нататъшен скандал. На моя страна са протоколите, на страната на г-н Вилих — личният му характер.

*Фридрих Енгелс**

Г-н Вилих съобщава по-нататък как той разказал в Пролетното работническо дружество за „недостойното поведение“ на Емигрантския комитет и направил по този повод предложение.

„Когато — разказва благородното съзнание, — когато негодуванието против Маркс и неговата клика стигнаха най-високата си степен, аз *гласувах* за разглеждането на въпроса в *Централния комитет*. Това и стана“.

* ужасно! Ред.

Какво е станало? Гласуването на Вилих или разглеждането на въпроса от Централния комитет? Но какво великодушие! Неговият повелителен глас спасява враговете му от стигналото най-висока степен негодувание на народа. Г-н Вилих забравя само факта, че Централният комитет бе *таен* комитет на *тайно* дружество, а Работническото дружество бе *открито*, общодостъпно дружество. Той забравя, че поради това въпросът за разглеждането на каквото и да било в Централния комитет не можеше да се поставя на гласуване в Работническото дружество и че сцената на милосърдния самарянин, в ролята на чийто герой Вилих фигурира, не е могла да се състои. Приятелят Шапер може да му помогне да опресни паметта си.

От откритото Работническо дружество г-н Вилих ни води в тайния Централен комитет, а от Централния комитет — в Ан верс, на дуел, на своя дуел с Шрам:

„Шрам пристигна в Остенде, придружен от един *бивш руски офицер*, който *според неговите думи* през време на унгарската революция преминал на страната на унгарците и след свършването на дуела *безследно изчезна*.“

Този „бивш руски офицер“ не е никой друг освен *Хенрих Людвик Мисковски*.

„This is — четем в свидетелството, издадено на *бившия руски офицер*, — this is to testify, that the bearer *Heiri Lewis Miskowsky*, a *Polish gentleman*, has served *during the late Hungarian war 1848—1849* as officer in the 46 th. bataillon of the *Hungarian Honveds*, and that he behaved as such *praiseworthy* and *gallantly*.
London, Nov. 12, 1853. L. Kossuth, late governor of Hungary**“

Лъжливото благородно съзнание! Но целта е *благородна*. Противоположността между доброто и злото трябва да бъде изобразена в поразителен контраст, като жива картина. Каква живописна група! На едната страна нашият благороден мъж, заобиколен от

„Техов, който се намира сега в Австралия, Видил, френски хусарски ротмистър, който тогава се намираще в изгнание, а сега е в затвора в Алжир, и Бартелеми, известен от френските вестници като един от най-решителните революционери“.

* С настоящото се удостоверява, че неговият предявител, *Хенрих Людвик Мисковски*, *полски благородник*, е служил *през време на последната унгарска война* от 1848—1849 година като офицер в 46-ти батальон на унгарските *хонведи* и че се е държал *достойно и храбро*.

Лондон, 12 ноември 1853 г. Л. Кошут, бивш държавен глава на Унгария.
Ред.

Накратко на едната страна е Вилих със собствената си персона, заобиколен от цвета на двете революции; на другата страна е Шрам, този въплотен порок, напуснат от всички освен от един „бивш руски офицер“, който участва в унгарската революция не в действителност, а само „според думите му“ и който веднага след дуела „изчезва безследно“, т. е. в края на краищата се оказва самият дявол. По-нататък следва художественото описание как добродетелта отсяда в „първия хотел“ на Остенде, където живеел един „пруски принц“, докато порокът заедно с руския офицер „се настани в частен дом“. Впрочем руският офицер изглежда, че не е съвсем „изчезнал след свършването на дуела“, защото според по-нататъшния разказ на г-н Вилих „Шрам с руския офицер останаха при ручей“. Но руският офицер не е изчезнал от лицето на земята, както се надява нашият благороден рицар. Това личи от следното явление:

„Лондон, 24 ноември 1853 г.

„В „Criminal-Zeitung“ от 28 октомври е поместена статията на г-н Вилих, в която той по-специално описва своя дуел с Шрам в Анверс през 1850 г. За съжаление това описание не навсякъде информира правдиво публиката. Там се казва: „Уговорихме се за дуела и т. н., Шрам пристигна, придружен от един бивш руски офицер, и т. н., който и т. н. изчезна.“ Това не е истина. Аз никога не съм служил на Русия; на същото основание като мен биха могли да бъдат наречени *руси* всички други *полски* офицери, участвували в освободителната война на Унгария. Аз служех в Унгария от началото на войната през 1848 г. до самия ѝ край при Вилагош през 1849 г. Също така не съм изчезвал безследно. След като Шрам, който стреля във Вилих, излизайки само на половин крачка от изходната позиция, не улучи, а Вилих стреля от своето място в Шрам и куршумът му леко одраска главата на Шрам, аз останах при последния, *защото няхахме лекар*“ (дуелът е бил организиран от г-н Вилих); „Аз промък раната на Шрам и я превързах, без да обръщам внимание на седмината души, които недалеч от нас прибираха сено, наблюдавайки дуела, и можеха да се окажат опасни за мен. Вилих и неговите спътници се отдалечиха с най-голяма бързина, а Шрам и аз спокойно оставахме на мястото си, гледайки подире им. Скоро те се скриха от очите ни. Трябва да отбележа, че Вилих и неговите спътници бяха вече на мястото на дуела, когато ние пристигнахме там, и че те отмерваха разстоянието за дуела, при което Вилих си избра такава позиция, която оставаше в сянка. Аз обрънах внимание на Шрам върху това, но той каза: „нека бъде така“. Шрам се държа мъжествено, безстрашно, с пълно хладнокръвие. Фактът, че аз бях *гринуден* да остана в Белгия, не остана неизвестен за лицата, замесени в това произшествие. Не желая да се впускам в по-нататъшните подробности на този толкова своеобразен по формата си дуел.

Хенрих Людовик Мисковски“

Механизмът на благородното съзнание е навит. Изобретявайки някакъв руски офицер, той го кара веднага да изчезне

безследно. Вместо този офицер на бойното поле непременно трябва, подобно на Самиял, сега да се появя аз, макар и в безтелесен вид.

„Рано сутринта на следния ден“ (след пристигането на г-н Вилих в Остенде) „той“ (един близкочознат френски гражданин) „ни показа брюкселския „Préscurseur“, в който бе поместена частна кореспонденция, съдържаща следното място: „В Брайтон са пристигнали много немски емигранти. Пишат ти от този град: Ледрю-Ролен и френските емигранти в Лондон се канят тези дни да свикат конгрес в Остенде заедно с белгийските демократи“. Кой може да претендира за честта да нарече тази идея своя? От французин тя не е излязла, за това тя е била много а ргорос*. Тази чест принадлежи изцяло на г-н Маркс, защото ако един от неговите приятели е могъл да изпълни такова нещо, все пак главата, а не ръката създава идеята“.

„Един близко познат френски гражданин“ показва на г-н Вилих и Сие брюкселския „Préscurseur“. Той им *показва* нещо, което не съществува. В действителност съществува анверски „Préscurseur“³⁸⁹. Систематичните извращения и измислици в областта на топографията и хронологията представляват съществена функция на благородното съзнание. За неговите идеални произведения подхождат само такива рамки като идеално време и идеално пространство.

За да докаже, че тази идея, именно статията в брюкселския „Préscurseur“, „е изхождала от“ Маркс, г-н Вилих уверява: „от французин тя не е излязла“. Тази идея изобщо не е *излизала* от никого! „За това тя беше много а ргорос“. Mon dieu**, защо идея, която самият г-н Вилих може да изрази само по френски, да не е излязла от французин? Но по какъв начин, о благородно съзнание, тук изобщо изведнаж изниква французин? Какво общо има французинът с Вилих, Шрам, бившия руски офицер и брюкселския „Préscurseur“.

Високоговорителят на мислите на благородното съзнание започва да говори несвоевременно и издава, че то а ргорос е сметнало за нужно да изхвърли едно необходимо междинно звено. Ще го наместим обратно.

Още преди Шрам да обяви дуел на г-н Вилих, французинът Бартелеми се уговорил за дуел с французина Сонжон; последният трябвало да се състои в Белгия. Бартелеми си избрал за секунданти Вилих и Видил. Сонжон заминал за Белгия. Междувременно става инцидентът с Шрам. И ето че двата дуела трябвало да се състоят в един ден. Сонжон *не* се явил на мястото на

* между другото. *Ред.*

** боже мой. *Ред.*

дуела. Бартелеми след връщането си в Лондон *публично* заявил, че статията в анверския „PrécursEUR“ е дело на Сонжон.

Благородното съзнание дълго се е колебало, преди да пренесе идеята от Бартелеми върху себе си, а от Сонжон върху мене. Първоначално, както разказваше на мен и на Енгелс самият Техов след връщането си в Лондон, то е било твърдо убедено, че аз съм имал намерение посредством Шрам да изпратя благородния мъж на онзи свят, и писмено разпространило тази идея по целия свят. Но след по-зряло размисляне то решило, че на мен с моята дяволска тактика не е могло да ми дойде на ум да премахвам г-н Вилих чрез дуел с Шрам. Поради това то се хванало за идеята, която „не е излязла от французин“.

Теза: „Тази чест принадлежи изцяло на г-н Маркс“. *Доказателство:* „Защото ако един от неговите приятели е можел „да изпълни“ (да изпълни идея!) такова нещо“ (идеята, разбира се, за нашия непорочен рицар е от среден, а не от женски род), „то все пак главата, а не ръката създава идеята“. *Защото ако!* Великото *защото ако!* За да се докаже, че Маркс е измислил „такова“, г-н Вилих допуска, че един приятел на Маркс е изпълнил или по-точно е могъл да изпълни „такова нещо“. Quod erat demonstrandum*.

„Ако — казва благородното съзнание, — ако е установено, че Семере, приятел на Маркс, е предал унгарската корона на австрийското правителство, това *би било* сигурно доказателство и т. н.“.

Установено е тъкмо обратното. Но то не се отнася до въпроса. *Ако* Семере е извършил предателство, това *би било* за г-н Вилих „сигурно“ доказателство, че автор на статията в брюкселския „PrécursEUR“ е Маркс. Но *ако* дори изпращането *не е* установено, то все пак твърдо е установено заключение, или с други думи твърдо е установено, че ако Семере би предал короната на св. Стефан, Маркс би предал самия св. Стефан.

След като руският офицер изчезва безследно, г-н Вилих отново изплува и при това в лондонското „Работническо дружество“, където

„работниците единодушно осъдиха г-н Маркс“, когато „на другия ден след излизането от Дружеството изключиха единодушно от Съюза на общо събрание на Лондонския район“.

Но *още преди това*

„Маркс заедно с мнозинството на Централния комитет взе решение да премести Централния комитет от Лондон“

* което и трябваше да се докаже. *Ред*

и въпреки доброжелателните предупреждения на Шапер, образувал свой особен окръг. Според устава на тайното дружество мнозинството имаше право да пренесе Централния комитет в Кьолн и временно да изключи целия Вилихов окръг, който *нямаше пълномощие да взема* решенията относно Централния комитет. Бие в очи, че благородното съзнание с неговото пристрастие към малките драматични сцени, в които г-н Вилих играе голяма риторическа роля, този път е оставило неизползвана една истинска катастрофа, сцената на разрива. Изкушението е било грамадно, но за съжаление съществува сух протокол, който показва, че тържествуващият Христос няколко часа е седял обръкан, изслушвайки мълчаливо обвиненията на злите духове, след това изведнаж си плюл на петите, изоставяйки приятеля Шапер на произвола на съдбата, и способността му да говори се върнала в „окръга“ на правоверните. En passant*, докато г-н В. прокламира в Америка великолепието на „свързаното с него уважение и доверие на работническото дружество“, дори г-н Шапер е сметнал за необходимо засега да излезе от дружеството на г-н Вилих.

Благородното съзнание за миг се издига от областта на така присъщото му „тактическо“ действие в областта на теорията. Но това е само външно. В действителност той продължава да поднася „образци от тактиката на г-н Маркс“. На стр. 8 от „Разкритията“ четем: „Партията на Шапер-Вилих“ (г-н Вилих цитира: Вилих-Шапер) „никога не е претендирала за честта да има собствени идеи. За нея е присъщо само своеобразно неразбиране на чуждите идеи“³⁹⁰. За да разкрие пред публиката своя запас от *собствени* идеи, г-н В. съобщава като най-ново свое откритие и като опровержение на Енгелсовите и моите възгледи „какви учреждения би „създали“ дребната буржоазия, ако дойдеше на власт. В едно циркулярно обръщение³⁹¹, написано от Енгелс и мен и намерено от саксонската полиция у Бюргерс, което бе отпечатано в най-разпространените немски вестници и служи за основа на кьолнския обвинителен акт, има доста подробно изложение на добрите пожелания на немската дребна буржоазия. Оттук е взет текстът на проповедта на Вилих. Нека читателят сравни оригинала и копието. Колко хуманно е от страна на добродетелта, че тя се занимава с преписване от порока, макар и със „своеобразно неразбиране“. Влошаването на стила се компенсира от подобряването на намеренията.

На стр. 64 на „Разкритията“ се казва, че Съюзът на комунистите според мен „си поставя за цел образуването не на пра-

* между другото. Ред

вигелствена, а на *опозиционна партия на бъдещето*³⁹². Г-н Вилих по силата на своето благородство изоставя една част от фразата: „не *правителствена*“, залавяйки се за втората: „*опозиционна партия на бъдещето*“. След като разкъсва по такъв остроумен начин това изречение наполовина, той доказва, че истинската партия на революцията е партия на *хора, които ламтят за места*.

Другата „собствена“ идея, родена на бял свят от г-н Вилих, се състои в това, че практическото противоречие между благородното съзнание и неговите противници може да бъде изразено и *теоретически*, като „разделяне на човечеството на две породи“, вилиховци и ангивилиховци, благородни и неблагородни. За породата на благородните научаваме, че техният отличителен признак се състои в това, *„че те се ценят един друг“*. Привилегия на благородното съзнание е да бъде скучно, когато престане да ни различа със своите образци на тактика.

Ние видяхме как благородното съзнание изопачава или подменя фактите или пък представя смешни хипотези за сериозни тези — и всичко това, за да обяви *фактически* за нещо неблагородно, долно всичко, което му противоречи. Поради това ние виждаме как цялата му дейност се свежда изключително до изобретяване на низости. Обратната страна на тази дейност е, че благородното съзнание превръща фактическите недоразумения, които възникват между него и останалия свят — колкото и компрометиращи да изглеждат те, — във фактически доказателства за своето благородство. За чистия всичко е чисто и противникът, който съди за благородното съзнание по неговите дела, с това само доказва, че самият той е нечист. Ето защо благородното съзнание няма нужда да се *оправдава*, стига му само да изразява своето морално негодувание и учудване от противника, който го принуждава да се оправдава. Поради това епизодът, в който г-н Вилих уж се *оправдава*, със същия успех би могъл да не съществува, както ще се убеди всеки, който сравни моите „Разкрития“, самопризнанията на Хирш и отговора на г-н Вилих. Поради това аз ще посоча само няколко примера какво представляват от себе си *мъжете* на благородното съзнание.

В по-голяма степен отколкото в моите „Разкрития“ г-н Вилих бе компрометиран от самопризнанията на Хирш, макар че първоначалната им цел е била да го прослави като избавител от собствените му врагове. Поради това той грижливо избягва да се докосва до самопризнанията на Хирш. Той избягва дори да ги споменава. Както е известно, Хирш е оръдие на пруската полиция против партията, към която аз принадлежа. На този факт г-н

Вилих противопоставя предположението, че Хирш *всъщност* е бил предназначен от мен да „разруши“ партията на Вилих.

„Много скоро той“ (Хирш) „започна да заговорничи заедно с някои привърженици на Маркс, особено с някакъв си Лохнер, за разрушаването на Дружеството. *Вследствие на това* започнахме да го наблюдаваме. Той бе уличен и т. н. По мое предложение го изключихме; Лохнер се застъпи за него и също бе изключен. . . Хирш започна да интригува *сега* против О. Диц. . . Интригата пак бе незабавно разкрита“.

Аз сам говоря в „Разкритията“, стр. 67³⁹³, че Хирш по предложение на г-н Вилих бе изгонен като шпионин от Работническото дружество на Грейт-Уиндмил стрийт. Това изгонване нямаше никакво значение в моите очи, защото научих, че — както потвърждава сега и самият г-н Вилих — като причина за това са послужили не доказани факти, а подозрения за някакво въображаемо заговорничество на Хирш с мен. Аз знаех, че Хирш не е виновен в такова престъпление. Що се отнася до Лохнер, той е искал доказателства за вината на Хирш. Г-н Вилих отговорил, че не е известно с какви средства живее Хирш. А с какви средства живее г-н Вилих? — попитал Лохнер. За тази „недостойна“ забележка Лохнер бива привлечен да отговаря пред *съда на честта* и тъй като въпреки всички увещания той не искал да се разкае за този си грях, бил „изключен“. След като Хирш бил изключен, а след него и Лохнер, Хирш започнал да интригува

„сега главно против О. Диц заедно с един много подозрителен бивш саксонски полицейски агент, който повдигна обвинение против Диц“.

Щехан, след избягването му от един хановерски затвор, пристига в Лондон, влиза във Вилиховото Работническо дружество и предявява обвинение против О. Диц. Щехан не е бил нито „подозрителен“, нито „бивш саксонски полицейски агент“. Щехан е бил подтикнат да излезе с обвинение против О. Диц от обстоятелството, че съдебният следовател му показал в Хановер редица собствени негови писма, адресирани от него в Лондон до Диц, секретаря на Вилиховия Комитет³⁹⁴. Почти едновременно с Щехан се появяват Лохнер, Екариус II, току-що пуснат от хановерския затвор и изгонен от страната, Гимпел, търсен да бъде арестуван по делото за участие в Шлезвиг-холщайнските събития, и Хирш, който през 1848 г. лежал в Хамбург заради едно революционно стихотворение и се представял за човек, отново преследван от полицията. Заедно с Щехан те образуват нещо като опозиция и извършват грях против светия дух, като на публични дискусии на Дружеството се обявяват против вероучението на г-н Вилих. Всички те изразяват учудване от това, че отговор на обвинението на

Щехан срещу Диц е изключването на Хирш от Вилих. Скоро всички те излизат от Работническото дружество и образуват заедно с Щехан отделно дружество, просъществувало известно време. С мен те установиха връзка едва *след* излизането си от дружеството на г-н Вилих. Благородното съзнание издава лъжливостта си с това, че изопачава хронологията и игнорира напълно Щехан, това необходимо, но неудобно междинно звено.

На стр. 66 от „*Разкритията*“ аз казвам: „Не много преди да започнат заседанията на кьолнския съд със съдебни заседатели, Кинкел и Вилих изпратиха един шивашки калфа* с мисия в Германия“³⁹⁵ и т. н.

„Защо — възкликва с негодуване благородното съзнание, — защо г-н Маркс набляга на това, че изпратеният е бил *шивашки калфа*?“

Аз съвсем не „наблягам“, че това е бил шивашки калфа, както например благородният мъж набляга на това, че Пипер е „домашен учител у Ротшилд“, макар че Пипер в резултат на кьолнския процес против комунистите загуби мястото си у Ротшилд и вместо това стана член на редакцията на органа на английските чартисти**. Аз просто наричам шивашкия калфа шивашки калфа. Защо? Защото трябваше да премълча името му и същевременно да покажа на господата Кинкел и Вилих, че съм напълно осведомен за личността на техния пратеник. По тази причина благородното съзнание ме обвинява в държавна измяна по отношение на всички шивашки калфи и се старее да спечели техните гласове с пиндаровска ода в чест на шивашките калфи. Пазейки добрата слава на шивашките калфи, благородното съзнание великодушно премълчава, че Екариус — когото той сочи като един от изгонените нечестивци, — е шивашки калфа, което никак не е пречело досега на Екариус да бъде един от най-големите мислители на немския пролетариат и да си спечели с английските си статии в „Red Republican“, „Notes to the People“³⁹⁶ и в „People's Paper“ авторитет дори сред чартистите. Ето по какъв начин г-н Вилих *опровергава* моите разкрития относно дейността на изпратения от него и Кинкел в Германия шивашки калфа.

Сега да преминем към случая с *Хенце*. Благородното съзнание се опитва чрез атака против мен да прикрие собствената си позиция.

„Между другото той“ (Хенце) „заел на Маркс 300 талера“.

* А. Хеберт. *Ред.*

** «People's Paper». *Ред.*

През май 1849 г. аз съобщих на г-н Ремпел за финансовите затруднения на „Neue Rheinische Zeitung“, които нарастваха заедно с нарастването на броя на абонатите, защото разходите трябваше да се покриват с налични пари, а абонаментите постъпваха със закъснение; освен това значителен дефицит се създаде поради дезертърството на почти всички акционери, предизвикано от статиите в защита на парижките юнски въстаници, както и от статиите против франкфуртските депутати, берлинските съглашатели и членовете на мартенския съюз³⁹⁷. Г-н Ремпел ме насочи към Хенце, който отпусна на „Neue Rheinische Zeitung“ заем от 300 талера под мое писмено поръчителство. Хенце, който тогава бе преследван от полицията, сметна за необходимо да напусне Хам и да дойде с мен в Кьолн, където ме очакваше вестта, че подлежа на изгонване от пределите на Прусия. 300 талера, взети в заем от Хенце, 1500 талера, внесени от абонатите, които аз получих чрез пруската поща, принадлежащата на мен печатарска машина и пр. — всичко това отиде за погасяване на дълговете на „Neue Rheinische Zeitung“ към печатарите, продавачите на хартия, канцеларските служители, кореспондентите, персонала на редакцията и пр. Никой не знае това по-добре от г-н Хенце, тъй като той самият услужи на моята жена с пътна чанта за поставяне в нея на сребърните ѝ вещи и изпращането им за залагане във Франкфурт, за да можем по този начин да получим средства за нашите лични нужди. Счетоводните книги на „Neue Rheinische Zeitung“ се пазят в Кьолн у търговеца Стефан Наут и аз упълномощавам благородното съзнание да получи там официално заверено извлечение от тези книги.

След това отклонение да се върнем към въпроса.

„Разкритията“ не виждат нищо загадъчно в това, че г-н Вилих бе приятел на Хенце и получаваше от него парична помощ. Те намират за загадъчно (стр. 65³⁹⁸), че Хенце, у когото бе направен домашен обиск и бяха иззети книги, който бе уличен, че е дал в Берлин убежище на Шимелпфениг през времето, когато последният е изпълнявал една тайна мисия, и който „призна“ своето съучастие в дейността на Съюза — че същият този Хенце в момент, когато кьолнският процес приближаваше към края си, когато бдителността на пруската полиция бе доведена до крайност и най-строго се следеше за всеки малко от малко подозрителен немец в Германия и Англия, получи разрешение от властите да замине за Лондон и там безпрепятствено да се среща с Вилих, а после се върна в Кьолн, за да даде „лъжливо показание“ против Бекер. Определеният период от време придава на взаимоотношенията на господата Хенце и Вилих определен характер и споменатите обстоятелства трябваше да изглеждат странни на самия г-н

Вилих, макар той да не е знаел, че Хенце от Лондон се е свързвал по телеграфа с пруската полиция. Става дума за определен период от време. Г-н Вилих правилно чувствава това и поради това заявява със своя благороден маниер:

„Тъй“ (Хенце) „пристигна в Лондон преди процеса“ (същото твърдя и аз) „не при мен, а на *промишлената изложба*“.

Благородното съзнание има своя собствена промишлена изложба, както и свой собствен брюкселски „Précurseur“. Истинската лондонска промишлена изложба бе закрыта през октомври 1851 г., а според г-н Вилих Хенце пътува „за нея“ през август 1852 г. Този факт може да се потвърди от Шили, Хайзе и други поръчители по кинкело-вилиховския заем, при всеки от които г-н Хенце идвал на поклонение, за да си осигури техните гласове за прехвърлянето на американските пари от Лондон в Берлин.

Много преди г-н Хенце да се настани у г-н Вилих, той получава призовка по кьолнския процес като свидетел, но не на защитата, а на обвинението. Щом научихме, че г-н Вилих е инструктирал Хенце относно показанията на последния на кьолнския процес *против* Бекер (стр. 68 на „Разкритията“³⁹⁹), „човек с толкова възвишен дух и характер“, ние веднага изпратихме съответна информация на адвоката Шнайдер II, защитник на Бекер. Писмото пристигнало точно в деня на разпита на Хенце като свидетел. Характерът на неговите показания отговаряше на онова, което ние *предсказвахме*. *Поради това* Бекер и Шнайдер го запитаха публично за отношенията му с г-н Вилих. Писмото се намира между документите на защитата в Кьолн, протоколът на разпита е поместен в „Kölnische Zeitung“.

Аз не разсъждавам така: *ако* е установено, че г-н Хенце е на правил това и това, то *би било* убедително потвърждение на дейността на г-н Вилих; *защото ако* приятелят Хенце е могъл да изпълни такова нещо, все пак главата, а не ръката създава идеята. Такъв сорт диалектика предоставям на благородното съзнание.

Да се върнем към същинската тема на г-н Вилих:

„За да се прецени напълно тази“ (възприета от Маркс) „*тактика, ето още няколко примера*“.

През време на пасивната съпротива в Хесен, набора на ландвера в Прусия и показния конфликт между Прусия и Австрия⁴⁰⁰ благородното съзнание тъкмо се готвеше да вдигне военен бунт в Германия, а именно: чрез изпращане на „някои лица в Прусия кратък проект за образуване на комитети на ландвера“ и чрез *готовността* на г-н Вилих „*са м* да замине за Прусия“.

„Именно г-н Маркс, като научи това от един от своите хора, съобщи на други лица за моето намерение да замина и впоследствие се хвалеше, че ме мистифицирал с фалшиви писма от Германия“.

Indeed!* Бекер ми изпрати със забавни коментарии налудничавите писма на Вилих, които Бекер направи публично достояние в Кьолн. Аз не бях толкова жесток, че да лиша приятелите си от удоволствието да прочетат тези писма. Шрам и Пипер са се забавлявали с това, че са мистифицирали г-н Вилих с отговори, но не „от Германия“, а посредством лондонската градска поща. Нашият благороден мъж ще се позамисли дали да покаже пощенските щемпели. Той твърди, че „получил едно писмо, написано с подправен почерк, и разбрал, че е фалшиво“. Това не може да бъде. Всички тези писма са били написани от една и съща ръка. Г-н Вилих, „хвалежки се“, че е открил несъществуващ подправен почерк и от всички писма, всяко от които е било така истинско, както и всички останали, е разбрал, че едно е фалшиво, същевременно е бил прекалено благороден да признае за мистификация възхваляването на собствената му особа в азиатско-хиперболически стил, грубо комичното одобрение на неговите натрапчиви идеи и романтичното преувеличение на собствените му претенции. Дори ако пътуването на г-н Вилих е било замислено сериозно, попречило му е не моето „съобщение до трети лица“, а съобщението, направено на самия г-н Вилих. Въпросът е там, че последното писмо, което той е получил, е смъкнало и без това прозрачното покривало. Подтикван от своята суета, той и досега смята разочаровалото го писмо за фалшиво, а писмата, с които го баламосваха — за истински. Не си ли въобразява благородното съзнание, че тъй като то е добродетелно, на света могат още да съществуват „sect and cakes“**, но не трябва да съществува хумор? Беше неблагородно от страна на нашия благороден рицар да не позволи на публиката да се наслади от четенето на тези писма.

„Що се отнася до споменаваната от Маркс преписка с Бекер, всичко казано по повод на това е лъжа“.

Що се отнася до тази фалшифицирана преписка, до намерението на г-н Вилих да се отправя лично за Прусия и до моето съобщение за това до трети лица, аз сметнах за целесъобразно да изпратя екземпляра от „Criminal-Zeitung“ на бившия лейтенант Шефен. Шефен бе свидетел на Бекер от страната на защитата и Бекер му бе предал на съхранение всичките си книжа. Полицията изгони Шефен от Кьолн и сега той живее в Честер, където се за-

* И наистина! *Ред.*

** любов и кревоугодне. *Ред.*

нимава с преподаване, тъй като принадлежи към неблагородната порода хора, принудени дори в емиграция да си *изкарват с труд* средствата за живот. Благородното съзнание, в съответствие със своето ефирно същество, живее не от капитал, какъвто няма, и не от работа, защото не работи — то живее от манната на общественото мнение, живее за сметка на *уважението* на другите хора. Поради това именно то се сражава за него като за свой единствен капитал.

Щефен ми пише:

„Честер, 22 ноември 1853 г.

Вилих е много сърдит, че цитирахте откъси от едно писмо на Бекер. Той казва, че писмото, следователно и цитираните от него места, са *измислени*. На това несъстоятелно твърдение аз противопоставям фактите, за да потвърдя документално мнението на Бекер за Вилих. Една вечер Бекер, смеейки се от сърце, ми предаде две писма и ми предложи да ги прочета, когато съм в лошо настроение; той каза, че тяхното съдържание много ще ме развесели, още повече че благодарение на предишното си положение мога да съдя за тях от военна гледна точка. Действително, препрочитайки тези писма, написани от Август Вилих до Бекер, аз намерих много комични и курioзни *тържествени запозедки* (употребявайки съответния кралско-пруски израз), в които великият фелдмаршал и социален месия даваше от Англия заповед да се завземе Кьолн, да се конфискува частната собственост, да се установи майсторски организирана военна диктатура, да се въведе военносociален кодекс, да се забранят всички вестници освен *един*, който трябва всекидневно да публикува разпорежданията за необходимия начин на мислене и действие, и множество други подробности. Вилих беше толкова милостив, че обещаваше, *ако* в Кьолн и в пруската Рейнска провинция бъде *изпълнена* тази част от работата, да пристигне *лично*, за да отдели овцете от козите и да съди живите и мъртвите. Вилих твърди, че неговият „кратък проект би бил лесно осъществен, *ако* някои лица проявиха инициатива“, и „че той би имал *най-сериозни* последици“ (за кого?). За разширяване на собствения си кръгозор аз бих желал може би да зная какви дълбокомислени „офицери от ландвера“ са „заявили впоследствие“ за това на г-н Вилих, а също така къде са се намирали през време на пабирането на пруския ландвер тези господа, които *уж* вярвали в „най-сериозните последици от краткия проект“, в Англия или пък в Прусия, където рождбата е трябвало да види бял свят. От страна на Вилих е било много мило, че е изпратил до „някои“ лица съобщение за раждането на младенца и е дал неговото описание; но струва ми се, че нито едно от тези лица изобщо не е изразило желание да бъде кръстник, освен Бекер, „човек с възвишен ум и характер“. Веднаж Вилих изпрати при нас един адютант на име...* Последният ми оказа честта да ме покани у дома си и беше твърдо убеден, че може със сигурност да прецени с един поглед цялата ситуация по-добре от някой друг, който ден след ден следи непосредствено фактите. Поради това той си е съставил доста невисоко мнение за мен, когато му съобщих, че офицерите от пруската армия съвсем няма да сметнат за щастие да се сражават под неговото и на Вилих знаме и съвсем не са склонни *citissime*** да провъзгласяват Вилиховата

* В памфлета «Г-н Фогт» в цитата от даденото писмо вместо многосточие с споменат Шимелпфениг. *Ред.*

*** с най-голяма бързина. *Ред.*

република. Той се разсърдил още повече, когато не се намерил нито един толкова неразумен човек, който да се съгласи да размножи донесеното от него възвание към офицерите, което ги призоваваше веднага да се изкажат открито за „онова“, което той наричаше демокрация. Вбесен, той напусна „поборения от Маркс Кьолн“ (както ми писа), „обаче успя да осигури размножаването на тази дивотия в някакво друго място и я разпрати на много офицери, в резултат на което „Наблюдател“ от „Kreuz-Zeitung“ получи възможност да прости-туира целомъдрената тайна на този хитроумен начин да се превръщат пруските офицери в републиканци.

Вилих заявява, че той в никакъв случай не може да повярва, че хора с „бекеровски възвишен характер и дух“ са могли да се смеят над неговия проект. Поради това той нарича заявлението за този факт глупава измислица. Ако той прочетеше информацията за кьолнския процес — основания за което той, разбира се, нмаше, — би намерил, че Бекер, както и аз, *публично* изказахме за неговите проекти същото мнение, което се съдържа в публикуваното от Вас писмо. Ако Вилих желае да получи от *военна гледна точка* правилна характеристика на тогавашната обстановка, която той рисуваше по фантазия, аз мога да му бъда полезен в това.

Трябва със съжаление да отбележа, че от предишните другари на Вилих не само Вайдемайер и Техов отказват да платят нужната нему дан от възхищение пред неговия военен гений и пред практическото му разбиране на нещата.

В. Шефен“.

А сега в заключение — „образец на тактиката на Маркс“.

Г-н Вилих дава фантастично описание на едно тържество, устроено от Луи Блан през февруари 1851 г. като контрадемонстрация против тържеството на Ледрю-Ролен, а също така като противодействие на влиянието на Бланки.

„Г-н Маркс, разбира се, не бе поканен“.

Разбира се, че не. За 2 шилинга всеки би могъл да получи „покана“ и Луи Блан няколко дни по-късно много настойчиво питаше Маркс защо не е дошъл.

„След това“ (след кое, след тържеството?) „сред работниците в Германия бе разпространен хвърчаш лист, в който се даваше *непроизнесеният тост на Бланки* заедно с осмиващ празненството увод, в който Шапер и Вилих бяха наречени измамници на народа“.

„Непроизнесеният тост на Бланки“⁴⁰¹ представлява съществена част от историята на благородното съзнание, което, преизпълнено с вяра във *висшия* смисъл на своите думи, обикновено решително заявява: „*Аз никога не лъжа!*“

Няколко дни след празненството парижкият вестник „Patrie“ напечата текста на тоста, който Бланки по молба на организаторите на тържеството изпратил от затвора Бел-Ил. В него Бланки в свойствената му стегната и ясна форма заклеими всички членове на временното правителство от 1848 г. и по-специално старей-

шината на празненството г-н Луи Блан. „Patrie“ с престолено учудване питаше защо този тост не е бил прочетен на празненството. Луи Блан незабавно заяви в лондонския „Times“, че Бланки е гнусен интригант и че никога не е изпращал подобен тост на комитета по организирането на празненството. Господата Луи Блан, Ландолф, Бартелеми, Видил, Шапер и *самият Вилих* изпратиха в „Patrie“ от името на комитета по организирането на празненството заявление, че те *никога* не са получавали въпросния тост. Но „Patrie“, преди да публикува това заявление, се обърна към г-н Антоан, зет на Бланки, който предал на вестника текста на тоста за отпечатване. *Под* текста на заявлението на горепосочените господа вестникът отпечата отговора на Антоан, в който се казваше, че той действително е изпратил тоста на Бартелеми и е получил от него потвърждение за получаването му. „След това“ г-н Бартелеми заяви, че макар да е получил тоста, намерил го за неподходящ и го оставил настрана, без да съобщи за това на комитета. За нещастие обаче още преди това един от подписалите заявлението, экс-капитанът Видил, написва в „Patrie“, че чувството на военна чѐст и стремежът му към истината го принуждават да признае, че както той, така и Луи Блан, Вилих и всички други са излъгали, като са подписвали първото заявление на комитета. Комитетът се състоял не от споменатите шестима, а от тринадесет члена. Те всички видели тоста на Бланки, всички го обсъждали и след продължителни разисквания с мнозинство от седем души срещу шест решили той да не бъде прочетен. Видил бил един от шестимата, които гласували за неговото прочитане.

Лесно е да си представим тържеството на „Patrie“, когато той, след писмото на Видил, получил заявлението на г-н Бартелеми. Той го отпечата със следния „предговор“:

„Често сме си задавали въпроса, на който не е лесно да се отговори — кое е по-развито у демагозите: самохвалството или глупостта? Полученото от нас четвърто писмо от Лондон още повече ни затруднява да дадем отговор на въпроса. Колко ли са там тези нещастни създания, до такава степен изгаряни от жаждата да пишат и да видят името си напечатано в *реакционни* вестници, че не ги спира дори безкрайният позор и самоунижение! Какво ги интересуват насмешките и негодуванието на публиката, щом „Journal des Débats“, „Assemblée nationale“, „Patrie“ ще напечатат техните стилистични упрежнения. За постигането на такава щастие никаква цена не ще се види много висока за тази космополитична демокрация... Поради това в името на литературното състрадание ние поместваме следващото по-долу писмо на гражданин Бартелеми — то е ново и надяваме се последно доказателство за истинността на знаменития отсѐга иататък тост на Бланки, съществуването на който всички те отначало отричаха, а сега са готови да се хванат за косите в надпреварата си кой да го удостовери“.

Такава е историята на тоста на Бланки. Société des proscrits démocrates et socialistes* във връзка с „непроизнесенния тост на Бланки“ скъса своето съглашение с организацията на г-н Вилих.

В Société des proscrits démocrates et socialistes, едновременно с разцеплението в немското работническо дружество и в немския Съюз на комунистите, също стана вътрешно разделяне. Една част от неговите членове, които проявяваха подозрително влечение към буржоазната демокрация, към ледрю-роленизма, обявиха, че напушат и след това бяха изключени със задна дата. Може би благородното съзнание е заявило на това дружество същото, което то сега заявява на буржоазните демократи, а именно, че Енгелс и Маркс са попречили на членовете на това дружество да се хвърлят в обятията на буржоазната демокрация и да останат „заедно с всички участници в революцията, обединени от връзките на симпатията“? Може би той им е казал, че „различията във възгледите за развитието на революцията не са играли никаква роля при разцеплението“? Не, благородното съзнание заяви *обратното*, а именно, че разцеплението и в двете дружества е станало по силата на *едни и същи* принципни разногласия, че Енгелс, Маркс и другите са представлявали *буржоазния елемент* в споменатото немско дружество, тъй както Мадие и Сие—във френското. Нашият благороден мъж се е страхувал дори, че само допирът с тези буржоазни елементи може да повреди на „истинското вероучение“, и поради това в мълчаливо величие внесъл предложение да се забрани на буржоазния елемент да се показва в обществото на proscrits „дори като посетители“. Измислица! Лъжа! — крещи благородното съзнание своите преизпълнени с нравствено величие едносрични възклицания. Всичко това са моите „образци на тактика“! *Voyons!***

„Présidence du citoyen Adam. Séance de 30 sept. 1850.

Trois gélégués de la société démocratique allemande de Windmill-Street sont introduits. Ils donnent connaissance de leur mission qui consiste dans la communication d'une lettre dont il est fait lecture*** (в това число вероятно са се излагали причините за разцеплението). „Le citoyen Adam fait remarquer l'analogie qui existe entre les événements qui viennent de s'accomplir dans les deux sociétés: de chaque côté l'élément bourgeois et le parti pro.étaire ont fait scission dans les circonstances identiques etc. etc. Le citoyen Willich demande que les membres démissionnaires de

* Дружество на демократическите и социалистическите емигранти. *Ред.*

** Да видим! *Ред.*

*** *„Председателствува гражданинът Адам. Заседание на 30 септември 1850 г.*

Трима делегати на немското демократическо дружество на Уиндмил стрийт се въвеждат в заседанието. Те съобщават, че имат поръчение да предадат едно писмо, което се прочита». *Ред.*

a société allemande* (той после, както се вижда от протокола, се поправя и казва: „expulsés***) „ne puissent être reçus même comme *visiteurs* dans la société française“. (Extraits conformes au texte original des procès verbaux.)

L'archiviste de la société des proscrits démocrates et socialistes

*J. Clédat*****

С това завършва сладкозвучната, чудна, помпозна, нечувана, истинска и пълна с приключения повест за световноизвестния *рицар на благородното съзнание*.

An honest mind and plain; he must speak truth,
And they will take it, so; if not, he's plain
These kind of knaves J know****

Лондон, 28 ноември 1853 г.

Карл Маркс

* «Гражданинът Адам изтъква аналогията, която съществува между събитията, току-що развили се в двете дружества: и там, и тук при еднакви обстоятелства е станало разцепление между буржоазните елементи и партията на пролетариата и т. и. Гражданинът Вилих иска излезлите от немското дружество членове». *Ред.*

** «изключени». *Ред.*

*** «да не се допускат във френското дружество дори като посетители». (Извадки, отговарящи на оригиналния текст на протоколите). *Пазител на архива на Дружеството на демократическите и социалистическите емигранти*

Ж. Кледа. Ред.

**** Прост, честен дух! Самата чиста правда!

Ако това не мнне: „Прост съм“, казва...

Аз тез негодници добре ги знам —

(Шекспир. «Крал Лир», II действие, втора картина.) *Ред*

К. МАРКС

*РЕЧТА НА МАНТОЙФЕЛ. — РЕЛИГИОЗНОТО ДВИЖЕНИЕ
В ПРУСИЯ. — ВЪЗВАНИЕТО НА МАЦИНИ. —
ЛОНДОНСКИЯТ МУНИЦИПАЛИТЕТ. — РЕФОРМИТЕ
НА РЪСЕЛ. — РАБОТНИЧЕСКИЯТ ПАРЛАМЕНТ

Лондон, вторник, 29 ноември 1953 г.

Вчера сутринта заседанията на пруските камари бяха открити с реч на министър-председателя г-н Мантойфел. Ако се съди по телеграфното съобщение, онова място в речта, което се отнася до източните усложнения, е било изложено в изрази, явно предназначени да разсеят подозренията за съществуването на заговор между Санкт-петербургския, берлинския и виенския дворци. Това е особено характерно, защото на всички е известно, че Фридрих-Вилхелм IV е благоволявал по различни поводи чрез устата на същия Мантойфел да заявява тържествено на своя верен народ, че камарите нямат никакво право да се намесват по въпросите на външната политика, тъй като отношенията на държавата с другите страни са под такова изключително ръководство на короната, както собствените имения на краля. Гореспоменатото място в речта, което в известна степен съдържа нещо като призив към народа, показва в какво крайно затруднено положение се намира пруското правителство; от една страна, то е заплашено от Русия и Франция, от друга — от собствените си поданици тъймо в момента, когато то е обезпокоено от високите цени на хранителните продукти, от дълбокия застои в търговията и освен това от спомените за ужасното клетвопрестъпление, което още чака възмездие⁴⁰². Но пруското правителство само се лиши от възможността да търси изход в апелването към общественото мнение чрез камарите, които преднамерено бяха учредени от краля като проста бутафория, към които министрите съзнателно се отнасяха като към проста бутафория и които народът съвсем определено прие като проста бутафория. И сега е невъзможно народът да бъде убеден, че тези шутовски учрежде-

ния трябва изведнаж да се разглеждат като опора на „отечеството“.

„Не може да се каже — пише в днешния си брой „Times“, — че прусците проявиха здравомислие и проникателност — качества, които някога внушаваха уважение към тях, — като допуснаха избраните въз основа на сегашната конституция камари, към които те се отнесоха с незаслужено презрение, да стигнат до упадък“.

Напротив, прусците убедително доказаха своето здравомислие, като отказаха да признаят дори *привидно* влияние на хора, които предадоха революцията с надежда да пожънат нейните плодове; те проявиха здравомислие, като дадоха на правителството да разбере, че не ще се уловят на неговите мошенически маневри и че смятат камарите, ако те изобщо нещо представляват, само за ново бюрократическо учреждение, добавено към предишните бюрократически учреждения на страната.

За всички, които не познават достатъчно добре историята на Германия, могат да бъдат съвсем необясними религиозните спорове, които отново и отново предизвикват вълнение на спокойната иначе повърхност на обществения живот в Германия. Те възникват ту по повод на остатъците от така наречената немска църква⁴⁰³, преследвана от сегашното правителство така яростно, както и през 1847 г., ту по повод на въпроса за браковете между католици и протестанти, заради които католическото духовенство се кара с пруското правителство така, както през 1847 г. Ту като най-важно събитие се разгаря ожесточената борба между Фрайбургския архиепископ, който отлъчва от църквата баденското правителство и нарежда да се даде от църковните амвони публична гласност на писмото за отлъчването, и великия херцог Баденски, който заповядва да се затворят непокорните църкви и да се арестуват енорийските свещеници, в резултат на което селяните се събират и въоръжават, за да защитят своите свещеници и да изгонят жандармите, както стана в Бишофсхайм, Кьонигсхафен, Грюнфелд, Герлахсхайм, където селският кмет е бил принуден да бяга, а също така в много други села. Би било погрешно религиозният конфликт в Баден да се разглежда като конфликт с чисто местно значение. Баден е само арена на борбата, умишлено избрана от католическата църква за нападение срещу монарсите протестанти. В този конфликт Фрайбургският архиепископ представлява цялото католическо духовенство в Германия, така както великият херцог Баденски представлява всички големи и малки монарси с протестантско вероизповедание. Но какво може да мисли човек за една страна, която се слави с дълбоката си,

коренна и безпримерна критика на всички религиозни традиции и същевременно периодически изумява цяла Европа с възобновяването на религиозните борби от XVII век? Тайната се крие просто в това, че правителството принуждава всяка възникваща, но още действаща подмолно народна опозиция да приема отначало мистичната и почти неподдаваща се на никакъв надзор форма на религиозни движения. Духовенството от своя страна позволява да бъде заблудено от тази външна форма и докато си въобразява, че насочва народните страсти изключително в полза на своята корпорация против правителството, всъщност несъзнателно и против волята си играе ролята на оръдие на революцията.

Всекидневната лондонска преса усилено демонстрира целия си ужас и морално негодувание по повод на написаното от Мацини и намерено у Феличе Орсини, ръководителя на националния отряд № 2, възвание, предназначено за вдигане на въстание в Луиджиана — област, включваща част от територията на Модена, Парма и Пиемонтското кралство. В това възвание народът се приканва „да действа *внезапно*, както това се опитаха и ще се опитат отново да направят миланците“. По-нататък във възванието се казва: „*Кинжалът*, ако поразява *внезапно*, може да овърши добра работа и да замени пушката“. Лондонският печат представя това като открит призив към „*тайно, страховито убийство*“. Бих желал само да знам по какъв начин в страна като Италия, където не съществуват никакви средства за открита съпротива и цялата страна е наводнена от полицейски шпиони, революционното движение би могло да разчита на някакъв успех без използването на *внезапността*? Бих желал да зная с какво оръжие може още да се сражава италианският народ против австрийските войски, ако изобщо се стигне до сражение, освен с *кинжала* — единственото останало у него оръжие, което Австрия още не е успяла да му отнеме? Мацини е далеч от мисълта да препоръчва на италианците да използват *кинжала* за *страховито убийство* на *невъоръжен* враг — той ги призовава да действуват с *кинжал*, наистина „*внезапно*“, но открито, по примера на *Милано*, където шепата патриоти, *въоръжени* само с ножове, нападнаха караулните помещения на *въоръжения* австрийски гарнизон.

„Но — пише „*Times*“ — конституционният Пимонт ще има същата участ като Рим, Неапол, Ломбардия!“

А защо не? Не беше ли предадена италианската революция през 1848 и 1849 години от сардинския крал* и по-малка пречка

* Карл-Алберт. *Ред.*

ли е кралят на Пиемонт за превръщането на Италия в република, отколкото кралят на Пруссия за превръщането на Германия в република? Така стои въпросът с моралната страна на възванието на Мацини. Що се отнася до неговата политическа ценност, това е съвсем друг въпрос. Според мен Мацини допуска грешка както в своите преценки за пиемонтския народ, така и в своите мечти за италианската революция, която, както той мисли, ще се осъществи не вследствие на благоприятните условия, създадени от европейските усложнения, а в резултат на откъснат бунт на внезапно действащи италиански заговорници.

От лондонските вестници вече знаете, че английското правителство назначи комисия за обследване случаите на корупция в свръхпочтеното учреждение, наречено лондонски муниципалитет, както и за разглеждане на цялата организация на този орган. Ето няколко факти, дадени в отчетите на комисията, чиято работа още далеч не е завършена.

Приходите на лондонския муниципалитет се изчисляват, дори без някои пера, на 400 000 л. ст., а общият размер на плащаните на чиновниците заплати достига доста значителната сума 107 000 л. ст., т. е. представлява повече от 25% от целия приход. Разходите за заплати на съдебните чиновници са определени в размер 14 700 л. ст., от които 3 000 л. ст. получава главният градски съдия, 1 500 л. ст. — съдебният съветник, 1 200 л. ст. — съдията на шерифския съд. Началникът на канцеларията получава 1 892 л. ст., секретарят — 1 249, чиновникът, който представлява лондонския муниципалитет в парламентарните комитети — 1 765 лири стерлинги. Висшите чинове в резиденцията на лорд-мера и на градския съвет получават по 1 250 л. ст. годишно. Жезлоносецът получава 550 л. ст., мечоносецът — 550; старшият церемониалмайстор — 450 или 500 л. ст., младшият церемониалмайстор — 200 или 300 лири стерлинги. Плюс това тези важни персони получават 70 л. ст. за мундири, 14 л. ст. за ботуши и 20 л. ст. за триъгълни шапки. Г-н Бенок е заявил в показанията си, че

„общата сума на разходите за заведенятия, които влизат в лондонския муниципалитет, значително превишава общата сума на разходите на федералното правителство на Съединените щати или, което е може би още по-поразителен факт, разходите на лондонския муниципалитет за своята издръжка и за управление на своите финанси надминават общата сума на приходите, които той получава от наеми, такси и вноски, плащани от маклерите“.

Най-после се откри великата тайна на реформаторските хипотези, които лорд Джон Ръсел има намерение да предприеме на англичаните. Той предлага: 1) отменяване имуществения ценз за членовете на парламента — ценз, който отдавна вече е чисто

номинален; 2) ново разпределение на изборните райони чрез ликвидиране на някои малки градски райони и допълнително образуване на по-големи; 3) намаляване ценза в селските изборни райони от 20 л. ст. на 10 л. ст., т. е. до ценза, който съществува в градските изборни райони. От четвъртото предложение относно намаляването на избирателния ценз на 5 л. ст. той се е отказал, тъй като според думите на „Times“ в резултат на това

„сегашните избиратели фактически ще бъдат лишени от правото на глас, защото класата, която ще трябва да бъде допусната до гласуване, количествено значително надминава всички други, заедно взети, и за нея ще бъде достатъчно да постигне единодушие, за да победи“.

С други думи даването на изборно право дори на мнозинството от класата на дребните капиталисти и търговци би лишило от това право малцинството. Няма какво да се каже — остроумен аргумент. Но най-важната черта на новия законопроект за реформа, който засега само неясно се очертава, не е този пункт и дори не всичките му пунктове. Най-важното е общото и пълно безразличие, с което бе посрещнато съобщението за такъв законопроект. Всеки полицейски отчет привлича много повече вниманието на публиката от това „велико мероприятие“, този нов законопроект за реформа, колективна творба на „правителството на всички таланти“.

Ернест Джонс бе напълно прав, когато предсказваше, че щом прозвучи първата дума, възвестяваща масовото народно движение и създаването на национална организация начело с Работнически парламент, тя ще предизвика тревога сред имотните класи и ще накара лондонските буржоазни вестници да ѝ обърнат внимание. „Times“ веднага разбра важността на това ново движение и за пръв път помести информация за чартисткия митинг, състоял се в помещението на манчестерския Народен институт. Всички други събратя на „Times“ започнаха непрестанно да поместват уводни статии за работническото движение и за Работническият парламент, предлаган от чартистите, които отдавна се смятаха за загинали поради загубване на сили. „Economist“ посвети на този въпрос не по-малко от четири статии. Обаче вестникарската информация за манчестерския митинг, който имаше изключително важно значение, не дава никаква представа за неговия характер или за обсъжданията на него въпроси. Поради това смятам за уместно да дам собствена информация. На митинга са били предложени и приети следните резолюции:

„1) Настоящото събрание, след като се убеди в безполезността на разпокъсаната борба на отделни групи работници за запазване на справедливо

равнище на възнагражденията и за освобождение на труда, смята, че е дошло време, когато само обединено и масово движение на работническата класа, опряно на национална организация и възглавявано от единен ръководен орган, е способно да осигури необходимата помощ за онези работници, срещу които сега се обявява локаут или които стачкуват, и да даде възможност на работниците да извоюват в бъдеще освобождаване на труда от игото на капитала. Масовото движение на народа и създаването на национална организация не предполага и не трябва да предполага намеса в живота на съществуващите трейдъниони и работнически обединения; дейността на тази организация трябва да бъде насочена към централизация, концентрация и обединение на всички сили на работническата класа, на цялата нейна маса.

2) За практическото провеждане на предидущата резолюция крайно необходимо е да се свика колкото е възможно по-скоро Работнически парламент; този парламент трябва да се състои от делегати, избрани от работниците на всеки град на специално свикани публични събрания. В кръга на задълженията на този парламент трябва да влезе следното: организиране на апарат за подпомагане на стачкуващите в момента работници или на работниците, срещу които фабрикантите са обявили локаут, чрез провеждане на най-широка подписка из цялата страна; изработване на специален план за действие по ръководенето на работническата класа в борбата ѝ с работодателите; предлагане на мероприятия, с помощта на които работниците могат да бъдат освободени от прекалената власт на капитала, да станат независими, свободно да се разпореджат със своя труд и да получават за него справедливо възнаграждение, без да е необходимо да прибягват до стачки.

3) Настоящото събрание избира комитет, който трябва с посочената погоре цел да се свърже с разните градове и окръзи, да вземе всички необходими мерки за свикване на Работнически парламент, да подготви и публикува нужните за заседанията на делегатите материали, а също така да набележи списъка на въпросите, които ще бъдат представени на тяхното обсъждане“.

От произнесените речи най-забележителна е била речта на г-н Джонс. Ще дам няколко цитата от нея:

„Капиталистът заявява чрез лондонския „Times“, че неговите печалби не са ваша работа. Според него вие трябва да брите собствените си глави, а не неговите печалби. Ако главите са много, дорн и да пожелаете да получите повече, вие ще получите по-малко. И това той нарича закон за предлагането и търсенето. Само това, заявява той, може да регулира вашата работна заплата. Но така ли е? Не! Ако вие не бива да искате повишаване на работната заплата, когато неговите печалби са високи, и той не бива да намалява вашата работна заплата, когато печалбите му намаляват. А той, дори ако количеството на работниците не се е намалило нито с един човек, ще ви каже: „Работните вървят зле, времената са тежки, моите печалби се намалнаха, аз не мога да ви плащам същата работна заплата.“ Но в такъв случай вашият труд се регулира не от закона за предлагането и търсенето, а от закона за високите цени на памука и иските печалби. Законът за предлагането може да е верен, но законът на живота е още по-верен. Законът за търсенето е силен; но законът на глуда ще се окаже още по-силен! Ние казваме, ако единият вид капитал — парите — има право на печалба, то и другият вид капитал — трудът — също има право на печалба; и трудът има по-голямо право, защото трудът създава парите, а не обратното. Какво е печалбата? Това е капитал, който остава след приспадане на всички производствени разходи. Работната заплата, която вие сте получавали до този момент, е са-

мо част от производствените разходи. Тази работна заплата, която едва ви дава възможност да поддържате душата в тялото си, съвсем не е възнаграждение за труда ви. Тя представлява само необходимите разходи по издържането на човешката машина в годно за работа състояние. А вие трябва да имате излишъци над разходите за машината, която се състои от плът и кръв. На вас ви е нужна храна за душата и мозъка, тъй както ви е нужна за устата и стомаха. Капиталистът се страхува да не би вие да получите по-висока работна заплата; страхува се не защото не може да я плаща — капиталът през последните седем години се е увеличил с повече от 100 процента, докато вие искате да получите от неговите 100 процента, добити от вашия труд, само десетпроцентно увеличение на вашата работна заплата. Той се бои от това, защото по-високата работна заплата ще ви открие пътя към независимостта; той се бои от това, защото по-високата заплата ще ви открие път към образованието; той се бои от това, защото един просветен народ не ще бъде роб; той се бои от това, защото знае, че вие не ще се съгласите тогава да работите толкова много часове; той се бои от това, защото вие не ще позволите тогава на своите жени да робуват във фабричния ад; той се бои от това, защото тогава вие ще изпращате децата си в училище, а не на фабриката, той се бои от това, защото знае, че ако жените се намрат при домашното огнище, а децата в училището и само кратко време във фабриката, излишните работни ръце, които сега понижават равнището на работната заплата, биха се освободили от неговия контрол и трудът би станал безценен бисер, който украсява диадемата на човешката свобода. Обаче сега въпросът отново се поставя иначе. Става дума вече не само за получаване на дял от печалбите на капиталистите или за увеличение от 10 процента, става дума да не се допусне намаляване на работната заплата с 20 процента. Положението малко се изменя от това, дали сделките вървят добре или зле: в първия случай капиталистите грабят народа в чужбина, във втория те грабят народа в собствената си страна. Въпросът бързо придобива за вас друго значение: става дума не за ниска или висока работна заплата, а за гладна смърт или живот, за живот във фабричния ад или за смърт пред фабричните врати. Капиталистите, тези казаци на Запада, първи пресякоха дунавската граница на работническите права; те въведоха военните закони на златото, те сеят в нашите редове гладна смърт от своите батареи, наричани монзопол. Един град след друг се обявяват в обсадно положение. Безработицата копае окопи, а гладът поставя шурмови стълби към крепостта на труда, артилерията на нуждата обстрелва неговите бойни линии. С всеки изминат ден голямото обединение на капиталистите се разпростира все по-нашироко, с всеки изминат ден тяхното движение все повече придобива национални мащаби. Готови ли сте да им се противопоставите? Във вашето движение цари хаос и объркване. Тъй като локаутите все повече се разпространяват, а вие продължавате да действувате разпокъсано, скоро ще се стигне до това, че ще започнете да заставате един срещу друг: събирачите на помощи от един район ще се сблъскат със събирачите на помощи от друг; ще започнете да се срещате като врагове там, където би трябвало да си разменят ръкостискания като съюзници; ще отслабят взаимно помощта, предназначена за едни или други, когато трябва да си помагате едни на други да преодолеете своята слабост. Уиганските въглекопачи бяха недалеч от Престън, Стокпорт, Манчестер, Олдхам, но те претърпяха поражение, защото не получиха никаква поддръжка. Уиганските фабрични работници също така стачкуват. Какво е тяхното мнение за поражението на техните братя, работниците от каменовъглениите мини? Те смятат, че щастливо са се отървали. Нищо не може да се направи, ако един на друг си препречват пътя. Но защо е така? Защото ограничавате движението си в тесните рамки на една професия, на един район и на някакъв едностранен

интерес. Движението на вашите работодатели става общонационално, такава общонационална трябва да бъде и вашата съпротива. При съществуващото сега положение вас ви чака анархия и гибел. И не мислете, че аз оспорвам разумността на трейдюнионите и нападам тяхното поведение и неприкосновеност.

Но ремъчетата, с които учат малките деца да ходят, биха сковавали възрастния човек, обособеността, която изигра ролята си в периода на младенчеството на работническото движение, става гибелна в периода на неговата зрелост. Нека бъдат представени всички професии, от помощта на които ние се нуждаем. Поверявайте делото на работническата класа не на една фабрика, не на един град и дори не на един окръг — поверете го на парламента на работниците⁴⁰⁴.

Написано от К. Маркс на 29 ноември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3948, 12 декември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЙНАТА НА ДУНАВА

Както вече отбелязахме, отстъплението на турците от Олтеница очевидно означава завършване на първия период на руско-турската война⁴⁰⁵. Явно с това отстъпление най-малкото завършва първата, ясно изразена серия от операции, началото на която бе поставено с преминаването на Дунава при Калафат; тя трябва да бъде последвана от спокойно зимно квартируване или пък от изпълнение на нови, още неразработени планове. Поради това като че ли е настъпил подходящ момент за един преглед на кампанията, която бе проведена досега, още повече, че току-що се получиха официални и неофициални сведения за единственото значително сражение на Дунава — предприетата от русите атака срещу турското tête-de pont* при Олтеница.

На 28 октомври турците, разположени във Видин, преминават през реката и заемат Калафат. При завладяването на този пункт те едва ли са срещнали някакво противодействие, ако не се смятат схватките с малки разузнавателни отряди; защото когато русите са се готвели да съсредоточат значителни сили при Крайова за настъпление срещу Калафат, до тях са стигнали тревожните сведения за второто и още по-опасно настъпление на турците, които на 2 ноември са форсирали Дунава при Олтеница, откъдето са застрашили сериозно руските комуникации. Същевременно турците са предприели редица фалшиви и второстепенни атаки по целия Дунав от Видин до Олтеница, но тези атаки или са срещнали готовността на русите, или са били предприети със съвсем недостатъчни сили, за да може да бъде заблуден против-

* предмостово укрепление. *Ред.*

никът и предизвикан към някакво сериозно погрешно действие. Поради това никой не е безпокоил намиращите се при Калафат войски и те постоянно са се попълвали с подкрепления, благодарение на които, както се съобщава, тяхната численост се е увеличила на около 24 000 души. Тъй като тези войски не са приемали настъпление и не са били нападани, засега можем да ги оставим вън от нашето внимание.

Според отчета на Омер паша преминаването на Дунава при Олтеница е станало така. Олтеница е село близо до вливането на Арджеш в Дунав. Срещу устието на Арджеш в Дунава има остров; на южния бряг на тази река, който се издига стръмно почти на 600—700 фута, се намира селото и крепостта Тутракан, построена на самия връх на този висок бряг. Поради това оръдията на Тутракан могат да оказват най-ефикасна подкрепа на всякакви сили, които форсират реката в този пункт. На 1 ноември турците се прехвърлили на острова и през нощта изкопали там солидни окопи. На 2 ноември от този остров те се прехвърлили на влашкия бряг, източно от Арджеш. С лодки били прехвърлени на влашката страна два батальона с една рота кавалеристи и две оръдия; няколко залпа от оръдията на Тутракан накарали руските предни постове да напуснат зданието на лазарета, намиращо се недалеч от брега на реката, и турците веднага завладели това здание, което им принесло голяма полза. Тази масивна постройка със сводести стени имала, почти без да са нужни каквито и да било допълнителни работи, всички предимства на редут — най-предпочитаното укрепление в полската фортификация. Турците незабавно започнали да копаят окопи от Арджеш до Дунав; около четиристотин души били непрекъснато заети с тези работи; предварително били пригответени вършини и кошове. От всички съобщения, които получаваме, можем само да заключим, че тези окопи са образували непрекъсната линия, която изцяло преградила на русите всякакъв достъп от тяхната позиция до мястото на турския десант. Укрепленията, представляващи непрекъсната линия окопи, отдавна са отхвърлени от всички и се смятат за неефикасни; но особеното предназначение на тези скопи като предмостово укрепление, фактът, че е бил намечен в готов вид солиден редут и че на турците не са достигали сапъори, както и други обстоятелства, свързани с особеностите на турската армия, може би все пак са направили прилагането на тази остаряла система целесъобразно. На Арджеш турците са намерили известен брой лодки, които заедно с техните веднага са били използвани за построяване на мост през Дунав. Всички тези работи са били почти завършени към сутринта на 4 ноември.

По този начин в Олтеница турците са имали само предмостово укрепление на левия бряг на Дунава. Турската армия не преминала реката и не е направила това и до този момент. Обаче тя е имала на левия бряг надежден плацдарм, който би могъл да бъде използван веднага след съсредоточаването на достатъчно сили в Тутракан. Освен това турците са имали възможност да заемат десния или левия бряг на Арджеш и най-после — всичките им операции близо до реката са били прикривани от десет тежки крепостни оръдия, разположени на височините на Тутракан, чийто обсег на действие, поради високата позиция и малката ширина на реката на това място, е стигал поне на половин миля оттатък предмостовото укрепление.

Предмостовото укрепление е било заето от три линейни батальона (2400 души), от две гвардейски роти (160 души), от две стрелкови роти (200 души), от рота кавалеристи и известно число артилеристи, обслужващи дванадесетте тежки оръдия, разположени в зданието на лазарета. Дясното крило на окопите било прикривано от надлъжен и флангов огън на оръдията на Тутракан, които освен това са могли да обстрелват цялата равнина пред центъра на предмостовото укрепление. Лявото крило, опиращо до река Арджеш, е било прикривано флангово от батареята, разположена на острова; обаче част от тази местност е била гъсто покрита с храсталак, който е можел да служи като добро прикритие за русите през време на тяхното придвижване.

Когато на 4 ноември русите атакували турските линии, те имали според данните на Омер паша 20 батальона, 4 кавалерийски полка, 32 оръдия — всичко около 24 000 души. Руските сили изглежда са били разположени по следния начин: 12 батальона и 14 оръдия — срещу центъра на предмостовото укрепление; 2 батальона и 2 оръдия — в гората в ляво (за русите — в дясно) от река Арджеш; 6 батальона en échelon* и 4 оръдия — срещу турския десен фланг; по посока на Дунава тяхната линия е била удължена и поддържана откъм фланг от кавалерия. След обстрелване с руските оръдия, продължило известно време, щурмова колона била образувана първо в центъра, а след нея и в двата фланга; след това артилерията, която отначало водела огън от позиции на около 1 200 ярда от бруствера на турските укрепления, се придвижила на разстояние на действителен картечен огън (от 600 до 700 ярда) и щурмовите колони се насочили напред. Както е можело да се предполога, колоната на руския

* разположени ешелонно. *Ред.*

ляв фланг (най-близката до Дунава) била пръсната от огъня на оръдията на Тутракан; колоната, действуваша в центъра, скоро претърпяла същото; дясната колона (на Арджеш) била унищожена с огъня от острова и очевидно изобщо била много слаба, за да постигне някакъв успех. Атаката се повторила два или три пъти, но вече без този единодушен порив, с който се отличавала първата атака, след което русите прекратили своите опити. Те храбро идвали до самия край на окопите (разбира се, това не бива да се приема прекалено буквално), но огънят на турците се оказал толкова съкрушителен, че не им позволил да преминат в ръкопашен бой.

През време на боя Омер паша изпратил един батальон редовни войски през реката, за да служи като резерв. Поради това може да се смята, че от страна на турците в боя са участвували 3 600 пехотинци с 44 тежки оръдия.

По-трудно е да се определят силите на русите. Докато Омер паша говори за 20 батальона, двама английски офицери, които са се намирали при неговата армия, са на общо мнение, че силите, които действително са участвували в боя, са били само 8 000 души. Обаче тези твърдения не са съвсем противоречиви. Русите са могли да имат на бойното поле 20 батальона и все пак действителната сила на шурмовите колони — поради характера на местността и поради това, че русите са се отнесли пренебрежително към своя противник — може да не е надхвърляла във всеки отделен момент 8 батальона. Едно обстоятелство, за което английските офицери не споменават, но за което съобщава Омер паша, показва, че русите са имали големи резерви. Работата е там, че при всяка нова атака напред е вървял нов батальон, взет за тази цел от резерва. Освен това всеки ред в съобщенията на двамата „гвардейски офицери на нейно величество“ носи печата на онова невежество и неоправдана самоувереност, които във всички армии са свойствени на младшите офицери от този привилегирован корпус.

Поради това ние смятаме, че съобщението на Омер паша общо взето заслужава доверие. В течение на цялата операция на мястото е могло да се намират 18 или 20 руски батальони, 10 или 12 от които може би един след друг са били вкарани в боя, така че числеността на войските, които през време на всяка атака едновременно са настъпвали към турските окопи, без да постигнат успех, е могла да се равнява на 6 000—8 000. Загубите на русите, които трябва да възлизат на не по-малко от 1 500—2 000 души, показват също така какви сили са хвърлили те вероятно в боя. В края на краищата те са били отблъснати, като са оста-

вили в ръцете на турците 500 пушки, голямо количество бойни припаси и значително военно имущество, както и 800 убити и ранени, и отстъплението им отчасти е имало безпорядъчен характер.

Ако разгледаме тактиката на двете страни в този бой, ще видим за наше учудване, че русите са извършили груба грешка, която заслужено е трябвало да изкупят с цената на сериозно поражение. Те са проявили такова пренебрежение към своя противник, каквото рядко може да се срещне. Имали са да атакуват доста силни позиции със солиден редут, поддържан откъм фланг от десет тежки оръдия на острова и намиращ се в обсега на действие на 22 оръдия на Тутракан, господстващи и над полето пред позициите; турците са имали всичко 44 или най-малкото 38 оръдия, от които всички или почти всички са принадлежали към тежката артилерия. Всеки офицер в наше време знае, че при настъпление срещу полски укрепления трябва преди всичко да се накарат да замлъкнат със своята артилерия оръдията и батареите на противника, които могат да поддържат укрепленията, след това трябва, доколкото е възможно, да се разрушат насипите, оградите от колове и другите заграждения, после, като се изнесат своите батареи още по-близо до атакуваните укрепления, да се изсипе върху брустверите непрекъснат град от картечи и едва тогава могат да се хвърлят собствените шурмови колонии върху полуразрушените укрепления и деморализираните им защитници. За да се направи всичко това, трябва да се разполага с решаващо превъзходство по отношение броя и калибъра на оръдията. Но какво виждаме, че се опитват да направят русите? Те атакуват предмостово укрепление, което се защитава от артилерия, превъзхождаща собствената им по брой и калибър и значително превъзхождаща я по обученост, след непродължително обстрелване от 12 дванадесетфунтови и 20 шестфунтови оръдия! Този обстрел на русите може да се смята за обикновена формалност, за нещо като дълг на учтивост по отношение на турците, защото той не е могъл да има никаква сериозна цел; и ако руските батареи действително са се приближили на разстояние 650 ярда от предмостовото укрепление, както единодушно съобщават всички сведения, трябва да се учудваме, че не се говори нищо за известно число извадени от строя оръдия. Същевременно ние трябва да признаем храбростта на руските войски, които, макар да са били под огъня вероятно за пръв път при такива неблагоприятни условия, все пак са съумели да се приближат до турските линии на разстояние 50 ярда, преди да са били съкрушени от урагана на превъзхождащия противников огън.

Що се отнася до турците, и за тяхната тактика не можем да изкажем особена похвала. Много добре е, че Омер паша през време на щурмуването е съсредоточил в предмостовото укрепление не повече войски, отколкото са били необходими за неговата защита. Но защо той не е разположил никакъв резерв, поспециално кавалерийски, на моста откъм Тутракан, а също така на острова? Защо не е хвърлил кавалерията си срещу разбития противник, щом поражението на русите е станало очевидно? Защо най-после се е задоволил с моралния резултат от победата и е пренебрегнал възможността да пожъне всичките ѝ плодове и с това да реши изхода от цялата кампания? Можем да намерим само две оправдания. Първо, системата от непрекъснати линии в полската фортификация не позволява лесно да се осъществят енергични настъпателни действия след отблъсване на противникова атака, тъй като непрекъснатите линии не оставят по-значително пространство за внезапна и стремителна атака на големи маси войски. Второ, Омер паша или не е вярвал в способността на своите войски да се оражават в открито поле, или не е имал под ръка достатъчно войски, за да развие успех.

Това ни довежда до стратегическите въпроси, свързани с тази операция. Ако Омер паша имаше при Олтеница войските, които са стоели в бездействие при Калафат, нямаше ли да действа с по-голяма решителност? Как се е случило така, че отряд от 12 000 души заедно с резерв със същата численост е бил изпратен срещу Калафат, за да застрашава тъкмо онзи пункт на руските позиции, където от гледна точка на русите е било най-желателно да срещнат атаката на противника? Как е станало, че тези 24 000 души са отсъствували в пункта, където турците са могли да постигнат решителни предимства?

Но това е само едната страна на въпроса. Както сега не подлежи на никакво съмнение, русите не са могли в края на октомври да съберат във Влахия повече от 50 000—55 000 бойци. Ако се имат предвид липсата на пътища и пресеченият характер на местността, което прави неизбежно разсредоточаването на силите, ако по-нататък се вземат предвид загубите, които обикновено носи всяка действаща армия, нито в един пункт русите в никакъв случай не са могли изведнаж да концентрират повече от 30 000 души. 40 000 турци, съсредоточени в някакъв пункт на Влахия, несъмнено биха ги разбили; и може определено да се каже, че ако турците биха желали и биха взели своевременно необходимите мерки, те сравнително лесно биха съсредоточили такова или дори двойно по-голямо число войници. Изглежда оба-

че, че намесата на европейската дипломация, нерешителността на Дивана, колебанията в турската политика по отношение на Сърбия и други подобни обстоятелства са довели до редицата полумерки, които са поставили Омер паша в началото на военните действия в доста особено положение. Той е знаел за слабостта на русите и сам е разполагал с армия, която е имала значително числено превъзходство и е жадувала да влезе в боя. Но неговата армия е била разпръсната на пространство от 350 мили дължина и от 50 до 100 мили ширина. Естествената последица от това е била сковаността, с която се отличаваха неговите операции в началото на ноември. По този начин преминаването на Дунава при Калафат, което при други условия би било грешка, е станало нещо като необходимост, защото Видин е естественният пункт за съсредоточаване на близо 20 000 души, които без това преминаване на реката биха останали в пълно бездействие, тъй като са били много отдалечени от основните сили на армията. Това преминаване на Дунава е дало на турците възможност поне да приковат част от руските сили и да постигнат благоприятен за турската армия морален ефект.

Преминаването на Дунава при Олтеница, замислено очевидно като главен удар, чрез който да се превземе Букурещ и да се отреже пътят на русите за отстъпление, когато те са отвлечени на запад от операцията при Калафат, не е имало никакъв резултат, защото очевидно не са били концентрирани силите, необходими за поход към Букурещ. Разбира се, моралният ефект от сражението при Олтеница е голям плюс; но друга роля е изиграло бездействието след победата, продължило 9 дни и завършило поради започването на дъждовното време с доброволно отстъпление на турците от татък Дунава. Това бездействие и това отстъпление може би не ще отслабят ободрителното влияние на победата върху настроението на турския войник, но те ще подкопаят престижа на турския генерал и вероятно в по-голяма степен, отколкото той заслужава. Обаче ако пръв виновник за това е Диванът, в някои отношения трябва да се признае все пак за виновен и Омер паша. Да прекараш дванадесет дни на левия бряг на Дунава, да имаш мост и предмостово укрепление, достатъчно силни, за да отблъснат съсредоточените сили на русите, да имаш след себе си многобройна, готова да се бие армия и да не намериш начин да прехвърлиш 30—40 хиляди души, всичко това наистина не би могло да стане без допускането на определени грешки от страна на генерала. Русите могат да му бъдат благодарни за своето спасение. Никога руската армия не е излизала дори от наполовина по-малко тежко положение с такива незна-

чителни материални загуби. Русите са могли да бъдат напълно изстребени и все пак те се оказаха цели и невредими. Много съмнително е дали те ще допуснат някога повтарянето на толкова неблагоприятно за тях положение.

Написано от Ф. Енгелс около 2 декември
1853 г.

Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 3952, 16 декември 1853 г.

К. МАРКС

ТУРСКАТА ВОЙНА. — ПРОМИШЛЕНОТО БЕДСТВИЕ

Лондон, петък, 2 декември 1853 г.

От времето на последната ми статия в Турция не са ставали по-значителни военни действия, но руската дипломация, която е по-опасна от руското военно изкуство, отново се е заловила за работа и чрез правителствените вестници от двете страни на Ламанш вече повече или по-малко ясно е обявено за предстоящо възобновяването на прословутите Лондонски конференции от 1840 и 1841 години, които завършиха със санкционирането на Ункяр-Искелесийския договор в слабозменена форма. „Times“ наемква дори за *„решителни мерки за умиротворяване“*, с други думи за особен род *умиротворяване с въоръжена ръка*, насочено *против* Турция от нейните самозвани защитници. Налице е и голям дипломатически акт, смисълът на който е невъзможно да се изтъква неправилно, а именно изпращането в Константинопол на последната нота на английския кабинет, която английският посланик е връчил на Портата, а Диванът от 14 ноември е отхвърлил като неприемлива и която се е оказала просто второ издание на отговора, даден от Решид паша на майския ултиматум на княз Меншиков. Ето по какъв начин палмерстоновци и абърдиновци дават на султана да разбере, че каквито и други изменения да са станали в положението на нещата, от тяхна гледна точка в отношенията между Турция и Русия нищо не се е изменило и от месец май Турция нищо не е спечелила, а Русия нищо не е загубила в очите на западната дипломация.

Тъй като сръбският княз Александър забранява на турските войски да минават през негова територия, иска връщането на руския генерален консул и в декларацията си до султана говори за Турция и за Русия като за две държави покровителки с равни

права по отношение на княжеството, можем да се опасяваме от сериозни конфликти със Сърбия, които във всяко друго време биха могли да бъдат смъртно опасни за Турция, но в настоящия момент може би са единственото средство за нейното спасение от ноктите на западната дипломатия. Всеки нов инцидент, който изостря сегашните усложнения, принуждава банкрутиралата Австрия да се отказва от опасния си неутралитет, увеличаващ възможността за европейска война, и кара Турция да търси съюз с революционната партия, непременно ще се окаже изгоден за Турция, поне в конфликта ѝ с Русия. При това вътрешните причини на нейния упадък, разбира се, ще продължават да действуват и по-нататък, ако не им бъде противопоставено коренно изменение на турския режим в Европа.

От войната между русите и турците, която се води в дунавските княжества, да се върнем за момент към войната между господари и работници, която бушува в промишлените райони на Англия. Вие помните времето, когато господарите яростно се опълчваха против движението на работниците за намаление на работното време и всячески хулеха това движение. Сега картината се измени: както предказах на времето, системата на намаленото работно време се *налага* на работниците от самите господари*. Става ясен истинският смисъл на локаута като *финансово мероприятие* от страна на господарите, като особен вид противсотрова срещу промишленото свръхпроизводство, подобно на което „историята на цените“⁴⁰⁶ още не е познавала. От миналия понеделник насам са възобновили работата, но само за четири дни в седмицата, фабриките в Рочдейлския окръг (Бьорнли, Бейкъл, Нючърч), в Бери, в Аштонокия окръг (Аштон, Стейлибридж, Глосоп, Хайд, Нютон). Болтон скоро ще трябва да тръгне по същия път. В Манчестер въпросът не е *дали да се направи* същото, а *кога* да се направи. След 2—3 седмици системата на намалено работно време ще бъде въведена повсеместно с изключение на малко на брой промишлени отрасли, намиращи се в благоприятно положение. Разбира се, това ще бъде последвано от прекратяване на помощта, оказвана на продължаващите съпротивата престонски работници. Но дори при четиридневна работна седмица производството на стоки все още ще надвишава търсенето. Достатъчно е да си припомним, че преди три седмици престонските капиталисти вече имаха запас, равен на двадесетседмична продукция, и че този запас е почти невъзможно да бъде продаден. Всъщност промишлената криза няма защо да започва — тя е вече налице.

* Виж настоящия том, стр. 431—433. *Ред.*

„Намалението на работното време — пише „Times“ — се придружава от намаление на работната заплата до равнището, което съществуваше, преди работниците да получат неотдавнашното си увеличение“.

А „Economist“ в пристъп на откровеност заявява:

„Беднякът не може да диктува условията — той трябва да приема това, което му предлагат.“

Както неведнаж съм посочвал, стачките на работниците, започнали много късно, когато създадените от небивалия стопански разцвет благоприятни възможности вече са изчезнали, не можаха да се окажат успешни от икономическа гледна точка или от гледна точка на постигането на непосредствената им цел. Но те извършиха своето. Те революционизираха промишления пролетариат и заедно с такива възбудители като високите цени на хранителните продукти и високото заплащане на труда ще доведат до сериозни политически последици, които ще се почувствуват, когато му дойде времето. И сега вече идеята за Работнически парламент, която фактически не означава нищо друго освен призив към обединяване на всички работници под знамената на чартизма, вдъхва страх на буржоазната преса.

„Редакторът на вестник „People's Paper“ г-н Ърнест Джонс — заявява „Economist“ — се смята за приемник на г-н Фергюс О'Конор, тъй както г-н О'Конор бе приемник на г-н Хънт... Следвайки Хънт и О'Конор, работниците нищо не постигнаха освен жестоки поражения и големи загуби; и все пак те хранят също такова доверие към приемника на тези велики крале и виждат сега в Джонс своя спасител“.

От цитираното по-горе виждате, че вестниците на английските господстващи класи, подбуждани от партийни съображения като „Morning Herald“ или наставлявани като „Morning Post“ от Палмерстон — този циничен, но проникателен наблюдател, — умеят правилно да преценяват сегашното положение на нещата и да се отнасят по съответен начин към вулгарните баналности на Робинзон Просперити⁴⁰⁷.

„Ако се послушат сега фабрикантите, може да се помисли, че те притежават просто божествен авторитет и че сигурността на империята зависи от това, дали ще им позволят да използват власт, която съсем малко отстъпва на властта на френския император... Около 60 000 ланкаширски работници се хранят сега така, че душата им едва се държи в тялото, и въпреки това у тях не се появява дори мисъл за грабеж или насилие, макар да живеят в градове, останени от икономичните индустриалци без всякаква полицейска охрана. Прави или не, тези хора храбро защищаваха своето гледище и бяха верни на своите ръководители и не би могло лесно да се намери друг пример на движение, което да има толкова мирен и същевременно толкова действителен характер“.

Така пише „Morning Herald“.

„Нашите икономисти самохвално говореха за огромните, никога немечтани от нас блага, които ще ни донесе свободата на търговията; но ето че настъпва зимата и предстои епидемия, която чака само връщането на пролетта, а тъкмо сега, когато нашите бедни слоеве се нуждаят повече от всякога от по-добро в сравнение с обикновеното хранене и от по-топли дрехи, за да поддържат организма си и да го направят по-способен да се съпротивлява на болестите, тъкмо в това време те буквално биват задушавани от невиджано високите цени на предметите от първа необходимост. Няма и помен от онези реки от мляко и брегове от желе, с които трябваше да бъде облагодетелствувана страната, и май че всички предсказания за неизменна евтиния и изобилие би било по-правилно да се отнесат към хилядите други разпространявани сред народа илюзии, чрез които обществото е било въвеждано в заблуждение... Английското общество е развратено, вредносно, неморално, невежествено, жестоко, пълно със заблуди, недоволно и живеещо в необикновено тежки условия общество“.

С такъв език говори „Morning Post“, салонният вестник и официалният орган на милорд Палмерстон.

Написано от К. Маркс на 2 декември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3952, 16 декември 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ЧЕТВОРНТО СЪГЛАШЕНИЕ. — АНГЛИЯ И ВОЙНАТА

Лондон, петък, 9 декември 1853 г.

Вашите читатели са следили крачка след крачка дипломатическите маневри на коалиционния кабинет и не ще ги учуди никакъв нов опит на палмерстоновци и абърдиновци да подкрепят царя под предлог да защитят Турция и осигурят мира в Европа. Те никак няма да бъдат изненадани дори от възкресяване на съвещанието във Виена или на Лондонската конференция. Миналия петък столичната фондова борса научи преди всичко от „Morning Chronicle“, че Англия е успяла да подтикне Австрия и Прусия да поддържат западните държави в новия им опит за посредничество между воюващите страни. След това излезе „Morning Post“ с новината за „този опит“ и с утешителното съобщение, че

„при този опит са се стремили да си осигурят и са осигурили сътрудничеството на Прусия и Австрия и че четирите държави са подписали протокол, според който безусловно се задължават да защитават *сегашното териториално обление на Европа*, а воюващите държави се приканват да уредят по мирен начин споровете си чрез свикване на европейска конференция. Първата крачка, която ще се направи в съответствие с това съглашение на четирите държави, ще бъде уточняването на гледището на Турция относно основните условия, при които тя ще се съгласи да води преговори за уреждане на източния конфликт. След точното установяване позициите на Турция четирите държави ще поканят Русия да изкаже мнението си за основните условия на предлаганото уреждане, а след това на двете държави ще бъде предложено да изпратят упълномощени представители на конференцията на великите държави, срокът и мястото на която ще бъдат определени по-късно . . . *Достойнството на царя* ще бъде зачетено и същевременно ще бъдат напълно осигурени интересите на Турция, първо, *чрез сключване на договор между Турция и Русия за приятелство, мир и търговия*, предвиждащ съответна защита на поданиците на всяка от двете държави върху територията на другата, и второ, чрез сключване на договор между султана и петте държави — *договор, подобен на споразумението от 1841 г. за Дарданелите*, според който султанът ще се задължи да спазва *съществуващите конституции и привилегии на Дунавските княжества и Сърбия*, а също така ще поеме

специално задължение, както беше при Кючук-Кайнарджийския договор — но този път пред Европа, а не пред Русия, — да осигури свобода на християнската религия в своите владения“.

Най-после се чу гласът и на гръмовержеца от Принтингхаусквер*, който в първото си издание обяви, че между четирите държави е окончателно сключен съюз и те вече са набелязали условията, които в случай на необходимост Русия и Портата „ще бъдат принудени да приемат“. Ценните книжа веднага се покачиха. Но задоволството на борсовите спекуланти се оказа кратковременно, защото същият „Times“ във второто си издание съобщи, че макар четирите държави да са съставили протокол и да са изработили проект за колективна нота, не са поели никакви задължения да *принуждават* когото и да било да приеме тази нота. Ценните книжа отново спаднаха. В края на краищата „поразителната новина“ се сведе до старата история за възкресяването на тялото на покойното виенско съвещание — би било нелепо да говорим за неговия дух — и една телеграма потвърди съобщението, че

„съвещанието на четирите държави във Виена на 6 декември е изпратило в Константинопол друго, основано на нов проект предложение за уреждане на неразрешените спорове; преговорите за мир ще продължат дори ако военните действия не бъдат спрени“.

В самото навечерие на войната виенското съвещание — тази пророкуваша със задна дата пития⁴⁰⁸ — предложи на Турция именно приемането на ултиматума на княз Меншиков. След първото поражение, покесено от Русия, Англия и Франция се върнаха към отговора на Решид паша, който той даде на ултиматума на княз Меншиков. Невъзможно е да се предскаже до каква фаза на предишните преговори ще стигнат те сега в движението си назад. „Augsburger Zeitung“ заявява, че *новите* предложения на съвещанието отразяват стремежа на четирите държави „да предотвратят войната“. Поразителна новост, няма какво да се каже!

Колкото и празен да изглеждаше този дипломатически брътвеж в момента, когато status quo** прерасна в status belli***, не трябва да се забравя, че през тези фантастични проекти на съвещанията и конгресите прозират скритите намерения на английското правителство, че свързаните с правителството вестници сондират почвата, за да изяснят колко далеч може да отиде правителството, и че разпространяваните днес необосновани слухове вече неведнаж са предшествували събития, които са ставали утре. Несъмнено е

* «Times». *Ред.*

** съществуващо състояние, съществуващо положение. *Ред.*

*** състояние на война. *Ред.*

едно, че четворният съюз *е бил* предложен от Англия с цел да се натрапят на Турция решенията, до които ще дойдат четирите държави дори ако Австрия би отказала да се присъедини към съюза. Дори ако съюзът не е бил сключен, четирите държави най-малко са подписали „протокол“, с който са установени принципите за водене на преговорите. Не по-малко очевидно е, че виенското съвещание, което попречи на Турция да действа, докато още руската армия не беше окупирала Дунавските княжества и не бе стигнала границите на България, е възобновило своята работа и вече е изпратило на султана нова нота. Че от виенското съвещание до европейски конгрес в Лондон има само една крачка, бе доказано още в 1839 година, по време на въстанието на Мохамед Али. Конгрес, който би се занимавал с „помиряване“ в същото време, когато Русия ще продължава войната против Турция, би бил повторение на Лондонската конференция от 1827—1829 година, плод на която беше унищожаването на турската флота при Наварин и това, че Турция загуби независимостта си в резултат на сключването на Одринския договор. Свързаните с правителството вестници ясно сочат каква е предложената от английския кабинет и приета от другите държави основа за водене на преговорите. Предлага се да се запази „сегашното териториално деление на Европа“. Би било голяма грешка да се гледа на това предложение като на обикновено връщане към условията на Виенския мир. Изчезването на Полското царство, преминаването на дунавското устие под властта на Русия, включването на Краков в състава на Австрия и превръщането на Унгария в австрийска провинция — всичките тези „териториални урегулирания“ никога не са били санкционирани нито от един европейски конгрес. Ето защо санкционирането на сегашното „териториално деление на Европа“ би означавало не просто допускане на Турция да участва във Виенския договор, както се опитват да представят това някои, а по-скоро санкциониране на всички нарушения на този договор от Русия и Австрия от 1830 година насам. „Договор между Русия и Турция за приятелство, мир и търговия“ — точно такива изрази намираме в преамбюлите на Кючук-Кайнарджийския, Одринския и Ункяр-Искелесийския договори. „Договор, подобен на споразумението от 1841 година за Дарданелите“ — провъзгласява палмерстонският вестник*. Именно така. Договор, подобен на споразумението, което затвори Дарданелите за Европа и превърна Черно море в руско езеро. Обаче, заявява „Times“, защо да не уговорим като условие свободен достъп в Дарданелите за военните кораби и свобода на плаване-

* «Morning Post». Ред.

то по Дунав? Но прочетете писмото, изпратено от лорд Палмерстон през септември 1839 г. до тогавашния посланик в Париж г-н Булвер, и ще видите, че и тогава са хранели подобни надежди.

„Султанът се задължава да спазва съществуващите конституции на княжествата и Сърбия“. Но нали по съществуващите конституции върховната власт над тези провинции е поделена между царя и султана и те досега никога не са били признати нито от един европейски конгрес. Следователно новият конгрес би дал на фактическия протекторат на Русия над турските провинции санкцията на Европа. В такъв случай султанът ще бъде задължен не пред царя, а пред Европа да защитава „християнската религия в своите владения“. Това значи, че правото на намеса на чуждите държави във взаимоотношенията между султана и неговите християнски поданици ще стане част от европейското международно право и при възникване на някакви нови конфликти Европа ще бъде задължена по силата на договор да поддържа претенциите на Русия, която като участничка в договора ще получи право да тълкува по свой начин молбите на живеещите във владенията на султана християни за защита. По този начин новият договор в този вид, в който се проектира от коалиционния кабинет и се излага в неговите органи, представлява най-обширен план за капитулация на Европа пред Русия и санкциониране вкупом на всички изменения, извършени от контрареволуциите след 1830 година. Поради това няма никакви основания да ликуваме и да се учудваме на промяната в политиката на Австрия, промяна, за която „Morning Post“ лицемерно заявява, че тя „станала неочаквана през последните 10 дни“. Що се отнася до Бонапарт, каквито и да са неговите скрити намерения, в настоящия момент императорът парвеню ще бъде напълно доволен да се присъедини към сонма на старите легитимни монархии, използвайки Турция като стълба за проникване в този кръг.

Позицията на коалиционния кабинет е ясно изразена в един от органите на правителството, седмичния вестник „Guardian“⁴⁰⁹.

„Просто смешно е да се отнасяме към Русия като към победен противник и да си въобразяваме, че я държим за гърлото само защото руските войски бяха отблъснати от окопите при Олтеница, а на Черно море бяха завладени няколко форта. Тези незначителни загуби сами по себе си могат само да засегнат гордостта ѝ и да я въздържат от преговори до момента, когато тя ще може да ги води при по-добри условия. Но монарсите, както и другите хора, се ръководят от разни подбуди. Царят е горд, страстен, но и предпазлив човек. Той е въввлечен в спор, в който може да загуби, но нищо не може да спечели. Неговата политика е политиката на неговите предшественици, които винаги са извличали по-голяма полза, като са заплашвали с война, отколкото като са водили война, и чиято твърдо и неотклонно провеждана система на завоевания се е отличавала същевременно с гъвкавост и способност да се приспособяват,

което им е давало възможност да избягват големи поражения и дори от малките неуспехи да извличат пряка полза. Предварителното решение на четирите държави, че в териториалното устройство на Европа не трябва да бъдат направени или допуснати никакви изменения, очевидно е основано на този разумен възглед за позицията на царя и за особеностите на неговата политика. Който си въобразява, че царят вече се намира под петата на Англия, или който позволява да бъде въведен в заблуждение от фантастичните глупости на протекционистките вестници, ще бъде разочарован от това. Но в дадения случай става въпрос не за унижението на Русия, а за умиротворяването на Европа“ (разбира се, в руски смисъл), „за установяване, доколкото е възможно, на онзи продължителен мир, за който френският войник-посланик* се кълне пред султана в честта на своя монарх, че ще полага грижи. А предстоящият договор — можем да бъдем уверени в това — не ще е просто възстановяване на status quo, а опит най-малкото да се уредят на някаква постоянна основа отношенията на Турция с Европа и на турското правителство с неговите християнски поданици. Това ще бъде само опит, защото въпреки своята трайност всяко съглашение, запазващо турската империя в Европа, в основата си винаги ще бъде временно. Но такова временно съглашение сега е осъществимо и необходимо“.

И тъй, крайната цел, преследвана от великите държави, е да се помогне на царя „от малките неуспехи да извлече пряка полза“ и да не допусне „запазването на турската империя в Европа“. Разбира се, временното съглашение ще помогне да се осъществи тази крайна цел, доколкото тя изобщо „сега е осъществима“.

Обаче някои обстоятелства неочаквано объркаха сметките на коалиционните политици. Получи се съобщение за нови победи на Турция по бреговете на Черно море и при границите на Грузия. От друга страна упорито се твърди, че цялата армия, разположена в Полша, е получила заповед за прехвърляне към Прут, докато според съобщения от полските граници, „през нощта на 23-и срещу 24-и предишния месец е била обявена „бранка“, т. е. набор в армията, и там, където преди са повиквали един или двама, сега са мобилизирани 8—10 души“. Това във всеки случай доказва, че царят не вярва много в миротворския гений на четирите държави. Официалната декларация на Австрия, че „между четирите дворци не е бил сключен никакъв съюз“, доказва, че при всичкото желание да натрапи на Турция условия, тя не се осмелява дори на привиден опит да принуди царя да се подчини на условията, изработени в негов собствен интерес. Най-последният отговорът на султана до френския посланик, който гласи, че „сега приятелско споразумение е съвсем невъзможно без пълното отказване на Русия от предявените от нея претенции и без незабавно опразване на Дунавските княжества“, порази като гръм организаторите на конгреси, а органът на хитрия и научен от опита Палмерстон сега съобщава откровено на останалите си събратя следното зрънце истина:

* Барате д'Илие. *Ред.*

„Русия не може да даде съгласието си за незабавно евакуиране на княжествата и за пълно отказване от всичките си претенции, без да накърни своето достойнство и влияние, и глупаво е да се предполага, че такава огромна държава ще се подчини на такова искане без отчаяна борба. Ето защо за съжаление ние можем само да предсказваме неуспех на сегашния опит да се започнат преговори“.

Претърпялата поражение Русия изобщо не може да приеме предложението за преговори. Следователно въпросът е блюдото на везните на войната да се наклони на другата страна. Но как да се направи това, ако не се даде възможност на Русия да спечели време? Единственото, което е нужно на Русия, е отлагане, време, достатъчно, за да набере нови войски, да ги разположи по цялата империя, да ги съсредоточи и като спре военните действия с Турция, да се справи с кавказките планинци. В този случай шансовете на Русия могат да пораснат и опитите да се започнат преговори „може да се увенчаят с успех, ако Русия се окаже победителка, а не победена“. Ето защо Англия, според съобщенията на виенския „Ost-Deutsche Post“⁴¹⁰ и на правителствения орган „Morning Chronicle“, настойчиво е изтъквала пред Турция, че би било уместно да се съгласи на тримесечно примирие. Лорд Редклиф е имал петчасов разговор със султана с цел да получи съгласието на негово величество за предложеното примирие, което министрите на султана са отхвърлили, и в резултат на това е било свикано извънредно съвещание на министрите за разглеждане на този въпрос. Портата окончателно е отказала да се съгласи на предложеното примирие, а и не е могла да даде съгласието си, без да измени открито на турския народ.

„При сегашното настроение — бележи днешният „Times“ — не ще бъде лесно да се поставят претенциите на Портата в умерени рамки“.

Портата била прекалено неумерена, за да разбере, че поражението на царя е съвсем несъвместимо с неговото достойнство и че поради това тя трябва да му даде тримесечно примирие, за да унищожи собствените си успехи и да му помогне отново да стане победоносен и „великодушен“. Обаче надеждата за включване на тримесечно примирие още не е съвсем изоставена.

„Може би — пише „Times“, — ако предложението за примирие бе направено от четирите държави, то щеше да бъде по-успешно“.

Благодушният вестник „Morning Advertiser“ уверява, че

„трудно може да се допусне, че съобщенията за подобни предложения са били точни“, защото „и най-изобретателният ум не би дошъл до по-явен опит да се предаде на царя турската кауза или до опит, който повече да отговаря на тази цел“.

Вярата на радикалния вестник „Morning Advertiser“ в „честността и порядъчността“ на Палмерстон и невежеството на вестника по историята на английската дипломация очевидно са еднакво безгранични. А тъй като този вестник е собственост на асоциацията на правоспособните кръчмари, аз подозирам, че самите кръчмари от време на време пишат неговите уводни статии.

Докато по този начин Англия играе в Константинопол и Виена ролята на аванпост на Русия, да видим как русите уреждат работите си в Англия.

В една от предишните си статии вече съобщих на вашите читатели, че в същото време, когато коалиционното правителство си дава вид, че заплашва Русия на Черно море, в портсмутските кралски корабостроителници се снабдяват с всичко необходимо руски военни кораби — двата фрегата „Аврора“ и „Наварин“. Миналата събота научихме от „Morning Herald“ и „Daily News“, че от руския фрегат „Аврора“ са избягали шест моряци и вече почти се били добрави до Гилдфорд, но били задържани от офицер от руския фрегат „Аврора“ и от английски полицейски инспектор, върнати в Портсмут и закарани на борта на „Викториоз“ — английски плавателен съд, на който се е намирал екипажът на „Аврора“ през време на нейното снаряжаване. Тук те са били подложени на жестоко телесно наказание и оковани във вериги. Когато това станало известно в Лондон, някои господа посредством адвоката г-н Ч. Роналдс издействували заповед за предаване на арестуваните, адресирана до контраадмирал Мартин и до някои други английски морски офицери, както и до руския капитан, командир на фрегата „Аврора“. Според тази заповед от последните се искало да препратят шестте моряци на лорд-главния съдия на Англия. Английските пристанищни власти отказали да изпълнят заповедта, като английският капитан се обърнал до вицеадмирала, вицеадмиралът — до адмирала, а адмиралът счел за необходимо да се свърже с лорда на адмиралтейството, знаменития сър Джеймс Грехем, същия, който преди 10 години във връзка със случая с братята Бандиера постави английското пощенско ведомство в служба на Метерних⁴¹. Що се отнася до руския капитан, макар разпореждането, издадено от името на кралицата, да му било връчено на борта на английския кораб „Викториоз“, а съдържанието му точно предадено от преводача, той презрително изхвърлил хартията зад борта, а когато отново я пъкнали през бортовия отвор, тя била отново изхвърлена. „Ако заповедта — заявил руският капитан — действително изхождаше от нейно величество, щеше да бъде изпратена до нашия посланик или консул“. Тъй като консултът отсъствувал, а вицеконсултът отказал да се намеси в тази работа, на

6 декември на портсмутските морски власти били вържени нови нареждания, в които от името на кралицата им се заповядвало да препратят на лорд-главния съдия не само споменатите шестима моряци, но и руския капитан. Вместо да изпълни нареждането, адмиралтейството положило всички усилия да даде възможност на кораба да излезе от пристанището в открито море и на другия ден „Аврора“ под командата на капитан Исламатов посред бял ден, въпреки заповедта за предаване на арестуваните, отплувала към Тихия океан. Същевременно научаваме от вчерашния „Daily News“,

че „руският корвет „Наварин“ още се намира в дока, където го ремонтират грижливо. С тази работа са заети много пристанищни работници“.

Сега обърнете внимание как бе осветлен този „скандален“ случай от печатните органи на правителството.

„Morning Chronicle“, орган на лилитите, предпочете изобщо да пази мълчание, защото самият лидер на лилитите Грехем се оказа най-компрометираното лице в цялата тази работа. Пръв наруши мълчанието Палмерстоновият вестник „Morning Post“, тъй като негова светлост лордът не е могъл да изпусне случая да покаже изкуството си да представя явно скандални случаи като забавни истории. Цялата тази история, заяви вестникът, е силно преувеличена и надута. Шестимата дезертъори — пише вестникът въз основа на твърденията на руския капитан, по чиято заповед им бил нанесен безмилостен побой и били оковани във вериги — „са девертирали, според собствените им думи, не по свое желание, а са били подмамени от някакви хора, запознали се с тях на улицата“. Моряците, които кой знае как са успели против волята си и въпреки заповедта на руския капитан да слязат на брега в Портсмут, „са били напипани до смърт и отвлечени в карета навътре в страната“; там тези хора са изоставили дезертъорите*, „като ги упътили как да стигнат до Лондон и им дали адресите на няколко лица, към които да се обърнат след пристигането“.

Тази глупава история, измислена от вестника на Палмерстон с цел да накара публиката да повярва, че „дезертъорите сами са се предали в ръцете на полицията“, е много груба лъжа, за да бъде повторена дори от „Times“. Най-после „Post“ пуска в ход следната инсинуация, като дава воля на нравственото си възмущение: цялата работа била устроена от някакви полски емигранти, които навярно са искали да оскърбят чувствата на своя великодущен домакин, лорд Палмерстон.

* Игра на думи: «deserted» — «изоставили», и «deserters» — «дезертъорите». *Ред.*

Друг орган на правителството, „Globe“, признава, че

„твърдението, че чужденецът е длъжен да изпълнява само нарежданията на представителя на собствената си страна, е явно несъстоятелно; иначе всякакви чужденци, намиращи се в английско пристанище, биха могли да нарушават нашите закони и ние няма да можем да ги привлечем към отговорност без намесата на посланика“.

Поради това „Globe“ проявява съдържаност в изводите си, като изтъква, че отговорът на руския капитан на чиновника, който му връчил нареждането за предаване на арестуваните, „не може да се нарече напълно удовлетворителен“. Но излишно е да търсим в човешките дела нещо подобно на съвършенство.

„Ако руският капитан — възкликва „Times“ — на следващата сутрин беше обесил всички тях“ (т. е. заловените моряци) „на нок рея на своя фрегат, и тогава той никак нямаше да отговаря пред английския закон“.

Но защо? Затова защото в договора за мореплаване, сключен между Русия и Великобритания през 1840 година (под ръководството на лорд Палмерстон), се съдържа следният пункт, отнасящ се до дадения случай:

„Консулите, вицеконсулите и търговските агенти на високодоговорещите страни, намиращи се във владението на другата държава, трябва да получават от местните власти допусканата от закона помощ за залавяне на дезертъорите от военните или от търговските кораби на едната и другата страна“.

Обаче, драги „Times“, въпросът е именно в това, какъв вид помощ са били длъжни да окажат по закона английските власти на руския капитан. Що се отнася до самите руски власти, „които изпращат свои кораби в Англия за ремонт в период на политическа криза“, това изглежда за „Times“ „проява на голяма неделикатност и лош тон“, в резултат на което „офицерите на тези кораби са били поставени тук в положението на шпиони“. Но, заявява „Times“, „британското правителство не можеше по-рязко да изрази своето презрение към такава политика“ от начина, по който то направи това, а именно, като допусна „дори въпреки някои неудобства за публиката“ руските шпиони в кралските докове, даде им на разположение английски военни кораби, нае за тях докери, плащани за сметка на английския народ, и ги салютира за сбогом с оръдейната стрелба, когато те бягаха, след като бяха нанесли оскърбление на английските закони.

Написано от К. Маркс на 9 декември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3961, 26 декември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

РУСКАТА ПОБЕДА. — ПОЗИЦИЯТА НА АНГЛИЯ И ФРАНЦИЯ

Лондон, вторник, 13 декември 1853 г.

„За изумление на турския султан, въпреки присъствието на френската и английската флоти в Черно море един турски кораб е бил задържан безнаказано от руски кораб. Пролетта ще поднесе на султана нови сюрпризи“.

Така писа миналата събота „Press“. Но „новите сюрпризи“, които се очакваха едва през пролетта, бяха донесени от най-близкия понеделник. Руската флота разгроми турската ескадра в Черно море при Синоп⁴² — така гласи руското съобщение от Одеса с дата 5 декември, което след това бе потвърдено от френския „Moniteur“. Макар да не знаем още точните подробности на това събитие, ясно е едно, че руските сведения много преувеличават работите, че всичко се е свело до внезапно нападение срещу няколко турски фрегати и известен брой транспортни кораби, натоварени с войски, провизии, бойни припаси и оръжие, предназначени за Батум, че числено руските сили значително са превъзхождали турските и че въпреки това последните са се предали едва след отчаяна борба, продължила един час.

„Нашата флота — пише „Англичанин“* — във всеки случай се намира там *не* за да осуетява нападение на русите срещу Турция. Флотата се намира там *не* за да пречи на превоза на руски войски и оръжие за Кавказ. Флотата е там *не* за да предотврати превръщането на Черно море в руско езеро. Флотата е там *не* за да помогне на нашия съюзник или да го спаси от гибел. Флотата е там *не* за да предотврати повтарянето на Наварин по паметния образец... Руските адмирали, както предполагаме, могат да маневрират на разстояние оръдеен изстрел от Константинопол, а средствата на Англия за оказване на натиск ще продължават да се намират в такова безметежно състояние, както и първото средство за натиск, намиращо се на разположение на самия лорд Абърдин. Дълго ли ще търпи народът този скъпоструващ фарс?“

* А. Ричардс. *Ред.*

Коалиционното правителство е нервирано от това, че царят разби турците по море, а не на *terra firma**. Правителството желаеше победа на русите на суша. А руските успехи по море заплашват да разклатят положението му тъкмо в момента, когато граф Буол увери султана в строго *отбранителните* намерения на царя и когато лорд Редклиф се стреми да наложи на султана тримесечно примирие. Крайно забавно е да се наблюдава как между различните печатни органи на коалиционното правителство се разпределят ролите по успокояването на възбуденото обществено мнение.

„Times“ като представител на целия кабинет изразява неговото *общо* негодувание от неблагоприятността на царя и дори се осмелява да оправа някакво заплахи.

„Morning Post“ се държи, разбира се, още по-войнствено и дава на своите читатели да разберат, че никога не би се стигнало до „неблагоприятния“ случай при Синоп, ако лорд Палмерстон беше министър-председател или поне министър на външните работи.

„Във всеки случай ясно е — заявява „Post“, — че руските морски сили, изпратени за операции при турските брегове, са способни да нанесат на ресурсите на Портата неочакван и тежък удар тъкмо в онова място, където Диванът имаше всички основания да очаква, че ще получи доказателства за ценността и ефикасността на онези съюзнически услуги, които открито му бяха обещани, ако тези обещания действително означаваха нещо съществено, нещо повече от показано перчене. Според нас едва ли може да се твърди, че Черно море е подходяща сцена за ново действие на дипломатическата комедия, която се разигра в Дунавските княжества под името „материални гаранции“⁴¹⁸. И тъй може да се смята, че русите са се отказали от лицемерното представяне на своята позиция като *отбранителна*. Трябва дълбоко да се съжالياва, че *ние*“ (чети Абърдин) „в политиката си на умиротворяване отидохме много далеч и причинихме тежка загуба на нашия съюзник, предизвиквайки по свой адрес заслужени упреци. Ние ще станем обект на постоянно порицание и ще се покрием с позор, ако допуснем повтарянето на подобно нещастие поради това, че нашите военни кораби, които бяха специално изпратени за оказване на помощ, не дадат такава помощ“.

Склонният към философствувание „Morning Chronicle“, главният орган на пилитите, не изключва

„вероятността държавата, която наруши мира между народите, да прояви *сега* склонност да се съгласи на прекратяването на войната“.

Император Николай, под предлог, че „не иска да се противопоставя на *свободно изразеното желание*“ на князете Гика и Щирбей да се откажат от управлението на Молдавия и Влахия, с рескрипт от 8 ноември е предал техните функции на генерал фон Будберг, подчинен обаче на върховния контрол на княз Горчаков.

* твърда земя. *Ред.*

Фактът, че Англия се старае да наложи на Турция примирие в момент, когато то може само да помогне на царя да спечели време за съсредоточаване на войски и за опити да разстрои официалния съюз между Франция и Англия; едновременно с това интригите на Николай против Бонапарт, когато той иска да свали и да замени с Хенрих V; най-после гръмкото самохвалство по повод на „сливането“ на двете клонки на Бурбоните, за което водят преговори заедно и крал Леополд, и принц Алберт, и орлеанските принцове — такива са обстоятелствата, които карат публиката отново да обърне погледите си към уиндзорския замък и да го подозира в тайно споразумение с дворците на Брюксел, Виена и С. — Петербург.

„Англичаните от сегашното поколение — пише аристократичният вестник „Morning Herald“ — трябва да внимават политиката на тяхната страна да не бъде подчинена на орлеанистките мечти за реставрация, на белгийските страхове пред анексия и на дребнавите немски интереси“.

„Съществуват заговорници — наемква Lloyd's Weekly Newspaper“, — които министерството на вътрешните работи не наблюдава, заговорници, чиите имена блестят в рубриката „Придворни новини“ на вестник „Times“ както звездите в мразовита нощ. Те не живеят в Сент-Джонс-Ууд; не обитават и Челси. Не, те се ползват от много по-големите удобства в залите на Клермонт⁴¹. Един от тези заговорници, чест гост на нашата милостива кралица, наричан от любезност херцог Немурски, току-що е излязъл от своята английска вила във Фросдорф, за да създаде мост — мост над пропаст, — по който бурбоните да могат да се върнат във Франция. И няма съмнение — след гръшването си той отново ще яде еленово месо в Бъкингамския дворец и в Уиндзорския замък“.

„Вашите министри — пише парижкият кореспондент на „Leader“ — правят това, което им заповядва да правят Виктория. Кралица Виктория желае само онова, което желае крал Леополд. Крал Леополд желае само онова, което желае император Николай. По този начин *Николай е de facto** сегашният крал на Англия“.

В сегашния момент Бонапарт се намира в по-критично положение от когато и да било преди, макар на пръв поглед да изглежда, че неговите шансове за успех никога не са били по-благоприятни. Той успя да се промъкне в кръга на европейските кралски фамилии. Той спечели в смисъл на престиж толкова, колкото загуби Николай. За пръв път в живота си той стана „солиден“. Същата държава, която заедно с Русия свали неговия чичо от исполинския трон — Англия, — е принудена да влезе в явен съюз с него против Русия. Обстоятелствата го направиха едва ли не арбитър на Европа. Перспективата за една европейска война, която би повлякла след себе си въстания в Италия, Унгария и Полша — в страните, където народите, загрижени почти изклю-

* фактически. Ред.

чително за възстановяването на националната си независимост, не се отнасят много придиричиво към това, от какъв източник получават помощ, — всички тези възможности изглежда ще позволят на героя от 2 декември да дирижира танца на народите, ако претърпи неуспех в ролята си на миротворец сред кралете. Огромните грешки, извършени от неговите предшественици, дадоха на неговата политика привидност на национална енергия, защото той предизвиква поне опасения у великите държави, докато неговите предшественици — като се почне от временното правителство и се свърши с бургграфовете на Законодателното събрание⁴¹⁵ — бяха способни само да треперят пред всичко и пред всички.

Но сега нека разгледаме обратната страна на медала. Сливането на двете клонки от Бурбонската династия, колкото и малко значение да има по същество, се извърши под покровителството на лондонския и виенския дворци и по инструкция на император Николай. Поради това на него трябва да се гледа като на пръв акт на Свещения съюз, насочен против Бонапарт. От друга страна то временно примири различните партии на френската буржоазия, чиито разпри именно попречиха през 1848—1851 години на тези партии да окажат противодействие на узурпацията, извършена от героя на Страсбург и Булон⁴¹⁶. Самите сини републиканци, събрани в дома на г-н Карно, почти единодушно решиха, че ще подкрепят легитимистите при всеки техен опит да свалят Бонапарт. Тези господа очевидно са твърдо решили отново да минат традиционния цикъл от реставрацията през буржоазната монархия към републиката. За тях републиката никога не е означавала нищо освен: *ote-toi de là, que je m'y mette**, и ако те сами не могат да заемат мястото на своя съперник, поне ще го подложат на най-тежкото според техните представи наказание — лишаване от мястото му. Ролите, които предстои да се изиграят, са вече разпределени. Назначени са вече генералите, министрите, всички висши чиновници. Откъм тази страна Бонапарт е застрашен от военен бунт, който дори и да не доведе до реставрация на Бурбоните, все пак може да послужи като повод за общ взрив. Но общо взето този заговор на Мале⁴¹⁷, зависещ от подкрепата на казаците, не е по-опасен от заговора на Ледрю-Ролен, зависещ от подкрепата на турците. Ще отбележа *en passant***, че ако се събере цялата френска емиграция в Лондон и на остров Джерси, Ледрю едва ли би се осмелил да се появи пред нея. Огромното

* Махай се, за да мога да заема твоето място. *Ред.*

** между другото. *Ред.*

мнозинство от френските емигранти, принадлежащи към различни фракции на социалистическата партия, е обединено в *Société des proscrits démocrates et socialistes** — организация, която се отнася с нескривана враждебност към претенциите на Ледрю. Казват, че той има още известно влияние сред френските селяни, но властта трябва да бъде завладяна в Париж, а не в департаментите, а в Париж той ще срещне съпротива, която не ще може да преодолее.

Сериозна опасност, от която Бонапарт трябва да се бои, го заплашва от съвсем друга страна, а именно откъм страната на високите цени на хранителните продукти, застоя в търговията и крайното разстройство и изтощение на императорските държавни финанси. Селяните с тяхната сляпа вяра във възшебната сила на името „Наполеон“ и в примамливите обещания на героя от Страсбург, бяха именно онази сила, която преди всичко го наложи на Франция. В очите на селяните възстановяването на династията на Бонапартовците бе равносилно на възстановяване на собственото им ръководно положение, след като реставрацията грубо погази техните права, Юлската монархия ги превърна в обект на спекула, а Републиката ги накара да плащат разносните на февруарската революция. Сега селяните прогледнаха не само в резултат на наказателните експедиции, но също така и вследствие на глада. Сега вълната от палежи се разпространява във Франция с невиджана бързина. Що се отнася до буржоазията, тя се оказа достатъчно глупава да подозира националното събрание, че то в резултат на интригите на различните му фракции, на споровете между тях и на тяхната обща опозиция спрямо изпълнителната власт е предизвикало временния застой в търговията през 1851 г. Буржоазията не само изостави на произвола на съдбата собствените си представители, но и умишлено поощряваше един *coup d'état*** с цел да се възстанови това, което тя наричаше „стабилно правителство“, и преди всичко „здравия стопански живот“. Сега тя откри, че промишлените кризи не могат да бъдат предотвратени от военния деспотизъм, нито да бъдат смекчени от факта, че последният напруга до краен предел обществения кредит, изтощавайки го с прекалено разточителни разходи, и прави финансовата криза неизбежен спътник на търговската криза. Поради това буржоазията жадува за нова смяна на властта, която да ѝ даде най-после „стабилно правителство“ и „здрав стопански живот“. Що се отнася до пролетариите, те от самото начало

* Дружество на демократическите и социалистическите емигранти. *Ред.*

** държавен преврат. *Ред.*

приеха Бонапарт само като временна необходимост, като разрушител на *république cosaque** и като средство за възмездие, което отмъсти заради тях на *партията на реда*⁴¹⁸. Заварени от 2 декември отслабени в резултат на редица предшествуващи поражения, а през 1852 и 1853 години погълнати изцяло от своите грижи, те имаха време да изчакат удобния момент, когато причините от общ характер и всеобщото недоволство на всички други класи ще им дадат възможност отново да се заемат със своето революционно дело.

Следващият търговски отчет от Париж хвърля известна светлина върху социално-икономическото положение на Франция:

„През последната седмица търговските сделки в Париж са били незадоволителни. Ако не се смята производството на новогодишни подаръци по поръчки на собствениците на магазини, както и изработването на готови дрехи, в търговията като че ли е настъпил пълен застой. Една от главните причини за това са високите цени на хранителните продукти в провинцията, които лишават основната маса от населението от възможността да прави обикновените си покупки. Реколтата на пшеницата, на кестените и гроздето се оказва слаба във всички централни департаменти на Франция и селяните, принудени да правят големи жертви за купуването на жито, се лишават от всичко друго освен от предметите от първа необходимост. В получавани от провинцията писма се констатира, че по-голямата част от памучните тъкани, изнесени за продажба на последните панаири, не са намерили купувачи, което се обяснява лесно със застой в търговията, наблюдаван в Руан. Сега целният експорт се насочва само към южноамериканските държави. Съобщава се, че пазарите на Ню Йорк и Нови Орлеан са препълнени от френски изделия; в резултат на това от там не се предвиждат никакви поръчки. Почти всички фирми, които обикновено снабдяват с продукцията си Белгия и Германия, са спрели работата, тъй като са прекратени всякакви поръчки от техните задгранични клиенти. Всеки път, когато Френската банка показва значително намаление на броя на търговските полици, предявявани за сконтиране, това означава, че сделките в Париж вървят слабо, както е именно в настоящия момент. На житния пазар, където вече 10 дни търговията вървеше зле и се наблюдаваше спадане на цените, настъпи оживление и притежателите на пшеница добиха по-голяма увереност по отношение на своите запаси. Хлебарите проявяват по-голяма склонност да купуват брашно, а появянето на известен брой купувачи от източните департаменти е спряло окончателно спадането на цените. Тъй като парижките житни комиссионери не можаха да изпълнят всички получени миналата сряда поръчки, купувачите се насочиха към Хавър, където по-рано бе обявено, че цената е спаднала с 2 франка за барел. Веднага след като тук пристигнаха купувачи, цената на брашното се покачи от 44 на 47 франка за барел, а на пшеницата — от 83 на 86 франка за мярка, равна на 200 килограма. Аналогично покачване на цените се отбеляза във всички пазари на департамента Нор. В Страсбург на житния пазар е имало изобилие от зърнени храни и цената на пшеницата е спаднала с 1 франк за хектолитър; в Лион на пазара не е имало оживление, но спадане на цените не се е наблюдавало. В Париж отново се покачи цената на ръжта; регистрирана е продажба на 12 000 квинтала овес по 22 франка и 9 су за 100 килограма. В

* казашката република. *Ред.*

писмо от Марсилия от 2 декември се съобщава, че през периода от 1 до 30 ноември в марсилското пристанище са пристигнали 341 кораби, натоварени с 804 270 хектолитра пшеница. А всичко, заедно с тези кораби, през последните четири месеца в Марсилня са влезли 714 кораба с 2 102 476 хектолитра пшеница“.

Написано от К. Маркс на 13 декември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3961, 27 декември 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

К. МАРКС

ОСТАВКАТА НА ПАЛМЕРСТОН

Най-интересната и важна от новините, донесени от парахода „Африка“, е вестта за оставката на *лорд Палмерстон*, който влиза в коалиционното правителство на лорд Абърдин⁴¹⁹. Това е много изкусен ход на безцеремонния и ловък майстор на тактиката. Онези лондонски вестници, които са изразители на мнението на правителството, настойчиво се стараят да убедят публиката, че това събитие е предизвикано не от усложненията по източния въпрос, а от това, че изпълненият с добросъвестност благороден лорд, като верен страж на британската конституция, не може да се съгласи с парламентарна реформа дори с лилпутски размери, характерни за вига от типа на лорд Джон Ръсел, и поради това напуска поста си. Именно такива са официалните мотиви на оставката, които Палмерстон е благоволил да съобщи на колегите си по коалиция. Но същевременно той направи всичко, за да се създаде у публиката съвсем друго впечатление; и действително, въпреки всички декларации на официалните органи, навсякъде е разпространено мнението, че законопроектът за парламентарната реформа е послужил само като предлог, а истинската причина е политиката на кабинета по отношение на Русия. В такъв дух от известно време, особено след закриването на последната парламентарна сесия, започнаха да пишат всички вестници, благосклонни към Палмерстон. На различен глас и в различни вариации те изпълняваха една и съща мелодия, представяйки лорд Палмерстон като човек, който напразно се бори против влиянието на министър-председателя и се бунтува против недостойната роля, натрапена му в източната драма. Нерекъсната циркулираха слухове за разделяне на правителството

на два големи лагера и всичко се пускаше в ход, за да се подготви английската публика за зрелището, как виконтът рицар ще започне да проявява свойствената си енергия. И тъй представлението беше подготвено предварително, всички мизансцени бяха обмислени и благородният лорд, който чакаше зад кулисите, с поразителен усет избра най-подходящия момент, когато появянето му на сцената трябваше да произведе смайващ ефект.

Лорд Палмерстон скъсва със своите приятели по коалиция тъкмо в момента, когато Австрия жадно се вкопчи за предложението за нови преговори; когато царят разпростира все по-нашироко мрежите на своите интриги и вмъква все нови и нови сили във войната, предизвиквайки въоръжено сблъскване между сърбите и босненците и заплашвайки със сваляне от престола на управляващия Сърбия княз, ако той настоява за по-нататъшно запазване на неутралитет в този конфликт; когато турците, доверили се на присъствието на английската и френската флоти, се лишиха от своята флотилия, унищожена от тройно превъзхождаща я по сила руска флота, и загубиха 5 000 моряци; когато в английските пристанища и на борта на английски кораби се разрешава на руски капитани да погазват английските закони; когато станаха публично достояние династичните интриги на „безукорната кралица“ и на нейния „немски принц-съпруг“; и когато най-последно поведението на мъчно раздвижващия се английски народ, изчерпал търпението си от оскърбленията, на които се подлага неговата национална гордост в чужбина, и от жестоките изпитания в родината във връзка със стачките, глада и застоя в търговията, става заплашително, а най-близък обект на неговото отмъщение може да стане собственото му жалко правителство. Напушайки поста си в такъв момент, лорд Палмерстон прехвърля цялата отговорност от своя гръб върху гърба на досегашните си колеги. Тази негова крачка става голямо национално събитие. Палмерстон изведнаж се превръща в представител на народа, опълчил се против правителството, с което скъсва. Той не само спасява собствената си популярност, но същевременно прави колегите си напълно непопулярни. Тъй като неизбежното падане на сегашното правителство изглежда като негово дело, той става необходим член на всеки друг кабинет, който ще смени сегашния. Той не само изоставя на произвола на съдбата обречения кабинет, но се натрапва и на този, който ще го замени.

Освен спасяването на своята популярност и осигуряването за себе си на влиятелно положение в новото правителство, лорд Палмерстон с излизането си в сегашния критичен момент оказва пряка услуга на Русия. Руската дипломация отдавна се надсми-

ва над несръчността на коалиционното правителство, на Бонапарт гинаги са се стрували подозрителни неговите симпатии към Кобургите и Орлеанския дом и дори в Константинопол започват да разбират неговата предателска, страхлива слабост; сега то ще загуби и онова незначително влияние в ръководните международни кръгове, което може би все още имаше. Правителство, лишено от единство и популярност, от доверието на приятелите си и от уважението на враговете си, правителство, на което се гледа като на нещо временно, намиращо се пред разпадане, и в самото съществуване на което започват да се съмняват — такова правителство е най-малко способно да осигури на Великобритания полагащото ѝ се място в концерта на европейските държави. Излизането на лорд Палмерстон унищожава напълно ролята на коалиционното правителство, а заедно с това и ролята на самата Англия във външната политика, но никога още изчезването на Англия от политическата арена, дори за една или две седмици, не е имало толкова голямо значение за самодържеца. Миротлюбивите елементи взеха надмощие над войнствените в управляващите кръгове на Великобритания. Неняколко така ще бъде изтълкувана оставката на лорд Палмерстон от берлинския, парижкия и виенския дворци и това тълкуване ще бъде наложено на Дивана, чиято увереност в собствените си сили и без това вече е разклатена от последния руски успех и който заседава под дулата на оръдията на обединените ескадри.

Не бива да се забравя, че откакто лорд Палмерстон стана член на коалиционния кабинет, връзката на неговата държавническа дейност с външната политика се ограничи с неговата намеса в нашумелия случай с барутния заговор* и в откритото използуване на английската полиция за шпионско слеене на политическите емигранти, с неговата реч, която в шеговитата форма представяше пречките, правени от Русия на корабоплаването по Дунава, като незаслужаващ внимание въпрос, и най-после — с тържествената реч при закриването на парламентарната сесия, в която той увери камарата на общините, че по източната криза правителството е действувало безупречно и депутатите могат да се разотидат със спокойно сърце, защото министрите остават на постовете си; при това той гарантираше „за честността и почтеността на руския император“.

Освен общите причини, които избронхне, лорд Палмерстон е имал още една особена причина да учуди света със своя последен акт на патриотична саможертва: маската му бе започнала да

* Виж наст. том, стр. 88—90. *Ред.*

се смъква. Престижът му започва да намалява, миналата му кариера става известна на публиката. Ако заблуждението на английския народ още не беше разклатено от откритото участие на Палмерстон в заговора от 2 декември, довел до събарянето на Френската република, и от разиграната от него комедия с барутния заговор, като отрезвяващо средство послужиха разкритията на г-н *Дейвид Бъркхарт*, който се зае здравата с негова светлост. В неотдавна публикуваното си произведение „Придвижването на Русия“, в статиите си в английския печат и особено в речите си на антируските митинги, станали по цялото кралство, този господин нанесе на политическата репутация на Палмерстон удар, който ще придобие още по-голяма сила в по-нататъшния ход на историята. Нашият принос за възстановяването на историческата справедливост също изигра — нещо, което ние не сме очаквали — определена роля за създаването в Англия на друго мнение за този ловък и лукав държавник. Съвсем неочаквано ни стана известно от Лондон, че г-н Тъкър е препечатал в тираж 50 000 и е разпространил безплатно подробната статия, в която ние преди два месеца показахме истинското лице на негова светлост и свалихме маската от неговата държавна дейност⁴²⁰. Промяната в общественото мнение се оказва неблагоприятна за благородния лорд и той очевидно смята чрез сегашния *сюр** да се спаси от застрашаващия да се излее върху него поток от порицания или да го отклони. Ние предсказваме, че го чака неуспех и че неговата дълга кариера на държавник скоро ще стигне до безславен и злополучен край.

Написано от К. Маркс на 16 декември 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3965, 31 декември 1853 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Оригиналът на английски

* удар. Ред.

Ф. ЕНГЕЛС

РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА⁴²¹

След дълго забавяне получихме най-после официалните документи за двете победи, с които така гръмка се хвали Русия и за които тя бе така щедро възнаградена. Имаме предвид, разбира се, унищожаването на турската ескадра при Синоп и боя при Ахалцих⁴²² в Азия. Тези документи са руските официални доклади; но фактът, че турският официален орган пази дълбоко мълчание по този случай, а неговите съобщения, ако биха били направени, щяха да дойдат до нас преди съобщенията от С.-Петербург, ни кара да предполагаме с увереност, че Портата не може да ни съобщи нищо приятно. Поради това ще се опитаме, въз основа на информацията, с която разполагаме, да анализираме споменатите събития, за да запознаем читателите си с истинското положение на нещата.

Сражението при Синоп бе резултат на цяла редица такива невероятни грешки от страна на турците, че всичко това може да се обясни само със злонамерената намеса на западната дипломация или с тайно споразумение на русите с някои кръгове в Константинопол, свързани с френското и английското посолства. През ноември цялата турска и египетска флоти се отправиха в Черно море, за да отвлекат вниманието на руските адмирали от експедицията, изпратена към кавказкото крайбрежие, за да достави на въстаналите планинци оръжие и бойни припаси. Флотата остана в открито море осемнадесет дни, без да срещне нито един руски военен кораб. Както говорят някои, руската ескадра през всичкото това време не е напушала Севастопол, поради което изпратената в Кавказ експедиция съумя да изпълни задачата си; според друго мнение русите, прекрасно осведомени за тур-

ските планове, изпратили ескадра в източно направление и тя извършвала обикновено наблюдение на плавателните съдове, предназначени за превозване на товари, които поради това изобщо не могли да стигнат кавказкото крайбрежие и се върнали в Синоп, а главните морски сили се върнали в Босфора. Големите запаси барут на борда на корабите от синопската ескадра, което е довело до избухването на някои от тях почти в началото на боя, изглежда, че потвърждават верността на последното предположение.

По този начин седем турски фрегата, два парахода, три корвета и един или два малки плавателни съда заедно с няколко транспорта са били оставени сами на себе си в Синопския залив, който е само малко по-добро прикритие от обикновения открит рейд; това пристанище представлява открит към морето залив, защитаван от няколко занемарени и зле построени батареи; най-добрата от батареите е разположена в един замък, построен още през времето на гръцките императори, навярно преди Европа да е познавала артилерията. Тепърва ще се изясни как е могло да се случи така, че ескадра, въоръжена с около триста оръдия, предимно малокалибрени, е била предоставена на милостта на тройно превъзхождаща я по сили и артилерийско въоръжение флота, и при това в такъв пункт от турското крайбрежие, който поради близостта на Севастопол е най-достъпен за руски атаки, докато главните сили на турската флота спокойно са се поклащали във вълните на Босфора. Знаем обаче, че опасното положение на тази ескадра е било добре известно и е било предмет на горещи разисквания в главната квартира; знаем, че турските, английските и френските адмирали гръмка са изказвали във военния съвет различни, несъвпадащи мнения и че бъркащите се във всичко посланици също са се намесвали в обсъждането на този въпрос; но не е било направено нищо.

Междувременно, както гласи едно съобщение, от австрийски параход е било предадено в Севастопол за местонахождението на ескадрата. Руското официално съобщение, напротив, твърди, че Нахимов, крайсирайки при азиатските брегове, открил ескадрата и веднага се приготвил да я нападне. Но ако русите са забелязали турците при Синоп, турците без съмнение би трябвало много по-рано да забележат русите от кулите и минаретата на града. Как е могло да се случи, че турските батареи са се оказали така зле подготвени за бой, когато са били достатъчни няколко дни работа, за да се приведат до голяма степен в ред? Как се е случило, че турските кораби са хвърлили котва именно в такива места, където са пречели на огъня на батареите, и по каква причина не са били закотвени на такова място, където корабите

биха били по-добре защитени от застрашаващата ги опасност? За всичко това е имало достатъчно време, защото, както съобщава адмирал Нахимов, той, преди да реши да атакува, изпратил да докарат от Севастопол три трипалубни кораба. Ясно е, че турците не биха изпуснали напразно шест дни, от 24 до 30 ноември, без да вземат никакви мерки. А съобщението на избягалия в Константинопол турски кораб „Гаиф“ достатъчно определено показва, че турците са били изненадани. Така че в това отношение руското съобщение не може да се смята за точно.

Под командата на Нахимов са се намирали три линейни кораба, един от тях трипалубен, шест фрегата, няколко парахода и шест или осем малки съда — или с други думи сили с най-малко двойно по-голямо артилерийско въоръжение от турската ескадра. И все пак той се решил да атакува турците едва след като получил подкрепление от три трипалубни кораба, които сами биха били достатъчни за цялата операция. Само при такова несъразмерно голямо превъзходство на силите той е предприел атаката. Гъстата мъгла или, както твърдят някои, използването на британския флаг му позволили да се приближи безпрепятствено на разстояние от 500 ярда. Тогава започнал боят. Русите, които не искали да стоят с вдигнати платна при бреговете, към които вятърът можел да ги отнесе, хвърлили котва. Последвал четиричасов артилерийски двубой между двете закотвени ескадри, без всякакво маневриране по море, приличащо по-скоро на артилерийска престрелка на суша. Възможността да не се прилага морска тактика, морски маневри е била добре дошла за русите, защото тяхната черноморска флота, корабните команди на която се състоят почти изключително от „пресноводни моряци“ [„land libbers“], особено от полски евреи, би имала малко шансове за успех в сражение в открито море с турските кораби, разполагащи с добри команди. И все пак на русите са били потребни четири часа, за да накарат слабите кораби на противника да млъкнат. Те са имали още и това предимство, че всеки техен снаряд, нулучил целта, е причинявал вреда или на бреговите батареи, или на града, а за количеството на неточните им изстрели говори фактът, че градът е бил почти напълно разрушен много преди неприятелската флота да бъде принудена да млъкне. Според руското съобщение разрушени са били само турските квартали, а гръцката част на града като по чудо се била спасила от разрушението. Но на това противоречи по-достоверен източник, според който целият град е превърнат в развалини.

В хода на боя три турски фрегата са били изгорени, четири са заседнали и след това изгорени заедно с един параход и мал-

ки плавателни съдове. Обаче параходът „Таиф“ прерязал котвената си верига, смело си пробил път през руските линии и избягал в Константинопол въпреки преследването на три руски парахода под командуването на адмирал Корнилов. Като се вземе предвид непохватността на русите при маневрирането по море, неизгодното положение на турската флота пред фронта на собствените си батареи и на тяхната линия на обстрел и особено *абсолютната неизбежност на поражението*, за турската ескадра би било вероятно по-добре да вдигне котва и да удари с всичките си сили по врага, доколкото е позволявал това вятърът. Тогава, жертвайки няколко кораба, което е било неизбежно, би могло да се спаси поне част от ескадрата. Разбира се, решавашото обстоятелство за такава маневра е била посоката на вятъра; но съмнително е дали Осман паша изобщо е имал предвид такава крачка.

Победата при Синоп не носи слава на русите. Турците са се сражавали почти с нечувана храброст, нито един кораб не е спуснал флага си през време на целия бой. Загубването на значителна част от морските си сили, временното завладяване на Черно море от русите и потискащото морално влияние на такова събитие върху турския народ, върху армията и флотата Турция дължи изцяло на „добрите услуги“ на западната дипломация, която е погречила на излизането на турската флота, за да защити или да придружи синопската ескадра до надеждно пристанище. А русите дължат на тайната информация това, че са получили възможност да нанесат удара с такава увереност и безопасност.

Втората победа, с която се хвалят русите, бе одържана в Армения при Ахалцих. Преди известно време настъпателните движения на турците на границата на Грузия бяха спрени. След като турците превзеха Шефкатил, или пристанището св. Николай, те не са превземали нито един по-значителен пункт, не са одържали нито една, макар и незначителна, победа. И това в страна, където русите са принудени да се сражават при най-неблагоприятни условия, каквито може човек да си представи, където сухопътните им комуникации с Русия се ограничават с две шосета, заобиколени от всички страни от въстаналите черкези, а морските им комуникации лесно могат да бъдат прерязани или застрашени; целият окупиран от русите Закавказки край с център Тифлис може да се смята по-скоро за самостоятелна държава, отколкото за съставна част на могъщата империя. Как да се обясни спирането на турското настъпление? Турците обвиняват в измяна Абди паша, когото са отзовали. И наистина много странно е, че Абди паша е единственият турски генерал

в Азия, на когото русите позволиха да одържи частични победи от местно значение. Обаче могат да се посочат две грешки на турците, които обясняват недостатъчните успехи в началото на кампанията и след това фактическото поражение. Те разтегнаха и раздробиха армията си по цялата дължина на линията от Батум до Баязед. Нито на едно място техните войски не се оказаха достатъчно силни за съсредоточено настъпление срещу Тифлис, макар част от техните войски да завладя в даден момент град Ериван, владеещото на който не се оспорва от никого и не представлява никакъв интерес. В една неплодородна, скалиста страна е трудно да се изхрани голяма армия, но най-доброто средство да се предпази тя от глад са бързите придвижвания и бързата концентрация на всички ресурси. Достатъчни биха били три корпуса: единият за прикритие на Батум и нападения по крайбрежието, другият — за настъпление през долината на Кура право към Тифлис. Но турските сили все се раздробяваха и раздробяваха без всякаква нужда, докато всеки отделен отряд не стана почти съвсем небоеспособен.

От друга страна състоянието на бездействие, в което дипломатията държеше турската флота, позволи на русите да стоварят в Мингрелия две пехотни дивизии (от 5-и корпус) и по този начин да увеличат кавказката армия на княз Воронцов с почти 20 000 души. Благодарение на това подкрепление той можа не само да спре турците на крайбрежието, но и да си достави удоволствието да освободи обсадената крепост Ахалцих с войските на генерал Андроников, които разбиха неприятеля в открит бой Слизо до този град. Русите съобщават, че с 10 000 са обърнали в бягство 18 000 турци. Естествено ние не можем да се опрем на подобни съобщения, но трябва да признаем, че наличността на голямо количество нередовни войски в турската армия в Анадола и почти пълната липса на европейски офицери, по-специално между висшия команден състав и в щаба на армията, е правило турците по-слаба страна в сравнение с русите при численото им равенство. Русите твърдят, че са пленили десет или дванадесет оръдия; това навярно отговаря на истината, защото в тези непроходими места победената страна неизбежно е била принудена да изоставя по-голямата част от своите оръдия. Но същевременно русите признават, че са взели само 120 пленници. Това е равностойно на признание, че те са доизбили на бойното поле почти всички ранени, които турците по необходимост е трябвало да оставят в техни ръце. Освен това руските съобщения показват, че те не са взели достатъчно мерки за преследването и по-не частично пленяване на отстъпващия противник. Русите са

имали много кавалерия; смелото атакуване на обрънатия в бягство враг е могло да доведе до отрязването на цели батальони. Обаче, поне ако се съди по наличните сведения, това сражение не представлява голям политически и военен интерес.

На Дунава русите не са предприели нищо освен повтарянето на онези действия, с които те започнаха кампанията, а именно операцията при Мечин — форт или по-точно издадена напред скала срещу Браила. Изглежда, че там са постигнали много малко. Сега можем също така въз основа на достоверен източник да направим по-точно изчисление на турските сили, съсредоточени при Видин. Те се състоят от 34 000 пехотинци, 4 000 кавалеристи и 2 000 артилеристи с 66 полски оръдия, без да се смята тежката артилерия на видинските укрепления и на редутите на Калафат. Така че сила от 40 000 турци се хаби, за да заема прекия път от Букурещ за Сърбия. 40 000 души, приковани към разтегнатите в дължина укрепления, които те трябва да защищават — това е недостатъчно, за да се противостои на настъплението на голяма армия, но затова пък е прекалено много, за да отблъсва нападенията на малки отряди. Заедно със силите, събрани вече при град Шумен. тези 40 000 души на всяко друго място биха били двойно по-ценни. Липсата на тези сили на необходимото място, наред с намесата на дипломатията, погуби операцията при Олтеница. Невъзможно е да си представим Омер паша да не е знаел, че ако той стои със 100 000 души между Силистрия и Русчук, русите никога няма да предприемат опити да минат пред очите му и да се устремят към планините на Сърбия със сили, достатъчни за нанасяне на сериозни загуби. Сегашната дислокация на войските му не може да отговаря на възгледите му за нещата и той навярно е крайно възмутен и раздразнен от пагубните влияния, в резултат на които му се налага тази дислокация.

*Написано от Ф. Енгелс около 22 декември
1853 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 9971, 9 януари 1854 г.
като уводна*

*Печата се по текста на вестника
Оригиналът на английски*

БЕЛЕЖКИ
ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА
НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС
ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

¹ С настоящата статия Маркс и Енгелс започват да осветляват системно в «New-York Daily Tribune» източния въпрос във връзка с изострянето през 1853 г. на противоречията между Русия и западноевропейските държави в Близкия изток и на Балканите и започналата след това Кримска война. Както повечето от статиите и кореспонденциите на Маркс и Енгелс, печатани в «New-York Daily Tribune», така и тази статия не е била преиздавана приживе на авторите. Разделът «Турция» заедно с други статии по източния въпрос излизал в подготвения от дъщерята на Маркс Елеонора Маркс-Евelling и английския социалист Едуард Евелинг сборник: Karl Marx. «The Eastern Question. A Reprint of Letters written 1853—1856 dealing with the events of the Crimean War». London, 1897 (Карл Маркс. «Източният въпрос. Преиздадени статии, написани през годините 1853—1856 във връзка със събитията около Кримската война.» Лондон, 1897). В този сборник за автор на всички статии се посочва Маркс, тъй като в «New-York Daily Tribune» те са печатани ту с неговия подпис, ту без подпис. Едва през 1913 г. във връзка с публикуването на преписката между Маркс и Енгелс станало известно, че значително число статии, изпращани от Маркс в «Tribune», изцяло или частично са писани от Енгелс.

В тази статия разделите: «Британската политика. — Дизраели. — Емигрантите. — Мацини в Лондон.» са написани от Маркс, а разделът «Турция» — от Енгелс. В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е била публикувана в непълния ѝ вид, без първия абзац.

«New-York Daily Tribune» («Нюйоркска ежедневна трибуна») — американски вестник, излизал от 1841 до 1924 г. Основан от видния американски журналист и политически деец Хорас Грили, вестникът до средата на 50-те години е бил орган на лявото крило на американските виги, а после орган на републиканската партия. В 40-те и 50-те години вестникът е стоял на прогресивни позиции и е бил против робовладелиството. Във вестника са вземали участие редица видни американски писатели и журналисти. Един от неговите редактори в края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влияние на идеите на утопическия социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължило повече

от 10 години, до март 1862 г. Голям брой статии за «New-York Daily Tribune» по молба на Маркс са били писани от Енгелс. Статиите на Маркс и Енгелс в «New-York Daily Tribune» обхващали най-важните въпроси на международната и вътрешна политика, работническото движение, икономическото развитие на европейските страни, колониалната експанзия, националноосвободителното движение в поробените и зависими страни и др. През периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използвали широкоразпространения американски вестник, за да разобличават с конкретни материали пороците на капиталистическото общество, собствените му непримирими противоречия, а също и за да покажат ограничения характер на буржоазната демокрация.

Редакцията на «New-York Daily Tribune» в редица случаи се е отнасяла произволно със статиите на Маркс и Енгелс, печатайки някои статии без подпис на автора, като уводни редакционни, намесвайки се понякога в текста. Тези действия на редакцията са предизвиквали нееднократни протести на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила и на финансовото положение на вестника, Маркс бил принуден да намали броя на своите кореспонденции в «New-York Daily Tribune». Сътрудничеството на Маркс във вестника се прекратило окончателно със започването на Гражданската война в САЩ; значителна роля за скъсването на «New-York Daily Tribune» с Маркс изиграл фактът, че в редакцията се увеличили привържениците на компромис с робовладелските шати и че вестникът отстъпил от прогресивните си позиции. — 3.

- ² През март 1853 г. Дизраели, който от 1848 г. бил лидер на партията на торите в камарата на общините, бил заменен с Пакингтън, който заел неговия пост. Тази смяна била резултат на дълги вътрешни търкания в партията между Дизраели, привърженик на известни отстъпки на фритредерската промишлена буржоазия по финансовата и търговската политика, и торите — протекционисти. Макар че временно възтържествували последните, по-късно победила линията на Дизраели, която отразявала тенденцията към превръщането на старата аристократическа партия на торите в партия на консервативните кръгове на английската буржоазия. — 3.
- ³ На заседание на камарата на общините на 1 март 1853 г. Палмърстон демагогски заявил, че Англия ще отговори с отказ, ако континенталните държави поискат да бъдат изгонени политическите емигранти от Британските острови. Обаче в последвалото наскоро след това изказване на Абърдин в камарата на лордовете се съдържали обещания за отстъпки на континенталните държави по въпроса за емигрантите. Маркс засяга този въпрос в редица свои предишни кореспонденции в «New-York Daily Tribune» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 565, 570). — 3.
- ⁴ «*Oesterreichische Correspondenz*» («Австрийски кореспонденция») — полуофициален литографиран орган на австрийското правителство; излизал под това название във Виена през 1850—1863 години. — 4.
- ⁵ «*Le Moniteur universel*» («Универсален вестител») — френски всекидневен вестник, официален правителствен орган; излизал в Париж от 1789 година. — 5.
- ⁶ *Тилзитски мир* — мирни договори, сключени на 7 и 9 юли 1807 г. между Наполеонова Франция и участниците в четвъртата антифренска коалиция Русия и Прусия, претърпели поражение във войната. Условията на мира били крайно тежки за Прусия, която била лишена от значителна част от

територията си (в това число и от всички владения западно от Елба). Русия не понесла никакви териториални загуби, даже получила Белостокския окръг, преминал към нея от Прусия. Но Александър I трябвало да признае френските завоевания в Германия и направените там от Наполеон териториални изменения, а така също и суверенитета на Наполеон над Йонийските острови, да се съгласи с образуването на Варшавското херцогство, което представлявало френски плацдарм до границите на Русия, и да се присъедини към блокадата на Англия (така наречената континентална блокада). В Тилзит Александър I се задължил да започне при френско посредничество мирни преговори с Турция, с която от 1806 година Русия се намирала в състояние на война. През август 1807 г. между Русия и Турция било подписано примирие. Обаче до мир между тях не се стигнало и военните действия, възобновени през 1809 г., довели до поражението на Турция през 1812 година. — 5.

Става дума за интервенцията на контрареволуционните сили на Свещения съюз (реакционно обединение между европейските монарси, основано в 1815 г. от царска Русия, Австрия и Прусия) в Неапол, Пиемонт и Испания в началото на 20-те години на XIX век. На конгреса на Свещения съюз, започнал в Тропау (Опава) през октомври 1820 г. и завършил през май 1821 г. в Лайбах (Люблина), бил открито провъзгласен принципът за намеса на държавите от Свещения съюз във вътрешните работи на другите държави с цел да се поддържат там феодално-монархическите режими. В съответствие с това Лайбахският конгрес взел решение да се изпратят австрийски войски в Италия, а конгресът във Верона (1822) — за френска интервенция в Испания, което довело до потъпкването на буржоазните революции и национално-освободителните движения в тези страни. — 5.

Изострянето на източния въпрос в началото на 40-те години било последница на турско-египетската война от 1839—1841 години и засилилите се във връзка с нея противоречия между великите държави. Войските на султана през 1839 г. навлезли в Сирия, завоювана през 1831—1833 години от египетския владетел Мохамед-Али, но били разбити. Западните държави, опасявайки се от сепаративната намеса на Русия в турско-египетския конфликт, настоявали да се отправи до султана колективна нота; такава нота била дадена на 27 юли 1839 г. В нея на Портата се предлагало съдействието на всички велики държави. Обаче борбата между Англия и Франция за сфери на влияние в Близкия изток, и по-специално в Египет, довела до това, че Лондонската конвенция от 15 юли 1840 г. за размера на военната помощ, която държавите трябвало да оказват на султана, била подписана от Англия, Русия, Австрия и Прусия без Франция. Франция, която залагала на Мохамед-Али, скоро била принудена да отстъпи, оставяйки Мохамед-Али на произвола на съдбата. В резултат на военната намеса на Англия и Австрия Мохамед-Али бил принуден да се откаже от всички свои владения извън Египет и да се подчини на върховната власт на султана. — 5.

Така нареченият «принцип на легитимизма» (от латинското «legitimus» — «законен») бил провъзгласен на Виенския конгрес (1814—1815) от френската дипломатия, представлявана от Талейран. Този принцип, който се свеждал до възстановяването в Европа на «законните» кралски династии и монархически режими, съборени по време на френската буржоазна революция в края на XVIII в. и Наполеоновите войни, легнал в основата на всички Виенски трактати. Заедно с това, прекроявайки политическата карта на Европа против волята на народите, управниците на държавите, победили Наполео-

нова Франция, се ръководели не толкова от претенциите на реставриращите се «лигитимни» монарси, колкото от своите собствени, нерядко сблъскващи се интереси. — 6.

¹⁰ В песента «Мирмидонците, или погребението на Ахил» (Les mirmidons ou les funérailles d'Achill) Беранже алегорично е изобразил нищожните и бездарни властници във Франция в периода на Реставрацията и другите европейски защитници на легитимизма. В заглавието на песента имаме игра на думи: les mirmidons — мирмидонци, легендарно племе в Южна Тесалия, воините на което се сражавали в Троянската война под предводителството на Ахил; mirmidon означава също дребосък, джудже, а в преносен смисъл: нищожен, бездарен човек. — 6.

¹¹ Турските войски са обсаждали Виена два пъти: през 1529 и през 1683 година, и двата пъти безуспешно. През 1683 г. австрийската столица е била спасена от турските завоеватели от войските на полския крал Ян Собески.

Сражението при Кюлевча е станало на 30 май 1829 г. по време на руско-турската война от 1828—1829 години. Сражението свършило с разгрома на турските войски. — 7.

¹² Думата «раса» («гасе») тук се употребява съответно на общоприетия по онова време неин смисъл, който допускал смесването на «расите от втора степен» (групи в основните раси) с езиковите и етнически подразделения на човечеството. — 7.

¹³ *Арнаути* — турско название на албанците. — 7.

¹⁴ *Галиеги* — планинско население на Галиция, живеещо в този район на Пиринейския полуостров още от древни времена. В редица градове на Испания и Португалия галиегите създавали свои колонии. — 9.

¹⁵ Имат се предвид движенията на трансилванските власи, използвани през 1848—1849 години от австрийските Хабсбурги против революционна Унгария. Трансилвания в навечерието на революцията е влизала в състава на земите на унгарската корона, които били под властта на Хабсбургите. По време на революцията от 1848—1849 година унгарското революционно правителство отказало да признае правото на трансилванските власи на национална независимост. Възползвайки се от това, австрийската контрареволуция успяла да въвлече въстаническата армия на трансилванските власи в борбата с революционната армия на унгарците. Поражението на унгарската буржоазна революция на свой ред имало пагубни последици за населението на Трансилвания, където била възстановена властта на унгарските магнати. — 9.

¹⁶ *Русини* — въведено от буржоазните етнографи и историци и разпространено през XIX в. название на украинското население на Галиция, Прикарпатие и Буковина, насилствено откъснато тогава от основната маса на украинския народ.

През февруари 1846 г., когато бил направен опит да се вдигне в полските земи въстание за национално освобождение и в Краков въстаниците одържали временна победа, избухнало селско въстание и в Галиция. Австрийските власти, които използвали омразата на потиснатите украински селяни към полската шляхта, много пъти успявали да насочат въстаналите селяни срещу полските въстанически отряди. След потушаване на въстанието в Краков било жестоко потушено и движението на галицийските селяни. — 9.

¹⁷ Има се предвид буржоазната революция от 1848 г. в Молдавия и Влахия, по време на която се разгърнало широко движение на народните маси в

- тези княжества за пълно ликвидиране на зависимостта им от Турската империя, за унищожаване на крепостния строй и другите пречки за развитието на капитализма. Революцията била потушена от обединените сили на вътрешната реакция и въоръжената интервенция на султанска Турция и царска Русия. — 9.
- ¹⁸ Става дума за правата на помешчическо-буржоазните елементи на хърватското и чешкото национални движения, които по време на революцията от 1848—1849 години се обявили против разрешението на националния въпрос по революционно-демократичен път и пропагандирали идеята за обединение на потиснатите славянски народи в рамките на реакционната Хабсбургска империя. Подобна позиция намерила израз в решенията на хърватските събори, заседавали в Аграм (Загреб) през 1848 г., и в ориентирането на умерено-либералното крило (Палацки, Шафарик) на Славянския събор в Прага (юни 1848 г.) към запазване и укрепване на Хабсбургската монархия. В противоположност на това лявото, демократическото течение на Събора (Сабина, Фрич, Либелт и др.) се е стремяло към съвместни действия с революционно-демократическите движения в Германия и Унгария. — 11.
- ¹⁹ Има се предвид руско-турската война от 1806—1812 години, завършила с поражението на Турция и с подписването през май 1812 г. на Букурещкия мирен договор, според който Бесарабия преминала към Русия. В договора били включени и членове, които предвиждали да се даде на Сърбия автономия във вътрешното ѝ управление, с което била положена основата на нейната бъдеща независимост. — 11.
- ²⁰ Антируската партия в Сърбия, оглавявана от Гарашанин, се ориентирала към поддръжка от западните държави. В началото на 1853 г. по искане на руския извънреден посланик в Константинопол княз Меншиков сръбският княз Александър снем Гарашанин от поста министър-председател и министър на външните работи. Борбата на партиите с различна ориентация довела до изостряне на вътрешнополитическото положение на Сърбия през 1853 г.—11.
- ²¹ Първата англо-афганистанска война от 1838—1842 години, предприета от англичаните за колониалното поробване на Афганистан, завършила с провал на завоевателните планове на английските колонизатори.
- Синд, граничеща с Афганистан област в северозападната част на Индия, бил завладян от английските колонизатори през 1843 г. По време на англо-афганистанската война Източно-индийската компания успяла чрез заплахи и насилия да принуди феодалните владетели на Синд да пуснат нейните войски през своите владения. Възползвайки се от това, през 1843 г. англичаните поискали от местните феодали да се признаят за васали на компанията и след като се справили с въстаналите племена белуджи (коренното население на Синд) обявили цялата област за присъединена към Британска Индия.
- Пенджаб (Северна Индия) бил завоюван в резултат на войните на англичаните със сикхите (1845—1846, 1848—1849). Сикхи в XVI век се наричала една религиозна секта в Пенджаб, чието учение за равенството станало идеология на започналите в края на XVII век борби на селяните срещу индийските феодали и афганистанските завоеватели. По-късно сред самите сикхи се обособил горен феодален слой, представителите на който оглавявали държавата на сикхите, включваща в началото на XIX век целия Пенджаб и редица съседни области. През 1845 г. английските колонизатори, използвайки предателски елементи сред сикхските феодали, провокирали конфликт със сикхите и успели през 1846 г. да превърнат държавата им във васално

- княжество. През 1848 г. сикхите вдигнали въстание, но през 1849 г. били окончателно покорени. Със завоюването на Пенджаб се завършило превръщането на цяла Индия в английска колония. — 14.
- ²² «The Economist» («Икономист») — английско седмично списание по въпросите на икономиката и политиката, основано в Лондон през 1843 година; орган на едрата промишлена буржоазия. — 15.
- ²³ Има се предвид въстанието, вдигнато в Милано на 6 февруари 1853 г. от привържениците на италианския революционер Мацини и поддържано от унгарските революционни емигранти. Целта на въстаниците, повечето от които били италиански работници патриоти, била премахването на австрийското господство. Обаче въстанието, организирано на основата на заговорническата тактика и без да се вземе предвид реалната обстановка, било потушено бързо. Маркс е дал оценка на това въстание в редица свои статии (виж настоящото издание, т. 8, стр. 539—540, 545—548, 537—538). — 17.
- ²⁴ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е публикувана в непълен вид — без първите два абзаца. — 18.
- ²⁵ «The Morning Herald» («Сутрешен вестител») — английски ежедневен вестник с консервативно направление, излизал в Лондон през 1780—1869 години. — 18.
- ²⁶ Има се предвид монета с изображение на египетския «свещен» бик Апис. В древна Гърция подобни монети с изображения на животни били сечени главно до V век преди н. е. — 19.
- ²⁷ «The Times» («Времена») — най-големият английски ежедневен вестник с консервативно направление; основан в Лондон през 1785 година. — 19.
- ²⁸ «The Morning Post» («Утринна поща») — английски ежедневен консервативен вестник; излизал в Лондон през 1772—1937 години. В средата на XIX в. бил орган на десните елементи в партията на вигите, групирани около Палмерстон. — 19.
- ²⁹ «The Daily News» («Ежедневни новини») — английски либерален вестник, орган на промишлената буржоазия; излизал под това название в Лондон от 1846 до 1930 година. — 20.
- ³⁰ «The Morning Chronicle» («Сутрешна хроника») — ежедневен английски буржоазен вестник, излизал в Лондон от 1770 до 1862 година; орган на вигите в началото на 50-те години орган на пилитите, после на консерваторите. — 20.
- ³¹ «The Morning Advertiser» («Сутрешен осведомител») — английски ежедневен вестник, основан в Лондон през 1794 година; в 50-те години на XIX в. орган на радикалната буржоазия. — 20.
- ³² «Entente cordiale» («сърдечно съгласие») — израз, означаващ сближението между Франция и Англия след Юлската революция от 1830 г. Независимо от «entente cordiale» както в 30-те години, така и по-късно англо френските противоречия са се изостряли неведнъж по редица международни въпроси и по-специално по източния въпрос. — 20.
- ³³ «Le Constitutionnel» («Конституционалистски вестник») — френски ежедневен буржоазен вестник, излизал в Париж от 1815 до 1870 г.; в 40-те го-

дини — орган на умереното крило на орлеанистите; по време на революцията от 1848 г. изразявал възгледите на контрреволюционната буржоазия, групирана около Тиер; след държавния преврат от декември 1851 г. — бонапартински вестник. — 20.

³⁴ «Le Pays» («Родина») — френски ежедневен вестник, основан в Париж през 1849 г. В периода на Втората империя (1852—1870) — полуофициален орган на правителството на Наполеон III; имал подзаглавие «Journal de l'Empire» («Вестник на империята»). — 21.

³⁵ Става дума за гръцкото въстание, започнало през пролетта на 1821 г. Въстанието било подготвено от тайните дружества на гръцките патриоти — хетерите. За сигнал на въстанието послужил походът на Александър Ипсиланти — гръцки офицер на руска служба, възглавявал в Одеса една хетерия, — който той предприел през март 1821 г. през Прут в Дунавските княжества с цел да проникне в Гърция. Походът на отряда на Ипсиланти не успял, но той дал тласък за масово въстание, което скоро обхванало цялата страна. През януари 1822 г. Националното събрание, свикано в Епидавър, провъзгласило независимостта на Гърция и приело конституция. Турският султан, който не бил в състояние да се справи със свои сили с въстаналите гърци, повикал на помощ своя васал, египетския владетел Мохамед-Али, войските на който под командването на Ибрахим-паша нахлули в Морея (Пелопонес) и започнал зверски изстъпления над гръцкото население. В началото на въстанието отношението на държавите от Свещения съюз и по специално на царска Русия към него било рязко отрицателно. Обаче огромното съчувствие, което предизвикала навсякъде борбата на гърците, а най-вече възможността да използват тази борба за заздравяване на своето влияние в южната част на Балканския полуостров, подтикнала Англия, царска Русия и Франция да признаят Гърция за воюваща страна и да ѝ окажат военна помощ. Решавашо значение за извоюването на гръцката независимост имала победата на Русия в руско-турската война от 1828—1829 години, в резултат на която Турция била принудена да признае Гърция за самостоятелна държава. Обаче по решение на управляващите кръгове на европейските държави на гръцкия народ бил натрапен реакционен монархически режим. — 22.

³⁶ *Фанариоти* — богати и знатни гърци, които живеели в Константинопол (Истанбул) в квартала Фенер. Повечето от тях били потомци на аристократически византийски родове. Благодарение на богатството и политическите си връзки те заемали високи административни постове в Османската (Отоманската) империя. — 22.

³⁷ *Сръбското въстание* от 1804 г. е най-важният етап от многовековните национално-освободителни борби на сръбския народ против владичеството на турските феодали. За непосредствен повод на въстанието послужило клането на сърбите, извършено от турските еничари. През февруари 1804 г. широките маси на сръбския народ начело с представителя на селската буржоазия бившия хайдутин Георги Петрович (Георги Черния) се вдигнали на борба срещу турските завоеватели. Съществена подкрепа на сръбското движение оказали успешните действия на руската армия на Балканите по време на руско-турската война от 1806—1812 години. По време на тази война сърбите, които успели да изгонят турските завоеватели, създали през 1811 г. свое държавно управление. Според Букурещкия мирен договор от 1812 г. Турция била длъжна да даде на Сърбия автономия в нейното вътрешно управление. Обаче султанът се възползвал от нахлуването на Наполеоновата армия

в Русия и като нарушил договора, организирал през 1813 г. наказателен поход срещу Сърбия и за известно време възстановил там своето господство. В резултат на ново победоносно въстание на сърбите през 1815 г., а така също и на дипломатическата помощ на Русия турското иго било свалено и след Руско-турската война от 1828—1829 години Турция била принудена със специален султански ферман от 1830 г. да признае автономията (фактичката независимост) на Сърбия. — 23.

³⁸ *Битката при Наварин* (сега Пилос — град и пристанище в Гърция) станала на 20 октомври 1827 г. между турско-египетската флота и съединените английска, френска и руска ескадри под командването на английския адмирал Е. Кодрингтон, изпратени от европейските държави в гръцки води, за да окажат въоръжено посредничество във войната между Турция и гръцките въстаници. Сражението, започнало след отказа на турското командване да прекрати изстъпленията над гръцкото население, довело до пълен разгром на турско-египетската флота и ускорило началото на успешната за Русия Руско-турска война от 1828—1829 години. Важна роля в сражението при Наварин играла руската ескадра, особено флагманският кораб «Азов», командир на който бил М. П. Лазарев. — 24.

³⁹ *Magna Charta* — Magna Charta Libertatum (Велика харта на свободата) — грамота, представена на английския крал Йоан Безземлен от въстаналите едри феодали, които използвали подкрепата на рицарите и гражданите. Хартата, подписана на 15 юни 1215 г., ограничавала правата на краля главно в полза на едрите феодали и правела някои отстъпки на рицарите и градовете; на основната маса от населението, крепостните селяни, хартата не дала никакви права. — 24.

⁴⁰ Има се предвид позицията на западните държави във връзка с искането, предявено към Турция от правителствата на Русия и Австрия, да предаде унгарските емигранти — участници в унгарската революция. Турското правителство, което искало да използва емигрантите за реорганизация и укрепване на своята армия, отказало да изпълни това искане. Конфликтът взел остри форми в резултат на намесата на западните държави, които решили да се противопоставят на Русия, бойки се от нарастването на нейното влияние в Близкия изток и в Централна Европа. Английското правителство изпратило в Дарданелите своя ескадра. Николай I бил принуден да отстъпи и да се откаже от искането да се предадат емигрантите, като се задоволил с обещанието на турското правителство, че ще ги изгони от Турция. — 25.

⁴¹ *«Завещанието на Петър Велики»* — фалшив документ, използван от западно-европейските политици и публицисти за антируска пропаганда. Измислицата за «Завещанието» била пусната в Запада още през 1797 година. През 1812 г. съдържанието на този мним документ било изложено в книгата на французина Лезюр «За растежа на руската държава от нейното възникване до началото на XIX век», а през 1836 г. — в книгата на Гайарде «Мемоари на кавалера д'Еон» на тази фалшификация била придадена формата на документ. По времето на Маркс и Енгелс в Западна Европа било широко разпространено убеждението, че този документ е истински. — 25.

⁴² Става дума за действията на австрийската полиция във връзка с миланското въстание и покушението срещу австрийския император Франц Йосиф, извършено през февруари 1853 г. от унгареца Янош Либени. Тези събития

- дали повод на австрийските власти за многобройни арести и свирепи съдебни преследвания на лица, заподозрени в антиправителствени заговори и в участие в унгарското и италианското националноосвободителни движения. — 28.
- ⁴³ *Кьолнският процес срещу комунистите* (4 октомври — 12 ноември 1852 г.) — провокационен процес, организиран от пруското правителство. Съдени били 11 члена на международната комунистическа организация Съюз на комунистите (1847—1852) по обвинение в «заговор, носещ характер на държавна измяна». Като обвинителен материал фигурирали изфабрикуваната от пруските полицейски агенти «истинска книга на протоколите» на заседанията на Централния комитет и други фалшификати, а също и документи, които полицията откраднала от авантюристичната фракция на Вилих-Шапер, изключена от Съюза на комунистите. На основание на посочените документи и на лъжесвидетелства седем души от подсъдимите били осъдени на затвор за срок от три до шест години. Провокационните действия на организаторите на процеса и подлите методи, с които си служела пруската полицейска държава срещу международното работническо движение, били напълно разобличени от Маркс и Енгелс. (Виж статията на Енгелс «Неотдавнашният процес в Кьолн» и памфлета на Маркс «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите», настоящото издание, т. 8, стр. 411—417, 419—487). — 29.
- ⁴⁴ Маркс има пред вид претенциите на Луи Бонапарт за левия бряг на Рейн, който представителите на френските управляващи кръгове още от XVII в. обявявали за «естествена граница» на Франция на изток. — 29.
- ⁴⁵ *Одрински договор* — мирен договор, сключен през септември 1829 г. между Турция и Русия в резултат на успешната за последната война от 1828—1829 години. Според договора към Русия преминало устието на Дунава заедно с островите и значителна част от източното крайбрежие на Черно море южно от устието на Кубан. Турция била длъжна да признае автономията на Молдавия и Влахия, като им предостави правото сами да си избират владетели. Гарантирането на тази автономия се възлагало на Русия, което било равносилно на установяване на протекторат на царя над тези княжества. Правителството на Турция се задължавало също да признае Гърция за самостоятелна държава, свързана с Турция само чрез плащането ежегоден данък на султана, и да спазва всички предишни договори по отношение автономията на Сърбия, като узакони тази автономия със специален ферман. — 33.
- ⁴⁶ Имат се пред вид руско-турските войни от 1806—1812 и 1828—1829 години и завършилите ги Букурещки (1812 г.) и Одрински (1829 г.) мирни договори. За значението на тези войни и договори за даването на независимост на Сърбия виж забележки 37 и 45. — 33.
- ⁴⁷ Янинският паша Али Тепеленски, който фактически независимо управлявал обширна област в югозападната част на Балканския полуостров (в неговите владения влизали Епир, Албания, Южна Македония и др. с център гр. Янина), от 1820 г. бил в открита война със султана. Със своите действия срещу турските войски той съдействувал до известна степен на успеха на гръцкото въстание, но неговата борба, за разлика от националноосвободителното движение на гръците, носела феодалносепаративен характер и завършила през 1822 г. с поражение.
- За битката при Наарин* виж бележка 38.
- Във връзка със започващите се през пролетта на 1828 г. военни действия между Русия и Турция през август на същата година в южна Гърция, в Морея (Пелопонес), пристигнали френски войски под командването на

генерал Мезон, които не срещайки почти никаква съпротива от страна на турско-египетските войски, заели територията на този полуостров. Целта на експедицията, организирана под формата на помощ на гърците, била да противодействува на влиянието на Русия на Балканите и да укрепи позициите на Франция в този район.

Лондонската конференция на представителите на Англия, Русия и Франция се е състояла през 1827—1829 години. Предмет на преговорите бил гръцкият въпрос. На 6 юли 1827 г. трите държави подписали в Лондон конвенция, която потвърдила подписания от Англия и Русия в Петербург протокол от 4 април (23 март) 1826 г., в който се признавало правото на Гърция на автономия. Както протоколът, така и конвенцията съдържали споразумение за дипломатическо признаване на Гърция, а така също и за въоръжено посредничество в гръцко-турския конфликт. На основание на това в гръцки води били изпратени съюзните ескадри, участвували в битката при Наварин. На Лондонската конференция били подписани още редица документи, отнасящи се до Гърция, в това число и протоколът от 22 март, който определял границите на гръцката държава и предвиждал установяване в Гърция на монархическа форма на управление. Обаче тези съглашения, а също и действията на Англия и Франция, които се стремели да разрешат конфликта по дипломатически път, като избягнат разгрома на Турция в руско-турската война, не поколебали непримиримата позиция на Портата по гръцкия въпрос и само победата на руските войски в кампанията от 1829 г. я заставила да направи отстъпки. — 33.

- ⁴⁸ В текста, напечатан в «New-York Daily Tribune», в края на статията от редакцията била направена следната прибавка: В настоящо време дълг на всеки, който иска да помогне на народното дело в Европа, е да оказва все-странно съдействие на развитието на промишлеността, просветата, уважението на закона и инстинкта за свобода и независимост в християнските страни, подвластни на Турция. От това зависи бъдещето на мира и прогреса в целия свят. Който иска добра реколта, не бива да жали сили за обработване на почвата и посяване на семената. — 37.
- ⁴⁹ «Preussisches Wochenblatt» («Пруски седмичник») — немски седмичен консервативен вестник, излизал в Берлин през 1851—1861 години. — 38.
- ⁵⁰ «Die Zeit» («Време») — немски консервативен вестник, излизал в Берлин от 1851 до 1858 година. — 38.
- ⁵¹ «Die Presse» («Преса») — австрийски ежедневен буржоазен вестник с либерално направление. Издаван във Виена от 1848 до 1894 година. През 1861—1862 години, когато вестникът заемал антибонапартистка позиция, в него били публикувани статии и кореспонденции на Маркс. — 39.
- ⁵² «L' Emancipation» («Освобождение») — белгийски ежедневник, орган на клерикално-католическите кръгове; основан в Брюксел през 1830 година. — 39.
- ⁵³ Виж статията на К. Маркс «Покушението срещу Франц Йосиф. — Миланското въстание. — Британската политика. — Речта на Дизраели. — Завещанието на Наполеон» (настоящото издание, т. 8, стр. 546). — 40.
- ⁵⁴ Маркс има пред вид статията на Хирш «Жертвите на шпионажа», публикувана в «Belletristisches Journal und New Yorker Criminal-Zeitung» в броевете от 1, 8, 15 и 22 април 1853 година («Белетристичен лист и Нюй-

оркски вестник по криминалните въпроси) — седмичен вестник, основан в Ню Йорк през 1852 г. от представители на немската дребнобуржоазна емиграция. Под това заглавие е излизал от 18 март 1853 г. до 10 март 1854 г. — 41.

⁶⁶ Vidocq. «Mémoires». Т. I—IV, Paris, 1828—1829 (Видок. «Мемоари». Т. I—IV, Париж, 1828—1829). Не е установено със сигурност, че Видок е автор.

A. Chenu. Ex-Capitaine des Gardes du citoyen Caussidière. «Les conspirateurs. Les sociétés secrètes. La préfecture de police sous Caussidière; les corps francs». Paris, 1850 (А. Шеню. Екс-капитанът от гвардията на гражданна Косидиер. «Заговорниците. Тайните дружества. Префектурата на полицията при Косидиер; свободните стрелци». Париж, 1850).

L. De la Hodde. «La naissance de la République en février 1848». Paris, 1850 (Л. Деллод. «Раждането на републиката през февруари 1848 година». Париж, 1850).

На критическия разбор на книгите на А. Шеню и Деллод е посветена една от рецензиите на Маркс и Енгелс в четвъртата книжка на списание «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», 1850 (виж настоящото издание, т. 7, стр. 280—294). — 41.

⁶⁸ Главното действащо лице в романа на Ф. Купер «Шпионинът» Харвей Бирч изпълнявал шпионски поръчения от идейни, патриотични подбуди. — 41.

⁶⁷ За фалшифицираната протоколна книга на заседанията на Централния комитет на Съюза на комунистите, изфабрикувана от Хирш и други полицейски агенти по нареждане на пруската полиция, и използването ѝ като обвинителен материал в кьолнския процес, се говори подробно в работата на Маркс «Разкритие по кьолнския процес срещу комунистите» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 446—470). — 41.

⁶⁸ Има се пред вид памфлетът на К. Маркс и Ф. Енгелс «Великите мъже на емиграцията» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 243—3,8). Памфлетът не е бил публикуван приживе на Маркс и Енгелс и е напечатан за пръв път на руски език през 1930 г. от Института по марксизъм-ленинизъм по ръкописния екземпляр, запазен в литературното наследство на основоположниците на марксизма. — 42.

⁶⁹ «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Нов Рейнски вестник. Политико-икономически преглед») — списание, основано от Маркс и Енгелс през декември 1849 г. и издавано от тях до ноември 1850 година. Списанието е било теоретически и политически орган на Съюза на комунистите, продължение на издавания от Маркс и Енгелс по време на революцията от 1848—1849 години «Neue Rheinische Zeitung» («Нов рейнски вестник»). От март до ноември 1850 г. са излезли всичко шест книжки от списанието, в това число една двойна (5—6). Списанието се редактирало в Лондон, а се е печатало в Хамбург. На корицата бил посочен също така и Ню Йорк, тъй като Маркс и Енгелс са разчитали на разпространението на списанието и сред немските емигранти в Америка. По-голямата част от материалите са писани от Маркс и Енгелс, които успели да привлекат като сътрудници своите съмишленици В. Волф, Й. Вайдемайер, Г. Екариус. От произведенията на основоположниците на марксизма в списанието били публикувани «Класовата борба във Франция» от Маркс, «Германската кампания за имперска конституция» и «Селската война в Германия» от Енгелс, а така също и редица други работи. В работите, публикувани в списанието,

се правела равностетка на революцията от 1848—1849 години, съдържала се по-нататъшната разработка на теорията и тактиката на революционната пролетарска партия. Списание то прекратило своето съществуване поради полицейските преследвания в Германия и липсата на материални средства. — 42.

⁶⁰ Статията «Новата финансова машинация, или Гладстон и пенсите» е първата от статиите на Маркс за бюджета на коалиционното правителство на Абърдин, публикувана от него в «People's Paper» успоредно със статиите на същата тема, писани за «New-York Daily Tribune».

«The People's Paper» («Народен вестник») — седмичен чартистки вестник», основан през май 1852 г. в Лондон от един от вождовете на революционния чартизъм, приятеля на Маркс и Енгелс Е. Джонс. От октомври 1852 г. до декември 1856 г. във вестника са сътрудничили Маркс и Енгелс, които оказвали помощ и в неговото редактиране. Покрай статиите, писани за самия «People's Paper», във вестника се препечатвали и най-важните статии на Маркс и Енгелс от «New-York Daily Tribune». В този период вестникът защитавал последователно интересите на работническата класа и пропагандирал идеите на социализма. Сближаването на Джонс с буржоазни радикали довело до прекратяването на сътрудничеството на Маркс и Енгелс в «People's Paper» и до временен разрыв с Джонс. През юни 1858 г. вестникът преминал в ръцете на буржоазни търгаши. — 45.

⁶¹ Данните, които се съдържат в тази таблица, Маркс взел главно от труда на W. Cobbett. «Paper against Gold». London, 1828, pp. 21—25 (У. Кобет. «Книжните пари срещу златото») Лондон, 1828, стр. 21—25).

По календара, който важел в Англия до 1752 г. и според който новата година започвала от 25 март, Кобет датира началото на царуването на Ана от 1701 г. (нов стил — 1702 г.) Във втория раздел на таблицата («Държавни разходи») в текста на статията, публикувана в «People's Paper», сумата на държавните разходи за 1809 г. (82 027 288 ф. ст.) била погрешно отнесена към 1801 г. В настоящото издание е възстановена цифрата за тази година, почена от Кобет. — 45.

⁶² Изречта на Дизраели в камарата на общините на 8 април 1853 г. при обсъждане на бюджета на Гладстон. — 47.

⁶³ Компанията за Южните морета била създадена в Англия около 1712 г. под предлог за търговия с Южна Америка и тихоокеанските острови; истинската ѝ цел била спекулация с държавни ценни книжа. Компанията получила от правителството редица привилегии и монополни права, в това число и правото да емитира държавни ценни книжа, и развила гигантска спекулативна дейност, която завършила през 1720 г. с банкрутирането ѝ. Дейността на Компанията допринесла за увеличаването на английския държавен дълг. — 47.

⁶⁴ В първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е публикувана със съкращение. Част от текста, съвпадащ с текста на статията на Маркс в «People's Paper» «Новата финансова машинация, или Гладстон и пенсите», е пропусната (виж настоящия том, стр. 5^с—57 от думите: «1. Всеки 100 ф. ст. . .») до думите: «Положението на коалиционното правителство. . .»). — 51.

⁶⁵ Според процедура, приета в английския парламент, при обсъждането на някои важни въпроси камарата на общините се обявявала за заседаваща в пълен

- състав като комитет (Committee of the whole House); такива заседания председателствувало едно от влизащите в списъка на председателите лица, (Chairman of the Committees, което се назначавало специално за шпикер на камарата на общините за провеждане на даденото заседание. — 51.
- ⁶⁶ Има се пред вид обсъждането в камарата на общините през февруари и март 1853 г. на въпроса за системата на образованието в ка олическия колеж в Мейнот (Ирландия). Този колеж бил основан през 1846 г., за да се привлече на страната на английските господстващи класи ирландското католическо духовенство и по такъв начин да се отслаби националноосвободителното движение в Ирландия. — 57.
- ⁶⁷ Маркс цитира статията на Е. Джонс «Приятел на народа», публикувана в «People's Paper» на 16 април 1853 г. — 60.
- ⁶⁸ *Ирландската бригада* — фракция на ирландските депутати в парламента на Великобритания. В 50-те години на XIX в. значителна част от нея се състояла от представители на дясното, съглашателско крило на националното движение, което изразявало интересите на ирландската буржоазна върхушка, лендлордовете и клерикално-католическите кръгове. По това време в нейния състав влизали ирландски либерални дейци, опиращи се на богати арендатори. В условията на равновесие, което се установявало между торите и вигите, ирландската бригада, наред с манчестерците, имала възможност да изменя съотношението на силите в парламента, да оказва влияние върху вътрешно-парламентарната борба и понякога да решава съдбата на правителството. — 60.
- ⁶⁹ *Манчестерска школа* — направление в икономическата мисъл, което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Привържениците на това направление, фритр дерите, отстоявали свободата на търговията и ненамесата на държавата в икономическия живот. Центърът на агитацията на фритредерите се намирал в Манчестер, където начело на това движение стояли двама текстилни фабриканти — Кобден и Брайт, които през 1838 г. организирали Лигата срещу житните закони. В 40—50-те години фритредерите съставлявали особена политическа групировка, която впоследствие влязла в английската либерална партия. — 60.
- ⁷⁰ Към «данъците върху знанието» («Taxes on Knowledge») в Англия се отнасяли: данъкът върху вестникарските обявления, таксата върху вестниците и данъкът върху хартията. — 60.
- ⁷¹ След бонапартисткия държавен преврат от 2 декември 1851 г. във Франция Палмерстон, по това време вече министър на външните работи на Англия, в разговор с посланика на Франция в Лондон одобрил узурпаторските действия на Луи Бонапарт (Маркс нароча последния «герой на плаца Сатори», като има пред вид военния преглед на Саторийския плац близо до Версай през есента на 1850 г., който Луи Бонапарт се стремил да превърне в бонапартистка демонстрация). Тази крачка Палмерстон не съгласувал с другите членове от вигския кабинет, което през декември 1851 г. довело до неговата оставка, макар че по принцип английското правителство споделяло мнението на Палмерстон и първо в Европа признало бонапартисткия режим във Франция. Когато заемал в коалиционното правителство на Абърдин, което било образувано през декември 1852 г., поста министър на вътрешните работи, Палмерстон станал вдъхновител на съдебно-полицейските преследвания и клеветническата кампания в печата срещу немските, ун-

гарските, италианските и другите политически емигранти, живеещи в Англия. Кореспонденцията на емигрантите била преглеждана, за тяхната дейност и планове английското министерство на вътрешните работи информирало полицията на Австрия и другите реакционни континентални държави. На чуждестранните полицейски агенти се оказвало съдействие в организацията на шпионското следене на емигрантите. Тези контрареволуционни действия на Палмерстон били прикривани с лицемерна фразеология за привързаност към конституционните и демократически принципи. — 61.

⁷² Френският крал Франциск I след поражението си във войната с испанския крал и германския император Карл V в 1525 г. при Павия писал от плен в писмо до майка си: «Всичко е загубено, освен честта». — 61.

⁷³ Има се пред вид «Allg. m. in. Encyclopädie der Wissenschaften und Künste» («Всеобща енциклопедия на науките и изкуствата»), издаването на която било започнато от немските учени И. С. Ерш и И. Г. Грубер в Лайпциг през 1818 г. При своето завършване през 1890 г. енциклопедията наброявала 167 тома. — 61.

⁷⁴ Публикуването на тази статия редакцията на «New-York Daily Tribune» поместила по този повод в същия брой на вестника (от 6 май 1853 г.) следната редакционна бележка: «Нашите читатели ще намерят майсторско осветляване на бюджета на г-н Гладстон и отношението на съществуващите сега в Англия партии към него в статията на нашия лондонски кореспондент, д-р Маркс, която поместваме в днешното издание на «Tribune». Не сме срещали по-майсторска критика на този бюджет и неговия автор, не се и надяваме, че подобна може да се появи».

В първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията била напечатана в непълнен вид, без частите, отнасящи се към разделите «Безредиците в Константинопол. — Спиритизмът с маси в Германия.» — 70.

⁷⁵ Става дума за Лондонския протокол от 8 май 1852 г. за целостта на датската монархия, подписан от представители на Русия, Австрия, Англия, Франция, Прусия и Швеция съвместно с представители на Дания. В основата на договора бил положен приетият от споменатите по-горе участници в Лондонската конференция (с изключение на Прусия) протокол от 4 юли 1850 г., който установявал принципа на неделимостта на владенията на датската корона, включително херцогствата Шлезвиг и Холщайн. В Лондонския протокол руският император се споменавал като един от законните претенденти за датския престол (като потомък на херцог Холщайн-Готорпски Карл-Петер-Улрих, царувал в Русия под името Петър III), отказал се от своите права в полза на херцог Кристиан Глюксбургски, който бил обявен за наследник на крал Фредерик VII. Това създадо precedent за претенции от страна на руския цар върху датския престол в случай на прекратяване на Глюксбургската династия. — 70.

⁷⁶ Имат се пред вид опитите на римския папа през 1850 г. да назначи католически епископи за Англия, което извикало противодействието на англиканската църква и английското правителство. През 1851 г. бил издаден закон, според който папските назначения се считали за недействителни. — 70

⁷⁷ «Frankfurter Journal» («Франкфуртски вестник») — немски ежедневен буржоазен вестник, издаван във Франкфурт на Майн от XVII в. до 1903 година. — 70.

- ⁷⁶ Става дума за широкото увлечение по спиритизма в Германия в началото на 50-те години на XIX век. — 70.
- ⁷⁹ Маркс привежда в малко изменен вид първото изречение от следното място на брошурата на Е. Ж. Сиейес «Какво е третото съсловие?» («*Qu est-ce que le tiers-état?*»), излязла през 1789 г. в навечерието на Френската буржоазна революция: «Какво е третото съсловие? — Всичко. — Какво е било то до-сега в политическо отношение? — Нищо. — Към какво се стреми? — Да бъде нещо». — 73.
- ⁸⁰ *Принтинг-хаус-сквер* — площад в Лондон, където се намирала редакцията на вестник «*Times*». — 74.
- ⁸¹ *Мейферци* или *мѝфѝрски радикали* — наименование на група псевдорадикали (Молсуорт, Бернал, Осборн и др.), които в действителност представлявали онази част на английската аристокрация, която кокетирала с демократическите кръгове. Думата «мѝферци» произлиза от названието на един от модерните райони на Лондон — Мейфер, в който се намирали домовете на аристократите. — 77.
- ⁸² Има се пред вид реакционната позиция на коалиционното правителство на Абърдин, по-специално на министъра на вътрешните работи на това правителство Палмерстон, към политическите емигранти, живеещи в Англия, и услугите, които това правителство оказвало на полицията на Австрия и другите държави в борбата против революционно-демократическото движение (виж забележка 71). — 78.
- ⁸³ Съгласно процедура, възприета в английската парламентарна практика при обсъждане на редица важни въпроси, които се отнасяли до покриването на държавните разходи, камарата на общините се обявявала за заседаваща като комитет по издирване на средства (Committee of Ways and Means). Това е един от случаите на пленарно заседание на камарата като комитет (виж забележка 65). — 80.
- ⁸⁴ При публикуването на тази статия на Маркс редакцията на «*New-York Daily Tribune*» прибавила към нея част от друга, изпратена от Маркс в Ню Йорк статия (относно събитията в Швейцария), която била написана от Енгелс. Последната била отпечатана в «*Tribune*» с подписа на Маркс под заглавие «*Политическото положение на Швейцарската република*» (виж следващата статия в настоящия том, стр. 92—99). В настоящото издание и двете статии се дават в онзи вид, в който са били напечатани в «*Tribune*». — 88.
- ⁸⁵ Има се пред вид статията «*Неотдавнашният процес в Кьолн*» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 411—417). Статията е била написана от Енгелс по молба на Маркс, който по това време бил зает с работа над памфлета «*Разкрития по Кьолнския процес срещу комунистите*», и публикувана в «*Tribune*» с подписа на Маркс, защото Енгелс не бил официален кореспондент на вестника. — 88.
- ⁸⁶ Маркс споменава изглежда за непубликувана в «*New-York Daily Tribune*» и недостигнала до нас статия. — 90.
- ⁸⁷ *Зондербунд* — сепаративен съюз на седемте икономически изостанали католически швейцарски кантони, сключен през 1843 г. с цел да се окаже съпротива на прогресивните буржоазни преобразования в Швейцария и да

се бранят привилегиите на църквата и езуитите. Решението на швейцарския парламент през юли 1847 г. за разтурване на Зондербунда послужило като повод в началото на ноември същата година Зондербундът да започне военни действия против останалите кантони. На 23 ноември 1847 г. армията на Зондербунда била разбита от войските на съюзното правителство. Ръководещите Зондербунда реакционно-сепаратистки елементи от католическото духовенство и висшия патрициански слой на градовете и след неговия разгром неведнъж се опитвали да оказват противодействие на либералните реформи и да загрябят властта в отделни кантони, използвайки в опитите си изостаналата, консервативна част от селяните. — 90.

- ⁸⁸ Статията «Политическото положение на Швейцарската република» след публикуването ѝ в «New-York Daily Tribune» била отпечатана с малки съкращения на немски език в нийоркския вестник «Die Reform» («Реформа») на 1 и 4 юни 1853 г. под заглавието «Швейцария». С това започнало публикуването в този вестник на превода или съкратеното изложение на редица статии, поместени от Маркс в «Tribune». Главна роля в популяризирането на статиите на Маркс от «Tribune» на страниците на «Reform» изиграли бившите членове на Съюза на комунистите Й. Вайдемайер и А. Клус.

«Die Reform» («Реформа») — американски вестник, орган на Американския работнически съюз, мнозинството от членовете на който били немски работници емигранти; излизал на немски език в Ню Йорк от 5 март 1853 г. до 26 април 1854 г. отначало като седмичник, след това два пъти седмично, а от 15 октомври 1853 г. всекидневно. Един от редакторите на вестника бил приятел и съратникът на Маркс Йосиф Вайдемайер, под влиянието на когото вестникът доста време запазвал радикалния си характер. В него често се препечатвали статии на Маркс и Енгелс от «New-York Daily Tribune», Маркс привлякнал за сътрудничество в него свои привърженици (Екарнус, Пшпер, Дронке). Върху вестника оказвали влияние също така дребнобуржоазните елементи в редакцията, което влияние в края на съществуването на вестника станало преобладаващо. — 92.

- ⁸⁹ Има се пред вид Виенският конгрес (септември 1814 г. — юни 1815 г.). На 20 март 1815 г. главно държави, които участвали в конгреса, подписали декларация за гарантиране на «вечния неутралитет» на Швейцария. — 92.

- ⁹⁰ Конфликтът между Франция и Швейцария възникнал през декември 1851 — януари 1852 г. във връзка с искането на Луи Бонапарт да бъдат изгонени от Швейцария френските емигранти републиканци, противници на държавния преврат от 2 декември 1851 г. Правителството на Швейцария, срещу което и през 1836 г. били отправени заплахи, придружени от военни демонстрации, от страна на Юлската монархия за това, че дало убежище на френските емигранти, между които бил и самият Луи Бонапарт, се принудило, както и в 1836 г., да направи сериозни отстъпки.

Невшател (немско име Нойенбург) — швейцарски кантон, който се намирал същевременно под васалната зависимост на Пруската монархия. В резултат на буржоазната революция през февруари 1848 г. в Невшател била провъзгласена независима от Прусия република. На тази почва възникнал остър конфликт между Прусия и Швейцарската република, който продължил чак до 1857 г., когато само благодарение на дипломатическата намеса на други държави, по-специално на Франция, пруският крал бил принуден да се откаже от претенциите си спрямо Невшател.

През 1853 г. между Австрия и Швейцария възникнал конфликт във връзка с пребиваването в швейцарския кантон Тесин на участници в италианското

национално-освободително движение, емигрирали от подвластните на Австрия области на Италия, по-специално от Ломбардия, след несполучливото въстание на 6 февруари 1853 г. в Милано. — 93.

⁹¹ Виж статията на Енгелс «Гражданската война в Швейцария», напечатана на 14 ноември 1847 г. в «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» («Немски брюкселски вестник»), през есента на 1847 г. фактически орган на ръководения от Маркс и Енгелс Съюз на комунистите (виж настоящото издание, т. 4, стр. 348—35.). — 93.

⁹² През 1851 г. в Китай загочнало антифеодално селскостроително движение, взело характер на мощна селска война. Започнало на юг, в провинцията Гуанси, то се разпространило в централните провинции и обхванало почти цялата област по долното и средното течение на Янце. В хода на войната въстаниците създали «Небесната държава на великото благоденствие» («Тайпин тьан-го») с център Нанкин, откъдето и цялото движение било наречено тайпинско движение. Тайпинците унищожавали господстващите в Китай манджурски феодални, отменявали данъците, ликвидирали едрата феодална собственост. Въстанието добило и характерната за селското движение, особено на изток, религиозна окраска и нанесло удар на будисткото духовенство и манастири, които били опора на манджурската династия. Тайпинската революция, положила началото на масовата борба на китайския народ против феодалния строй и чуждите завоеватели, не могла да ликвидира феодалния начин на производство в Китай. В тайпинската държава се създавала собствена феодална върхушка, която влизала в компромис с господстващите класи, което било една от причините за упадък на движението. Основният удар на революцията бил нанесен от откритата интервенция на Англия, САЩ и Франция (първоначално тези държави оказвали помощ на манджурската династия, прикривайки се с «неутралитет»), въоръжените сили на които, заедно с войските на китайските феодални, през 1854 г. потушили тайпинското въстание. — 100.

⁹³ Има се пред вид първата «опиумна» война (1839—1842) — завоевателна война на Англия против Китай, която поставила началото на превръщането на Китай в полуколониална страна. Като повод на войната послужило унищожаването от китайските власти в Кантон на запасите от опиум, принадлежащи на чуждестранни търговци. Възползвайки се от поражението на изостаналия феодален Китай, английските колонизатори му натрапили грабителския Нанкински договор (29 август 1842 г.), който предвиждал отваряне на пет китайски пристанища за английската търговия (Кантон, Амой, Фучжоу, Нинбо, Шанхай), преминаване на остров Хонконг във «вечно владение» на Англия и заплащане от Китай на огромна контрибуция. По допълнителен протокол от 1843 г. Китай бил задължен също така да даде на чужденците правото на екстериториалност. — 102.

⁹⁴ Става дума за откриването на богати залежи от злато в Калифорния през 1848 г. и в Австралия през 1851 г., което оказало голямо влияние върху икономическото развитие на Европа и Америка. — 103.

⁹⁵ В началото на XVII в. обединилите се манджурски племена (наричани се още наред с тюркско-монголските народности татари, по името на едно от монголските племена, което по време на образуването на империята на Чингисхан живеело в евероизточна Монголия и Манджурия), започнали да заплашват Китай. Нахлуването на манджурците довело до установяването в Китай

на господството на манджурската Цинска династия (1644—1912). Завладяването на Китай от манджурците, което срещнало упоритата съпротива на китайския народ, имаща до 1683 г. характер на открита въоръжена борба, било улеснено от кризата на феодалната държава при последните императори от династията Мин и от преминаването на част от китайските феодали, изплашени от селското въстание, на страната на завоевателите. — 106.

⁹⁶ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е отпечатана в непълн вид, без частта, отнасяща се до разделите «Холандските работи. — Дания. — Конверсията на британския държавен дълг». — 108.

⁹⁷ «*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*» («Нов Рейнски вестник. Орган на демокрацията») излизал всекидневно в Кьоли под редакцията на Маркс от 1 юни 1848 г. до 19 май 1849 г. В редакцията влизал Енгелс, а също така В. Волф, Г. Веерг, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Г. Бюргерс. Боен орган на пролетарското крило на демокрацията, «*Neue Rheinische Zeitung*» играел ролята на възпитател на народните маси, мобилизирал ги за борба против контрареволуцията. Уводните статии, които определяли позицията на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, се пишели обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирима позиция на вестника, неговият боеви интернационализъм, политическия разобличения на пруското правителство и местните кьолнски власти — всичко това предизвикало още в първите месеци от съществуването на «*Neue Rheinische Zeitung*» клевети срещу него от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат, а също така и преследвания от страна на правителството, които се усилили особено след контрареволуционния преврат в Прусия през ноември-декември 1848 година.

Въпреки всички преследвания и полицейски пречки «*Neue Rheinische Zeitung*» смело защищавал интересите на революционната демокрация, на пролетариата. През май 1849 г. в обстановката на общо настъпление на контрареволуцията пруското правителство, възползвайки се от това, че Маркс не получил пруско поданство, издало заповед за изгонването му във вън от пределите на Прусия. Изгонването на Маркс и репресията срещу другите редактори на «*Neue Rheinische Zeitung*» станали причина да се прекрати издаването на вестника. Последният, 301-ви брой на «*Neue Rheinische Zeitung*», напечатан с червено мастило, излязъл на 19 май 1849 година. В прощалното обръщение към работниците редакторите на вестника заявили, че «тяжната последна дума навсякъде и всякога ще бъде освобождение на работническата класа!». — 108.

⁹⁸ «*The Observer*» («Наблюдател») — английски седмичен консервативен вестник; излиза в Лондон от 1791 г. — 110.

⁹⁹ *Даунинг-стрийт* — улица в центъра на Лондон, на която се намира официалната резиденция на правителството.

Три президентства — според административното деление на Британска Индия така се наричали Бенгалия, Бомбай и Мадрас, управлявани от губернатори, които били назначавани от Източноиндийската компания. Според закона от 1773 г. за управлението на Индия губернаторът на Бенгалия станал генерал-губернатор на всички английски владения в Индия. — 111.

¹⁰⁰ Има се пред вид Асоциацията в полза на реформите в Източна Индия, основана от фритредера Джон Дикинсон през март 1853 г. — 111.

- ¹⁰¹ Старият спор между източноправославната и римокатолическата църква за правото на разпореждане с така наречените «свети места» — християнски светини в Ерусалим и Витлеем (Палестина) — бил възобновен през 1850 г. по инициатива на Луи Бонапарт и скоро се превърнал в голям дипломатически конфликт между царска Русия, която защищавала привилегиите на православното духовенство, и Франция, която била на страната на католиците. Двете страни използвали конфликта в борбата за хегемония в Близкия Изток. Колебаещото се турско правителство отначало отстъпило на френските искания, но на 4 май 1853 г., по време на пребиваването в Турция на Меншиков то било принудено да гарантира специални права и привилегии на православната църква (съответен ферман бил издаден от султана след един месец). В същото време султанът, подкрепян от английския и френския посланици, отхвърлил искането на Николай I да бъде признат за покровител на православното население в Отоманската империя. — 112.
- ¹⁰² «*Journal d's Débats*» — съкратено название на френския всекидневен буржоазен вестник «*Journal des Debats politiques et litteraires*» («Вестник за политически и литературни дебати»), основан в Париж през 1789 година. По време на Юлската монархия — правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. По време на революцията от 1848 г. вестникът отразявал възгледите на контрареволуционната буржоазия, така наречената партия на реда. След държавния преврат от 1851 г. — орган на умерената орлеанистка опозиция. В цитата, взет от този вестник и приведен от Маркс в настоящата статия, датата на връчването на ултиматума на Меншиков не е точна: това станало не на 7, а на 5 май 1853 година. — 112.
- ¹⁰³ *Кючук-Кайнарджийски договор* — мирен договор, сключен между Русия и Турция на 21 (10) юли 1774 г., след успешната за Русия руско-турска война от 1768—1774 година. Според договора Русия получила част от северното крайбрежие на Черно море, между южен Буг и Днепър, с крепостта Кинбурн, а също Азов, Керч и Еникале; призната била независимостта на Крим от Турция, което по-късно улеснило неговото присъединяване към Русия. На руските търговски кораби се давало право на свободно плаване през Босфора и Дарданелите. Според договора султанът бил задължен да даде редица привилегии на източноправославната църква, в точка 14 се предвиждало построяване на православна църква в Константинопол. — 112.
- ¹⁰⁴ Става дума за скъсването от страна на Австрия в 1853 г. на дипломатическите отношения с Пиемонт (Сардиния) заради покровителството, което пиемонтските власти оказали на емигрантите от Ломбардия (която била под властта на Австрия) участници в национално-освободителното движение от 1848—1849 години и в миланското въстание от 6 февруари 1853 г. — 115.
- ¹⁰⁵ «*Révolutions de Paris*» («Парижки революции») — революционндемократичен седмичник; излизал в Париж от юли 1789 до февруари 1794 година. — 115.
- ¹⁰⁶ След провъзгласяването на Луи Бонапарт през декември 1852 г. за френски император Николай I, по предварителна уговорка с австрийския и пруския дворове, употребил в обръщение към него не обикновено приетата между «легитимните» монарси формула «владетелю и скъпи братко», а изрази «владетелю и добри приятелю» и го титлувал не «император Наполеон III», а «император Луи-Наполеон». Въпреки уговорката австрийският и пруският дворове в обръщенията си към френския император прибегвали до обичайната формула, но и те, подчертавайки необходимостта да се спазват

- решенията на Виенския конгрес, намеждали за незаконността на властта на Луи Бонапарт, тъй като решенията на Виенския конгрес забранявали династията на Бонапартите да заема френския престол. — 115.
- 107 «*La Patrie*» («Родина») — френски всекидневен вестник, основан през 1841 година; през 1850 г. изразявал интересите на обединените монархисти, така наречената партия на реда; след държавния преврат от 2 декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — 116.
- 108 «*La Presse*» («Преса») — всекидневен буржоазен вестник, излизал в Париж от 1836 година; през 1848—1849 години — орган на буржоазните републиканци, а по-късно антибонапартистки орган; редактор на вестника бил Емил дьо Жирарден. — 116.
- 109 *Бююкдере* — вилна местност на брега на Босфора близо до Константинопол, където се е намирала лятната резиденция на руското посолство в Турция. — 116.
- 110 «*Le Siècle*» («Век») — всекидневен вестник, излизал в Париж от 1836 до 1939 год. През 40-те години на XIX век отразявал възгледите на оная част от дребната буржоазия, която се ограничавала с искането за умерени конституционни реформи; през 50-те години — умерено-републикански вестник. — 116.
- 111 В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията била напечатана без първите два абзаца. — 122.
- 112 Статията, в която се съдържа този факт, не е била намерена в «*New-York Daily Tribune*». — 122
- 113 Има се пред вид «*Allgemeine Zeitung*» («Всеобщ вестник») — немски всекидневен реакционен вестник, основан в 1798 година; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. — 123.
- 114 Става дума за излезлия през 1853 г. 6-ти том на «*Histoire des Etats européens depuis le Congrès de Vienne*», t. 1—6, Paris, 1843—1853 («История на европейските държави от времето на Виенския конгрес», тт. 1—6, Париж, 1843—1853) от Е. Ф. Бомон-Васи, озаглавен «Руската империя» («*Empire Russe*»). Маркс цитира стр. 347—348 от този том. — 124.
- 115 Има се пред вид част II («*The Danish succession*») на раздела «Север» («*The North*») от брошурата на Д. Ъркарт «*Progress of Russia in the West, North and South*» («Придвижването на Русия на запад, север и юг»). Обещаната от Маркс статия в «*New-York Daily Tribune*» не е била отпечатана. — 125.
- 116 *Уеслианци* или *методисти* — религиозна секта, основана през XVIII в. в Англия от Джон Уесли; в края на XVIII в. тя се отделила от англиканската църква и получила широко разпространение в САЩ и в Канада като разновидност на протестантството. Отличителна черта на сектата на уеслианците било изискването да се спазва строго изпълнението на религиозните обреди и другите предписания на църквата. — 127.
- 117 При писането на тази статия Маркс е използвал някои мисли, изложени от Енгелс в писмо до него от 6 юни 1853 година. В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първите два абзаца. — 132.

- ¹¹⁸ *Религията на Лингам* — култ към божеството Шива; бил особено разпространен сред южноиндийската секта лингайти (от «линга» — емблемата на Шива), една от сектите на индуизма, която не признавала кастовите различия и отхвърляла постове, жертвоприношенията и поклонничеството.
Джагернаут (Джаганатх) — възложение на едно от висшите индуски божества Вишну. Култът към Джагернаут се отличавал с извънредно тържествен ритуал и с краен религиозен фанатизъм, който се проявявал в самоизтезание и в самоубийства на верующите. В дните на големи празненства някои от тях се хвърляли под колесницата, на която возели изображенията на Вишну-Джагернаут. — 133.
- ¹¹⁹ *Моголи* — завоеватели от тюркски произход, нахлули в Индия в началото на XVI в. от източната част на Средна Азия и основали в 1526 г. в Северна Индия империята на Великите Моголи (така се наричала управляващата династия на тази империя). За съвременниците им основателите на моголската империя били преки потомци на монголските завоеватели от времето на Чингис хан, откъдето идва и названието «моголи». Моголската държава достигнала значително могъщество, подчинявайки към средата на XVII в. по-голямата част от Индия и част от Афганистан. Обаче в резултат на селските въстания и съпротивата, която народите на Индия оказали на завоевателите-мюсюлмани, а така също и вследствие на постоянните междуособици и засилването на феодално-сепаратистките тенденции, империята на Великите Моголи започнала да упада и през първата половина на XVIII век фактически се разпаднала.
Хептархия (седмостранна) — термин, приет от английската историография за обозначаване на политическия строй на Англия в периода на ранното средновековие, когато страната е била разделена на седем англо-саксонски държави (VI—VIII век); Маркс употребява тук този термин по аналогия, за да означае феодалната разпокъсаност на Декан (Централна и Южна Индия) преди завоюването му от мюсюлманите. — 133.
- ¹²⁰ Остров Салсета, разположен на север от Бомбай, се славел със своите 109 будистки пещерни храмове. — 133.
- ¹²¹ «*Laissez faire, laissez aller*» («Дайте свобода на действие») — формула на буржоазните икономисти-фритредери, привърженици на свободата на търговията и на ненамесата на държавата в икономическите отношения. — 135.
- ¹²² Маркс цитира отчета на комитета на камарата на общините, публикуван през 1812 година; цитатът е даден в книгата: G. Campbell. «Modern India: a Sketch of the System of Civil Government». London, 1852, p. 84—85. (Дж. Кемпбел. «Съвременна Индия; очерк за системата на гражданското управление». Лондон, 1852, стр. 84—85). — 137.
- ¹²³ «*The Glob*» — съкратено название на английския всекидневен вечерен вестник «The Globe and Traveller» («Земното кълбо и пътешественикът»), нализаш в Лондон от 1803 година; орган на вигите; в периодите на тяхното управление — правителствен вестник; от 1866 г. — орган на консерваторите. — 140.
- ¹²⁴ Законът за десетчасовия работен ден, който се отнасял само за децата и за работничките, бил приет от английския парламент на 8 юни 1847 г. Законът, който забранявал заплащането на работническия труд със стоки, бил приет през 1831 г. Обаче на практика много фабриканти пренебрегвали тези закони. — 140.

- ¹²⁵ Има се предвид законът за съюзите или законът за работническите коалиции, приет от английския парламент в 1825 г. Законът потвърждавал отменената през 1824 г. от парламента забрана на работническите съюзи (трейдюнионите), но ограничавал много тяхната дейност. Обикновената агитация за влизането на работници в съюз или за участие в стачки се разглеждала като «принуда» и «насилне» и се е наказвала като углавно престъпление. — 140.
- ¹²⁶ Става дума за митинга, организиран от чартистите на 2 август 1846 г. в Блекстон-Едж. Митингът, в който трябвало да вземе участие Джонс, бил свикан на 19 юни 1853 година. — 140.
- ¹²⁷ «*The Press*» («Преса») — английски седмичник, орган на торите; издаван в Лондон от 1853 до 1866 год. — 142.
- ¹²⁸ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана в непълнен вид, без частите, относящи се до заключителните раздели: «Бюджетът. — Данъкът върху вестникарските приложения: — Парламентарната корупция». — 147.
- ¹²⁹ Има се пред вид проектът за конвенция или сенед (договор) между Русия и Турция, предложен на Портата от Меншиков под формата на ултимативно искане след 4 май 1853 г. на въпроса за «светите места» (виж забележка 101). Този проект, който предвиждал не само гарантиране на релн иозна свобода за православното население на Турската империя, но и фактическото признаване на протектората на руския цар над това население, бил отхвърлен от султана. — 148.
- ¹³⁰ Букурещкият договор от 1812 г. между Русия и Турция потвърждавал предишните споразумения между тези държави относно признаването на редица автономни права на Молдавия и Влахия, а също и установеното още от Кючук-Кайнарджийския договор от 1774 г. право на Русия да защитава пред Портата интересите на православното население в Дунавските княжества. Според условията на Одринския договор от 1829 г. Молдавия и Влахия получили автономия във всички области на вътрешното управление и над тях бил установен фактически протекторатът на Русия, която получила право да окупира княжествата, а също и да влияе върху тяхното държавно устройство и избирането на владетели. — 149.
- ¹³¹ *Балта-Лиманска конвенция* — съглашение, сключено между Русия и Турция на 1 май (19 април) 1849 г., във връзка с пребиваването на техните войски в Молдавия и Влахия, където са били изпратени да потушат революционното движение. Според конвенцията окупационният режим се запазвал до пълното отстраняване на революционната опасност (чуждите войски били изтеглени от княжествата едва през 1851 г.), временно било прието султанът да назначава владетелите, със съгласието на руския цар, и се предвиждали редица мерки от страна на Русия и Турция, в това число и нова военна окупация, в случай че революцията се повтори. По-долу Маркс предава свободно съдържанието на член 4-ти на конвенцията. — 149.
- ¹³² Конвенцията от 1848 г. — конвенция за черноморските проливи, подписана в Лондон на 14 юли 1841 г. от Русия, Англия, Франция, Австрия и Прусия, от една страна, и Турция от друга. Конвенцията установявала, че Босфорът и Дарданелите в мирно време ще бъдат затворени за военните кораби на всички държави. Конвенцията не засягала режима на проливите по време на война, което давало основание на Турция в такъв случай сама да решава въпроса за пропускането на военните кораби на чуждите държави. — 150.

- ¹³³ «L'Ass^{em}blé: nationale» («Националното събрание») — всекидневен френски вестник с монархическо-легитимистко направление; излизал в Париж от 1848 до 1857 год. — 150.
- ¹³⁴ Има се пред вид писмото на канцлера Нелроде до министъра на външните работи на Турция Решид паша от 31 (19) май 1853 година. В писмото се казвало, че турското правителство е отговорно за неуспеха на мисията на Меншиков, и се предлагало ултимативно да се приемат исканията на Меншиков, направени, преди да отпътува от Константинопол, за гарантиране на привилегии на източноправославните поданици на султана, което фактически означавало установяване на протекторат на царя над тях. Неселроде заплашвал с военни мерки, намекайки за окупация на Молдавия и Влахия, в случай че този ултиматум бъде отхвърлен. В отговора си от 16 (4) юни 1853 г. Турция, поддържана от Англия и Франция, отхвърлила искането на царското правителство. — 151.
- ¹³⁵ «Le Sémaphore de Marseille» («Марсилски семафор») — френски всекидневен буржоазен вестник, излизал в Марсилия от 1827 до 1945 година. — 151.
- ¹³⁶ Седемгодишната война (1756—1763) — война между две коалиции от европейски държави: англо-пруската и френско-руско-австрийската. Една от основните причини за войната било колониалното и търговско съперничество между Англия и Франция. Военните действия между тези две държави, освен морските сражения, се водели предимно на територията на техните американски и азиатски колонии. Главният театър на военните действия в Изтока била Индия, където срещу французите и техните протезети измежду местните князе действувала английската източноиндийска компания, която значително увеличила своите въоръжени сили и използвала войната за завладяване на редица индийски територии. В резултат на седемгодишната война Франция загубила почти всичките си владения в Индия (в нейни ръце останали само пет крайбрежни града, укрепленията на които тя трябвало да разруши); колониалното могъщество на Англия значително се засилвало. — 154.
- ¹³⁷ J. Mill. «The History of the British India» (Дж. Мил. «История на Британска Индия»). Първото издание излязло през 1818 година. В изданието от 1858 г. цитираното от Маркс място виж в т. V, кн. VI, стр. 60 и 65; даденият по-горе цитат за функциите на Контролния съвет е взет също от книгата на Мил (в изданието от 1858 г., т. IV, кн. V, стр. 396). — 156.
- ¹³⁸ Става дума за реформата на избирателното право, проведена от английския парламент през юни 1832 година. Реформата била насочена срещу политическата монопол на поземлената и финансовата аристокрация и откривала достъп в парламента на представителите на промишлената буржоазия. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформата, били излъгани от либералната буржоазия и не получили избирателни права. — 156.
- ¹³⁹ Маркс изброява редица завоевателни войни, които английската източноиндийска компания водила в Индия с цел да завоюва и пороби колониално редица индийски територии, а така също и да съкруши своя главен колониален съперник — френската източноиндийска компания.
Войната в Карнатик (княжество в югоизточната част на Индия) продължила с прекъсвания от 1746 до 1763 год. Двете воюващи страни — английските и френските колонизатори — водели борба за подчинение на Карна-

тика чрез поддържане на различни местни претенденти за власт в това княжество. Победата спечелили англичаните, които още през януари 1761 г. завладели главния опорен пункт на французите в южна Индия — Пондишери.

През 1756 г. навабът на Бенгалия, в стремежа си да предотврати навлизането на англичаните в неговите владения, започнал срещу тях война, завладявайки опорната им база в североизточната част на Индия — Калкута. Обаче войските на английската източно-индийска компания под командването на Клайв скоро овладели отново Калкута, разгромили френските укрепления в Бенгалия, които поддържали наваба, и на 23 юни 1757 г. го разбили при Плеси. През 1763 г. в Бенгалия, която била превърната във васално владение на компанията, избухнало въстание, което английските колонизатори потушили. Заедно с Бенгалия англичаните завладели Бихар, област по средното течение на Ганг, влизаща в състава на Бенгалското навабство. През 1803 г. било завършено и завоюването на разположената южно от Бенгалия Ориса, на територията на която се намирили няколко феодални княжества, които компанията подчинила.

През 1790—1792 и 1799 години източно-индийската компания водила война с независимата феодална държава в Южна Индия Майсур, владетелят на която Типу Сахиб, участвувал и в миналите войни на Майсур с англичаните, бил непримирим противник на английските колонизатори. В резултат на първата от тези войни Майсур загубил половината от своята територия, завладяна от компанията и съюзилите се с нея феодални князе. Втората война довела до пълното поражение и гибел на Типу и до превръщането на Майсур във васално княжество.

Субсидиарна система или системата на така наречените *субсидиарни договори* — една от формите за превръщане на управниците на индийските княжества във васали на източноиндийската компания. Най-широко били разпространени договорите, според които князете трябвало да поддържат (субсидират) войските на компанията, разположени на тяхната територия, а също така и договорите, натрапващи на князете заеми при зариобащи условия, неспазването на които водело до конфискация на владенията им. — 156.

¹⁴⁰ За завладяването на Синд и Пенджаб виж забележка 21. — 157.

¹⁴¹ Т. М[un]. «A Discours of Trade, from England into the East Indies: Answering to diverse objections which are usually made against the same». London, 1861 (Т. М[ан]. «Разсъждение за търговията между Англия и Източна Индия: в отговор на различните възражения, които се правят срещу нея». Лондон, 1621). — 158.

¹⁴² [J. Child]. «A Treatise Wherein is Demonstrated I. That the *East-India Trade* is the most National of all Foreign Trades». London, 1681. Напечатано под псевдонима *Филопатрис* (Патриот). — 158.

¹⁴³ [J. Pollexfen]. «England and East-India Inconsistent in their Manufactures. Being an answer to a treatise, intituled, an Essay on the East India Trade». London, 1697 ([Дж. Полексфен]. «Несъвместимостта на промишленото производство на Англия и Индия. Отговор на трактата, озаглавен: Очерк за източноиндийската търговия». Лондон, 1697). — 158.

¹⁴⁴ Към завоюване на Бирма английските колонизатори пристъпили в началото на XIX век. В резултат на първата бирманска война (1824—1826) войските на източно-индийската компания завоювали граничещата с Бенгалия провинция Асам и крайбрежните Аркан и Тенасерим. Втората бирманска война довела до завоюването на провинцията Перу. През 1853 г. се

- очаквали нови военни действия срещу Бирма, понеже след завършването на втората бирманска война мирен договор не бил подписан и новият бирмански крал, качил се на престола през февруари 1853 г., не признал за владяването на Перу. — 161.
- 145 J. Dickinson. «The Government of India under a Bureaucracy». London — Manchester, 1853, p. 50 (Дж. Дикинсон. «Управлението на Индия при бюрократическата администрация». Лондон — Манчестер, 1853, стр. 50). Издание на Асоциацията в полза на реформите в Източна Индия (India Reform), книжка VI. — 161.
- 146 В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първия абзац, отнасящ се до раздела «Индийският въпрос». — 162.
- 147 Критикуваната от Маркс редакционна статия била публикувана в «Times» на 25 юни 1853 година. — 163.
- 148 F. W. Newman. «Lectures on Political Economy.» London, 1851, p. 137, 141. — 167.
- 149 H. Spenser. «Social Statics: or The Conditions Essential to Human Happiness Specified, and the First of Them Developed», London, 1851, pp. 114—116, 122, 123, 125 (Х. Спенсер. «Социална статика, или Изложение на условията, важни за човешкото щастие, с подробен анализ на първото от тези условия». Лондон, 1851, стр. 114—116, 122, 123, 125). — 168.
- 150 Втората част на заглавието на тази статия («Работническото движение в Англия») е дадена от Института по марксизъм-ленинизъм. — 169.
- 151 «Умиротворяване на Гърция» — израз, употребяван в дипломатическите документи на европейските държави във връзка с вмешателството им в турско-гръцкия конфликт по време на освободителната борба на Гърция против турското иго в 20-те години на XIX век. — 169.
- 152 Цитатът от депешата на Поцо-ди-Борго от 22 декември 1826 г. е взет от «Portfolio» — сборник от дипломатически документи и материали, издаден от Д. Ъркарт в Лондон. Серията «The Portfolio; or a Collection of State Papers» («Портфейл, или Сборник от държавни документи») излязла през 1835—1837 години; новата серия излязла и през 1843—1845 години под название «The Portfolio, Diplomatic Review» («Портфейл. Дипломатически преглед»). Цитираните от Маркс писма на Поцо-ди-Борго са публикувани в «The Portfolio», London, 1863, vol. I, № 7, 8, 9; vol. II, № 13 и «The Portfolio», London, 1843, vol. II, № 2. — 170.
- 153 За Лондонския договор (конвенция) от 6 юли 1827 г. виж бележка 47. — 170.
- 154 Нотата на Неселроде от 11 юни (30 май) 1853 г. — циркуляр до руските дипломатически представители в чужбина, в който била изложена позицията на царското правителство във връзка с резултатите от мисията на Меншиков. Критикувайки рязко действията на Портата, Неселроде съобщавал мотиви, които подтикнали Русия да предяви ултимативно искане към Турция да бъде признат царят за покровител на православните поданици на султана. В нотата се съдържала заплаха за вземане на «решителни мерки» в случай, че Турция отклони това искане. — 172.

- ¹⁵⁵ Има се пред вид Изпълнителният комитет на Националната чартистка асоциация, основана през юли 1840 г. Асоциацията била първата в историята на работническото движение масова партия на работниците, която в годините на подема на чартизма наброявала около четиридесет хиляди члена. Върху дейността на организацията се отразявали липсата на идейно и тактическо единство между нейните членове и дребнобуржоазната идеология на болшинството от лидерите на чартизма. След поражението на чартистите през 1848 г. челните, клонещи към научния комунизъм представители на революционния чартизъм, на първо място Е. Джонс, се опитали в началото на 50-те години да реорганизират чартисткото движение на социалистическа основа. Това намерило отражение в програмата, приета от чартисткия конвент през 1851 година. Във втората половина на 50-те години в резултат на временната победа на опортюнизма в английското работническо движение и упадък на чартизма Асоциацията фактически прекратила своята дейност. — 177. #
- ¹⁵⁶ Откъсът от речта на Гамедж на митинга в Блекстон-Едж от 19 юни 1853 г. се цитира по «People's Paper» от 25 юни 1853 г. — 177.
- ¹⁵⁷ Извадките от речта на Джонс на митинга в Блекстон-Едж от 19 юни 1853 г. се цитират по «People's Paper» от 25 юни 1853 г. — 179.
- ¹⁵⁸ Виж бележка 126. — 179.
- ¹⁵⁹ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без частта, отнасяща се към раздела «Въпросът за турската война». — 182.
- ¹⁶⁰ Цитира се по «The Portfolio», London, 1836, vol. IV, № 27, pp. 10—12. — 182.
- ¹⁶¹ «Wiener Lloyd» («Виенски Лойд») — австрийски вестник с консервативно направление; от септември 1848 г. издаван във Виена; излизал е до 1854 година. — 182.
- ¹⁶² Брайт има пред вид броя на вестник «New York Daily Tribune» от 6 май 1853 г. и напечатаната в този брой статия на Маркс «Безредиците в Константинопол. — Спиритизмът с маси в Германия. — Бюджетът» (виж настоящия том, стр. 70—78). — 183.
- ¹⁶³ G. Campbell. «Modern India: a Sketch of the System of Civil Government». London, 1862, p. 263—264 (Дж. Кемпбел. «Съвременна Индия: очерк за системата на гражданското управление». Лондон, 1862, стр. 263—264). — 188.
- ¹⁶⁴ Сати — обичай в Индия, според който заедно с тялото на умрелия съпруг изгаряли и тялото на вдовците. — 189.
- ¹⁶⁵ Индия—хаус (или Ист-Индия-хаус) — резиденцията на управлението на Източноиндийската компания в Лондон на Леденхол-стрийт. — 190.
- ¹⁶⁶ G. Campbell. «A Scheme for the Government of India». London, 1853. 150.
- ¹⁶⁷ В дадения случай става дума за председателя на Контролния съвет по въпросите на Индия, който влизал в състава на английското правителство. Постът министър по въпросите на Индия бил учреден след ликвидирането на източно-индийската компания през 1858 година. — 191.

- 168 J. Dickinson. «The Government of India under a bureaucracy». India Reform № VI, London—Manchester, 1853, p. 15—16. — 191.
- 169 G. Campbell. «Modern: a Sketch of the System of Civil Government». London, 1852, p. 215. — 191.
- 170 Цитира се по книгата: J. Dickinson, «The Government of India under a bureaucracy». India Reform № VI, London—Manchester, 1853, p. 15. — 192.
- 171 Имат се пред вид разкопките в Ниневия — столицата на древна Асирия, направени през 1845—1851 години от английския археолог Лейард — 193.
- 172 Става дума за статията на Маркс «Парламентарните дебати. — Духовенството и борбата за десетчасов работен ден. — Гладна смърт» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 556—559). — 196.
- 173 Виж статията на Маркс «Избори. — Финансови усложнения. — Херцогиня Съдърланд и робството» (настоящото издание, т. 8, стр. 518—523). — 197.
- 164 *Треднидъл-стрийт* — улица в Лондон, на която се намира Английската банка; английската дума «puckwoght» («торен червей») тук се употребява иронично в преносен смисъл: «скъперник». — 197.
- 175 *Законът за бедните*, приет през 1834 г., допускал само една форма на подпомагане на бедните — настаняването им в трудови домове със затворническо-каторжен режим, наречени от народа «бастилии за бедните». — 197.
- 176 На 5 август 1850 г. парламентът приел закон, който установявал продължителността на работния ден за жените и децата на 10¹/₂ часа и определял времето на започването и края на работния ден. Приемането на закона било иналожено от протестите на работниците срещу решението на Съда на държавното съкровище по делото за нарушението от страна на фабрикантите на закона за десетчасовия работен ден от 18.7 г. решение, което фактически санкционирало тези нарушения. Законът от 1850 г. забранявал на фабрикантите да прилагат системата на работа на смени, посредством която те заобикаляли закона от 1847 г., но в същото време узаконявал официално удължаването на работния ден с половин час. — 199.
- 177 Виж бележка 80. — 200.
- 178 *Дружеството за мир* — буржоазно-пацифистична организация, основана през 1816 г. в Лондон от религиозната секта на квакерите. Дружеството получило активна подкрепа от страна на фритредерите, които смятали, че в мирни условия Англия ще съумее с помощта на свободната търговия да използва най-пълно своето промишлено превъзходство и да постигне икономическо и политическо господство. — 201.
- 179 Намек за позицията на Палмерстон в англо-гръцкия конфликт от 1847 г. по делото на търговеца Пасифико, по произход португалец, с английско поданство. Къщата на Пасифико в Атина била изгорена, което послужило като повод на Англия да изпрати в Гърция своя флота и да постави на гръцкото правителство рязък ултиматум. В агресивна реч в парламента Палмерстон оправдал действията на Англия с необходимостта да се поддържа престижа на английските поданици, оприличавайки ги на гражданите на Древния Рим. Употребеният от Палмерстон израз «civis romanus sum» («аз съм

римски гражданин») било формула, която означавала привилегиите и високото положение на римския гражданин. — 201.

¹⁸⁰ Има се пред вид така нареченият «смирненски инцидент», станал през лятото на 1853 г. във връзка с арестуването по заповед на английския консул в Смирна на унгарския емигрант Коста, поданик на САЩ. Арестуваният Коста бил изпратен на борда на австрийския военен кораб «Хусар». Във връзка с това в Смирна станало въоръжено сблъскване между емигрантите и няколко австрийски морски офицери. В инцидента се намесил капитанът на американския военен кораб «Сен Луи» Ингрехем, който по съвета на временно управляващия легацията на САЩ в Константинопол Браун поискал в ултимативна форма от капитана на австрийския кораб да освободи Коста. Въоръженото стълкновение било предотвратено благодарение на намесата на консулите на другите държави. След няколкомесечни преговори Коста бил освободен и се върнал в САЩ. — 202.

¹⁸¹ Виж бележка 103. — 204.

¹⁸² *Ункяр-Искелесийският договор* между Русия и Турция бил сключен на 8 юли (26 юни) 1833 година. Подписването на договора било предшествувано от стоварването в района на Босфора, в местността Ункяр-Искелеси, на руски десантни части, изпратени в Турция с цел да окажат помощ на султана срещу заплашващите турската столица армии на въстаналия управител на Египет Мохамед-Али. През май 1833 г. Портата, при посредничеството на Англия и Франция, сключила с Мохамед-Али мир, като му отстъпила Сирия и Палестина. Независимо от това, че непосредствената опасност за султана минала, царската дипломация съумяла да използва напрегнатото положение и пребиваването на руските войски в Турция, за да накара Портата да сключи отбранителен съюз с Русия, и успяла да включи в Ункяр-Искелесийския договор, който оформял този съюз, тайна клауза, според която Турция се задължавала да не пуска през проливите никакви чуждестранни военни кораби освен руски. Тази клауза останала в сила до новата египетска криза от 1838—1841 години (виж бележка 8), когато Николай I, преговаряйки с Англия и другите държави за общи действия против Мохамед-Али, трябвало по тяхно настояване да признае принципа за затваряне на проливите за военните кораби на всички държави в мирно време. — 204.

¹⁸³ *Furcae Caudinae* — Кавдийската класура близо до г. Кавдия (Древния Рим); тук през 321 г. преди н. е. по време на Самнитската война самнитите нанесли поражение на римските легиони и ги принудили да минат под «ярем». Като се считало за най-голям позор за победената армия. Оттук и изразът «да преминаеш през furcae Caudinae», т. е. да бъдеш подложен на най-голямо унижение. — 205.

¹⁸⁴ В Англия до 1872 г. в деня на посочването на кандидатите гласуването ставало с вдигане на ръка и в него можел да вземат участие и лица, които нямали изборително право. Обаче в деня на самите избори, когато можел да бъде избран и отхвърлен с вдигане на ръце кандидат, в гласуването участвувал само тесен кръг «законни» избиратели, ограничен ст висок имуществен ценз, от ценза постоянно местожителство и т. н. — 205.

¹⁸⁵ Виж бележка 100. — 206.

- ¹⁸⁶ *Чейндж-али* — улица в Лондон, където се намирало управлението на Компанията за Южните морета; едно от главните места за всевъзможни парични операции и спекулативни сделки. — 206.
- ¹⁸⁷ *Наваби и раджи* — титли на индийските князе; *джагирдари* — представители на мюсюлманската феодална аристокрация в империята на Великите Моголи, които получавали за временно ползване големи земевладения (джагири), за което били длъжни да носят военна служба и да доставят определени контингенти войска. По време на разпадането на империята на Великите Моголи джагирдарите се превърнали в наследствени феодални владетели. — 207.
- ¹⁸⁸ G. Campbell. «Modern India: a Sketch of the System of Civil Government». London, 1852, p. 64. — 208.
- ¹⁸⁹ Основателят на империята на Великите Моголи Бабур (1483—1530) произхожда от Тамерлан, който на свой ред се считал за приемник на Чингис хан. През XVIII в., след разпадането на империята, моголските императори станали марионетки на местниците на отделните области, на афганистанските завоеватели и на едрите индийски феодали. След завладяването през 1803 г. на Делхи от англичаните те играли ролята на подставени лица на източноиндийската компания, които последната превръщала в пенсионери. През 1858 г. английските колонизатори, след като обявили Индия за владение на британската корона, ликвидирали окончателно остатъците от номиналната власт на моголската династия. — 209.
- ¹⁹⁰ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първите два абзаца, отнасящи се към раздела «Войната в Бирма», а също и без абзаца, започващ с думите: «В последвалите след това дебати по индийския въпрос. . .» (виж настоящия том, стр. 211—212). — 210.
- ¹⁹¹ Виж бележка 144. — 210.
- ¹⁹² *Хемптън-корт* — дворец на Темза, близо до Лондон. През XVI—XVIII векове резиденция на английските крале. — 210.
- ¹⁹³ Виж бележка 179. — 211.
- ¹⁹⁴ Става дума за циркулярната нота на Неселроде от 11 юни (30 май) 1853 г. (виж бележка 154) и циркулярната нота на Друен дьо Люис от 25 юни 1853 година. В последната се обосновавало отрицателното отношение на Франция към позицията на царска Русия по източния въпрос. — 212.
- ¹⁹⁵ Има се пред вид Лондонската конвенция от 13 юли 1841 г. за затваряне в мирно време на Черноморските проливи за чуждестранни военни кораби, сключена под предлог да се осигури неприкосновеността на турските владения (виж бележка 132). Конвенцията анулирала изгодния за Русия Ункяр-Искелесийски договор от 1833 г., който предвиждал откриване на проливите за руските военни кораби. Въпреки това царското правителство, обвързано от 1840 г. от участието си в колективните действия на четирите държави (Русия, Англия, Австрия и Прусия) срещу Мохамед-Али, когото Франция поддържала, било принудено да признае предложението от западните държави принцип за «неутрализацията» на проливите и да подпише конвенцията от 1841 година. Под заплахата да бъде образувана антифренска

- коалиция Франция, принудена да се откаже да помага на Мохамед-Али, също взела участие в конвенцията. — 212.
- 186 Във връзка с турско-египетския конфликт от 1839 г. (виж бележка 8) правителството на царска Русия решило да се възползва от изострянето на англо-френските противоречия и през септември 1839 г. чрез руския дипломат Брунов предложило на Палмерстон да сключат съглашение, което под формата на съвместна помощ на султана предвиждало фактическо разграничаване на сфери на влияние в Близкия Изток между двете държави. Английското правителство, което се стремяло към пълна хегемония в Турция, отклонило това предложение под предлог, че по източния въпрос е необходимо общоевропейско съглашение. — 214.
- 197 Има се пред вид отговорът на министъра на външните работи на Франция Друен дьо Люнс от 15 юли 1853 г. на циркуляра на Неселроде от 2 юли (20 юни) 1853 г. до руските дипломатически представители в чужбина. Тези документи съдържали взаимни обвинения на правителствата на Русия и Франция за провокирането на конфликта. Неселроде в своя циркуляр заявявал, че първи Англия и Франция направили враждебна демонстрация, като изпратили към проливите ескадри още преди влизането на руските войски в Дунавските княжества. В нотата на Друен дьо Люнс цялата отговорност за конфликта се прехвърляла на Русия. — 218.
- 198 *«Journal de l'Empire»* («Вестник на Империята») — подзаглавие на вестник *«Le Pays»* (виж бележка 34). — 218.
- 199 Става дума за заговора против султан Абдул-Меджид, организиран от противниците на политиката на танзимата (реформи). Началото на тази политика било положено от хатишерифа на Абдул-Меджид от 1839 г., в който се обещавало да бъдат направени някои преобразования, да се постави законен ред в данъчната система, да се гарантира безопасността и имуществото на поданиците и т. н. Новата политика имала за цел да укрепи монархията чрез компромис със зараждащата се буржоазия. Независимо от крайно ограниченеия характер на набелязаните реформи опитът за тяхното провеждане срещнал отчаяната съпротива на реакционерите, групирани около брата на султана — Абдул-Азис. — 220.
- 200 Има се пред вид прокламацията на командувачия руските войски на Дунава Горчаков към жителите на Молдавия и Влахия, издадена във връзка с окупирането на тези княжества през лятото на 1853 година. В прокламацията се казвало, че влизането на руските войски в Дунавските княжества няма за цел да измени политическите учреждения и порядки, гарантирани на княжествата с миналите договори. — 220.
- 201 *«Kölnische Zeitung»* («Кьолнски вестник») — немски всекидневен вестник, който излизал под това заглавие в Кьолн от 1802 година; по време на революцията от 1848—1849 години и настъпилата след това реакция отразявал страхливата и предателска политика на пруската либерална буржоазия. — 220.
- 202 *Колектор* — английски чиновник в Индия, изпълнявал функциите на управител на окръг, главен съдия и главен събирач на данъците. — 223.
- 203 G. Campbell. *«Modern India: a Sketch of the System of Civil Government»*. London, 1852, p. 359. — 224.

- ²⁰⁴ Маркс цитира изказването на лорд Албемарл в камарата на лордовете на 1 юли 1853 г. по отчета, публикуван във вестник «Times» на 2 юли 1853 година. — 225.
- ²⁰⁵ *Маратхи* — индийска народност, която населявала северозападната част на Декан. В средата на XVII в. те започнали въоръжена борба срещу чуждото господство на моголските феодали, нанесли сериозен удар на империята на Великите Моголи и с това допринесли за нейното разпадане. В тази борба била създадена независимата държава на маратхите, феодалната върхушка на която скоро тръгнала по пътя на завоевателните войни. В края на XVII в. маратхската държава била отслабена от феодални междуособици, но в началото на XVIII в. маратхските княжества се обединили отново в силна държава начело с върховен владетел — пешва. Маратхските феодали, които водели борба с афганистанците за хегемония в Индия, през 1761 г. претърпели жестоко поражение. Обезкръвени от участието в борбата за господство в Индия и от вътрешни разпри между феодалите, маратхските княжества станали плячка на Източно-индийската компания, която ги подчинила в резултат на англо-маратхските войни от 1803—1805 години. — 226.
- ²⁰⁶ J. Chapman. «The Cotton and Commerce of India, considered in relation to the interests of Great Britain; with remarks on railway communication in the Bombay presidency». London, 1851, p. 91 (Дж. Чампен. «Памукът и търговията на Индия във връзка с интересите на Великобритания; със забележки за железопътните съобщения в Бомбайското президентство». Лондон, 1851, стр. 91). — 229.
- ²⁰⁷ G. Campbell. «Modern India: a Sketch of the System of Civil Government». London, 1852, p. 59—60. — 230.
- ²⁰⁸ Маркс цитира книгата на А. Д. Салтиков «Lettres sur l'Inde». Paris, 1848, p. 61 («Писма за Индия». Париж, 1848, стр. 61). Руското издание излязло в Москва през 1851 година — 231.
- ²⁰⁹ *Джати* — кастова група в северна Индия; основната маса в нея били селяните земеделци, към нея принадлежали също и представителите на военно-феодалното съсловие. През XVII в. селяните-джати много пъти вдигали въстания срещу господството на чуждите моголски феодали.
Брахмани — една от четирите най-древни касты в Индия, към която главно принадлежало първоначално привилегированото съсловие на жреците; по-късно освен жреците обхващала, както и другите индийски касты, хора с различни професии и социално положение, включително обеднели селяни и занаятчии. — 231.
- ²¹⁰ *Храмът на Джагернаут* в Ориса (Източна Индия) — център на поклоненията на едно от висшите индуистки божества Вишну-Джагернаут (виж бележка 118). Жреците на храма, ползуващи се от покровителството на Източноиндийската компания, получавали големи доходи от масовото поклонничество, поощрявайки при това проституцията на живеещите за сметка на храма жени, а също така и от устройването на пищни празненства, които се съпровождали със самоубийства и самонзезания на религиозните фанатици. — 231.
- ²¹¹ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първия абзац, отнасящ се към раздела «Поражението на правителството по финансовия въпрос». — 233.

- ²¹² Маркс иронично сравнява привържениците на намаляване таксите на кочияшите на 6 пенса за миля с един от видните деятели на английската буржоазна революция от XVII в. Джон Хемпден, който през 1636 г., четири години преди революцията, отказал да плати на кралските събирачи на данъци «корабните пари» — данък, неутвърден от камарата на общините, и пред съда отстоявал правото на англичаните да се съпротивяват на незаконните кралски данъци. — 235.
- ²¹³ *Mons saer* — Свещената планина, където според преданието в 494 г. преди н. е., по време на борбите на патрициите с плебенте в Древния Рим, плебенте се оттеглили в знак на протест срещу тиранията на патрициите. — 235.
- ²¹⁴ «Езеро» («Pond») — така тук на шега е наречено Ирландското море, което отделя Ирландия от другите Британски острови. — 236.
- ²¹⁵ Джонатан Свифт завещал за построяване на дом за душевно болни в Дъблин цялото си състояние. Домът бил открит през 1757 година. — 237.
- ²¹⁶ На 10 април 1848 г. в Лондон чартистите организирали масова демонстрация с цел да бъде подадена петицията за приемане на Народната харта. Демонстрантите, събрани на площад Кенин тън-комон, трябвало отгук да се придвижат към здането на парламента. Правителството забранило демонстрацията, в Лондон били съср доточени войска и полиция, за да попречат на провеждането ѝ. Ръководителите на чартистите, сред които мнозина проявили колебание, решили да се откажат от провеждане на демонстрацията и уговорили демонстрантите да се разотидат. Неуспехът на демонстрацията бил използван от силите на реакцията за настъпление срещу интересите на работниците и репресии срещу чартистите. — 237.
- ²¹⁷ Става дума за подготовяното през 1853 г. изменение на датската конституция от 5 юни 1849, което засилвало кралската власт. Новата конституция влязла в сила на 2 октомври 1855 година.
Lex Regia («кралски закон») — законът за датското престолонаследничество бил издаден на 14 ноември 1665 г. от крал Фредерик III. С този закон в Дания се установявала абсолютната власт на краля и се определял редът на престолонаследнието, който допускат наследяване и по женска линия. Според лондонския протокол от 8 май 1852 г. (виж бележка 75) и новия закон за престолонаследяването от 31 юли 1853 г. наследяване по женска линия не се допускало. И тъй като царувалият тогава в Дания крал Фредерик VII нямал пряк наследник, за такъв бил признат херцог Кристиан Глюксбургски. Новият закон потвърждавал косвено правата на представители на руската царска династия над датския престол, като потомци по мъжка линия на Херцог Холщайн-Готорпски. (Петър III). — 237.
- ²¹⁸ Виж бележка 41. — 240.
- ²¹⁹ В своето «*Политическо завещание*» (1633) Ришельо изложил най-важните принципи на вътрешната и външна политика на френския абсолютизъм, стремежи се да обоснове неговите претенции за разширяване границите на Франция и за хегемония в Европа.
Капитулациите на Карл Велики — кралски укази, едни от основните паметници на законодателството на Франкската държава — 241.
- ²²⁰ В края на XI век в източната част на Мала Азия, в резултат на завоюването ѝ от огузките турци, възникнала турска феодална държава с

център град Иконион (древно название на град Кония). Иконийският султанат начело с династията на Селджуците водел борба срещу Византия и кръстоносците. Във втората половина на XIII в. в резултат на удари, нанесени на султаната от монголските завоевания, а така също и на нараналата феодална раздробеност, той фактически се разпаднал на отделни, независими княжества. Едно от граничните с Византия княжества, разположено в северозападния район на Анадола и възглавявано от племенния вожд Осман, станало ядро на новата турска държава — Османската (Отоманската) империя, в състава на която през XIV в. влезли не само предишните владения на иконийските султани, но и завоюваните от турците съседни страни. В 1453 г. при султан Мехмед II османските турци завладели последната опора на византийските императори — Константинопол, превръщайки го в столица на Отоманската империя. — 242.

²²¹ Има се предвид серията от статии «Революцията и контрареволюцията в Германия», публикувана в «New-York Daily Tribune» през 1851—1852 години (виж настоящото издание, т. 8, стр. 3—111). Серията била написана от Енгелс по молба на Маркс, зает през това време с икономически изследвания. В «Tribune» тя била публикувана с подписа на Маркс. — 242.

²²² R. Cobden. «How Wars are Got Up in India. The Origin of the Burmese War.» London, 1853 (Р. Кобден. «Как възникват войните в Индия. Произход на бирманската война». Лондон, 1853). — 244.

²²³ На 24 юли 1853 г. по инициатива на австрийското правителство във Виена започнало съвещание между представители на Австрия и посланиците на Англия, Франция и Прусия за посредничество между Русия и Турция във връзка с изострянето на руско-турските отношения. Съвещанието изработило помирителна нота (така наречената Виенска нота), адресирана до руския цар и турския султан. Нотата предвиждала задължението султанът да спазва Кючук-Кайнарджийския и Одринския договори и да пази неприкосновените права и преимущества на източноправославната църква в Отоманската империя. Според решението на съвещанието нотата трябвало да се изпрати най-напред на царя, а после, ако той я одобри, и на султана. Николай I одобрил съдържанието на нотата, като в същото време си запазил правото да я тълкува по свое усмотрение, но Абдул-Меджид се съгласил да я подпише само ако в нея бъдат включени редица изменения и условия, които царското правителство счело за неприемливи. — 245.

²²⁴ «National Zeitung» («Национален вестник») — немски всекидневен буржоазен вестник, издаван в Берлин от 1848—1915 години; през 50-те години се придържал към либералното направление. — 245.

²²⁵ «Hamburger Nachrichten» («Хамбургски известия») — немски всекидневен вестник, основан в Хамбург през 1792 година; в периода на революцията от 1848—1849 години изразявал интересите на буржоазията, която била за имперската конституция, в годините на реакцията — поддържал пруската монархия, в последните десетилетия на XIX в. бил официоз на Бисмарк. — 246.

²²⁶ *Еднодворци* — особена група държавни селяни в Руската империя, образувала се от низши служители, служили в миналото по охраната на покрайнините на Московската държава, където се заселвали в отделни стопанства (дворове), представлявайки едновременно воини и земеделци. — 246.

- ³²⁷ *Ейдерменовци* или *ейдердатчани* — датска либерална партия от 40—60-те години на XIX век, която искала пълно сливане на херцогството Шлезвиг (до река Ейдер) с Дания. В същото време тази партия се е стремяла да отдели от Дания Холщайн, населен предимно с немци, отразявайки страха на датската буржоазия от конкуренцията на холщайнската промишленост. Поради това либералната партия възразявала срещу единен за всички части на Датското кралство закон за наследяване на престола. — 247.
- ³²⁸ Има се предвид «Дружеството на приятелите на селяните» — датска партия, основана през 1846 година. Целта на Дружеството била да се превърнат земите, които селяните използвали чрез феодална аренда, в тяхна частна собственост и да се издадат редица общински закони в интерес на имотното селячество. — 247.
- ³²⁹ За *Лондонския договор (протокол) от 8 май 1852 г.* виж бележка 75. — 247.
- ³³⁰ В първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първите два абзаца. — 249.
- ³³¹ За *Балта-Лиманския договор (конвенция)* виж бележка 131. — 249.
- ³³² «*Neu-Preussische Zeitung*» («Нов пруски вестник») — немски всекидневен вестник, започнал да излиза в Берлин от юни 1848 година; бил орган на контрареволуционната придворна камарила и пруското юнкерство. Този вестник е известен също под названието «*Kreuz-Zeitung*» («Кръстов вестник»), защото в заглавието му е бил изобразен кръст. — 250.
- ³³³ Виж бележка 217. — 252.
- ³³⁴ Има се предвид приетият в редица западноевропейски монархичен ред за наследяване на престола само по мъжка линия. Този ред се основавал на «*Lex Sali a*» («Салически закон») — сборник от записано обичайно право от началото на VI век на германското племе салически франки. Глава IX на «Салически закон» изключвала женското потомство от наследяване на земята, разрешавайки тя да се предава само на наследниците от мъжки пол. — 252.
- ³³⁵ Виж бележка 75. — 252.
- ³³⁶ «*Il Parlamento*» («Парламентът») — италиански вестник с умерено либерално направление; излизал в Торино. — 253.
- ³³⁷ Статията била препечатана в съкратен вид в нийоркския немски вестник «*Reform*» от 27 август 1853 година.
В първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е напечатана без първия и предпоследния абзаци — 255.
- ³³⁸ Маркс наемква иронично за методите, с които Луи Бонапарт и бонапартистите кръгове, готвейки държавния преврат от 2 декември 1851 г., вербували привърженици сред офицерите и войниците от армията. По време на приемите и военните прегледи, устройвани от Луи Бонапарт като президент на републиката, широко се практикувало да се угощават офицерите и войниците с колбаси, студен дивеч, шампанско и т. н. — 255.
- ³³⁹ Има се предвид «*Frankfurter Postzeitung*» («Франкфуртски пощенски вестник») — немски вестник, издаван във Франкфурт на Майн от 1619 до 1866 г.;

през 50-те години бил орган на Съюзния парламент; под това заглавие излизал от 1852 година. — 256.

- ²⁴⁰ Виж бележка 125. — 260.
- ²⁴¹ Членовете на камарата на лордовете по традиция още от средновековието били длъжни да дават тържеств на клетва (клетва за вярност) на короната. В същото време средновековната Велика харта на свободите от 1215 г. давала на английските феодали правото да вдигат срещу кралската власт въстание в случай на нарушаване на техните феодални привилегии. — 262
- ²⁴² Става дума за подкрепата, която Англия оказала на царувания в Португалия клон от династията на Кобургите по време на народното въстание от 1846—1847 години, насочено срещу реакционния режим в страната. Въстанието било безпоощадно потушено. — 265.
- ²⁴³ «*La Nation, organe quotidien démocrate socialiste*» («Нация, всекидневен демократическо-социалистически орган») — вестник на белгийските дребнобуржоазни демократи, издаван в Брюксел през 1848—1856 години. — 266.
- ²⁴⁴ «*The Leader*» («Лидер») — английски седмичен буржоазен вестник с либерално направление; основан в Лондон през 1850 година. — 266.
- ²⁴⁵ «*The Examiner*» («Наблюдател») — английски седмичник с буржоазно либерално направление, излизал в Лондон през 1808—1881 години. — 266
- ²⁴⁶ Става дума за статиите на Д. Ъркарт, публикувани във вестник «*Morning Advertiser*» на 11, 12, 15 и 16 август 1853 година. — 268.
- ²⁴⁷ Обещаната от Маркс статия не е отпечатана в «*New-York Daily Tribune*». — 268.
- ²⁴⁸ «*Санктпетербургские ведомости*» — руски всекидневен вестник, официален правителствен орган; под това заглавие излизал от 1728 до 1914 година; през 1914—1917 години излизал под названието «Петроградские ведомости». — 269.
- ²⁴⁹ *Бустрана* — прозвище на Луи Бонапарт, съставено от първите срички на названията на градовете Булон, Страсбург, Париж. Това прозвище наемвало за предприетите от него опити за бонапартистки бунт в градовете Страсбург (30 септември 1836 г.) и Булон (6 август 1840 г.), а също така и за държавния преврат в Париж от 2 декември 1851 г., който довел до установяване на бонапартистката диктатура във Франция. — 271.
- ²⁵⁰ През 1852 г. избухнал въоръжен конфликт между Турция и Черна гора, която искала пълна независимост от султана, чието номинално васално владение продължавала да бъде. Руското посредничество в този конфликт било отхвърлено от Портата и в началото на 1853 г. турската армия под командуването на Омер-паша нахлула в Черна гора. Австрийското правителство, опасявайки се, че военните действия в Черна гора и застъпничеството на Русия в защита на черногорците ще предизвика вълнения в славянските области на Хабсбургската империя, набързо изпратило с извънредна мисия в Константинопол граф Лайнинген, който поискал изтегляне на турските войски от Черна гора и възстановяване на положението, съществувало до конфликта. Съсредоточаването на австрийски войски на черногорската граница заста-

- вило Портата да отстъпи и да се съгласи да прекрати военните действия при условията, предложени от Лайнинген. — 271.
- ²⁵¹ Виж бележка 250. — 273.
- ²⁵² Наред с проекта за руско-турска конвенция, условията на която превърнали царя в покровител на православните поданици на султана, княз Меншиков предложил на турското правителство да подпише секретен акт за отбранителен съюз. Проектът на този акт предвиждал оказване на въоръжена помощ на султана от страна на руския император, в случай че някоя държава се опита да попречи със сила на осъществяването на споменатата конвенция за привилегиите на източно-православната църква в Турция. Турското правителство, поддържано от английския и френския посланници в Константинопол, отклонило както проекта за конвенция, така и проекта за секретния отбранителен договор. — 277.
- ²⁵³ Има се предвид отговорът на министъра на външните работи на Турция Решид-паша от 16 (4) юни 1853 г. на писмото на руския канцлер Неселроде от 31 (19) май 1853 г. (за последното виж бележка 134). Решид-паша отхвърлял ултимативните искания и обвинения, съдържащи се в писмото на Неселроде. Едновременно с това той съобщавал за готовността на султана да изпрати в Петербург извънредна мисия за уреждане на конфликта при условия, предвиждащи такава форма на потвърждаване правата на източно-православната църква в Турция, която няма да намали суверенитета на султана. — 278.
- ²⁵⁴ *Навигационните закони* (Navigation laws), приети през 1651 и следващите години, забранявали да се превозват английски стоки на чуждестранни кораби; тези закони били отменени през 1849 година. — 286.
- ²⁵⁵ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс е напечатана само втората половина на статията, от думите: «Парламентарната сесия за 1853 г. завърши миналата събота. . .» (виж настоящия том, стр. 292). — 289.
- ²⁵⁶ *«Journal de Constantinople»* («Константинополски вестник») — турски вестник, издаван от 1846 г. на френски език; субсидиран от турското правителство и играл роля на официоз, явявайки се в същото време проводник на френското влияние в Турция. Излизал 6 пъти в месеца. — 291.
- ²⁵⁷ *«St. Petersburger Zeitung»* («С.-Петербургски вестник») — всекидневен вестник, издаван на немски език през 1727—1914 години. — 291.
- ²⁵⁸ Има се пред вид дясното, монархическо крило на полската емиграция, център на която бил домът на княз Адам Чарториски в Париж — «Хотел Ламбер». Полски емигранти аристократи живеели също и в други страни, по-специално в Англия. — 292.
- ²⁵⁹ Става дума за позицията на Палмерстон по въпроса за съдбата на Краков след неуспешния опит на полските патриоти да вдигнат през февруари 1846 г. въстание за националното освобождение на Полша. Главни инициатори на въстанието били полските революционни демократи (Дембовски и други). Обаче в резултат на предателството на шляхтските елементи и арестуването на неговите ръководители от пруската полиция общото въстание било провалено и само тук-таме станали отделни революционни избухвания. Само в Краков, обявен през 1815 г. съгласно условията на Виенския

договор за свободен град под протектората на Австрия, Русия и Прусия, въстаниците успели на 22 февруари да удържат победа и да създадат национално правителство, което издало манифест за отменяване на феодалната повинност. Въстанието в Краков било потушено в началото на март 1846 година. През ноември 1846 г. Австрия, Прусия и Русия подписали във Виена договор за присъединяването на Краков към Австрийската империя. Палмерстон, заемащ от юли 1846 г. поста министър на външните работи, отклонил френското предложение за колективен протест срещу този акт и в писмо от 23 ноември 1846 г. дал на виенския кабинет да разбере, че Англия няма да защити Краковската република, призовавайки в същото време лицемерно Австрия, Прусия и Русия да се откажат от своите намерения по отношение на Краков. — 292.

²⁶⁰ Става дума за съгласението, постигнато от пилитите, вигите и така наречените мейферски радикали (за последните виж бележка 81) в частната резиденция на Джон Ръсел на Чешем-плейс в Лондон през пролетта на 1852 година. Съгласението предвиждало провеждане на обща опозиционна линия по отношение на торийския кабинет на Дерби, а също и условията за формиране на коалиционно правителство в случай, че падне правителството на Дерби. Съюзът, сключен на Чешем-плейс, останал в сила при образуването през декември 1852 г. на коалиционното правителство на Абърдин: най-важните постове в него взели лидерите на вигите и пилитите, а на представителите на мейферските радикали били предоставени редица държавни длъжности. — 294.

²⁶¹ *«Weekly Times»* («Седмичен Times») — английски седмичен вестник с либерално направление. Издаван под това название в Лондон от 1847 до 1885 год. — 295.

²⁶² На 23 август 1853 г. вестник *«Morning Advertiser»* публикувал бележката «Руският агент Бакунин», подписана «Ф. М.» (автор бил реакционният публицист, съмишленник на Ъркарт, Френсис Маркс); в бележката Бакунин бил обвиняван във връзки с царското правителство. На следния ден, 24 август, вестникът напечатал писмо от Головин (автор на анонимна бележка за Бакунин, поместена в *«Morning Advertiser»* на 14 август и послужила като повод за бележката на «Ф. М.»), Херцен и полския емигрант Ворцел, което опровергавало съдържанието на бележката на «Ф. М.» Последният отговорил на 27 август със заявление, в което свързвал възникването на революциите в Европа с дейността на царските агенти. На 29 август Головин и Херцен напечатали друго писмо под заглавие: «Кой е Ф. М.?» В по-нататъшната полемика около Бакунин, която продължавал да води Головин, Херцен не вземал участие.

В посоченото по-горе писмо от 24 август се споменавал «един немски вестник», на страниците на който уж било сложено началото на обвинението срещу Бакунин. Авторите на писмото наемкавали за *«Neue Rheinische Zeitung»*. Във връзка с това Маркс решил да изпрати на редактора на вестник *«Morning Advertiser»* настоящото писмо. — 296.

²⁶³ *«Neue Oder-Zeitung»* («Нов одерски вестник») — всекидневен немски вестник, издаван в Бреслау (Вроцлав). От 1846 до март 1849 г. излизал под названието *«Allgemeine Oder-Zeitung»* («Всеобщ одерски вестник»), който бил орган на опозиционно-католическите кръгове. От март 1849 г. вестникът изменил своето направление и название и като орган на немската буржоазна демокрация излизал до края на 1855 година. През 1855 г. Маркс бил лондонски кореспондент на този вестник. — 296.

- ²⁶⁴ Маркс цитира статията на Енгелс «Демократическият панславизъм» (виж настоящото издание, т. 6, стр. 290), в която се критикува брошурата «Aufguf an die Slaven. Von einem russischen Patrioten Michael Bakunin. Mitglied des Slavenkongress in Prag». Koethen, 1848 («Призив към славяните. Съчинение на руския патриот Михаил Бакунин, делегат на Славянския събор в Прага»). Кьотен, 1848). — 297.
- ²⁶⁵ Има се предвид статия XVIII от серията «Революцията и контрареволюцията в Германия» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 10—10), написана от Енгелс по молба на Маркс и публикувана с подписа на Маркс в «New-York Daily Tribune» през 1851—1852 години. — 297.
- ²⁶⁶ Статията била препечатана в съкратен вид в нийоркския немски вестник «Reform» на 17 септември 1853 година. — 299.
- ²⁶⁷ «Breslauer Zeitung» («Бреславски вестник») — немски всекидневен вестник, основан в Бреслау (Вроцлав) в 1820 година; в 50-те години на XIX век имал консервативно направление. — 299.
- ²⁶⁸ Текстът на декларацията на «Асоциацията на моряците», цитирана от Маркс, бил по-късно публикуван в «People's Paper» (бр. 80, 12 ноември 1853 г.), — 301.
- ²⁶⁹ Заявлението на Маркс до редакцията на «People's Paper» било написано във връзка с появилата се на 3 септември 1853 г. във вестник «Morning Advertiser» анонимна бележка на Головин «Как трябва да се пише историята», която била отговор на писмото на Маркс до редактора на «Morning Advertiser» от 30 август 1853 г. (виж настоящия том, стр. 296—298) и съдържала нови нападки срещу Маркс и «Neue Rheinische Zeitung». Преди появяването на тази бележка в «Morning Advertiser» от 31 август било напечатано писмо на А. Руге, в което Маркс и «Neue Rheinische Zeitung» открито били обвинени в умишлено разпространяване на лъжливи сведения, очернящи Бакунин. Като дава отпор на Головин, Маркс едновременно разобличава и клеветническите измислици на Руге. обстоятелствата, свързани с написването на това заявление, са изложени в писмото на Маркс до Енгелс от 3 септември 1853 г. (в оригинала писмото погрешно е датнрано 2 септември). В това писмо е даден и първоначалният вариант на от ово, а на автора на бележката «Как трябва да се пише историята». — 302.
- ²⁷⁰ В публикуваната в «New-York Daily Tribune» статия на Маркс от 30 август 1853 г. (виж настоящия том, стр. 299—301) споменаваното съобщение липсва. Вероятно редакцията на вестника е съкратила частта, която е съдържала съобщението. — 305.
- ²⁷¹ Става дума за искането да бъдат изтеглени руските войски от Дунавските княжества. — 305.
- ²⁷² «Der Wanderer» («Странник») — австрийски всекидневен буржоазен вестник; издаван във Виена от 1809 до 1866 год. — 306.
- ²⁷³ Има се предвид редакционната статия на «New-York Daily Tribune» от 6 август 1853 г. «Мир или война», в която се одобрявали действията на капитана на американската фрегата «Сен-Луи» Ингрехем по време на събитията, свързани с арестуването в Смирна на унгарския емигрант Коста (за това виж бележка 180). — 306.

- ²⁷⁴ «Punch» — съкратено название на английското седмично хумористично списание с буржоазно-либерално направление «Punch, or the London Charivari» («Пънч, или Лондонско шаривари»); излизало в Лондон от 1841 година. — 308.
- ²⁷⁵ «The Sun» («Слънце») — английски всекидневен буржоазно-либерален вестник, излизал в Лондон от 1798 до 1876 година. — 308.
- ²⁷⁶ «Sunday Times» («Неделен Тимес») — английски седмичен вестник, излизал в Лондон от 1822 година; през 50-те години на XIX в. орган на вигите. — 315.
- ²⁷⁷ Става дума за закриването през есента на 1852 г. от властите на швейцарски кантон Тесин на манастира на католическия орден на капуцините в Локарно и изселването от Тесин в Ломбардия на 22-ма капуцини от италиански произход. Действията на швейцарските власти срещу ордена на капуцините, който се ползвал с покровителството на Австрия, усложнило австро-швейцарските отношения, и без това изострени поради пребиваването на швейцарска територия на участници в италианското националноосвободително движение. — 316.
- ²⁷⁸ Виж бележка 23. — 316.
- ²⁷⁹ Th. Carlyle. «Latter-Day Pamphlets. № 2: Model Prison». London, 1850 (Т. Карлайл «Съвременни памфлети. № 1. Съвременната епоха. № 2. Образцови затвори». Лондон, 1850). Критически разбор на това произведение бил направен в една от рецензиите, публикувани от Маркс и Енгелс в 4-тата книжка на списание «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» от 1850 г. (виж настоящото издание, т. 7, стр. 269—279). — 317.
- ²⁸⁰ Маркс има пред вид своите статии «Пауперизмът и свободата на търговията. — Наближаващата търговска криза» и «Политическите перспективи. — Разцвет на търговията. — Случай на гладна смърт» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 380—386, 508—516). — 320.
- ²⁸¹ «Mark-Lane Express» — съкратено название на седмичника «Mark-Lane Express, Agricultural Journal» («Вестник на житната борса, селскостопански вестник»); орган на търговската буржоазия; под това название издаван в Лондон от 1832 до 1924 год. — 321.
- ²⁸² В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс е пропусната цялата втора част на статията — за наближаващата икономическа криза и железопътното строителство в Индия от думите: «На 15 септември Английската банка увеличи сконтовия процент (виж настоящия том, стр. 323).» — 324.
- ²⁸³ Маркс цитира статията на Д. Ъркарт «Политическите престъпници», публикувана във вестник «Morning Advertiser» на 20 септември 1853 година. — 324.
- ²⁸⁴ Има се пред вид Лондонската конвенция от 15 юли 1840 г. за оказване помощ на турския султан срещу египетския паша Мохамед-Али, подписана от Англия, Русия, Австрия и Прусия, а също и Лондонската конвенция от 1841 г. (виж бележка 132) и Балта-Лиманската конвенция от 1849 г. (виж бележка 131). Първата от споменатите конвенции била сключена без участието на Франция, поддържаща Мохамед-Али, което я принудило под заплахата на създаването на една антифренска коалиция да се откаже от поддръжката на управителя на Египет и да вземе участие в изработването

- на Лондонската конвенция от 1841 година. Покрай точките за военна намеса в турско-египетския конфликт и ултиматума към Мохамед-Али, който искал от него да се откаже в полза на султана от всичките си владения, с изключение на Египет, конвенцията от 1840 г. съдържала точка за колективна охрана на Дарданелите и Босфора, която послужила като предпоставка в конвенцията от 1841 г. Проливите да бъдат обявени за затворени за военните кораби на всички държави. — 329.
- ²⁸⁵ *Редиф* — резерви войски в Отоманската империя. — 330.
- ²⁸⁶ *Марк-лейн* — житната борса. — 333.
- ²⁸⁷ *Улеми* — най-висшето съсловие от богослови и законоведи в мюсюлманските страни в Близкия и Средния Изток; улемите се ползвали с голямо влияние в политическия живот на Отоманската империя. — 340.
- ²⁸⁸ Става дума за стачката на работниците от машиностроителните заводи, която започнала в края на декември 1851 г. и обхванала редица градове в Югоизточна и Централна Англия. Стачката била организирана от Обедниеното дружество на механиците с цел да бъде отменен извънредният труд и да се подобрят условията на работа. В отговор на стачката собствениците на предприятията обявили локаут. Продължилата три месеца борба завършила с победа на работодателите. Работниците били принудени да се върнат на работа при предишните условия. Обаче стачката и локаутът нанесли на собствениците значителни материални загуби. — 342.
- ²⁸⁹ В съкратен вид статията била препечатана в нюйоркския немски вестник «Reform» от 19 октомври 1853 г. под заглавие «Състоянието на работническото движение в Англия». — 344.
- ²⁹⁰ *Минсинг-лейн* — улица в Лондон, център на търговията на едро с колониални стоки. — 347.
- ²⁹¹ В по-късните си трудове Маркс и Енгелс заменят понятията «стойност на труда», «цена на труда» с по-точните понятия «стойност на работната сила», «цена на работната сила», защото Маркс установява, че работникът продава на капиталиста не своя труд, а своята работна сила (виж увода на Енгелс към труда на Маркс «Наеман труд и капитал», издание 1891 година). — 348.
- ²⁹² Има се предвид уводната статия «Руските планове в Турция», публикувана в «New-York Daily Tribune» от 17 септември 1853 г. По всяка вероятност позоваването на нея било вмъкнато в дадената статия от редакцията на вестника. — 351.
- ²⁹³ Става дума за експедицията на турските войски под командуването на Омер паша в Кюрдистан през 1846 г. за потушаване на избухналото там въстание против султана. За експедицията на Омер паша в Черна гора виж бележка 250. — 351.
- ²⁹⁴ А. В. Суворов участвувал в обсадата, но не участвувал в превземането на Очаков на 17(6) декември 1788 г. поради раняване, станало по време на обсадата на крепостта, а така също и поради разногласия с командувачия руската армия княз Потемкин за начина на провеждането на обсадата. Завземането с шурм на турската крепост Измаил от руските войски под командуването на Суворов, което изиграло решаваща роля за успешния за

Русия изход от Руско-турската война от 1787—1791 години, станало на 22(11) декември 1790 година. — 354.

²⁰⁵ Памфлетът «Лорд Палмерстон» — произведение, написано с цел да бъде разобличена английската олигархия в лицето на едни от най-видните нейни представители — бил замислен от Маркс като серия от статии, предназначени за «New-York Daily Tribune». Като започнал работа над памфлета в първите дни на октомври 1853 г., Маркс дал съгласието си за едновременното негово публикуване и в чартисткия орган «People's Paper». Обаче докато чартистният вестник започнал да публикува статиите на Маркс във вид на серия под общо заглавие «Лорд Палмерстон», придружавайки всяка статия с бележка: «написано за «New-York Daily Tribune» от д-р Маркс и предоставено ни от него», редакцията на «Tribune» поместила първата статия като уводна, без да посочи името на автора. С това била предопределена и формата на по-нататъшната публикация на произведенното като външно несвързани една с друга статии. От 22 октомври до 24 декември 1853 г. в «People's Paper» били напечатани осем статии. Последната статия, както и предишните, завършвала със забележка: «следва». От писмо на Маркс до Енгелс от 14 декември 1853 г. се вижда, че Маркс се е готвел да даде допълнително статии за политиката на Палмерстон през 1840—1841 години, по времето на сключването на Лондонските конвенции, а така също и да осветли неговата позиция по време на революциите от 1848—1849 години. Обаче тези намерения не били осъществени.

В «New-York Daily Tribune» публикуването на статиите на Маркс не било пълно и се проточило чак до началото на 1854 г., макар че Маркс изпратил последната статия в Ню Йорк още на 6 декември 1853 година. Вестникът публикувал всичко четири статии, всичките като уводни и под различни заглавия. На 19 октомври 1853 г. в «Tribune» била публикувана уводната статия «Палмерстон», съответстваща на първа и втора статия от серията, напечатана в «People's Paper»; на 4 ноември 1853 г. — уводната статия «Палмерстон и Русия», отговаряща на третата статия от серията; на 21 ноември 1853 г. — уводната «Глава от съвременната история», отговаряща на четвърта и пета статии; на 11 януари 1854 г. — уводната «Англия и Русия», отговаряща на статия седма. Шеста и осма статии от серията въобще не били напечатани в «Tribune». Текстовете на двете публикации не били напълно идентични. При изпращането на ръкописите на статиите в «Tribune» и «People's Paper» Маркс очевидно е изменял малко тяхната редакция, вземайки предвид различната форма на публикацията на памфлета в тези вестници. Освен това публикацията на «Tribune» носи следи от редакционно вмешателство в авторския текст.

Памфлетът срещу Палмерстон получил значително разпространение. На 26 ноември 1853 г. вестник «Glasgow Sentinel» («Глазговски страж») препечатал от «Tribune» статията «Палмерстон и Русия» (третата статия от серията в «People's Paper»). През декември 1853 г. лондонският издател Такер пуснал тази статия в отделна брошура под същото заглавие. В началото на 1854 г. излязло второ издание на тази брошура, излязло при участието на Маркс.: в текста били направени поправки и допълнения на основание на публикацията на «People's Paper». Не след дълго Такер издал и друга брошура «Палмерстон и Ункяр-Искелесийският договор» (на титулната страница имало друго заглавие: «Палмерстон, неговите минали дела»); брошурата възпроизвеждала с малки изменения текста на четвъртата (без първите четири абзаца) и петата статии от публикацията в «People's Paper». Двете брошури влезли като №№ 1 и 2 в издаваната от Такер серия «Political Fly Sheets» («Политически памфлети») и през 1855 били

отново препечатани заедно с памфлетите на други автори. В предговора на това издание Такер споменава името на Маркс като автор на памфлетите № 1 и № 2 (в съдържанието памфлет № 1 — «Палмерстон и Русия») — бил даден под изменено заглавие «Палмерстон и Полша». На публикуването на другите статии за Палмерстон в изданията на Такер Маркс попречил сам, защото не искал неговите произведения да се печатат заедно с работите на Ъркарт, включени в серията «Political Fly-Sheets». По този повод Маркс писал в писмо до Ласал от 1 юни 1854 г.: «не искам да бъда причислен към съмншливиците на този господин, с който сме в съгласие само в едно — в оценката на Палмерстон; във всичко останало аз се придържам в диаметрално противоположни мнения, което стана ясно още при първата наша среща.»

На 17 ноември 1855 г. и 5 януари 1856 г. опозиционният на Палмерстон вестник на ъркартистите «Sheffield Free Press» («Шефилдска свободна преса») поместил две статии от серията «Лорд Палмерстон» (статията трета и шеста от публикацията на «People's Paper»). Първата от тези статии била издадена и отделно в книжка № 4А на излизащата в Шефилд «Free Press Serials» (Библиотечка «Free Press»). Почти едновременно с това всичките осем статии от серията били напечатани в пет броя (от 29 декември 1855 г., 5 и 12 януари, 9 и 16 февруари 1856 г.) на лондонския орган на ъркартистите «Free Press» («Свободна преса») и като отделно издание — книжка № 5 на «Free Press Serials» — под заглавие «Животоописание на лорд Палмерстон». В отделното издание било посочено името на автора.

На немски език памфлетът на Маркс започнал да се публикува още на 2 ноември 1853 г. в нюйоркския «Reform» в съкратен превод, направен от А. Клус от текста на нюйоркския «Tribune». В редакционна бележка в началото на публикацията се казвало: «Големият интерес, който в настоящия момент отново предизвиква името на Палмерстон, подбужда и нас да предприемем тази преобработка от «Tribune». Този очерк разкрива у автора повече от обикновено познаване на английските работи и макар че липсва подпис, не е трудно да се досетим от кого е написан». Статията «Палмерстон», напечатана в «Reform» от 2, 3, 4, 8 и 9 ноември, съответствува на статиите от първата и втората публикации на «People's Paper». През февруари 1855 г. Маркс помества в бреславския (вrocławския) «Neue Oder-Zeitung» две статии под заглавие «Лорд Палмерстон», които представлявали резюме на публикациите в «People's Paper» и «Tribune». Извадки от памфлета на Маркс (с посочване на автора) били публикувани от немския публицист Е. Фишел в пуснатото от него през 1859—1860 години в Берлин издание: «Das Neue Partfolio. Eine Sammlung wichtiger Dokumente und Aktenstücke zur Zeitgeschichte», Hefte I und II («Новият портфейл. Сборник от най-важните документи и материали по история на съвременността», тетрадки I и II).

През 1893 г., след смъртта на Маркс, статия трета от серията била напечатана на полски език в книжка седма на списание «Przedświt» («Зора»), издавано в Лондон от свързани с Енгелс полски социалисти. Седмата статия била напечатана през 1897 г. — по текста на «Tribune» и под същото заглавие («Англия и Русия») — от дъщерята на Маркс Елеонора в изданието от нея и Е. Евелнинг сборник от статии на Маркс по източния въпрос (К. Маркс. «The Eastern Question»). През 1899 г. в Лондон излязло подготовеното от Елеонора Маркс отделно издание на всички статии от серията: К. Маркс. «The Story of the Life of Lord Palmerston» (К. Маркс. «Животоописание на лорд Палмерстон»). На руски език памфлетът на Маркс е напечатан за пръв път през 1924 година.

При работата си над памфлета Маркс е изследвал много източници, на първо място така наречените Blue Books (Сини книги) — многократно периодическо издание на материали на английския парламент, както и документи на министерството на външните работи. Освен това той използвал отчетите за заседанията на парламента главно по изданието на Хансард «Parliamentary Debates». («Парламентарни дебати»), различни сборници с международни договори и дипломатически документи, памфлетна литература и обширни материали от печата. — 358.

- ²⁹⁶ Във връзка с обсъждането в английския парламент през юни 1850 г. на въпроса за англо-гръцкия конфликт, свързан с така нареченото «Дело Пасифико» (виж бележка 179), външната политика на правителството, в което Палмерстон заемал поста министър на външните работи, получила одобрение от камарата на общините, обратно, камарата на лордовете с болшинство от 37 гласа се обявила против позицията, заета от правителството по обсъждания въпрос. Не одобрили тази позиция и Франция, и Русия, които чрез своите посланици в Лондон дали да се почувствува тяхното недоволство: френският посланик заминал демонстративно от Лондон, руският посланик не отишъл на обед, даден от Палмерстон. — 362.
- ²⁹⁷ В 1815 г. бил приет закон, който забранявал вноса на пшеница до тогава, докато цената ѝ в самата Англия оставала по-ниска от 80 шил. квартера. В 1822 г. този закон бил малко видоизменен, а в 1828 г. била въведена променлива таблица, която повишавала вносите мита на пшеницата с понижението на нейната цена на вътрешния пазар и ги намалявала, когато цената се увеличавала. Житните закони били прокарани от кабинета на торите в интерес на едрите земевладелци-лендлордове. Промислената буржоазия, която се борела срещу житните закони под лозунга за свобода на търговията, успяла да ги отмени през 1846 година. — 362.
- ²⁹⁸ Маркс има предвид присъствието в Англия на чуждестранни военни наемници, вербувани в английската армия по време на Наполеоновите войни, предимно от малките немски държави, по-специално от ХанOVER — владение на английските крале от ХанOVERската династия. — 362.
- ²⁹⁹ Става дума за бомбардирането на Копенхаген, което англичаните направили през септември 1807 г. с цел да предотвратят присъединяването на Дания към обявената от Наполеон континентална блокада, която забранявала на страните от европейския континент да водят търговия с Англия. — 363.
- ³⁰⁰ Закон за бунтовете (Mutiny Act) — ежегодно приеман от парламента закон, като се започне от 1689 г. до 1881 г., който давал на короната пълномощия да държи постоянна армия и военноморски сили в определени размери, да въвежда в армията и флотата военни уставни и разпореждания, военни съдилища и да определя система от наказания за участие в бунтове, неподчинение на заповеди, нарушаване на дисциплината и др. Повод за издаването на първия от тези закони били войнишките вълиения в Англия. — 364.
- ³⁰¹ Законът за корпорациите (Corporation Act), приет от английския парламент в 1661 г., изисквал от лицата, заемащи изборни длъжности (имали се предвид главно органите на градското управление), да признават нормите на англиканската църква.

Законът за клетвата (Test Act) от 1673 г. изисквал същото от всички лица, които заемали държавни длъжности.

Насочени на времето си срещу католическата реакция, тези закони се превърнали по-късно в оръжие за борба срещу каквато и да била опозиция на официалната англиканска църква и в средство за защита на привилегиите на последната. — 364.

³⁰³ *Дисентери* — представители на религиозни секти и течения, които отстъпвали в една или друга степен от догмите на официалната англиканска църква. — 365.

³⁰³ *Еманципация на католиците* — отменяване през 1829 г. от английския парламент на ограниченията на политическите права на католиците. Католиците, болшинството от които съставлявали ирландците, получили правото да бъдат избирани в парламента и да заемат някои правителствени длъжности; едновременно с това имущественият избирателен ценз бил увеличен пет пъти. С тази маневра управляващите класи в Англия разчитали да привлекат на своя страна върхушката на ирландската буржоазия и земевладелците католици и по такъв начин да внесат разкол в ирландското национално движение. — 365.

³⁰⁴ Става дума за широката кампания за парламентарна реформа (за нея виж бележка 138), предприета в Англия няколко години преди провеждането на реформата от 1832 година. — 367.

³⁰⁵ В конфликта за «Светите места» (виж бележка 101), използван от Франция и царска Русия в борбата им за хегемония в Близкия Изток, един от спорните въпроси бил въпросът, на кое духовенство — католическото или православното — трябва да принадлежат ключовете от храма на «божи гроб» в Ерусалим и правото да се грижи за запазването на купола на този храм. — 371.

³⁰⁶ За *Лондонския договор (конвенция)* от 6 юли 1827 г. виж бележка 47. — 371.

³⁰⁷ *Акерманска конвенция* — съглашение, подписано от Русия и Турция на 7 октомври (25 септември) 1826 година. Според това съглашение турското правителство се задължавало да спазва строго предишните договори, сключени с Русия, и да разреши свободното плаване на руски търговски кораби в турски води, а така също и да се откаже от претенции към преминалите към Русия в резултат на руско-турските войни от 1806—1812 години пунктове от кавказкото крайбрежие на Черно море. Конвенцията потвърждавала признатата от султана автономия на Сърбия и предвиждала изборът на владетели на Молдавия и Влахия да стане из средата на местните боляри. Акерманската конвенция не засягала гръцкия въпрос. На това основание в навечерието на Руско-турската война от 1828—1829 години турските официални кръгове, скъсвайки тази конвенция, заявявали, че според нея Русия се била отказала от вмешателство в гръцките работи и с помощта, която оказва на гръците, нарушавала това си задължение. В действителност «незаинтересоваността от гръцките работи» била декларирана от царското правителство не при сключването на Акерманската конвенция, а няколко месеца преди това. — 371.

³⁰⁸ J. Mc Neill. «Progress and present position of Russia in the East». London, 1836, pp. 105—107 (Дж. Мак Нейл. «Придвижването и съвременното положение на Русия в Изтока». Лондон, 1836, стр. 105—107). — 372.

³⁰⁹ В «New-York Daily Tribune» от 19 октомври 1853 г. статията завършвала със следните думи, вероятно добавени от редакцията на вестника: «В това

- изказване недвусмислено се е давало да се разбере, че в лицето на лорд Палмерстон съвсем не са представени свободата, честността и всичко най-хубаво, което е свойствено за Англия. Какъвто е бил благородният лорд тогава и в описания от нас най-ранен период на своята кариера, такъв си остава и в наши дни и всеки, който го знае, не може в момента на сегашната сериозна криза да чака от него друго освен фалшиви услуги на делото на справедливостта и правата на човека. Неразказаната от нас част на неговата политическа биография оставяме за друг път, за съжаление, тя не е най-добрата част.» — 372.
- ¹¹⁰ Миланците отказали да се подчиняват на Фридрих I Барбароса през 1159 г. във връзка с опитите на този император да ликвидира градските свободи на градовете в Северна Италия и да ги подчини на своята власт. Последвалата продължителна борба, независимо от разрушаването на Милано през 1162 г., завършила с победата на градовете. — 374.
- ¹¹¹ За *Лондонската конвенция от 15 юли 1840 г.* виж бележка 284. — 380.
- ¹¹² За Краковското въстание виж бележка 259; за споменаваните по-долу събития в Галиция виж бележка 16. — 381.
- ¹¹³ Вероятно се има предвид «*Österreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung*» («Австрийски императорски виенски вестник») — официален правителствен вестник, излизал под това название през 1780—1931 години. — 382.
- ¹¹⁴ През 1846 г. правителството на Гизо постигнало сключването на брак между най-малкия син на френския крал Луи-Филип — херцог Монпансие — и испанската инфанта Мария-Луиза-Фернанда и попречило по този начин на проектирания от Англия брачен съюз на принц Леополд Кобургски с испанската кралица Изабела II. Борбата между английското и френското правителства около тези брачни проекти се изострила много и след победата на френската дипломация по този въпрос Палмерстон усилено търсел повод да се реваншира. — 383.
- ¹¹⁵ *Утрехтски договор от 1713 г.* — един от мирните договори, сключени между Франция и Испания от една страна и държавите от антифренската коалиция (Англия, Холандия, Португалия, Прусия и австрийските Хабсбурги) от друга, с който завършила продължителната война за испанското наследство (започнала през 1701 година). Според договора испанският престол се запазвал за френския претендент — внука на Людовик XIV Филип Бурбон, но френският крал трябвало да се откаже от своите планове да обедини френската и испанската монархия и да се отрече за себе си и за своите наследници от френския клон на Бурбоните от правата върху испанската корона. Договорът санкционирвал преминаването на редица френски и испански колонии в Западна Индия и Северна Америка, а така също и на Гибралтар, към Англия.
- Обвинявайки през 1846 г. Франция в нарушаване на Утрехтския договор, Палмерстон е имал пред вид замисъла на Луи-Филип да създаде посредством брака на своя най-малък син с испанската инфанта нова перспектива за съединяването на двете монархии. — 383.
- ¹¹⁶ Цитираното по-долу изказване на Палмерстон в камарата на общините по повод блокадата на пристанищата на Мексико от френската флота през 1838—1839 години той направил на 19 март 1839 година.

- Англо-френската флота започнала блокадата на Буенос-Айрес през 1845 г. с цел да застави аржентинското правителство да открие Парана и други реки за чуждестранни кораби. Англия и Франция постигнали своята цел през 1852 г., принуждавайки Аржентина да подпише съответен договор. — 383.
- ³¹⁷ Има се пред вид буржоазната революция от 1830 г. в Белгия. — 384.
- ³¹⁸ Съюзните отношения, установени между Англия и Франция след юлската революция и известни под названието «сърдечно съгласие» («entente cordiale»), получили договорно оформление със сключването през април 1834 г. на така нареченния *четворен съюз* между Англия, Франция, Испания и Португалия. При сключването на договора обаче се проявили противоречията между интересите на Англия и Франция, които по-нататък продължили да се изострят. Договорът, формално насочен срещу абсолютните «северни държави» (Русия, Австрия и Прусия), в действителност позволил на Англия, под предлог, че оказва военна помощ на испанското и португалското правителства в борбата им против претендентите за престола, дон Мигел в Португалия и дон Карлос в Испания, да укрепят своите позиции в тези две страни. — 387.
- ³¹⁹ Има се пред вид сражението при Бейлаи (Сирия) в края на юли 1832 г., в което египетските войски под командването на Ибрахим-паша разбили напълно армията на султана и я заставили да напусне Сирия. Последвалото настъпление на египетските войски в Мала Азия и разгромът на турската армия през декември 1832 г. при Кония определили победата на Египет в египетско-турската война от 1831—1833 год. През април 1833 г. съгласно мирния договор, сключен в Кутахия, египетският паша Мохамед Али бил по същество признат за независим владетел на Египет и Сирия. — 391.
- ³²⁰ Маркс цитира речта на депутата на радикалите Ансти в камарата на общините от 8 февруари 1848 година. — 397.
- ³²¹ Става дума за руско-турския договор от 29 (17) януари 1834 г., който уточнявал някои точки от Одринския договор от 1829 година. Договорът намалил годишната контрибуция на Турция, която ѝ била наложена от Одринския договор, и общата сума на контрибуцията с 2 млн. дуката. — 397.
- ³²² «*Journal de Saint-Petersbourg*» («Санкт-Петербургски вестник») — всекидневен вестник, официален орган на министерството на външните работи; издаван под това название на френски език през 1825—1914 години. — 400.
- ³²³ «*Civis romanus sum*» — виж бележка 179. — 400.
- ³²⁴ D. Urquhart. «Progress of Russia in the West, North, and South». London, 1853, p. 406 (Д. Ъркарт. «Придвижването на Русия на запад, север и юг». Лондон, 1853, стр. 406). През 1853 г. излезли няколко издания от този труд; страницата се дава по второто издание. — 408.
- ³²⁵ В «New-York Daily Tribune» от 11 януари 1854 г. статията се започвала със следните думи: «Оставката на лорд Палмерстон, по всичко изглежда, е предизвикала в Англия целия онзи чудодееен ефект, който той можеше да очаква от нея. Все по-енергично се проявява негодуванието на публиката от кабинета, който той напусна и политиката на който той във всички случаи поддържаше иай-решително до последната минута, докато беше свързан с него. И в същото време същите тези партии, които гръмко клеймят

коалицията, се надпреварват да хвалят Палмерстон. От една страна, те призовават към енергичен и достоен отпор на посегателствата на Русия, но от друга те като че ли не желаят нищо така страстно, както възвръщането на своя любим държавен деятел на ръководния пост. Така този изкусен и неуморим актьор мами целия свят. Всичко това би било забавно зрелище, ако не засягаше много важни интереси. Колко дълбоко се е вкоренило заблуждението, ние вече имахме случай да покажем, а сега предлагаме по-долу допълнителни доказателства, които потвърждават истината, че по една или друга причина Палмерстон е съдействувал постоянно на придвижването на Русия и с използвал в тези цели Англия. Всеки, който иска да погледне зад кулисите на сцената, на която се разиграват текущите събития, и да даде на събитията и на хората оценка, съответстваща на тяхното действително значение, ще намери, предполага аме, нещо поучително в нашето изложение».

Тези думи не са могли да принадлежат към текста на дадената Марксова статия, тъй като последните статии от серията «Лорд Палмерстон» са били изпратени от него в редакцията на «Tribune» не по-късно от 6 декември 1853 г., най-малко 10 дни преди излизането на Палмерстон в кратковременна оставка (16 декември 1853 г.). Публикувайки тази статия със значително забавяне, на 11 януари 1854 г., редакцията на вестника е направила към нея прибавка, текстът на която вероятно е бил заимствуван от друга, по-късна статия на Маркс, изпратена, ако се съди по отбелязаното в бележника на Жени Маркс, в Ню Йорк на 20 декември 1853 г. и посветена на отзивите на английската преса за оставката на Палмерстон. Статията от 20 декември 1853 г. не е била публикувана в «New-York Daily Tribune» и ръкописът ѝ не е стигнал до нас. — 409.

³²⁶ Цитира се книгата: Kupfer. «Voyage dans les environs du Mont Elbrouz dans le Caucase, entrepris par ordre de Sa Majesté l'Empereur: en 1829. Rapport fait à l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg». St.-Petersbourg, 1830, p. 4 (Купфер. «Пътешествие в околностите на връх Елбрус в Кавказ, предпрнето по заповед на негово величество императора през 1829 година. Доклад, направен в императорската Академия на науките в С.-Петербург». С.-Петербург, 1830, стр. 4). — 410.

³²⁷ За Петербургския протокол от 4 април 1826 г. и Лондонския договор (конвенция) от 6 юли 1827 г. виж бележка 47.

В протокола от 4 април 1826 г. подписаните го царска Русия и Англия, стремежи се да замаскират истинските цели на своето вмешателство в гръцко-турския конфликт на страната на Гърция, заявявали, че не искат за себе си нито разширение на територии за сметка на Турция, нито изключително влияние, нито особени търговски привилегии във владенията на султана. Подобни декларации били повторени при сключването на Лондонския договор от 6 юли 1827 г., подписан от Англия, Русия и Франция. — 410.

³²⁸ Маркс цитира речта на Патрик Стюарт в камарата на общините от 20 април 1836 г. — 412.

³²⁹ Обещаната статия в «New-York Daily Tribune» не е публикувана въпреки че, както се вижда от бележника на Жени Маркс, Маркс я е изпратил в Ню Йорк още на 6 декември 1853 година. В «People's Paper» тя е била напечатана на 24 декември 1853 г. като осма статия от серията «Лорд Палмерстон». — 416.

- ³³⁰ *«The London Gazette»* («Лондонски вестник») — английски правителствен орган; излиза под това име два пъти седмично от 1666 година. — 421.
- ³³¹ *«Комитет на Лойд»* — морско застрахователно и регистрационно дружество в Лондон. — 426.
- ³³² В съкратен вид статията била препечатана в нюйоркския немски вестник *«Reform»* от 24 и 25 октомври 1853 г. под заглавие «Положението в Англия». — 427.
- ³³³ Има се пред вид нотата на Решид-паша от 19 август 1853 г. до представителите на Австрия, Англия, Франция и Прусия, в която се съобщавало, че турското правителство ще приеме Виенската нота (за нея виж бележка 223) само при условие, че в нея се внесат редица изменения и уговорки. Решид-паша настоявал по-специално за предварително изтегляне на Русия от Дунавските княжества. — 427.
- ³³⁴ През септември 1853 г. в Олмюц (Оломоуц) се е състояла среща между Николай I и австрийския император Франц-Йосиф, в резултат на която от австрийското правителство бил направен несполучлив опит да се накарат западните държави да предприемат нова крачка за уреждане на руско-турския конфликт на основата на безусловното приемане на Виенската нота от султана. В разговора си с Франц-Йосиф Николай I се опитал да го увери, че руските войски в Дунавските княжества няма да форсират Дунава и ще се ограничи с отбранителни действия на левия му бряг. — 429.
- ³³⁵ *«Менипова сатира»* — анонимен политически памфлет, публикуван във Франция през 1594 г. и насочен срещу Католическата лига (основана през 1576 г., по време на хугенотските войни), феодално-аристократическите вождове на която се стремели към отслабване на кралската власт и към утвърждаване на неограничени привилегии за католическата аристокрация. Названието на памфлета е заемствувало от римския писател Варона (I в. пр. н. е.), който пишел своите «Менипови сатири» по подражание на древногръцкия философ Менип. — 432.
- ³³⁶ Има се пред вид героичното въстание на парижките работници от юни 1848 г., потушено с изключителна жестокост от френската буржоазия. Въстанието е било първата в историята велика гражданска война между пролетариата и буржоазията. — 434. ■
- ³³⁷ В първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е отпечатана без частта, която се отнася до икономическото положение на Франция (виж наст. том, стр. 433—440). — 436. ■
- ³³⁸ Става дума за стълкновението от 29 март 1848 г. на белгийския републикански легион, тръгнал от Франция за родината си, с отряд белгийски войници близо до френската граница, при селото Рискон-Ту. Този факт станал повод за съдебния процес в Анверс (така наречения процес Рискон-Ту), изфабрикуван от правителството на белгийския крал Леополд I, за да се разправи с демократите. Делеклюз по това време е бил правителствен комисар в пограничния с Белгия департамент Нор, през който преминал белгийският легион. — 441.
- ³³⁹ Става дума за укрепения лагер до град Торес-Ведрас (Ториж-Ведраш, Португалия), устроен през 1810 г. по заповед на Уелингтон за защита на Лисабон от френските войски. — 446.

- ³⁴⁰ По време на кампанията от 1815 г. в Белгия Наполеон, разбивайки на 16 юни прусаците при Лини, разчитал да ги изолира от англо-холандската армия на Уелингтон и да разбие съюзниците поотделно. Обаче в решаващото сражение при Ватерлоо на 18 юни 1815 г., когато французите атакували армията на Уелингтон и се опитвали да обхванат нейните флангове, пруските войски под командуването на Блюхер, успявайки да се измъкнат от преследването, пристигнали навреме на полесражението и решили изхода в полза на съюзниците. — 447.
- ³⁴¹ *Превземането на Ерзерум*, важна турска крепост в Кавказ, станало от руските войски под командуването на Паскевич през юни 1829 година. Това събитие изиграло голяма роля в успешното за Русия завършване на руско-турската война от 1828—1829 години. — 451.
- ³⁴² Скоро след започването на военните действия на Дунав командуващият руските войски Горчаков заповядал да се прехвърли част от дунавската флотилия от Изманл в района на Браила и Галац. На 23 (11) октомври 1853 г., когато два руски парахода и осем канонерки минавали покрай заеманата от турците крепост Исакча, станала артилерийска престрелка. Турският гарнизон понесъл значителни загуби от огъня на руската корабна артилерия и от оръдията, поставени на брега. — 455.
- ³⁴³ *Сераскират* — военното министерство на Отоманската империя. — 455.
- ³⁴⁴ Има се пред вид Комитетът на улица Поатие — ръководещият орган на така наречената партия на реда, която представлявала коалиция от двете монархически фракции във Франция: легитимистите (привърженици на династията на Бурбоните) и орлеанистите (привърженици на Орлеанската династия). Тази партия на едрата консервативна буржоазия, възникнала през 1818 г., заемала от 1849 г. до държавния преврат от 2 декември 1851 г. ръководно положение в Законодателното събрание и Втората република. Банкрутът на нейната антинародна политика бил използван от кликата на Луи Бонапарт за бонапартистките цели. Генерал Бараге д Илие, който по време на републиката поддържал Комитета на улица Поатие, в навечерието на държавния преврат от 2 декември 1851 г. преминал на страната на бонапартистите. — 455.
- ³⁴⁵ В началото на август 1842 г. в редица промишлени окръзи на Англия, особено в Ланкашир, избухнали стачки и работнически въстания. Фритредерски настроената буржоазия, която се стремела да използва движението на работниците, за да упражни натиск върху правителството за отменяване на житните закони, в много случаи сама подстрекавала работниците към действие. Обаче уплашена от широкия размах на стачките и въстанията и убеждавайки се, че работниците преследват собствени цели, тя подкрепила кървавите репресии против тях. Подробно описание на тези събития се съдържа в произведението на Ф. Енгелс «Положението на работническата класа в Англия» и в неговата статия «История на английските житни закони» (виж настоящото издание, т. 2, стр. 444—447, и т. 4, стр. 511—516). — 456.
- ³⁴⁶ Става дума за изказванията на Брайт и Кобден на организираната от фритредерското Дружество за мир конференция в Единбург, информация за която била напечатана в «Times» на 14 октомври 1853 година. — 457.
- ³⁴⁷ Маркс цитира статията «Какво е евтино и какво скъпо», публикувана в «People's Paper» на 29 октомври 1853 година. — 458.

- ³⁴⁸ «*W ekle Diipatch*» («Ежеседмично съобщение») — английски всекидневен вестник; излизал под това название в Лондон през 1801—1928 години; през 50-те години на XIX век имал радикално направление. — 460.
- ³⁴⁹ Част от дадената статия е била препечатана в нийоркския немски вестник «*Reform*» на 19 ноември 1853 г. под заглавие «Персия, Русия и Дания». В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията е отпечатана без частта, относяща се до персийската и руската експедиции, събитията в Дания и военните действия на Дунав и в Азия (виж настоящия том, стр. 461—466). — 464.
- ³⁵⁰ Имат се пред вид военните действия, предприети от иранската армия за присъединяването на Херат, взел на търговските пътища, за владението на който са се водили многочислени войни между Афганистан и Иран. Завземането на Херат от иранските войски през октомври 1856 г. било използвано от английските колонизатори за започване на война срещу Иран, в резултат на която шахът бил принуден да напусне Херат. През 1863 г. Херат бил присъединен към владенията на афганистанския емир. — 464.
- ³⁵¹ През 1853 г. царското правителство организирано, под командуването на оренбургския генерал-губернатор В. А. Перовски, военна експедиция в Казахстан, нагоре по течението на Сър Даря. Експедицията била насочена срещу Кокандското ханство, което било завзело казахски земи (в статията на Маркс неточно се посочва Хива), и довела до създаването от русите на Сърдарска военна линия като един от плацдармите за последвалото настъпление на царска Русия срещу средноазиатските Кокандско, Бухарско и Хивинско ханства. — 464.
- ³⁵² Има се пред вид датското правителство, образувано на 22 март 1848 г. в резултат на революционния подъем в страната, намерил израз в масовите манифестации в копенхагенския театър «Казино». Наред с консерваторите в състава на новото правителство влезли и представители на буржоазно-либералната партия на «ейдермановците» (или «ейдердатчаните»), която искала обща за Дания и херцогството Шлезвиг (до река Ейдер) конституция и отделяне на херцогството Холщайн в самостоятелна област. Мартенското буржоазно правителство на Дания заело шовинистическа позиция към национално-освободителното движение в херцогствата Шлезвиг и Холщайн и се борило против присъединението на тези германски области към Германия. — 465.
- ³⁵³ *Лигата против житните закони* е била основана през 1838 г. от манчестерските фабриканти Кобден и Брайт. Искайки пълна свобода на търговията, Лигата се стремяла да отмени житните закони (за тях виж бележка 297) с цел да се понижат заплатите на работниците и да се отслабят икономическите и политическите позиции на поземлената аристокрация. В своята борба срещу земевладелците Лигата се опитвала да използва работническите маси. Обаче по това време челният отред на работническата класа в Англия тръгнал по пътя на самостоятелното политически оформено работническо движение (чартизма). Борбата между промишлената буржоазия и земевладелската аристокрация заради житните закони завършила с приемането през 1846 г. на законопроект за тяхното отменяване. — 468.
- ³⁵⁴ *Сражението при Йена* между френската армия под командуването на Наполеон и пруските войски станало на 14 октомври 1806 година. Завършило

с разгрома на пруската армия, това сражение довело до капитулацията на Прусия пред Наполеонова Франция. — 473.

- ⁸⁵⁸ При Цюрих на 25—26 (14—15) септември 1799 г. френската армия под командването на Масена нанесла поражение на руския корпус на генерал Римски-Корсаков. Това сражение поставило командваните от Суворов руски войски, които идвали от Северна Италия, за да се съединят с корпуса на Римски-Корсаков, в много тежко положение. Обаче независимо от значителното превъзходство на противниковите сили войските на Суворов успели да нанесат редица удари на французите и да достигнат района на Горен Рейн. През 1859 г. Енгелс е дал висока оценка на швейцарския поход на руските войски в своята статия «По и Рейн», наричайки в нея прехода на Суворов през Алпите «най-бележития от всички съвременни алпийски преходи». — 476.
- ⁸⁵⁶ Написаната от Енгелс статия «Поражението на русите», както се вижда от бележника на Женн Маркс, е била изпратена в редакцията на «New-York Daily Tribune» заедно със статията на Маркс «Работническият въпрос» (виж настоящия том, стр. 48.)—48) като една кореспонденция. Обаче редакцията на вестника е разделила тази кореспонденция на две части и е публикувала в един и същи брой (от 28 ноември) текста, написан от Енгелс, като уводна, а текста, написан от Маркс, като самостоятелна статия с неговия подпис.
- В статията на Енгелс има неточности, които се дължат на невърната информация, от която се е ползвал. Неточно е определено съотношението на силите на противниците на Дунав по време на споменатите боеве при Калафат и Олтеница; главнокомандуващ руските части при Олтеница е бил Даненберг, а не Павлов; Гайон и Исмаил-паша — различни лица, а не едно лице, както е казано в статията. По-късно на основание на поточни сведения Енгелс е оценил иначе не само съотношението на силите на борещите се страни, но и качеството на военното ръководство на турската армия, а също и резултатите от боевете при Калафат и Олтеница (виж статиите «Развоят на турската война» и «Войната на Дунава» в настоящия том, стр. 492—497, 533—545). — 477.
- ⁸⁵⁷ В сражението при Нчага в Северна Италия на 23 март 1849 г. австрийската армия под командването на Радецки нанесла решавашо поражение на пиемонтската армия. Последната на това сражение била възстановяването на австрийското господство в Северна Италия. В тази кампания австрийският командувач използвал умело разпиляването на силите на пиемонтците, допуснато от пиемонтския генерал Раморино. — 479.
- ⁸⁵⁸ Статията, която Маркс критикува, е била напечатана в «Economist» на 5 ноември 1853 година. — 480.
- ⁸⁵⁹ «Preston Pilot» («Престонски кормчия») — английски седмичен вестник, издаван в Престон през 1825—1833 години. — 482.
- ⁸⁶⁰ Маркс цитира речта на Джонс на работническия митинг в Престон на 4 ноември 1853 г., подробна информация за който била публикувана в «People's Paper» на 12 ноември 1853 година.
- Маркс вероятно е имал възможност да се запознае с текста на тази реч още преди излизането на споменатия брой на «People's Paper», тъй като той го е използвал в дадената статия, написана на 11 ноември. — 483.
- ⁸⁶¹ Критикуваната от Маркс статия е била напечатана в «Economist» на 12 ноември 1853 година. — 484.

- ³⁶² *Комитет за обществено спасение* — централен орган на революционното правителство на Франция в периода на якобинската диктатура (12 юни 1793 — 27 юли 1794 години). — 489.
- ³⁶³ Във връзка с масовото стачно движение на английския пролетариат през 1853 г. група чартисти начело с Джонс издигнала идеята за създаване на широка работническа организация «Масово движение», която трябвало да обединява и трейдюнионите и неорганизираните работници, на първо място за координиране на стачките във всички райони на страната. Организацията трябвало да бъде възглавявана от периодически свикван Работнически парламент от делегати, избрани на митинги на неорганизираните работници и на събрания на трейдюнионите, присъединили се към «Масовото движение». Работническият парламент бил свикан в Манчестер на 6 март 1854 г. и заседавал до 18 март. Той обсъдил и приел програмата на «Масовото движение» и създал Изпълнителен комитет от 5 души. Маркс, избран за почетен делегат, изпратил писмо (виж настоящото издание, т. 10), в което като неотложна задача на английското работническо движение поставя задачата за създаване на самостоятелна масова политическа партия. Придавайки голямо значение на свикването на Работническия парламент, Маркс виждал в този опит да се изведе работническото движение на Англия от тесните рамки на трейдюнионизма крачка към съединяването на икономическата борба с политическата.
- Опитът да се организира «Масово движение» обаче не успял, защото болшинството от лидерите на трейдюнионите се отнасяли отрицателно към политическата борба, не поддържали идеята за създаване на единна масова работническа организация. Спадането на стачното движение към лясото на 1854 г. оказало също отрицателно въздействие върху участието на широките маси в движението. След март 1854 г. Работническият парламент повече не се събрал. — 491.
- ³⁶⁴ Има се пред вид английският парламент; в помещението на църквата Св. Стефан (Уестминстерския дворец) от 1547 г. стават заседанията на камарата на общините. — 491.
- ³⁶⁵ Памфлетът на К. Маркс «Рицарят на благородното съзнание», написан през ноември 1853 г. и публикуван със съдействието на А. Клус и Й. Вайдемайер в отделна брошура в Ню Йорк през януари 1854 г., бил отговор на клеветническата статия на А. Вилих «Доктор Карл Маркс и неговите «Разкрития»», която била поместена във вестник «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» от 28 октомври и 4 ноември 1853 година. Памфлетът на Маркс бил отражение на борбата, която пролетарските революционери водели срещу неустойчивите дребнобуржоазни елементи, прилепели се към работническото движение. В своя памфлет Маркс опровергава измислиците на Вилих, който се стремял да постави под съмнение справедливата критика, която Маркс в своето произведение «Разкрития по кьолнския процес срещу комунистите» прави на сектантската дейност на фракцията Вилих Шапер. Засягайки истинските причини за разкола в Съюза на комунистите, Маркс разобличава авантюристичната, сектантска тактика на тази фракция. Отделни места за своя памфлет Маркс е заемствувал от написаната от него и Енгелс през май юни 1852 г. работа «Великото мъже на емиграцията», която не е била публикувана приживе на Маркс и Енгелс (виж настоящото изда ние, том 8, стр. 24. — 348). — 499.
- ³⁶⁶ C. v. Decker. «Der kleine Krieg, im Geiste der neuern Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei Waffen im klei-

- nen Kriege». Berlin und Posen, 1822. (К. фон Декер. «Малката война, в светлината на най-новото водене на война. Или: Трактат за прилагането и използването на трите рода войски в малката война.» Берлин и Познан, 1822). — 503.
- ³⁶⁷ G. W. F. Hegel. «Phänomenologi» des Geistes». Bamberg und Würzburg, 1807 (Г. В. Ф. Хегел. «Феноменология на духа». Бамберг и Вюрцбург, 1807). Виж раздел «Die Bildung und ihr Reich der Wirklichkeit», S. 435—474 («Образованието и царството на неговата действителност», стр. 435—474). — 503.
- ³⁶⁸ Произведението «Разкритията от нас» Кьолнския процес на комунистите» (виж настоящото издание, том 8, стр. 419—487), написано от Маркс в края на октомври — началото на декември 1852 г., представлява боеви памфлет, в който Маркс заклеймява подлите методи на разправа на пруската полицейска държава с дейците на комунистическото движение. През януари 1853 г. памфлетът бил напечатан в Швейцария, Базел, в отделна брошура. В САЩ се е печатал първоначално на части от бостонския «Neu England-Zeitung» («Вестник на Нова Англия»), а в края на април 1853 г. бил публикуван от издателството на този вестник в отделна брошура. В памфлета «Рицарят на благородното съзнание» Маркс навсякъде цитира «Разкритията» по брошурата, издадена в Бостон. — 503.
- ³⁶⁹ «Neu England-Zeitung» («Вестник на Нова Англия») — демократичен вестник, издаван на немски език в Бостон (САЩ) от немските емигранти: бил основан през 1852 година. Във вестника сътрудничил Й. Вайдемайер. — 503.
- ³⁷⁰ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 465 и 473. — 504.
- ³⁷¹ В нийоркското издание от 1854 г. към това място била дадена следващата забележка под линия: «Г-н Блум се намира не в Австралия, а във Филаделфия, и при основаването на Американския работнически съюз е фигурирал в ръководството на последния като агент на Вилих». — 504.
- ³⁷² Виж настоящото издание, т. 8, стр. 481, забележката. — 504.
- ³⁷³ Черният кабинет — тайно учреждение при пощенските ведомства на Франция, Прусия, Австрия и редица други държави, което се занимавало с преглед на писмата. Съществувал от времето на абсолютните монархии в Европа. — 505.
- ³⁷⁴ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 426. — 505.
- ³⁷⁵ Има се пред вид Съюзът на комунистите — първата международна комунистическа организация на пролетариата. Създаването на Съюза на комунистите било предшествувано от голяма дейност на Маркс и Енгелс, насочена към идейното и организационно сплотяване на социалистите и най-издигнатите работници от различни страни. За тази цел в началото на 1846 г. те организирани в Брюксел Комунистически кореспондентски комитет. Маркс и Енгелс отстоявали идеите на научния комунизъм в упорита борба с грубо-уравнителния комунизъм на Вайтлинг, «истинския социализъм» и дребно-буржоазните утопии на Прудон, които оказвали влияние по-специално върху членовете на Съюза на справедливите — заговорническа организация на работници и занаятчии, която имала свои общини (дружества) в Германия, Франция, Швейцария и Англия. Лондонското ръководство на Съюза на справедливите, като се убедило в правилността на възгледите на Маркс и Ен-

гелс, им предложило в края на януари 1847 г. да влязат в Съюза и да вземат участие в неговата реорганизация, а така също да изработят програмата на Съюза, основана на провъзгласените от тях принципи. Маркс и Енгелс се съгласили.

В началото на юни 1847 г. в Лондон се състоял конгресът на Съюза на справедливите, влязъл в историята като първи конгрес на Съюза на комунистите. В работата на конгреса взели участие Енгелс и В. Волф. На конгреса организацията била преименувана на Съюз на комунистите, предишният неопределен лозунг — «Всички хора — братя!» — бил заменен с боевия интернационален лозунг на пролетарската партия — «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». Конгресът разгледал също «Устава на Съюза на комунистите», в изработването на който взел участие Енгелс. В новия устав били ясно определени крайните цели на комунистическото движение, отстранени пунктовете, придаващи на организацията заговорнически характер, в основата на организацията на Съюза били положени демократически принципи. Уставът бил утвърден окончателно на втория конгрес на Съюза на комунистите (виж настоящото издание, том 4, стр. 52)—52). В работата на втория конгрес, който се състоял в Лондон от 29 ноември до 8 декември 1847 г., взели участие Маркс и Енгелс. В многодневни разисквания те отстоявали принципите на иаучния комунизъм, които били приети от конгреса единогласно. По поръчение на конгреса Маркс и Енгелс написали програмния документ — «Манифеста на комунистическата партия» (виж настоящото издание, том 4, стр. 419—493), публикуван през февруари 1848 година.

При започването на революцията във Франция Централният комитет на Съюза в Лондон предал в края на февруари 1848 г. ръководството на Съюза на Брюкселския окръжен комитет, оглавяван от Маркс. След изселването на Маркс от Брюксел новият Централен комитет в началото на март се установил в Париж, където пристигнал и Маркс. За член на Централния комитет бил избран и Енгелс. Във втората половина на март — началото на април 1848 г. Централният комитет организирал завръщането в родината на няколкостотин немски работници, повечето членове на Съюза на комунистите, за да участвуват в започващата германска революция. Политическа платформа на Съюза на комунистите в тази революция били формулираните от Маркс и Енгелс в края на март «Искания на Комунистическата партия в Германия» (виж настоящото издание, том 5, стр. 1—5).

С пристигането си в Германия в началото на април 1848 г. Маркс и Енгелс и техните привърженици се убедили, че при изостаналостта на Германия, разединението и недостатъчната политическа съзнателност на немските работници двеста-триста члена на Съюза на комунистите, разпръснати по всички краища на страната, не ще бъдат в състояние да окажат забележимо въздействие върху широките народни маси. Във връзка с това Маркс и Енгелс намерили за необходимо да влязат в крайно лявото, фактически пролетарско крило на демократическото движение. Те влезли в къолското Демократическо дружество и препоръчали на своите привърженици да влязат в демократическите организации, за да отстояват в тях позициите на революционния пролетариат, да критикуват непоследователността и колебанията на дребнобуржоазните демократи, да ги подтикват към решителни действия. Заедно с това Маркс и Енгелс насочвали вниманието на своите сподвижници към организиране на работнически дружества, към политическо възпитание на пролетариата, към създаване на предпоставки за образуване на масова пролетарска партия. Ръководещ и направляващ център на членовете на Съюза на комунистите сега бил редактираният от Маркс «*Neue Rheinische Zeitung*» (виж бележка 97). В края на 1848 г. лондонският централен комитет на Съюза

направил опит да възстанови прекъснатите връзки и изпратил в Германия Йосиф Мол за реорганизация на Съюза. Лондонският Централен комитет внесъл изменения в устава от 1847 г., които намалявали принципно значение на този документ. Така вместо сваляне на буржоазията, установяване господството на пролетариата и построяване на безкласовото комунистическо общество за цел на Съюза се провъзгласявало основаването на социална република. Мисията на Мол в Германия през зимата на 1848—1849 година не се увенчала с успех.

През април 1849 г. Маркс, Енгелс и техните привърженици излезли от Демократическото дружество. Политическият опит, придобит от народните маси, тяхното разочарование от дребнобуржоазната демокрация — всичко това позволило сега да се постави практически въпросът за създаване на самостоятелна пролетарска партия. Но Маркс и Енгелс не могли да осъществят този план. Скоро започнало въстанието в Югозападна Германия, с поражението на което се сложил край на германската революция.

В хода на революцията станало ясно, че възгледите на Съюза на комунистите, изложени в «Манифеста на комунистическата партия», се оказали единствено правилни и че Съюзът е бил прекрасна школа за революционна дейност: неговите членове навсякъде участвували енергично в движението, отстоявайки в печата, на барикадите и на полесраженията позициите на най-революционната класа — пролетариата.

Поражението на революцията нанесло тежък удар на Съюза на комунистите. Много членове на Съюза били затворени или емигрирали, били загубени адреси, нарушени връзки, общините повсеместно престанали да функционират. Значителна загуба претърпяла организацията на Съюза и вън от Германия.

През есента на 1849 г. по-голямата част от ръководните дейци на Съюза се събрали в Лондон. Усилията на ръководения от Маркс и Енгелс реорганизиран Централен комитет довели до възстановяване на предишната организация и до оживяване на дейността на Съюза на комунистите през пролетта на 1850 година. В написаното от Маркс и Енгелс през март 1850 г. «Обръщение на Централния комитет до Съюза на комунистите» (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—265) се правела равностойка на революцията от 1848—1849 години и се поставяла задачата да се създаде самостоятелна, независима от дребната буржоазия партия на пролетариата. В «Обръщението» за пръв път била формулирана идеята за непрекъснатата революция. От март 1850 г. се издава нов орган за комунистическа пропаганда «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue».

През лятото на 1850 г. в Централния комитет на Съюза на комунистите се изострили принципните разногласия по въпроса за тактиката. Болшинството на Централния комитет начело с Маркс и Енгелс се обявило решително срещу предлаганата от фракцията на Вилих-Шапер сектантска, авантюристична тактика на незабавно започване на революция, без да се вземат пред вид обективните закономерности и реалната политическа обстановка в Европа. В противовес на това Маркс и Енгелс изтъквали като най-важна задача на Съюза на комунистите в обстановката на настъпленieto на реакцията пропагандата на научния комунизъм и подготовянето на кадрите на пролетарските революционери за бъдещите революционни боеве. Разколническата дейност на фракцията Вилих-Шапер довела през септември 1850 година до скъсване с тази фракция. На заседанието от 15 септември 1850 г. по предложение на Маркс (виж настоящото издание, т. 8, стр. 577—582) пълномощията на Централния комитет били предадени на Кьолнския окръжен комитет. Общините на Съюза на комунистите в Германия одобрили решението на болшинството на лондонския

Централен комитет. По указание на Маркс и Енгелс новият Централен комитет в Кьолн съставил през декември 1850 г. нов устав на Съюза (неговия текст със забележките на Маркс виж в т. 7 на настоящото издание, стр. 563—566). Полицейските преследвания и арестите на членове на Съюза довели през май 1851 г. фактически до прекратяване на дейността на Съюза на комунистите в Германия. На 17 ноември 1852 г., скоро след Кьолнския процес срещу комунистите, Съюзът по предложение на Маркс обявил своето разпускане.

Съюзът на комунистите изиграл голяма историческа роля като школа за пролетарски революционери, като зародиш на пролетарската партия, предшественичка на Международното работническо сдружение (Първия интернационал). — 505.

³⁷⁶ В. Бауер. «Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker». Bd. 1—2, Leipzig, 1841; Bd. 3, Braunschweig, 1842. (Е. Бауер, «Критика на евангелистката история на синоптиците». Томове 1—2, Лайпциг, 1841; т. 3, Брауншвайг, 1842). Синоптици в литературата по история на религията се наричат съставителите на първите три евангелия. Маркс има пред вид съдържащата се в книгата на Бауер критика на грубите противоречия между евангелистките версии и действителните исторически събития. — 508.

³⁷⁷ Текста на протокола от заседанието на Централния комитет на Съюза на комунистите от 15 септември 1850 г., на което става разцеплението в Съюза, виж в 8 том на настоящото издание, стр. 577—582. Текста на заявлението на Маркс и Енгелс и техните привърженици от 17 септември 1850 г. за излизане от Лондонското просветно дружество на немските работници, намиращо се на Грейт-Уиндмил-стрийт, виж в 7 том на настоящото издание, стр. 481.

Лид на некто Просветно дружество на немските работници било основано през февруари 1840 г. от К. Шапер, И. Мол и други дейци на Съюза на справедливите. След организирането на Съюза на комунистите ръководната роля в Дружеството принадлежала на местните общини на Съюза. Активно участие в дейността на Дружеството през 1847 и 1849—1850 години вземали Маркс и Енгелс. На 17 септември 1850 г. Маркс, Енгелс и много техни привърженици излезли от Дружеството, защото в борбата между ръководения от Маркс и Енгелс Централен комитет на Съюза на комунистите и сектантско-авантюристичното малцинство (на фракцията Вилих-Шапер) Дружеството застанало на страната на малцинството. В края на 50-те години Маркс и Енгелс отново взели участие в дейността на Просветното дружество. Дружеството продължавало да съществува до 1918 г., когато било закрито от английското правителство. През ХХ век Дружеството се посещавало от много руски политически емигранти. — 508.

³⁷⁸ Намек за древногръцката комична поема от неизвестен автор «Войната между мишките и жабите» («Батрахомиомахия»), представляваща пародия на епоса на Омир. — 508.

³⁷⁹ Става дума за опитите на Кинкел и другите ръководители на Емиграционния клуб да организират така наречения «немско-американски революционен заем», за разпространението на който сред американците от немски произход Кинкел отишъл през септември 1851 г. в САЩ. Заемът бил предназначен за незабавно вдигане на революция в Германия. Съперничещият на Емиграционния клуб Агитационен съюз, възглавяван от Руге, също изпратил свой представител в САЩ за събиране на революционен фонд. Опитът с «революционния заем» претърпял провал. В редица свои произведения Маркс и

- Енгелс осмели остро авантюризма на този замисъл на Кинкел, разглеждайки го като един от вредните и бесплодни опити да се предизвика изкуствено революция в обстановка на спадане на революционното движение. — 508.
- ⁸⁸⁰ *Свети Грал* — според средновековна легенда скъпоценна чаша, която при- тежавала чудотворна сила. — 509.
- ⁸⁸¹ Маркс иронично сравнява Арнолд Руге с Арнолд Винкелрид — полулеген- дърен швейцарски воин, участник в освободителната война срещу австрий- ското иго; според преданието, по време на сражението на швейцарците с войските на австрийския херцог Леополд III при Земпах (кантона Люцерн) на 9 юни 1386 г. Винкелрид с цената на самопожертвуванието решил изхода на битката в полза на швейцарците. — 509.
- ⁸⁸² Има се пред вид преследването на участниците в опозиционното движение сред немската интелигенция в периода след войните с Наполеонова Франция. Много членове на студентските дружества, възникнали още през периода на борбите срещу Наполеон, след Виенския конгрес се обявили против реак- ционния строй на немските държави, организирали политически манифе- стации, на които издигали искането за обединяване на Германия. Убийството през 1819 г. от студента Занд на привърженика на Свещения съюз и царски агент Коцебу послужило като предлог за репресии срещу «демагозите», както били наречени участниците в това опозиционно движение в решенията на Карл бадската конференция на министрите на немските държави през август 1819 година. — 510.
- ⁸⁸³ Работата на Енгелс «Германската кампания за имперска конституция», посветена на историята на въстанието от 1849 г. в Рейнска Прусия, Пфалц и Баден, се е печатала през 1850 г. като отделни очерци в книжки 1—3 на списанието «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue». Енгелс има пред вид четвъртия очерк от това произведение, озаглавен «Да умрем за републиката!» (виж настоящото издание, т. 7, стр. 169—207). — 510.
- ⁸⁸⁴ Има се пред вид отрядът от немски емигранти — работници и занаятчии, организираи от Вилих в Безансон (Франция) през ноември 1848 година. Членовете на отряда получавали парични помощи от френското правител- ство, но в началото на 1849 г. изплащането на помощите било прекратено. По-късно отрядът влязъл в състава на доброволческото поделение, взело участие под командването на Вилих в действията на баденско-пфалцката въстаническа армия през май-юни 1849 година. — 512.
- ⁸⁸⁵ Маркс има пред вид героичната защита на планинския проход Термопили от отряд от 300 души спартанци под командването на Леонид срещу цяла армия персийци по време на гръко-персийските войни от 480 г. преди н. е. В сражението при Термопилите Леонид и целият отряд загинали. — 512.
- ⁸⁸⁶ Виж настоящото издание, т. 7, стр. 183—184. — 512.
- ⁸⁸⁷ През септември 1849 г. Маркс бил избран за член на Комитета за подпома- гане на немските емигранти в Лондон, образуван при местното Просветно дружество на немските работници. За да пресече опитите на дребнобуржоаз- ните демократи-емигранти да подчинят на своето влияние пролетарските елементи на лондонската емиграция, Комитетът по предложение на Маркс и Енгелс и други ръководители на Съюза на комунистите бил преобразуван в Социалдемократически емигрантски комитет, в ръководството на който вли-

зали Маркс и Енгелс. В средата на септември 1850 г. Маркс и Енгелс заявили, че излизат от Емигрантския комитет, болшинството от членовете на който попаднало под влиянието на фракцията на Вилих-Шапер. — 512.

³⁸⁸ Споменатото заседание на Централния комитет на Съюза на комунистите се е състояло в последните дни на август 1850 година. — 513.

³⁸⁹ «*Le Précurseur*» («Предвестник») — белгийски буржоазен всекидневен вестник; издаван в Анверс от 1836 година. — 516.

³⁹⁰ Виж настоящото издание, том 8, стр. 427. — 518.

³⁹¹ Има се пред вид написаното от Маркс и Енгелс през март 1850 г. «Обръщение на Централния комитет до Съюза на комунистите» (виж настоящото издание, т. 7, стр. 257—268). — 518.

³⁹² Виж настоящото издание, т. 8, стр. 477. — 519.

³⁹³ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 483. — 520.

³⁹⁴ Маркс има пред вид Централния комитет на сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер, която след 15 септември 1850 г. се откъсва от Съюза на комунистите и се обособява като самостоятелна организация. По аналогия със сепаративното обединяване на реакционните католически кантони в Швейцария през 40-те години на XIX в. Маркс и Енгелс иронично наричат тази организация Зондербунд (Особен съюз). — 520.

³⁹⁵ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 479. — 521.

³⁹⁶ «*The Red Republican*» («Червен републиканец») — чартистки седмичник, издаван от Д. Гарни през юли—ноември 1850 година. В този седмичник бил напечатан първият английски превод на «Манифеста на комунистическата партия».

«*Notes to the People*» («Бележки за народа») — английски седмичник, орган на чартистите; излизал в Лондон през 1851—1852 година под редакцията на Е. Джонс. Маркс и Енгелс подкрепяли вестника, като вземали участие в неговото редактиране и издаване и публикували в него от юни 1851 до април 1852 година редица статии. — 521.

³⁹⁷ Имат се пред вид статиите на Маркс и Енгелс, посветени на героичното въстание на парижките работници през юни 1848 г., а също и статиите на Маркс и Енгелс, насочени срещу страхливата политика на общогерманското Национално събрание, свикано във Франкфурт на Майн, и съглашателската позиция на Пруското национално събрание, а също и против дейците на мартенските съюзи (виж настоящото издание, т. 5 и 6).

Мартенските съюзи начело с Централния мартенски съюз във Франкфурт били организирани в различни градове на Германия в края на ноември 1848 г. от депутатите на лявото крило на франкфуртското Национално събрание. Съюзите провъзгласили за своя цел защитата на завоеванията на мартенската революция в Германия от 1848 г. Те се възглавявали от такива дребнобуржоазни демократи като Фрьобел, Симон, Руге, Фогт и др. Маркс и Енгелс още от декември 1848 г. бичували в «*Neue Rheinische Zeitung*» половинчатата, нерешителна политика на ръководещите съюза лидери на дребнобуржоазната демокрация, показвайки, че тази политика била изгодна за враговете на революцията. — 522.

- ³⁹⁸ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 478. — 522.
- ³⁹⁹ Виж настоящото издание, т. 8, стр. 481. — 523.
- ⁴⁰⁰ Има се пред вид конфликтът между Прусия и Австрия, изникнал през есента на 1850 г. на почвата на борбата им за хегемония в Германия. Повод за конфликта бил революционните вълнения в Хесен. Прусия и Австрия си оспорвали правото за намеса във вътрешните работи на Хесен с цел да потушат вълненията. В отговор на влизането на австрийските войски в Хесен пруското правителство обявило мобилизация и изпратило на свой ред войски в Хесен. Обаче под натиска на цар Николай I Прусия отстъпила на Австрия без особена съпротива. — 523.
- ⁴⁰¹ Има се пред вид тостът, който Огюст Бланки изпратил от затвора за «Банкета на равните» — Международен митинг, състоял се в Лондон на 24 февруари 1851 г. по случай годишнината от февруарската революция от 1848 година. Банкетът бил организиран от ръководената от Луи Блан част на френската дребнобуржоазна емиграция и водачите на бланкисткото емигрантско дружество — Бартелеми, Адан и др., съвместно с фракцията на Вилих и Шапер. С цел да получат информация Маркс и Енгелс изпратили на банкета своите привърженици — К. Шрам и В. Пипер, които били изгонени от залата и пребити от бой от привържениците на Вилих и Шапер. Текстът на тоста на Огюст Бланки, който ръководителите на банкета скрили нарочно от участниците в него, бил публикуван в редица френски вестници. Маркс и Енгелс превели този тост на немски и английски език, като надписали към него увод (виж настоящото издание, т. 7, стр. 567—569). Немският превод бил отпечатан в голям тираж и се разпространявал в Германия и Англия. — 525.
- ⁴⁰² Става дума за нарушаването от страна на Фридрих-Вилхелм IV на тържествените обещания за установяване на конституционен режим, които се съдържали в неговото обръщение към народа по време на мартенската революция от 1848 г. в Прусия. — 530.
- ⁴⁰³ В периода, предшествувал революцията от 1848—1849 години, представителите на религиозните опозиционни течения в Германия — така наречените «немски католицизъм» и протестантските «свободни общини» — предприели опити за създаване на общогерманска национална църква. «Немският католицизъм», възникнал през 1844 г. в редица германски държави, бил насочен срещу крайните проявления на мистицизъм и лицемерна набожност в католическата църква. Отхвърляйки върховенството на римския папа и много догми и обряди на тази църква, «немските католици» се стремели да приспособят католицизма към нуждите на немската буржоазия. «Свободните общини» се отделили от официалната протестантска църква през 1846 г. под влияние на движението на така наречените «Приятел на светлината», които се борели срещу господстващото в тази църква лицемерно и мистично направление — pietизъм. Двете форми на религиозната опозиция отразявали недоволството на буржоазията през 40-те години от реакционните порядки в Германия и нейния стремеж към политическо обединение на страната. През 1859 г. «Свободните общини» сесели с общините на «немските католици». — 531.
- ⁴⁰⁴ Цитираните от Маркс резолюции на чартисткия митинг в Манчестер на 20 ноември 1853 г. и текстът на речта на Джонс на този митинг били публикувани в «People's Paper» на 26 ноември 1853 година. — 537.
- ⁴⁰⁵ Енгелс сигурно има пред вид своята статия «Развоят на турската война», публикувана в «New-York Daily Tribune» на 7 декември 1853 г. (виж на-

стоящия том, стр. 492), въпреки че в тази статия споменатото положение не е било формулирано в съвсем завършен вид. Друга статия, съдържаща подобна мисъл, в «Tribune» за този промеждутък от време не се е появила. — 533.

- ⁴⁰⁶ Намек за редица капитални трудове по история на промишлеността, търговията и финансите на английския буржоазен икономист Т. Тук, които носели общото заглавие «История на цените»: A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837». Vol I—II, London, 1838 («История на цените и състояние на обръщението от 1793 до 1837 год.» т. I—II, Лондон, 1838), «A History of Prices, and of the State of the Circulation, in 1838 and 1839». London, 1840 («История на цените и състояние на обръщението в 1838 и 1839 години». Лондон, 1840) и «A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive». London, 1848 («История на цените и състояние на обръщението от 1839 до 1847 г. включително». Лондон, 1848). — 547.
- ⁴⁰⁷ *Робинзон Просперити* — прозвище на Ф. Дж. Робинсон, виконт Годрич, който като каницлер на държавното съкровище (министър на финансите) на Англия през 1825 г., в самото навечерие на кризата, предричал продължителното процъфтяване на английската икономика. — 548.
- ⁴⁰⁸ *Пития* — в древна Гърция жрица-пророчица в храма на бог Аполон в Делфи. — 551.
- ⁴⁰⁹ «The Guardian» («Страж») — английски седмичен вестник, орган на англиканската църква; основан в Лондон през 1846 година. — 553.
- ⁴¹⁰ «Ost-Deutsche Post» («Източно-германска поща») — австрийски всекидневен вестник с умерено-либерално направление, излизал във Виена от 1848 до 1866 год. — 555.
- ⁴¹¹ Като министър на вътрешните работи на Великобритания Джеймс Грехем, за да угоди на австрийското правителство, дал през 1844 г. заповед на английското пощенско ведомство да предоставя на полицията за преглед писмата на италианските революционери емигранти.
Под «делото Бандиера» Маркс има пред вид стоварването на крайбрежието на Калабрия през юни 1844 г. на неголям отряд италиански патриоти начело с членовете на тайната заговорническа организация на братята Бандиера. Целта на Бандиера била да повдигнат в Италия въстание срещу неаполитанските бурбони и австрийското господство. В резултат на предателството на един от членовете на отряда властите пленили участниците в експедицията; братята Бандиера били разстреляни. — 555.
- ⁴¹² Сражението при Синоп станало на 30 (18) ноември 1853 година. Като установила, че турското командване е приготвило флота за пренасяне на войска и снаряжения на кавказкото крайбрежие, и открила, че флотата е в Синопския залив, руската черноморска ескадра на вицеадмирал П. С. Нахимов я атакувала и унижила. В сражението участвували 6 руски линейни кораба и 2 фрегата; турските сили, поддържан от огъня на бреговите батарени, наброявали 16 кораба, в това число и 2 парни. Обаче артилерийското оръжие на руската ескадра превъзхождало турското. В сражението на турската флота били нанесени големи загуби: 15 кораби били унищожени, командващият флотилията Осман-паша бил пленен. Победата при Синоп значително укрепила военното положение на Русия на Черно море, но в същото време ускорила намесата на Англия и Франция във войната срещу нея. — 559.

- ⁴¹⁸ В манифеста на Николай I от 26 (14) юни 1853 г., издаден във връзка с решението на царското правителство да изпрати войски в Дунавските княжества, а също и в редица дипломатически документи на царска Русия за цел на завземането на княжествата се обявявало създаването на «материални гаранции» за обезпечаване правата и привилегиите на източноправославната църква в Турция и изпълнението от султана на неговите задължения по отношение на Русия. — 560.
- ⁴¹⁴ *Сент-Джонс-Ууд* и *Челси* — названия на гъстонаселените райони в Лондон; *Клермонтският дворец* (в околностите на Лондон) бил предоставен на емигрирала през февруари 1848 г. в Англия Луи-Филип Орлеански и неговото семейство. — 561.
- ⁴¹⁵ *Бургграф* били наречени 17 главатари на орлеанистите и легитимистите, които влизали през 1849 г. в комисията на Законодателното събрание по изработване на проекта за нов изборителен закон, заради техните неоправдани претенции за власт и реакционните им стремежи. Названието е заимствувано от едноименната историческа драма на Виктор Юго из живота на средновековна Германия. Бургграфи се наричали в Германия назначаваните от императора управители на градовете и окръзите. — 562.
- ⁴¹⁶ Героят от *Страсбург* и *Булон* — виж бележка 249. — 562.
- ⁴¹⁷ Ироничен намек за неуспелия заговор на генерал Мале срещу Наполеон I през октомври 1812 година. Организаторите на заговора, в който участвали както десни роялистки елементи, така и републиканци, разчитали на поражението на Наполеон в Русия и се опитали да използват разпространената от тях самите версия за неговата смърт по време на руския поход. — 562.
- ⁴¹⁸ *Партия на реда* — виж бележка 344. — 564.
- ⁴¹⁹ Палмерстон обявил за излизането си от коалиционното правителство на Абърдин на 16 декември 1853 година. Обаче оставката му не била приета и той скоро се върнал на предишния си пост министър на вътрешните работи. — 566.
- ⁴²⁰ Има се пред вид препечатването в отделна брошура от лондонския издател Такер на статията «Палмерстон и Русия» от «New-York Daily Tribune» от 4 ноември 1853 г., която е третата статия от серията на Маркс «Лорд Палмерстон» (виж забележка 295). — 569.
- ⁴²¹ В първото издание на съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс статията «Развоят на турската война» е поместена под заглавието «Синоп и Ахалцих». Статията била написана от Енгелс по материали от английския периодичен печат, които осветлявали тенденциозно развоя на военните действия в периода на Кримската война и тенденциозно тълкували руските официални донесения. С това главно се обяснява наличието в статията на редица неточности в характеризирането на Синопското сражение от 30 (18) ноември 1853 г., в оценката на съотношението на силите на участниците в него, на бойните качества и действия на руската Черноморска флота. Така например от английските вестници Енгелс заимствувал неправилната версия за тактическата слабост на Черноморската флота и преобладаването в нейния състав на «пресноводни моряци» и лица от неруска националност. Известна роля в прекомерното омаловажаване на значението на Синопското сражение изиграл публицистичният характер на статията, написана след събитията, и нейната политическа насоченост срещу руския царизъм като главен стълб на реакцията в Европа. — 570.
- ⁴²² Описаният по-долу от Енгелс бой при Ахалцих станал на 26 (14) ноември 1853 година. — 570.

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

(март—декември 1853)

1853

*Март —
началото на април*

Във връзка с изострянето на противоречията между западните държави и царска Русия на Балканите и в Близкия Изток Маркс и Енгелс в своите писма обменят мнения по източния въпрос.

По молба на Маркс Енгелс пише за вестник «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска всекидневна трибуна») редица статии, в които подлага на анализ същността на източния въпрос и се изказва за неговото разрешаване по революционен път, за създаване на демократични славянски държави на Балканите. Статията на Маркс и Енгелс «Британската политика. — Дизраели. Емигрантите. — Мацини в Лондон. — Турция» и статиите на Енгелс «Действително спорният проблем в Турция», «Турският въпрос» и «Какво ще стане с Европейска Турция?» се публикуват в «New-York Daily Tribune» от 7, 12, 19 и 21 април (последните три статии като уводни).

*Към втората
половина на март
—април*

Считайки за неотложна задача разработката на икономическото си учение, Маркс продължава да задълбочава своите знания по политическа икономия; той чете английската икономическа литература и прави извадки от произведенията на Спенсер, Нюмен, Опдайк, Банфилд и други автори, а така също и от списание «Economist» («Икономист»). Особен интерес той проявява към въпросите на паричното обръщение, поземлената собственост и рентата, народонаселението и ролята на държавата в икономическия живот.

Матерналите от тези икономически изследвания Маркс широко използва в своята публичностична дейност.

Април

Енгелс възобновява заниманията си с военните науки, като отделя основно внимание на историята на революционната война в Унгария, а също и на войната в Италия през 1848—

1849 години и на разработването на тактиката на революционната армия в случай на война срещу царска Русия. Енгелс, който придава голямо значение на въпроса за перспективите на революционното движение в Русия, чете книгата на Херцен «За развитието на революционните идеи в Русия» във френско издание от 1851 г.

Енгелс продължава да изучава руски език и се занимава също с южнославянските езици.

Април—май

Проявявайки голям интерес към историята и перспективите на развитието на колониалните и зависими страни в Азия, Маркс чете произведенията на Мак-Кулох, Клем, Берние, Салтиков и други трудове по историята и икономиката на Индия и Китай и прави извадки от тях. Във връзка с предстоящото обсъждане в английския парламент на въпроса за управлението на Индия Маркс изучава парламентарните Сини книги и се занимава с историята на Източноиндийската компания.

Април-декември

Маркс и Енгелс поддържат постоянен контакт с бившите членове на Съюза на комунистите И. Вайдемайер и А. Клус и им оказват голяма помощ при пропагандирането на идеите на научния комунизъм в САЩ. Във връзка със сътрудничеството на Вайдемайер и Клус във вестник «Die Reform» («Реформа»), орган на обединеното на немските работници в Америка (Американския работнически съюз), Маркс и Енгелс привличат на работа във вестника Екарнус, Пипер, Дронке и други свои привърженици. Отделни статии на Маркс и Енгелс от «New-York Daily Tribune» се препечатват от вестник «Reform».

1 и 8 април

Маркс пише две статии за инсценирания от полицията в Берлин «революционен заговор», използван от английското правителство за засилване на полицейския надзор над политическите емигранти в Лондон. Статиите «Берлинският заговор» и «Берлинският заговор. — Лондонската полиция. — Мацини. — Радецки» са поместени в «New-York Daily Tribune» от 18 и 21 април.

Около

9 април—май

Маркс и Енгелс възобновяват опитите си да намерят издател за своя ръкопис «Великите мъже на емиграцията», насочен срещу лидерите на дребнобуржоазната демокрация; обаче не успяват да напечатат ръкописа.

9 април

Като узнава от Клус за предстоящото публикуване в САЩ на серията клеветнически статии на Хирш под заглавие «Жертвите на шпионажа. Оправдателната бележка на В. Хирш», Маркс пише статията си «Самопризнанията на Хирш». В нея той разобличава съучастничеството между Хирш и Вилих, един от главатарите на разколническата фракция, изключена от Съюза на комунистите, и опровергава разпространената от Хирш измислица, че Маркс е предал ръкописа «Великите мъже на емиграцията» в ръцете на пруската полиция. Статията на Маркс се печата в «Belletristisches Jour-

nal und New-Yorker Criminal-Zeitung» («Белетристичен лист и Нюйоркски вестник по криминални въпроси») от 5 май.

12 април

Въз основа на анализа на икономическото и политическото положение в Европа в писмо до Вайдемайер Енгелс излага редица идеи за перспективите на новата революция на континента и за тактиката на пролетарската партия по време на бъдещите революционни боеве в Германия. Част от това писмо Вайдемайер публикува като анонимна статия във вестник «Reform» от 4 май.

Като продължава да оказва системна помощ на Е. Джонс при издаването и редактирането на чартисткия вестник «The People's Paper» («Народен вестник»), Маркс пише за него статията «Новата финансова машинация, или Гладстон и пенсите». С тази статия започва серия статии на Маркс, която разкрива антинародния характер на бюджета на коалиционното правителство. Статията се публикува във вестника на 16 април. Аналогична по съдържание статия под заглавие «Постиженията на правителството» Маркс изпраща в «New-York Daily Tribune», където тя се публикува на 27 април.

Средата
на април

Маркс получава съобщение от Клус, че статията «Херцогиня Сатерленд и робството», публикувана от Маркс в «New-York Daily Tribune» на 9 февруари 1853 г., е препечатана със съкращения в немския демократичен вестник в Америка «Der Wecker» («Будилник») от 28 март, а също и в редица други американски вестници.

19 април —
около 25 април

Маркс продължава работата си над серията от статии за бюджета на Гладстон. Статията на Маркс «Лири, шилинги, пенси, или класовият бюджет и кого ползва той» и «Сапун за народа, лаком къс за «Times». — Бюджетът на коалиционното правителство» се печатат в чартисткия вестник «People's Paper» от 23 и 30 април. Две други статии — «Фергюс О'Конор. — Поражението на правителството. — Бюджетът» и «Безредиците в Константинопол. — Спиритизмът с маси в Германия. — Бюджетът» се отпечатват в «New-York Daily Tribune» от 3 и 6 май.

Около
24 април

В Бостон (САЩ) излиза като отделна брошура памфлетът на Маркс «Разкрития по кълнския процес срещу комунистите».

26—29 април

По молба на Маркс Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия за политическото положение на Швейцария. Към тази статия Маркс прибавя раздел за преследването на емигрантите от английското правителство и изпраща статията на 29 април. Редакцията на вестника разделя статията на две и я публикува на 14 май под заглавие «Делото за ракетите. — Швейцарското въстание» и на 17 май под заглавие «Политическото положение на Швейцарската република».

26 април

Като получава анонимно известие за пристигането в Лондон на началника на берлинската полиция Щибер и на пруския полицейски чиновник Голдхайм и за продължаващите връз-

ки на В. Хирш с тях, Маркс проверява достоверността на тези данни и ги изпраща на Вайдемайер и на Клус, за да ги публикуват в американския работнически печат. За този факт Маркс съобщава също в статията «Делото за ракетите.— Швейцарското въстание», публикувана в «New-York Daily Tribune».

В писмо до Маркс Енгелс привежда редица данни, които характеризират намаляването на търговията и промишленото производство в Англия и Франция и показват неустойчивостта на капиталистическото процъфтяване.

- Краят на април* Маркс и неговото семейство се намират в тежко положение поради трудното разпространяване на трудовете на Маркс и нередовното заплащане на неговите статии от «New-York Daily Tribune». Енгелс подпомага материално Маркс и неговото семейство.
- 30 април — 19 май* Маркс се намира при Енгелс в Манчестер.
- Май—юни* Във връзка с изучаването на историята на източните страни Енгелс се занимава с персийски език, чете в оригинал поета Хафиз, историка Мирхонд.
- 20 май* Маркс пише статията «Революцията в Китай и в Европа», в която анализира причините и характера на Тайпинското въстание в Китай и посочва неизбежното влияние на китайските събития върху икономическото и политическото развитие на Европа. Статията се публикува като уводна в «New-York Daily Tribune» от 14 юни.
- Енгелс изпраща на Маркс получените от Вайдемайер пари, които били събрани в Америка по призива на Маркс и Енгелс и техните съмишленици, за да ги предаде на Фрайлиграт (определил да приема сумите, предназначени за подпомагане на осъдените в Кьоли членове на Съюза на комунистите и техните семейства).
- 24 май* Маркс започва да пише поредната статия за Индия, предназначени за «New-York Daily Tribune». Повод за това е било предстоящото обсъждане в парламента на въпроса за продължаването на Хартата на Източноиндийската компания. Първата от тези статии «Холандските работи. — Дания. — Конверсията на британския държавен дълг. — Индия. — Турция и Русия» се печатат във вестника на 9 юни.
- Около 25 май* Енгелс чете книгата на Форстер «Историческа география на Арабия».
- Около 26 май — 14 юни* — Маркс и Енгелс в своята кореспонденция разменят мнения върху проблемите на историята на източните страни. Засягайки социално-икономическите отношения в Изтока, Маркс отбелязва, че там липсва частна собственост върху земята.
- По съвета на Маркс Енгелс чете книгата на Берниез за държавата на Великите Моголи в Индия.

- 27 май — 7 юни Маркс пише редица статии по основните въпроси на европейската политика, предназначени за «New-York Daily Tribune», като отделя особено внимание на развитието на конфликта между Русия и Турция и на позицията, заета в този конфликт от западноевропейската дипломация. Статии на Маркс: «Мацини. — Швейцария и Австрия. — Турският въпрос», «Турският въпрос. — «Times». — Разширяването на Русия», «Руската лъжа. — Провалът на Гладстон. — Източноиндийските реформи на Чарлз Ууд», се публикуват във вестника на 10, 14 и 22 юни.
- Около 31 май Енгелс получава от Америка 440 екземпляра от брошурата на Маркс «Разкрития по Кьолнския процес срещу комунистите», напечатана в Бостон. След като остава за себе си няколко екземпляра за разпространяване в Манчестер, той изпраща брошурите на Маркс.
- Краят на май — началото на юни Маркс и Енгелс получават съобщение от САЩ от Вайдемайер и Клус за полемиката в немската преса в Америка между тях и Вилих, който излязъл с редица нападки срещу Маркс във връзка с публикуването на брошурата «Разкрития по Кьолнския процес срещу комунистите».
- Юни Маркс работи в библиотеката на Британския музей, събирайки материал за своите кореспонденции в «New-York Daily Tribune». Той отделя особено внимание на трудовете за Индия на Чапмен, Дикинсон, Мил, Кемпбел, Мари и други автори, прави извадки от тези трудове по въпросите за английската колониална система, икономическия и политическия строй на Индия.
- Маркс изучава редица трудове по историята на Дания: Дройзен, Замвер, Олсхаузен, и прави извадки. Резултатите от своите изследвания Маркс използва при осветляването на събитията в Дания в своите кореспонденции за «New-York Daily Tribune».
- Юни—август Маркс кореспондира с Ласал за нелегалното изпращане и разпространение в Германия на брошурата «Разкрития по кьолнския процес срещу комунистите». Енгелс предлага брошурата да се изпрати в денкове с прежда. Обаче този план остава неосъществен.
- Началото на юни — средата на юли Маркс получава редица съобщения, които свидетелствуват за високата оценка на американските читатели на неговите статии в «New-York Daily Tribune».
- 2 юни В писмо до Енгелс Маркс изказва недоволство от това, че редакцията на «New-York Daily Tribune» произволно поемства отделни принципно важни статии на Маркс и Енгелс като уводни, без да посочва автора. Маркс изразява намерението си да изпрати до редактора на вестника Дана протестно писмо срещу такова отнасяне към неговите статии.
- 2—9 юни Продължавайки да оказват морална и материална помощ на своите съратници, бивши членове на Съюза на комунистите,

Маркс и Енгелс правят постъпки да намерят работа на В. Волф и В. Пипер.

10 юни

Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Британското господство в Индия», в която разобличава методите на колониалното господство на англичаните в Индия. В своята статия Маркс развива изказаните от Енгелс в писмо от 6 юни мисли за упадък на земеделието в Индия в резултат на хазийниченето на английските колонизатори. Статията се появява в «New-York Daily Tribune» на 25 юни.

14 юни

В писмо до Енгелс Маркс прави критически забележки за книгата на американския икономист Кери «Робството у нас и в чужбина» и за други съчинения на същия автор, проповядващи хармония на класовите интереси и представляващи апология на капитализма.

Средата на юни

В писмо до Клус Маркс съветва Вайдемайер и Клус да продължат сътрудничеството си в «Reform», независимо от нарастването на влиянието на дребнобуржоазните елементи в редакцията на вестника. Маркс подчертава важноста на работата на Вайдемайер и Клус в този вестник поради това, че в Америка липсват други печатни органи, които пролетарските революционери биха могли да ползват.

Маркс изпраща на Клус критически бележки върху икономическите възгледи на Кери, които Клус използва в една от своите статии, публикувани през септември във вестник «Reform».

17 юни

Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия, в която наред с прегледа на основните въпроси на вътрешната и външната политика на Англия съобщава на читателите на вестника за стачното движение в Англия и за опитите да се възроди чартистката агитация в страната. С тази статия Маркс започва да осветлява системно в своите кореспонденции въпросите на работническото движение в Англия. Статията «Английското процъфтяване. — Стачките. — Турският въпрос. — Индия» се печата в «New-York Daily Tribune» от 1 юли.

Около 20 юни

Маркс получава от Клус съобщение, че на заседанието на Централния комитет на Американския работнически съюз по въпроса за насоката на вестник «Reform» болшинството се е изказало за линията, провеждана от Вайдемайер в духа на теоретическите и тактическите принципи на Маркс и Енгелс.

24 юни

Маркс пише статията «Източноиндийската компания, нейната история и резултатите от нейната дейност», в която се осветлява историята на колониалното заробване и ограбване на Индия от английските господстващи класи. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» от 11 юли.

28 юни

Маркс пише статия за ирландското арендно право, в която разобличава хищническите методи на експлоатиране на ирландските селяни от английските лендлордове. Статията «Индийският въпрос. — Ирландското арендно право» се печата в «New-York Daily Tribune» от 11 юли.

- Не по-рано от началото на юли* Енгелс чете написаната от Херцен и издадена от Свободната руска печатница в Лондон антикрепостническа прокламация «Юрнев ден! Юрнев ден! Към руското дворянство».
- Приблизително юли-ноември* Маркс изучава парламентарните протоколи, дипломатическите документи и материали за периода от 1807 до 1850 г., като отделя особено внимание на историята на външната политика на Англия.
- 1 юли* Маркс пише за «New-York Daily Tribune» кореспонденция за руско-турския конфликт и за стачното движение в Англия, която се публикува във вестника от 14 юли.
- 9 юли* При Енгелс пристига с препоръка от Маркс немският емигрант Якоби, един от подсъдимите на кьолнския процес срещу комунистите. Енгелс се занимава с настаняването на Якоби в Манчестер.
- 12 юли* Във връзка със завземането на Дунавските княжества от Русия Маркс пише в «New-York Daily Tribune» статия, в която се обявява срещу експанзионистичната политика на царска Русия и позицията на английското правителство по този въпрос. Статията на Маркс «Руско-турските усложнения. — Хитростите и извѳртанията на британското правителство. — Последната нота на Неселроде. Източноиндийският въпрос» се печата във вестника от 25 юли.
- 19 юли* Маркс пише в «New-York Daily Tribune» статия, в която продължава осветляването на руско-турския конфликт и опитите на западноевропейската дипломация да се намеси в него. В статията Маркс обосновава своята и на Енгелс идея за създаване на славянски демократически държави на Балканите. Статията «Военият въпрос. Парламентарните работи. — Индия» се появява във вестника на 5 август.
- 22 юли* Маркс пише статията «Бъдещите резултати от британското господство в Индия», в която, като прави равностметка на своите работи за Индия, идва до извода за неизбежния край на британското колониално господство в тази страна. Статията се отпечатва в «New-York Daily Tribune» на 8 август.
- 29 юли—
12 август* Маркс пише за «New-York Daily Tribune» редица обзорни статии, в които осветлява основните въпроси на европейската политика. Статиите на Маркс: «Поражението на правителството по финансовия въпрос. — Кочияшите. — Ирландия. — Руският въпрос», «Данъкът върху обявленията. — Действията на Русия. — Дания. — Съединените щати в Европа», «Въпросът за войната. — Населението на Англия и търговските отчети. — Парламентарните въпроси» и други се печатат във вестника от 12 до 24 август.
- Краят на юли—
началото на август* Енгелс е в Лондон, където отива, за да се срещне с майка си, пристигнала за известно време от Германия.

- 16 и 19 август Маркс пише две статии за дебатите по турския въпрос в английския парламент, в които прави анализ на позицията на Англия по източния въпрос. Статните излизат в «New-York Daily Tribune» на 2 септември под заглавия: «Ъркарт. — Бем. — Турският въпрос в камарата на лордовете» и «Турският въпрос в камарата на общините».
- Около 19 август Маркс получава чрез Фрайлиграт писмо от бившия член на Съюза на комунистите К. Клайн с предложение да се установи връзка между членовете на предишния лондонски Централен комитет на Съюза на комунистите и предишните общини на Съюза в Золинген, Елберфелд и Дюселдорф. В своя отговор до Клайни Маркс съветва да се запази самостоятелната организация на фабричните работници, като се пази тя от проникването на дребиобуржоазни елементи. По конспиративни съображения Маркс препоръчва да се поддържа връзка с Лондон само чрез лични контакти.
- 23 август Маркс пише статията «Положението в континента¹ и в Англия», в която наред с осветляването на източния въпрос прави равнометка на завършилата парламентарна сесия в Англия, разобличавайки реакционната политика на коалиционното правителство и на английския парламент. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» от 5 септември.
- 30 август Във връзка с развилата се на страниците на «The Morning Advertiser» («Сутр-шен осведомител») полемика около Бакуини, в хода на която е била отправена нападка срещу «Neue Rheinische Zeitung» («Нов Рейнски вестник»), Маркс пише открито писмо до редактора на вестник «Morning Advertiser», в което обяснява отношението на «Neue Rheinische Zeitung» към Бакуини. Писмото на Маркс се печата в «Morning Advertiser» от 2 септември.
- 30 август — 27 септември Маркс² пише редица статии за икономическото положение в Европа. В статиите той посочва признаците на назряваща икономическа криза в най-напредналите европейски страни — Англия и Франция. Статните: «Покачането на цените на зърнените храни. — Холерата. — Стачките. — Движението сред моряците», «Политическите събития. — Недостигът на зърнени храни в Европа» и други, се печатат в «New-York-Daily Tribune» от 15 септември до 17 октомври.
- 3—4 септември Във връзка с появяването в «Morning Advertiser» на нова полемична бележка срещу «Neue Rheinische Zeitung» Маркс пише второ писмо до редакцията на вестника. Поради отказа на редакцията да помести това писмо Маркс публикува своя отговор в чартисткия вестник «People's Paper» от 10 септември.
- 9 септември Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за банковия закон на Пил 1844 г., която се публикува във вестника от 24 септември като уводна.

- 29 септември* Във връзка с подготовката на Русия и Турция за военни действия Енгелс пише статията «Русите в Турция», в която прави анализ на съотношението на въоръжените сили на Дунав. С тази статия започват военните прегледи, които Енгелс пише системно по време на Кримската война. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» от 17 октомври като уводна.
- В писмо до Маркс Енгелс съобщава конкретни данни за състоянието на отделни отрасли на английската икономика.
- 4 октомври —
6 декември* Въз основа на дълбок анализ на материалите на Сините книги, на парламентарни протоколи, на дипломатически документи и на пресата Маркс пише серия разобличителни статии за Палмерстон, в които характеризира Палмерстон като представител на управляващата олигархия и чрез това дава оценка на цялата английска правителствена система. Статии се печатат от 22 октомври до 24 декември в вестник «People's Paper» като серия под общото заглавие «Лорд Палмерстон». По-голямата част от тези статии се публикуват в «New-York Daily Tribune» като уводни. Отделни статии от тази серия се препечатват на немски език във вестник «Reform».
- 7 октомври* Продължавайки да осветлява системно стачното движение в Англия, Маркс пише статията «Въпросът за войната. — Финансовите работи. — Стачките». Статията се публикува в «New-York Daily Tribune» на 21 октомври.
- 12 октомври* В писмо до Енгелс Маркс анализира положението във Франция и му предлага да напише статия за възможните последици от назряващата икономическа криза за бонапартисткия режим.
- Около 21 —
27 октомври* Енгелс пише две статии за военното положение на Балканите и в Кавказ във връзка с войната, обявена на Русия от турското правителство. Статии «Придвижването на армиите в Турция» и «Свещената война» се публикуват в «New-York Daily Tribune» на 8 и 15 ноември като уводни.
- Към ноември* Маркс пита Дана какви възможности има да се напечатат в Америка статии по история на немската философия.
- 5 ноември* Продължавайки да публикува серията статии на Маркс «Лорд Палмерстон», редакцията на «People's Paper» в специална бележка обръща вниманието на читателите върху значението на тази серия за разобличаването на политиката на английските господстващи класи.
- Около 8 ноември* Енгелс пише статията «Развоят на турската война», в която анализира военните действия на Дунав между руската и турската армии. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» на 25 ноември като уводна.
- 11 ноември* Маркс изпраща на «New-York Daily Tribune» кореспонденция, написана от него и Енгелс. На 28 ноември редак-

- цията публикува частта от кореспонденцията, написана от Енгелс, като уводна под заглавие «Пораженията на русите». Написаната от Маркс част от кореспонденцията, в която се опровергават лъжливите твърдения на английската буржоазна преса, че положението на английските работници се подобрява, се печата в същия брой като отделна статия под заглавие «Работническият въпрос».
- 15 ноември* Маркс пише статията «Стопанският разцвет. — Работническият въпрос», в която опровергава твърденията на английското буржоазно списание «Economist», че икономическото процъфтяване в Англия имало стабилен характер. В статията на Маркс се съобщава за агитацията на лидера на чартистите Ернест Джонс за свикване на Работнически парламент. Статията на Маркс се публикува в «New-York Daily Tribune» на 30 ноември.
- Около 18 ноември* Продължавайки внимателно да следи военните действия, Енгелс пише нова статия за хода на турската война. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» на 7 декември като уводна.
- Около 20 ноември* В писмо до А. Клус Маркс прави редица критически забележки за историческите възгледи на Ъркхарт и на неговата позиция по източния въпрос. Бележките на Маркс Клус използва в своята статия «Давид Ъркхарт», поместена във вестник «Reform» на 19 декември.
- Около 21 ноември* Маркс получава от Клус броевете на вестник «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung», в които била напечатана статия на Вилих против произведението на Маркс «Разкрития по къолския процес срещу комунистите».
- Около 21—28 ноември* Маркс пише срещу Вилих памфлет «Рицарят на благородното съзнание», в който разобличава сектантските действия и авантюристичната тактика на дребнобуржоазните елементи в работническото движение.
- Около 22 ноември* Енгелс получава от Маркс текста на статията на Вилих срещу Маркс. По молба на Маркс Енгелс пише декларация, в която опровергава измислиците на Вилих, и я изпраща на Маркс, за да я използва в работата си «Рицарят на благородното съзнание». Декларацията на Енгелс Маркс включва в своята работа.
- 25 ноември* Вайдемайер, Клус и Якоби публикуват в «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» декларация, в която опровергават клеветническите нападки на Вилих срещу Маркс. В тази декларация те използват материали, изпратени им от Маркс.
- 29 ноември* Маркс изпраща своя памфлет «Рицарят на благородното съзнание» на Клус, за да бъде напечатан в Америка. Памфлетът излиза в средата на януари 1854 г. в Ню-Йорк.

В своята статия за «New-York Daily Tribune» Маркс осветлява разгърнатата от Джонс и други чартистски лидери агитация за свикване на Работнически парламент. Статията «Речта на Мантойфел. — Религиозното движение в Прусия. — Възванието на Мацини. — Лондонският муниципалитет. — Реформите на Ръсел. — Работническият парламент» се печата във вестника на 12 декември.

Около 2
декември

Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Войната на Дунав» от серията военни прегледи. Статията се публикува във вестника от 16 декември като уводна.

2—9 декември

Маркс пише две статии в «New-York Daily Tribune», в които прави анализ на позицията на западноевропейските държави по руско-турската война. Статиите «Турската война. — Промисленото бедствие» и «Четворното съглашение. — Англия и войната» се печатат във вестника на 16 и 26 декември.

13 декември

Маркс пише статията «Руската победа. — Позицията на Англия и Франция», в която отбелязва нарастването на икономическите и политическите противоречия в империята на Наполеон III, което показва слабостта на бонапартисткия режим. Статията се печата в «New-York Daily Tribune» на 27 декември.

Около 14
декември

Маркс получава от своя роднина И. К. Юта предложение да сътрудничи в издавания в Капцадт (Кейптаун) всекидневен вестник «Zuid—Afrikaan» («Южноафриканец»).

Средата на де-
кември

Стремейки се да се освободи от работа в кантората на фирмата «Ермен и Енгелс», Енгелс се опитва да стане военен кореспондент на един от лондонските вестници, което би му дало повече свободно време, за да напише замислената от него книга по историята на унгарската революционна война от 1848—1849 години; а също и възможност да живее в Лондон заедно с Маркс. Този опит не успял.

Втората поло-
вина на декем-
ври

При Маркс пристига от Дюселдорф Г. Леви като представител на няколко предишни общини на Съюза на комунистите в Рейнската провинция. Той се опитва да докаже на Маркс необходимостта да се вдигне въстание на фабричните работници в Изерлон, Золинген и други градове на Рейнската провинция. Маркс му разяснява ненавременността и безполезнаостта на това при тогавашните условия в Германия.

Около 16
декември

Една от статиите на Маркс за Палмерстон, публикувана в «New-York Daily Tribune» под заглавие: «Палмерстон и Русия», излиза като отделна брошура в лондонското издателство Тъкер. Цялото издание се е разпродадо за няколко седмици.

16 декември

Маркс пише статията «Оставката на Палмерстон». Статията се публикува в «New-York Daily Tribune» на 31 декември.

- 20 декември* Маркс изпраща до «New-York Daily Tribune» статия за отзивите на пресата относно оставката на Палмерстон. Статията не е била публикувана във вестника.
- Около 23 декември* Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Развоят на турската война» от серията военни прегледи. Статията, в която въз основа на информацията на английската преса се дава описание на Синопското сражение и боя при Ахалцих, се печата на 9 януари 1854 г. като уводна.
- Край на декември* Маркс получава от Дана отговор на своето предложение да пише статии по историята на немската философия. За да бъдат публикувани тези статии в едно от американските списания, Дана поставя условието те да не съдържат нищо оскърбително за религиозното чувство на американците. Намерението на Маркс да напише статии по този въпрос остава неосъществено.
- Край на декември 1853 — 1 януари 1854* Енгелс гостува на Маркс в Лондон.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА

А

Абди-паша (род. в 1801 г.) — турски генерал, през 1853 г. командуваш армиите в Кавказ. — 452, 453, 573.

Абдул-Азис (1830—1876) — брат на турския султан Абдул-Меджид; през 1861—1876 години турски султан. — 220.

Абдул-Меджид (1823—1861) — турски султан (1839—1861). — 113, 169, 171, 203, 218—220, 238, 239, 245, 255, 272—274, 278—280, 283, 289, 290, 324—330, 337—339, 427, 428, 436, 437, 443, 478, 546, 552, 553, 555, 560.

Абд-ел-Кадир (1808—1883) — вожд на национално-освободителната борба на алжирския народ срещу френските завоеватели през 1832—1847 години; през 1847 г. пленен от французите, през 1852 г. с разрешение на Наполеон III се преселил в Турция. — 443.

Абълдин (Aberdeen), Джордж Гордон, граф (1784—1860) — английски държавен деец, тори, от 1850 г. лидер на пилитите, министър на външните работи (1828—1830, 1841—1846) и министър-председател на коалиционното правителство (1852—1855). — 3, 4, 20, 32, 34, 110, 125, 127, 143, 147—151, 173, 182, 184, 195, 201, 205, 211, 241, 245, 263, 265, 274—275, 279, 280, 283, 315, 327, 328, 330, 340,

369, 404, 410, 411, 418, 439, 546, 550, 566.

Ага-Мохамед (1742—1797) — ирански шах (1794—1797), основател на династията Каджари. — 119.

Аделаида (1777—1847) — херцогиня Орлеанска, сестра на френския крал Луи-Филип. — 213.

Албано (Albano) — английски архитект. — 267.

Албемарл (Albemarle), Джордж Томас Кепел, граф (1799—1891) — английски политически деец, виг, впоследствие либерал; член на парламента; в началото на 20-те години заемал редица командни постове в английската колониална армия в Индия; по-късно генерал. — 224.

Александър I (1777—1825) — руски император (1801—1825). — 5, 310, 377—378, 383.

Александър Карагеоргиевич (1806—1885) — княз на Сърбия (1842—1858). — 239, 290, 291, 478, 546, 567.

Али-паша (1741—1822) — основател и владетел на държава в югозападната част на Балканския полуостров със столица Янина (1788—1822); след ожесточен двегодишен военни действия срещу войските на турския султан (1820—1822) капитулирал и бил вероломно убит. — 33.

Алберт (1819—1861) — принц Саксен-Кобург-Готски, съпруг на английската кралица Викторя. — 266, 561, 567.

Амхърст (Amherst), Уилям Пит, граф (1773—1857) — английски дипломат и държавен деец; генерал-губернатор на Индия (1823—1828). — 210.

Андерсън (Anderson) — управител на Шотландската банка. — 313.

Андертон (Anderton), Уилям — английски фабрикант в Йоркшир. — 433, 434.

Андроников, Иван Малхазович, княз (1798—1868) — руски генерал, участник във военните действия в Кавказ по време на Кримската война; по произход грузинец. — 574.

Ансти (Anstey), Томас Чизолм (1816—1873) — английски юрист и политически деец, буржоазен радикал; през 1847—1852 години член на парламента. — 376, 401, 405—408, 418.

Антоан (Antoine), Гюстав — в началото на 50-те години на XIX в. френски емигрант в Лондон; зег на Огюст Бланки. — 527.

Аргайл (Argyll), Джордж Дуглас Кемпбел, херцог (1823—1900) — английски държавен деец, пилит, впоследствие либерал; лорд-пазител на печата (1853—1855, 1859—1866, 1880—1881), министър по въпросите на Индия (1868—1874). — 201.

Ариосто (Ariosto), Лодовико (1474—1535) — голям италиански поет от епохата на Възраждането, автор на посмата „Бесният Роланд“. — 359.

Аристотел (384—322 пр. н. е.) — велик мислител на древността, във философията се е колебаел между материализма и идеализма; в своята „Политика“ е теоретик на робовладелската държава. — 185.

Арним (Arnim) Хенрих Фридрих, граф (1791—1859) — пруски дипломат, министър на външните работи (1849) в реакционното правителство на Бранденбург, посланик във Виена (1845—1848, 1851—1858). — 245.

Атвуд (Attwood), Томас (1783—1856) — английски banker, икономист и политически деец, буржоазен радикал; принадлежал към лясното, реформистко крило на чартнското дви-

жение, през 1839 г. излязъл от него. — 402, 407, 424.

Аурангзев (1618—1707) — паднаха (1658—1707) от династията на Великите Моголи в Индия. — 133.

Ахмед (ум. 1855 г.) — туниски бей (1837—1855). — 428.

Асурбанипал (в съчиненията на древните автори Сарданпал — асирийски цар (668—ок. 626 пр. н. е.). — 279.

Б

Баденски, херцог — виж Фридрих I.

Бакунин, Михаил Александрович (1814—1876) — руски демократ, публицист, участник в революцията от 1848—1849 години в Германия; впоследствие един от идеолозите на анархизма; в I Интернационал се проявявал като яростен враг на марксизма; на Хагския конгрес в 1872 г. изключен от I Интернационал за разколническа дейност. — 2 6—298, 303.

Бакхаус (Backhouse), Джон (1772—1845) — английски чиновник, в 1827—1842 години заместник-министър на външните работи. — 404—405.

Балкарес — виж Крофорд, Джеймс.

Бандиера (Bandiera), братя, Атилио (1810—1844) и Емилио (1819—1844) — дейци на италианското национално-освободително движение, офицери в австрийската флота, членове на дружеството „Млада Италия“; езекутирани за опит да вдигнат въстание в Калабрия (1844). — 556.

Баня (Banga), Янош (1817—1866) — унгарски журналист и офицер, участник в революцията от 1848—1849 години в Унгария; след поражението на революцията пратеник на Кошут в чужбина, едновременно таен полицейски агент; по-късно под името Мехмед-бей преминал на турска военна служба. — 42—44.

Бараге д'Илие (Baraguay d'Hilliers), Ашил (1795—1878) — френски генерал, от 1854 г. маршал, бонапартст; посланик в Константинопол (1853—1854); през 1854 г. командувал Френския експедиционен корпус в Балтийско море. — 455.

- Бартелеми** (Barthélemy), Еманюел (ок. 1820—1855) — френски работник, бланкист, участник в тайните революционни дружества в периода на Юлската монархия и юиското въстание от 1848 г. в Париж, след това емигрант в Англия, един от ръководителите на френското дружество на емигрантите-бланкисти в Лондон, принадлежал към сектантско-авантюристическата фракция на Вилих-Шапер; екскутиран през 1855 г. по обвинение за углавно престъпление — 514, 527.
- Бът** (Batt), Исаак (1813—1879) — ирландски адвокат и политически деец, либерал, член на парламента; в 70-те години един от организаторите на движението за самоуправление на Ирландия (хомрул). — 60.
- Бауер** (Bauer), Бруно (1809—1822) — немски философ идеалист, един от най-видните младохегелци, буржоазен радикал; след 1866 г. национал-либерал. — 43, 508.
- Бахадур-шах II** (1767—1862) — последният падишах (1837—1858) от династията на Великите Моголи в Индия. — 209.
- Бекер** (Baker), Херман Хенрих (1820—1885) — немски юрист и публицист, от 1850 г. член на Съюза на комунистите, един от подсъдимите в кьолнския процес срещу комунистите (1852), осъден на пет години затвор; впоследствие национал-либерал. — 504, 505, 507, 522—524.
- Бел** (Bell), Джеймс (ум. в 1842 г.) — английски търговец, в 30-те години английски разузнавач в Кавказ. — 424.
- Бел** (Bell), Джералд — английски търговец, брат и съдружник на Джеймс Бел. — 417, 421, 422—426.
- Бем** (Bem), Юзеф (1795—1850) — полски генерал, деец на национално-освободителното движение, участник във въстанието от 1830—1831 години; през 1848 г. участвувал в революционната борба във Виена; един от ръководителите на революционната армия в Унгария; после служил в турската армия. — 268.
- Бенок** (Bennoch), Френсис — английски търговец, през 1833 г. член на лондонския муниципалитет. — 533.
- Беранже** (Béranger), Пиер Жан (1780—1857) — голям френски поет-демократ, автор на политически сатири. — 6.
- Берендс** (Berends), Юлиус (род. в 1817 г.) — собственик на печатница в Берлин, дребнобуржоазен демократ; през 1848 г. депутат в пруското Национално събрание, принадлежал към лявото крило. — 30.
- Беринг** (Bering), Александър (1774—1848) — шеф на банкерска къща в Лондон, тори, член на парламента. — 313.
- Бърк** (Burke), Елмунд (1729—1797) — английски публицист и политически деец, виг, член на парламента; в началото на дейността си клонял към либерализма, впоследствие — реакционер, един от яростните противници на френската буржоазна революция от края на XVIII век. — 191.
- Беркли** (Berkeley), Френсис Хенри Фицхардинг (1719—1870) — английски либерален политически деец, член на парламента. — 142.
- Бертен** (Bertin), Лун Мари Арман (1801—1854) — френски журналист, орлеанист; през 1841—1854 години издател на вестник „Journal des Débats“. — 125.
- Бетман-Холвег** (Bethmann-Hollweg), Мориц Август (1795—1877) — пруски юрист и политически деец, един от лидерите на консервативната партия, депутат в първата, после във втората камаги на пруския ландтаг (1849—1855). — 29, 38.
- Бетюн** (Bethune), Джон Елиот Дринкуотър (1801—1851) — английски юрист и голям чиновник; от 1848 до 1851 г. член на съвета при генерал-губернатора на Индия. — 129.
- Бино** (Bineau), Жан Мартиал (1805—1855) — френски инженер и политически деец, министър на обществените работи (1849—1851), министър на финансите (1852—1855); бонапартист. — 333.
- Бичер-Стоу** (Beecher Stowe), Харriet Елизабет (1811—1896) — американ-

- ска писателка, авторка на романа „Чичо-тата Томова колиба“. — 85.
- Блан** (Blanc), Луи (1811—1882) — френски дребнобуржазен социалист, историк; в 1844 г. член на временното правителство, стоял на позициите за съглашателството с буржоазията; през август 1848 г. емигрирал в Англия, един от ръководителите на дребнобуржоазната емиграция в Лондон. — 526, 527.
- Бланки** (Blanqui), Луи Огюст (1805—1881) — френски революционер, комунист-утопист, организатор на редица тайни дружества и заговори; активен участник в революцията от 1830 г., в 1948 г. стоял на крайния ляв фланг на демократичното и пролетарско движение във Франция; нееднократно осъждан на затвор. — 526, 527.
- Блекет** (B'ackett), Джон Фенуик Бъргойн (1821—1856) — член на английския парламент. — 132, 285.
- Блум** (Blum), Ханс — немски дребнобуржоазен демократ, след разцеплението на Съюза на комунистите в 1850 г. принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилхелм Шапер; впоследствие емигрирал в САЩ, където участвувал в Гражданската война на страната на северняците. — 504.
- Бодкин** (Bodkin), Уилям Хенри (1791—1874) — английски юрист, тори, член на парламента (1841—1847); през 1853 правителствен пълномощник — 89.
- Бойлин** (Boylin), Джеймс — служещ в ракетната фабрика на У. Хейл в предградие на Лондон — 88.
- Бомон-Васи** (Beaumont-Vassy), Едуард Фердинанд де ла Бониниер, виконт (1816—1876) — френски писател и историк, монархист. — 124.
- Бомонт** (Beaumont) Майлс Томас *Стейпълтън*, барон (1805—1854) — английски земевладелец, член на камарата на лордовете, либерал. — 220, 274.
- Бонапарт** — Виж *Наполеон I.*
Бонапарт — виж *Наполеон III.*
- Бонапартовци** — императорска династия във Франция (1804—1814, 1815 и 1852—1870). — 563.
- Боярдо** (Boizardo), Матео Мариа (1434—1494) — италиански поет от епохата на Възраждането, автор на поемата „Влюбеният Роланд“. — 508.
- Брайт** (Bright), Джон (1811—1889) — английски фабрикант, буржоазен политически деец, един от лидерите на Фритредерите и основател на Лигата срещу житните закони; от края на 60-те години лидер на лявото крило на либералната партия; заемал редица министерски постове в либералните кабинети. — 60, 130, 142, 182, 189, 201, 206, 211, 439, 467, 468
- Бригс** (Briggs), Джон (1785—1875) — английски генерал; в 1801—1835 години бил на служба в Източно-Индийската компания; в 1853 г. член на Съвета на акционерите на Източно-Индийската компания. — 207.
- Брок**, Пьотр Фьодорович (1805—1875) — руски държавен деец, министър на финансите (1852—1858). — 251.
- Брутон** — виж *Хобхауз*. Джон Кам.
- Брук** (Bruck), Карл Лудвиг, барон (1798—1860) — австрийски държавен деец и дипломат; едър капиталист; министър на търговията, промишлеността и обществените работи (1848—1851), посланик в Константинопол (1853—1855), министър на финансите (1855—1860). — 202, 290, 427, 437.
- Брум** (Brougham), Хенри Питър, барон 1778—1868) — английски юрист и литератор, в 20—30-те години виден деец на партията на виите, лорд-канцлер (1830—1834); в 50-те години не е играл значителна роля в политическия живот. — 194.
- Брун** (Brunn), Карл (род. в 1803 г.) — немски журналист, член на Съюза на комунистите, от който през 1850 г. бил изключен; впоследствие привърженик на Ласал. — 506.
- Брунов**, Филип Иванович, барон (1797—1875) — руски дипломат, пълномощен министър (1840—1851, 1858—1860, 1860—1874) в Лондон. — 143, 147, 148, 182, 270.
- Брут** (Марк Юний Брут) (ок. 85—42 пр. н. е.) — римски политически деец,

- един от инициаторите на аристократическия републикански заговор срещу Юлий Цезар. — 30.
- Будберг**, Александър Иванович (1798—1876) — руски генерал; в 1853—1854 години извънреден комисар в Дунавските княжества. — 560.
- Булавер** (Bulwer), Уилям Хенри Литън Ърл (1801—1872) — английски дипломат, член на парламента (1830—1837), виг; в 1839—1841 години дипломатически представител на Англия в Париж, после пълномощен министър в Мадрид (1843—1848), Вашингтон (1849—1852) и Флоренция (1852—1855); в 1858—1861 години пълномощен министър в Константинопол. — 389, 407, 533.
- Буол Шауенщайн** (Buol-Schauenstein), Карл Фердинанд, граф (1797—1865) — австрийски държавен деец и дипломат, пълномощен министър в Петербург (1848—1850), после в Лондон (1851—1852), министър-председател и министър на външните работи (1852—1859). — 202, 245, 268, 278, 336, 560.
- Бурбони** — кралска династия във Франция (1589—1792, 1814—1815 и 1815—1830). — 561.
- Буркене** (Burknepeu), Франсоа Адолф (1799—1869) — френски дипломат, пълномощен министър (1841—1844), после посланик (1844—1848) в Константинопол; пълномощен министър (1853—1856), после посланик (1856—1859) във Виена. — 245.
- Бустрата** — виж *Наполеон III*.
- Бухер** (Bucher), Лотар (1817—1892) — пруски чиновник, публицист; през 1848 г. депутат в пруското Национално събрание, принадлежал към левия център; след поражението на революцията 1848—1849 години емигрант в Лондон; впоследствие национал-либерал, привърженик на Бисмарк. — 509.
- Бургерс** (Bürgers), Хенрих (1820—1878) — немски радикален публицист, сътрудник на „Rheinische Zeitung“ (1842—1843), в 1848 г. член на кьолнската община на Съюза на комунистите, един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“, от 1850 г. член на Централния комитет на Съюза на комунистите, на кьолнския процес срещу комунистите (1852) осъден на шест години затвор; впоследствие прогресист. — 518.

В

- Валевски** (Walewski), Александър Флориган Жозеф Колона, граф (1810—1868) — френски дипломат и държавен деец, син на Наполеон I и полската графиня Валевска; участник в полското въстание от 1830—1831 години, след поражението на въстанието емигрирал във Франция; министър на външните работи (1855—1860); председателствувал Парижкия конгрес (1856). — 376.
- Валдек** (Waldeck), Бенедикт Франц Лео (1802—1870) — немски политически деец, буржоазен радикал, по професия юрист; през 1848 г. един от ръководителите на лявото крило и заместник-председател на пруското Национално събрание; впоследствие прогресист. — 30.
- Валтер Голтака** (или Бедният Готие) (ум. в 1096 г.) — френски рицар, един от предводителите на отряда френски селяни в първия кръстоносен поход (1096—1099). — 503.
- Веерт** (Weerth), Георг (1822—1856) — немски пролетарски поет и публицист, член на Съюза на комунистите, в 1848—1849 години един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“; другар на Маркс и Енгелс. — 43.
- Вайдемайер** (Waydemeyer) Йосиф (1818—1866) — голям деец на немското и американското работническо движение, член на Съюза на комунистите, участник в революцията 1818—1849 години в Германия и Гражданската война в САЩ; приятел и съратник на Маркс и Енгелс. — 526.
- Век** (Weck), Луи — участник в реакционното въстание във Фрибург (Швейцария) през 1853 година. — 91.
- Векебер** (Weckbecker) — австрийски генерален консул в Смирна през 1853 година. — 202, 220.

Вестфален (Westphalen), Фердинанд фон (1799—1876) — пруски държавен деец, министър на вътрешните работи (1850—1858), реакционер; доведен брат на жената на Маркс, Жени Маркс. — 28, 29.

Видил (Vidil), Жул — френски офицер, социалист, член на комитета на френското дружество на емигрантите бланкисти в Лондон; бил свързан със сектантско-авантюристката фракция на Вилих-Шапер. — 527.

Видок (Vidocq), Франсоа Ежен (1775—1887) — френски углавен престъпник, главен полицейски агент; на него приписват „Мемоарите на Видок“; името му е станало нарицателно за ловък детектив и мошеник. — 41, 363.

Викари (Vicari), Херман (1773—1868) — немски католически прелат, от 1842 г. архиепископ Фрайбургски (Баден). — 531.

Виктория (1819—1901) — английска кралица (1837—1901). — 187, 205, 265, 276, 292, 294, 424, 557, 567.

Вилел (Villèle), Жан Батист Серафен Жозеф, граф (1773—1854) — френски държавен деец през периода на Реставрацията, легитимист, министър-председател (1822—1828). — 170, 212, 403.

Вилих (Willich), Август (1810—1878) — пруски офицер, излязъл в оставка по политически убеждения, член на Съюза на комунистите, участник в баденско-пфалцкото въстание от 1849 година; един от лидерите на сектантско-авантюристичната фракция, откъснала се от Съюза на комунистите през 1850 година; през 1853 г. емигрирал в САЩ, участвувал в Гражданската война на страната на северняците. — 41, 44, 503—529.

Вилхелм I (1772—1843) — холандски крал (1813—1840); от 1815 до 1830 г. бил и крал на Белгия. — 383.

Вилхелм I (1797—1888) — принц Пруски, пруски крал (1861—1888), германски император (1871—1888). — 29.

Вилхелм (Уйлям) III Орански (1650—1712) — управител на Нидерландия (1672—1702), англ. крал (1689—1702). — 153, 154, 158, 363.

Вилхелм (Уйлям) IV (1765—1837) — английски крал (1830—1837). — 404—407, 423, 424.

Войнович, Марко Иванович, граф (ум. в 1807 г.) — руски морски офицер, по произход далматинец, от 1801 г. адмирал; през 1781 г. възглавявал неуспешната експедиция за създаване на военно укрепление на един от островите до източния бряг на Каспийско море. — 120.

Воронцов, Михаил Семьонович, княз (1782—1856) — руски държавен деец, генерал, в 1844—1854 години главнокомандуващ войските в Кавказ и наместник в Кавказ. — 466, 475, 476, 497, 574.

Вюйере (Vuilleret), Луи (1815—1898) — швейцарски юрист и държавен деец, един от ръководителите на консервативната партия на кантона Фрибург, клерикал; бил арестуван по подозрение в участие в реакционното фрибургско въстание 1853 година. — 91.

Г

Гайон — виж *Хуршид-паша*.

Гемедж (Gammage), Роберт Джордж (1815—1888) — деец на чартисткото движение, по професия седлар и обушар; автор на труда „История на чартизма“. — 177.

Гарашанин, Иля (1812—1874) — сръб. държавник, либерал; мин. на вътр. работи (1843—52, 1858—59), м-р-председател и м-р на външ. раб. (1852—1853, 1861—1867); в 50-те г. антируски настроен, по-късно за сближаване между Сърбия и Русия. — 11, 238, 280.

Геберт (Gebert), Август — работник от Мекленбург, член на Съюза на комунистите в Швейцария, по-късно се преселил в Лондон, след разцеплението на Съюза на комунистите в 1850 г. принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер, член на нейния Централен комитет. — 521.

Гейза (по-правилно Гойша) (ок. 949—997) — управник на Унгария (972—997), съдействувал за разпростране-

- нието на християнството в Унгария. — 58.
- Генуезки*, херцог — виж *Фердинандо-Алберто-Амедео*.
- Георг I* (1660—1727) — английски крал (1714—1727). — 158.
- Георг II* (1683—1760) — английски крал (1727—1760). — 158.
- Георг III* (1738—1820) — английски крал (1760—1820). — 155, 158.
- Гербекс* (Gerbex), Шарл (1816—1879) — швейцарски офицер, от 1852 г. началник на национална а гвардия в кантона Фрибур, организатор на потушаването на реакционното въстание от 1853 г. във Фрибур. — 91.
- Герлах* (Gerlach), Вилхелм — немски емигрант в Лондон, работник във фабриката на У. Хейл в предградие на Лондон. — 90.
- Гьоте* (Goethe), Йохан Волфганг (1749—1832) — велик немски писател и мислител. — 138, 386.
- Гибсън* (Gibson), Томас Милър (1806—1884) — английски държавен деец, фритредер, впоследствие либерал; министър на търговията (1859—1865). — 61, 64, 73, 182
- Гизо* (Guizot), Франсоа Пиер Гийом (1787—1874) — френски буржоазен историк и държавен деец, от 1840 до февруарската революция 1848 г. фактически ръководител на вътрешната и външната политика, изразявал интересите на крупната финансова буржоазия. — 20, 32, 93, 212.
- Гика* (Ghika), Григорий Александър (1807—1857) — княз на Молдавия (1849—1853 и 1854—1856). — 245, 289, 330, 560.
- Гимпел* (Gimpel) — немски демократ, в началото на 50-те години на XIX в. емигрант в Лондон. — 50.
- Гладстоун* (Gladston), Уилям Юарт (1809—1898) — английски държавен деец, тори, след това либерал, във втората половина на XIX в. лидер на либералната партия; канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1852—1855 и 1859—1866) и министър-председател (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 45—50, 54—57, 60, 61—69, 71—77, 79—83, 109, 110, 122, 126, 127, 151, 152, 182, 184, 194, 233, 293, 319, 345, 439.
- Годуин* (Godwin), Хенри Т. мас (1784—1853) — английски генерал, главнокомандуващ във втората англо-бирманска война (1852). — 210.
- Годрич* — виж *Робинзон*, Фредерик Джон.
- Головин*, Иван Гаврилович (1816—1886) — руски либерален помещик, емигрант в Англия, публицист, в 40—50-те години стоял близко до Херцен и Бакунин. — 296, 302, 303.
- Голдхайм* (Goldheim) — пруски полицейски офицер, в началото на 50-те години един от ръководителите на пруската агентура в Лондон. — 88.
- Горчаков*, Михаил Дмитриевич, княз (1793—1861) — руски генерал, командуващ войските на Дунав (1853—1854), главнокомандуващ армията в Крим (февруари—декември 1855); наместник на Полското царство (1856—1861). — 181, 220, 245, 250, 327, 338, 351, 436, 437, 455, 465, 474, 478, 492, 496, 497, 560.
- Готфрид Бульонски* (ок. 1060—1100), — херцог на Долна Лотарингия (1089—1100), един от предводителите на първия кръстоносен поход (1096—1099). — 508.
- Гранвил* (Granville), Джордж Лусон-Гоер, граф (1815—1891) — английски държавен деец, виг, впоследствие един от лидерите на либералната партия; министър на външните работи (1851—1852, 1870—1874 и 1880—1885), министър на coloniите (1868—1870, 1886); през 1852—1854 години председател на Тайния съвет. — 201.
- Грание дьо Каянк* (Granier de Cassagnac), Адолф (1806—1880) — френски журналист, безпринципен политик, до революцията от 1848 г. орлеанист, след това бонапартист; в периода на Втората империя депутат в Законодателния корпус, заемал крайно дясна позиция, сътрудничил в „Constitutionnel“. — 20.
- Грей* (Grey), Хенри Джордж, граф (1802—1894) — английски държавен деец, виг, секретар по военните въпроси (1835—1839) и министър на coloniите (1846—1852), син на Чарлз Грей. — 195.

- Грей* (Grey), Джордж (1799—1882) — английски държавен деец, виг, министър на вътрешните работи (1846—1852, 1855—1858 и 1861—1866) и министър на колонията (1854—1855), — 196.
- Грей* (Grey), Чарлз, граф (1764—1845) — английски държавен деец, един от лидерите на вигите, министър-председател (1830—1834), — 392, 411.
- Грайф* (Greif) — пруски политически офицер, в началото на 50-те години на XIX в. един от ръководителите на пруската агентура в Лондон, — 41.
- Грехем* (Graham), Джеймс Роберт Джордж (1792—1861) — английски държавен деец, в началото на своята дейност виг, след това пилит; министър на вътрешните работи (1841—1846), пръв лорд на адмиралтейството (морски министър) (1830—1834, 1852—1855), — 271, 556, 557.
- Грили* (Greeley), Хорас (1811—1872) — американски буржоазен журналист и политически деец, основател и един от редакторите на прогресивния вестник „New-York Daily Tribune“; впоследствие се отказал от радикализма, — 183.
- Гриленцони* (Grillenzoni), Джовани (1796—1868) — италиански патриот, революционер, привърженик на Мацини, — 316.
- Гросвенор* (Grosvenor), лорд Роберт (1801—1893) — английски политически деец, виг, впоследствие либерал, — 64.
- Грубер* (Gruber), Йохан Готфрид (1774—1851) — немски учен, литературен историк, — 61.
- Грундвиг* (Grundtvig), Николай Фредерик Северин (1783—1872) — датски теолог и поет, член на фолкетинга (парламента), противник на присъединяването на Шлезвиг—Холщайн към Германия, — 108.
- колониални завоевания, — 128, 129, 209.
- Дънда* (Dundas), Джеймс Уитли Динс (1785—1862) — английски адмирал, от 1852 до януари 1855 г. главнокомандуващ английската средиземноморска флота, участвал в Кримската война, — 5, 119, 125.
- Данило*, Негош (1826—1860) — княз на Черна гора (1852—1860), — 466.
- Даненберг*, Петър Андреевич (1792—1872) — руски генерал, по време на Кримската война командувал войсковата част на Дунав и в Крим, — 478, 493.
- Дантон* (Danton), Жорж Жак (1759—1794), един от видните дейци на френската буржоазна революция от края на XVIII в., водач на дясното крило на якобинците, — 303.
- Датски крал* — виж Фредерик VII.
- Декер* (Decker), Карл (1784—1844) — немски генерал и военен писател, — 503.
- Делазю* (Delasusse, също de la Susse), Арон Луи Фредерик (1788—1860) — френски адмирал, — 116.
- Делакур* (Delacour, също de la Cour), Едмон (1805—1873) — френски дипломат, през 1833 посланик в Константинопол, — 21, 116, 270.
- Делаод* (Delahodde, също de la Hodde), Люсиен (1808—1865) — френски публицист, участник в тайните революционни дружества през периода на Реставрацията и Юлската монархия, полицейски агент, — 41.
- Делеклюз* (Delescluze), Луи Шарл (1809—1871) — френски дребнобуржоазен революционер, участник в революциите от 1830 и 1848 години, бил преследван, живял в емиграция; през 1871 г. виден деец на Парижката комуна, принадлежал към бланкистко-якобинското мнозинство; загинал на барикадите, — 441.
- Делиус* (Delius) — пруски чиновник, депутат във втората камара на пруския ландтаг (1852—1853), — 30.
- Делиус* (Delius), Карл — магдебургски търговец, — 30.
- Демо тен* (?84—322 пр. н. е.) — бележит древногръцки оратор и политически деец, водач на антимакедон-

Д

Далхузи (Dalhousie), Джеймс Ендрю Рамзи, маркиз (1812—1860) — английски държавен деец, пилит, генерал-губернатор на Индия (1848—1856), осъществявал политиката на

- ската партия в Атина, привърженик на робовладелската демокрация. — 20.
- Демулен* (Destoulins), Камил (1760—1794) — френски публицист, деец на френската буржоазна революция от края на XVII в., десен якобинец. — 303.
- Дерби* (Derby), Едуард Джордж Джефри Смит Стенли, от 1851 г. граф (1799—1869) — английски държавен деец, лидер на торите, впоследствие един от лидерите на консервативната партия; министър-председател (1852, 1858—1859 и 1866—1868). — 3, 195, 263, 292, 293, 393, 425.
- Дърхам* (Durham), Джон Джорж Ламбтон, граф (1792—1840) — английски политически деец, виг, посланик в Петербург (1835—1837) — 412, 423.
- Джон Безземели* (ок. 1167—1216) — английски крал (1199—1216). — 24.
- Джонс* (Jones), Ернест Чарлз (1819—1869) — бележит деец на английското работническо движение, пролетарски поет и публицист, един от вождовете на революционния чартизъм, един от редакторите на „Northern Star“, редактор на „Notes to the People“ и „People's Paper“; приятел на Маркс и Енгелс. — 59, 140, 176—179, 205, 237, 468, 482, 483, 491, 534, 535.
- Джоселин* (Jocelyn), Роберт, виконт (1816—1854) — английски офицер, член на парламента, през 1845—1846 години заемал пост в Контролния съвет по въпросите на Индия. — 203, 206.
- Дибич*, Иван Иванович, граф (1785—1831) — руски генерал-фелдмаршал, главнокомандуващ в руско-турската война от 1828—1829 години; главнокомандуващ армията, потушила полското въстание от 1830—1831 години. — 7, 33, 477.
- Дизраели* (Disraeli), Бенджамин, от 1871 г. граф Биконсфилд (1804—1881) — английски държавен деец и писател, един от лидерите на торите, впоследствие лидер на консервативната партия; канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1852, 1858—1859 и 1866—1868), министър-председател (1868 и 1874—1880). — 3, 49, 54, 57, 60, 61, 63, 65, 73—75, 76, 77, 79, 80, 86, 87, 142, 143, 184, 194, 211, 250, 264, 276, 308.
- Дикинсон* (Dickinson), Джон (185—1876) — английски публицист, автор на редица работи за Индия, един от основателите на Асоциацията в полза на реформите в Източна Индия. — 190—191.
- Дикинсон* (Dickinson) — собственик на чугунолеярнен завод в Блекбърн (Ланкашир, Англия). — 346.
- Дикенс* (Dickens), Чарлз (1812—1870) — велик английски писател реалист. — 84.
- Диц* (Dietz), Освалд (ок. 1824—1864) — немски архитект от Вибаден, участник в революцията от 1848—1849 години, емигрант в Лондон, член на Централния комитет на Съюза на комунистите, след разцеплението на Съюза в 1850 г. принадлежал към сектантско-анатюристичната фракция на Вилих-Шапер, член на нейния Централен комитет; впоследствие участник в Гражданската война в САЩ. — 520.
- Долгоруков*, Василий Андреевич (1803—1868) — руски държавен деец, военен министър (1853—1856); шеф на полицията и началник на III отделение (1856—1866). — 250—251.
- Дронке* (Dronke), Ернст (1822—1891) — немски публицист, отначало „истински социалист“, после член на Съюза на комунистите и един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“; след революцията от 1848—1849 години емигрирал в Англия; по време на разцеплението на Съюза на комунистите в 1850 г. привърженик на Маркс и Енгелс; впоследствие се оттеглил от политическата дейност. — 42, 43, 505—506.
- Друген дьо Люис* (Drouyn de Lhuys), Едуард (1805—1881) — френски дипломат и политически деец, в 40-те години умерен монархист-орлеанист, след 1851 г. бонапартист; министър на външ. работи (1848—49, 1851, 1852—1855, 1862—1866). — 212, 218, 240, 269, 277, 315, 336.

Дрюе (Druet), Анри (1799—1855) — швейцарски държавен деец, радикал, член на Съюзния съвет (1848—1854), в 1850 г. президент на Швейцарския съюз. — 98.

Дюлаи (Gyulai), Ференц, граф (1798—1868) — австрийски фелдмаршал, военен министър (1849—1850), главнокомандуващ австрийската армия в австро-итало-френската война през 1859 година. — 181.

Дюпла (Duplat, също Du Plat), Густавус Чарлз — английски дипломат, през 1841—1854 години консул във Варшава. — 381.

E

Еванс (Evans), *Джордж де Лейси* (1787—1870) — английски офицер, от 1846 г. генерал, участник в Кримската война; либерален политически деец, член на парламента. — 377, 399.

Евербек (Everbeck), Август Херман (1816—1860) — немски лекар и литератор, член на Съюза на комунистите, от който и-лязъл през 1850 година. — 296.

Едуард IV (1442—1483) — английски крал (1461—1483). — 262.

Езон (VI в. пр. н. е.) — полулегендарен древногръцки баснописец. — 55.

Екариус (Essarius), Йохан Георг (1818—1884) — немски шивашки работник, виден деец на международното работническо движение, член на Съюза на справедливите, после на Съюза на комунистите, член на Генералния съвет на I Интернационал, по-късно участник в английското трейдюнионистко движение. — 521.

Екариус (Essarius), Йохан Фридрих — немски работник-шивач, член на Съюза на комунистите; от 1851 г. емигрант в Лондон, през време на разцеплението на Съюза на комунистите привърженик на Маркс и Енгелс; брат на предишния. — 520.

Екатерина II (1729—1796) — руска императрица (1762—1796). — 33, 120, 423.

Еленбъро (Ellenborough), Едуард Ло, граф (1790—1871) — английски държавен деец, тори, генерал-губернатор на Индия (1842—1844), пръв лорд на адмиралтейството (морски министър) (1846), председател на Контролния съвет по въпросите на Индия (1858). — 188, 195, 207, 274.

Елизабета I (1533—1603) — английска кралица (1558—1603). — 153, 157.

Елфинстън (Elphinstone), Маунт-Стюарт (1779—1854), автор на книгата „История на Индия“. — 208.

Емануел, Георгий Арсенович (1775—1837) — руски генерал, по произход унгарец, командувал войските в Кавказ (1826—1831); в 1829 г. предприел експедиция към Елбрус. — 410.

Енгелхардт — руски генерал, в 1853 г. командувал войсковите части на Дунав. — 494.

Енгелс (Engels), Фридрих (1820—1895. (биографически данни).—42,43,88, 92) 242, 297, 470—472, 477, 495, 506—, 513, 517, 518, 528, 538.

Ерстед (Orsted), Андреас Санде (1778—1860) — датски юрист и държавен деец, през 1853—1854 години министър-председател. — 465.

Ерш (Ersch), Йохани Самуел (1766—1828) — немски библиограф, професор по география и статистика в Хале. — 61.

Ж

Жирарден (Girardin), Емил де (1806—1881) — френски буржоазен публицист и политически деец, през 30—60-те години с прекъсвания бил редактор на вестник „Presse“, в политиката се отличавал с крайна безпринципност. — 116.

Жорж Санд (George Sand) (истинско име Аврора Дюпен). (1804—1876) — известна френска писателка, авторка на редица романи на социални теми, представителка на демократичното течение в романтизма. — 296—297.

З

Замойски (Zamojski), Владислав, граф — полски земевладелец, участник във въстанието от 1830—1831 години, след потушаването на въстанието един от ръководителите на полската консервативно-монархическа емиграция в Париж. — 404.

Зигел (Sigel), Франц (1824—1902) — баденски офицер, дребнобуржоазен демократ, участник в революционното движение в Баден през 1848—1849 години, главнокомандуващ, после заместник-главнокомандуващ на баденската революционна армия по време на баденско-пфалцкото въстание от 1849 година; после емигрант в Швейцария и Англия; в 1852 г. преминал в САЩ, участник в Гражданската война на страната на северняците. — 511.

И

Ибрахим-паша (1789—1848) — египетски пълководец, осиновен син на управителя на Египет Мохамед-Али; през 1824—1828 години командувал турските войски, действували срещу гръцките въстаници; главнокомандуващ на египетските войски във войните на Египет срещу Турция (1831—1833 и 1839—1841); от 1844 съуправител на Египет. — 388, 391, 393.

Ивандис (Yvandis) — чиновник в министерството на вътрешните работи на Влахия през 1833 година. — 290.

Инглис (Inglis), Роберт Харн (1786—1855) — английски политически деец, тори, член на парламента. — 184, 396.

Инграхам (Ingraham), Дънкан Натаниел (1802—1891) — американски морски офицер, през 1853 г. капитан на военния кораб „Сен-Луи“; участник в т. н. „смирненски инцидент“. — 221, 306.

Исламат в. Иван Николаевич — руски морски офицер, командир на фрегатата „Аврора“. — 556, 557.

Исмаил-паша (1805—1861) — турски генерал, по произход черкез; през

1853 г. командувал войсковите части на Дунав. — 478.

Испан ката инфанта — виж Мария-Луиза-Фернанда.

К

Канинг (Canning), Джордж (1770—1827) — английски държавен деец и дипломат, един от лидерите на торите; министър на външните работи (1807—1809, 1822—1827), министър-председател (1827). — 361, 362, 365 404.

Кара-Георги (Георги Петрович) (1752—1817) — ръководител на борбите на сръбския народ против турското иго през 1804—1813 години, владетел на независима Сърбия (1811—1813), основател на династията на Карагеоргиевичите; през 1813 г., претърпявайки поражение, избягал от Сърбия, през 1817 г. се върнал тайно в родината; убит по заповед на Милош Обренович. — 36.

Кардуел (Cardwell), Едуард (1813—1886) — английски държавен деец, един от лидерите на пилитите, впоследствие либерал; министър на търговията (1852—1855), главен секретар по въпросите на Ирландия (1859—1861), министър на колонията (1864—1866) и военен министър (1868—1874). — 201.

Карл Велики (ок. 742—814) — франкски крал (768—800) и император (800—814). — 241.

Карл I (1600—1649) — английски крал, екзекутиран по време на английската буржоазна революция от XVII век. — 153.

Карл X (1757—1836) — френски крал (1824—1830). — 171, 241.

Карл-Алберт (1798—1849) — сардински крал (1831—1849). — 532.

Карлайл (Carlyle), Томас (1795—1881) — английски писател, историк, философ-идеалист, проповядващ култ към героите; критикувал английската буржоазия от позициите на реакционния романтизъм, принадлежал към партията на торите; след 1848 г. завършен

- реакционер, открит враг на работническото движение. — 317.
- Карницки** (Karpiński), Владислав, граф — австрийски дипломат, през 1853 дипломатически представител в Берлин — 114.
- Карно** (Carnot), Лазар Иполит (1801—1888) — френски публицист и политически деец, буржоазен републиканец; член на временното правителство през 1848 година; в периода на Втората република депутат в Учредителното и Законодателното събрание, след 1851 г. един от лидерите на републиканската опозиция срещу бонапартисткия режим. — 562.
- Карар** (Carrard), Никола (ум. в 1853 г.) — един от лидерите на клерикалната опозиция срещу буржоазното правителство на Швейцария, ръководител на реакционното въстание във Фрибург през 1851, 1851 и 1853 години. — 91.
- Касола** (Cassola), Карло (род в. 1814 г.) — италиански патриот, революционер, привърженик на Мачини. — 316.
- Кауел** (Couell), Джордж — английски работник, деец на чаристкото движение, един от ръководителите на претънската стачка през 1853—1854 години. — 466, 483.
- Кеплер** (Kepler), Йохан (1571—1630) — бележит немски астроном. — 100.
- Кинкел** (Kinkel), Готфрид (1815—1882) — немски поет и публицист, дребнобуржоазен демократ, участник в баденско-пфалцкото въстание от 1849 година; осъден от пруския съд на доживотен затвор, избягал от затвора и емигрирал в Америка, един от лидерите на дребнобуржоазната емиграция в Лондон, водел борба против Маркс и Енгелс. — 44, 505, 509, 521, 523.
- Кинкел** (Kinkel), Йохана, родена *Мокел* (1810—1885) — немска писателка, съпруга на Готфрид Кинкел. — 505.
- Киелов**, Николай Дмитриевич (1800—1869) — руски дипломат, през 1851—1854 година посланик в Париж. — 122.
- Клайв** (Clive), Роберт (1725—1774) — губернатор на Бенгалия (1757—1760 и 1765—1767), положил началото на широкото прилагане на хищническите методи на британското колониално господство в Индия. — 156, 231.
- Кларикард** (Clarrikarde), Улик Джон де *Бьорг*, маркиз (1802—1874) — английски дипломат и политически деец, виг; посланик в Петербург (1838—1841). — 195, 262, 274.
- Кларендън** (Clarendon), Джордж Уилям Фредерик *Вилиерс*, граф (1800—1870) — английски държавен деец, виг, впоследствие либерал; лорд-наместник на Ирландия (1847—1852), потушил жестоко ирландското въстание от 1848 година; министър на външните работи (1853—1858, 1865—1866 и 1868—1870). — 20, 34, 143, 147, 148, 194, 195, 201, 220, 245, 247, 249, 250, 269, 273, 274, 315, 329, 339, 340.
- Клементи** (Clementi), Луиджи — италиански патриот, революционер, привърженик на Мачини — 316.
- Клоотс** (Cloots), Анахарсис (1755—1794) — деец на френската буржоазна революция от края на XVIII в., стоял близко до левите якобинци; предя революцията пруски барон. — 303.
- Кобет** (Cobbett), Джон Морган (1800—1877) — английски адвокат и политически деец, член на парламента, син на Уилям Кобет. — 194, 196, 198, 237.
- Кобет** (Cobbett), Уилям (1762—1835) — английски политически деец и публицист, виден представител на дребнобуржоазния радикализъм, борил се за демократизиране на английския политически строй. — 154, 196—198.
- Кобден** (Kobden), Ричард (1804—1865), английски фабрикант, буржоазен политически деец, един от лидерите на фритредерите и основател на Лигата срещу житвите закони; член на парламента. — 60, 142, 183, 214, 285—288, 292, 439, 456, 467, 468, 482.
- Кобурге** — виж *Алберт*.
- Кобурги** — херцогски род в Германия, към който принадлежали или с който били свързани династии, царуващи в Белгия, Португалия, Англия и в редица други страни на Европа. — 265, 322, 386, 387, 568.
- Кодрингтън** (Codrington), Едуард (1770—1851) — английски адмирал, коман-

- дувал съединените ескадри на Русия, Англия и Франция в Наваринското сражение (1827). — 369, 392.
- Коливър* (Collier), Роберт Порет (1817—1886) — английски юрист и политически деец, буржсазен радикал, член на парламента. — 52.
- Колбер* (Colber), Жан Батист (1619—1683) — френски държавен деец, генерален контролър (1665—1683), фактически ръководител на външната и вътрешната политика на Франция; провеждал политиката на меркантилизма в интересите на укрепване на абсолютната монархия. — 73.
- Колман* (Kolmann) — книжар и издател в Германия. — 43.
- Комтантин Павлович* (1779—1831) — руски велик княз, от 1814 г. главнокомандуващ полската армия, фактически управител на Полша (1814—1831). — 120, 404.
- Копск* (Coppock), Джеймс (1798—1857) — английски юрист, агент по изборите в парламента. — 318.
- Корнилов*, Владимир Алексеевич (1806—1854) — бележит руски военноморски деец, адмирал, началник-щаб на Черноморската флота (1849—1853), един от вдъхновителите и организаторите на героичната отбрана на Севастопол. — 5, 573.
- Корги* (Corry), адмирал Армар Лаури (1792—1855) — английски адмирал. — 119.
- Коста* (Kosztla), Мартин (ум. в 1850 г.) — участник в революцията от 1848—1849 години в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в Турция, после в САЩ, където приел американско поданство; участник в така наречения „смирненски инцидент“ (1853). — 202, 220, 268, 306.
- Косцюлски* (Koscielski), Владислав (род. в 1820 г.) — полски демократ, емигрант, по-късно генерал в турската армия. — 297.
- Косут* (Kossuth), Лайош (Людвиг) (1802—1894) — вожд на унгарското национално-освободително движение, възглавявал буржоазно-демократическите елементи в революцията от 1848—1849 години, ръководител на унгарското революционно правителство; след поражението на революцията емигрирал от Унгария. — 43, 44, 60, 71, 89, 408.
- Кремер*, Георгий — руски генерален консул в Лондон през 1853 година. — 88.
- Кромвел* (Cromwell), Оливер (1599—1658) — вожд на буржоазията и обуржоазялото се дворянство в периода на английската буржоазна революция от XVII в., от 1653 г. лорд-протектор на Англия, Шотландия и Ирландия. — 153.
- Кросли* (Krossley), Френсис (1817—1872) — английски фабрикант, буржоазен радикал, член на парламента. — 205.
- Крфорд* (Crawford), Джеймс *Линдси Балкарес*, граф (1783—1869) — голям английски земевладелец и миноприетжател. — 346, 456, 467.
- Крауфорд* (Craufurd), Едуард Хенри Джон (род. в 1816 г.) — английски съдия; през 1852—1853 години член на парламента. — 183.
- Кули хан* — виж *Надир шах*.
- Купер* (Cooper), Фенмор (1789—1851) — видеи американски писател романист. — 41.
- Купфер*, Адолф Яковлевич (1799—1865) — руски физик, минералог, кристалограф и метеоролог; през 1829 г. началник на научната експедиция за Елбрус. — 410.
- Кемпбел* (Campbell), Джордж (1824—1892) — английски колониален чиновник в Индия през 1843—1874 години (с прекъсвания), автор на редица трудове за Индия; впоследствие член на парламента (1875—1892), либерал. — 188—190, 191, 208, 224, 225, 230.
- Кьоу* (Keogh), Уилям Николас (1817—1878) — ирландски юрист и политически деец, принадлежал към пилитите, един от лидерите на ирландската фракция в парламента; нееднократно заемал висши юридически длъжности в английското управление на Ирландия. — 127.

Л

- Лабушер* (Labouche), Хенри (1798—1869) — английски държавен деец, виг; министър на търговията (1839—1841 и 1847—1852), министър на колониите (1855—1858). — 196.
- Лавалет* (Lavalette, също La Valette), Шарл Жан Мари Феликс (1806—1881) — френски държавен деец, бонапартист; през 1851—1853 години посланик в Константинопол, министър на вътрешните работи (1865—1867), министър на външните работи (1868—1869). — 280.
- Ла Герониер* (La Guéronnière), Луи Етиен Артур Дюбрвой-Елион (1816—1875) — френски публицист и политически деец. в 50-те години бонапартист. — 218.
- Лагрене* (Lagrené), Теодос Мари Мелкиор Жозеф (1800—1862) — френски дипломат; по време на своето пребиваване в Петербург като първи секретар на посолството през 1831—1834 години известно време изпълнявал функциите на дипломатически представител. — 400.
- Лазарев*, Михаил Петрович (1788—1851) — бележит руски флотоводец, адмирал, изследовател на Антарктика; от 1833 г. главнокомандуващ Черноморския флот. — 417.
- Лайнинген-Вестербург* (Leiningen-Westerburg), Христиан Франц, граф (1812—1856) — австрийски генерал, през 1853 г. бил изпратен с извънредна мисия в Константинопол. — 273.
- Лънд* (Lund) — английски фабрикант в Йоркшир. — 434.
- Ландолф* (Landolphe) — френски дребнобуржоазен социалист, емигрант в Лондон, принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер. — 527.
- Лев* — виж *Лусинян*, Левон.
- Ледрю-Ролан* (Ledru-Rollin), Александър Огюст (1807—1874) — френски публицист и политически деец, един от вождовете на дребнобуржоазните демократи, редактор на вестник „Réforme“, в 1848 г. член на временното правителство, депутат в Учредителното и Законодателното събрания,
- където възглавявал партията на монтанярите; след демонстрацията от 13 юни 1849 г. емигрирал в Англия. — 441, 526, 562.
- Лейард* (Layard), Остин Хенри (1817—1894) — английски археолог и политически деец, буржоазен радикал, впоследствие либерал, член на парламента. — 193, 194, 201, 211, 277, 279—282.
- Лендаун* (Lansdowne), Хенри Пети-Фицморис, маркиз (1780—1863) — английски държавен деец, виг, през 1806—1807 години канцлер на държавното съкровище (финансов министър), председател на Тайния съвет (1830—1841, 1846—1852), министър без портфейл (1852—1863). — 263.
- Леополд I* (1790—1865) — белгийски крал (1831—1865). — 115, 265, 560.
- Либени* (Libényi), Янош (ок. 1832—1853) — унгарски шивашки калфа, извършил през 1853 г. покушението срещу австрийския император Франц-Иосиф. — 30.
- Ливен*, Вилхелм Карлович, барон (1800—1880) — руски генерал, неведнаж изпълнявал отделни дипломатически поръчения. — 331.
- Ливен*, Даря (Доротей) Христофоровна, княгиня (1785—1857) — жена на руския дипломат Х. А. Ливен; играла видна роля в европейския дипломатически живот с политическите си салони в Лондон и Париж. — 21.
- Ливен*, Христофор Андреевич, княз (1774—1839) — руски дипломат, посланик в Берлин (1810—1812), посланик в Лондон (1812—1834). — 171, 173, 241, 369.
- Ливерпул* (Liverpool), Роберт Банкс Дженкинсон, граф (1770—1828) — английски държавен деец, един от лидерите на торите, заемал редица министерски постове, министър-председател (1812—1827). — 362.
- Лидъл* (Liddell), Хенри Джордж (1821—1903) — английски парламентарен деец. — 195.
- Лидерс*, Александър Николаевич (1790—1874) — руски генерал, командувал корпус на Дунав (1853—1854), южната армия (1855), в началото на

1856 г. главнокомандващ армията в Крим. — 476, 494.

Лидс — виж *О-борн*, Томас.

Липранди, Павел Петрович (1796—1864) — руски генерал, в периода на Кримската война командувал войскови части на Дунав и в Крим. — 493.

Лициус (Lizius) — книгоиздател във Франкфурт на Майн. — 44.

Лоу (Lowe), Роберт (1811—1892) — английски държавен деец и публицист, сътрудник на вестник „Times“, виг, впоследствие либерал, член на парламента; канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1868—1873), министър на вътрешните работи (1873—1874). — 233.

Лохнер (Lochner), Георг (род. ок. 1824 г.) — деец на немското работническо движение, член на Съюза на комунистите и на Генералния съвет на I Интернационал; по професия работник дърводелец; приятел и съратник на Маркс и Енгелс. — 520.

Луи Бонапарт — виж *Наполеон III*.

Луи-Наполеон — виж *Наполеон III*.

Луи-Филип (1773—1850) — херцог Орлеански, френски крал (1830—1848). — 4, 153, 154, 172, 213, 265.

Лусилян, Левон — арменски княз, политически авантюрист, емигрант; през 1853 г. живял в Англия. — 143.

Лустало (Loustallot), Елизе (1762—1790) — френски публицист, революционер-демократ, деец на Френската буржоазна революция от края на XVIII век. — 115.

Людовик XIV (1638—1715) — френски крал (1643—1715). — 73.

М

Маврогени — турски дипломат, в началото на 30-те години на XIX в. дипломатически представител във Виена. — 390.

Медък (Maddock), Томас Херберт (1792—1870) — английски политически деец, член на парламента. — 233.

Мацини (Mazzini), Джузепе (1805—1872) — италиански революционер, буржоазен демократ, един от вождо-

вете на национално-освободителното движение на Италия, през 1849 г. шеф на временното правителство на Римската република, в 1850 г. един от организаторите на Централния комитет на европейската демокрация в Лондон. — 3, 4, 38, 39, 98, 114, 532, 533.

Мадие (Madier) — френски механик, древнобуржоазен демократ, в началото на 50-те години на XIX в. емигрант в Англия. — 528.

Майн Рид — виж *Рид*, Томас Майн.

Мак-Грегор (Mac Gregor), Джеймс — член на английския парламент през 1852—1853 години. — 60.

Мак-Донел (Mac Donnell) — шотландска земевладелка. — 435.

Мак-Нийл (Mac Neill), Джон (1795—1883) — английски дипломат, през 1836—1842 години посланик в Техеран. — 371.

Маколей (Macaulay), Томас (1800—1859) — английски буржоазен историк и политически деец, виг, член на парламента; на поста член на съвета при генерал-губернатора на Индия (1833—1838) се занимавала със съставяне на углавния кодекс за Индия, утвърден като закон през 1860 година. — 129, 189.

Мале (Malet), Клод Франсоа (1754—1812) — френски генерал и политически деец, републиканец; ръководител на антибонапартисткия заговор през 1812 година; след провала на заговора разстрелян. — 562.

Малколм (Malcolm), Джон (1769—1833) — английски дипломат и чиновник на служба в Източноиндийската компания, автор на редица трудове за Индия; посланик в Техеран (1799—1801, 1808—1809 и 1810); през 1826—1830 години губернатор на Бомбай. — 207.

Малмсъбри (Malmesbury), Джеймс Ховарт Харис, граф (1807—1889) — английски държавен деец, тори, впоследствие виден деец на консервативната партия; министър на външните работи (1852, 1858—1859), лордпазител на печата (1866—1868, 1874—1876). — 195, 220, 263, 269—273.

- Малтус** (Malthus), Томас Роберт (1766, 1834, — английски свещеник, идеолог на обуржоазилата се земевладелска аристокрация, апологет на капитализма, проповедник на човеченостна теория за народонаселението. — 257, 341, 468, 480, 482.
- Мън** (Mun), Томас (1571—1641) — английски търговец и икономист, меркантилист, от 1615 г. бил една от директорите на Източнииндийската компания. — 158.
- Мънро** (Monro), Томас (1761—1827) — английски генерал, губернатор на Мадрас (1819—1827). — 208.
- Мантойфел** (Manteuffel), Карл, барон (1806—1879) — пруски държавен деец, заместник-министър на вътрешните работи (1851—1853), министър на земеделието (1854—1858); брат на Ото Теодор Мантойфел. — 29.
- Мантойфел** (Manteuffel), Ото Теодор, барон (1805—1882) — пруски държавен деец, представител на дворянската бюрокрация; министър на вътрешните работи (1848—1850), министър-председател и министър на външните работи (1850—1858). — 29, 38, 530.
- Ману** (Manu), Янку — министър на външните работи на Влахия (1850—1854). — 290.
- Манджурска династия** (Цин) — императорска династия, управлявала в Китай от 1644 до 1912 г. — 101, 105.
- Мария Антонета** (1755—1793) — френска кралица (1774—1793), жена на Людовик XVI, екзекутирана по време на френската буржоазна революция от края на XVIII век. — 486.
- Мария II да Глория** (1819—1853) — португалска кралица (1826—1828 и 1834—1853). — 386.
- Мария Кристина** (1806—1878). — испанска кралица (1829—1833), жена на Фердинанд VII, регентка на кралството (1833—1840). — 387.
- Мария-Луиза-Фернанда** (1832—1897) — жена на херцог Монпансие, сестра на испанската кралица Изабела II, инфанта. — 383.
- Маркс** (Marx), Жени, родена фон Вестфален (1814—1881) — съпруга на Карл Маркс, негова вярна другарка и помощничка. — 42.
- Маркс** (Marx), Карл (1818—1883) (биографични данни). — 3, 28, 29, 38, 40, 41—44, 88, 90, 116, 122—125, 146, 147, 162, 176, 183, 189, 195, 212, 237, 242, 247, 249, 250, 260, 263, 296—298, 300, 302, 304, 315, 320, 324, 332, 333, 432, 439, 442, 456, 458, 467, 468, 489, 499—510, 513, 516—528, 546, 547, 556, 569.
- Маркс** (Marx), Френсис Джозеф Питър (1816—1876) — английски консервативен публицист, земевладелец; приятел и привърженик на Д. Ъркарт. — 296, 298.
- Мартин** (Martin), Уйлям Фаншо (1801—1895) — английски адмирал, през 1853 г. началник на портсмутската корабостроителница. — 556.
- Масена** (Masséna), Андре (1756—1817) — френски маршал, един от участниците в Наполеоновите войни. — 446, 476.
- Матюс** (Matthews), Джон — английски работник, чартист. — 483.
- Махмуд II** (1785—1839) — турски султан (1808—1839). — 169, 170, 371, 388—393, 405, 553.
- Махон** (Mahon), Филип Хенри Станхон, виконт (1805—1875) — английски политически деец и историк, пилит, член на парламента; през 1834—1835 години заместник-министър на външните работи. — 392, 410, 411.
- Мейен** (Meуen), Едуард (1812—1870) — немски публицист, младохегелинаец; дребнобуржоазен демократ, след поражението на революцията от 1848—1849 години емигрирал в Англия; впоследствие националлиберал. — 509.
- Майендорф**, Пьотр Казимирович, барон (1796—1863) — руски дипломат, през 1850—1854 години посланик във Виена. — 202, 278, 337.
- Мейн** (Maуne), Ричард (1796—1868) — началник на полицията в Лондон (от 1850 г.). — 300.
- Меланхтон** (Melanchthon), Филип (1497—1560) — немски богослов, най-близък сподвижник на Лютер, приспо-

- собиел заедно с него протестантството към княжеските интереси. — 509.
- Мендон** — крал на Бирма (1853—1878). — 294—295.
- Меншиков**, Александър Сергеевич, княз (1787—1869) — руски военен и државен деец, в 1853 г. извънреден посланик в Константинопол, главнокомандуващ сухопътните и морски сили в Крим (1853—1855). — 4, 5, 40, 112, 113, 116, 119, 123, 124, 143, 148, 151, 202, 270, 272—274, 277, 278, 280, 281, 329, 337, 338, 436, 546, 551.
- Метерних** (Metternich), Клеменс, княз (1773—1859) — австрийски државен деец и дипломат, реакционер; министър на външните работи (1809—1848), един от организаторите на Свещения съюз. — 32, 93, 96, 369, 403, 556.
- Мехмед-Али паша** (1807—1868) — турски военен и државен деец, от 1852 до 13 май 1853 г. велик везир, след това военен министър (1853—1854). — 340.
- Милер** (Miller), Джозеф (Джо) (1684—1738) — популарен английски комичен актьор. — 71.
- Мил** (Mill), Джеймс (1773—1836) — английски буржоазен икономист и философ, вулгаризатор на теорията на Рикардо, автор на „Историята на Британска Индия“. — 155, 156.
- Милнер**, Гибсон — виж **Гибсон**, Томас **Милнер**.
- Милнс** (Milnes), Ричард **Монктон** (1809—1885) — английски писател и политически деец, в началото на своята дейност тори, във втората половина на XIX в. либерал, член на парламента. — 284, 292.
- Милуш Обренович** (1780—1860) — княз на Сърбия (1817—1839 и 1858—1860), основател на династията на Обреновичите. — 36.
- Миние** (Mipié), Клод Етиен (1804—1879) — френски офицер и военен изобретател. — 497.
- Мисковски** (Miskowsky), Хенрик Людовик (ум. 1854 г.) — полски офицер, участник в революцията 1848—1849 години в Унгария; след потушаването на революцията емигрирал в Турция, после в Лондон. — 514.
- Михаил Обренович** (1823—1868) — княз на Сърбия (1839—1842 и 1860—1868). — 239, 280.
- Молеуърт** (Molesworth), Уилям (1810—1855) — английски државен деец, либерал, началник на ведомството за обществените строежи (1853) и министър на колонните (1855). — 51—52, 201, 267.
- Монпансие** (Montpensier), Антоан Мари Филип Луи, херцог (1824—1890) — син на френския крал Луи-Филип, съпруг на испанската инфанта Мария-Луиза-Фернанда, в 1868—1869 години претендент за испанския престол. — 383.
- Монрад** (Monrad), Дитлев Готхард (1811—1887) — датски епископ и политически деец; министър-председател и министър на финансите (1863—1864), министър на просветата и вероизповеданията (1848 и 1859—1863); през 50-те години лидер на национално-либералната партия. — 465.
- Монсел** (Monsell), Уилям (1812—1894) — ирландски политически деец, либерал, един от лидерите на ирландската фракция в парламента; през 1852—1857 години чиновник в артилерийското управление. — 127.
- Мона** (Maupas), Шарлеман Емил (1818—1888) — френски адвокат, бонапартист, префект на парижката полиция (1851), един от организаторите на државния преврат от 2 декември 1851 г., министър на полицията (1852—1853). — 28, 30.
- Морисон** (Morison), Джеймс (1770—1840) — английски търговец, нагрупал от продажбата на така наречените „морисоновы хапчета“ огромно състояние. — 504.
- Моцарт** (Mozart), Волфганг Амадеус (1756—1791) — велик австрийски композитор. — 388.
- Мустафа-паша** (род. ок. 1796 г.) — турски државен деятел, от май 1853 до май 1854 г. велик везир. — 330, 340.
- Мънц** (Muntz), Джордж Фредерик (1794—1857) — английски политически деец, буржоазен радикал, член на парламента; в периода на борбата

за парламентарната реформа от 1832 г. организираше редица масови митинги в защита на реформата. — 284.
Мухамед-Али (1769—1849) — управител на Египет (1805—1849), направил редица прогресивни реформи; през 1831—1833 и 1839—1840 години водил войни срещу турския султан с цел да превърне Египет в независима от султана държава. — 204, 212, 375, 388—391, 393, 552.
Мюлнер (Müller), Адолф (1774—1829) — немски писател и критик. — 44.

Н

Надир-шах (Кули-хан) (1688—1747) — ирански шах (1736—1747); през 1738—1739 години извършил грабителски поход в Индия. — 129, 133.
Найт (Knight), Хенри Гали (1786—1846) — английски пътешественик и писател, член на парламента. — 377.
Намък-паша — турски политически деец, през октомври 1832 г. бил изпратен с дипломатическа мисия в Лондон. — 390.
Наполеон I Бонапарт (1769—1821) — френски император (1804—1814 и 1815). — 5, 6, 368, 378, 383, 473, 496.
Наполеон III (Луи-Наполеон Бонапарт) (1808—1873) — племенник на Наполеон I, президент на Втората република (1848—1851), френски император (1852—1870). — 18, 20, 21, 28, 29, 61, 93, 115, 148, 150, 172, 206, 218, 220, 238, 244, 255, 265, 266, 270—272, 273, 322, 443, 553, 561—564, 568.
Наср-ед-дин (1831—1856) — ирански шах (1848—1896) — 428.
Наут (Naut), Стефан Адолф — търговец в Кьолн, отговорен издател (гарант) на вестник „Neue Rheinische Zeitung“. — 522.
Нахимов, Павел Степанович (1802—1855) — бележит руски флотовец, адмирал, командувал руската ескадра в Синопското сражение; един от ръководителите и организаторите на героическата отбрана на Севастопол (1854—1855). — 572.
Найпър (Napier), Джозеф (1804—1882) — английски политически деец, член на парламента; през 1852 г. влизал в състава на правителството на Дерби като генерал-аторней за Ирландия; през 1858—1859 години лорд-канцлер по въпросите на Индия. — 263.
Непокойщици, Артур Адамович (1813—1881) — руски генерал, участник в Кримската война. — 5.
Ньорнер (Nögner) — пруски съдебен чиновник в началото на 50-те години на XIX век. — 88.
Неселроде, Дмитрий Карлович, граф — руски дипломат, син на Карл Василиевич Неселроде. — 5
Неселроде, Карл Василиевич, граф (1780—1862) — руски държавен деец и дипломат; канцлер (1816—1856). — 170, 171, 173, 201, 203, 205, 212, 213, 219, 237, 247, 252, 273, 315, 331, 337—340, 400, 416, 426, 429, 436.
Николай I (1796—1855) — руски император (1825—1855). — 5, 17, 20, 37, 115, 119, 120, 123—125, 143, 148, 151, 169—171, 181, 182, 198, 202—204, 218, 219, 221, 238, 240, 241, 245, 246, 249—252, 269—273, 275, 277—279, 283, 292, 305, 324—331, 337—341, 355, 361, 371, 372, 374, 375, 389, 401, 403, 404, 408, 421, 423, 428, 429, 433, 437, 442, 444, 448, 464, 466, 497, 550, 553, 554, 560—562, 567, 568.
Нирод — руски генерал, през 1853 г. командувал войскови части на Дунав. — 494.
Норманби (Normanby), Константин Хенри Филс, маркиз (1797—1863) — английски държавен деец, виг, лорд-наместник за Ирландия (1835—1839), министър на военните работи и колоните (1839), министър на вътрешните работи (1839—1841); през 1846—1852 години посланик в Париж. — 383.
Норт (North), Фредерик (1732—1792) — английски държавен деец, тори, канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1767), министър-председател (1770—1782); през 1783 г. министър на вътрешните работи в коалиционното правителство на Портленд (кабинета Фокс—Норт). — 127, 155.

Нюкасъл (Newcastle), Хенри Пелем Файнс Пелем Клинтон, херцог (1811—1864) — английски държавен деец, пилит, главен секретар по въпросите за Ирландия (1846), министър на военните работи и колонии (1852—1854), военен министър (1854—1855) и министър на колонии (1859—1864). — 263.

Нюмен (Newman), Френсис Уйлям (1805—1897) — английски професор по филология и писател, автор на редица работи по религиозни, политически и икономически въпроси, буржоазен радикал. — 167.

Нютон (Newton), Исзак (1642—1727) — велик английски физик, астроном и математик, основател на механиката като наука. — 100.

О

О'Брайън (O'Brien), Уйлям Смит (1803—1864) — деец на ирландското националноосвободително движение, лидер на дясното крило на дружеството „Млада Ирландия“, член на парламента (1828—1831 и 1835—1849); през 1848 г. арестуван от английските власти и осъден на смърт, заменена с доживотно изгнание; през 1856 г. амнистиран. — 383.

О'Конел (O'Connell), Даниел (1775—1847) — ирландски адвокат и буржоазен политически деец, лидер на дясното, либералното крило на националноосвободителното движение. — 421.

О'Конор (O'Connell), Фергюс (1794—1855) — един от лидерите на чартизма, основател и редактор на вестник „Northern Star“; след 1848 г. реформист. — 59.

Омер-паша (Михаял Латас) (1806—1871) — турски генерал, по произход хърватин, главнокомандуващ турските войски в Кримската война. — 327, 331, 351, 437, 445—447, 449, 450, 470—472, 474, 477—479, 493—496, 539—541, 543, 544, 575.

Омир — полулегендарен древногръцки епически поет, автор на „Илиадата“ и „Одисеята“. — 117.

Орлеанска (Orléans), Елена, родена Мекленбург-Шверинска, херцогиня (1814—1858) — вдовица на по-големия син на френския крал Луи-Филип, Фердинанд, майка на Парижкия граф, претендент за френския престол. — 265.

Орлеани — кралска династия във Франция (1830—1848). — 568.

Орлов, Алексей Фьодорович, граф, след 1856 г. княз (1786—1861) — руски военен деец, дипломат; сключил Одринския (1829) и Ункяр-Искелесийския (1833) договори с Турция, възглавявал руската делегация на Парижкия конгрес (1856). — 388.

Орсини (Orsini), Феличе (1819—1858) — италиански буржоазен демократ, републиканец, един от видните участници в борбата за национално освобождение и обединение на Италия; екзекутиран за покушение срещу Наполеон III. — 532.

Осборн (Osborne), Томас, от 1689 г. маркиз Кармартен, от 1694 г. херцог Лидс (1631—1712) — английски държавен деец, тори, министър-председател (1674—1679 и 1690—1695); в 1695 г. обвинен от парламента в подкупничество. — 154.

Осман паша (ок. 1785 — ок. 1860) — турски адмирал, командувал турската ескадра в Синопското сражение. — 573.

Остен-Сакен, Дмитрий Ерофеевич (1789—1881) — руски генерал, по време на Кримската война командувал корпус в Южна Русия (1853—1854), началник на севастополския гарнизон (края на 1854—1855). — 494.

Остин (Austin) — заместник-началник на затвора в Бирмингам през 1853 година. — 317.

Отон I (1815—1867) — баварски принц, после гръцки крал (1832—1862). — 387.

П

Павлов, Прокофий Яковлевич (1796—1868) — руски генерал, в периода на Кримската война командувал вой-

- скови части на Дунав и в Крим. — 478, 493.
- Пакингтън** (Pakington), Джон Сомерсет (1799—1830) — английски държавен деец, тори, впоследствие консерватор; министър на военните работи и колонните (1832), пръв лорд на адмиралтейството (морски министър) (1858—1859 и 1866—1867) и военен министър (1867—1838). — 3, 6, 77, 233, 276, 282, 283.
- Палмерстон** (Palmerston), Хенри Джон Темпъл, виконт (1784—1865) — английски държавен деец, в началото на своята дейност тори, от 1830 г. един от лидерите на вигите, опираш се на десните елементи на тази партия; министър на външните работи (1830—1834, 1835—1841 и 1846—1855) и министър-председател (1855—1858 и 1859—1865). — 3, 20, 26, 32, 34, 60, 61, 71, 148—150, 196, 201, 202, 236, 244, 245, 256, 265, 267, 287, 288, 292, 308, 315, 327, 328, 330, 340, 357, 359—408, 411, 413—418, 420—426, 439, 491, 546, 548—549, 550, 553, 554, 556—558, 560, 566—569.
- Паскевич**, Иван Фьодорович, княз (1782—1856) — руски генерал-фелдмаршал, от лятото на 1831 г. главнокомандващ руските войски, потушили полското въстание през 1830—1831 години, от 1832 г. наместник на Полското царство, през 1849 главнокомандващ руските армии, участвували в потушаването на революцията в Унгария; в 1854 главнокомандващ войските на Дунав. — 444, 449.
- Педро I** (1798—1834) — бразилски император (1822—1831), португалски крал под името Педро IV (1826), отркъл се от португалския престол в полза на своята дъщеря Мария II да Глориа. — 387.
- Пелат** (Pellatt), Апсли (1791—1863) — английски капиталист, буржоазен радикал, член на парламента. — 176.
- Перикъл** (ок. 490—429 пр. н. е.) — атински държавник, допринесъл за укрепване на робовладелската аристокрация. — 387.
- Перовски**, Василий Алексеевич (1795—1857) — руски генерал, оренбургски военен губернатор (1833—1842), генерал-губернатор на Оренбургската и Самарската губернии (1851—1857); през 1839—1840 години командувал военната експедиция в Хива. — 464.
- Персивал** (Perceval), Спенсер (172—1812) — английски държавен деец, тори, през 1807—1809 години канцлер на държавното съкровище (министър на финансите), министър-председател (1809—1812). — 362.
- Перцел** (Perczel), Мориц (1811—1899) — унгарски генерал, участник в революцията от 1848—1849 години в Унгария; след поражението на революцията емигрирал в Турция, през 1851 г. в Англия. — 43.
- Перие** (Perrier), Фердинанд (1812—1882) — швейцарски офицер и литератор; началник на националната гвардия на кантона Фрибур (1849—1852); един от ръководителите на реакционното фрибурско въстание от 1853 година. — 91.
- Петър I** (1672—1725) — руски цар от 1682 г., всепуки император от 1721 година. — 25, 120, 240.
- Петър** Пустинника (или Петър Амиевски) (ок. 1050—1115) — френски монах и проповедник, един от предводителите на селското опълчение в първия кръстоносен поход (1096—1099). — 503, 508.
- Пил** (Peel), Роберт (1788—1850) — английски държавен деец, лидер на умерените тори, наричани по неговото име пилити, министър на вътрешните работи (1822—1827 и 1828—1830), министър-председател (1834—1835 и 1841—1846), с поддръжката на либералите отменил житните закони (1846). — 62, 75, 188, 265, 305, 308—310, 313—314, 331, 332, 372, 380, 385, 388, 391, 399, 401, 423, 425, 426, 429, 456.
- Пил** (Peel), Роберт (1822—1895) — английски политически деец и дипломат, в началото на 50-те години пилит, член на парламента; син на предишния. — 142.

- Пиндар* (ок. 522—ок. 442 пр. н. е.) — древногръцки поет лирик; писал тържествени оди. — 362, 521.
- Пипер* (Piper), Вилхелм (род. ок. 1826 г.) — немски филолог и журналист, член на Съюза на комунистите, емигрант в Лондон; през 1850—1854 години бил близко до Маркс и Енгелс по полит. разбира-вня. — 521, 524.
- Пис* (Pease) — чиновник при английския притежател на каменноуглени мини граф Крофорд. — 467.
- Пит* (Pitt), Уилям Млади (1759—1806) — английски държавен деец, един от лидерите на торите; министър-председател (1783—1801 и 1804—1806). — 76, 155, 156, 186.
- Полексфен* (Pollexfen), Джон (род. ок. 1638 г.) — английски търговец и автор по икономически въпроси, привърженик на отменяването на монополите на Източноиндийската компания. — 158.
- Понсонби* (Ponsonby), Джон, виконт (ок. 1770—1855) — английски дипломат, посланик в Неапол (1832), посланик в Константинопол (1832—1841) и във Виена (1846—1850). — 393, 424.
- Портленд* (Portland), Уилям Хенри Бектинк, херцог (1738—1809) — английски държавен деец, един от лидерите на вигите; министър на вътрешните работи (1794—1801), министър-председател (1783 и 1807—1809). — 362.
- Потьомкин*, Григорий Александрович княз (1739—1791) — руски държавен деец, генерал-фельдмаршал (от 1784 г.); ръководил колонизирането на Южния край на Русия. — 423.
- Поцо-ди-Борго*, Карл Осипович, граф (1764—1842) руски дипломат, по произход корсиканец; от 1814 до 1835 г. посланик в Париж, след това в Лондон (1835—1839). — 170, 173, 212, 237, 241, 369.
- Пруски*, принц — виж *Вилхелм I*.
- Пиетри* (Pietri), Пиер Мари (1809—1864) — френски политически деец, бонапартист; префект на парижката полиция (1852—1858). — 28.
- Радецки* (Radetzky), Йозеф, граф (1766—1858) — австрийски фелдмаршал, от 1831 г. командувал австрийските войски в Северна Италия, през 1848—1849 години потушил жестоко революционното и национално-освободителното движение в Италия; през 1850—1856 години генерал-губернатор на Ломбардско-Венецианското кралство. — 38, 40, 479.
- Райхенбах* (Reichenbach), Оскар, граф, (род. в 1815 г.) — силезийски земевладелец, дребнобуржоазен демократ, през 1848—1849 години депутат във франкфуртското Национално събрание, от 1850 г. емигрант в Англия, после в Америка. — 509.
- Раморино* (Ramorino), Джироламо (1792—1849) — италиански генерал, командувал пиемонтската армия по време на революцията от 1848—1849 години в Италия, със съзата предателска тактика съдействувал за победата на контрреволюционните австрийски войски. — 479.
- Ръстон* (Ruston), Бенджамин (ум. в 1853 г.) — английски работник, чартист. — 179.
- Рафълс* (Raffles), Томас Стамфорд (1781—1826) — английски колониален чиновник, през 1811—1816 години губернатор на Ява, автор на книгата „История на Ява“. — 133.
- Редклиф* — виж *Стратфорд де Редклиф*, Стратфорд.
- Ремпел* (Rempel), Рудолф (1815—1868) — немски капиталист, в средата на 40-те години „истински социалист“. — 522.
- Решид паша* (1802—1858) — турски държавен деец; нееднократно заемал поста велик везир и министър на външните работи; през 1853 г. (от 13 май) министър на външните работи. — 113, 181, 238, 239, 268, 272, 278, 290, 305, 330, 340, 427, 437, 546, 551.
- Рив* (Reeve), Хенри (1813—1895) — английски журналист и държавен чиновник, през 1853 г. секретар на Тайния съвет. — 327, 335.

- Рид* (Reid), Томас Майн (1818—1883)— известен английски писател, автор на приключенски романи. — 90.
- Рикардо* (Ricardo), Давид (1772—1823) — английски икономист, един от най-видните представители на класическата буржоазна политическа икономика. — 166, 468.
- Ричард I* Лъвското сърце (1157—1199) — английски крал (1189—1199). — 112.
- Ричард III* (1452—1485) — английски крал (1483—1485) — 111.
- Ричардс* (Richards), Алфред Бейт (1820—1876) — английски драматург и журналист, бил против пацифизма на Кобден и манчестерците. — 71, 221, 250.
- Ришельо* (Richelieu), Арман Жан дьо Пласи, херцог (1585—1642) — най-големият френски държавен деец от периода на абсолютизма, кардинал. — 241.
- Робък* (Roebuck), Джон Артур (1801—1879) — английски политически деец и публицист, буржоазен радикал, член на парламента — 408, 420.
- Робинзон* (Robinson), Фредерик Джон, виконт *Годридж* (1782—1859) — английски държавен деец, тори, през 1823—1827 години канцлер на държавното съкровище (министър на финансите), министър-председател (1827—1828). — 362, 548.
- Роден* (Roden), Роберт *Джослин*, граф (1788—1870) — английски аристократ, консерватор, — 262.
- Роналдс* (Ronalds), Чарлз — английски юрист. — 556.
- Ронге* (Ronge), Йоханес (1813—1887)— немски свещеник, един от инициаторите на движението на „немските католици“, които се стремели да приспособят католицизма към нуждите на немската буржоазия, участник в революцията от 1848—1849 години, дребнобуржоазен демократ; след поражението на революцията емигрант в Англия. — 509.
- Ротакер* (Rothacker), Вилхелм — немски демократ, член на Съюза на комунистите, след революцията от 1848—1849 години емигрант в САЩ. — 506, 507.
- Роуз* (Rose), Хю Хенри (1801—1885)— английски офицер, впоследствие фелдмаршал; дипломатически представител в Константинопол (1852—1853), по време на Кримската война представител при щаба на френската армия в Крим; един от усмирителите на националноосвободителното въстание в Индия (1857—1859). — 5, 151, 272, 277.
- Руге* (Ruge), Арнолд (1802—1880) — немски публицист, младохегелианец, буржоазен радикал, през 1848 г. депутат във франкфуртското Национално събрание, принадлежал към лявото крило; през 50-те години един от лидерите на немската дребнобуржоазна емиграция в Англия; след 1866 г. национал-либерал. — 509.
- Русен* (Roussin), Албен *Рен*, барон (1781—1854) — френски адмирал, морски министър (1840—1843); през 1832—1834 години посланик в Константинопол. — 388.
- Ройтер* (Reuter), Макс — в началото на 50-те години на XIX в. пруски полицейски агент в Лондон. — 503, 504.
- Русел* (Russell), Хенри (1751—1836) — английски юрист, от 1798 до 1813 г. съдия в Индия. — 207.
- Русел* (Russell), Джон (1792—1878) — английски държавен деец, лидер на вигите, министър-председател (1846—1852 и 1865—1866), министър на външните работи (1852—1853 и 1859—1865). — 51—53, 57, 60, 83, 110, 126—127, 142, 143, 145, 148, 184, 194, 196, 202, 211, 220, 233, 245, 250, 276—279, 282, 283, 330, 340, 364, 533, 534, 566.
- Рюриковци* — династия руски князе, после царе (912—1548), потомци на киевския велик княз Игор, който според летописното предание се счита за син на полулегендарния предводител на варяжката дружина на Рюрик. — 240.

C

Садлър (Sadleir), Джон (1814—1856)— ирландски banker и политически деец, един от лидерите на ирландската фракция в парламента, през 1853 г. млад-

- ши лорд на държавното съкровище. — 127.
- Салтиков*, Алексей Дмитриевич, княз (1806—1895) — руски пътешественик, писател и художник, през 1841—1843 и 1845—1846 години пътешествувал из Индия. — 231.
- Съгден* (Sugden), Едуард, барон *Сент-Леонардс* (1781—1875) — английски юрист и държавен деец, тори, през 1852 г. лорд-канцлер. — 262, 385.
- Сандърс* (Saunders), Джон — служещ в углавната полиция в Лондон. — 89.
- Сарданпал* — виж Асурбанпал.
- Съдърленд* (Sutherland), Елизабет *Лусон-Гоер*, маркиза *Стафорд*, херцогиня (1765—1839) — крупна шотландска земевладелка. — 197, 435.
- Свифт* (Swift), Джонатан (1667—1745) — знаменит английски писател сатирик; по произход ирландец. — 237.
- Святослав Игоревич* (ок. 942—972) — киевски велик княз (ок. 945—972). — 240.
- Себастиани* (Sébastieni), Орас, граф (1772—1851) — френски маршал, дипломат; министър на външните работи (1830—1832), посланик в Лондон (1835—1840). — 212.
- Сеймур* (Seymour), Джордж Хамилтон (1797—1880) — английски дипломат, през 1851—1854 години посланик в Петербург. — 315.
- Семере* (Szemere), Берталан (1812—1869) — унгарски политически деец и публицист; министър на вътрешните работи (1848) и ръководител на революционното правителство (1849); след поражението на революцията емигрирал от Унгария. — 43, 517.
- Сен-Марк-Жираден* (Saint-Marc-Girardin) (1801—1873) — френски журналист и литературовед, орлеанист. — 124, 125.
- Сент-Леонардс* — виж *Съгден*, Едуард.
- Сервантес де Сааведра* (servantes de Saavedra), Мигел (1547—1616) — велик испански писател-реалист. — 81, 362.
- Сидмут* (Sidmouth), Хенри *Адингтон*, виконт (1757—1844) — английски държавен деец, тори; министър-председател и канцлер на държавното съкровище (министър на финансите) (1801—1804); на поста министър на вътрешните работи (1812—1821) провеждал пресривни мерки срещу работническото движение. — 362.
- Сидни* — виж *Херберт*, Сидни.
- Сидни* (Sidley), Филип (1554—1586) — английски поет от епохата на Възраждането, придворен и дипломат. — 288.
- Сиейе* (Sleyès), Еманюел Жозеф (1748—1836) — френски абат, деец на френската буржоазна революция от края на XVIII в., представител на едрата буржоазия. — 73.
- Сирмои* (Szirmai) — в началото на 50-те години на XIX в. унгарски емигрант, емисар на Кошут в Париж. — 43.
- Скъли* (Scully), Френсис (род. в 1820 г.) — ирландски политически деец, либерал, член на парламента (1847—185) — 264.
- Слейд* (Slade), Адолф (1804—1877) — английски морски офицер, впоследствие адмирал; през 1849—1866 години е бил на служба в Турция, в навечерието на Кримската война имал званието контраадмирал на турския флот. — 449.
- Соймонов*, Фьодор Иванович (1800—1854) — руски генерал, в периода на Кримската война командувал войсковите части на Дунав и в Крим, загинал в боя при Инкерман. — 493.
- Солт* (Salt), Тайтес (1803—1876) — английски фабрикант. — 343, 434.
- Сонжон* (Songeon) — френски демократ, участник в тайните революционни дружества на парижките работници по време на революцията от 1848 година; емигрирал в Лондон; впоследствие председател на общинския съвет в Париж. — 516—517.
- Софокъл* (ок. 497 — ок. 406 пр. н. е.) — бележит древногръцки драматург, автор на класически трагедии. — 383.
- Спенсер* (Spencer), Херберт (1820—1903) — английски буржоазен философ и социолог, позитивист, апологет на капитализма. — 167, 168.
- Стефан I* „Свети“ (ок. 975—1038) — унгарски княз (от 997 г.), от 1001 до 1038 г. унгарски крал. — 517.
- Страсолдо-Графенберг* (Strassoldo-Gräfenberg), Михаел, граф (1800—1873) —

- австрийски правителствен чиновник, през 1850—1853 години губернатор на Милано. — 322.
- Стратфорд дьо Редклиф* (Stratford de Redcliffe), Стратфорд Канинг, виконт (1786—1880) — английски дипломат, посланик в Константинопол (1810—1812, 1825—1828, 1841—1858). — 21, 116, 238, 277, 327, 393, 408, 425, 555, 560.
- Стенли* (Stanley), лорд Едуард Хенри, от 1869 г. граф *Дерби* (1826—1893) — английски държавен деец, тори, през 60—70-те години консерватор, след това либерал; министър по въпросите на Индия (1858—1859), министър на външните работи (1866—1868 и 1874—1878), министър на колонията (1882—1885); син на Едуард Дерби. — 144, 145, 153, 162, 180.
- Стенли* — виж *Дерби*, Едуард Джордж Джефри Смит.
- Стюарт* (Stuart), лорд Дъдли Кутс (1803—1854) — английски политически деец, виг, член на парламента; бил свързан с кръговете на полската консервативно-монархическа емиграция. — 90, 250, 283, 286, 292, 373, 379, 408, 410, 422.
- Стюарт* (Stewart), Патрик — английски политически деец, през 1835—1836 год. член на парламента, буржоазен радикал. — 379, 412, 413, 417
- Суворов*, Александър Василиевич (1730—1800) — велик руски полководец. — 354, 476.
- Сулук* (Souloouque), Фаустин (ок. 1782—1867) — президент на негърската република Хаити, провъзгласил се през 1849 г. за император под името Фаустин I. — 272.
- Сян-фин* (ок. 1831—1861) — китайски император (1850—1861). — 102, 106.
- Т
- Такер* (Tucker) — издател в Лондон. — 569.
- Талейран-Перигор* (Talleyrand-Périgord), Шарл Морис, княз (1754—1838) — прочут френски дипломат, министър на външните работи (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815), отличавал се с користолюбие и крайна безпринципност в политиката; през 1830—1834 години посланик в Лондон. — 376, 421.
- Татлишев*, Дмитрий Павлович (1767—1845) — руски дипломат, през 1826—1841 години посланик във Виена. — 202.
- Тейлър* (Taylor), Хърбърт (1775—1839) — английски генерал, през 1830—1837 години личен секретар на крал Уилям IV. — 404, 407.
- Техов* (Tschow), Густав Адолф (1813—1893) — пруски офицер, дребнобуржоазен демократ, участник в революционните събития от 1848 г. в Берлин, началник на генералния щаб на пфалцката революционна армия, след поражението на баденско-пфалцкото въстание от 1849 г. емигрирал в Швейцария; през 1852 година се преселил в Австралия. — 506, 507, 516.
- Тимур* (Тамерлан) (1336—1405) — средноазиатски полководец и завоевател, основател на обширна държава в Изтока. — 209.
- Типу Сахиб* (ок. 1749—1799) — управник на Майсур (1782—1799); в 80-90-те години на XVIII в. водил редица войни срещу английската експанзия в Индия. — 156.
- Тугут* (Thugut), Йохан Амадей Франц *де Паула*, барон (1736—1818) — австрийски дипломат и държавен деец, посланик в Константинопол (1771—1776), министър на външните работи (1794—1800). — 239, 240.
- У
- Уайз* (Wise), Джон Ешфорд — член на английския парламент през 1853 година. — 267.
- Уелингтън* (Wellington), Артур Уелсли, херцог (1769—1852) — английски полководец и държавен деец, тори, министър-председател (1828—1830). — 207, 362, 365, 384, 392, 404, 410, 418, 446, 453.
- Уилсон* (Wilson), Джеймс (1805—1860) — английски буржоазен икономист и политически деец, фритредер, осно-

- вател и редактор на списание „Economist“; през 1853—1858 години секретар на държавното съкровище (министерството на финансите). — 166.
- Уилямс* (Williams), Уилям — английски политически деец, буржоазен радикал, през 1853 г. член на парламента. — 52, 72.
- Унгерн-Щернберг*, Ернст Вилхелм, барон — руски дипломат, в 50-те години посланик в Копенхаген. — 247.
- Уолмсли* (Walmsley), Джошуа (1794—1871) — английски политически деец, буржоазен радикал, член на парламента. — 220.
- Уорън* (Warren), Чарлс (1798—1866) — английски офицер, от 1858 г. генерал, през 1816—1819 и 1830—1838 години служил в Индия; участник в Кримската война. — 229.
- Уцнер* (Uzner), Август (род. в 1818 г.) — пруски офицер, участник в революцията от 1848—1849 години в Германия и Унгария; след поражението на революцията емигрирал в Лондон; работил във фабриката на У. Хейл. — 89, 90.
- Уестморленд* (Westmorland), Джон Фейн, граф (1784—1859) — английски дипломат; посланик в Берлин (1841—1851) и във Виена (1851—1855) — 245, 256.
- Ууд* (Wood), Чарлс (1800—1885) — английски държавен деец, виг, през 1846—1852 години кашлер на държавното съкровище (министър на финансите), председател на Контролния съвет по въпросите на Индия (1852—1855), през 1855—1858 години пръв лорд на адмиралтейството (морски министър), министър по въпросите на Индия (1859—1866). — 81, 110—111, 122, 127—129, 132, 133, 144, 145, 184, 187, 192, 194, 233, 271, 276.

Ф

- Фердинанд VII* (1784—1833) — испански крал (1808 и 1814—1833). — 368.
- Фердинанд-Август-Франц-Антон* (1816—1885) — принц Саксен-Кобург-Заалфелд-Кохарн, струг на португалската кралица Мария II да Глориа, крал на Португалия под името Фердинанд II (1837—1853), от 1853 до 1855 г. регент на кралято. — 386.
- Фердинанд-Алберто-Амедео* (1822—1855), херцог Генуезки, брат на сардинския крал Виктор-Емануил II. — 115.
- Фиклер* (Fickler), Йозеф (1808—1865) — немски журналист, дребнобуржоазен демократ, един от ръководителите на баденското демократично движение през 1848—1849 години; член на баденското временно правителство през 1849 година; след поражението на революцията емигрирал в Швейцария, после в Англия. — 508.
- Филмор* (Phillimore), Джон Джордж (1808—1865) — английски юрнст и либерален политически деец, член на парламента. — 142.
- Фицрой* (Fitzroy), Хенри (1807—1859) — английски политически деец, пилит; през 1852—1855 години заместник-министър на вътрешните работи. — 234, 235.
- Фицуилям* (Fitzwilliam), Чарлз Уилям, граф (1786—1857) — английски парламентарен деец, виг. — 195, 308.
- Фишбах* — руски генерал, през 1853 г. командувал войсковы части на Дунав. — 494.
- Фльори* (Fleury), Чарлз (истинското му име е Карл Фридрих Август Краузе) (род. в 1824 г.) — търговец в Лондон, пруски шпионин и полицейски агент. — 41, 88.
- Фокс* (Fox), Чарлз Джеймс (1749—1806) — английски държавен деец, лидер на вигите; в 1783 г. министър на външните работи в коалиционното правителство на Портленд (кабинет Фокс—Норт). — 127, 155.
- Форбс* (Forbes), Чарлз — шотландски земевладелец. — 435.
- Фрайбургски архиепископ* — виж Викари.
- Франц-Йосиф I* (1830—1916) — австрийски император (1848—1916). — 115, 438.
- Франциск I* (1494—1547) — френски крал (1515—1547). — 61.
- Фредерик VII* (1808—1863) — датски крал (1848—1863). — 237, 251, 252, 465.

- Фридрих I Барбароса** (ок. 1123—1190) — немски крал от 1152 г., император на така наречената Свещена Римска империя (1155—1190) — 112, 374.
- Фридрих I** (1826—1907) — фактически управник на Баден от 1852 г., велик херцог Баденски от 1856 година. — 531.
- Фридрих Вилхелм IV** (1795—1861) — пруски крал (1840—1861). — 29, 30, 115, 218, 331, 530, 533.
- Фуад ефенди** (1814—1869) — турски държавен деец, в 50-60-те години неколкократно заемал постове велик везир и министър на външните работи. — 5, 113.

X

- Хабсбурги** — Династия от императори на така наречената Свещена Римска империя от 1273 до 1806 г. (с прекъсвания), австрийски императори (от 1804 г.) и императори на Австро-Унгария (1867—1918). — 16.
- Хазенклевер** (Hasenclever), Йохан Петер (1810—1853) — немски художник-жанрист. — 242.
- Хайзе** (Heise), Херман (ум. в 1860 г.) — немски демократ и публицист, участник в революцията 1848—1849 години, след това емигрант в Англия. — 523.
- Халидей** (Halliday), Фредерик Джеймс (1806—1901) — чиновник в британската източно-индийска компания, губернатор на Бенгалия (1854—1859). — 185.
- Хамилтън** — виж *Сеймур*, Джордж Хамилтон.
- Хамер-Пургцал** (Hammer-Purgstall), Йозеф (1774—1856) — австрийски буржоазен историограф, автор на трудове по история на Турция; от 1796 до 1853 г. бил на дипломатическа служба, свързана с Близкия Изток. — 22.
- Хант** (Hunt), Хенри (1773—1835) — известен английски оратор и политически деец, буржоазен радикал, член на парламента. — 374.
- Хардуик** (Hardwicke), Чарлз Филип Йорк, граф (1799—1873) — английски

- морски офицер и политически деец, тори; от 1854 г. адмирал. — 274.
- Хегел** (Hegel), Георг Вилхелм Фридрих (1770—1831) — най-големият представител на немската класическа философия, обективен идеалист, най-всеотранно разработил идеалистическата диалектика. — 100, 503, 507.
- Хейл** (Hale), Роберт — син и компания на Уилям Хейл. — 83—90, 114.
- Хейл** (Hale), Уилям — собственик на ракетна фабрика в предградията на Лондон. — 88, 114.
- Хемпден** (Hampden), Джон (1594—1643) — виден деец на анлийската буржоазна революция от XVII в., изразявал интересите на буржоазията и обуржоазилото се дворянство. — 235.
- Хенри** (Henry), Томас (1807—1876) — английски съдия. — 88, 90.
- Хенрих V** — виж *Шамбор*, Анри Шарл.
- Хенце** (Hentze), А. — немски офицер, член на Съюза на комунистите; след разцепението на Съюза през 1850 г. принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер, свидетел на обвинението в кьолнския процес срещу комунистите (1852). — 521—523.
- Хърбърт** (Herbert), Сидни (1810—1861) — английски държавен деец, в началото на своята дейност тори, след това лилит; секретар по военните въпроси (1845—1846 и 1852—1855) и военен министър. (1859—1860). — 60, 201.
- Херис** (Herries), Джон Чарлз (1778—1855) — английски държавен деец, тори. — 184, 384.
- Херцен**, Александър Иванович (1812—1870) — велик руски революционер демократ, философ-материалист, публицист и писател. — 269.
- Хинкелдей** (Hinkeldey), Карл Лудвиг Фридрих (1805—1856) — пруски правителствен чиновник, от 1848 г. полицейски началник на Берлин, от 1835 началник на департамента на полицията в министерството на вътрешните работи. — 28—31.
- Хирш** (Hirsch), Вилхелм, търговски служител от Хамбург, в началото на 50-те години на XIX в. пруски полицейски

агент в Лондон. — 41, 42, 88, 503, 519, 520.

Хобхауз (Hobhouse), Джон Кам, барон *Брѝтон* (1786—1869) — английски държавен деец, виг, председател на Контролния съвет по въпросите на Индия (1835—1841 и 1846—1852). — 145.

Хог (Hogg), Джеймс Уир (1790—1876) — английски политически деец, пилит, член на парламента; през 1846—1847 и 1852—1853 години председател на Съвета на директорите на източноиндийската компания. — 130, 132, 233.

Херфол (Horsfall), Томас Бери (род. в 1805 г.) — англичанин, собственик на каменовъглени мини и политически деец, член на парламента, тори. — 434.

Хуршид паша (Ричард Дебофр *Гайок*) (1803—1856) — турски генерал, участник в революцията от 1848—1849 години в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в Турция; през 1853 г. командувал частите на турската армия в Кавказ. — 478.

Хусон (Hooson), Едуард — английски работник, деец на чартисткото движение. — 176, 179.

Хюм (Hume), Джозеф (1777—1855) — английски политически деец, един от лидерите на буржоазните радикали, член на парламента. — 52, 72, 81, 132, 206, 374, 382, 384, 420, 425, 467.

Ч

Чайлд (Child), Джозая (1630—1699) — английски икономист, банкиер и търговец; меркантилист; през 1681—1683 и 1686—1688 години председател на Съвета на директорите на Източноиндийската компания. — 158.

Чайлдс (Childs), Томас — капитан на английския кораб „Виксен“. — 417.

Чарман (Charman), Джон (1801—1854) — английски публицист, буржоазен радикал, привърженик на реформи в Индия. — 2:9.

Чартриски (Czartoryski), Адам Ежи, княз (1770—1861) — полски емигрант; в началото на XIX в. близък приятел на Александър I, министър на външ-

ните работи на Русия (1804—1806); по времето на полското въстание 1830—1831 години ръководител на временното правителство, след въстанието емигрирал в Париж, където възглавявал полската консервативно-монархическа емиграция. — 292, 404.

Чернинг (Tscherning), Антон Фредерик (1795—1874) — датски офицер, политически деец, либерал, през 1848 г. военен министър. — 465.

Ш

Шамбор (Chambord), Анри Шарл, граф (1820—1883) — последният представител на по-старата линия от Бурбоните, внук на Карл X, претендент за френския престол под името Хенрих V. — 561.

Шамил (ок. 1798—1871) — ръководител на борбата на планинците в Дагестан и Чечня срещу царските колонизатори през 30-50-те години на XIX в., един от идеолозите на реакционния мюрдизъм, използван от султанска Турция за завоевателни цели. — 151, 442, 466, 475, 476.

Шанер (Schapper), Карл (ок. 1812—1870) — виден деец на немското и международното работническо движение, един от ръководителите на Съюза на справедливите, член на Централния комитет на Съюза на комунистите, участник в революцията от 1848—1849 години; през 1850 г. един от лидерите на сектантско-авантюристичната фракция по време на разцеплението на Съюза на комунистите; през 1856 г. отново се сблизил с Маркс; член на Генералния съвет на I Интернационал. — 503, 514, 518, 526.

Шарл (Charles), Жак Юбер (1793—1882) — швейцарски реакционен политически деец и писател; участник в реакционното фрибурско въстание от 1853 година. — 91.

Шафи хан — ирански дипломат, през 1853 г. посланик в Лондон. — 464.

Шварценберг (Schwarzenberg), Фридрих, княз (1800—1870) — австрийски офицер, после генерал, един от организаторите на потушаването на сел-

- ското въстание в Галиция (1846), през 1849 г. участвувал в потушаването на революцията в Унгария. — 382.
- Шекспир** (Shakespeare), Уилям (1564—1616) — велик английски писател. — 284, 288, 342, 359, 390, 402, 529.
- Шенио** (Шени), Адолф (род. ок. 1817 г.) — участник в тайните революционни дружества във Франция в периода на Юлската монархия, провокатор и агент на тайната полиция. — 41.
- Шертнер** (Schärttner), Август — бъчвар в Ханау, участник в революцията от 1848 г. и в баденско-пфалцкото въстание от 1849 г., след това емигрант в Лондон, притежател на пивница, в която се събирали немските дребнобуржоазни емигранти, член на Съюза на комунистите, след разцепването му през 1850 г. принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Шапер-Вилих, член на нейния Централен комитет. — 509.
- Шел** (Sheil), Ричард Лейлор (1791—1851) — ирландски драматург и политически деец, член на парламента, виг. — 398, 399, 408.
- Шили** (Schily), Виктор (1810—1875) — немски демократ, по професия адвокат, участник в баденско-пфалцкото въстание от 1849 г., член на I Интернационал. — 523.
- Шимелпфениг** (Schimmelpfennig), Александър (1824—1865) — пруски офицер, дребнобуржоазен демократ, участник в баденско-пфалцкото въстание от 1849 година; после емигрант, принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер; участник в Гражданската война в САЩ на страната на северняците. — 522.
- Шнайдер II** (Schneider), Карл — немски юрист, дребнобуржоазен демократ, участник в революцията от 1848—1849 години, защитник в кьолския процес срещу комунистите (1852). — 505, 523.
- Шоле** (Chollet), Жозеф — участник в реакционното фрибурско въстание от 1853 година. — 91.
- Шрам** (Schramm), Конрад (ок. 1822—1858) — виден участник в немското

работническо движение, член на Съюза на комунистите, от 1849 г. емигрант в Лондон, отговорен издател на „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“, по времето на разцеплението на Съюза на комунистите 1850 г. привърженик на Маркс. приятел и съратник на Маркс и Енгелс. — 513—517, 524.

Щ

- Щефен** (Steffen), В. — бивш пруски офицер, свидетел на защитата в кьолския процес срещу комунистите (1852), през 1853 г. емигрирал в Англия, после в САЩ; в 50-те години близък по възгледи до Маркс и Енгелс. 524, 525.
- Щехан** (Stechan), Готлиб Людвиг (род. ок. 1814 г.) — дърводелец от Хановер, член на Съюза на комунистите, след разцеплението на Съюза през 1850 г. принадлежал към сектантско-авантюристичната фракция на Вилих-Шапер; от декември 1851 г. принадлежал към привържениците на Маркс и Енгелс, от януари 1852 г. възглавявал работническо дружество в Лондон. — 520.
- Щибер** (Stiber), Вилхелм (1818—1882) — пруски политически чиновник, един от организаторите на съдебния процес в Кьолн срещу членовете на Съюза на комунистите и главен свидетел на този процес (1852); заедно с Вермут съставил книгата „Комунистическите заговори през деветнадесетото столетие“; впоследствие началник на пруската политическа полиция. — 28, 30, 38, 88, 510.
- Щирбей**, Барбу Дмитри Бибееску, княз (1801—1869) — владетел на Влахия (1849—1853 и 1854—1856). — 245, 289, 330, 560.

Ъ

- Ъркарт** (Urquhart), Дейвид (1805—1877) — английски дипломат, реакционен публицист и политически деец,

Ю

туркофил; в 30-те години изпълнявал дипломатически поръчения в Турция, през 1847—1852 години член на парламента, тори. — 26, 125, 268, 291, 324, 330, 340, 341, 404—407, 414, 424, 569.

Юр (Ure), Ендрю (1778—1857) — английски химик, принадлежал към школата на вулгарния икономизъм, фритредер. — 88.

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧЕСКИ ГЕРОИ

Аладин — герой от арабските приказки „Хиляда и една нощ“, притежател на вълшебна лампа. — 234.

Алчина — героиня от поемата на Ариосто „Орландо Фуриозо“ („Бесният Роланд“); зла вълшебница. — 359, 408.

Ариман — гръцко наименование на древноперсийския бог Анхра-Майню, олицетворение на злото начало в света. Анхра-Майню се намира във вечна и непримирима вражда с Ахурамазда (по гръцки — Ормузд), олицетворение на доброто начало. — 507, 508.

Ахилес (у римляните — Ахил) — в древногръцката митология най-храбрият от гръцките герои, обсаждали Троя; скарането между него и предводителя на гърците Агамемнон и оттеглянето му в своята шатра съставлява сюжета на първа песен от „Илиадата“ на Омир. — 117.

Бирч, Харвей — главното действащо лице в романа на Ф. Купер „Шпионинът“. — 41.

Вагнер — герой от трагедията на Гьоте „Фауст“; тип на кабинетен учен-схоластик, откъснат от живота. — 386.

Винкелрид, Арнолд — полулегендарен швейцарски воин, герой на епическата „Земпахска песен“, посветена на победата на швейцарците над австрийските Хабсбурги в битката при Земпах през 1386 година. — 506.

Джагернаут (Джаганатх) — в древноиндийската митология едно от олицетворенията на бога Вишну. — 133, 316.

Джон Бул (Джон Бика) — нарицателно име, с което обикновено обозначават представителите на английската буржоазия; получило широко разпространение от 1712 година, когато се появила политическата сатюра

на писателя-просветител Арбетнот „Историята на Джон Бул“. — 198, 269.

Дон Кихот — главният герой в едноименния роман на Сервантес. — 81, 210, 362, 368.

Мария Магдалина — според евангелското предание последователка на Христос, разкаяла се грешница. — 387.

Ману — легендарен законодател в древна Индия; „законите на Ману“ били съставени от брахмани в периода между I и V векове. — 111, 184.

Ормузд — гръцко наименование на древноперсийския бог Ахурамазда, олицетворяващ доброто начало в света. — 507.

Пексниф — герой от романа на Дикенс „Живот и приключения на Мартин Чезлуйт“, набожен лицемер. — 84.

Руджиеро — герой от поемата на Ариосто „Бесният Роланд“. — 359.

Самиел (Самил) според еврейската митология началник на демоните, също и ангел на смъртта. — 516.

Санчо Панса — действащо лице от романа на Сервантес „Дон Кихот“; в един от епизодите на романа бил назначен за губернатор на измисления остров „Баратария“ от испанската дума „barato“ — „евтин“. — 81.

Том — главно действащо лице в романа на Бичер Стюу „Чичовата Томова колиба“. — 85.

Фалстаф — герой на редица произведения на Шекспир („Веселите увидзорки“, „Крал Хенрих IV“), страхлив самохвалко, веселяк и пьяница — 390, 402.

Фауст — главното действащо лице на едноименната трагедия на Гьоте. — 386.

Херкулес — римското име на най-популярния древногръцки герой Херакъл; един от 12-те подвига на Херкулес било укротяването и отвлечането на адското куче Цербер. — 75.

Христос (Исус Христос) — митически основател на християнството. — 510, 518.

Цербер (Кербер) — в древногръцката митология триглаво куче, което пази изхода на подземното царство, където се мъчели душите на умрелите. — 75.

Шахзман — герой от арабските приказки „Хиляда и една нощ“, източен деспот. — 207.

Шахриар — герой от арабските приказки „Хиляда и една нощ“, източен деспот. — 207.

Едил — герой на тиванския цикъл от древногръцки митове, главно действащо лице в трагедиите на Софокъл; според легендата, разгадал гатанката на сфинкса и с това избавил Тива от кръвожадното чудовище. — 185.

Епименид — според древногръцка легенда, критски жрец, който спал непробуден сън повече от половин столетие. — 166.

Ериндур — един от главните герои от драмата на Мюлнер „Вина“. — 44.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

- „Аугсбургски вестник“ — виж „Allgemeine Zeitung“.
- „С.—Петербургски вестник“ — 291.
- „Санкт-Петербургски ведомости“ — 269.
- „Advertiser“ — виж „The Morning Advertiser“.
- „Agram Gazette“ — виж „Agramer Zeitung“.
- „Agramer Zeitung“ („Аграмски вестник“) (Аграм, сега Загреб). — 466.
- „Allgemeine Oder-Zeitung“ („Всеобщ одерски вестник“) (Бреславл, сега Вроцлав). — 296.
- „Allgemeine Zeitung“ („Всеобщ вестник“) (Аугсбург). — 123, 418, 551.
- „L'Assemblée nationale“ („Национално събрание“) (Париж). — 150, 219, 305, 335.
- „Augsburger Zeitung“ — виж „Allgemeine Zeitung“.
- „Basler Zeitung“ („Базелски вестник“) — 306.
- „Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung“ („Белетристичен вестник и Нюйоркски вестник по въпросите на криминалистиката“) — 44, 503, 509, 524.
- „Breslauer Zeitung“ („Бреславлски вестник“). — 299.
- „Der Bund“ („Съюз“) (Берн). — 114.
- „Chronicle“ — виж „The Morning Chronicle“.
- „Le Constitutionnel“ („Конституционен вестник“) (Париж). — 20, 21, 117, 291, 306, 427, 437.
- „Le Courrier de Marseille“ („Марсилски вестител“). — 18.
- „Criminal-Zeitung“ — виж „Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung“.
- „The Daily News“ („Дневни новини“) (Лондон). — 20, 25—26, 85, 283, 308, 318, 456, 482, 556, 557.
- „The Economist“ („Икономист“) (Лондон). — 15, 27, 104, 166, 219, 247, 319, 320, 461, 463, 480—482, 484—489, 534, 548.
- „L'Émancipation“ („Освобождение“) (Брюксел). — 39.
- „The Examiner“ („Наблюдател“) (Лондон). — 266.
- „Frankfurter Journal“ („Франкфуртски вестник“). — 70.
- „Frankfurter Postzeitung“ („Франкфуртски пощенски вестник“). — 256.
- „Gazette“ — виж „The London Gazette“.
- „Gazette“ — виж „Oesterreichische Kaiserliche Wiener Zeitung“.
- „The Globe and Traveller“ („Земно кълбо и пътешественик“) (Лондон). — 140, 150, 327, 332, 335, 337, 398, 558.
- „The Guardian“ („Страж“) (Лондон). — 553.
- „Hamburger Nachrichten“ („Хамбургски известия“) — 246.

- „Herald“ — виж „The Morning Herald“.
- „L'Impartial de Smyrne“ („Смирненски безпристрастен вестник“) — 255, 307.
- „Journal de Constantinople“ („Цариградски вестник“) — 291, 475.
- „Journal de l'Empire“ — виж „Le Pays“.
- „Journal de Saint-Petersbourg“ („Санкт Петербургски вестник“) — 400.
- „Journal des Débats politiques et littéraires“ („Вестник за политически и литературни дебати“) (Париж). — 112, 124, 327, 335.
- „Kölnische Zeitung“ („Кьолнски вестник“) — 220, 246, 465, 523.
- „The Leader“ („Лидър“) (Лондон). — 266, 315, 320.
- „Litographic Correspondence“ — виж „Preussische Litographische Correspondenz“.
- „The Liverpool Courier“ („Ливерпулски вестител“) — 334.
- „Lloyd“ — виж „Wiener Lloyd“.
- „The London Gazette“ („Лондонски вестник“) — 421, 424.
- „The Manchester Guardian“ („Манчестерски страж“) — 237, 343.
- „Mark-Lane Express, Agricultural Journal“ („Вестител на житната борса, селскостопански вестник“) (Лондон). — 321, 345.
- „Melbourne Commercial Circular“ („Мелбърнски търговски циркуляр“) (Австралия). — 459.
- „Le Moniteur universel“ („Всеобщ вестител“) (Париж). — 5, 21, 115, 255, 321, 333, 335, 559.
- „The Morning Advertiser“ („Сутрешен осведомител“) (Лондон). — 20, 39, 61, 76, 219, 221, 266, 291, 296, 298, 302, 303, 330, 340, 555.
- „The Morning Chronicle“ („Сутрешна хроника“) (Лондон). — 20, 46, 54, 85, 145, 150, 247, 305, 320, 327, 332, 427, 428, 550, 555, 557, 560.
- „The Morning Herald“ („Сутрешен вестител“) (Лондон). — 18, 19, 85, 119, 148, 152, 252, 396, 437, 456, 548, 556.
- „The Morning Post“ („Сутрешна поща“) (Лондон). — 19, 60, 85, 116, 150, 202, 219, 236, 244, 245, 256, 327, 332, 335, 337, 345, 442, 548—549, 550, 552, 553, 557, 560.
- „La Nation, organe quotidien démocratique socialiste“ („Нация, демократическо-социалистически ежедневник“) (Брюксел). — 266, 303.
- „National-Zeitung“ („Национален вестник“) (Берлин). — 245, 292.
- „New-England-Zeitung“ („Вестник на Нова Англия“) — 503.
- „Neue Oder-Zeitung“ — виж „Allgemeine Oder-Zeitung“.
- „Neue Preussische Zeitung“ („Нов пруски вестник“) (Берлин). — 250.
- „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie“ („Нов рейнски вестник. Орган на демокрацията“) (Кьолн). — 108, 296, 297, 522.
- „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“ („Нов рейнски вестник. Политико-икономическо списание“) (Лондон, Хамбург). — 42, 510.
- „New-York Daily Tribune“ („Нюйоркска ежедневна трибуна“) — 3, 12, 17, 21, 27, 31, 37, 40, 54, 60, 64, 78, 91, 99, 107, 113, 118, 121, 131, 138, 146, 152, 161, 168, 180, 192, 200, 209, 217, 225, 232, 242, 248, 267, 275, 288, 295, 297, 301, 314, 323, 334, 343, 349, 355, 357, 435, 440, 443, 449, 454, 463, 469, 476, 479, 483, 491, 497, 537, 545, 549, 558, 565, 569, 575.
- „New-Yorker Criminal-Zeitung“ — виж „Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung“.
- „Notes to the People“ („Бележки за народа“) (Лондон). — 521.
- „Ober-Postamt-Zeitung“ — виж „Frankfurter Postzeitung“.
- „The Observer“ („Наблюдател“) (Лондон). — 110, 150, 320, 333, 344.
- „Oesterreichische Correspondenz“ („Австрийска кореспонденция“) (Виена). — 4, 465.
- „Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung“ („Австрийска императорски виенски вестник“) — 382.
- „Ost-Deutsche Post“ („Източно-германска поща“) (Виена). — 555.
- „Il Parlamento“ („Парламент“) (Торино). — 253, 306.
- „La patrie“ („Родина“) (Париж). — 116, 202, 245, 250, 427, 526, 527.
- „Le Pays“ („Родина“) (Париж). — 21, 116, 218, 219.

- „*The People's Paper*“ („Народен вестник“) (Лондон). — 45, 50, 59, 69, 87, 302, 304, 357, 435, 458, 521.
- „*The Portfolio*“ („Портфейл“) (Лондон). — 170, 404, 419, 424.
- „*Post*“ — виж „*The Morning Post*“.
- „*Post Zeitung*“ („Пошенски вестник“) (Стокхолм). — 246.
- „*Le Précurseur*“ („Предвестник“). (Антверпен). — 516.
- „*The Press*“ („Печат“) (Лондон). — 142, 147, 182, 264, 559.
- „*Die Presse*“ („Печат“) (Виена). — 39, 253, 331, 443.
- „*La Presse*“ („Печат“) (Париж). — 116, 212, 239, 455.
- „*Preston Pilot*“ („Престънски кормчия“). — 482.
- „*Preussische Litographische Correspondenz*“ („Пруска литографска кореспонденция“) (Берлин). — 306.
- „*Preussisches Wochenblatt*“ („Пруски седмичник“) (Берлин). — 38.
- „*Punch, or the London Charivari*“ („Смешник, или лондонски шаривари“). — 308.
- „*The Red Republican*“ („Червен републиканец“) (Лондон). — 521.
- „*Révolutions de Paris*“ („Парижки революции“). — 115.
- „*Satellite*“ („Спътник“) (Кроншад, Трансилвания). — 306.
- „*Le Sémaphore de Marseille*“ („Марсилски семафор“). — 151.
- „*Le Siècle*“ („Век“) (Париж). — 116, 117, 266.
- „*La Suisse*“ („Швейцария“) (Берн). — 115.
- „*The Sun*“ („Слънце“) (Лондон). — 308, 309.
- „*Sunday Times*“ („Неделен вестник“) (Лондон). — 315, 346.
- „*The Times*“ („Времена“) (Лондон). — 19, 20, 25, 64, 71, 74, 75, 79, 85, 112, 116, 119, 120, 123, 125, 139, 143, 146, 147—150, 151, 152, 163—166, 168, 193, 198, 199, 233, 235, 251, 319, 320, 327—329, 331, 333, 335, 341, 405, 416, 428, 429, 435, 442, 456, 472, 534, 546, 551, 552, 557, 560.
- „*Tribune*“ — виж „*New-York Daily Tribune*“.
- „*Triester Zeitung*“ („Триестки вестник“). — 116.
- „*Der Wanderer*“ („Странник“) (Виена). — 306, 466.
- „*Weekly Dispatch*“ („Седмично съобщение“) (Лондон). — 460.
- „*Weekly Times*“ („Седмичен *Times*“) (Лондон). — 295, 463.
- „*Wiener Lloyd*“ („Виенски Лойд“). — 182.
- „*Die Zeit*“ („Време“) (Берлин). — 38, 337.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАЗВАНИЯ

А

Аббасабад — 370.
Аса, в Бирма — 294, 295, 440.
Агра — 222, 331, 332.
Аграм (Загреб) — 10.
Адана — 393.
Адиском, нас. пункт в Англия — 189.
Адидже, река в Италия — 473.
Адриатическо море — 9, 16.
Азъвско море — 292.
Айнаджик (Инеджик) — 353.
Акерман (Белгород-Днестровски) — 371, 372.
Акрингтон — 457.
Актън — 433.
Аландски острови — 464.
Албания — 16, 240, 355.
Александрия — 112, 391, 393.
Александровски форт, в Кавказ — 423.
Алепо (Халеб) — 291.
Алахабад — 331.
Алли, планини — 132.
Алута (Олт), река — 471, 473, 474, 478.
Амой (Сямин) — 458.
Амстердам — 383.
Аму-Даря, река — 464.
Анерс — 299, 514, 515.
Анадол — 574.
Анапа — 147, 419.
Антивари (Бар) — 16.

Антиохия (Автакия) — 112.
Апенини, планини — 132.
Арабия — 134.
Аракс, река — 370, 450—452.
Аралско море — 464.
Ардахан, селище в Кавказ — 475, 476.
Арджеиш, река в басейна на Дунав — 448, 474, 539—541.
Армения — 7, 8, 24, 119, 143, 450, 573.
Арта — 16.
Архипелаг, в Егейско море — 5, 240.
Астрабад — 119, 122.
Атлантически океан — 95.
Ахалицих (Ахалцихе) — 452, 570, 573, 574.
Аштон — 547.
Аштонски окръг — 547.

Б

Багдад — 14.
Баден — 512, 531.
Базел — 94.
Балкански полуостров — 33—34.
Балкан, планина — 23, 26, 33, 352 — 354, 446, 447, 448—449.
Балта-Лиман (Балталимани) — 149, 249, 280, 327.
Балтийско море — 125, 241, 464.
Барнсли — 174.
Барсда — 334.

- Батум* (Багуми) — 119, 451—454, 475, 559, 574.
Баязет (Догубаязит) — 475, 574.
Безикски (Бешикски), залив в Егейско море — 203, 255, 272, 278, 328, 428.
Бейкџеп — 432, 457, 547.
Бейкџепски окръг — 456.
Бейрут — 239.
Белград — 10, 36, 291, 352.
Белари — 334.
Бел-Ил, остров в Бискайския залив — 526.
Бенарес — 333.
Бенгалия, президентство в Индия — 130, 132, 137, 156, 210, 211, 222—224, 231.
Бербис, графство в Британска Гвинана — 383.
Бѐри, селище в Англия — 346, 433, 457, 468, 547.
Берлин — 28—31, 42, 43, 88, 96, 121, 244, 297, 299, 429, 442, 465, 522, 523, 530.
Бермондси, предградие, сега район на Лондон — 316.
Берн — 114, 122.
Бесарабия — 8, 238, 282, 472.
Бингли — 433.
Бирма — 161, 188, 210, 211, 294, 295, 439.
Бирмингам — 284, 285, 317, 346, 367, 432, 439.
Бирмингамски окръг — 174.
Бискайски залив — 119.
Бихар, област в Индия — 156.
Бишфхайм, селище в Германия—531.
Блекбѐрн — 174, 346, 433, 466.
Блекстон-Едж, хълм и местност в Англия — 176, 179.
Болтън — 174, 346, 432—434, 468, 547.
Бомбай, град и президентство в Индия — 156, 222—224, 231, 333, 334.
Босна — 8, 11, 35, 202, 240, 290, 291, 355.
Бостон — 174.
Бсфор, пролив — 13, 15, 16, 24, 25, 33, 387—388, 449, 571.
Бохемия — виж Чехия.
Брадфорд — 343, 431.
Браила — 412, 470, 472, 493, 496, 575.
Бреславл (Вроцлав) — 296, 297.
Бриджстѐр — 346.
Бристол — 159, 174.
Бурса (Бурса) — 239.
Брюксел — 112, 266, 516, 517, 561.
Буда, столица на Унгария, частта на съвременната Будапеща, която е по десния бряг на Дунав — 95.
Бузеу, река в басейна на Дунав — 448.
Буковина — 9.
Булон — 562.
Бухара — 14.
Букурещ — 18, 34, 149, 203, 245, 251, 329, 445, 471, 472, 474, 478, 493, 496, 544, 575.
Буенос Айрес — 383.
България — 35, 240, 280, 355, 455, 552.
Бѐрмли — 433, 457, 547.

В

- Вандименова земя* (остров Тасмания)— 316.
Варна — 353, 445, 446, 449, 471.
Варшава — 34, 354, 376, 377, 381, 429, 445.
Ватерлоу — 447.
Вашингтон — 306.
Великият канал, в Китай — 106.
Венеция — 190.
Верона — 5, 113, 368, 371.
Видин — 444, 455, 465, 470, 471—474, 478, 492, 493, 538, 544, 575.
Виена — 3, 6, 7, 10, 39, 96, 114, 115, 121, 124, 132, 220, 238, 244, 245, 247, 250, 256, 269, 278, 279, 289, 327, 329, 337, 338, 339, 374, 378, 379, 380, 381, 382—384, 404, 412—415, 427, 429, 436, 437, 450, 455, 465, 470, 493, 530, 550, 552, 556, 561.
Вилненска (Вилнюска) губерния — 246.
Влахия — 8, 9, 11, 24, 33, 147, 149—150, 170, 203, 245, 250, 280, 289, 299, 328, 352, 355, 409, 410, 413, 448, 465, 472, 473, 477—479, 492—495, 496, 539, 543, 560.
Волга, река — 13.
Волинска губерния — 246.
Волиния — 466, 494.
Вулверхемптън — 346.

Г

- Галац* — 14, 123, 331, 413, 493.
Галиция — 9, 17, 250.
Ганг — река в Индия — 331.
Гати, планини в Индия — 228, 332.
Герлахсхайм, населен пункт в Германия — 531.
Гибралтар — 16.
Глазгоу — 346, 411.
Гленгъри, населен пункт в Шотландия — 435.
Глосоп — 547.
Готланд, остров в Балтийско море — 464.
Гродненска губерния — 246.
Грузия — 120, 292, 409, 410, 451, 455, 475, 554, 573.
Грюнсфелд, населен пункт в Германия — 531.
Гуджарат, област в Индия — 157.
Гурия — 409.
Гюргево (Джурджу) — 371, 470—472.

Д

- Дака* — 135.
Далмация — 10.
Данциг (Гданск) — 17, 299.
Дарданели, пролив — 5, 13, 15, 16, 116, 125, 143, 150, 275, 279, 324, 327, 344, 397—399, 409, 415, 552.
Даруен, долина в Англия — 174.
Дарялска клисура, в Кавказ — 409.
Дебрецен — 34.
Декански хребет, в Индия — 132.
Делхи — 129, 209, 332.
Демарара, графство в Британска Гвиана — 383.
Дерби — 434.
Дербишир, графство в Англия — 346.
Джеркум-Кале, брегово укрепление в Кавказ — 475.
Джерси, остров от групата Нормандски острови — 562.
Днепър, река — 9, 13.
Доаб, двуречие на Ганг и Джампа — 331.
Добрал, планински проход в Балкана — 352.
Добра Надежда, нос — 383.
Дон, река — 13.
Дрезден — 121.
Дубно — 445.

- Дунав*, река — 7, 9, 10, 13, 16, 19, 123, 147, 196, 218, 256, 294, 338, 339, 350—355, 409—417, 428, 444—450, 455, 465, 466, 470—476, 479, 492—496, 538—541, 544, 552, 553, 568, 575.
Дурацо (Дурес) — 16.
Дърхам — 205.
Дуер, река в Пиринейския полуостров — 392.
Дюселдорф — 242.

Е

- Единбург* — 439, 457.
Ейлсбъри, населен пункт в Англия — 308.
Елбрус, връх — 410.
Енос — 253.
Енфилд, населен пункт в Англия — 433.
Епир — 10.
Ерзерум (Ерзурум) — 388, 451 — 454, 475.
Ериван (Ереван) — 370, 452, 574.
Ерусалим — 112.
Ескибон, в Холандска Гвиана — 383.
Ефрат, река в Близкия Изток — 14, 450, 451.

Ж

- Жабляк* — 466.
Женева — 94.

З

- Закавказие* — 452, 573.
Землин (Земун), град в Югославия — 151.
Златен рог, залив — 116.
Зунд (Ересун), пролив — 16, 125, 464.

И

- Исмаил* — 354.
Имаретия — 409.
Инд, река — 14, 15, 130.
Индустан — 106, 132—136, 138, 226, 233, 332.
Ирландия — 63, 66, 68, 74, 84, 126, 132, 163, 233, 236, 237, 243, 262, 263, 299, 366, 389.
Исакчи — 455.
Ихтимански проход — 352.

Й

- Йемен — 134.
 Йена — 473.
 Йонийски острови — 16.
 Йоркшир, графство в Англия — 140,
 176, 317, 434, 456, 460.

К

- Кавдинска клисура, близо до град
 Кавдия (Древния Рим) — 205.
 Кавказ — 409—411, 425, 426, 442, 450,
 452—454, 475, 476, 494, 497, 570.
 Калафат — 444, 470, 472—474, 495—
 496, 538, 539, 543, 544, 575.
 Калифорния — 103, 341, 456.
 Калкута — 129, 156, 227, 230, 331, 332.
 Камчия, река — 446, 447.
 Кантон — 14, 106, 458.
 Капан, населен пункт в Кавказ — 370.
 Карлсдорф — 512.
 Карнатик, област в Индия — 156.
 Карс — 119, 452, 475, 476.
 Каспийско море — 13, 122, 370, 409,
 450.
 Категат, пролив — 464.
 Кембридж — 318.
 Кентербъри — 318.
 Кидърминстер — 174.
 Киев — 240.
 Киевска губерния — 246.
 Килия — 5.
 Килмарнок — 346.
 Килмайнех, населен пункт в Ирлан-
 дия — 60.
 Киндли, населен пункт в Англия — 457.
 Китли, населен пункт в Англия — 433.
 Ковненска (Каунаска) губерния — 246.
 Коан — 433.
 Константинопол (Стамбул, Цариград)
 — 5, 8, 10, 11, 13—17, 25—27, 32,
 34, 37, 70, 112, 115, 116, 120, 121,
 143, 147, 148, 151, 202—204, 221,
 238—242, 245, 249, 255, 268, 270—272,
 277, 278, 280—282, 287, 289—291,
 294, 306—308, 324, 325, 328, 340,
 352—355, 388—389, 392—394, 396,
 397, 405, 408, 409, 418, 424—425,
 428, 444, 447, 448, 455, 471, 475, 478,
 495, 556, 568, 570, 572, 573.
 Кония — 391.
 Копенхаген — 70, 247, 363, 441, 464.

- Крайова — 329, 355, 470, 472, 473,
 495, 538.
 Краков — 292, 377—383, 384, 411,
 415, 552.
 Кронщадт, в Трансилвания — 306.
 Крим — 120, 238, 423.
 Куба, остров — 161.
 Кубан, река — 409, 421, 476.
 Кура, река — 451, 452, 574.
 Кутахия — 393.
 Кьолн — 29, 30, 41, 42, 299, 505, 518,
 522—524.
 Кьонигсберг (Калининград) — 299, 322.
 Кьонигсхофен — 531.
 Кюлевча, населен пункт на Балканите—
 7, 353.
 Кюрдистан — 351.
 Кючук-Кайнарджа (Кайнарджа) —
 112, 204, 239, 423, 436, 552.

Л

- Ладожско езеро — 16.
 Лайбах (Люблина) — 5, 113.
 Ламани, пролив — 150, 546.
 Ланкашир, графство в Англия — 95,
 137, 140, 176, 235, 317, 343, 346,
 458.
 Лахор — 331.
 Лестер — 431.
 Лестершир, графство в Англия — 439.
 Лети (Летя), остров в делтата на Ду-
 нав — 414.
 Ливан — 7.
 Ливерпул — 139, 140, 174, 318, 414.
 Лидс — 367, 431.
 Лисабон — 387.
 Лозана — 91.
 Ломбардия — 40, 98, 132, 322, 345, 473,
 479.
 Лондон — 4, 5, 18, 29, 39, 40, 51, 88,
 104, 112, 143, 147, 148, 158, 159,
 167, 205, 213, 234, 235, 238, 243,
 247, 266, 276, 292, 299, 325, 333,
 338, 341, 344, 373, 390, 404, 410, 417,
 428, 432, 455, 504, 506, 517, 520,
 522, 523, 532, 555, 556, 557.
 Луиджиана — 532.
- М
- Магдебург — 30, 504.
 Мадрас, град и президентство в Ин-
 дия — 156, 222—224, 231, 331.

Македонија — 11, 16, 35, 355, 444.
 Малака — 211.
 Мала Азия — 7, 281.
 Малка Влахија — 465, 471, 474, 495.
 Малка, река в Кавказ — 442.
 Малта, остров — 5, 16, 119, 151, 397.
 Манчестер — 42, 43, 68, 130, 139,
 174, 260, 330, 346, 367, 430—431,
 434, 439, 457, 468, 483, 509, 534,
 547.
 Марица, река — 33.
 Марсилия — 331.
 Мейдствън — 89.
 Мекадей, в Бирма — 295.
 Мелбърн — 343, 507.
 Месопотамия — 134, 281.
 Мечин — 455, 575.
 Мид, населен пункт в Швейцария
 — 91.
 Милано — 17, 30, 96, 532.
 Мингрелия — 120, 409, 574.
 Минска губерния — 246.
 Минчо, река в Италия — 473.
 Моган, населен пункт в Кавказ — 370.
 Модена — 532.
 Моздок — 409.
 Молдавия (Молдова) — 8, 9, 11, 24,
 33, 147, 149—150, 170, 203, 245, 250,
 280, 289, 291, 328, 352, 355, 409,
 410, 413, 560.
 Морава, река в басейна на Дунав — 11.
 Моря (Пелопонес), полуостров — 10,
 33.
 Москва — 11, 123.

Н

Наварин (Пилос) — 24, 33, 204, 369,
 392, 552.
 Нанкин — 106.
 Нахичеван — 370.
 Неапол — 94, 97, 322, 394.
 Нева, река — 242, 387.
 Невштел, кантон в Швейцария — 93,
 115.
 Никопол — 354, 471, 495.
 Ниневия, древен град — 193.
 Ниса, населен пункт на Балканите — 291.
 Новара — 479.
 Новгород Велики — 13, 240.
 Нойдарт, населен пункт в Шотландия
 — 435.
 Нотингам — 59, 174, 431, 432.

Нюрнберг — 4.
 Нью Йорк — 14, 242.
 Нюкасъл — 285, 340,
 Нютон — 547.
 Нючърч, населен пункт в Англия —
 457, 547.

О

Одеса — 14, 116, 196, 277, 281, 299,
 306, 338, 411, 413, 418, 453.
 Одрин (Адрианопол) — 33, 112, 119,
 147, 204, 255, 353, 354—355, 371,
 389, 398, 405, 410—415, 418, 420,
 423, 425, 445, 552.
 Оксфордшир, графство в Англия —
 460.
 Олдхам, населен пункт в Англия —
 196, 346, 433,
 Олтеница — 470, 478, 492, 493 495—
 497, 538—540, 543, 544 575.
 Олти (Олту) — 452.
 Олмуц (Оломоуц) — 329, 429, 442.
 Ораш — 444.
 Ориса, област в Индия — 156.
 Оршова — 444, 446, 496.
 Остенде — 37, 514.
 Отини, населен пункт в Швейцария
 91.
 Очаков — 354.

П

Падихъм — 457.
 Палестина — 7.
 Палмира, древен град и държава —
 134.
 Папска област — 322.
 Париж — 5, 43, 44, 96, 112, 115, 122,
 150, 170, 219, 238, 244, 266, 267, 277,
 292, 296, 322, 325, 338, 376, 404,
 429, 441, 442, 455, 553, 563, 564.
 Парма — 532.
 Патна — 331, 339.
 Пегу, провинция в Бирма — 210, 211,
 295.
 Пекин — 102, 106.
 Пенанг, остров в Малакския пролив —
 211.
 Пендерекли (Ерегли) — 289.
 Пенджаб — 114, 157, 220, 332, 464.
 Персийски залив — 450.
 Петервардайн (Петроварадин) — 202.
 Пётра, древен град — 134.

Пеца, столицата на Унгария, частта от съвременната Будапеща, която е на левия бряг на Дунав — 36.
Пиемонт — 445, 532, 533.
Пинд, планини на Балканите — 26.
Плевен — 308.
По, река — 479.
Подолска (Хмелницка) губерния — 246.
Позвои, населен пункт в Швейцария — 91.
Портсмут — 112, 556, 557.
Порт-Филип, Австралия — 459.
Поти — 147, 455.
Потсдам — 218.
Прага — 11.
През, населен пункт в Швейцария — 91.
Престън — 346, 432—434, 457, 467, 482, 483, 490, 547.
Проме, населен пункт в Бирма — 439.
Прут, река — 181, 218, 219, 256, 272, 281, 334, 350, 428, 493, 494, 554.
Пуна — 332.

P

Равена — 322.
Раджмахал — 331.
Редут-кале, брегово укрепление в Кавказ — 453, 475, 476.
Резолвен — 300.
Рим — 240—242.
Рингвуд, населен пункт в Англия — 174.
Рион (Риони), река в Кавказ — 451.
Рискон-Ту, населен пункт в Белгия — 441.
Родос, остров в Егейско море — 55.
Ромон, населен пункт в Швейцария — 91.
Ротенстал — 457.
Ротерхайт, предградие на Лондон — 88, 89.
Ротердам — 299.
Рочдейлски окръг — 547.
Роцок — 299.
Румелия — 253.
Русчук (Русе) — 446, 470, 471, 473, 478, 495, 575.

C

Сава, река в басейна на Дунав — 7.
Саламин, остров в Егейско море — 148, 273.

Салсета, остров — 133.
Санкт-Петербург (Ленинград) — 11, 14, 34, 122, 123, 149, 182, 203, 238, 245, 246, 250, 255, 256, 277, 278, 281, 286, 287, 289, 330, 337, 338, 388, 389, 397, 410, 423, 466, 530, 561, 570.
Сардиния, остров — 96.
Саутхъмpton, населен пункт в Англия — 408.
Саутуарк — 176.
Сахара — 134.
Св. Николай, пристанище (Шефкатил) — 410, 573.
Свищов — 495.
Севан, езеро в Кавказ — 370.
Севастопол — 4, 324, 388, 417, 418, 494, 571, 572.
Сен-Жан-д'Акр (Ака) — 214.
Сент-Албан — 318.
Серет, река в басейна на Дунав — 448, 472.
Сидней — 14.
Силистра — 240, 308, 351—355, 471, 478, 575.
Сингапур — 210.
Синд, област в Пакистан — 14, 157, 188.
Синоп — 559, 560, 570, 571, 573.
Сирия — 281, 475.
Сицилия, остров — 132.
Скейлс-Орчард (Скейлс), населен пункт в Англия — 346.
Славония — 10.
Слатина — 472, 473, 479.
Слите, укрепен пункт на остров Готланд — 464.
Смирна (Измир) — 151, 202, 220, 253, 255, 272, 306, 307, 397.
Сон, река в Индия — 333.
София — 354, 355, 444, 471, 478, 495.
Спиталфилдс — 174.
Спитхед, пролив — 112.
Средиземно море — 15, 16, 25, 221, 253.
Средна Азия — 157.
Стамбул — внж Константинопол.
Станфорд — 457.
Стафорд — 340.
Стейлбридж — 433, 547.
Стокхолм — 121.
Стокпорт — 139, 174, 433.
Страсбург — 562, 564.
Суджук-Кале, брегово укрепление в Кавказ — 417, 419.

Сулински рѣкав, в делтата на Дунав — 294, 415—416.
 Сърбия — 8, 11, 24, 35, 36, 239, 240, 280, 290, 291, 354, 355, 444, 474, 478, 495, 544, 547, 553, 575.

Т

Тавър, планини в Турция — 388.
 Таганрог — 14.
 Тайн, река в Англия — 285.
 Талиш, населен пункт в Кавказ — 370.
 Тампико — 419.
 Тарнов — 382.
 Тахо, река в Пиринейския полуостров — 392.
 Темза, река — 235, 300.
 Терек, река — 476.
 Термопили, планински проход в Гърция — 512.
 Терни, населен пункт в Италия — 322.
 Тесалия — 10, 16.
 Тесин (Тичино), кантон в Швейцария — 316.
 Техеран — 14, 121.
 Тигър, река в Близкия Изток — 14.
 Тилзит (Советск) — 5, 113.
 Тифлис (Тбилиси) — 409, 451, 452, 475, 476, 574.
 Тихи океан — 557.
 Толентино, населен пункт в Италия — 322.
 Торни-льо-Гран, населен пункт в Швейцария — 91.
 Торес-Ведрас (Ториж-Ведраш) — 446.
 Тракия — 11, 35.
 Трансилвания — 9, 250.
 Трансилвански Алпи, планини — 473.
 Трапезунд (Трабзон) — 10, 14—16, 119, 388, 409, 449, 451, 454.
 Трентъм, населен пункт в Англия — 346.
 Триест — 17, 294.
 Тулон — 5, 21.
 Гунгао, в Бирма — 295.
 Тунона (Джамна), река в Индия — 331.
 Туранска (Туркестанска) низина — 13.
 Турино — 429.
 Туркестан — 14.
 Туркманчай — 370.
 Турно — 470, 471.
 Тутракан — 307, 478, 492, 493, 539—543.
 Тхана — 331.
 Уелс — 295, 300, 467.

Уест-Райдинг, графство в Англия — 179.
 Уиган — 346, 456, 457, 466, 467.
 Уитнел — 433.
 Унгария — 10, 13, 17, 240, 250, 282, 345, 408, 409.
 Ункяр-Искелеси — 204, 388, 389, 393—402, 407, 516, 552.
 Утрехт — 383.
 Учан, град в провинцията Хубей в Китай — 102.

Ф

Фарвани, окръг в Швейцария — 90.
 Фрайбург — 531.
 Филоппол (Пловдив) — 352.
 Фландрия — 134.
 Франкфурт на Майн — 44, 522.
 Фрибур, кантон в Швейцария — 90, 91, 114, 122.

Х

Хага — 70.
 Хавър — 37.
 Хайд — 547.
 Халифакс — 179, 205.
 Хамбург — 37, 299, 520.
 Хам — 522.
 ХанOVER — 520.
 Ханям, град в провинцията Хубей в Китай — 102.
 Хардвар — 230.
 Хартфордшир, графство в Англия — 461.
 Хейг, населен пункт в Англия — 467.
 Хейлбери, населен пункт в Англия — 189.
 Хелсингбор — 16.
 Хемпшир, графство в Англия — 439.
 Херат — 464.
 Херцеговина — 8.
 Хесен — 523.
 Хива — 14, 464.
 Хилдфорд — 556.
 Хималаи — планини — 132, 233.
 Холбърн, населен пункт в Англия — 235.
 Холщайн — 108, 252, 441, 520.
 Хомс — 388.
 Хонконг — 106.
 Хотин — 445.
 Хура, населен пункт в Швейцария — 316.
 Хъл — 235, 318.
 Хърватско — 10.

Ц

Цейлон, остров — 132.

Цикципати — 507.

Цюрих — 94, 476.

Ч

Черкезия — 147, 417—424.

Черна гора — 12, 18, 351, 354, 355, 466.

Черно море — 10, 13—16, 19, 25, 26, 119, 125, 147, 151, 204, 238, 275, 289, 339, 352, 353, 399, 409, 411, 415—416, 420, 421, 450—452, 455, 552, 554, 560, 570, 573.

Честер — 524.

Чехия — 109, 240.

Чешир, графство в Англия — 346.

Чорох, река в Кавказ — 452.

Чърч-Париш (Чърч), населен пункт в Англия — 433.

Ш

Шанхай — 103, 106.

Шарнфорд — 457.

Шварцвалд, планини — 13.

Шелда, река — 392.

Шефилд — 308, 340.

Шил (Жиу), река в басейна на Дунав — 471, 473.

Шираз — 14.

Шлезвиг — 108, 252, 441, 520.

Шотландия — 63, 68, 84, 310, 342, 435.

Шрусбери — 317.

Шумен (Коларовград) — 305, 307, 352—353, 445, 447, 471, 575.

Щ

Щетин (Щецин) — 17, 299.

Ъ

Ъруел-Вейл, населен пункт в Англия — 433.

Ю

Южна Каролина, щат в САЩ — 199.

Ютланд, полуостров — 252.

Я

Ява, остров — 133.

Янина — 33.

Яш — 123, 245, 250, 251, 445.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
<i>Предговор</i>	V—XXIV
К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС. БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА. — ДИЗРАЕЛИ. — ЕМИГРАНТИТЕ. — МАЦИНИ В ЛОНДОН. — ТУРЦИЯ.	3—12
Ф. ЕНГЕЛС. ДЕЙСТВИТЕЛНО СПОРНИЯТ ПРОБЛЕМ В ТУРЦИЯ	13—17
К. МАРКС. ЛОНДОНСКАТА ПРЕСА. — ПОЛИТИКАТА НА НАПОЛЕОН ПО ТУРСКИЯ ВЪПРОС	18—21
Ф. ЕНГЕЛС. ТУРСКИЯТ ВЪПРОС.	22—27
К. МАРКС. БЕРЛИНСКИЯТ ЗАГОВОР	28—31
Ф. ЕНГЕЛС. КАКВО ЩЕ СТАНЕ С ЕВРОПЕЙСКА ТУРЦИЯ.	32—37
К. МАРКС. БЕРЛИНСКИЯТ ЗАГОВОР. — ЛОНДОНСКАТА ПОЛИЦИЯ. — МАЦИНИ. — РАДЕЦКИ.	38—40
К. МАРКС. САМОПРИЗНАНИЯТА НА ХИРШ	41—44
К. МАРКС. НОВАТА ФИНАНСОВА МАШИНАЦИЯ ИЛИ ГЛАДСТОН И ПЕНСИТЕ	45—50
К. МАРКС. ПОСТИЖЕНИЯТА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО	51—58
К. МАРКС. ФЕРГЮС О'КОНОР. — ПОРАЖЕНИЯТА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО. — БЮДЖЕТЪТ	59—64
К. МАРКС. ЛИРИ, ШИЛИНГИ, ПЕНСИ, ИЛИ КЛАСОВ БЮДЖЕТ И КОГО ПОЛЗУВА ТОИ	65—69
К. МАРКС. БЕЗРЕДИЦИТЕ В КОНСТАНТИНОПОЛ. — СПИРИТИЗМЪТ С МАСИ В ГЕРМАНИЯ. — БЮДЖЕТЪТ	70—78

К. МАРКС. САПУН ЗА НАРОДА, ТЛЪСТА МРЪВКА ЗА „TIMES“. — БЮДЖЕТЪТ НА КОАЛИЦИОННОТО ПРАВИТЕЛСТВО.	79—87
К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС. ДЕЛОТО ЗА РАКЕТИТЕ. — ШВЕЙЦАРСКОТО ВЪСТАНИЕ	88—91
Ф. ЕНГЕЛС. ПОЛИТИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ШВЕЙЦАРСКАТА РЕПУБЛИКА	92—99
К. МАРКС. РЕВОЛЮЦИЯТА В КИТАЙ И В ЕВРОПА	100—107
К. МАРКС. ХОЛАНДСКИТЕ РАБОТИ. — ДАНИЯ. — КОНВЕРСИЯТА НА БРИТАНСКИЯ ДЪРЖАВЕН ДЪЛГ. — ИНДИЯ. — ТУРЦИЯ И РУСИЯ.	108—113
К. МАРКС. МАЦИНИ. — ШВЕЙЦАРИЯ И АВСТРИЯ. — ТУРСКИЯТ ВЪПРОС	114—118
К. МАРКС. ТУРСКИЯТ ВЪПРОС. — „TIMES“. — РАЗШИРЯВАНЕТО НА РУСИЯ.	119—121
К. МАРКС. РУСКАТА ИЗМАМА. — ПРОВАЛЯНЕТО НА ГЛАДСТОН. — ИЗТОЧНОИНДИЙСКИТЕ РЕФОРМИ НА ЧАРЛС УУД	121—131
К. МАРКС. БРИТАНСКОТО ГОСПОДСТВО В ИНДИЯ	132—138
К. МАРКС. АНГЛИЙСКИЯТ ПРОСПЕРИТЕТ. — СТАЧКИТЕ. — ТУРСКИЯТ ВЪПРОС. — ИНДИЯ.	139—146
К. МАРКС. ТУРЦИЯ И РУСИЯ. — ПРАВИТЕЛСТВОТО НА АБЪРДИН СИ ЗАТВАРЯ ОЧИТЕ ПРЕД ДЕЙСТВИЯТА НА РУСИЯ. — БЮДЖЕТЪТ. — ДАНЪКЪТ ВЪРХУ ВЕСТНИКАРСКИТЕ ПРИЛОЖЕНИЯ. — ПАРЛАМЕНТАРНАТА КОРУПЦИЯ	147—152
К. МАРКС. ИЗТОЧНОИНДИЙСКАТА КОМПАНИЯ, НЕЙНАТА ИСТОРИЯ И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ДЕЙНОСТТА И	153—161
К. МАРКС. ИНДИЙСКИЯТ ВЪПРОС. — ИРЛАНДСКОТО АРЕНДНО ПРАВО.	162—168
К. МАРКС. РУСКАТА ПОЛИТИКА ПО ОТНОШЕНИЕ НА ТУРЦИЯ. — *РАБОТНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ В АНГЛИЯ.	169—180
К. МАРКС. ВЪПРОСЪТ ЗА ТУРСКАТА ВОЙНА. — ВЕСТНИК „NEW-YORK TRIBUNE“ В КАМАРАТА НА ОБЩИНИТЕ. — УПРАВЛЕНИЕТО НА ИНДИЯ	181—192
К. МАРКС. *ИНТЕРПЕЛАЦИЯТА НА ЛЕЙАРД — БОРБАТА ОКОЛО ЗАКОНОПРОЕКТА ЗА ДЕСЕТЧАСОВИЯ РАБОТЕН ДЕН.	193—200

- К. МАРКС. РУСКО-ТУРСКИТЕ УСЛОЖНЕНИЯ. — УЛОВКИТЕ И ИЗВЪРТАНИЯТА НА БРИТАНСКИЯ КАБИНЕТ. — ПОСЛЕДНАТА НОТА НА НЕСЕЛРОДЕ. — ИНДИЙСКИЯТ ВЪПРОС 201—209
- К. МАРКС. ВОЙНАТА В БИРМА. — РУСКИЯТ ВЪПРОС. — ЕДНА ИНТЕРЕСНА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ПРЕПИСКА 210—217
- К. МАРКС. ВОЕННИЯТ ВЪПРОС. — ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ РАБОТИ. — ИНДИЯ. 218—225
- К. МАРКС. БЪДЕШИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОТ БРИТАНСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО В ИНДИЯ. 226—232
- К. МАРКС. ПОРАЖЕНИЕТО НА ПРАВИТЕЛСТВОТО ПО ФИНАНСОВИЯ ВЪПРОС. — КОЧИЯШИТЕ. — ИРЛАНДИЯ. — РУСКИЯТ ВЪПРОС. 233—242
- К. МАРКС. *В КАМАРАТА НА ОБЩИНИТЕ. — ПЕЧАТЪТ ПО ИЗТОЧНИТЕ РАБОТИ. — ЦАРСКИЯТ МАНИФЕСТ. — ДАНИЯ. 243—248
- К. МАРКС. ДАНЪКЪТ ВЪРХУ ОБЯВИТЕ. — ДЕЙСТВИЯТА НА РУСИЯ. — ДАНИЯ. — СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ В ЕВРОПА. 249—254
- К. МАРКС. ВЪПРОСЪТ ЗА ВОЙНАТА. — НАСЕЛЕНИЕТО НА АНГЛИЯ И ТЪРГОВСКИТЕ ОТЧЕТИ. — ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ РАБОТИ 255—267
- К. МАРКС. ЪРКАРТ. — БЕМ. — ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В КАМАРАТА НА ЛОРДОВЕТЕ. 268—275
- К. МАРКС. ТУРСКИЯТ ВЪПРОС В КАМАРАТА НА ОБЩИНИТЕ 276—288
- К. МАРКС. ПОЛОЖЕНИЕТО В КОНТИНЕНТА И В АНГЛИЯ 289—295
- К. МАРКС. МИХАИЛ БАКУНИН 296—298
- К. МАРКС. ПОКАЧВАНЕТО НА ЦЕНИТЕ НА ЗЪРНЕНИТЕ ХРАНИ. — ХОЛЕРАТА. — СТАЧКИТЕ. — ДВИЖЕНИЕТО СРЕД МОРЯЦИТЕ. 299—301
- К. МАРКС. ДО РЕДАКТОРА НА „PEOPLE'S PAPER“ 302—304
- К. МАРКС. *ВИЕНСКАТА НОТА. — САЩ И ЕВРОПА. — ПИСМАТА ОТ ШУМЕН. — БАНКОВИЯТ АКТ НА ПИЛ. 305—314
- К. МАРКС. ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ. — НЕДОСТИГЪТ НА ЗЪРНЕНИ ХРАНИ В ЕВРОПА 315—323
- К. МАРКС. *ЗАПАДНИТЕ ДЪРЖАВИ И ТУРЦИЯ. — НАЗРЯВАЩАТА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА. — ЖЕЛЕЗОПЪТНОТО СТРОИТЕЛСТВО В ИНДИЯ 324—332
- К. МАРКС. ЗАПАДНИТЕ ДЪРЖАВИ И ТУРЦИЯ. — СИМПТОМИ НА ИКОНОМИЧЕСКА КРИЗА. 333—343

К. <i>МАРКС</i> . *ПАНИКАТА НА ЛОНДОНСКАТА БОРСА.—СТАЧКИТЕ.	344—349
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . РУСИТЕ В ТУРЦИЯ.	350—355
К. <i>МАРКС</i> . ЛОРД ПАЛМЕРСТОН.	357—426
Статия първа	359—366
Статия втора	367—372
Статия трета	373—385
Статия четвърта	386—395
Статия пета	396—402
Статия шеста	403—408
Статия седма	409—416
Статия осма	417—426
К. <i>МАРКС</i> . ВЪПРОСЪТ ЗА ВОЙНАТА. — ФИНАНСИТЕ. — СТАЧКИТЕ	427—435
К. <i>МАРКС</i> . *ТУРСКИЯТ МАНИФЕСТ. — ИКОНОМИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ФРАНЦИЯ	436—440
К. <i>МАРКС</i> . *АРЕСТУВАНЕТО НА ДЕЛЕКЛЮЗ. — ДАНИЯ. — АВСТРИЯ. — „TIMES“ ЗА ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА С РУСИЯ	441—443
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . ДВИЖЕНИЯТА НА АРМИИТЕ В ТУРЦИЯ	444—449
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . СВЕЩЕНАТА ВОЙНА.	450—454
К. <i>МАРКС</i> . ВОЙНАТА. — СТАЧКИТЕ. — ПОСКЪПВАНЕТО НА ЖИВОТА.	455—463
К. <i>МАРКС</i> . *ПЕРСИЙСКАТА ЕКСПЕДИЦИЯ В АФГАНИСТАН И РУСКАТА ЕКСПЕДИЦИЯ В СРЕДНА АЗИЯ. — ДАНИЯ. — ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ НА ДУНАВА И В АЗИЯ. — УИГАНСКИТЕ ВЪГЛЕКОПАЧИ	464—469
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА	470—476
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . ПОРАЖЕНИЯТА НА РУСИТЕ	477—479
К. <i>МАРКС</i> . РАБОТНИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС	480—483
К. <i>МАРКС</i> . ТЪРГОВСКИЯТ РАЗЦВЕТ. — РАБОТНИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС.	484—491
Ф. <i>ЕНГЕЛС</i> . РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА.	492—497
К. <i>МАРКС</i> . РИЦАРЯТ НА БЛАГОРОДНОТО СЪЗНАНИЕ	499—529
К. <i>МАРКС</i> . *РЕЧТА НА МАНТОЙФЕЛ. — РЕЛИГИОЗНОТО ДВИЖЕНИЕ В ПРУСИЯ. — ВЪЗВАНИЕТО НА МАЦИНИ. — ЛОН-	

ДОНСКИЯТ МУНИЦИПАЛИТЕТ. — РЕФОРМИТЕ НА РЪСЕЛ. — РАБОТНИЧЕСКИЯТ ПАРЛАМЕНТ.	530—537
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЙНАТА НА ДУНАВА	538—545
К. МАРКС. ТУРСКАТА ВОЙНА. — ПРОМИШЛЕНОТО БЕДСТВИЕ.	546—549
К. МАРКС. ЧЕТВОРНОТО СЪГЛАШЕНИЕ. — АНГЛИЯ И ВОЙНАТА	550—558
К. МАРКС. РУСКАТА ПОБЕДА. ПОЗИЦИЯТА НА АНГЛИЯ И ФРАНЦИЯ	559—565
К. МАРКС. ОСТАВКАТА НА ПАЛМЕРСТОН.	566—569
Ф. ЕНГЕЛС. РАЗВОЯТ НА ТУРСКАТА ВОЙНА.	570—575
<i>Бележки</i>	579
<i>Дати от живота и дейността на К. Маркс и Ф. Енгелс</i>	640
<i>Показалец на имената</i>	652
<i>Показалец на периодичните издания</i>	682
<i>Показалец на географските названия</i>	685

И Л Ю С Т Р А Ц И И:

Част от страница на „New-York Daily Tribune“ със статията на К. Маркс „Британското управление в Индия“	между 136—137
Карта на английските завоевания в Индия към средата на XIX в.	между 224—225
Страница от бележника на Жени Маркс с означения на датите, на които са изпратени статии на Маркс и Енгелс в „New-York Daily Tribune“	335
Част от страница на „People's Paper“ с първата от серията статии на К. Маркс „Лорд Палмерстон“	между 358—359
Заглавната страница на първото издание на памфлета на К. Маркс „Рицарят на благородното съзнание“.	501

Превел: Филип Гинев
Редактор: Алфред Криспин
Худож. редактор: Тотю Данов
Техн. редактор: Тодор Бъчваров
Коректори: { Маргарита Савова
{ Лидяна Ангелова
Корица: Милка Пейкова

Дадена в произв. на 30. X. 1961 г. Подп. за печат на 16. XII. 1961 г.
Формат 65×92/16. Печ. коли 45^{1/8}. Авт. коли 78·46. Изд. коли 45·12.
Тираж: 6 000. № 2978. Л. гр. II.
Цена 1955 г. — 17·70 лв.
Цена 1962 г. — 1·77 лв.

Държавен полиграфически комбинат „Димитър Благоев“